

MUZEUL JUDEȚEAN SATU MARE

satu mare

studii și comunicări

IX-X

1992-1993

*COPERTA: AUREL CORDEA
IULIAN PETRESCU*

COPERTA: SIGILIUL ORĂȘULUI SATU MARE DIN SECOLUL AL XVIII-LEA

TIPARUL: IMPRIMERIA DE VEST — ORADEA, cda. nr. 70/1994

MUZEUL JUDEȚEAN SATU MARE

SATU MARE

STUDII ȘI COMUNICĂRI

IX—X

ARHEOLOGIE—ISTORIE—ETNOGRAFIE—
ARTĂ—ȘTIINȚELE NATURII—
CONSERVARE—RESTAURARE

SATU MARE
1992—1993

COLEGIUL DE REDACȚIE

VIOREL CIUBOTĂ — redactor responsabil

IOAN NĚMETI — redactor responsabil adjunct

ELENA BARNUȚIU, ZOLTÁN BENEDEK, LUCIAN CUCUIET,

BUJOR DULGAU, IUDITA ERDÖS, NEȚA IERCOȘAN, ANDREI SZABÓ

SECRETARI DE REDACȚIE:

GHEORGHE LAZIN

DANIELA OLTEAN

Răspunderea pentru conținutul științific al studiilor, pentru formulări, cât și în ceea ce privește calitatea rezumatelor în limbi străine, revin în exclusivitate autorilor.

SATU MARE — STUDII ȘI COMUNICĂRI

Revista Muzeului județean Satu Mare

Orice corespondență se va adresa

MUZEUL JUDEȚEAN

3900 SATU MARE

Piața dr. VASILE LUCACIU, 21

Tel: 40(0)61.737526

Fax: 40(0)61.736761

Toute correspondance sera envoyée à
l'adresse:

MUZEUL JUDEȚEAN

3900 SATU MARE

Piața dr. VASILE LUCACIU, 21

ROMANIA

Tel: 40(0)61.737526

Fax: 40(0)61.736761

SUMAR — SOMMAIRE — INHALT — SUMMARY

ARHEOLOGIE

NEȚA IERCOȘAN, <i>Săpături arheologice în așezarea neolitică de la Căpleni</i> (jud. Satu Mare)	9
<i>Fouilles archéologiques dans l'agglomération néolithique de Căpleni (départ. Satu Mare)</i>	22
IOAN NĚMETI, <i>Un mormânt celtic descoperit la Curtuișeni — Dâmbul Ars</i> (jud. Bihor)	23
<i>Une tombe celtique découverte à Curtuișeni — Dâmbul Ars (départ. Bihor)</i>	28
GÉZA FERENCZI — ISTVÁN FERENCZI, <i>Așezarea dacică întărită de la Cușmed</i> (com. Atid, jud. Harghita)	29
<i>L'établissement dacique fortifié de Cușmed (commune Atid départ. Harghita)</i>	39
SEVER DUMITRAȘCU, <i>Un cuptor dacic de meșteșugar descoperit la Biharea</i> în anul 1984	41
<i>Un four dacique d'artisan découvert à Biharea en 1984</i>	47
GH. LAZIN — IOAN CIARNAU, <i>Monede antice din județul Satu Mare</i>	49
<i>La monnaie antique au département de Satu Mare</i>	53
IOAN NĚMETI, <i>Repertoriul arheologic al localității Ghenci</i> (com. Căuaș, jud. Satu Mare)	57
<i>Das archäologische Repertoire des Dorfes Ghenci (Gemeinde Căuaș, Kreis Satu Mare)</i>	75
NEȚA IERCOȘAN, <i>Săpăturile arheologice din județul Satu Mare (1971—1990)</i>	77
<i>Les fouilles archéologiques du département de Satu Mare (1971—1990)</i>	90

ISTORIE

BUJOR DULGAU, <i>Raporturi feudale în satele din Țara Oașului în sec. XVI—XIX</i>	91
<i>Rapports féodaux dans les villages du Pays d'Oaş entre du XVI-ème — XIX-ème siècle</i>	106
K. OSZÓCZKI, <i>Sigiliile târgurilor și satelor din comitatul Satu Mare în secolele XVI—XIX</i>	107
<i>Les sceaux des bourges et du villages du comitat de Satu Mare aux XVI—XIX-e siècles</i>	122
BURA LÁSZLÓ, <i>Adatok XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez</i>	123
<i>Daten zur Geschichte unserer Bewegungen aus den XVII-ten Jahrhundert</i>	126

ELENA BĂRNUȚIU, <i>Popa Chirilă din Aciua — copist din a doua jumătate a secolului al XVII-lea</i>	127
<i>Pater Chirilă von Aciua — Kopist aus der zweiten Hälfte des XVII-ten Jahrhunderts</i>	134
ADALBERT BALOGH, <i>Contribuții la istoricul dezvoltării mineritului în Oaș între anii 1760—1918 (partea I-a)</i>	135
<i>Contribution à l'histoire du développement de l'exploitations du mines en Oaș entre 1760—1918 (I-e partie)</i>	140
VIOREL CIUBOTĂ, <i>Trei scrisori inedite ale „Asociației naționale în Arad pentru cultura și conservarea poporului român”</i>	141
<i>Trois lettres inédites de „l'Association nationale de Arad pour la culture et la préservation du peuple roumaine”</i>	147
NEVIAN TUNĂREANU, <i>Mișcarea memorandistă. Implicațiile ei în cadrul Triplei Alianțe</i>	149
<i>Le mouvement du Memorandum. Les implications au cadre du la Triple Alliance</i>	153
VIRGILIU Z. TEODORESCU, <i>Simboluri de for public dedicate cinstirii memorandiștilor</i>	155
<i>Symboles du forum publique dédiés à l'honneur des participants du Memorandum</i>	163
LIDIA BRÂNCEANU, <i>Informații documentare aflate în fondul personal „Ioan Rațiu”</i>	165
<i>Informations documentaires qui se trouvent dans le fond personnel „Ioan Rațiu”</i>	163
VIOREL CIUBOTĂ, <i>Un document necunoscut privind organizarea Partidului Național Român pe teritoriul comitatului Satu Mare</i>	169
NAE ANTONESCU, <i>Din istoria presei sătmărene — ziarul „Granița”</i>	177
<i>De l'histoire de la presse de Satu Mare — Le journal „Granița”</i>	180
ZORA BELEAN — IOAN BELEAN, <i>Aspecte ale activității societății culturale „Sentinela de Nord” din Sanislău</i>	181
<i>Aspects de l'activité de la société culturelle „Sentinela de Nord” de Sanislău</i>	186
SORIN FLORUT, <i>Câteva aspecte ale reformei agrare din 1921 în zona Carei</i>	187
<i>Some aspects of the agrarian reform from 1921 in Carei area</i>	194
BURA LÁSZLÓ, <i>Eminescu în literatura de limbă maghiară</i>	195
<i>Eminescu in hungarische Literatur</i>	198
BURA LÁSZLÓ, <i>Tereh Géza (1889—1969)</i>	199

ETNOGRAFIE

LUCIAN CUCUIET, <i>Obiceiuri de primăvară și de vară din Țara Oașului</i>	203
<i>Frühlings- und Sommervolksgebräuche in „Țara Oașului”</i>	207
GHEORGHE HAIDUC, <i>Cadrul etnografic al cultului funerar în Oaș</i>	209
<i>Le cadre ethnographique du cult funéraire en Oaș</i>	217

DUMITRU IRIMIEȘ, Cărăușitul cu fructe în Târșolț — Oaș. Implicații inter-etnice și interzonale	219
Fruit carting trade among the people of the village Târșolț (Oaș County)	248
DANIELA OLTEAN, ZOLTÁN TÓTH, Valorificarea patrimoniului etnografic al Muzeului județean Satu Mare în expoziția de bază	249
La valorisation du patrimoine ethnographique du Musée du département de Satu Mare dans l'exposition de base	252

ARTĂ

TÓTH BELA, Despre progresul sau criza tehnicii și teoriei artelor — schimbările stilurilor arhitecturii și picturii	253
. . . A technika fejlődéséről vagy válságáról a művészetelméletben — Szatmármegyei építészet és a festészet változásairól vagy stagnálásáról	285
IMOLA KISS, „Nu mai doresc să pictez bujori...” Ars poetica lui Aurel Popp „Je ne veux plus peindre de pivovines...” L'ars poetica d'Aurel Popp	291
LIVIU PAUL, Valențe expresioniste ale picturii lui Aurel Popp	293
Valences expressionistes du peintre Aurel Popp	295
CORNEL CRACIUN, Profilul plastic al presei românești interbelice din Satu Mare	297
The artistic profile of Roumanian journalism in Satu Mare in the period between the wars	313
IUDITH ERDŐS, Donația graficianului Paul Erdős (1916—1987), în colecția de artă a Muzeului județean Satu Mare	315
Die Donation des Graphikers Paul Erdős (1916—1987) im Kollektion des Kreismuseum Satu Mare	324

ȘTIINȚELE NATURII

ZOLTÁN BENEDEK, Schița paleohidrografică a sistemului hidrografic Tisa—Someș—Crasna—Ier	325
Paleohydrographie des hydrographischen Systems: Tisa—Someș—Crasna Ier	330
FAZEKAS LÓRÁND, Bazinul hidrografic Tur — Caracterizarea hidrologică generală	331
Le bassin hydrographique Tur — Caractérisation hydrologique générale	338
ANDREI SZABÓ, Lithophane lamda Fabricius, 1787, specie nouă pentru fauna României (Lepidoptera, Noctuidae)	339
Lithophane lamda Fabricius, 1787, espèce nouvelle pour la faune de la Roumanie	341

DUMITRU IRIMIEȘ, Cărăușitul cu fructe în Târșolț — Oaș. Implicații inter-etnice și interzonale	219
Fruit carting trade among the people of the village Târșolț (Oaș County)	248
DANIELA OLTEAN, ZOLTÁN TÓTH, Valorificarea patrimoniului etnografic al Muzeului județean Satu Mare în expoziția de bază	249
La valorisation du patrimoine ethnographique du Musée du département de Satu Mare dans l'exposition de base	252

ARTĂ

TÓTH BELA, Despre progresul sau criza tehnicii și teoriei artelor — schimbările stilurilor arhitecturii și picturii	253
. . A technika fejlődéséről vagy válságáról a művészetelméletben — Szatmármegyei építészet és a festészet változásairól vagy stagnálásáról	285
IMOLA KISS, „Nu mai doresc să pictez bujori...” Ars poetica lui Aurel Popp „Je ne veux plus peindre de pivovines...” L'ars poetica d'Aurel Popp	291
LIVIU PAUL, Valențe expresioniste ale picturii lui Aurel Popp	293
Valences expressionistes du peintre Aurel Popp	295
CORNEL CRĂCIUN, Profilul plastic al presei românești interbelice din Satu Mare	297
The artistic profile of Roumanian journalism in Satu Mare in the period between the wars	313
IUDITH ERDŐS, Donația graficianului Paul Erdős (1916—1987), în colecția de artă a Muzeului județean Satu Mare	315
Die Donation des Graphikers Paul Erdős (1916—1987) im Kollektion des Kreismuseum Satu Mare	324

ȘTIINȚELE NATURII

ZOLTÁN BENEDEK, Schița paleohidrografică a sistemului hidrografic Tisa—Someș—Crasna—Ier	325
Paleohydrographie des hydrographischen Systems: Tisa—Someș—Crasna Ier	330
FAZEKAS LÓRÁND, Bazinul hidrografic Tur — Caracterizarea hidrologică generală	331
Le bassin hydrographique Tur — Caractérisation hydrologique générale	338
ANDREI SZABO, Lithophane lamda Fabricius, 1787, specie nouă pentru fauna României (Lepidoptera, Noctuidae)	339
Lithophane lamda Fabricius, 1787, espèce nouvelle pour la faune de la Roumanie	341

ANDREI SZABO, <i>Vacanțe turistice și entomologice la Cheia Zugreni (județul Suceava)</i>	343
<i>Touristische- unde entomologische Ferien in Cheia Zugreni (Kreis Suceava)</i>	351

CONSERVARE — RESTAURARE

LIDIA POPESCU, <i>Restaurarea unui manuscris din secolul al XVII-lea</i> . . .	353
<i>Restauring the manuscript from XVII century</i>	355
EVA PUSKAS, <i>Probleme de restaurare ridicate de o piesă modernă de argint</i> . . .	357
<i>Die probleme von Restaurierung eine moderne silber Objekt</i>	361
ELEONORA ROȘU, <i>Restaurarea și conservarea unui „steag de breaslă” din sec. al XIX-lea aflat în colecțiile Muzeului județean Satu Mare</i>	363
<i>Restauring and conservating of a „steag de breaslă”, from XIX-th century who is part of the historical collection of the Satu Mare Museum</i> . . .	365

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE — ABREVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES — ABKURZUNGEN

Prescurtări tehnice	368
PLANȘE: I—LII	368

ARHEOLOGIE

SĂPĂTURI ARHEOLOGICE ÎN AȘEZAREA NEOLITICĂ DE LA CĂPLENI (JUD. SATU MARE)

NETA IERCOȘAN

Săpăturile arheologice efectuate în campaniile din anii 1986—1987 pe teritoriul localității Căpleni, comună suburbană orașului Carei, județul Satu Mare¹, au vizat în punctul de hotar denumit „Togul lui Reök“, cercetarea unei așezări și a unor complexe datând din epoca neolitică². Așezarea a fost descoperită în anul 1985 prin cercetări de teren³, iar celelalte obiective în primăvara anului 1986, când lucrările de excavare a unui canal de irigații au afectat mai multe complexe arheologice neolitice. Obiectivul se găsește la aproximativ 1 km vest de localitatea Căpleni și la aceeași distanță, nord, de orașul Carei, în marginea câmpiei joase Ecedea (115—118 m altitudine).

A. Canalul de irigații, orientat E—V (râul Crasna — Ferma 9 I.A.S. Carei), în lungime de circa 3 km, cu lățime de 8 m și o adâncime de 2,5—3 m, a urmat traseul unei zone mai joase, probabil inundabilă în unele perioade istorice⁴. În zona menționată, acesta a intersectat mai multe complexe arheologice, care se profilau clar în maluri. Au fost identificate un număr de 13 complexe: 11 gropi, un cuptor de ars ceramică și un mormânt de înhumăție, dintre care au fost cercetate 6 : 4 gropi, cup-

¹ Localitatea Căpleni este cunoscută în literatura arheologică prin descoperirile mai vechi: o așezare neprecizată din epoca bronzului A. Vende, *Szatmár vármegye (monografie)*, Budapesta, f.a. (1910), p. 409; St. Mărcuș, *Sătmar, fragmente istorice și culturale, aspecte sociale*, Oradea, 1938, p. 71, o așezare de tip „atol“ din epoca bronzului timpuriu: I. Ordentlich, *Marmația*, II, 1971, p. 22; T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, București, 1978, p. 35 și 122, Pl. XI/B; *Mărturii arheologice din județul Satu Mare*, 1980, p. 10; I. Némethi, *Satu Mare StCom*, V—VI, 1981—1982, p. 178—179, două depozite de bronzuri, unul descoperit în 1897: T. Bader, *op. cit.*, Pl. LXXIX/1—5; I. Némethi, *op. cit.*, p. 180 și unul în 1972: I. Némethi, *SCIVA*, 29, 1978, 1 p. 115—117, fig. 11/6—7 și 12/1—4; *idem*, *op. cit.*, p. 180; T. Bader, *op. cit.*, Pl. LXXIX/6—11; *idem*, *Die Fibeln in Rumänien, PBF*, XIV, 6, München, 1983, Pl. I, iar în ultimul timp prin descoperirile din epoca neolitică: I. Némethi, *op. cit.*, p. 178—179; *ibidem*, VII—VIII, 1986—1987, p. 16—17 și 22—26; N. Iercoșan, *Satu Mare StCom*, VII—VIII, 1986—1987, p. 143, 145; *idem*, *Acta MP*, 11, 1987, p. 73—76.

² Concomitent au mai fost cercetate o necropolă eneolitică (cond. șantier I. Némethi) și așezarea de tip „atol“ (cond. șantier T. Bader).

³ I. Némethi, *op. cit.*, p. 26, fig. 22/10—13; N. Iercoșan, *ibidem*, p. 145.

⁴ Câmpia Ecedea s-a format prin desecarea mlaștinii cu același nume la sfârșitul sec. al XIX-lea: *Szatmár vármegye*, p. 26—30; A. Bogdan, *Câteva considerații fizico-geografice asupra Câmpiei Ecedea*, *Probleme de geografie*, V, București, 1957, p. 122—123; A. Bogdan, M. Călinescu, *Județul Satu Mare*, 1976, p. 13, 25; *Satu Mare*, monografie, 1980, p. 12.

torul și mormântul. Dintre celelalte gropi 3 au fost distruse aproape în întregime de lucrările de excavare, iar 4 nu au putut fi dezvelite datorită unor condiții obiective. Și la acestea însă, prin taluzarea malurilor canalului s-au putut efectua observații relative (formă, dimensiuni, conținut).

După formă și dimensiuni s-au putut stabili trei tipuri de gropi:

1. *Gropi de mari dimensiuni, cu două variante:*

- a. cele cu fundul aproape drept (plat) cu lungimi de 4—6 m, lățimi de 2—3 m și adâncimi de 1,5—1,6 m, de formă regulată și care se adâncesc drept sau puțin oblic (G.1 și G.3),
- b. cele săpate în trepte, de formă neregulată, care au un prag de 1,2—1,5 m la mijloc și dimensiuni mai mari (7,3—7,6 m lungime; 5—6 m lățime și adâncimi de peste 2,2 m) — G.4 (PL. 1/2), G.9 și G.10.

2. *Gropi de dimensiuni mijlocii*, au fundul plat sau puțin adâncit la mijloc, lungimi de 2,5—3,5 m, lățimi de 1,5—2 m și adâncimi de 0,5—1,5 m (G.2; G.5; G.6 și G.7).

3. *Gropi de mici dimensiuni*, de formă cilindrică cu diametrul de 1 m și adâncimea de 1,5 m (G.8).

Menționăm că la unele gropi, una din dimensiuni nu a putut fi stabilită cu precizie, datorită deranjărilor, iar la cele săpate în trepte la adâncimea de 2,2 m nu s-au putut degaja o suprafață mică datorită infiltrațiilor masive de apă din canal. Conținutul gropilor este unitar. Toate conțin: fragmente ceramice, chirpici cu urme de pari și nuiete, bucăți de vatră spartă, cenușă, cărbuni, oase de animale, fragmente de râșnițe și șlefuitoare din piatră, microlite și deșeuri din obsidiană, dar proporțiile diferă de la o groapă la alta. Destinația gropilor a fost aceea de exploatare a lutului necesar la confecționarea vaselor, a vetrelor de foc și la construirea locuințelor în așezarea din apropiere, care, apoi, au fost umplute cu resturi menajere provenite din așezare.

Gropile mari din prima variantă și cele mijlocii nu au putut fi folosite ca bordeie de locuit, deoarece în această zonă joasă nu s-a remarcat nici o urmă de strat de cultură preistoric, stratigrafia în malurile canalului prezentându-se astfel: sol-vegetal: 15—20 cm, o depunere de mlaștină brun-albăstruie: 20—25 cm și solul viu-argilă nisipoasă de culoare galbenă cu congrețuni calcaroase.

Tipurile de gropi menajere de dimensiuni mari și mijlocii de la Căpleni au perfecte analogii cu cele din așezările similare, datând din aceeași perioadă de la: Moftinu Mic „Pescărie B”, Pișcolt „Lutărie” și „Cărămidărie”, Sanislău și Tiream⁵, iar groapa nr. 8, de formă cilindrică cu groapa nr. 11 din așezarea de la Moftinu Mic⁶.

Cuptorul de ars ceramică a fost descoperit în zona unde se concentrează cele mai multe gropi (cinci). Întrucât acest complex a făcut

⁵ Gh. Lazarovici — I. Nemeti, *Acta MP*, 7, 1983, p. 21—24, fig. 3—6.

⁶ I. Nemeti, *Satu Mare-StCom.*, VII—VIII, p. 102.

obiectul unei comunicări aparte⁷, nu considerăm necesar reluarea prezentării acestuia. Cuptorul aparține tipului denumit în groapă simplă și reprezintă prima descoperire de acest fel, datând din epoca neolitică din nord-vestul României⁸ (PL. 1/3).

Mormântul de înhumatie (M.1/1986, PL. 1/4 și 2/b) este situat la o distanță mai mare de celelalte complexe, cca 400 m și de așezare la cca 300 m. A fost săpat într-o groapă menajeră neolitică (G.1) și constituie, probabil, o înmormintare ulterioară. Groapa are o lungime de 4 m și o lățime de 2 m (cât s-a păstrat după excavarea canalului) și o adâncime maximă de 2,2 m. Scheletul era culcat pe partea dreaptă, orientat ENE (capul) — VNV (picioarele) se găsea la 1,5 m adâncime. Poziția picioarelor era puțin îndoită, a brațelor nu se poate preciza, fiind deranjate de lucrări. Nu se poate preciza nici forma gropii mormântului și nici inventarul funerar, materialele din groapă fiind răvășite. Pe baza poziției, a orientării și a ritului funerar, presupunem, cu unele rezerve, datarea mormântului în eneoliticul timpuriu (Tiszapolgár?)⁹ (fig. 2/1—9, inv. 7631—7640).

B. Așezarea neolitică (fig. 1/a) se află în apropierea complexelor, la 120 m V de concentrarea acestora, pe o ridicătură de mici dimensiuni (65×60 m); un grind sau o terasă neînundabilă din marginea fostei mlaștini Ecedea. Diferența de altitudine între zona joasă a complexelor descrise mai sus și așezare este de 3 m. Aceasta a avut, probabil, o înălțime mai accentuată față de zona înconjurătoare dar procesele de denudație și lucrări agricole au aplatizat-o, fără însă ca stratul de cultură preistoric să fi fost prea mult deranjat. De pe suprafața așezării au fost adunate, prin cercetări de teren: fragmente ceramice, microlite din obsidiană, chirpici și oase de animale (inv. 7227—7228). A fost sondată cu două secțiuni: S I/1986 de 30×1,5 m, orientată NV-SE, care a intersectat zona centrală și panta sudică (pl. I/1). PL. 1/1 și S II/1987 de 20×1,5 m, perpendiculară pe prima, orientată NE-SV, în zona centrală (fig. 1/a). Stratigrafia verticală a așezării, pe baza celor două secțiuni se prezintă astfel:

- 0—25 cm, sol vegetal, deranjat de lucrările agricole;
- stratul de cultură apare imediat sub solul vegetal și variază ca dimensiuni și consistență. În zona centrală a așezării are o grosime de 60—70 cm, iar pe pantă numai 15—25 cm și este mai sărac din punct de vedere arheologic;
- urmează un strat de sol roșcat de 20—25 cm grosime (10—15 cm pe pantă) steril arheologic. Puținele fragmente ceramice și microlitele

⁷ N. Iercoșan, *Acta MP*, 11, 1987, p. 73—76.

⁸ *Ibidem*, Din păcate deranjările mari din așezarea neolitică de la Moftinu Mic „Pescărie” B, zona I, groapa nr. 3, nu au permis observații revelatoare pentru identificarea unui astfel de complex, vezi, I. Némethi, *op. cit.*, p. 102.

⁹ În anul 1977, în așezarea de la Tiream, datând din faza mijlocie a grupului Pișcolt cu ceramică pictată, a fost descoperit un mormânt de înhumatie în poziție întinsă pe spate, orientat SV (capul) — NE (picioarele), la baza stratului de cultură neolitic. Mormântul fiind deranjat de lucrări, nu au fost posibile și alte observații. Informații, I. Némethi. Menționăm că la cca 300 m V de M₁, a fost cercetată o așezare Tiszapolgár — I. Némethi, *Acta MP*, XII, p.

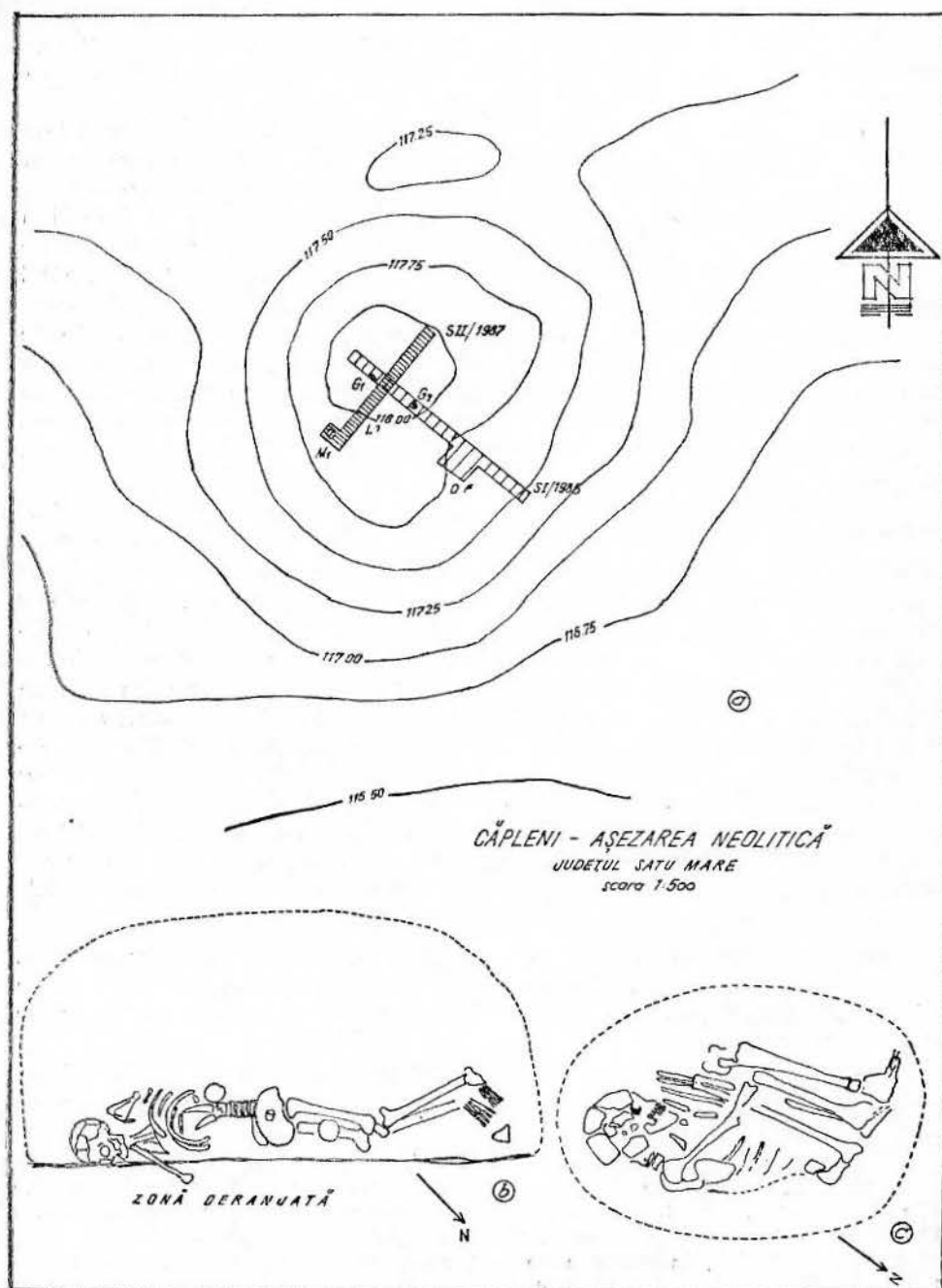

Fig. 1. Căpleni: a. Așezarea neolitică — plan; b. M.1/1986; c. M.2/1987.

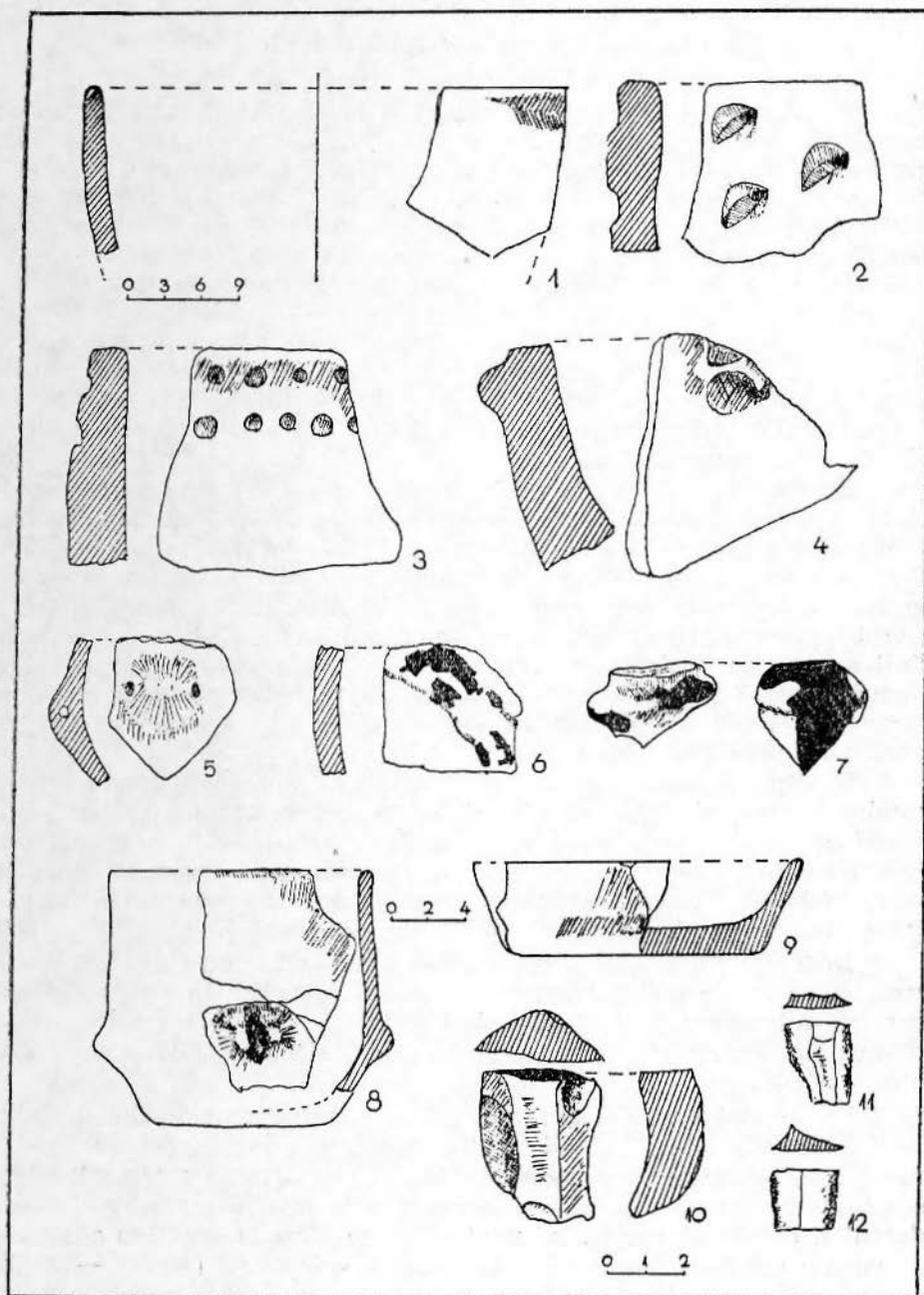

Fig. 2. Căpleni: Groapa nr. 1: 1—6, 8—9 — fragmente ceramice; 7 — os pictat; 11—12 — microlite din obsidiană.

găsite la acest nivel au ajuns întâmplător aici, prin galeriile de hârciogii sau deranjări ulterioare (feudal-târzii ori moderne);

— sol viu, de culoare galbenă (argilă geologică nisipoasă).

În SI au apărut numai două complexe (gropi).

Groapa nr. 1, surprinsă parțial în profilul drept al secțiunii, între m 4,5—7 de la capătul NV, în zona centrală a așezării, are o lungime de 2,5 m și se adâncește 20—30 cm în solul viu. Are fundul aproape plat, puțin albiat la mijloc și marginile oblice, putând fi folosită și ca locuință semiîngropată. Nu a fost dezvelită în întregime. Conținea: fragmente ceramice provenind de la vase mari, castroane, vase cu buza marcată de o linie incizată (Lippenrand), vase globulare cu gât cilindric marcat de o linie incizată cu toartă pe umăr etc., decorate cu linii incizate meandrice sau în zig-zag și cu pictură de culoare neagră (fig. 4/1—11, inv. 7647—7650), unelte din patră șlefuită (o testă din andezit ruptă din vechime și un percutor- PL. 1/6, inv. 7645—7646), deșeuri din obsidiană (fig. 4/6), chirpici cu urme de pari și nuiiele, cenușă, cărbuni și oase de animale.

Groapa nr. 2, săpată integral, se găsea în caroul 6, între m 10 și 12. Are formă ovală și se adâncește în trepte în solul viu. Dimensiuni: lungime: 2 m, lățime: 1,5 m, adâncime: 1,1 m, adâncimea maximă: 1,35 m. Conținea: fragmente de vase mari, unul reconstituibil grafic, din pastă grosolană având ca degresant nisip fin și rogozuri de mlaștină tocate (fig. 5/1, inv. 7651), o fructieră cu picior înalt și buza lobată, decorată cu linii meandrice incizate pe întreaga suprafață precum și cu urme de pictură neagră (fig. 5/8, inv. 7652), castroane fragmentare decorate cu butoni dubli (fig. 5/7, 9), chirpici, cenușă, cărbuni, oase de animale și microlite din obsidiană (fig. 5/3—6).

În stratul de cultură au fost descoperite numeroase fragmente ceramice provenind de la vase mari, castroane, străchini, cupe cu picior scund sau înalt, vase globulare, strecurători etc., decorate cu incizii, pictură cu roșu și negru sau numai negru, precum și ornamente plastice: butoni (simpli, alungiți, perforați), gurguie, proeminențe, unelte din piatră și os, un nucleu și multe microlite (fig. 6 și 7, inv. 7659—7680).

În S II/1987 a fost surprins în profilul sudic, între m 15 și 17 un strat compact de chirpici ars la — 60 cm adâncime în stratul de cultură pe o lungime de 1,80 m, având o grosime de 8—11 cm, care putea reprezenta resturile unei locuințe de suprafață deranjată. Din motive obiective nu a putut fi dezvelită.

La capătul vestic al secțiunii a fost surprins un mormânt de înhumare, M.2/1987 (fig. 1/c), în profilul nordic al acesteia. Pentru dezvelirea lui a fost deschisă o casetă de 1,5×1,5 m. Groapa mormântului nu s-a conturat clar, adâncimea ei oprindu-se la nivelul lutului galben nederanjat. Scheletul, aparținând unui adult, se găsea la —1,10 m adâncime, în poziție chircită, culcat pe parte stângă, orientat S (capul) — N (picioarele). Nu avea inventar funerar. Puținele fragmente ceramice și bucățile de chirpici găsite lângă schelet proveneau din stratul de cultură neolitic cu care de fapt a fost acoperit mormântul. Pe baza ritului funerar și a fragmentelor ceramice găsite în groapa mormântului, acesta

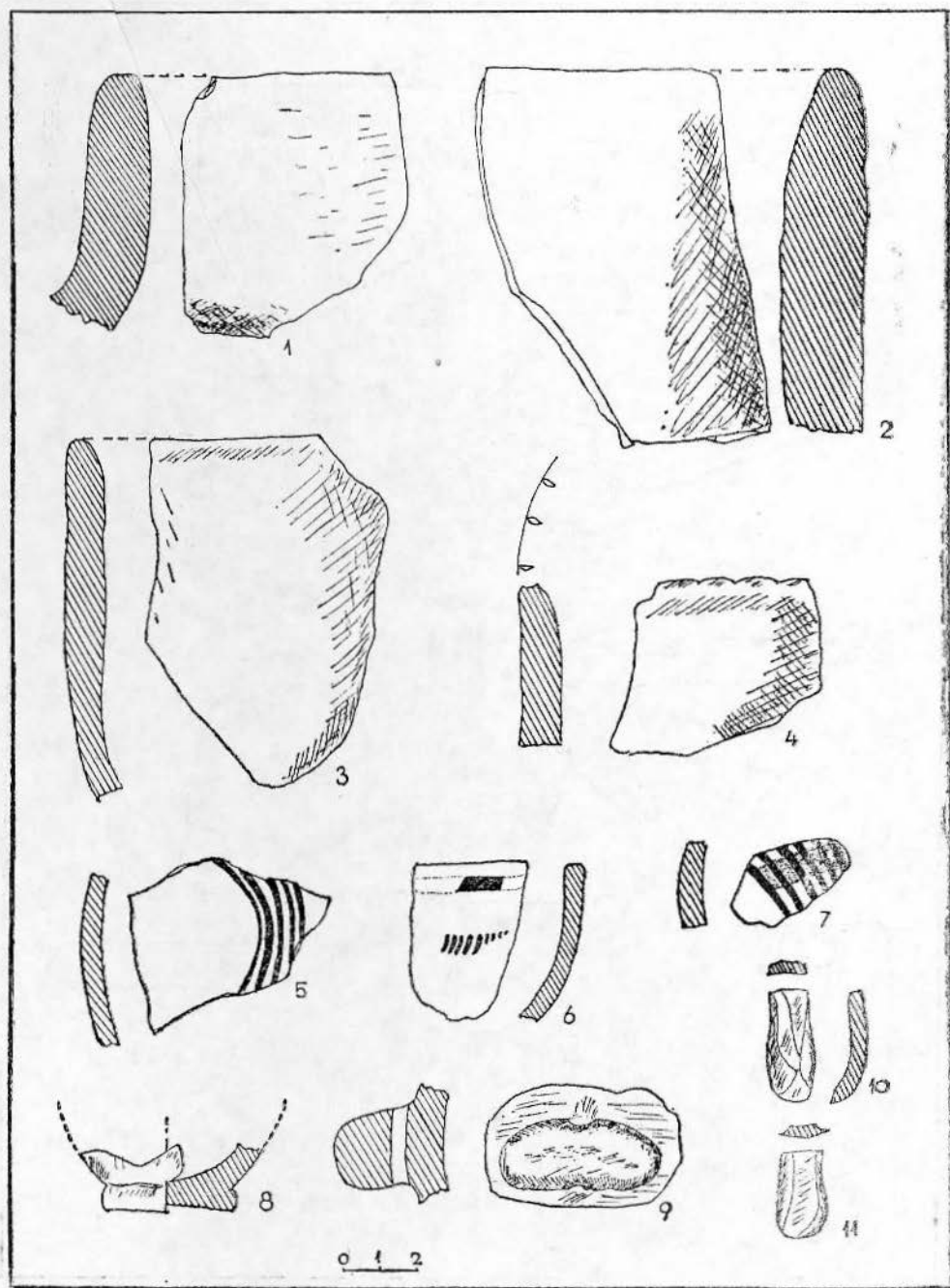

Fig. 3. Căpleni: Groapa nr. 10: 1—9 — fragmente ceramice; 10—11 — lame din obsidiană.

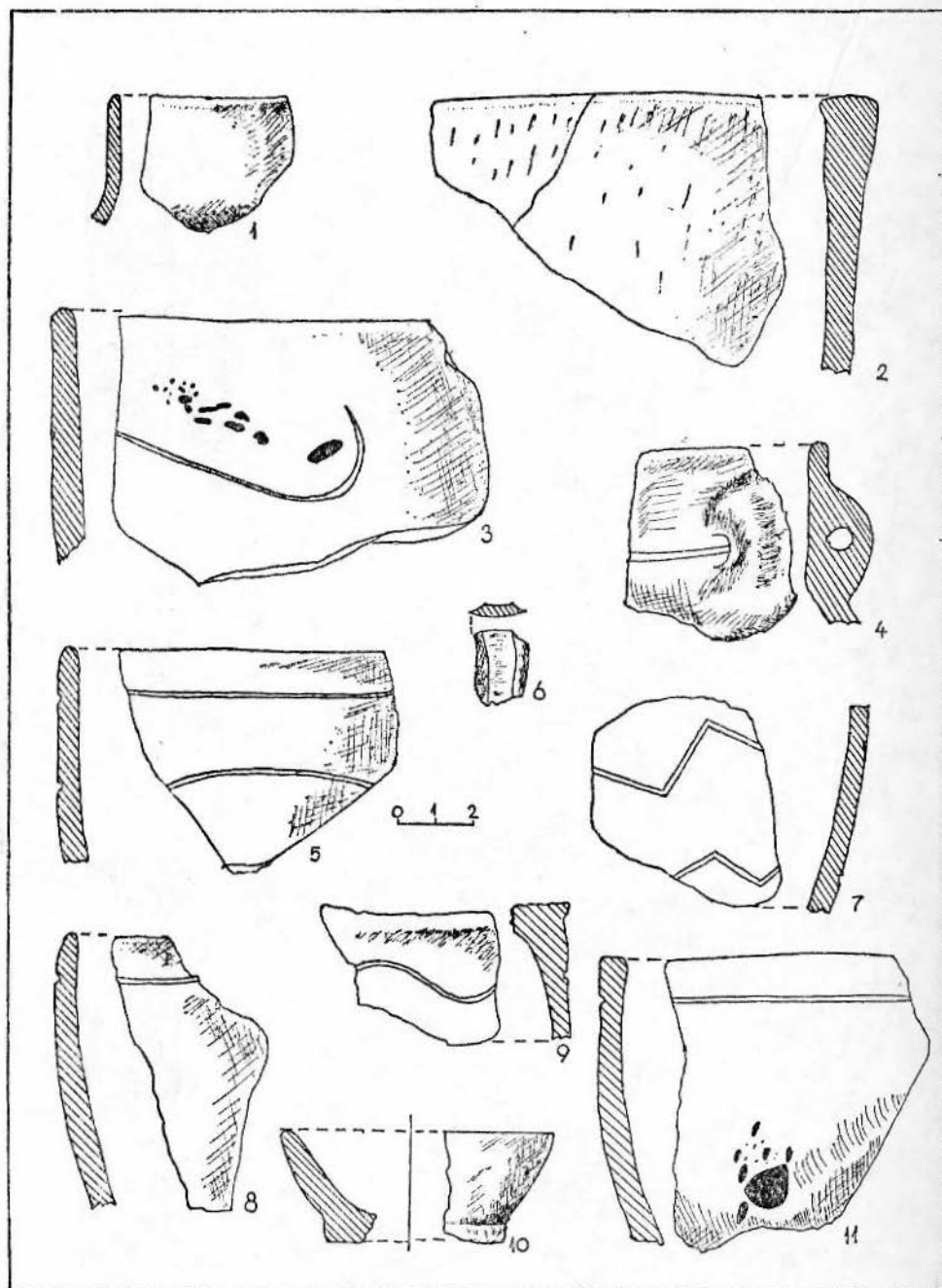

Fig. 4. Căpleni: S I/1986: G.1 1—5, 7—11 — fragmente ceramice; 6 — lamă din obsidiană.

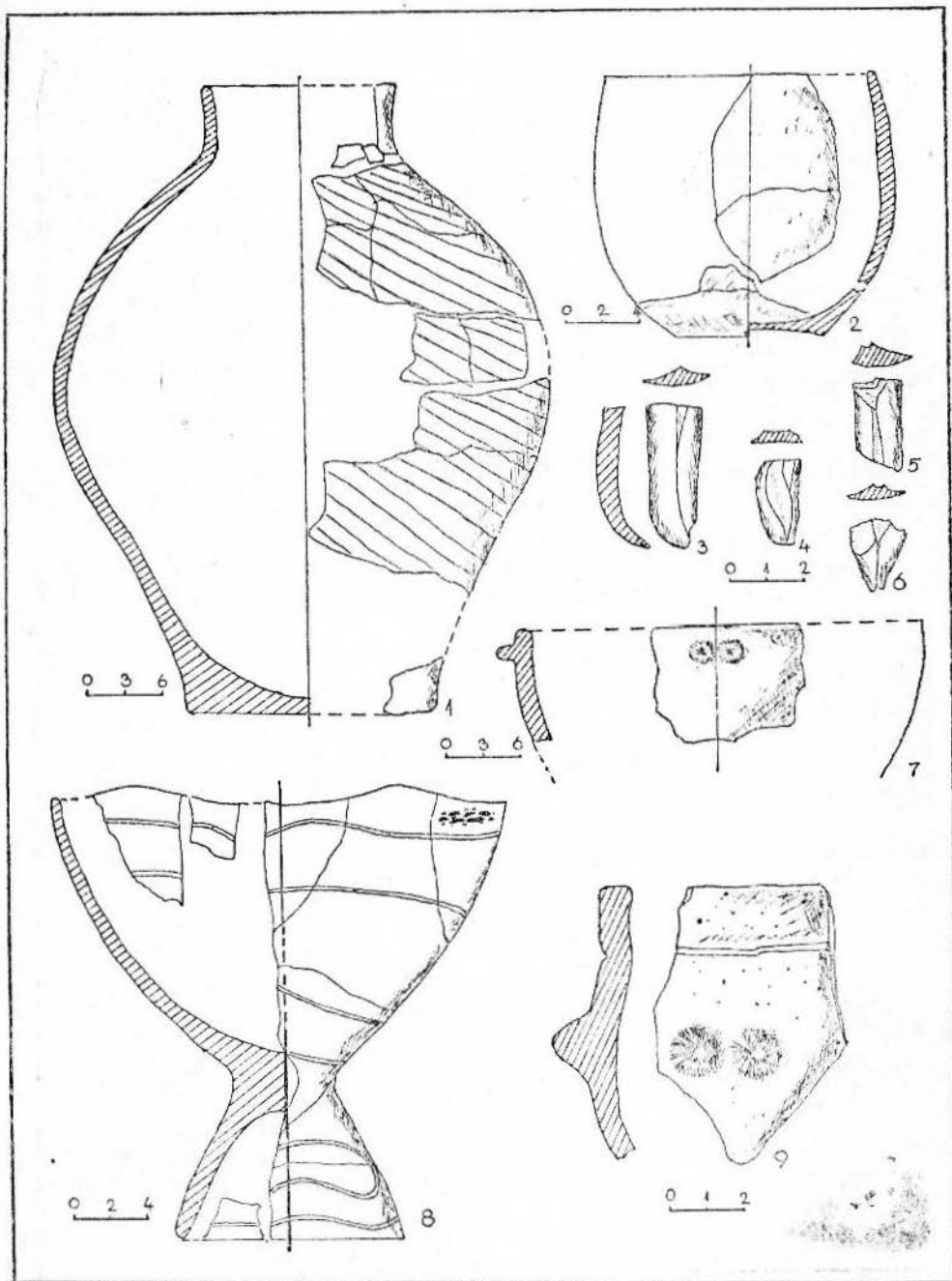

Fig. 5. Căpleni: S I/1986, G.2 1-2, 7-9 — ceramică; 3-6 — microlite.

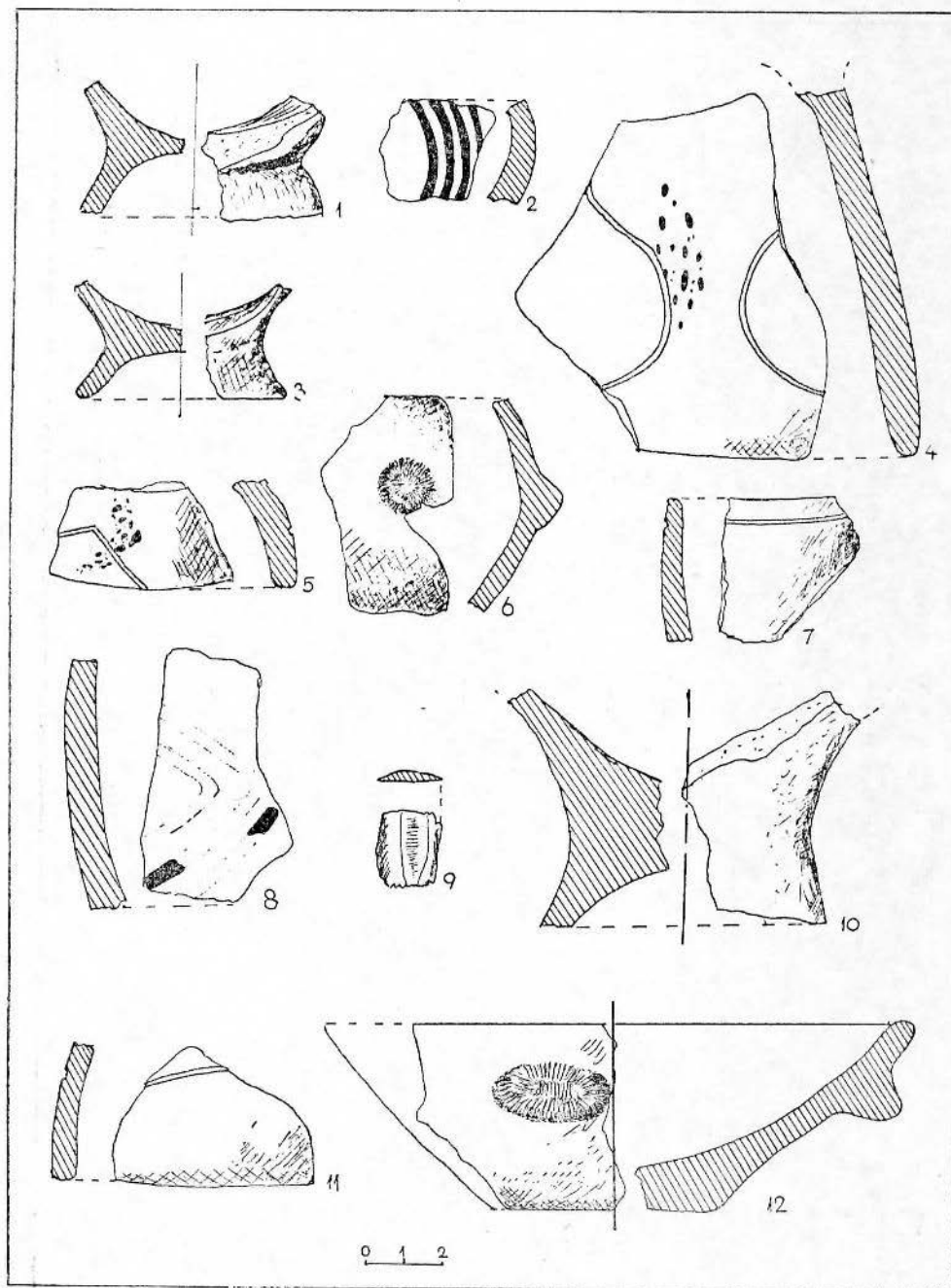

Fig. 6. Căpleni: S I/1986, strat de cultură: 1—8, 10—12 — fragmente ceramice; 9 — lamă din obsidiană.

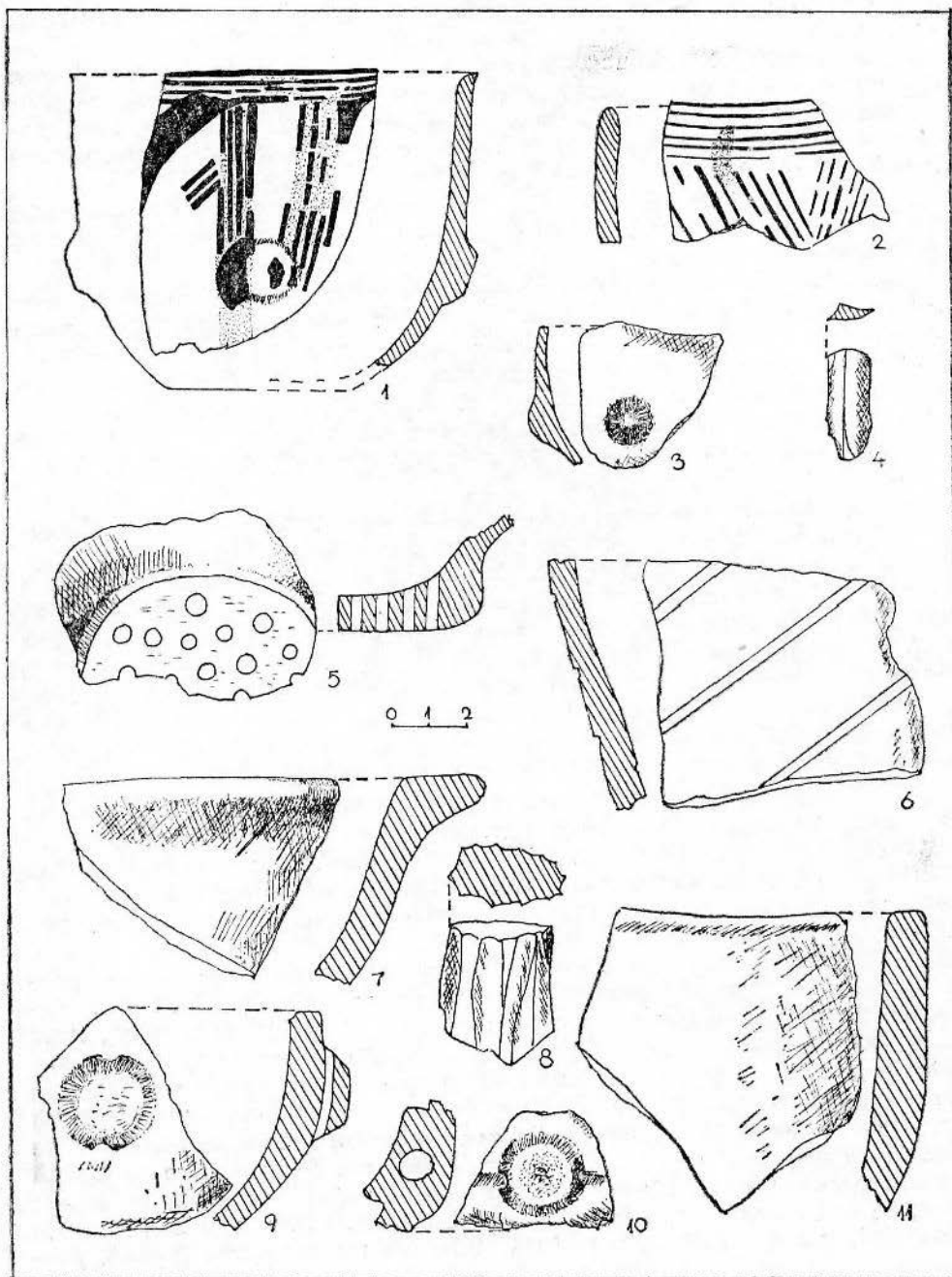

Fig. 7. Căpleni: S I/1986: strat de cultură: 1—3, 5—7, 9—11 — fragmente ceramice; 4 — lamă; 8 — nucleu din obsidiană.

se poate data cu certitudine în epoca neolitică, fiind contemporan cu aşezarea.¹⁰

Materialul arheologic descoperit în stratul de cultură din S II este identic cu cel prezentat anterior şi constă din fragmente ceramice provenind de la tipurile de vase menţionate, unelte litice fragmentare, puţine oase de animale şi o cantitate apreciabilă de microlite şi deşeuri de prelucrare din obsidiană (inv. 7681—7690).

Ceramică constituie cea mai semnificativă categorie de materiale arheologice descoperite în gropi şi aşezare. Se pot deosebi trei categorii principale:

a. Categoria vaselor de uz comun, de obicei de mari dimensiuni, modelate din pastă amestecată cu nisip, cioburi pisate şi rogozuri de mlaştină tocate mărunţ. Au culori închise, brun cenuşiu şi mai rar cărămiziu cu pete. În privinţa formelor, se remarcă vasele mari cu corp bombat, gât îngust şi cilindric (fig. 3/1—2; 6/1) şi castroanele (fig. 2/1—4; 8/11). În general sunt neornamentate sau mai rar, cu barbotină în vârci oblice (fig. 5/1) impresiuni cu unghia ori ciupituri (fig. 3/2, 4) şi butoni. Ardearea slabă.

b. Categoria vaselor din pastă bună reprezintă cantitativ cel mai important lot. Pasta este omogenă şi are ca degresant nisip şi cioburi pisate mărunţ. Forme: fructiere cu picior înalt şi buza lobată (fig. 6/8), cupele cu picior scund (fig. 6/1—2) sau înalt, castroane (fig. 4/2—3, 5, 8, 11; 5/2, 7, 9), străchini (fig. 6/12; 8/7), tipsii (fig. 2/9), vase globulare (fig. 7/9; 4/4), vase cu gât cilindric etc. Prezintă cel mai bogat registru ornamental constând din linii incizate în meandre, zig-zag ori paralele, „lippenrand”, urme de pictură de culoare neagră şi mai ales ornamente plastice, butoni simpli, alungiţi sau perforaţi, torţi. Vasele au o angobă de slabă calitate care se desprinde uşor. Arderea mai bună.

c. Categoria vaselor din pastă fină au ca degresant numai nisip fin şi angobă în culori şi nuanţe deschise, cenuşiu şi gălbui. Dintre forme semnalăm castroane mici (fig. 5/2; 3/4—7; 7/1—2), vase globulare (fig. 2/5; 6/6; 7/3) şi un vas mic cu fund inelar (fig. 3/8). Decorul este realizat prin pictură cu negru şi roşu sau numai roşu, butoni mici şi perforaţi şi proeminente împinse din interior.

Datorită faptului că ceramica apare extrem de fragmentară, prezentarea unor statistici proporţionale, în privinţa ornamenticii şi a formelor, pe complexe (numai o groapă a putut fi săpată exhaustiv), riscă la concluzii eronate ori nesemnificative. Cert este că incizia apare aproape întotdeauna în asociere cu pictura şi că aceasta din urmă s-a desprins de pe corpul vaselor (se prezintă sub formă de pete) odată cu exfolierea angobei, fie datorită tehnicii deficitare de lucru, uscare sau ardere, fie din cauza acidităţii solului. Pictura cu negru s-a realizat cu o substanţă bituminoasă, lucioasă, iar cea cu roşu este de natură minerală, cu aspect mat, ce se desprinde sub formă de praf. Raportat însă la întreg lotul de ceramică, cea decorată prin pictură şi incizie nu depăşeşte 3—5%, pre-

¹⁰ E. Comşa, *Contribuţie cu privire la riturile funerare din epoca neolitică de pe teritoriul ţării noastre*, OmD, 1960, p. 83—106, *idem*, JMV, 58, 1974, p. 113—156; *idem*, *Neoliticul pe teritoriul României — consideraţii*, Bucureşti, 1987, p. 149—152.

dominând ceramica uzuală, neornamentată și în general de slabă calitate. Acest lucru s-a observat și la alte descoperiri contemporane din zona Careiului, în special în așezarea de la Moftinu Mic „Pescărie” B¹¹, și Pișcolt „Căramidărie SMA”¹².

Unelte descoperite în așezare și în celelalte complexe sunt din piatră șlefuită (tesle, percutoare, râșnițe și șlefuitoare — Pl. 1/6) din os (străpungătoare și un fragment de os prelucrat pictat cu negru — fig. 2/7) și mai ales microlitele (nuclee, lame, răzuitoare, vârfuri) din obsidiană (care predomină) și silex (fig. 2/10—12; 3/10—11; 4/6; 5/3—6; 6/9; 7/8).

Resturile osteologice provin de la: bovine, cervide, suide, ovicaprine și păsări¹³.

Încadrare cronologică și culturală. Pe baza materialelor descoperite și a observațiilor efectuate cu ocazia săpăturilor, așezarea se datează în neoliticul mijlociu (începutul fazei) și parțial cel târziu și poate fi încadrată în cultura Ciumești¹⁴, denumită mai recent și grupul Pișcolt cu ceramică pictată¹⁵, faza mijlocie și târzie¹⁶. Complexele sunt contemporane cu așezarea, mai puțin groapa 1 (G. 1) cu mormântul (M. 1/1986), unde apar elemente din faza veche, cum ar fi prezența impresiunilor cu unghia și ciupiturile în ornamentarea ceramicii¹⁷, dar numai pe două fragmente (fig. 2/2—3). De aceea, G. 1 (care se găsește la o distanță apreciabilă de așezare și de celelalte complexe) este posibil să fie legată de o altă locuire aparținând neoliticului mijlociu din zonă¹⁸.

Caracterul restrâns al cercetărilor în așezare, faptul că nu au fost surprinse și dezvelite integral decât două complexe închise (G. 2 din S I/1986 și M. 2/1987 — din S II) nu ne permit evidențierea (deocamdată) clară a două faze cronologice distincte în evoluția locuirii. Acest lucru nu a putut fi surprins nici stratigrafic și nici după împrăștierea pe verticală a deșeurilor provenite din prelucrarea microlitelor din obsidiană, ele găsindu-se răspândite în tot stratul de cultură și pe întreaga suprafață cercetată, de altfel, microlitismul este specific tuturor fazelor culturii Ciumești¹⁹ (grupul Pișcolt).

Tipologia și ornamentarea ceramicii descoperite permite însă evidențierea a două etape în evoluția așezării — una constituind începutul fazei mijlocii a grupului Pișcolt²⁰. (G. 2 din S I, ceramica cu decor incizat și pictat cu negru, precum și cea cu „lippenrand”) și a doua din faza

¹¹ I. Némethi, *op. cit.*, p. 101—103.

¹² Gh. Lazarovici — I. Némethi, *op. cit.*, p. 23, 33—34.

¹³ Determinări efectuate parțial de C. Karácsonyi pe atunci muzeograf la secția de Științele Naturii a muzeului careian.

¹⁴ E. Comșa, *Dacia N.S.*, VII, 1963, p. 477—484; E. Comșa — Z. Nanasi, *SCIV*, 22, 1971, 4, p. 633—636; *ibidem*, 23, 1972, 1, p. 3—17; E. Comșa, *AAC*, XIII, 1973, p. 39—49; *idem*, *Neoliticul...*, p. 26, 31—33.

¹⁵ Gh. Lazarovici — I. Némethi, *op. cit.*, p. 17—60.

¹⁶ *Ibidem*, p. 30—34.

¹⁷ *Ibidem*, p. 27—30.

¹⁸ Densitatea locuirilor neolitice la Căpleni este mare, fiind cunoscute până în prezent patru așezări pe o rază de 2 km, vezi I. Némethi, *op. cit.*, p. 16, 24—26.

¹⁹ Al. Păunescu, *Dacia N.S.*, VIII, 1963, p. 467—475; E. Comșa, *ibidem*, p. 477—484; *idem*, *Neoliticul...*, p. 31—32.

²⁰ Gh. Lazarovici — I. Némethi, *op. cit.*, p. 30—33.

târzie a aceleiași culturi²¹ (majoritatea materialului). Lipsește faza mijlocie, cu ceramică de bună calitate, cu angobă lustruită și decorată cu motive expresive și bogate prin pictură de culoare neagră, care constituie de fapt perioada de maximă dezvoltare a acestei culturi²². Aceeași situație se găsește și în locuirea de la Moftinu Mic, cu care așezarea de la Căpleni are cele mai apropiate analogii²³.

Cercetările viitoare din zona Careiului vor trebui să-și axeze obiectivul pe surprinderea și evidențierea stratigrafică a cronologiei interne a culturii Ciumești sau a Grupului Pișcolt, precizarea cu exactitate a fazei timpurii și mai ales târzii a acesteia, precum și evoluția comunităților spre cultura Tisa timpurie (I și II) din neoliticul târziu.

FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES DANS L'AGGLOMÉRATION NÉOLITHIQUE DE CĂPLENI (DÉP. SATU MARE)

(Résumé)

Les recherches archéologiques en 1986—1987 sur le territoire de la commune de Căpleni (ville de Carei, dép. Satu Mare), localité située dans une zone de plaine, ont découvert 13 complexes archéologiques néolithiques (11 fosses ménagères, un four de potterie et une tombe d'inhumation) et une agglomération néolithique (dont une fosse et une tombe d'inhumation en position accouplée ont été recherchées).

Chronologiquement, le matériel découvert dans les complexes et dans l'agglomération est encadré dans le néolithique évolué et tardif et culturellement dans le groupe Pișcolt, avec de la céramique peinte.

EXPLICATION DES FIGURES

- Pl. I. Căpleni: 1. Séction nr. I/1986; 2. Fosse nr. 4; 3. Four de potterie; 4. Tombe nr. I/1986; 5. Fragment céramique; 6. Outils en pierre polie.
- Fig. 1. Căpleni: a. L'agglomération néolithique — plan; b. Tombe I/1986; c. Tombe 2/1987.
- Fig. 2. Căpleni: Fosse nr. 1: 1—6, 8—9 — fragments céramiques; 7 — os peinte; 11—12 — microlithes en obsidienne.
- Fig. 3. Căpleni: Fosse nr. 10: 1—9 — fragments céramiques; 10—11 — lames en obsidienne.
- Fig. 4. Căpleni: Séction I/1986, Fosse nr. 1: 1—5, 7—11 — fragments céramiques; 6 — lame en obsidienne.
- Fig. 5. Căpleni: Séction I/1986, Fosse nr. 2: 1—2, 7—9 — céramique; 3—6 — microlithes.
- Fig. 6. Căpleni: S I/1986: 1—8, 10—12 — fragments céramiques; 9 — lame.
- Fig. 7. Căpleni: S I/1986: 1—3, 5—7, 9—11 — fragments céramiques; 4 — lame; 8 nucléée en obsidienne.

²¹ *Ibidem*, p. 33—34.

²² Vezi nota 20.

²³ I. Némethi, *op. cit.*, p. 101—103.

UN MORMÂNT CELTIC DESCOPERIT LA CURTUIȘENI — DÂMBUL ARS (JUD. BIHOR)

I. NÉMETI

Localitatea Curtuișeni este situată în nordul județului Bihor, caracterizată în general printr-un teren nisipos, cu dune de nisip mișcate și transformate de vânturi. La nord-vest de comună se află o zonă numită „Dâmbul Ars“ (Égető hegy)¹ cunoscut de specialiști pentru descoperirile din epoca bronzului², prima epocă a fierului³ și în special pentru descoperirile celtice întâmplătoare sau prin cercetări sistematice⁴. Înainte de exploatarea nisipului „Dâmbul Ars“ se întindea pe o suprafață de cca. 2,50 ha cu baza în formă semicirculară spre sud-vest, iar la mijloc spre sud-est ușor concavă. „Astăzi (pe la anul 1970) — menționează Z. Nánási — din cauza exploatării intensificate a nisipului s-a păstrat doar 1/3 a dealului“. Exploatarea nisipului a fost continuată și în anii următori, fiind deranjate sau distruse alte complexe arheologice.

¹ Denumirea sitului în limba maghiară este „Égető hegy“, care a fost tradusă în limba română: „Dâmbul Ars“ sau „Dealul Căramidăriei“.

² N. Chidioșan, *Contribuții la cunoașterea grupei Suciu de Sus în contextul epocii bronzului în Crișana*, SCIV, 21, 1970, 2, p. 288; Idem, *Sincronismele apusene ale culturii Wiettemberg stabilite pe baza importurilor ceramice*, Crisia, IV, 1974, p. 154—155; T. Bader, *Cultura Suciu de Sus în nord-vestul României*, SCIV, 23, 1972, 4, p. 512; Idem, *Die Suciu de Sus-Kultur in Nordwestrumänien*, PZ, 54, 1979; Idem, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, București, 1978, p. 124; I. Ordentlich, *Aria de răspândire a culturii Otomani de pe teritoriul României*, Marmăția, II, 1971, p. 22; Z. Nánási, *Repertoriul obiectelor de bronz din muzeul de istorie din Săcueni*, Crisia, IV, 1974, p. 179—180; I. Némethi, *Descoperiri de la sfârșitul epocii bronzului în zona Careiului*, SCIVA, 29, 1978, p. 103.

³ A. László, *Date privind sfârșitul Hallstattului timpuriu în Transilvanie*, SCIVA, 30, 1979, 4, p. 537; Z. Nánási, *Morminte hallstattiene târzii de la Curtuișeni*, StCom Satu Mare, I, 1969, p. 85.

⁴ M. Roska, *Sépulture celtique a char de Erkörtvélyes, Közlemények*, II, 1, Cluj, 1942, p. 81—84; Idem, *Neuere keltische Funde von Erkörtvélyes, Közlemények*, II, 2, Cluj, 1942, p. 35—38; Idem, *A kelták Erdélyben (Les Gaulois en Transilvanie)*, Közlemények, IV, Cluj, 1944, p. 37—38; Idem, *Repertorium*, Cluj, 1942, p. 80—81; I. Hunyadi, *Kelták a Kárpátmedencében*, RégFüz, 2, 1957, p. 224; Z. Nánási, *Descoperiri în necropola celtică de la Curtuișeni*, Crisia, III, 1973, p. 29—38; Idem, *Un mormânt celtic cu inventar deosebit descoperit la Curtuișeni*, StCom Satu Mare, 3, 1975, p. 47—49; Vl. Zirra, *Beiträge zur Kenntnis des keltischen La Tène in Rumänien*, Dacia, N.S., XV, 1971, p. 208—216; Idem, *Descoperiri celtice de la sfârșitul Latène-ului mijlociu în depresiunea Bistriței*, File de Istorie, III, 1974, p. 138 (nota nr. 25); S. Dumitrașcu, *Descoperiri celtice în patrimoniul Muzeului Țării Crișurilor*, Crisia, XXI, 1991, p. 19; N. Chidioșan, Al. Sășianu, *Un mormânt de luptător celtic descoperit la Curtuișeni*, Crisia, XII, 1982, p. 393—397; *Repertoriul monumentelor din județul Bihor*, Oradea, 1974, p. 29—30.

Cu ocazia unei periegeze din vara anului 1976 (27 august) a fost salvat un mormânt celtic, descoperit incidental. Mormântul este de incinerare în groapă (fig. 1/1). Groapa mortuală s-a conturat perfect în nisipul galben „geologic“, printr-o pată neagră, pigmentată cu nisip galben, fapt care ne-a tras atenția. Cu ocazia săpăturilor întreprinse de muzeul orădean în anul 1968, s-a descoperit în partea superioară a dunei un singur nivel de locuire de la sfârșitul epocii bronzului, o depunere de culoare neagră, prin care au străpuns gropile mormintelor celtice, oprindu-se în nisipul steril „geologic“. În acest fel gropile mormintelor celtice se conturau, de obicei, la nivelul nisipului steril, fapt constatat și cu ocazia cercetării necropolei de la Ciumești cât și la Pișcolt — Nisipărie. Groapa mormântului din 1976 a avut o formă rectangulară cu colțurile rotunjite cu dimensiuni 1,50×1,30 m, având adâncimea aproximativă de 1,60 m față de nivelul actual. Mormântul a fost descoperit în zona mai înaltă a dunei, unde depunerea de nisip zburător era mai groasă. Inventarul mormântului a intrat în patrimoniul muzeului din Carei.

Inventarul mormântului. Într-un colț al gropii sepulcrale au fost depuse osemintele umane calcinate împreună cu inventarul vestimentar și podoabe. Aproximativ în mijlocul gropii era așezată ofranda alimentară formată din oase de porc (o mandibulă, un fragment de femur) și câteva oase de păsări. În partea opusă erau așezate trei vase de ofrandă.

- 1 — Oase umane calcinate așezate într-o grămăjoară.
- 2 — Brățară lucrată din bronz, masivă, formată din „boabe“ aplatizate, împărțite printre ele cu mici „bobițe“, capetele terminate în „pseudo tampon“; diametrul interior este 5,5 cm; inventarul 3582 (fig. 1/2).
- 3 — O altă brățară identică cu prima, ușor deformată din cauza arderii puternice a defunctului pe rugul funerar; d.i.=5,5 cm; inv. 3581 (fig. 1/3).
- 4 — Fibulă de tip Latène mijlociu, lucrată din bronz, arcu alungit, piciorul ornamentat cu „bobițe“ crestate, resortul compus din 2+2 spire, coarda în față; lungimea este de 4,2 cm; inv. 3583 (fig. 1/4).
- 5 — Fibulă identică cu prima; l=4,2 cm; inv. 3584 (fig. 1/5).
- 6 — Mai multe fragmente dintr-o centură lucrată din fier, ornamentată cu „bastonașe“; inv. 3585 (fig. 1/6).
- 7 — Câteva fragmente dintr-un lanț subțire de bronz; fără inv. (fig. 1/7).
- 8 — Strachină lucrată la roată, de culoare cenușie-negricioasă, buza îngroșată și trasă spre exterior, fundul prevăzut cu „omphalos“. Dimensiuni: d. gurii=22 cm; d. fundului=9 cm; înălțimea=8,5 cm; inv. 3579 (fig. 1/8).
- 9 — Castron lucrat la roată, de culoare cenușie-negricioasă, buza inelară, corpul ușor bombat, fundul prevăzut cu „omphalos“ ușor profilat, ornamentat la baza gâtului cu o linie adâncită. Dimensiuni: d. g. 16,5 cm; d.f.=7 cm; î=11 cm; inv. 3578 (fig. 1/9).
- 10 — Vas mare lucrat la roată, de culoare cenușie-negricioasă, fundul prevăzut cu „omphalos“ ușor profilat, ornamentat cu două inele reliefate. Dimensiuni: d.g.=18 cm; d.f.=10 cm; î=32 cm; inv. 3580 (fig. 1/10).

- 11 — Fragment dintr-o brățară sau verigă pentru picior (Fussring) cu mai multe semiove, lucrată din bronz, arsă și deformată; inv. 3780; (fig. 1/11).

- 12 — Ofranda alimentară.

Încadrarea cronologică a mormântului. Cele două fibule (fig. 1/4, 5) fac parte din seria agrafelor cu piciorul prins de arc, ornamentat cu o sferă formată din „bobițe”, încadrate tipologic în Latène mijlociu (Lt. C). Analogii perfecte din necropole celtice cercetate din zonă (Ciumești, Sanișlău, Pișcolț) nu se cunosc și nici din mormintele descoperite incidental sau cercetate sistematic de la Curtuișeni. O analogie mai apropiată este menționată de Vl. Zirra de la Ciumești⁵ (M. 34) datată în Latène mijlociu. O altă fibulă similară este amintită de I. Hunyady de la Radosyán⁶ datată tot în Latène mijlociu. Fibulele din M. 1976 sunt exemplare deosebite datorită decorului folosit la ornamentarea piciorului. Cele două brățări (fig. 1/2, 3) reprezintă, credem, ultima variantă din seria brățărilor masive, lucrate din bronz numite cu „boabe”. Analogii din descoperirile celtice din nord-vestul României nu se cunosc. Asocierea lor cu fibule de tip Latène mijlociu asigură datarea acestora tot în Lt. C. Fragmentele de centură (fig. 1/6) fac parte din tipul lucrat dintr-o bandă de fier, ornamentat cu „bastonașe” cunoscut din necropola de la Pișcolț⁷ (M. 51, 57, 77) în special din orizonturile a III-a și a IV-a. Fragmentele din lanțul subțire de bronz sunt frecvente în mormintele de femei de la Pișcolț⁸ (M. 67, 109, 115) datate din Lt. B₂ și mai ales din Lt. C₁. Lanțurile fine din bronz sunt folosite pentru legarea fibulelor așezate pe ambii umeri sau cu salbe la gâtul defunctului. Vasul mare (fig. 1/10) de formă zveltă cu pereții rotunjiți, decorul plasat mai ales între buză și umăr, format din inele reliefate, are analogii de la Ciumești⁹ (M. 16, 31, 34), Pișcolț¹⁰ (M. 55, 71, 107), Curtuișeni¹¹, descoperite în contexte de Latène mijlociu. Castronul (fig. 1/9) cu corpul ușor bombat are analogie de la Ciumești¹², Pișcolț¹³ (M. 119) sau din alte morminte de la Curtuișeni¹⁴. Strachina (fig. 1/8), cu buza rotunjită și ușor trasă spre exterior este caracteristică pentru descoperirile de Latène mijlociu, având analogii de la Ciumești¹⁵, Pișcolț¹⁶ (M. 48, 60, 76, 109) sau din alte morminte de la Curtuișeni¹⁷. Toate cele trei vase sunt lucrate din-

⁵ Vl. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Baia Mare (1967), fig. 22/II.

⁶ I. Hunyady, *Kelták a Kárpátmedencében*, DissPann, II, 18, 1942, pl. XXI/2; Ibidem, DissPann, 1944, p. 78.

⁷ I. Némethi, *Thraco-Dacica*, XIII, 1—2, 1992, fig. 6/4; fig. 7/2—M. 57; fig. 11/4—M. 77.

⁸ Ibidem, fig. 9/7—M. 67; fig. 18/4—M. 109; fig. 20/7—M. 115.

⁹ Vl. Zirra, *op. cit.*, fig. 25/M. 31/1; fig. 19/IV; fig. 22/VI.

¹⁰ I. Némethi, *Thraco-Dacica*, XIII, 1—2, 1992, fig. 7/2—M. 55; fig. 10/5—M. 71; fig. 17/11.

¹¹ Z. Nánási, *Crisia*, III, 1973, M. 4/1968; pl. I/2; pl. 1/4.

¹² Vl. Zirra, *op. cit.*, fig. 43/nr. 7527; M. 20/IV; M. 13/VI.

¹³ I. Némethi, *Thraco-Dacica*, XIII, 1—2, fig. 22/8—M. 119.

¹⁴ Z. Nánási, *Crisia*, III, 1973, pl. II/2, 5.

¹⁵ Vl. Zirra, *op. cit.*, fig. 41/III, V (M. 34); fig. 41/V (M. 36); fig. 42/18/XVIII.

¹⁶ I. Némethi, *Thraco-Dacica*, XIII, 1—2, 1992, fig. 5/4—M. 48; fig. 8/3; fig. 11/4—M. 76; fig. 19/7—M. 109.

¹⁷ Z. Nánási, *StCom Satu Mare*, III, pl. XI/2.

tr-o pastă fină, acoperite cu un slip negricios, pereții subțiri, elemente caracteristice pentru Latène mijlociu. Mormântul descoperit în anul 1976 pe baza inventarului funerar se încadrează în Latène mijlociu, la finele acestei etape, în subfaza Lt. C_{1a}.

Necropola de la Curtuișeni — „Dâmbul Ars“ inițial a cuprins un număr mare de morminte dintre care o parte a inventarului funerar a fost salvat și numai 14 morminte au fost descoperite în urma unei cercetări sistematice. Inventarul funerar al mormintelor descoperite la Curtuișeni are multe elemente comune cu orizontul III și IV al necropolei de la Pișcolt. Cu toate că mormintele descoperite la Curtuișeni în anii 1967—1968 sunt doar parțial publicate¹⁸ se pot trage unele concluzii (Ciumești, Dindești, Sanislău, Pișcolt).¹⁹

— Necropola este birituală ca toate celelalte cimitire eltice din zonă (Ciumești, Dindești, Sansilău, Pișcolt).¹⁹

— Au fost descoperite relativ puține arme, dar foarte semnificative. Cel mai bogat mormânt de luptător este M-1980 descoperit incidental din inventarul căruia au fost salvate: o spadă de tip Silivaș-Hatvanboldog, lanț pentru atârănarea spadei și rozete care au împodobit probabil un scut lucrat inițial din lemn²⁰.

— Prezența unui mormânt de car²¹ — dacă toate piesele publicate de M. Roska provin dintr-un singur mormânt — care datorită unei fibule fragmentare de fier, cu arcul aproape drept și piciorul decorat cu două sfere mari poate fi încadrat la sfârșitul Latène-ului mijlociu (Lt.C₂).

— Prezența zăbalelor²² de tip Latène — trei exemplare în mormântul cu car și încă una în M.-1967, piese care lipsesc din necropola mare, învecinată de la Pișcolt-Nisipărie.

— La Curtuișeni a fost descoperit un vas de cult²³ (?) în formă de cizmă, deosebit de bogat ornamentat, asemănător pieselor cunoscute de la Gáva²⁴ și Palarikovo²⁵. Această piesă reprezintă un unicat în descoperire celtice din nord-vestul României și arată totodată o legătură strânsă cu lumea celtică învecinată.

Prin trăsăturile sale generale necropola de la Curtuișeni „Dâmbul Ars“ se încadrează în mod organic în descoperirile celtice din zona Carei — Valea lui Mihai — Nyírség sau din grupa Care/Nir.²⁶ Lipsesc însă din aceste descoperiri complexe funerare care pot fi încadrate cu siguranță în primul orizont de la Pișcolt (Latène timpuriu). Z. Nánási încadrează descoperirile celtice de la Curtuișeni în Latène C₁—C₂, menținând că unele piese (tipologic s-ar putea să fie încadrate în perioada

¹⁸ S. Dumitrașcu, Crisia, XXI, 1991, nota nr. 19.

¹⁹ Vl. Zirra, Dacia, N.S., XV, 1971, p. 189.

²⁰ N. Chidioșan, Al. Sășianu, Crisia, XII, 1982, p. 393—397, fig. 1—3.

²¹ M. Roska, Közlemények, II, 1, Cluj, 1942, p. 81—84, fig. 1/1, 7. 15; Idem, Közlemények, IV, 1944, Cluj, p. 38, fig. 14; Idem, Repertorium, p. 80—81.

²² Vl. Zirra, File de Istorie, III, 1973, p. 143; Idem, in Hamburger Beiträge zur Archäologie Band, VIII, 1981, p. 115—170, fig. 11; Z. Nánási, Crisia, III, p. 31, pl. VII/6.

²³ Z. Nánási, StCom Satu Mare, 3, 1975, p. 47—48, fig. VII/1—4.

²⁴ Jós András, ArchErt, XXX, 1915, fig. 2a—2b, p. 202; I. Hunyady, DissPann, II, 18, 1942, pl. XXXIV/4.

²⁵ B. Benedik, Symposium, Bratislava, 1976, fig. 6.

²⁶ Vl. Zirra, Dacia, N.S., XV, 1971, fig. 8.

de sfârșit a Latène-ului timpuriu (Lt.B₂), iar altele la începutul Latène-ului târziu (Lt.D₁).²⁷ Mormântul celtic cu inventarul deosebit (vas de cult în formă de cizmă) pe baza analogiilor și a stilisticii (împunsături în spirale simple și în formă de „S“, motive semilunare) a fost datat în Latène mijlociu, respectiv în a doua jumătate a sec. III î.Chr. și începutul sec. II î.Chr.²⁸ Mormântul de luptător cu un inventar funerar deosebit de bogat, descoperit incidental în anul 1980 a fost încadrat la finele Latène-ului timpuriu, în subfaza Lt.B₂ (Krämer)²⁹.

Pe baza cunoștințelor actuale avem toată certitudinea să presupunem că necropola de la Curtuișeni începe pe la sfârșitul Latène-ului timpuriu — Lt.B_{2b} (Waldhauser),³⁰ aici se includ majoritatea mormintelor descoperite cu ocazia săpăturilor efectuate în anii 1967—68 (chiar dacă luăm în considerare și fragmentul de fibulă din fier cu trăsături de Dux (Duchcor timpuriu, pierdut ulterior)³¹. Necropola se evoluează în plin în Latèneul mijlociu (Lt.C₁) și își încheie evoluția sa la finele Latène-ului mijlociu (Lt.C₂), poate cu ceva mai târziu ca necropola de la Pișcolt, cum ar indica fibula³² din mormântul cu car, alta din M-1968³³, fragmente de brătară de sticlă³⁴ — menționate de M. Roska din colecția Andrassy (de la Valea lui Mihai) —, prinzător-cârlig de cataramă (centură) în formă de bot de animal (cal?)³⁵ de la cingătoarele lucrate din bronz. După părerea noastră, aceste obiecte reprezintă elemente mai pregnante de Latène-C₂ (Lt.C_{1b} — după Waldhauser). În „grosso modo“ mormintele descoperite din necropola de la Curtuișeni — „Dâmbul Ars“ pe baza cronologiei absolute se încadrează între mijlocul sec. III și sfârșitul sec. II î.Chr.

UNE TOMBE CELTIQUE DÉCOUVERTE À CURTUIȘENI

(Résumé)

Au nord-ouest de la localité il y a une zone nommée „La colline brûlée“, connue dans la littérature archéologique en particulier pour les découvertes celtiques.

En été 1976 on a découvert une tombe d'incinération dans la fosse avec un inventaire formé de: deux bracelets avec des nodules, deux fibules du schéma Latène moyen, des fragments d'une ceinture, d'une chaîne mince en bronze, d'une bracelet brûlé et trois récipients d'offrande. En plein milieu de la fosse mortuaire on a trouvé plusieurs ossements d'animaux les restes d'une offrande alimentaire.

Conformément à l'inventaire funéraire, la tombe de Curtuișeni peut être datée à la fin du Latène moyen (Lt. la selon le système chronologique de Waldhauser), implicitement dans le II-ème siècle avant Chr.

²⁷ Z. Nánási, Crisia, III, 1973, p. 37.

²⁸ Z. Nánási, StCom Satu Mare, 3, 1975, p. 49.

²⁹ N. Chidioșan, Al. Sășianu, Crisia, XII, 1982, p. 398.

³⁰ J. Waldhauser, *Keltische Gräbelfelder in Böhmen*, BerichtRGK, Band 68, 1987, p. 28—179, fig. 4 (tabel sinoptic).

³¹ Informații de la Vl. Zîrra.

³² M. Roska, *Közlemények*, IV, 1944, Cluj, fig. 14/10.

³³ Z. Nánási, Crisia, III, 1973, pl. IV/6.

³⁴ M. Roska, *Közlemények*, IV, 1944, Cluj, p. 38.

³⁵ Ibidem, fig. 15/3; Z. Nánási, Crisia, III, 1973, pl. VI/6, 8.

AȘEZAREA DACICĂ ÎNTĂRITĂ DE LA CUȘMED (COM. ATID, JUD. HARGHITA)

GEZA FERENCZI — ISTVÁN FERENCZI

Părțile de nord-vest ale județului Harghita, între care și mica depresiune erozională de la Atid, sunt relativ puțin cunoscute din punct de vedere arheologic. De pe teritoriul comunei administrative Atid (compusă din satele Crișeni, Cușmed și Șiclod, în afara centrului comunei, suprafața căreia coincide aproape perfect cu bazinul hidrografic superior al apei Cușmedului) până acum nu au fost semnalate urme din a doua vârstă a fierului. Nici în monografia cunoscută asupra ceramicii dacice — cea mai atotcuprinzătoare la ora actuală — nu este menționată nici o descoperire de acest gen¹. Conform relatării mult folositului Repertoriu arheologic al Transilvaniei (cu multe greșeli, erori și lipsuri)², pe teritoriul localității Atid s-ar fi găsit o imitație „barbară” a tetradrahmei lui Filip al II-lea³.

Umblând și pe aceste meleaguri, autorul din a doua jumătate a secolului trecut al monografiei asupra Secuimii, Balázs Orbán amintește, între altele, partea de hotar „Barátdülő”. (Porțiunea de hotar al monahului) de pe teritoriul satului Cușmed⁴, o înălțime în vârful căreia se pot vedea gropi, urme de șanțuri și ruine de edificiu. Iată ce scria textual marele monografist: „... La nord-est de Cușmed se ridică un deal specific, de gresie. Pe spinarea acestuia, mărginită de prăpastii, și pe latura ei abruptă duce o cărare spre [satul] Șiclod, o posibilitate de comunicație pe care numai acel popor de munte poate s-o folosească fără pericol, care nu cunoaște amețeala. Acest deal este numit „Barátdülő”, deoarece, conform tradiției, călugării aici au avut prima mănăstire întărită, mutându-se abia mai târziu în sat. Pe platoul înclinat spre sud-vest al dealului se și văd gropile adânci, șanțurile și niște urme obscure ale unei clădiri. Iar pe latura sudică a acestui deal, se vede o peșteră dăl-

¹ I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania*, în *Biblioteca Muzeelor*, București, 1969, cf. Catalogul localităților cu ceramică protodacică și dacică din Transilvania, p. 251—280.

² M. Roska, *Erdély régészeti repertóriuma. I. Öskor. — Thesaurus antiquitatum Transilvanicarum. Tom. I. Praehistorica*, Kolozsvár, 1942, p. 79, nr. 39.

³ In *Jahrbuch der k. u. k. Central — Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, I, 1856, p. 19; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, în *Biblioteca arheologică*, XIX, București, 1973, p. 433, nr. 3; I. Winkler, *O mincih daků a getů*, în *Numismatický Sborník*, Praha, V, 1958, p. 25, nr. 10. Moneda s-ar fi ajuns în Muzeul județean Covasna — Sf. Gheorghe.

⁴ *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismereti szempontból*, vol. I, Pest, 1868, p. 141.

Fig. 1. Schița-hartă a împrejurimilor așezării dacice întărite de la Cușmed.

tuită de mâna omului, adâncită la o afunzime de câteva stânjani [1 stânj = aproape 2 m]...”

Legat direct de chestiunea investigării porțiunii central-estice a *limes*-ului Daciei intracarpătice, în primăvara și vara anului 1982, subsemnații au făcut cercetări ample de topografie arheologică în zona Subcarpaților ardeleni, în vederea depistării elementelor componente ale sistemului de apărare roman ce se întinde între valea Târnavei Mici (Sărățeni) și valea Vârghișului (Cetatea „Hagymás”). Perieghizele, încununate cu succes, vizând dispozitivul defensiv roman, au dat naștere la alte rezultate însemnate referitoare la alte epoci, deoarece semnatarii acestor rânduri au străduit să cuprindă cât mai multe obiective, indiferent de epoca căreia aparțin. Înainte de a pleca pe teren, au fișat toate datele de găsit în literatura arheologică și istorică, în posesia cărora au pornit apoi la drum. Între aceste informații era cuprinsă relatarea lui B. Orbán vizând vârful dealului „Barátdűlő” deasupra văii Pârâului Cușmed. Pe baza indicațiilor marelui predecesor, am avut ocazie să des-

coperim o așezare dacică întărită, necunoscută până acum în literatura de specialitate.

Înainte de a-o prezenta, considerăm că este necesar să înfățișăm pe scurt mediul înconjurător. Așa cum s-a amintit cu câteva rânduri mai sus, meleagul cu pricina face parte din zona prelungă denumită de majoritatea specialiștilor geografi Subcarpații Transilvaniei⁵. Zona în discuție aparține așa-zisilor Subcarpații Târnavei Mici sau ai Praidului ce se desfășoară din valea Feernic (afluent al Târnavei Mari), până la valea Nirajului.

Structura geologică, criteriul cel mai controversat al analizei geografice asupra acestor Subcarpați, este formată din cute de cuvertură (anticlinale, sinclinale, străpungeri diapire), cu o dezvoltare normală. Cutele învecinate munților sunt bine dezvoltate și se desfășoară pe distanțe longitudinale mari. Ele prezintă deformări locale din cauza sămburilor de sare formați pe linii de falii (Corund — Praid — Sovata). Către interiorul Depresiunii Transilvaniei, cutele normale suferă ridicări și coborâri, închideri periclinale relative, luând aspectul de brahianticlinale, structuri specifice Podișului Transilvaniei. Alcătuirea petrografică, dominate de marne, nisipuri, gresii și conglomerate, precum și orizonturi subțiri de tufuri vulcanice este tipică pentru zonele precarpatice. De prezența acestor structuri sunt legate zăcămintele de sare (Praid, Sovata).

În concordanță cu dezvoltarea spațială longitudinală și cu alternanța cutelor pozitive și negative din sistemul structurilor mio-pliocene,

Fig. 2. Dealul așezării dacice întărite de la Cușmed, văzut dinspre est, dinspre „Piatra Cușmedului”. (Foto G. Ferenczi).

⁵ Cf. I. Mac, *Subcarpații Transilvaniei*, în *Geografia României*, III. *Carpații Românești și Depresiunea Transilvaniei*, București, 1987, p. 594—603.

învecinate Munților Perșanilor, Harghitei, Gurghiului, cu varietatea petrografică și cu intensitatea și modul diferențiat de acțiune al proceselor modelatoare, s-a dezvoltat o structură morfologică tipic subcarpatică⁶.

Ea se compune din șirul depresiunilor subcarpatice (submontane) Hoghiz — Homoroade, Odorheiu Secuiesc (pe Târnava Mare), Praid — Sovata (pe Târnava Mică). Sunt depresiuni largi, parțial concordante cu structura (Odorheiu Secuiesc), uneori discordante, fiind sculptate în bolta anticlinalelor străpunse diapir (Praid — Sovata), dar peste tot marcate de largi convergențe hidrografice, în care s-au dezvoltat terase fluviale și lunci extinse.

Dealurile subcarpatice, frecvent cu peste 800 m altitudine [Firtușu (1 062, 1 047 m), Fiaș (983 m), „Piatra Mică” (Piatra Cușmedului, 991 m), „Piatra Mare” (Piatra Șiclodului, 1 025 m), Bechei (1 079 m)] formează o adevărată „cunună” de înălțimi în vestul depresiunilor submontane. În timp ce unele dealuri reprezintă o reliefare directă a bolților anticlinale („Dealul cetății” de la Bădeni, Rez), altele apar ca sinclinale sau flancuri de sinclinale suspendate (Firtușu, Fiaș, Piatra Mică și cea Mare, Vârful Bechei), fiind însoțite de fronturi abrupte de custe către depresiunile izoclinale intracolinare. Partea lor superioară este dominată de suprafețe, brăe și abrupturi structurale, iar versanții au formă de glacisuri prelungi, încărcate cu deluvii groase. Pe alocuri se mai păstrează resturi din cuvertura aglomeratelor vulcanice (Firtuș, Fiaș, Piatra Mică, Piatra Mare, Bechei). Păduri de fag, în amestec cu gorun, carpen și plop, acoperă vârfurile, fânețe și pășuni naturale, glacisurile și pedimentele laterale. Pe frontul vestic al dealurilor au urcat așezările rurale până sub abrupturile structurale ori de eroziune (Șiclod), localizându-se, în câteva cazuri, chiar în curmăturile care le separă (Atia, Păuleni).

Depresiunile intracolinare, adaptate parțial la structură, formează, împreună cu culoarele de vale și curmăturile de legătură, un uluc îngust, urmat de căile de comunicație. Unele dintre acestea (Măgherani, Atid, unde se întâlnesc mari alunecări de teren, Simonești — Cobătești — pe râulețul Feernic, Porumbenii Mari și Mici pe Târnava Mare) sunt relativ mici, având soluri sărace și un topoclimat mai blând, datorat relativei lor adăpostiri.

Dealurile scunde (400—670 m, dintre care face parte și înălțimea „Barátdűlő”) care închid depresiunile intracolinare dinspre vest, amintite mai sus, sunt nivelate, cu aspect de „poderee” ocupate cu păduri, ori de interfluvii înguste mărginite de versanți modelați prin văi de deraziune, ravene și torenți care degradează mari suprafețe de teren (Bezid, Chedea etc.).

Contactul Subcarpaților cu Podișul Transilvaniei nu este numai unul tectonic marcat de trecerea evidentă de la cutele normale la domuri, dar și morfologic, hidrografic și de peisaj. Depresiunile Sângeorgiu de Pădure (pe Târnava Mică, unde curg apele din mica depresiune Atid) și Cristuru Secuiesc funcționează ca arii de convergențe hidrografice, dar și locurile în care râurile principale își schimbă direcția dinspre nord-est-

⁶ Vezi: I. Mac, *Subcarpații transilvăneni dintre Mureș și Olt. Studiu geomorfologic*, București, 1972.

învecinate Munților Perșanilor, Harghitei, Gurghiuului, cu varietatea petrografică și cu intensitatea și modul diferențiat de acțiune al proceselor modelatoare, s-a dezvoltat o structură morfologică tipic subcarpatică⁶.

Ea se compune din șirul depresiunilor subcarpatice (submontane) Hoghiz — Homoroad, Odorheiu Secuiesc (pe Târnava Mare), Praid — Sovata (pe Târnava Mică). Sunt depresiuni largi, parțial concordante cu structura (Odorheiu Secuiesc), uneori discordante, fiind sculptate în bolta anticlinalelor străpunse diapir (Praid — Sovata), dar peste tot marcate de largi convergențe hidrografice, în care s-au dezvoltat terase fluviale și lunci extinse.

Dealurile subcarpatice, frecvent cu peste 800 m altitudine [Firtușu (1 062, 1 047 m), Fiaș (983 m), „Piatra Mică” (Piatra Cușmedului, 991 m), „Piatra Mare” (Piatra Șiclodului, 1 025 m), Beheci (1 079 m)] formează o adevărată „cunună” de înălțimi în vestul depresiunilor submontane. În timp ce unele dealuri reprezintă o reliefare directă a bolților anticlinal (,,Dealul cetății” de la Bădeni, Rez), altele apar ca sinclinale sau flancuri de sinclinale suspendate (Firtușu, Fiaș, Piatra Mică și cea Mare, Vârful Beheci), fiind însoțite de fronturi abrupte de cuestas către depresiunile izoclinale intracolinare. Partea lor superioară este dominată de suprafețe, brăe și abrupturi structurale, iar versanții au formă de glacisuri prelungi, încărcate cu deluvii groase. Pe alocuri se mai păstrează resturi din cuvertura aglomeratelor vulcanice (Firtuș, Fiaș, Piatra Mică, Piatra Mare, Beheci). Păduri de fag, în amestec cu gorun, carpen și plop, acoperă vârfurile, fânețe și pășuni naturale, glacisurile și pedimentele laterale. Pe frontul vestic al dealurilor au urcat așezările rurale până sub abrupturile structurale ori de eroziune (Șiclod), localizându-se, în câteva cazuri, chiar în curmăturile care le separă (Atia, Păulenii).

Depresiunile intracolinare, adaptate parțial la structură, formează, împreună cu culoarele de vale și curmăturile de legătură, un uluc îngust, urmat de căile de comunicație. Unele dintre acestea (Măgherani, Atid, unde se întâlnesc mari alunecări de teren, Simonești — Cobătești — pe râulețul Feernic, Porumbenii Mari și Mici pe Târnava Mare) sunt relativ mici, având soluri sărace și un topoclimat mai blând, datorat relativei lor adăpostiri.

Dealurile scunde (400—670 m, dintre care face parte și înălțimea „Barâtdülő”) care închid depresiunile intracolinare dinspre vest, amintite mai sus, sunt nivelate, cu aspect de „podere” ocupate cu păduri, ori de interfluvii înguste mărginite de versanți modelați prin văi de deraziune, ravene și torenți care degradează mari suprafețe de teren (Bezid, Chedea etc.).

Contactul Subcarpaților cu Podișul Transilvaniei nu este numai unul tectonic marcat de trecerea evidentă de la culele normale la domuri, dar și morfologic, hidrografic și de peisaj. Depresiunile Sângeorgiu de Pădure (pe Târnava Mică, unde curg apele din mica depresiune Atid) și Cristuru Secuiesc funcționează ca arii de convergențe hidrografice, dar și locurile în care râurile principale își schimbă direcția dinspre nord-est-

⁶ Vezi: I. Mac, *Subcarpații transilvăneni dintre Mureș și Olt. Studiu geomorfologic*, București, 1972.

sud-vest către apus, iar interfluviile care despart văile, de acum net asimetrice, coboară la 400—500 m. Așadar, nu numai prin structură, rocă și relief (înălțimi între 600 și 1 000 m, energie de 300—500 m), dar și prin climatul mai rece și cu precipitații ridicate (700—800 mm/an), prin dominarea pădurilor de fag ori de gorun, prin drumurile ce o străbat de milenii, această zonă geografică este o regiune distinctă a Transilvaniei.

Prin pedimentele și glacisurile dezvoltate în detrimentul platourilor vulcanice, Subcarpații s-au extins către munte și, o dată cu ei, terenurile agricole, așezările omenești și căile de comunicație.

Specificitatea Subcarpaților Transilvaniei derivă apoi din sculptarea reliefului, proces demarat prin adâncirea inițială a râurilor mari în piroclastitele vulcanice și pietrișurile piemontane vechi existente în latura de vest a platourilor de aglomerate. În timp ce râurile principale și-au menținut traseul inițial de curgere (est-vest), intersectând structurile terțiare prin adâncire epigenetică (epigeneză inversă), arterele secundare s-au adaptat structurilor terțiare, jucând un rol major în definirea structurii morfologice a Subcarpaților.

Așadar, se poate spune că, în mare parte, relieful subcarpatic trinsilvănean a luat naștere pe seama cultelor neogene dezgropate prin eroziune de sub piroclastitele vulcanice. Operația a fost îndeplinită, de afluenții râurilor, între care și Apa Cușmedului, astfel că relieful subcarpatic este, mai cu seamă, creația rețelelor hidrografice secundare. De aici decurge și tinerețea geomorfologică a acestei zone.

Între Târnava Mare și Târnava Mică, la contactul cu Podișul Transilvaniei, pe arealul dominat de gresiile, nisipurile, marnele și argilele pliocene, s-au dezvoltat cel mai tipic relief de deraziune, în care crestele interfluviiale sinuoase despart versanții sculptați în amfiteatre largi și vâlcele de deraziune, prelungite, spre baza versantului, cu glacisuri deluviale.

Trătăsturile peisajului subcarpatic sunt condiționate nu numai de relief, dar și de climă, care se remarcă prin caracteristici submontane de dealuri înalte, expuse vânturilor vestice și nord-vestice. Temperatura medie anuală se remarcă prin valori de 7—8°C, în ariile depresionare dinspre podiș (Cușmed, Cristuru Secuiesc) și scad la 7°C pe dealurile mai înalte (Firtuș, Fias, Pitra Mare, Piatra Mică, Beheci). În luna cea mai caldă temperaturile se mențin între 17 și 18°C, dar în unele bazine depresionare valorile trec de 19°C. Iarna, în lunile ianuarie și februarie se produc cele mai scăzute temperaturi. Valorile medii oscilează între —4 și —6°C, înregistrându-se adesea valori foarte scăzute.

Precipitațiile sunt puternice influențate de dispoziția perpendiculară a culmilor față de direcția vânturilor de vest (20—22%) și de prezența depresiunilor cu aspect de golf în care se realizează cantități mari de precipitații. În medie, valorile sunt cuprinse între 700 și 800 mm/an. Variabilitatea neperiodică a cantităților anuale de precipitații este reflectată de valorile ce depășesc 650 mm pentru depresiuni și 800 mm pentru dealuri cu diferența între anii ploioși (1 334 mm la Atid, 1 168 mm la Odorheiu Secuiesc) și cei deficitari (545 mm la Atid, 277 mm la Odorheiu Secuiesc). În cazul unei activități ciclonice intense, s-au înregistrat situații de excepție, cantitățile de precipitații ajungând la 1 492 mm (Praid). Cele mai mari cantități de apă cad vara (200—300 mm), iar în

anotimpul rece sunt cele mai reduse (100—150 mm). Numărul zilelor ploioase este variabil, între 84 și 130, ninsorile cad într-un număr mare de zile (25), iar durata stratului de zăpadă este, în medie, de 70 de zile. Este semnificativ faptul că în luna iunie apare maximul precipitațiilor medii lunare cu valori cuprinse între 100 și 120 mm (Atid 104 mm). Minimul principal din cursul anului se manifestă în luna ianuarie pe dealuri și în februarie în depresiuni.

Condițiile petrografice (nisipuri, gresii, conglomerate, tufuri, marne, argile, deluvii și aluvii groase), climatice și biogeografice permit realizarea unor acumulări bogate de ape subterane.

Rețeaua de ape curgătoare aparține la sistemul principal Mureș. Râurile alohtone (Târnavele) s-au dezvoltat între marile unități morfostructurale impuse de arhitectura orogenului învecinat și fragmentează perpendicular relieful subcarpatic. Pe spațiul ariilor depresionare apar convergențe hidrografice spre care gravitează atât râurile alohtone cât și cele autohtone (între altele la capătul de jos a Atidului). Atât râulețul Feernic cât și Pârâul Cușmed au trasee transversale. Densitatea rețelei hidrografice atinge valori între 0,6 și 0,8 km/km². Pantele pâraielor autohtone ating 3—6 m/km. Alimentarea lor este, în general pluvioni-vală, ceea ce se reflectă în apariția viiturilor mari de primăvară (martie-aprilie) și de vară. Relieful accidentat, rezistența redusă a rocilor la eroziune au avut ca urmare creșterea scurgerii medii specifice de aluviuni în suspensie până la aproximativ 1,5—3 t/h an.

Relieful înalt, fragmentat, influențele climatice vestice și cele datorate munților limitrofi, la care se asociază substratul eterogen, în care nisipurile, gresiile și conglomeratele (roci permeabile) au răspândire mare, au constituit factorii potențiali pentru dezvoltarea pădurilor de stejărete-gorunete cu trecere spre fâgete. În amestec cu gorunul apar fagul, carpenul, frasinul și teiul. În lungul pâraielor se întâlnește o vegetație bogată de luncă, constituită din salcie, plop și anin.

În general, solurile zonei sunt sărace în humus, ceea ce explică slaba lor productivitate.

Recapitulând cele prezentate mai sus, se poate spune că Subcarpații Târnavei Mici sau ai Praidului se desfășoară din valea Feernic (afluent al Târnavei Mari), până la valea Nirajului Mare. Pătrunderea mult spre vest a aglomeratelor vulcanice, peste formațiunile neogene, a întârziat dezvoltarea reliefului subcarpatic, dar a stimulat apariția inversiunilor de relief. În același timp, extinderea în sectorul dinspre Podișul Transilvaniei a faciesurilor nisipoase-grezoase și marno-argilcase a determinat formarea unui relief mai mult colinar, dominat însă de procese active de versant (deraziune, alunecări). Astfel, în profilul său morfologic se disting două părți.

Partea răsăriteană este formată din Depresiunea Corund—Praid—Sovata (modelată într-o cută diapiră) și culmea înaltă care o închide (Beheci, Piatra Șiclodului, Piatra Cușmedului, Fiaș și Firtuș), la peste 1 000 m altitudine. Prin poarta de la Sărățeni, strămoșia de la Săcădate și curmăturile înalte (Atia, Păuleni) Depresiunea Corund—Praid—Sovata comunică cu celelalte subunități subcarpatice și de podiș. Climatul umed și răcoros, pădurile de gorunete-fâgete se asociază spre a defini un peisaj submontan tipic.

Partea apuseană, la vest de frontul înălțimilor subcarpatice, s-a format pe structurile de brahianticinale și pe faciesurile petrografice moi. Altitudinea coboară la 500—750 m, iar fragmentarea se accentuează din cauza îndesirii pâraielor torențiale autohtone. Majoritatea suprafeței o au fost ocupate de gorunete-făgete.

Dacă ne retragem în partea de nord a micii depresiuni a Atidului, putem observa următoarele: partea superioară a văii Cușmedului sea-

Fig. 3—4. Aspecte de pe versantul de nord al dealului așezării dacice întărite de la Cușmed cu o „treaptă de teren” în formă de terasă antropogenă.

mână cu un fel de amfiteatru. Latura ei de răsărit o formează culmea înaltă Piatra Mare (P. Șiclodului, 1 025 m), Piatra Mică (P. Cușmedului, 991 m și vârful Fiaș, 983 m) cu o denivelare de aproximativ 450 m. Dinspre nord ea este înconjurată de interfluviul dintre valea Pârâului Șiclodului (afluent al Pârâului Solocma care se varsă în râul Târnava Mică în dreptul localității Ghindari), interfluviu pe care s-a așezat jumătatea de sud a satului Șiclod. La apus de valea Cușmedului se întinde un grup de dealuri de înălțime mijlocie, marcat de vârfurile cota 673, apoi „Față la Barna“ (Barna elő, 689 m), „Derence“ (Derencse, 642 m), cu o ramificație prelungă în direcția est-vest (cota 626), altă ramificație spre sud-sud-vest, denumită „Dealul viilor“ (Szölő-bérc, 653 m) care se ridică la vest de vatra satului Cușmed. În prelungirea spre sud a axului coamei dealului „Barna elő“, la o distanță de numai circa 1,5 km sud-sud-est de punctul culminant al acestuia, se întinde o apofiză înaltă, și aceasta împădurită, formând un cot, orientată spre nord-vest (fig. 1). Ea este compusă din trei părți bine distincte: o coamă lată de deal de aproximativ 350 m (cu cota 657), care coboară cu o pantă destul de repede, trecând într-o șa joasă, lată, lungă de 50—60 m, după care se ridică un fel de mamelon destul de „regulat“, pe latura de nord și est împădurit (fig. 2). Cea mai mare parte a micului platou este folosit ca teren arabil, aici fiind plantată viță de vie. Mamelonul are o apofiză și el, de dimensiuni reduse, îndreptată spre sud, în direcția centrului satului Cușmed, aflându-se la numai circa 700 m distanță față de clădirea bisericii satului. Pornind din sat, pe apofiza mamelonului „Barátdűlő“ se urcă acea cărare despre care vorbește B. Orbán, ca fiind destul de anevoioasă folosirea ei. [Poteca înaintează apoi spre nord, prin pădure. Trece pe lângă cota 657, ocolește spre vest vârful „Barna elő“ (689 m), iese din pădure, trece pe lângă cota 645, ca să se alăture la drumul comunal Cușmed—Șiclod cu puțin înainte de punctul culminant al interfluviului Șiclod—Cușmed.]

Albia pârâului Cușmed este torențială, toți afluenții lui curgând dinspre est, de pe versanții culmei înalte de deal Fiaș (983 m), Piatra Mică (P. Cușmedului, 991 m) — cotele 910, 856 [care duc spre Piatra Mare (P. Șiclodului, 1 025 m), ultimul ne mai căzând în zona bazinului hidrografic al Apei Cușmedului], versanți bogați în precipitații cauzate de ridicarea maselor de aer oceanice.

Altitudinea absolută a mamelonului se poate aprecia la 580—590 m, înălțimea relativă fiind de 80—90 m, cu pante abrupte în toate direcțiile.

Vârful mamelonului este compartimentat în două „etaje“. Cel de nord, în formă de „terasă“ cu o suprafață relativ netedă, cu un „plan“ similar unei lune nouă, ale cărei terminații se îngustează atât spre vest, cât și spre est, este acoperită cu o pădure falnică de fag. Pe marginea ei de vest, nord și est, cu un contur circular, nu am văzut nici un element de apărare (val sau șanț), deși de aici, dinspre șa era mai vulnerabilă așezarea (fig. 3—4). Dar nici perimetrul micului platou superior nu prezintă urmele unor lucrări de întărire.

Mai toată suprafața platoului este folosită pentru scopuri agricole. În arătură se pot culege diferite fragmente ceramice. În rândul acestora

se pot distinge două grupuri net deosebite: 1) ceramică rudimentară și 2) ceramică fină⁷.

1) Ceramica grupată în această categorie este neglijent lucrată cu mâna din pastă care conține multe impurități ce alcătuiesc degresantul necesar transformărilor chimice ce se produc în momentul arderii. Ca degresant s-a folosit nisip de granulări diferite care dă aspectul poros al fragmentelor de vase. Arderea vaselor în general nu a fost omogenă, și cioburile în secțiune sunt colorate diferit. Există un miez nepătruns îndeajuns de foc, de culoare (obișnuit) mai închisă decât cea a celor două suprafețe. Spre deosebire de vasele mari, cele de dimensiuni mai reduse sunt mai bine lucrate și mai omogen arse.

Dintre formele aparținând categoriei rudimentare făcute cu mâna putem aminti câteva tipuri bine cunoscute: am dat de una sau două fragmente de ceașcă, de fragmente de vase borcan, fragmente de căni și oale, aparținând mai multor variante. Această categorie de ceramică a fost ornamentată cu butoni în relief, cu alveole, apoi brâu în relief cu alveole, brâu în relief în formă de șnur și cu „brăduleț“.

2) Ceramica fină este confecționată la roata olarului, din pastă bine lucrată care nu mai conține nici un fel de ingrediente. Arderea este perfectă, neoxidantă, din care cauză are o culoare cenușie. Majoritatea fragmentelor provenite de la vase confecționate cu roata este mată, de diferite nuanțe de la cenușiu deschis până la cenușiu închis. Piese lustruite în exterior sunt foarte puține la număr. Dintre formele întâlnite putem aminti: fragmente de la câteva vase cu picior înalt de tip fructieră, ulcioare cu toartă, străchini, capace de vase, precum și câteva fragmente de chiupuri.

Judecând pe baza materialului recoltat cu ocazia vizitelor noastre repetate, proporțional în cadrul așezării ceramica fină pare a fi mai puțin numeroasă față de cea rudimentară, dar — în orice caz — prezintă o mai mare varietate de tipuri și de forme.

Altă categorie de material arheologic, în pofida străduinței depuse, nu am avut norocul să descoperim, în afara câtorva bucăți de lipitură arsă (chirpic).

Se pune întrebarea: la ce rezultat putem ajunge pe baza observațiilor noastre făcute pe teren? Coroborând observațiile recunoașterii noastre trebuie să conchidem că în vârful mamelonului numit „Bărâtdul” din hotarul satului Cușmed, a existat o așezare dacică, apărută de condițiile geomorfologice. Dealul cu o altitudine relativ destul de considerabilă, apărut din toate direcțiile de pante abrupte (spre sud chiar de pante prăpăstioase), nefiind legat de restul dealurilor decât printr-o șa joasă, situată la nord de mamelon, compartimentat în două trepte distincte, în a doua vârstă a fierului a oferit un loc prielnic pentru înființarea unei așezări dacice în acest vârf singular.

În ce privește datarea așezării, pe baza ceramicii aflate, deci fără efectuarea unor săpături arheologice măcar cu caracter informativ, suntem înclinați să ne gândim la o etapă de tranziție între faza a II-a și faza

⁷ În privința caracteristicilor ceramicii, trimitem la opera lui I. H. Crișan (op. cit., p. 100—189), unde se găsesc forme similare, ba chiar identice.

a III-a (cea clasică) a ceramicii dacice (după clasificarea lui I. H. Crișan) sau, mai degrabă, la faza finală (deci cea clasică) a acesteia, cum este indeobște cunoscut, în secolele I î.e.n. — I.e.n.

Și iată, la această încercare de a data — în linii mari — materialul arheologic cules din arătura platoului superior, vine să ne ajute descoperirea întâmplătoare la punctul numit „Barărdul” în 1857 a unui denar roman republican de argint emis în anul 50 î.e.n. de consulul Manius Acilius Glabrio⁸.

Așa cum am afirmat în frazele de introducere, în împrejurimi, mai precis în mica depresiune Atid actualmente nu se cunosc descoperiri, cu atât mai puțin situri din epoca dacică. Cele mai apropiate urme, data-bile cu câteva secole mai înainte, și anume în veacurile III—II î.e.n., au fost descoperite pe porțiunea de sud a platoului împărțit în trei unități geomorfologice distincte al dealului Firtuș⁹ (1 062 m) situată la o depărtare de 9,8 km sud-est în linie dreaptă față de așezarea întărită prezentată de noi. A doua așezare pare a fi „Cetatea Ciombod” de la Sărățeni cu o ceramică dacică de aspect arhaic, situată la vest—sud-vest de Sărățeni, la o distanță de aproximativ 9 km nord—nord-vest în linie dreaptă față de punctul nostru de la Cușmed¹⁰. O altă așezare, necercetată prin săpături sistematice se afla pe teritoriul satului Ilieși (orașul Sovata, jud. Mureș) și anume la aproximativ 1,5 km în amonte (spre est de ultimele case ale satului), în valea pârâului Iuhodu Rece, pe terenul numit „Kápolnamező” (Câmpul Capelei). Cam pe la mijlocul poienii, la ora actuală folosită pentru fânaț, au ieșit la iveală, în urma unui mic sondaj executat cu ocazia săpăturilor de la „Cetatea Rabsonne” de la Praid (1974), fragmente de ceramică dacică (între care și fragmente de vase de provizii — chiupuri), ceramică având în compoziția pastei și paiete de micașist¹¹. Situl arheologic se află la o distanță de circa 15 km nord-est în linie dreaptă față de obiectivul cu pricina. În sfârșit, putem atrage atenția că urme dacice de un aspect destul de arhaic au fost descoperite și pe botul de deal al „Cetății Rabsonne” (952 m, pe teritoriul com. Praid, jud. Harghita), care se înalță falnic, la aproximativ 1 km distanță în linie dreaptă, deasupra bazinetului erozional cu forme domoale și un pei-

⁸ Cf. Z. Székely, *Noi descoperiri monetare de pe teritoriul Regiunii Autonome Maghiare, în Studii și cercetări de numismatică*, III, 1960, p. 555, nr. 2; RCD, 281, nr. 99 (tipul Grueber, Roma 3943). Avem impresia că în legătură cu datarea denarului menționat (dacă nu este vorba de o greșeală de tipar) s-a strecurat o mică eroare, deoarece Manius Acilius (Glabrio) nu în anul 50, ci ab *Urbe condita* în anul 687, respectiv în 67 î.e.n. a fost consul, împreună cu C. Calpurnius Piso, iar în 704 (după Varro), adică în anul 50, au fost consuli L. Aemilius M. filius Paulus și C. Claudius Marcellus. (Vezi: Á. Buday, *Római felirattan*, Kolozsvár, 1914, p. 322.). Fiind vorba de un interval de numai 17 ani, această greșeală nu ne afectează însă datarea propusă.

⁹ Cf. K. Horedt, Z. Székely și Șt. Molnár, *Săpăturile de la Porumbeni Mici (r. Odorhei)*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 639; „... În secțiunile care s-au trasat în mijloc de pe latura «Vârfului de Sus» nordică s-au identificat urmele unei așezări dacice timpurii, caracterizată prin amestecul ceramicii de factură hallstattiană cu fragmente lucrate la roată de tip celtic, amestec cunoscut și precis datat la Morești...”

¹⁰ Vezi: Șt. Ferenczi — M. Petică, *Cercetări de topografie arheologică în județul Mureș*, (Partea I-a), în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 564, nr. 1.

¹¹ Cf. Șt. Ferenczi — M. Petică, în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 565, nr. 2.

saj atrăgător, formând o terminație cu stânci curioase, impozante a marelui platou de aglomerate vulcanice¹².

Deși cu ocazia investigațiilor noastre nu am văzut nici „o groapă, nici șanțuri, nici „urmele obscure ale unui edificiu“, sesizate de B. Orbán, acest vârf singularic de deal merită, totuși o atenție deosebită, având în vedere desimea redusă unor astfel de situri în împrejurimile mai apropiate sau mai îndepărtate. Cercetările viitoare, săpăturile sistematice vor preciza rolul lui jucat în cadrul societății dacice de pe aceste meleaguri. Poate, a fost reședința unui șef de trib sau un loc de refugiu al acestuia, deoarece, judecând după dimensiunile lui, nu putea avea caracterul unui loc de refugiu al unei populații mai numeroase (Volksburg). În privința acestei probleme mai există încă un dezavantaj, și anume că (actualmente) nu sunt izvoare în apropiere. Toți doritorii de a-și potoli setea, aduc apă fie din sat, fie din albia Pârâului Cușmed, fie din partea superioară a coastei „Vârfului Derence“ (642 m), izvorul de pe acest versant fiind la o distanță de circa 2 km depărtare față de vârful dealului nostru. Dar toate aceste chestiuni se vor putea clarifica numai cu ocazia unor investigații sistematice și de durată...

L'ÉTABLISSEMENT DACIQUE FORTIFIÉ DE CUȘMED (COMMUNE ATID, DÉP. HARGHITA)

(Résumé)

Les contrées de nord-ouest du département de Harghita sont relativement peu connues du point de vue archéologique. Corréllées à l'investigation du tronçon centre-est du limes de la Dacie intracarpathique, les auteurs ont entrepris pendant l'été 1982 des recherches amples de topographie archéologique dans les collines sous-carpathiques est-transylvaines, pour déceler les éléments du système romain de défense entre la vallée de la Târnava Mică et de la vallée du Vârghiș. Les explorations de surface visant le dispositif romain ont offert des résultats importants concernant autres époques, car les auteurs ont fait de leur mieux pour surprendre le plus grande nombre possible d'objectifs, sans tenir compte de leur encadrement chronologique. Avant de partir, ils ont étudié toutes les données offertes par la littérature archéologique et historique, parmi ces informations figure la relation d'une remarquable chercheur de la seconde moitié du siècle passé, B. Orbán, concernant le sommet de la colline „Barátdűlő“, au-dessus de la rivière de Cușmed. En partant des indications de leur grand prédécesseur, les auteurs ont eu l'occasion de découvrir un établissement dacique fortifié non-mentionné dans la littérature de spécialité.

On peut apprécier l'altitude absolue du mamelon „Barátdűlő“ à 580—590 m, la hauteur relative étant de 80—90 m; la colline a des pentes impraticables dans toutes les directions. Le sommet est séparé en deux „étages“, sans aucun élément défensif. Presque toute la surface du plateau est utilisée aujourd'hui pour l'agriculture. Au labourage on peut ramasser des fragments céramiques diverses, appartenant à deux groupes nettement différentes: 1) céramique rudimentaire et 2) céramique fine confectionnée au tour. Pour ce qui est de la datation de l'établis-

¹² Șt. Ferenczi, *A parajdi Rabsonné vára*, în *Korunk*, XXXVI, 1—2, 1977, p. 125; I. Ferenczi — M. Petică, în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 565, nr. 2. Menționăm că altitudinea absolută a cetății este dată greșit în ultima lucrare citată, ca 1040 m. Cifra corectă este 952!

sement, fondée sur la potterie ramassée (donc sans fouilles), les auteurs sont enclins à penser à une étape de transition entre la phase II et de la phase III (la classique) de la céramique dacique — ou, plutôt, vers sa phase finale (cela veut dire la classique). C'est une datation soutenue aussi par la découverte, dans cet endroit, en 1857, d'un denier romain républicain frappé en 50 av. n. è par Manius Acilius Glabrio.

LISTE DES ILLUSTRATIONS

- Fig. 1.* La zone de l'établissement dacique fortifié de Cuşmed (cartation).
Fig. 2. La colline de l'établissement dacique fortifié de Cuşmed, vue est, du point „Piatra Cuşmedului” = „La pierre de Cuşmed” (Foto G. Ferenczi).
Fig. 3—4. Vues sur le versant nord de la colline avec l'établissement dacique fortifié de Cuşmed, avec une „marche de terrain” — terrasse antropogène (foto G. Ferenczi).

UN CUPTOR DACIC DE MEȘTEȘUGAR DESCOPERIT LA BIHAREA ÎN ANUL 1984

SEVER DUMITRAȘCU

La Biharea (jud. Bihor), în cunoscuta stațiune arheologică cu descoperiri arheologice ce cuprind un spațiu temporal multimilenar, concret arheologic, din neolitic până în evul mediu, a fost descoperit un cuptor dacic de meșteșugar de un tip deosebit, ce face obiectul acestor rânduri. Prezentăm această interesantă descoperire arheologică în contextul vestigiilor arheologice scoase la lumina zilei în stațiune la punctul Grădina CAP — Baraj într-o singură campanie de săpături.

Astfel, în anul 1984 au fost continuate săpăturile arheologice de la Biharea în sectorul de la nord de cetatea de pământ. Au fost trasate două secțiuni paralele (60×1 m) la 4 m nord de S-I/1982, descoperindu-se mai multe complexe arheologice ce vor fi prezentate în rândurile ce urmează, urmând să insistăm asupra cuptorului dacic de meșteșugar.

I. **Descoperiri neolitice.** Au fost găsite rămășițele a două locuințe neolitice, prima o *locuință adâncită* (în S-II), complet distrusă de alte două locuințe din mileniul I e.n., și o *locuință de suprafață* (la fel în S-II), din care s-a mai păstrat intact un fragment de vatră. Ambele au formă patrulateră cu laturile ușor rotunjite. Materialul arheologic se compune din așchii de silex și obsidian și din fragmente ceramice puternic corodate. Din punct de vedere cultural ele se înscriu în cadrul descoperirilor neolitice anterioare de la Biharea și aparțin, de asemenea, grupului *Ceșmeu* (contemporan cu grupul Bucovăț¹ de pe Mureșul inferior și Banat) al culturii Turdaș. (v. Pl. II—III)

II. **Descoperiri de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului (Br C D-HaA₁).** (v. Pl. IV, V/1, 2, VI/1).

Sub atelierul de lucrat piepteni din sec. V—VI e.n. (din S-I, ce va fi prezentat în rândurile ce urmează), a fost descoperită o groapă cu materiale arheologice de la începutul epocii fierului: cu ceramică, fragmente de pământ (chirpic) cu puternice urme de ardere secundară, dintre care materialele remarcăm un fragment din pereții unui *vas-cuptor portativ* caracteristic acestei perioade istorice. Groapa (lungă de 3,50 m și lată de 1,25—1,50 m), poate să se încadreze în complexele de cult² (sau morminte)³ descoperite în campaniile anterioare la Biharea.

¹ Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 149—155.

² S. Dumitrașcu, *Săpăturile arheologice de la Biharea*, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, Tulcea, 1980, p. 137—139, fig. 1—3.

³ Idem, *Rituri și ritualuri de înmormântare de la începutul epocii fierului (BrCD—HaA₁) în descoperirile din nord-vestul României*, în *Crisia*, XVII, 1987, p. 305—312.

La capătul secțiunii (S—I) s-a descoperit, într-o altă groapă adâncită, multă ceramică de tipul BrCD—HaA₁ și în imediata sa vecinătate, pe un prag mai înalt, o concentrare de pământ ars (chirpic) amestecat cu cioburi. Și această descoperire arheologică (BrCD—HaA₁) este un complex de cult, funerar (mormânt). Menționăm că și în acest caz ceramica și pământul ars prezentau urme de ardere secundară⁴. Complexul nu a putut fi studiat în detaliu deoarece a fost deranjat de o groapă feudală timpurie (o groapă pentru adunat apa de ploaie sau un izvor, după cum par a sugera resturile vegetale fosile depuse succesiv la fundul său și pe margini).

III. Descoperiri La Tène.

La capătul secțiunii (S—I), străpunsă de o groapă dacică și suprapusă de o locuință feudală timpurie, a fost prinsă partea de sud a unei locuințe celtice (ea urmând a fi dezvelită în campaniile viitoare). A fost descoperită ceramică celtică (LTC) și un fragment de fusaiole modelată la roată și frumos ornamentată cu motive geometrice. Ceramica e tipul cunoscut⁵, cu cele două variante: ceramica lucrată la roată din pastă cenușie-negricioasă și ceramică cu grafit în pastă ornamentată cu striuri verticale (cioburile din urmă provin de la vase-borcan)⁶. (v. Pl. V/3—5, VI/2)

IV. Descoperiri dacice

1. Complex arheologic dacic (Nr. 1) (Pl. VI/3, VII—VIII)

Suprapunând și străpungând locuința celtică și fiind parțial deranjată de locuința feudală timpurie, la capătul secțiunii (S—I) a fost cercetată și o groapă dacică (mormânt)⁷. Materialul arheologic se compune din ceramică lucrată cu mâna: un fragment de *ceașcă dacică* ornamentată cu brâu alveolar și bucăți de pereți de vase-borcan ornamentați, la fel, cu brâu alveolar și ceramică modelată pe roata olarului din pastă fină, cenușie după ardere: un fragment de chiup și bucăți de oale și castroane. Materialul arheologic poate fi încadrat, după factura sa, în sec. I/II—III e.n.

2. Cuptor dacic de meșteșugar de epocă romană

Spre nord de locuința neolitică de suprafață (S-II) au apărut urmele unei lungi construcții de suprafață (un fel de șopron, complet distrus, din care pricină nu i s-a putut urmări precis forma), în mijlocul căreia a fost descoperit un *cuptor*. (Pl. IX)

Cuptorul a apărut la adâncimea de 0,50—0,60 m de la actualul nivel de călcare, sub stratul (humusul) vegetal actual, ușor supracrescut

⁴ Ipoteza că aceste complexe ar putea fi mici *atelieri* de lucrat și ars vase, folosind ca instalații de ardere cuptoarele-vase portative mai necesită încă materiale și observații concrete în teren. În aceeași situație ni se pare a fi și ipoteza după care aceste complexe ar putea fi, folosind aceleași cuptoare-vase portative, mici *atelieri* de extras fierul din zăcămintele native turbifere.

⁵ Vl. Zirra, *Locuiri din a două epocă a fierului în nord-vestul României*, în *Satu Mare*, 1980, p. 39—84, pl. IX—XXI.

⁶ S. Dumitrașcu, *Les fours de poterie découverts à Biharea*, în *Dacia*, XXVI, 1982, p. 157—166.

⁷ *Idem*, *Descoperiri arheologice dacice din epoca romană la Biharea*, în *Ziridava*, XI, Arad, 1979, p. 195—214.

în urma activităților antropogene (gunoi de grajd, paie, în condițiile amenajării de răsadnițe, solarii și culturi horticole).

Se marca în lutul galben-argilos, galben-roșcat nederanjat, o groapă cilindrică (\varnothing 1,20—1,15 m), cu pereții drepecți, tăiați în lutul virgin, care să adâncea până la 0,94—1 m de la actualul nivel de călcare, indicând de fapt *camera de ardere*, partea principală a cuptorului.

Spre sud, din *camera de ardere* pornea un *canal de foc*, semisferic lat de 0,43 m și înalt de 0,34 m, și care, și acesta, fusese tăiat, scobit, în lutul galben virgin și mai păstra, ca și pereții camerei de ardere, pojghița roșie, caramizie, a lutului, care fusese arsă. Urmele de foc se păstrau în mod clar.

Canalul de foc, semisferic deci, cu vatra de 0,43 m și înălțimea de 0,34 m, ușor teșit, era lung de 1,75—2 m (o parte dinspre gropile de deservire era ruptă în vechime). În teren avea orientarea oblică deoarece să lăsa în jos, de la 0,95 m la 1,25—1,30 m, de la nord spre sud, în groapa de deservire. La capătul sudic, în groapa de deservire, canalul de foc avea vatra de 0,50 m și înălțimea de 0,42 m.

Groapa de deservire era dublă sau mai exact era o groapă lobată, prima parte, cea dinspre canal avea \varnothing de 1—1,25 m, iar cea de a doua, spre sud, în continuare, de 1,50—2 m. Groapa de deservire era neregulată, cu pereții prăbușiți. Prima parte, până la prag se adâncea până la 1,26 m iar a doua până la 1,38 m, de la nivelul actual de călcare. Între ele se afla un prag care le marca, împreună cu diferența de adâncime (10—12 cm). (Pl. X)

Inventarul. Atât în camera de foc, la capătul dinspre groapa de deservire al canalului de foc, în groapa (respectiv gropile) de deservire s-au găsit lupe de fier, zgură de fier și ceramică, răspândite în pământul de umplutură. (Pl. XI—XV)

Ceramica descoperită e lucrată cu mâna din pastă poroasă, ornamentată cu brăuri alveolare, unele fragmente având alveole pe buze, și, la roată, din pastă cenușie și cărămizie. Câteva funduri au *inel* de susținere (*funduri inelare*).

Deasupra cuptorului se pare că a fost așezat, spre sud, deci deasupra camerei de ardere și a gropilor de deservire, un acoperiș, cum par a indica urmele de construcție, pata de pământ negru de sub solul vegetal și două gropi de stâlpi, așezate de o parte și de alta a camerei de ardere (la 0,50 m distanță spre est și vest).

Lupele de fier și zgura ne îndeamnă, la primul contact din teren cu descoperirea, să ne gândim la un cuptor de redus minereul.

Ceramica descoperită ar putea indica un cuptor de ars vase.

În ambele variante, după stratul subțire de ardere, ni se indică că această instalație nu a fost folosită intens sau timp îndelungat.

E interesant de semnalat, că nu apare, în cazul în care era utilizat pentru ars vase, placa perforată pe care să fie așezată olăria. Nu trebuie să uităm că atât în antichitate cât și în epoca modernă, mai ales în atelierele țărănești de ars vase, există analogii etnografice actuale de cupatoare tronconice în care vasele se clădeau direct în camera de ardere.

Rămâne ca descoperirile viitoare să precizeze și destinația acestui interesant cuptor de meșteșugar, construit deci cu multă pricepere. N-ar

fi exclus să se fi folosit și pentru vase și, ca încercare, pentru redus minereul. Tocmai această eventuală destinație îi ridică valoarea ca descoperire arheologică de sine stătătoare.

Ca tip cuptorul poate fi încadrat *tehnologic* în așa numitele *cupatoare verticale simple*, în comparație cu *cupatoarele verticale cu placă perforată* descoperite atât în vestul provinciei romane Dacia, pe Mureș, în stațiunea arheologică de la *Micia*⁸, cât și în nord-vestul vetrei dacice, la dacii liberi de epocă romană, în stațiunea arheologică de la *Medieșul Aurit*⁹, pe Someș, la poalele Munților Oașului.

Pentru încadrarea cronologică și istorică ceramica poate da un răspuns, lupele și zgura nefiind deocamdată, după cunoștințele noastre, până la noi analize metalografice, operante în acest sens (a mai fost descoperit și un prâsnel de lut ars, lucrat cu mâna, din pastă negricioasă după ardere, probabil ardere secundară).

Ceramica constă din fragmente de vase, din olărie de două cunoscut feluri în toate așezările dacice de epocă romană:

a) olărie lucrată cu mâna (în condiții casnice, proprii fiecărei gospodării) și deci redând specificul intim al comunității respective, reprezentată în descoperirea noastră prin vase-borcan lucrate din pastă brună sau brună negricioasă, sfărâmicioasă, pastă fiind degresată neglijent și arsă incomplet, sugerând deșeuri de „fabricație“, și

b) olărie modelată la roata rapidă, folosind pastă bine aleasă și arsă în cele două variante găsite constant în așezările dacice de epocă romană — de culoare *cenușie* și *cărămizie*. Menționăm fragmente de *funduri inelare*.

Această olărie lucrată la roată, cenușie și mai ales cea cărămizie și roșcată, denotă evidente imitații după ceramica romană provincială sau câteva fragmente chiar vase provenind din schimburile comerciale ale dacilor de la Biharea cu centrele de olărit din Dacia romană.

Aceste fragmente ceramice permit datarea cuptorului, cu mare probabilitate (chiar dacă ceramica a fost aruncată în cuptor ulterior folosirii lui, faptul întâmplându-se imediat după folosire când cavitatea acestuia — camera de ardere, gropile etc. nu erau acoperite, deci în același anotimp cu ultima folosire) în sec. III, eventual începutul sec. IV e.n., și impun atribuirea cultural-istorică a cuptorului dacilor de epocă romană sau imediat post-romană.

Rămâne însă ca viitoarele descoperiri, de la Biharea sau din alte stațiuni, să aducă noi precizări asupra acestui tip interesant de cuptor.

V. Descoperiri post-romane (de epocă romano-bizantină).

După cum am amintit, groapa cu material arheologic BrCD—HaA₁, a fost suprapusă de o construcție datând din sec. V—VI e.n. (S-I). Este o construcție patrulateră (4,20 m×3,60 m), cu marginile rotunjite, foarte probabil cu acoperișul în patru ape, cu o șarpantă de lemn și înveli-

⁸ O. Floca, St. Ferenczi, L. Mărghiton, *Micia. Grupul de cupatoare romane de ars ceramică*, Deva, 1970, p. 38—64.

⁹ S. Dumitrașcu, *Două centre de prelucrat ceramică în Crișana: Biharea (j. Bihor) și Medieșul Aurit (j. Satu Mare)*, în *Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*, I, Sibiu, 1981, p. 233—240.

toarea masivă din stuf sau paie, cum pare a indica pământul negru de umplutură al cavității locuinței, construcției.

După inventarul descoperit în pământul de umplutură (până la adâncimea de 0,90 m) avem de-a face cu un atelier de lucrat piepteni de tipul cu dinți bilaterali. Au fost găsite cuțite de fier, sule de os, o greutate de lut ars, două prisnele, un depozit mic de fier (lupe și zgură cântărind 4,5 kg), nituri de bronz și mai ales multe plăcuțe și bare transversale pentru asamblat piepteni. Așchiile de os de cerb și de bovidă dovedeau că aceștia, pieptenii, fuseseră lucrați pe loc, în această construcție ce avea destinația unui *atelier de lucrat piepteni*. Nu s-a descoperit nici un pieptene finisat, terminat, fie că au fost luați și folosiți, fie că nu s-a ajuns la terminarea lor în momentul abandonării construcției. Nu insistăm asupra detaliilor inventarului deoarece atelierul a fost publicat¹⁰, însă menționarea lui e necesară pentru a ilustra, și cu acest prilej, *șirul descoperirilor arheologice de la Biharea*, ce se concretizează arheologic cu descoperiri din neolitic până în feudalism, în ceea ce privește cercetările ce privesc săpăturile arheologice.

În atelier s-a descoperit și ceramică¹¹ lucrată la roata rapidă, de tipul daco-roman al descoperirilor de la Florești—Sânmiclăuș—Morești în Transilvania, Ciurel—Ipotest—Cândești în Muntenia și Dodești—Vaslui în Moldova¹². Ceramica permite, alături de pieptenii de tip roman cu dinți bilaterali, încadrarea cronologică a atelierului în sec. V — prima jumătate a sec. VI e.n. Din punct de vedere etnic, materialul ceramic impune concret atribuirea sa populației autohtone daco-romane¹³.

În pământul de umplutură s-a descoperit și o fibulă de bronz de tipul La Tène C₂¹⁴, databilă în sec. II î.e.n. antrenată deci în cavitatea atelierului, a construcției în timpul folosirii lui sau ulterior.

Având în vedere că în anul 1981 s-a mai descoperit un alt atelier de lucrat piepteni cu dinți bilaterali¹⁵, la Biharea, considerăm că ar fi posibil să avem de-a face cu un *centru meșteșugăresc* de lucrat piepteni în sec. IV/V—VI e.n., fiind cel de al doilea din vatra Daciei pentru această vreme, după cel de la Bârlad — Valea Seacă¹⁶, descoperit și publicat de V. Palade, unde însă se lucrau piepteni cu mâner semicircular datând din sec. IV e.n.

¹⁰ Idem, *Un atelier de lucrat piepteni descoperit la Biharea*, în *Crisia*, XV, Oradea, 1985, p. 61—95.

¹¹ Idem, *Descoperiri arheologice din sec. V—VI e.n. de la Biharea*, în *Ziridava*, X, Arad, 1978, p. 81—100.

¹² D. Gh. Teodor, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați în secolele VI—XI e.n. Așezările din secolele VI—XI e.n. de la Dodești—Vaslui, Iași*, 1984, p. 20—49.

¹³ Cf. Idem, *Civilizația romană la est de Carpați în secolele V—VII. (Așezarea de la Botoșana—Suceava)*, Buc., 1984, p. 15—73, fig. 35.

¹⁴ Informație amabilă din partea Dr. M. Babeș care a studiat fibula; cf. și M. Comșa, *Die Slawen im Karpatisch — donanlandische Raum im 6—7 Jahrhundert*, în *Zf Arch*, 7, Berlin, 1973, p. 147—228, fig. 8/2 (Byzantinische Fibeln).

¹⁵ S. Dumitrașcu, *Săpăturile arheologice de la Biharea, Materiale și Cercetări Arheologice*, Buc., 1986, p. 200.

¹⁶ V. Palade, *Centrul meșteșugăresc de prelucrare a cornului de cerb de la Bârlad—Valea Seacă, datând din secolul al IV-lea e.n. în Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*, I, Sibiu, 1981, p. 179—215.

VI. Descoperiri arheologice vechi românești (Pl. XVI)

În caseta deschisă între cele două secțiuni (S—I și S—II), sub nivelul unei locuințe feudale timpurii, a putut fi surprinsă, deși era distrusă de aceasta și de stâlpii unui fost solariu modern, o *locuință patrulateră* (4,65 m×4 m), cu marginile rotunjite, cu acoperișul (în două sau patru ape) cu șarpantă de lemn și învelitoare din șindrilă, stuf sau paie. S-a mai păstrat și un fragment din vatra de foc lutuită.

Din inventar s-au păstrat fragmente ceramice lucrate la roată, din pastă nisipoasă, în maniera ceramicii vechi românești, ornamentate cu striuri și benzi de linii simple și în val, ce permit datarea locuinței în sec. VIII, începutul sec. IX e.n. și atribuirea ei populației românești.¹⁷ Inventarul păstrat al locuinței este modest, tipic pentru locuințele ce au fost folosite îndelungat, nu au fost părăsite forțat și în grabă, ci din motive biologice, omenesti — bătrânețe, mutare în altă locuință, când întreg inventarul folosibil sau re folosibil este moștenit, luat sau mutat.

VII. Descoperiri arheologice feudale timpurii (Pl. XVIII—XXI)

1. *Locuința patrulateră*. La capătul secțiunii (S—I) a fost descoperită o locuință patrulateră (3,60 m×3,20 m), cu acoperișul în două ape, cu șarpantă de lemn și învelitoare ușoară, din șindrilă, stuf sau paie. Are instalația de foc bine păstrată — cu *cuptor de piatră*, lucrat deci din bucăți de gresie, așezat în colțul de nord-est al încăperii.

Inventarul păstrat al locuinței este modest: ceramică lucrată la roată (sunt și câteva fragmente de la un vas lucrat cu mâna), din pastă nisipoasă de culoare negricioasă sau cărămizie, ornamentată cu benzi de linii rare, striuri (unele până la fundul vasului); două prășnele de fus, fragmente de fier provenind de la unelte și ustensile mici, și un pandantiv globular de bronz. Nu s-a descoperit nici un fragment de cazan de lut. Inventarul permite datarea locuinței în sec. XI—XII, iar ceramica aparține populației autohtone românești. Ceramică analoagă, datată în sec. XII—XIII a fost descoperită de R. Popa în așezarea monahală românească ortodoxă de la Voivozi¹⁸, jud. Bihor, unde, însă, au fost descoperite și cazane de lut. Menționăm că în locuința de la Biharea nu s-a descoperit nici un fragment de cazan de lut.

2. *Locuința patrulateră*. Peste locuința datând din sec. VII—IX e.n. s-a descoperit, imediat sub solul vegetal, pata unei alte locuințe (lungă de 9 m și lată de 4 m, două locuințe, locuință cu două încăperi sau o refacere a locuinței, fapt ce nu a putut fi clar constatat din cauza condițiilor precare în care s-a păstrat), de formă patrulateră cu colțurile rotunjite. S-au găsit și două resturi de *vetre de foc* (una centrată în partea de sud a primei încăperi și a doua în capătul de nord a celei de a

¹⁷ D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Buc., 1978, fig. 52—57; idem, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați în secolele VI—XI e.n.*, Iași, 1984, p. 49—107; E. Zaharia, *Populația românească în Transilvania în secolele VII—VIII*, Buc., 1977, fig. 20—21; M. Comșa, *Cultura materială veche românească*, Buc., 1978, pl. XVI—XVII; S. Dumitrașcu, *Ceramică românească descoperită în Crișana (sec. VIII—XI)*, în *Crisia*, VIII, 1978, fig. 1—8.

¹⁸ R. Popa, D. Căpățână, A. Lukács, *Cercetările arheologice de la Voivozi, Contribuții la istoria Bihorului în secolele XII—XV*, în *Crisia*, XVII, Oradea, 1987, p. 61—105, fig. 10—12.

două încăperi, ceea ce ar putea indica o refacere sau două locuințe) din *piatră* (probabil cuptoare), distruse de lucrările agricole (se aflau parțial în mantaua stratului vegetal). Inventarul este puțin: fragmente de vase lucrate din pastă cu nisip (nisipoasă), la roată, ornamentate cu striuri și benzi rare de linii. În groapa (cavitatea) locuinței adâncite neolitice (suprapusă de locuința sau locuințele feudale timpurii), care a fost deranjată sau controlată, s-au descoperit, printre resturi menajere și ceramică, un inel de bronz și o cataramă de bronz, care, la rândul lor, permit datarea complexului feudal timpuriu în sec. XI—XII e.n. Nu s-a găsit nici un fragment de cazan de lut.

Aceste descoperiri — între care cuptorul dacic de meșteșugar își are însemnătatea sa tehnologică și istorică —, aflate într-un perimetru de 350 m², din care numai 250 m² au fost săpați efectiv, dovedește intensitatea locuirii în stațiunea de la Biharea, și la nord de valul nordic al cetății de pământ (sectorul Grădina CAP). Descoperirile ne dezvăluie evoluția multimilenară a comunității autohtone dacice, daco-romane și românești și factura civilizației și culturii sale sedentare, specifice, de neconfundat. E un indiciu sigur al necesității continuării cercetării acestui însemnat monument arheologic din nord-vestul României.

UN FOUR DACIQUE D'ARTISAN DECOUVERT A BIHAREA EN 1984

(Résumé)

L'auteur présente, dans le cadre concret, archéologique, des découvertes de la campagne de l'année 1984, *un four dacique d'artisan*.

Le four dacique d'artisan est composé d'une *chambre de combustion*, d'un *canal de feu* et de la *fosse de desserte*.

On a découvert dans le four des loupes et de la scorie de fer, de la céramique.

La céramique permet l'encadrement chronologique du four dans le IIIe s. n.è. et son attribution aux Daces libres d'époque romaine.

N'ayant pas découvert des indices du compartimentage de la chambre de combustion par la *plaque perforée*, comme aux fours de brûlage de la céramique du II—IVe s. n.è. de l'ouest et du nord-ouest de la Roumanie (tant dans la Dacie romaine — *Micia*, comme chez les Daces libres d'époque romaine — *Medieșul Aurit*), on peut encadrer la technologie du four dans le type des *fours verticaux simples*.

MONEDE ANTICE DIN JUDEȚUL SATU MARE*

GH. LAZIN — IOAN CIARNĂU

Reluăm prezentarea monedelor antice descoperite pe teritoriul județului Satu Mare¹, unele mai vechi, altele recent găsite. Lista lor² este următoarea:

1. Carei

Faustina II

AE, 15,45 g; D=27 mm. sestert.

RIC, II, p. 192, nr. 1380, var. revers (Roma), anii: 145—146.

Conservare: bună. Moneda a ajuns înainte de anul 1900 într-o colecție particulară din Carei (Vasvári Ferenz, iar din 1985 se află în colecțiile Muzeului Orășenesc Carei (inv. III, N. 1876)³.

2. Culciu Mare (com. Culciu)

M. Aurelius Commodus

AR., 1,73 g; D=19 mm.

RIC, III, p. 379, nr. 117 (Roma) anul: 185.

Conservare: bună, păstrată fragmentar (Muzeul Județean Satu Mare, inv. 31566)⁴.

* O prezentare a acestui material, dar fără ilustrații și *Bibliografia numismatică a județului Satu Mare*, care vizează descoperirile de tezaur și monede antice izolate, precum și depozitele monetare din epoca medievală, a apărut în limba maghiară, *Szabolcs — Szatmári Szemle*, Nyíregyháza, 3, 1991, p. 335—337 (Lazin, Gheorghe, Szatmár megyei éremleletek)..

Bibliografia numismatică se publică în anexă, o socotim utilă celor interesați în vederea unei cât mai eficiente regăsiri a informațiilor legate de descoperirile monetare de pe cuprinsul județului Satu Mare.

¹ Gh. Lazin, *StCom Satu-Mare*, IV, 1980, p. 127—131; Gh. Lazin, Ioan Popescu, *StCom Satu-Mare*, VII—VII, 1986—1987, p. 95—99.

² Pentru determinare: Crawford=Michael H. Crawford, *Roman Republican Coinage*, I. Cambridge, 1974; Grueber, *Coins of the roman Republic in the British Museum*, 3 vol. Londra, 1910—1970; RIC=*Roman Imperial Coinage*, 9 vol. Londra, 1924—1982.

³ Inf. N. Iercoșan, Muzeul Orășenesc Carei, îi mulțumim și aici.

⁴ Piesa a fost găsită în anul 1978 de către Vajla Arpad în partea de hotar „Sub grădini” unde se află o întinsă așezare aparținând culturii Suciu de Sus (T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, București, 1978, passim); în același loc au apărut și complexe de locuire datate în sec. II—IV d.H.

3.00 Dindești (com. Andrid)

Din perimetrul localității provind un număr de cinci monede romane imperiale, denari. Piese s-au descoperit izolat⁵.

3.01 Hadrianus

AR., 2,73 gr.; D=19—20 mm.

RIC, III, p. 359, nr. 153 (Roma), anii: 125—128.

Conservare: bună. Moneda s-a găsit în grădina casei lui Pop Ludovic, Dindești, nr. 323.

3.02 Lucius Verus

AR., 2,94 g; D=17 mm.

RIC, III, p. 253, nr. 491 (Roma), anii 162 (decembrie) — 163 (toamna).

Conservare: foarte bună.

Loc de descoperire: „La Cetate“.

3.03 M. Aurelius Commodus

AR., 2,30 g; D=17—18 mm.

RIC, III, p. 369, nr. 29 (Roma), anii: 181—182.

Conservare: bună.

Loc de descoperire: vezi piesa 3.01.

3.04 M. Aurelius Commodus

Denar roman, suberatus, ilizibilă. Detaliile aversului conduc spre Commodus; 2,14 g; D=16—18 mm.

Conservare: slabă.

Loc de descoperire: lotul Școlii generale.

3.05 Septimius Severus

AR., 2,43 g; D=17 mm. Moneda perforată, ilizibilă.

Reprezentarea aversului indică pe Septimius Severus.

Conservare: slabă.

Locul de descoperire: Lotul Școlii generale.

4. Medieșul Aurit (com. Medieșul Aurit)

AR., 1,80; D=16—18 mm.

RIC, III, p. 380, nr. 151 (Roma), anul 185

Conservare: bună.

Loc de descoperire: „Șuculeu“, anul 1975 (Muzeul Județean Satu Mare, inv. 31567)⁶.

⁵ Monedele descoperite la Dindești se află în colecția prof. Ioan Ciarnău din localitate.

⁶ S. Dumitrașcu — T. Bader, *ActaMN*, IV, 1967, p. 107—126; idem, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit*, (I), Muzeul de Istorie Satu Mare, Oradea 1967. Cât privește moneda în discuție, există mai multe referiri: „*Dacia*, N.S., XX, 1976,

5. Orbău (com. Cehal)

L. Calpurnius Piso Frugi

AR., 3,65 g; D=17—18 mm.

Grueber, I, p. 260, nr. 1942, a, (Roma), anul 88 î.H.

Crawford, I, 1974, p. 340, nr. 340/1, (Roma), anul 90 î.H. Descoperită de Maier Aurel în anul 1988, luna septembrie cu ocazia unor munci agricole.

Conservare: bună (Muzeul județean Satu Mare, inv. 31565).

6. Satu Mare (Colecția Muzeului Județean, inv. 31557).

Monedă de „imitație de tip Alexandru — Filip al III-lea Arideul, tetradrahmă de argint, fără a se cunoaște locul de descoperire, a intrat în colecția Muzeului Județean în anul 1985, luna august. AR., 16,62 g; D=26—28 mm.

Avers, Capul lui Herakles, coafat cu blană de leu, în profil spre dreapta, deasupra capului perle (o pătrime de cerc), părul ondulat pe frunte, urechea este redată printr-un semicerc și o globulă, buzele globulare, nasul profilat, ochiul globular între două semicercuri, deasupra urechii o contramarcă.

Revers, Zeus Aetaphoros șezând pe tron spre stânga. În mâna dreaptă ține o acvilă iar cu cea stângă se sprijină pe sceptru. În spatele lui Zeus, pe verticală au existat litere, aproape complet ilizibile acum, de la numele lui Alexandru cel Mare sau Filip al III-lea Ariedeul; sub tron o monogramă. Zeus este bine redat, capul cu barbă, corpul cu musculatură proeminentă, mâna în care ține acvila este redată din două segmente. Reversul are o tăietură care desparte tronul de capul lui Zeus, incizia nu perforază moneda. Conservarea bună.

Moneda descrisă mai sus, prin stil, greutate și modul se înscrie în prima grupă a acestui tip monetar⁷. Datarea: sfârșitul sec. III, începutul sec. II î.H.

7. Satu Mare (colecția Muzeului Județean, inv. 31558).

Monedă de tipul „cu cifre romane“. A intrat în colecția Muzeului județean la aceeași dată cu piesa de tip Alexandru-Filip al III-lea, nici acestei piese nu i se cunoaște locul de descoperire.

AR., 12,68 g; D=21—25 mm.

Avers. Cap uman cu înfățișare tânără, fără barbă, cunună de lauri, în profil spre stânga. Părul este redat prin linii care se unesc în unghiuri ascuțite în creștetul capului, cununi din trei rânduri de frunze. Ochiul redat printr-o globulă între două semicercuri, gâtul

p. 279, nr. 76 (descoperire de monedă romană imperială), *Crisia*, VII 1977 (S. Dumitrașcu, N. Chidioșan, *Așezarea dacică de la Zerindul Mic, comuna Zerind, jud. Arad*), p. 55, fig. 3, nr. 13, ca emitent apare Septimius Severus. Informațiile din *Docia*, N.S., XX și *Crisia*, VII, au fost preluate de Gh. Lazin, *StCom Satu-Mare*, IV, 1980, p. 128—129. Piesa în realitate aparține lui Commodus, și pentru prima dată se publică corect acum. Menționăm că este singura monedă apărută până acum în cadrul Complexului dacilor liberi de la Medieșul Aurit; denarul a fost găsit în umplutura unei gropi, la adâncimea de 1,60 m (săpături T. Bader, materiale inedite), în asociere cu material ceramic specific.

⁷ C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p. 328, și urm., pl. LXXII.

este marcat de o linie arcuită, urechea este reprezentată printr-un semicerc, nasul drept, împrejur cerc perlat.,
Revers. Pe revers se află calul și călărețul în trap spre stânga. Călărețul are capul globular și o singură mână (stânga) care se îndoaie spre spate. Calul, voluminos, ține piciorul drept din față și cel stâng din spate ridicate, copite globulare, coamă perlata, coadă groasă. Sub burta calului un punct incizat (contramarcă?), în spațele călărețului cifra romană IV, având capetele globulare, împrejur cerc de perle. Datare: sfârșitul sec. III, începutul sec. II î.H. Conser-vare: bună. Ca nominal se înscrie în rândul tetradrahmelor. Monedele de acest tip sunt încadrate de C. Preda⁸, în grupa B: „Grupa cu cap uman fără barbă (Apollo)“.

Referitor la monedele descrise mai sus, se impun câteva precizări, nu facem referiri la piesele cu nr. 1, 6 și 7, deoarece lipsesc deopotrivă locul și contextul de descoperire. Cu toate acestea, există posibilitatea ca piesa de tipul „Cu cifre romane“ să provină din grupa monedelor de tip Tulgheș Mireșu Mare, monede caracteristice pentru zona de nord și nord-vest a Daciei, cu atât mai mult cu cât cele două localități sunt învecinate județului Satu Mare⁹.

Cât privește cea mai recentă descoperire monetară prezentată în aceste rânduri (Orbău, 1988), menționăm că ea reprezintă cea de a doua piesă de acest tip apărută în părțile sătmărene, o monedă similară este cunoscută ca făcând parte din tezaurul descoperit la Satu Mare în anul 1880¹⁰.

Denarul emis de Commodus, găsit la Culciu Mare, reprezintă un element important în încercarea de fixare cronologică (post-quem), a vestigiilor descoperite în partea de hotar „Sub grădini“, unde alături de marea locuire din epoca bronzului, cultura Suciului de Sus¹¹, au apărut complexe de locuire (locuințe, gropi), databile în sec. II—IV d.H.¹².

Denarul descoperit la Medieșul Aurit, în stațiunea de la „Suculeu“, se leagă nemijlocit de marele complex al dacilor liberi, cercetat în mare parte; este deocamdată singura monedă aflată în așezare, și care prin implicațiile sale cronologice, prin corelare cu alte materiale (metal, ceramică), conferă noi elemente în încercarea de stabilire a începuturilor așezării¹³.

⁸ Pentru monedele de acest tip: bibliografia, datarea și aria de răspândire, C. Preda, *op. cit.*, p. 87, și urm. pl. XII, 11—12.

⁹ Asupra acestei descoperiri: D. Popescu, *Le trésor de monnaies «daces» de Tulgheș, Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 201—242; Kerényi Andras, *Nagyniresi barbár tetradrahmelet*, *NumK* XLII, 1944, p. 9—14; I. Winkler, *O mincich dákú a gétu, Numismatichy Sborniky*, V, Praha, 1958, p. 9—14; idem, *ActaMN*, VI 1969, p. 67—91; C. Preda, *op. cit.*, p. 75 și urm.

¹⁰ I. Winkler, *Tezaure monetare*, Oradea, 1968, p. 19—36.

¹¹ T. Bader, *Epoca bronzului*, p. 123—124.

¹² Aceste complexe au apărut în săpăturile efectuate pentru epoca bronzului de către T. Bader. Material inedit, Muzeul Județean Satu Mare.

¹³ S. Dumitrașcu — T. Bader, *ActaMN*, IV, 1967, p. 107—126; idem, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit*, Oradea, 1967; S. Dumitrașcu, *Apulum*, X, 1972, p. 669—684.

Lotul de monede găsite la Dindești, se leagă de locurile din sec. II—IV d.H. din zonă¹⁴, completând astfel harta descoperirilor din prima jumătate a mileniului I d.H. Acestor cinci piese li se adaugă o descoperire din aceeași epocă, un denar emis de Hadrian între anii 119—123¹⁵.

LA MONNAIE ANTIQUE AU DÉPARTEMENT DE SATU MARE

(Résumé)

Il y sont présentées 11 monnaies antiques déconvertes au département de Satu Mare (no. 2; 3.00—3.05; 4; 5), ou étant dans les collections du Musée départemental et la Musée de la Ville Carei (no. 1; 6—7), mais dont on ne connaît pas le lieu de provenance. De celles-ci on remarque pour leur importance les pièces qui proviennent de Culciu Mare, Medieșul Aurit et Orbău.

À côté de la présentation de ces découverts, dans l'annexe, l'auteur a fait la *Bibliographie numismatique du département de Satu Mare*, qui comprend l'époque antique et médiévale, mentionnant que pour le moyen âge on n'a identifié que les références aux trésors et non pas aux découvertes isolées ayant donné que le matériel numismatique qui y entre est très nombreux mais presque en totalité on ne fait pas de référence à leur provenance.

BIBLIOGRAFIA NUMISMATICĂ A JUDEȚULUI SATU MARE

(antică și medievală)

LA BIBLIOGRAPHIE NUMISMATIQUE DU DÉPARTEMENT DE SATU MARE

(antique et médiévale)

1. BADER, TIBERIU, *Descoperiri monetare în Câmpia Someșană*, Baia Mare, 1967.
2. BADER, TIBERIU, *Tezaurul monetar de la Rătești*, Tezaure, p. 83—98.
3. BADER, TIBERIU, *Alte tezaure monetare descoperite în județ*, Tezaure, p. 131—134.
4. BADER, TIBERIU, *Tezaurul monetar de imitații de tetradrahme descoperite la Turulung (jud. Satu Mare)*, MIRS, 1974, p. 13—14.
5. BADER, TIBERIU, *Tezaurul monetar cu imitații de tip Filip II, descoperit la Turulung (jud. Satu Mare)*, ActaMN, XII, 1975, p. 75—92.
6. BADER, TIBERIU, *Un tezaur monetar de argint descoperit în comuna Turulung (județul Satu Mare)*, SCN, VI, 1975, p. 173—174.
7. BADER, TIBERIU, *Contribuții la cunoașterea istoriei orașului Satu Mare. Descoperiri arheologice (I) StCom Satu Mare*, III, 1975, p. 19—45.
9. BADER, TIBERIU, GHEORGHE, LAZIN, *Mărturii arheologice*, p. 5, 7, 13—14, 16.
10. BLANCHET, ADRIEN, *Traité de monnaies Gauloises*, II, Paris, 1905.
11. BUTNARIU, VIOREL, *Monede romane postaugustiene în teritoriile carpato-dunăreano-pontice (anii 275—491)*, I. Perioada 275—324, ArhMold, XI, 1987, p. 113—140.
8. BADER, TIBERIU, WINKLER, IUDITA, *Al doilea Tezaur de denari romani imperiali descoperit la Ghirișa (com. Belciug, jud. Satu Mare)*, StCom Satu Mare, IV, 1980, p. 85—126.

¹⁴ Gh. Lazin—I. Nemeti, *Crisia*, II, 1972, p. 199—213; I. Nemeti, SCIVA, 2, 1983, p. 134—150.

¹⁵ Gh. Lazin, *STCom Satu-Mare*, I. 1969, p. 112, nr. 5.

12. BUTNARIU, VIOREL. *Monede romane postauréliene în teritoriile carpato-dunăreano-pontice (anii 275—494)*, II, Perioada 324—383, *ArhMold*, XII, 1988, 131—196.
13. CHIRILA, EUGEN, NEMETI, IOAN. *Tezaurul monetar de la Hotoan, sec. XV—XVI*, *Tezaure*, p. 61—81.
14. CHIRILA, EUGEN, ZDROBA, MIRCEA. *Tezaurul monetar de la Terebești, sec. XVIII*, *Tezaure*, p. 99—119.
15. CHIRILA, EUGEN, LUCACEL, VASILE, MILEA, ZAHARIA, NEMETI, IOAN. *Descoperiri monetare antice în Transilvania (VII)*, *ActaMP*, VII, 1970, p. 508—509.
16. CHIRILA, EUGEN, DUMITRAȘCU, SEVER, MALĂESCU, DUMITRU. *Descoperiri monetare antice în Transilvania (VI)*; *Apulum*, IX, 1971, p. 169—172.
17. CHIRILA, EUGEN, SOCOLAN, AUREL. *Descoperiri monetare antice bizantine și feudale*, *Tezaure — Maramureș*, p. 66—70.
18. CHIRILA, EUGEN, DUMITRAȘCU, SEVER, EMÖDI, IOAN, LAZIN, GHEORGHE, NANASI, ZOLTAN, NEMETI, IOAN, PEPELEA, VASILE. *Descoperiri monetare antice în Transilvania, Ix*, *StCom Sibiu*, 18, 1974, p. 135—139.
19. CHIRILA, EUGEN, LUCACEL, VASILE. *Descoperiri monetare antice în Transilvania (XVI)*, *Acta-MP*, III, 1979, p. 137—138.
20. CHIRILA, EUGEN, LAZIN, GHEORGHE. *Tezaurul monetar de la Tășnad, sec. XV—XVII*, *ActaMP*, VII, 1984, p. 301—308.
21. CHÎTESCU, MARIA. *Numismatic aspects of the history of the Dacian state. The roman republican coinage in Dacia und Geto-Dacian coins of Roman type*, *BAR — International, series — 112*, Oxford, 1982.
22. DESSEWFFY, MIKLOS. *Barbár pénzek*, Budapest, I—IV, 1910.
23. DESSEWFFY, MIKLOS. *Ujabb adatok a Koisztobókus pénzek csoportjához*, *Numk*, XIV, 1914.
24. DUDAȘ, FLORIAN. *Descoperiri de monede și tezaure monetare romane în vestul și nord-vestul României*, *Gaudeamus*, II, Oradea, 1969, p. 35—45.
25. DUMITRAȘCU, SEVER, BADER, TIBERIU. *Așezarea dacică de la Medieșul Aurit*, *ActaMN*, IV, 1967, p. 107—126.
26. DUMITRAȘCU, SEVER, BADER, TIBERIU. *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit (I)*, Oradea, 1967.
27. DUMITRAȘCU, SEVER, MARGHITAN, LIVIU. *Așezări și descoperiri dacice din vestul și nord-vestul României*, *Sargeția*, VIII, 1971, p. 45—55.
28. DUMITRAȘCU, SEVER. *Stadiul cercetărilor privind istoria și arheologia dacilor liberi din Crișana*, *Sargeția*, XI—XIII, 1974—1975.
29. DUMITRAȘCU, SEVER, CHIDIOȘAN, NICOLAE. *Așezarea dacică de la Zerindul Mic, comuna Zerind (județul Arad)*, *Crisia*, VII, 1977, p. 45—64.
30. DUMITRAȘCU, SEVER. *Dacii liberi din vestul și nord-vestul României*, *Crisia*, VII, 1977, p. 65—76.
31. DUMITRAȘCU, SEVER. *Dacii liberi din vestul și nord-vestul României în vremea Daciei romane*. Rezumatul tezei de doctorat, București, 1978.
32. DUMITRAȘCU, SEVER. *Dacia apuseană*, Oradea, 1993.
33. GLODARIU, IOAN. *Considerații asupra circulației monedei străine în Dacia (sec. I î.e.n.—I e.n.)*, *ActaMN*, VIII, 1971, p. 71—90.
34. GLODARIU, IOAN. *Importuri elenistico-italice în Dacia preromană, sec. II-î.e.n.—I e.n.*, *Crisia*, II, 1972, p. 45—57.
35. GLODARIU, IOAN. *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj-Napoca, 1974.
36. GOHL, ÖDÖN. *Koisztobókus éremlelet Aranyos-Medgyesen*, *Numk*, III, p. 4—8.
37. GOHL, ÖDÖN. *Numk*, III, p. 4—7.
38. GOHL, ÖDÖN. *Note sur le monnaies barbares de la Hongrie. Proces verbaux et memoire du Congres international de numismatique*, Bruxelles, 1910, p. 645 și urm.
39. GOHL, ÖDÖN. *Numk*, VI, 1907, p. 66.
40. GOHL, ÖDÖN. *Numk*, XIV, 1915, p. 14.
41. GOHL, ÖDÖN. *Magyarország barbárpénzeinek áttekintése*, *Az érem*, III, 1925, p. 2 și urm.
42. GOHL, ÖDÖN. *Barbár aprópénzek és darabolási rendszereik*, *Numk*, XXV, 1926, p. 39.
43. GOSS, KARL. *Chronik de archeologischen Funde Siebenbürgen*. *AVSL*, XIV, 1877, p. 77.

44. FERENCZI, ȘTEFAN, *Az erdely dákok pénzéről*, Cluj, 1947, p. 10.
45. FINALY, G. *Arch Anzeiger*, 1904, p. 150.
46. HAMPEL JOSEF. A.M.N. Muzeum, Erem- és Régiségosztályának gyarapodása június havában, *AchÉrt*, XIV, 1880, p. 232.
47. HOMAN, BALINT, *Magyar pénztörténet 1000—1325*, Budapest, 1916, p. 291.
48. ILIESCU, OCTAVIAN. *Tezaurul de obiecte premonetare de la Căuș, Creștea cea colectiilor. Caiet selectiv de informare*, 23—24, 1968, p. 87—88 (editat de Biblioteca Academiei, București).
49. KOLNIKOVA, EVA. *Dako-Getische Münzen und einige Probleme des keltische Münzwesens aus der Slowakei*, SCN, V, 1971, p. 39—40.
50. KOVACS, ISTVÁN. *Az ógörög barbarus és római köztársasági ezüstérméken látható utólagos bevágásokról*, *Erdély Múzeum*, XLV, 1940, p. 301 și urm.
51. LAZIN, GHEORGHE. *Circulația monetară din nord-vestul României (sec. II—IV)*, *StCom Satu Mare*, I, 1969, p. 111—120.
52. LAZIN, GHEORGHE, NEMETI, IOAN. *Descoperiri dacice din sec. II—IV în zona Carei, Crisia*, II, 1972, p. 199—213.
53. LAZIN, GHEORGHE. *Cercetări arheologice în sudul județului Satu Mare (zona Tășnad)* I, *StCom Satu Mare*, III, 1975 p. 61—75.
54. LAZIN, GHEORGHE. *Monede antice din colecțiile Muzeului județean Satu Mare*, *StCom Satu Mare*, IV, 1980, p. 127—131.
55. LAZIN, GHEORGHE. *Mărturii arheologice*, p. 13—16.
56. LAZIN, GHEORGHE. *Descoperiri dacice din sec. III î.e.n. — I e.n. în județul Satu Mare*, *StCom Satu Mare* V—VI, 1981, 1982, p. 78—80.
57. LAZIN, GHEORGHE. *Ceramica stampilată din secolele III—IV î.e.n. descoperită în nord-vestul României*, *StCom Satu Mare*, V—VI, 1981—1982, p. 123—135.
58. LAZIN, GHEORGHE, LAZIN, MARILENA, — ALEXANDRU SAȘIANU. *Monede antice în vestul și nord-vestul României*, *StCom Satu Mare*, V—VI, 1981—1982, p. 677—680.
59. LAZIN, GHEORGHE, IOAN, POPESCU. *Monede antice mai recent descoperite în județul Satu Mare*, *StCom Satu Mare*, VII—VIII, 1986—1987, p. 95—99.
60. LAZIN, GHEORGHE. *Szatmár megyei éremleletek*, *Szabolcs-Szatmári Szemle, Nyíregyháza*, 3, 1991, p. 335—337.
61. LAZIN, GHEORGHE, CIARNAU, IOAN. *Monede antice din județul Satu Mare*, *StCom Satu Mare*, IX—X, 1992—1993, p.
62. LUPU, NICOLAE, *Cu privire la aspectele caracteristice ale circulației denarului republican roman în Dacia și Pannonia, în secolele I î.e.n. — I e.n.*, *StCom Sibiu*, 19, 1975 — p. 52—80.
63. MITREA, BUCUR. *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista*, *ED*, X, 1945, p. 3—154.
64. MITREA, BUCUR. *Trente années de decouvertes monétaires en Roumaine: 1957—1987*, *Dacia*, XXXII, nr. 1—2, janvier—decembre, p. 218—230.
65. MOISIL, CONSTANTIN. *Monedele geto-dacilor*, *BSNR*, XV, 1920
66. MOISIL, CONSTANTIN, *Academia Română, Dezbatări*, LXIV, 1913—1945, p. 299.
67. MUREȘANU, POMPEI. *Contribuții etnografice la terminologia unor elemente de cultură agricolă din județul Satu Mare*, *AMET*, VIII, 1976, p. 191, nota 60.
68. NEMETI, IOAN. *Nord-vestul României de la Hallstattul târziu până la Latène-ul mijlociu*, *Rezumatul tezei de doctorat*, Cluj-Napoca, 1979.
69. PAPP, FRANCISC, IUDITA, WINKLER. *Monede poloneze din secolele XV—XVII în Transilvania*, *ActaMN*, III, 1966, p. 197—211.
70. PAPP FRANCISC, IUDITA, WINKLER. *Tezaurul monetar de la Viile Satu Mare*, *Tezaure*, p. 121—130.
71. PINK, KARL. *Die Münzprägung der Östkelten und ihrer Nachbarn*, *Diis Pann*, ser. II, fasc. 15, Budapest, 1939.
72. PINK, KARL. *Einführung in die Keltische Münzkund mit besonderer Berücksichtigung des Österreichischen Raumes*, *ArchAut*, Beiheft, 4, 2. verbesserte Auflage, Wien, 1960.
73. PREDĂ, CONSTANTIN. *Probleme de numismatică daco-getică*, *SCN*, III, 1960, p. 43—79.
74. PREDĂ, CONSTANTIN. *Monedele geto-dacilor*, București, 1973.
75. PREDĂ, CONSTANTIN. *Circulația monedelor postauréliene în Dacia*, *SCIVA*, 26, 4. 1975, p. 441—486.

76. PROTASE, DUMITRU, BADER, TIBERIU. *Tezaurul de denari romani imperiali de la Ghirișa, Tezaure*, p. 37—59.
77. ROȘKA, MARTON. *Erdély régészeti repertoriuma, I, Oskor, Thesaurus antiquitatum transilvanicarum, I, Praehistorica Cluj*, 1942.
78. SABAU, IOAN. *Circulația monetară în Transilvania secolelor XI—XIII, în lumina izvoarelor numismatice, SCN, II, 1958 p. 269—301.*
79. SAȘIANU, ALEXANDRU. *Moneda antică în vestul și nord-vestul României, Oradea, 1980.*
80. SZEKELY, ZOLTAN. *Un tezaur monetar din sec. al XVI-lea găsit la Satu Mare, SCN, I, 1957, p. 241—246.*
81. SZEKELY, ZOLTAN. *Știri cu privire la unele descoperiri monetare din Transilvania, SCN, I, 1957, p. 473.*
82. *Történelmi és Régészeti Értesítő, Timișoara, I, 1875 (TRÉTY).*
83. URSU, VIORICA, LAZIN, GHEORGHE. *Un tezaur monetar din sec. al XVII-lea descoperit la Târșolț STCom Satu Mare, III, 1975, p. 87—96.*
84. VENDE, ALADAR. *Szatmár Vármegye őskora, Szatmár, Vármegye, Budapest, f.a. p. 402—411.*
85. WINKLER, IUDITA. *Contribuții numismatice la istoria Daciei, SCS, Cluj, seria III, științe sociale, an. VI, nr. 1, 2. 1955, p. 13—180.*
86. WINKLER, IUDITA. *O mincih dátu a géty, Numismaticky Sbornik, V, 1958, p. 5—43.*
87. WINKLER, IUDITA. *Über daco-getische Münzenschätze, ActaArchCarp, VIII, 1—2, 1966, p. 83—104.*
88. WINKLER, IUDITA. *Drahma și hemidrahma în sistemul monetar al daco-geților ActaMN, III, 1966, p. 75—89.*
89. WINKLER, IUDITA. *Schatzfunde römischer Silbermünzen in Dakien bis zum Beginn der Dakerkriege, Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte, 17, 1967, p. 122—156.*
90. WINKLER, IUDITA. *Considerații asupra tezaurului de la Medieșul Aurit, Tezaure, p. 5—17.*
91. WINKLER, IUDITA. *Tezaurul de denari romani de la Satu Mare. Tezaure, p. 19—36.*
92. WINKLER, IUDITA. *Zur relativen Chronologie der dacogetischen Münzen, ActaArchCarp, X, 1968, 1—2, p. 111—115.*
93. WINKLER, IUDITA. *Ștanțele și stilul monedelor geto-dacice, Apulum, VII/1, 1968, p. 209—228.*
94. WINKLER, IUDITA. *Tipurile monetare ale daco-geților și aria lor de răspândire (partea a II-a), ActaMN, VI, 1969, p. 67—91.*
95. WINKLER, IUDITA. *Perioada emiterii monedelor și dreptul monetar la geto-daci, ActaMN, VII, 1970, p. 93—108.*
96. WINKLER, IUDITA. *Aspecte ale problematicei monedelor emise între anii 250—150 î.e.n., în arcul carpatic, File de Istorie, III, Bistrița, 1974, p. 165—180.*
97. WINKLER, IUDITA. *Observații și rectificări la „Monedele geto-dacilor”, ActaMN, XII, 1975, p. 95—105.*

*

**

*

În anexă la articolul *Monede antice din județul Satu Mare*, respectiv *Bibliografia numismatică a județului Satu Mare* (antică și medievală), nu am inclus semnalările apărute în cronicile din revistele SCIV(A) și respectiv Dacia, pe considerentul că în studiile menționate în cadrul *Bibliografiei*, unde sunt analizate descoperirile monetare, se reținea și informațiile primare menționate în cadrul celor două reviste, informații care în bună parte sunt de multe ori incomplete.

REPERTORIUL ARHEOLOGIC AL LOCALITĂȚII GHENCI (COM. CĂUAȘ, JUD. SATU MARE)

IOAN NĚMETI

Teritoriul satului Ghenci din punct de vedere geografic se întinde între Câmpia Careiului și Câmpia Ieriului. Satul se află pe marginea șoselei Carei—Tășnad, la cca opt km sud-est de orașul Carei. Teritoriul satului, după forma de suprafață, este monoton, brăzdat de o serie de albie de pâraie părăsite, azi canalizate. În general, zona localității prezintă un relief de o mică înălțime, cu altitudinea generală de 120 m deasupra mării. În antichitate zona avea un aspect mlăștinos cu grinduri întinse neînundabile, în ansamblul ei foarte prielnic pentru habitat.

Pe teritoriul localității, care cuprinde o parte din terasa joasă a Ieriului, au fost descoperite vestigii ale trecutului, urme ale unui habitat, încă din epoca neolitică.

A. Ghenci — Movila Spânzurătorii

În anul 1968 la cca doi km sud de localitate pe teritoriul unei movile, în cadrul unei cariere de nisip au fost descoperite morminte de incinerare în urnă¹, încadrate ulterior în finele Hallstatt-ului târziu (Ha.D₂). Tot aici a fost dezvelită și o vatră de lut cu diametrul maxim de 1,50 m, care eventual ar fi putut aparține la un „ustrinum“. La acest punct de hotar au mai fost descoperite două morminte încadrate în sec. V e.n.² În cadrul nisipăriei au mai fost descoperite incidental fragmente ceramice din epoca feudalismului timpuriu care după toate probabilităților provin de la morminte de înhumare³ (fig. 9/4,5 : 10/1). Aceste fragmente ceramice sunt lucrate la roată din pastă folosind ca degresant pietre mărunte, au o culoare neagră, ornamentate cu benzi simple sau în val.

B. Ghenci — Vatra satului

În grădina lui L. Bartha (nr. casei este 43) în primăvara anului 1968, pe malul lacului „Ciurgo“ (Csorgo) a fost găsit un topor de piatră⁴. Tot din vatra satului, fără locul de descoperire precizat (strada Careiului) cu

¹ I. H. Crișan, ActaMN, 1, 1964, fig. 7/1—7; Idem, *Materiale dacice din necropola și așezarea de la Ciumești și problemele raporturilor dintre daci și celți în Transilvania*, Baia Mare, 1966, fig. 28/1—2, 4—6; I. Nămeti, Dacia, N.S. 26, 1982, p. 130, fig. 4.

² I. Nămeti, ActaMN, 4, 1967, p. 499—506; Idem, StCom Satu Mare, 1, 1969, p. 121—123; Idem, SCIVA, 34, 2, 1983, p. 134—149.

³ S. Dumitrașcu, Crisia, 8, Oradea, p. 67.

⁴ I. Nămeti, StCom Satu Mare, VII—VIII (1986—1987), p. 27, fig. 24/1—3.

oazia săpării unei fântâni a fost deranjat un mormânt de înhumatie. La „picioarele“ scheletului se afla un vas-borcan de culoare cenușie, lucrat cu mâna, ornamentat pe buză cu alveole. Pasta vasului este grosieră, ca degresant este folosit calcar pisat, arderea este slabă. Vasul este spart a fost reconstituit în desen. Dimensiuni: \bar{i} =11 cm; d.g.=9 cm; d.f.=6 cm (fig. 8/2).

C. Ghenci — Malul canalului

Lângă șoseaua Ghenci-Căuaș, la cca 1,5 km de la capătul satului pe malul unui canal săpat în anul 1970 au fost culese fragmente ceramice și alte materiale neolitice⁵. În profilul șanțului s-au observat depuneri slabe ale unei așezări din neoliticul târziu.

D. Ghenci — Pădurea ciorilor

În vara anului 1970, în partea hotarului spre Sînmiclăuș lângă punctul de hotar numit „Pădurea ciorilor“ pe arătură a fost găsit un celt din bronz⁶.

E. Ghenci — Togul mare

În toamna lui 1982, I. Jakab (nr. casei este 379) a găsit întâmplător la punctul numit Togul mare (locul unde era odinioară ferma lui Alex. Kardos) la stânga drumului Ghenci-Sînmiclăuș o spadă cu garda mânerului formată în cupă cu buton (Schalenknaufschwerter)⁷ încadrată în Ha. B₁.

F. Ghenci — Lutărie

Lângă drumul spre Sînmiclăuș la cca 150 m de la grajdurile C.A.P.-ului cu ocazia exploatarei lutului au fost descoperite mai multe complexe arheologice datate din diferite perioade ale antichității. Dintre aceste complexe a fost publicată doar groapa nr. 1/1982, datată din Hallstatt-ul târziu⁸. Canalul săpat în anul 1970 a tăiat marginea acestei zone mai ridicate, fiind deranjate alte complexe arheologice.

Groapa nr. 2/1986

Groapa a fost surprinsă lângă drumul de țară spre satul Sînmiclăuș. Se adâncește treptat în lutul galben, fără să aibă o formă regulată și fundul amenajat. Groapa a fost săpată pentru lut. Dimensiuni: \bar{l} =3,75 m; lățimea=2,60 m, adâncimea maximă de 1,50 m (fig. 1/1). Groapa conținea foarte multe fragmente ceramice, oase de animale, cenușă și cărbuni. Ceramica se împarte în două categorii: vase lucrate cu mâna și vase lucrate cu roata olarului.

Vase lucrate cu mâna

- Ceașcă de culoare cenușie cu toarta supraînălțată (fig. 1/4),
- Fragmente de vase de culoare neagră în exterior și cărămizie în interior, ornamente cu proeminențe mari (fig. 2/4, 5),

⁵ Ibidem, fig. 24/1—2.

⁶ T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei, Cultura pretracică și tracică*, București, 1978, p. 123, pl. LXXXVI/11.

⁷ N. Iercoșan, *ActaMP*, 8, 1984, p. 121—122, pl. I/1, la; II.

⁸ I. Némethi, *ActaMP*, 8, 1984, p. 133, fig. 7/5, 10; 8/1—9; Idem, *SCIVA*, 39, 2, fig. 3/2; 5/7—12.

— Castroane fragmentare cu buza trasă spre interior, ornamentate cu proeminențe verticale (fig. 3/1, 2),

— Fragmente din vase de tip borcan, ornamentate cu proeminențe și cu briu alveolat (fig. 3/3—6).

Vase lucrate cu roata olarului

— Cești și căni de culoare cenușie cu toarta supraînălțată (fig. 1/2; 3/7),

— Castroane cu muchia buzei îngroșată și trasă spre interior (fig. 1/5; fig. 2/2),

— Străchini și castroane cu marginea buzei trase spre interior (fig. 2/1, 3).

Din această groapă provine un obiect lucrat dintr-o placă de os, perforat în trei locuri, având lungimea de 10,5 cm, folosit probabil pentru țesut (fig. 1/3).

În urma unei nivelări de teren au apărut alte complexe arheologice, care s-au conturat bine în lutul galben, având destinația gropilor menajere.

Groapa A/1986. O groapă menajeră distrusă aproape în întregime. Conține câteva fragmente ceramice, care aparțin dacilor liberi de epoca romană (fig. 11/2—4; 5, 7, 8, 10).

Groapa B/1986. O groapă distrusă, păstrându-se „in situ” doar fundul ei. Din această groapă au fost recuperate fragmente ceramice lucrate cu mâna și cu roata olarului de Latène mijlociu, oase de animale și cărbuni (fig. 5/5—7).

Groapa C/1986. S-a conturat perfect în lutul galben, păstrându-se „in situ” doar o mică porțiune din fund. Din conținutul gropii au fost recuperate:

— Fragmente dintr-o ceașcă lucrată la roată, de culoare cenușie cu toartă supraînălțată (fig. 4/2),

— Fragmente de castroane cu buza trasă spre interior, lucrate cu mâna (fig. 4/3),

— Fragmente din vase de tip borcan, ornamentate cu brâu alveolat (fig. 4/1, 4, 8),

— Fragmente din fusaiole ornamentate cu linii incizate (fig. 4/5, 6).

Groapa nr. 1/1986. Groapa a fost răscolită în urma transportării lutului, păstrându-se „in situ” doar o mică porțiune dar cu un bogat material arheologic:

— Vas-borcan fragmentar lucrat cu mâna de culoare cărămizie. Pasta vasului este grosieră cu pietricele folosite ca degresant. Dimensiuni: $\hat{t}=11,5$ cu (?); d.g. = 8,5 cm; d.f. = 9 cm (fig. 8/3),

— Ulcior amforoidal de culoare cenușie-închisă, lucrat la roată, fragmentar. Dimensiuni: $\hat{t}=25$ cm (?); d.f. = 8 cm (fig. 9/1),

— Castron de culoare cenușie-deschisă, lucrat la roată, fragmentar (fig. 9/3),

— Vas-borcan lucrat cu mâna de culoare brună, fragmentar. În pastă ca degresant era folosit nisip cu granulație fină (fig. 9/2),

— Clopoțel lucrat din fier, foarte corodat. Dimensiuni: l = 8 cm; lățimea maximă de 6,5 cm (fig. 8/4).

Groapa nr. 3/1986

La cca cinci metri de la marginea drumului în lutul galben s-a conturat o pată neagră cu diametrul maxim de 1,25 și adâncimea de 0,30 m. Din conținutul gropii au fost recuperate:

— Brăzdar lucrat din fier, lama rotunjită spre vârf, se lărgeste în partea superioară unde prin îndoirea plăcii s-au obținut cele două aripioare-manșon pentru fixarea brăzdarului pe talpa de lemn a plugului. Brăzdarul este ușor arcuit pe axul longitudinal, fiind puternic oxidat și corodat. Dimensiuni: lungimea totală=16 cm; lățimea maximă a lamei=9 cm; grosimea maximă a plăcii din care a fost confecționat este de 1,2 cm (fig. 10/3)

— Fusaiole bitronconică, de culoare neagră, îngrijit executată (fig. 10/4),

— Câteva fragmente de vase, necaracteristice.

La cca doi metri de la acest complex, răscolită de lama buldozerului se contura groapa nr. 4/1986, care conținea foarte multă cenușă, cărbuni, câteva fragmente de vase necaracteristice (din epoca feudalismului timpuriu), o cantitate importantă de zgură de fier și bucăți mari de chirpici (lut ars). Din cele observate putem deduce că pe acest loc a fost distrus probabil un cuptor de redus minereuri de fier.

Din zona „Lutăriei” precum și din pământul excavat din canal au mai fost culese fragmente ceramice din Hallstatt-ul târziu (fig. 5/1—4); din epoca Latène (fig. 4/7); din sec. III—IV și din feudalismul timpuriu (fig. 11/1).

G. În partea stângă a drumului Ghenci—Sînmiclăuș prin cercetări de teren, pe o ușoară ridicătură a fost identificată o așezare din epoca Latène mijlociu. Au fost adunate de pe arătură fragmente ceramice lucrate la roată și cu mână (fig. 6/1—3).

H. Tot în această zonă, pe partea dreaptă a drumului, între drumul spre satul Rădulești și o albie părăsită se întinde o așezare din epoca feudalismului timpuriu. Au fost culese numeroase fragmente ceramice lucrate la roată aparținând veselor de tip borcan sau oale, ornamentate cu benzii simple sau benzi în val (fig. 10/5—9).

I. În zona de contact cu hotarul satului Sînmiclăuș a fost identificată o așezare din epoca prefeudală. Au fost adunate de pe arătură fragmente ceramice de culoare cenușie printre care și una ornamentată cu șampilă (fig. 11/7, 9).

J. În partea hotarului spre comuna Tiream, în apropierea „Movilei” (un tumul) prin cercetări de teren s-a identificat o așezare din eneoliticul timpuriu, aparținând culturii Tisza polgar (fig. 6/4—7).

K. Ghenci — Sic

La limita hotarului spre Carei, un canal adânc, la punctul numit „Sic”, a secționat o așezare de tip Baden, fiind deranjate mai multe complexe arheologice⁹. A fost recuperată o cantitate însemnată de ceramică și alte materiale arheologice din care de această dată vom prezenta doar câteva elemente mai caracteristice:

— Cești cu corpul bombat, gâtul înalt, toarta supraînălțată (fig. 7/5),

⁹ Materialul arheologic va fi publicat cu alte ocazii.

- Fragment dintr-o cană, ornamentat cu linii incizate în maniera culturii Coțofeni (fig. 8/1),
- Fragmente din diferite castroane tronconice (fig. 6/10; 7/7),
- Oale mici (fig. 6/9; 7/4),
- Fragmente din castroane ornamentate cu motive tip Baden (fig. 7/3).
- Fragmente din vase de provizii cu buza ușor evazată, ornamente cu incizii în rețea și cu proeminențe verticale (fig. 7/1—2),
- Fragment de vas ornamentat cu o proeminență tubulară și cu caneluri (fig. 7/6),
- Fragmente de fusaiolă (fig. 7/8, 10),
- Fragment dintr-un topor de piatră, perforat (fig. 7/9).

Din hotarul localității Ghenci provin materiale arheologice variate care se încadrează în epoci diferite.

Groapa nr. 2/1986 (fig. 1/1) de la „Lutărie“ (F) pe baza ceramicii se încadrează în Hallstatt-ul târziu (Ha. D₂). Ceramica lucrată cu mâna și cu roata olarului are analogii de la Sanislău-Nisipărie¹⁰, Cămin — Malul Crasnei¹¹, Moftinu Mic — Pe deal¹². Din această groapă se cunosc mai multe tipuri de castroane lucrate la roată, care au ca prototipuri, diferite variante ale castronului lucrat cu mâna (Tipul B₁—B₃ — Sanislău). În special acest complex, dar și celelalte descoperiri provenite din așezări ne arată că ceramica așezărilor este mai variată ca formă ca cea cunoscută din necropolele hallstattiene târzii aparținând culturii Vekerzug¹³. Placa din os, arcuită și perforată (fig. 1/3) nu are analogii în descoperirile hallstattiene târzii din nord-vestul țării noastre și nici din aria de răspândire a culturii Vekerzug¹⁴. În ansamblul lor descoperirile hallstattiene de la Ghenci-Lutărie au aspecte mai recente față de necropola de la Sanislău, fiind specifice mai mult pentru sec. IV î. Ch.

Groapa nr. 1/1986 se încadrează în epoca feudalismului timpuriu. Vasele de tip borcan lucrate cu mâna au analogii de la Dodești—Vaslui¹⁵, Botoșana—Suceava¹⁶ încadrate cronologic în sec. VII—VIII e.n. Castronul de culoare cenușie lucrat la roată este neobișnuit pentru zona noastră, prezintă o influență sudică, având analogii de la Sucidava¹⁷ (fig. 9/3). Ulciorul amforoidal (fig. 9/1) probabil este tot de influență sudică, romano-bizantină, având analogii de la Blandiana¹⁸, Sultana¹⁹.

¹⁰ I. Nemeti, *Dacia*, N.S. 26, 1982, fig. 3.

¹¹ Idem, *ActaMP*, 8, 1984, fig. 3/1—4; 4/1—8.

¹² Idem, *StCom Satu Mare*, VII—VIII (1986—1987), fig. 20/1—11.

¹³ Idem, *SCIVA*, 39, 2, 1988, p. 91, fig. 1—5.

¹⁴ Jan Chochorowski, *Die Vekerzug-Kultur*, Krakow, 1985, p. 7—162.

¹⁵ Dan Gh. Teodor, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați în secolele VI—XI e.n.*, Iași, 1984, fig. 15/1, 17/3, 6.

¹⁶ Idem, *Civilizația romană la est de Carpați în secolele V—VII e.n.* București, 1984, fig. 32/1, 4; 38/1—7; 39/1—5.

¹⁷ Idem, *Romanitatea Carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V—XI e.n.* Iași, 1981, fig. 2/11.

¹⁸ Gh. Anghel, H. Ciugudean, *Apulum*, 24, 1987, fig. 3/1—5.

¹⁹ Bucur Mitrea, *Dacia*, N.S., 32, 1—2, 1988, pl. 2/1—M 14; 15/1—M. 127.

Vasul-borcan din mormântul de înhumăție descoperit în vatra satului (B) cu aspecte rudimentare se încadrează probabil în sec. VII d. Ch. Analogii putem menționa de la Insula Banului²⁰.

Fragmentele de vase de la Ghenci—Movila Spânzurătorii (A) și cele culese de la dreapta drumului Ghenci—Sînmiclăuș (H) se încadrează în rândul descoperirilor din sec. IX—XI-lea cunoscute din teritoriul Crișanei²¹, Irina²², Arad—Vladimirescu²³, Nușfalău²⁴.

Brăzdarul de plug (fig. 10/3) prin forma sa se apropie de cele de tip romanic (Căianu Mic)²⁵, folosit până-n epoca feudalismului timpuriu. Ca analogie putem menționa piesa de la Lazuri²⁶, datată în sec. VIII—IX d. Ch.

Pe baza acestor observații sumare putem conchide că pe malul Ierului de la Ghenci se conturează un complex de așezare din feudalismul timpuriu cu cel puțin trei nivele de locuire: prima din sec. VII—VIII, al doilea din sec. IX—XI-lea și al treilea din sec. XII—XIII-lea. Pentru a treia fază pledează descoperirile din toamna anului 1988 când ograda C.A.P.-ului fiind înconjurată cu un șanț au fost deranjate mai multe gropi menajere din această perioadă (fig. 11/1).

Așezarea de la Ghenci—Sic (K) se încadrează în perioada de trecere spre epoca bronzului, în cultura Baden. Analogii menționăm de la Carei—Bobald²⁷, Moftinu-Mic „Pescărie A”²⁸, Pișcolt—Cărămidărie S.M.A.²⁹, descoperiri încadrate într-o fază mai veche (faza B/C) a culturii Baden³⁰.

Repertoriul arheologic al localității Ghenci arată o continuitate de habitat de la epoca neolitică și până la apariția satului actual. Cum am constatat, unele descoperiri au fost deja semnalate în literatura de specialitate, altele sunt introduse prin această scurtă prezentare. Pe teritoriul satului (fig. 12) au fost semnalate două puncte neolitice (B, C), o așezare (J) din eneoliticul timpuriu, cultura Tiszapolgár, o cultură arheologică foarte bogată în zona Careiului³¹, o așezare din cultura Baden (K), două descoperiri de obiecte de bronz (D, E), o așezare și un cimitir din Hallstatt-ul târziu (A, F), care atestă o cultură materială avansată a traco-dacilor. Convețuirea traco-dacilor cu populația celtică se poate urmări prin două așezări din epoca Latène (F,G) mijlociu. Epoca dacilor liberi este atestată prin două așezări semnalate la Ghenci—Lutărie (F) și în apropierea hotarului satului Sînmiclăuș (I). Prezența ceramicii provinciale romane ștampilate în aceste așezări completează cunoștințele noastre despre secolele II—IV e.n.³² Epoca migrației, etapa prefeudală este docu-

²⁰ Maria Comșa, In memoriam Constantin Daicoviciu, Cluj, 1974, fig. 4/5, 6.

²¹ S. Dumitrașcu, Crisia, 8, 1978, p. 51—111.

²² I. Némethi, SCIVA, 34, 2, 1983, fig. 8/4.

²³ M. Barbu, M. Zdroba, Ziridava, 11, 1979, pl. 1/1, 3.

²⁴ Al. V. Matei, ActaMP, 3, 1979, pl. XXI/3.

²⁵ G. Marinescu, Alex. Retegan, SCIVA, 30, 2, 1979, fig. 1/1.

²⁶ Gh. Lazin, StCom Satu Mare, V—VI (1981—1982), fig. 1.

²⁷ Petre I. Roman, I. Némethi, *Cultura Baden în România*, București, 1978, p. 18.

²⁸ I. Némethi, StCom Satu Mare, VII—VIII (1986—1987), fig. 7—13; N. Iercoșan, StCom Satu Mare, VII—VIII, p. 63—69.

²⁹ Material inedit în colecția Școlii generale nr. 1 — Carei.

³⁰ Petre I. Roman, I. Némethi, *op. cit.*, București, 1978, p. 30.

³¹ Gh. Lazarovici, ActaMN, XX, 1983, p. 13—18.

³² Gh. Lazin, StCom Satu Mare, V—VI (1981—1982), p. 123—134.

mentată prin descoperirile de la Ghenci—Movila Spânzurătorii (A) și vatra satului (B?). Deosebit de interesante sunt descoperirile din epoca feudalismului timpuriu (A, F, H) atestând prezența pe malul Ieriului a unei populații sedentare, agricole, înaintea apariției în documentele medievale scrise a localității Ghenci³³.

DAS ARCHÄOLOGISCHE REPERTOIRE DES DORFES GHENCI (GEMEINDE CĂUAȘ KREIS SATU MARE)

(Zusammenfassung)

Das archäologische Repertoire des Dorfes Ghenci attestiert eine bewohnte Kontinuität aus der Jungsteinzeit bis die Erscheinung dieses Dorfes.

Auf dem Gebiet des Dorfes waren zwei neolithische Siedlungen (B, C) bewiesen; eine äneolithische Siedlung, Tiszapolgár-Kultur (J); eine Siedlung aus der Badener Kultur (K); zwei Gegenstände aus Bronze (D, E); eine Siedlung und eine Friedhof aus der späteren Hallatattzeit (A, F); zwei Siedlungen aus der mittleren Latènezeit (F, G); zwei Siedlungen der freien Daker aus dem 2. bis zum 4. Jh. u.Z. (F, I); zwei Entdeckungen aus der Völkerwanderungszeit (A, B); wie drei Siedlungen aus der früh feudalen Epoche aus dem 8. bis zum 13. Jh. u. Z. (A, F, H).

³³ S. Borovszky, *Szatmár Vármegye Monográfiája* (Monografia județului Satu Mare) Budapest, 1910, p. 75.

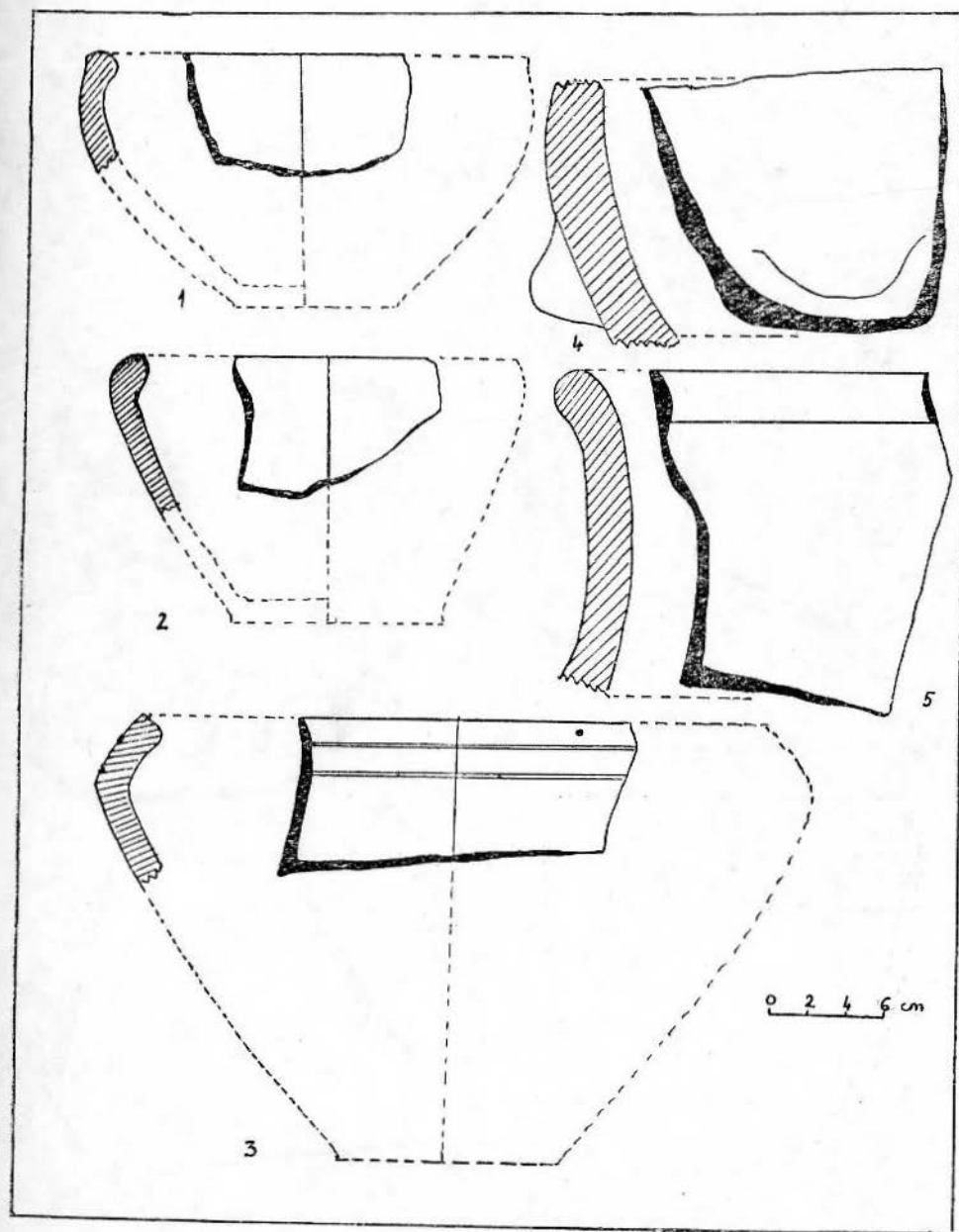

Fig. 2. — Ghenci — Lutărie; 1—5 — ceramica din groapa nr. 2/1986 (Ha.D₂).

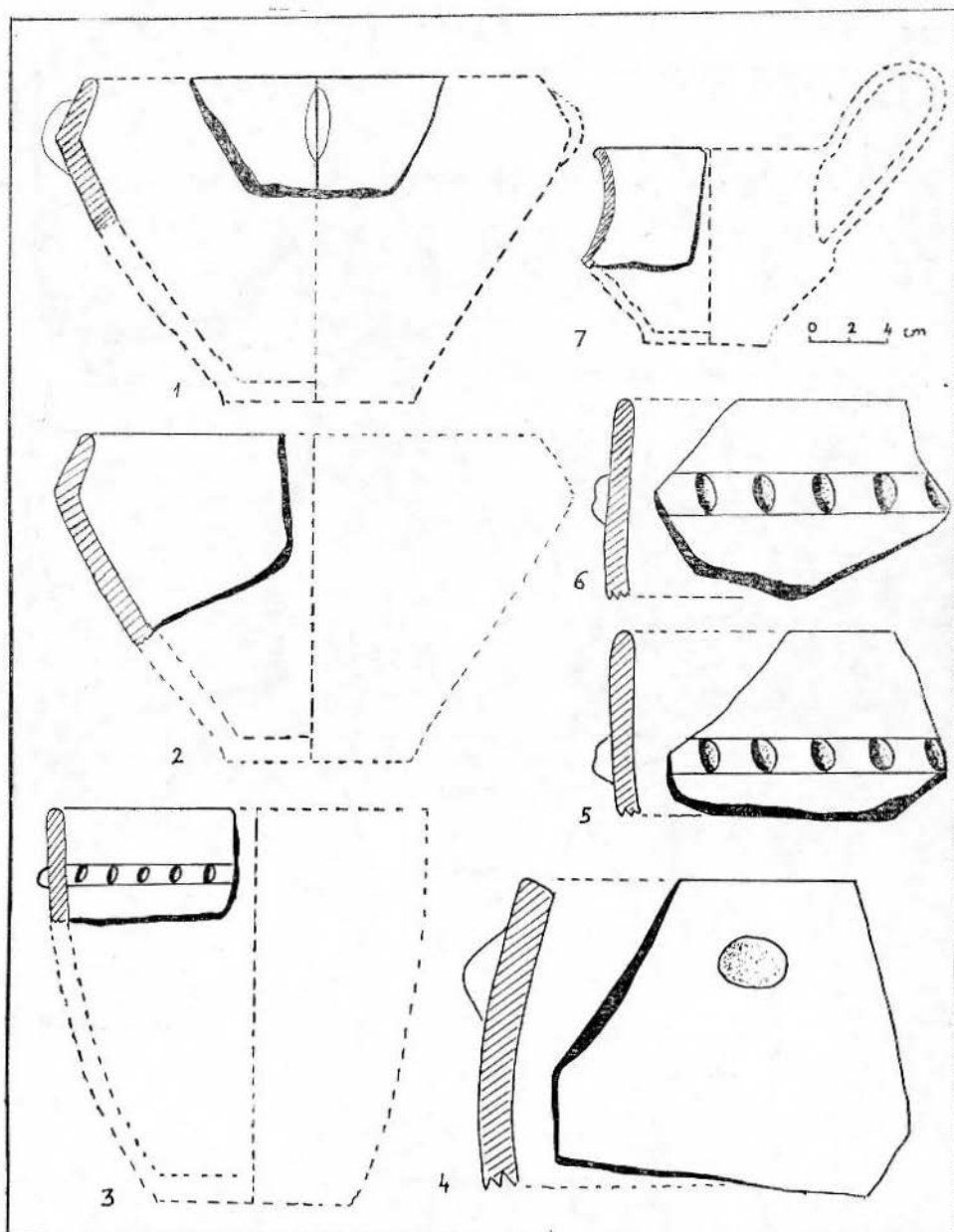

Fig. 3. — Ghenci — Lutărie; 1—7 — ceramica din groapa nr. 2/1986 (Ha.D₂).

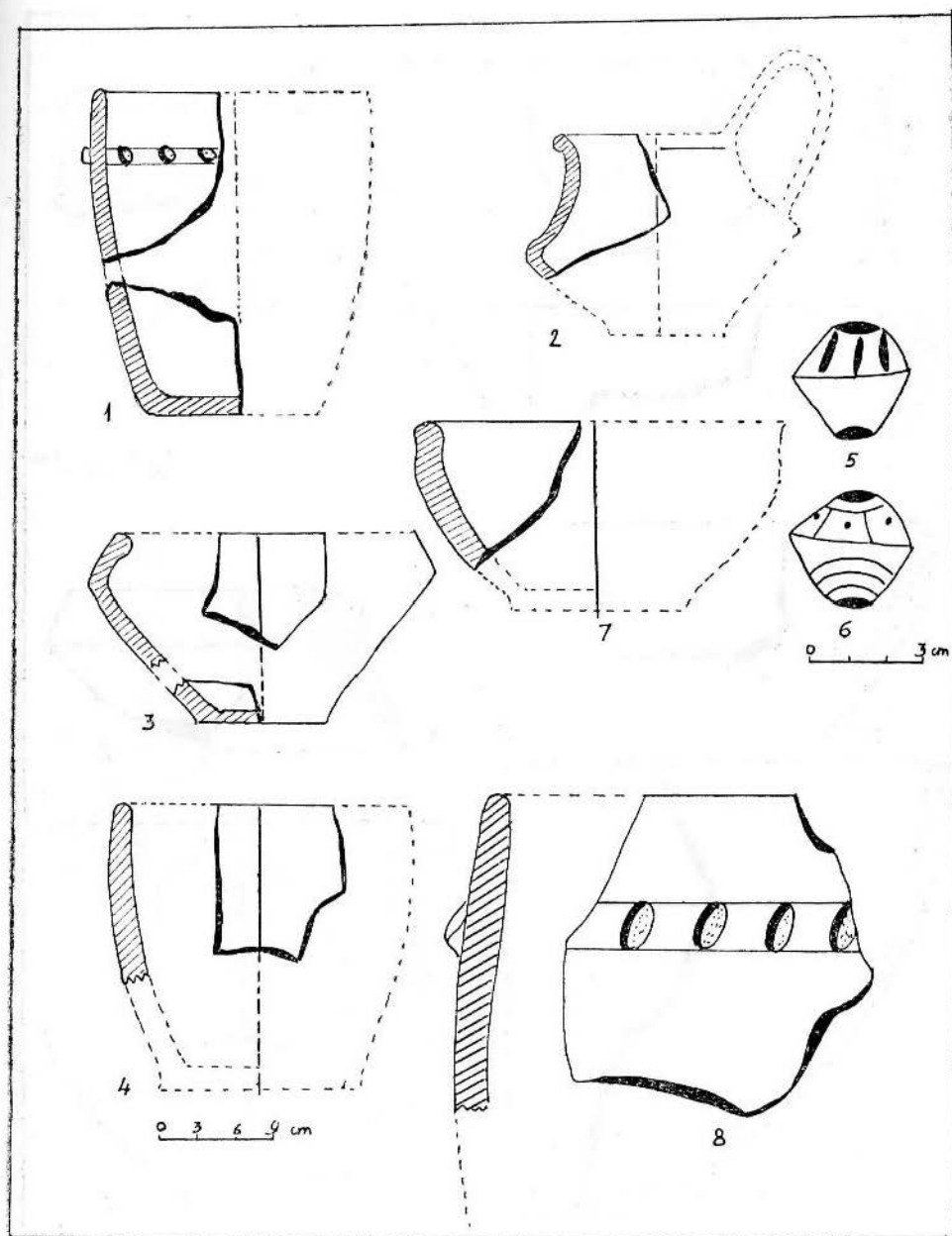

Fig. 4. — Ghenci — Lutărie; 1—6, 8 — ceramica din groapa C/1986 (Ha.D₂); 7 — fragment dintr-un castron (Latène C).

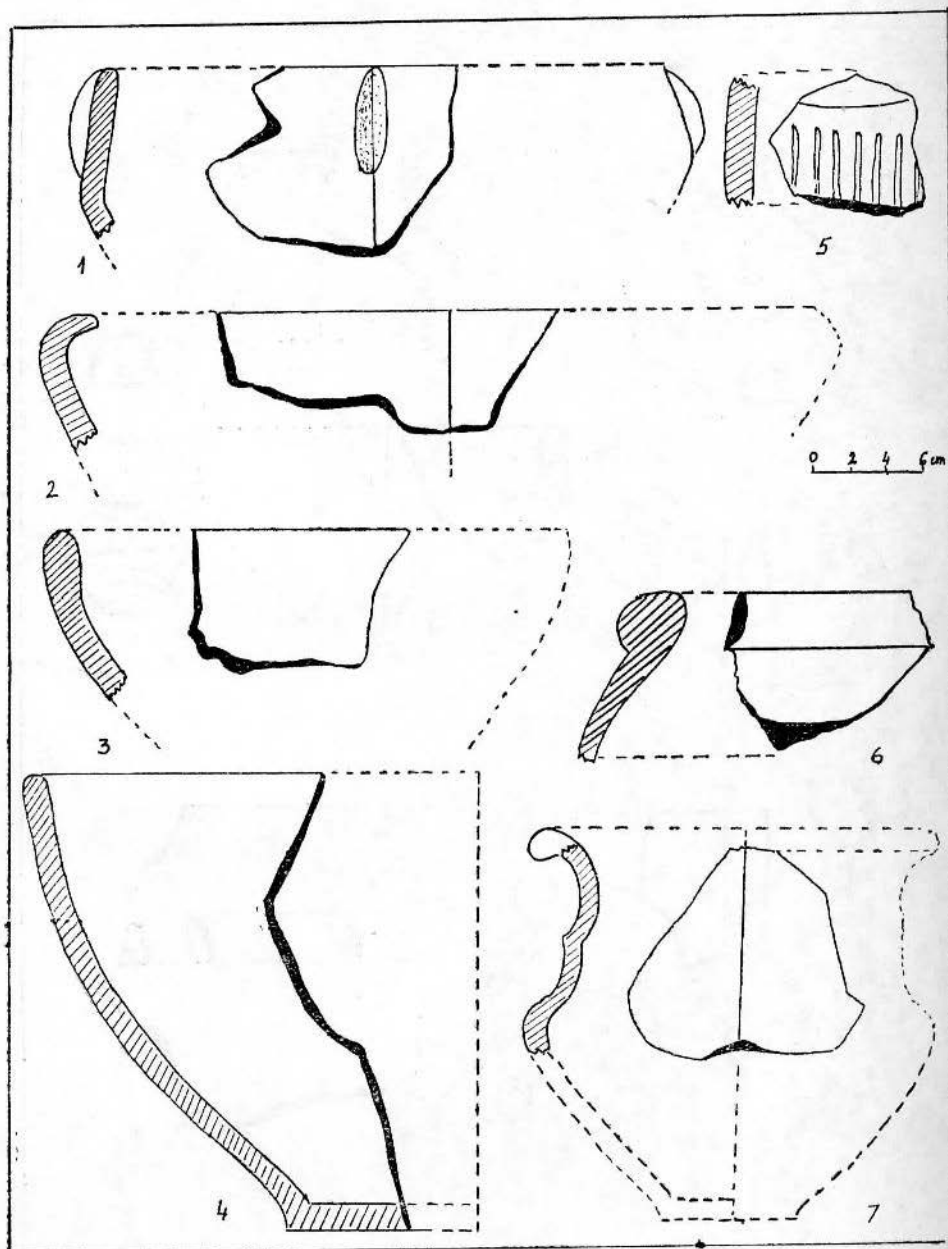

Fig. 5. — Ghenci — Lutărie; 1—4 — ceramica adunată (Ha.D₂); 5—7 — groapa B/1986 — Latène mijlociu.

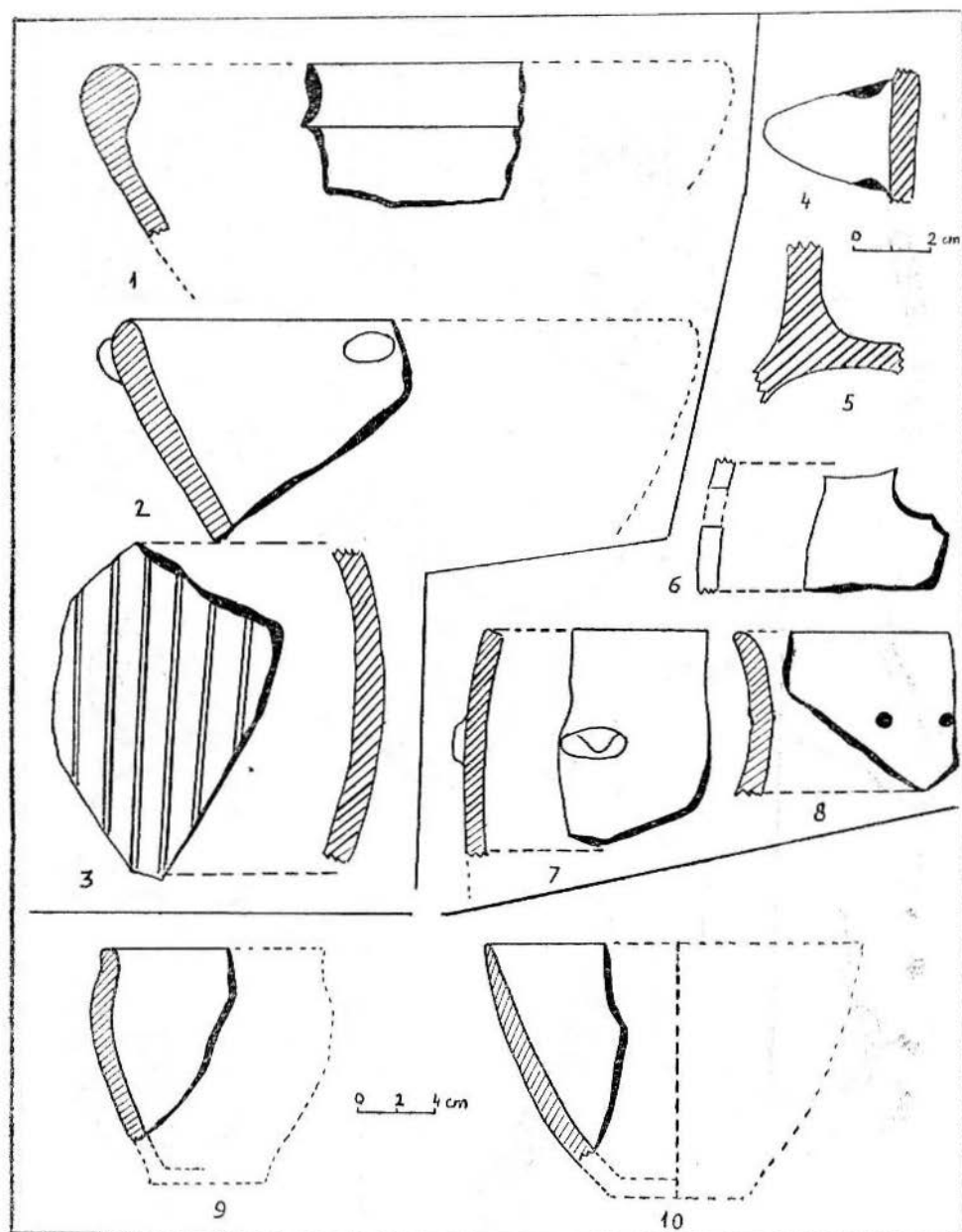

Fig. 6/1—3 — Ghenci — Drumul Sînmiclăușului; ceramica din Latène mijlociu;
 4—8 — Ghenci „Lîngă movilă”; fragmente ceramice din cultura Tisza polgár;
 9—10 — Ghenci „Sic” — vase din cultura Baden.

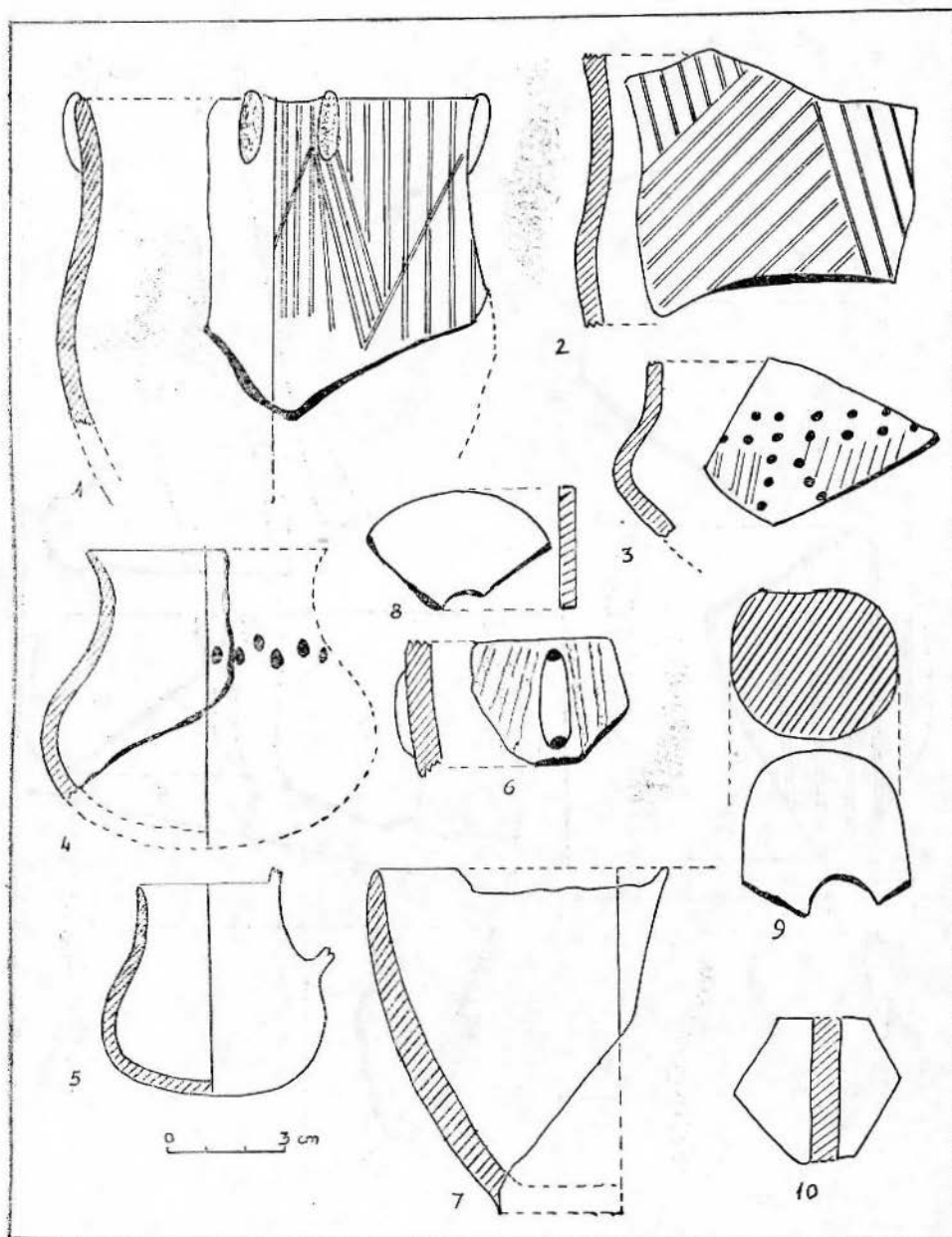

Fig. 7. — Ghenci — Sic; 1—10 — cultura Baden.

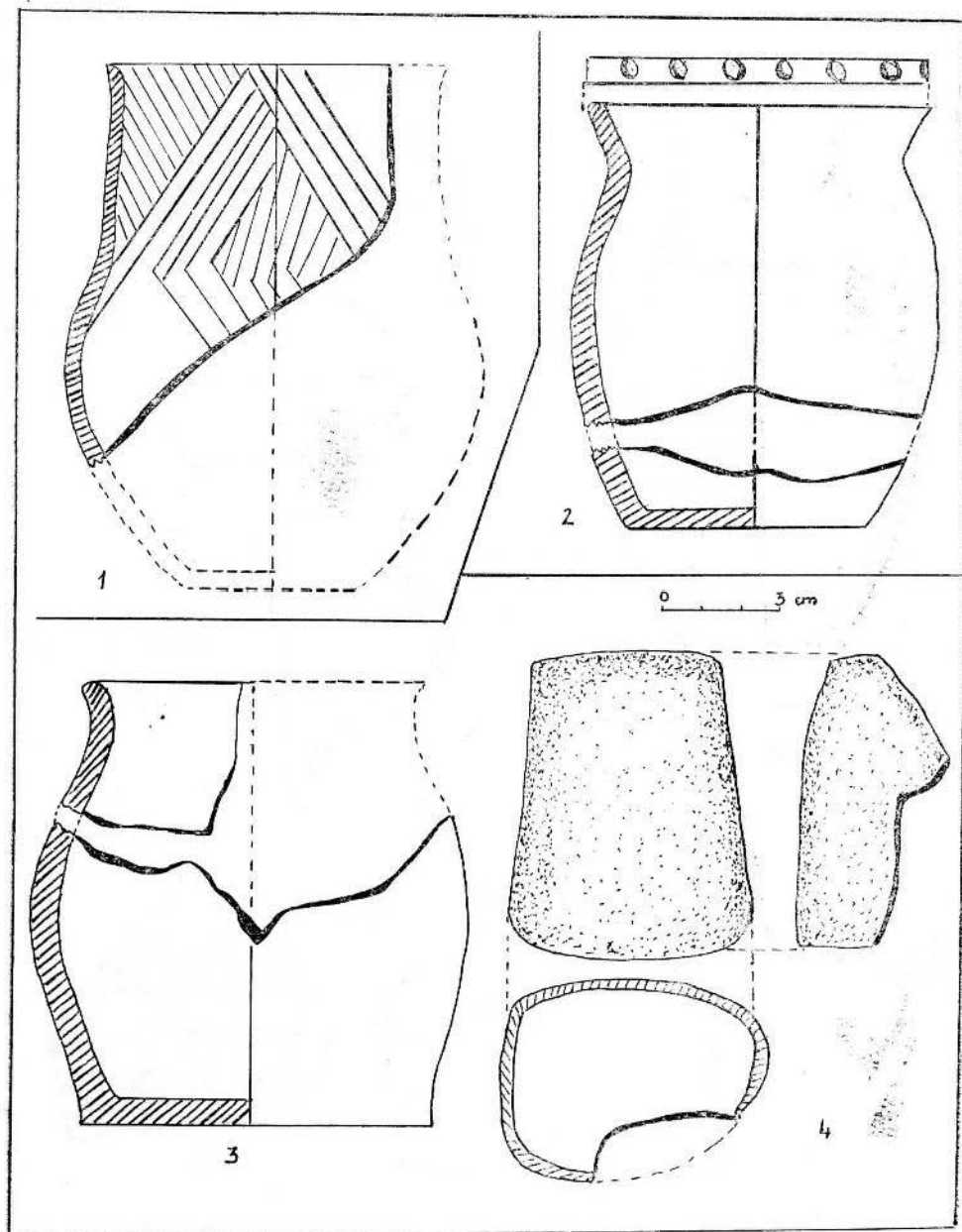

Fig. 8/1 — Ghenci — Sic; cultura Baden; 2 — vas din vatra satului — sec. VII e.n.; 3—4 — Ghenci — Lutărie; groapa nr. 1/1986 — feudalismul timpuriu (sec. VII—VIII).

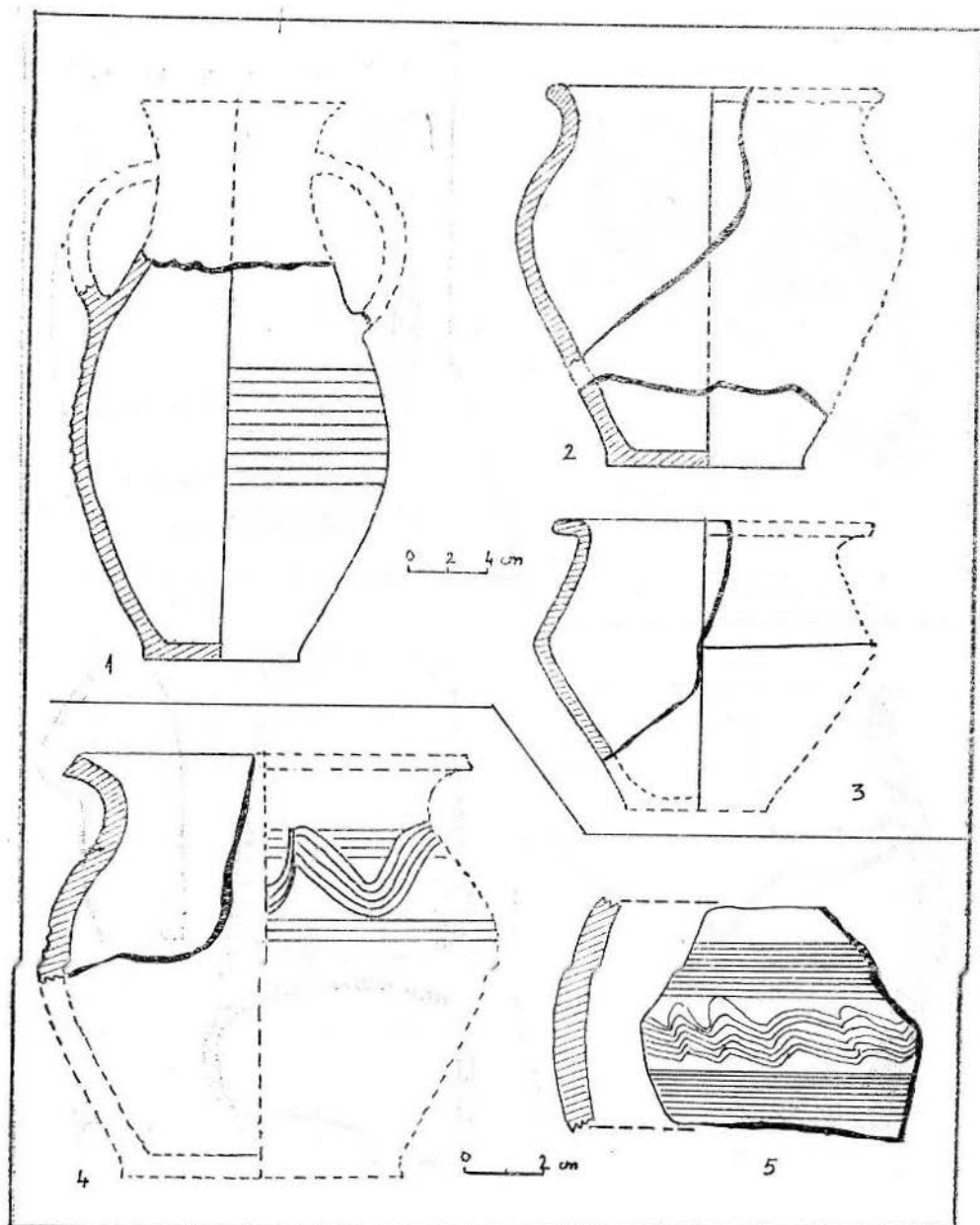

Fig. 9/1—3 — Ghenci — Lutărie; groapa nr. 1/1986; 4—5 — Ghenci „Movila spânzurătorii” — feudalismul timpuriu (sec. IX—XI).

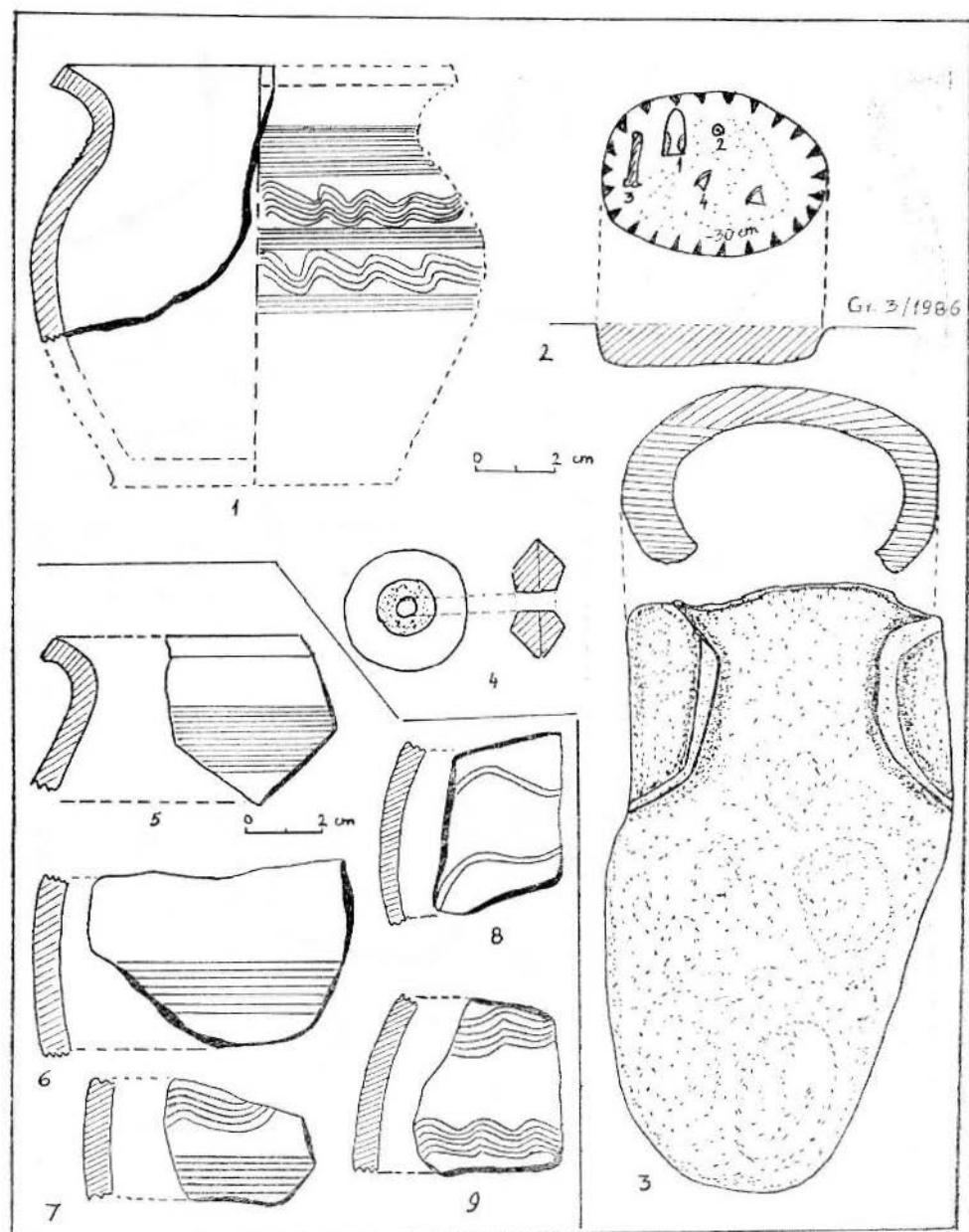

Fig. 10/1 — Ghenci — Movila Spânzurătorii, feudalismul timpuriu; 2—4 — Ghenci „Lutărie” — groapa nr. 3/1986, feudalismul timpuriu (sec. VIII—IX); 5—9 — Ghenci Drumul Sinmielăușului, feudalismul timpuriu (sec. IX—XI).

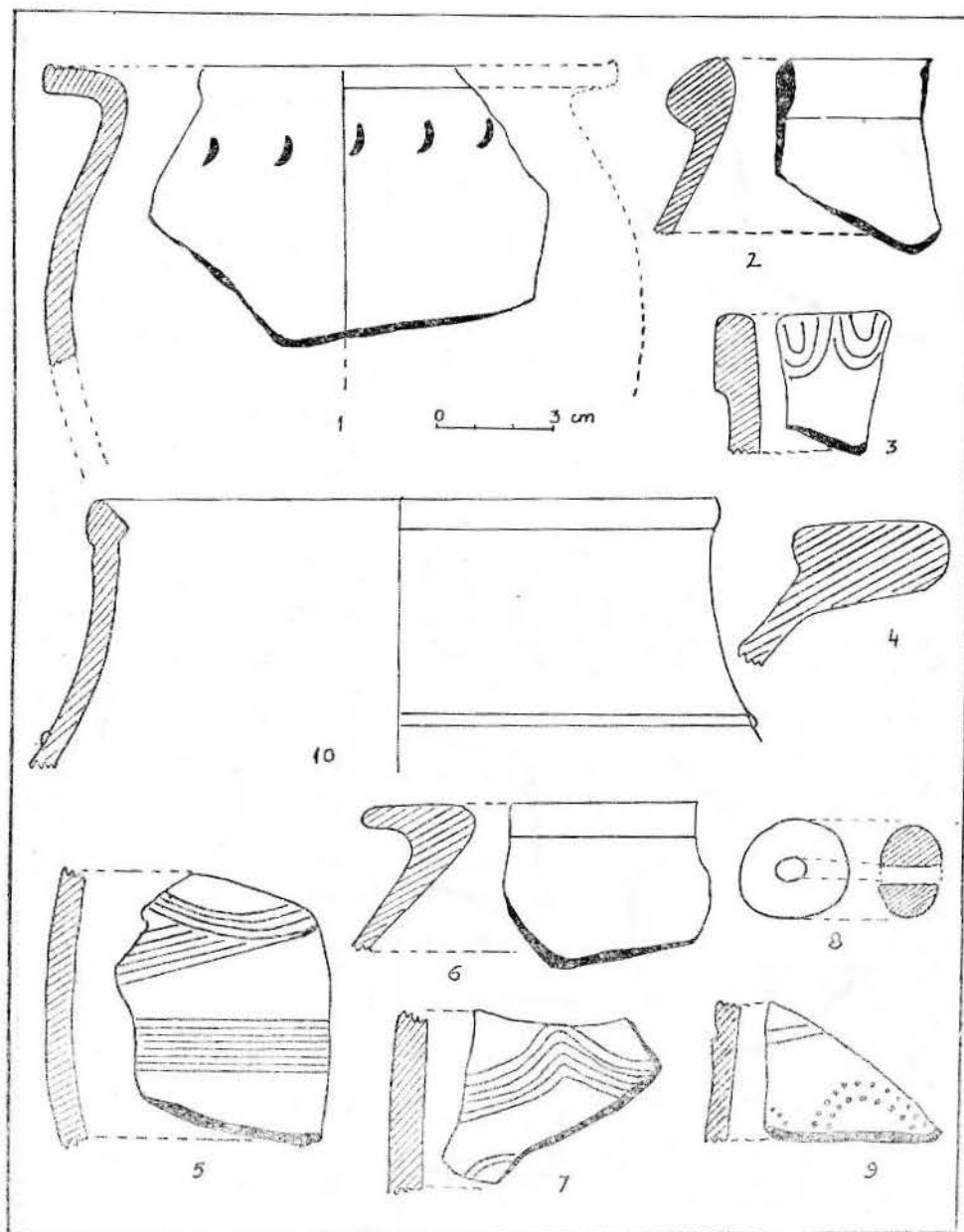

Fig. 11/1 — Ghenci — Lutărie, feudalismul timpuriu (sec. XII—XIII); 2—6, 8 — epoca dacilor liberi (sec. II—IV e.n.); 7, 9 — lângă hotarul satului Sînmiclăuș, epoca prefeudală.

Fig. 12 — Ghenci; harta descoperirilor arheologice.

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DIN JUDEȚUL SATU MARE (1971—1990)

NEȚA IERCOȘAN

Continuând acțiunea începută de T. Bader (Săpăturile arheologice din județul Satu Mare, partea a I-a, *Satu Mare StCom.*, V—VI, 1981—1982, p. 143—165), care a sistematizat rezultatele săpăturilor arheologice efectuate pe teritoriul județului până în anul 1970, prezentăm succint săpăturile, sondajele și săpăturile de salvare efectuate în perioada 1971—1990. Pentru a nu crea confuzii ori neînțelegeri, adoptăm aceeași metodă de prezentare: pe epoci, localități, puncte topografice; cu menționarea colectivului de cercetare, a bibliografiei și a cercetătorului care a oferit informațiile.

Între anii 1971—1990, în județul Satu Mare au fost efectuate săpături arheologice sistematice de către: Institutul Român de Tracologie București (Petre I. Roman, I. Némethi), Muzeul județean Satu Mare (T. Bader, Gh. Lazin) și Muzeul orașenesc Carei (I. Némethi, N. Iercoșan).

Localitățile în care au fost efectuate săpături în perioada menționată sunt trecute pe o hartă anexă, în ordinea numerelor din prezenta comunicare.

EPOCA NEOLITICĂ ȘI ENEOLITICĂ

1. Carei

În anul 1988, Institutul Român de Tracologie (P. Roman, I. Némethi) a efectuat un sondaj arheologic în așezarea datând din perioada de tranziție la epoca bronzului, cultura Baden, din punctul „Bobald II”. Pe lângă materialele Baden descoperite, sondajul a pus în evidență și existența, în acest loc, a unor urme sporadice din epoca bronzului (Cultura Otomani) și un nivel cu materiale din sec. II—IV d.Ch.

Bibliografie: PETRE I. ROMAN — I. NEMETHI, *Cultura Baden în România*, 1978, p. 18;
N. IERCOȘAN, *Satu Mare StCom.*, VII—VIII, 1986—1987, p. 140—141, 151—154.

2. Cămin

În punctul „Podul Crasnei”, situat la cca 1,5 km E de localitate, pe malul drept al râului. I. Némethi a efectuat în toamna anului 1986 săpături sistematice într-o necropolă eneolitică identificată în 1981 prin lucrări de hidroameliorații. Au fost descoperite 9 morminte de

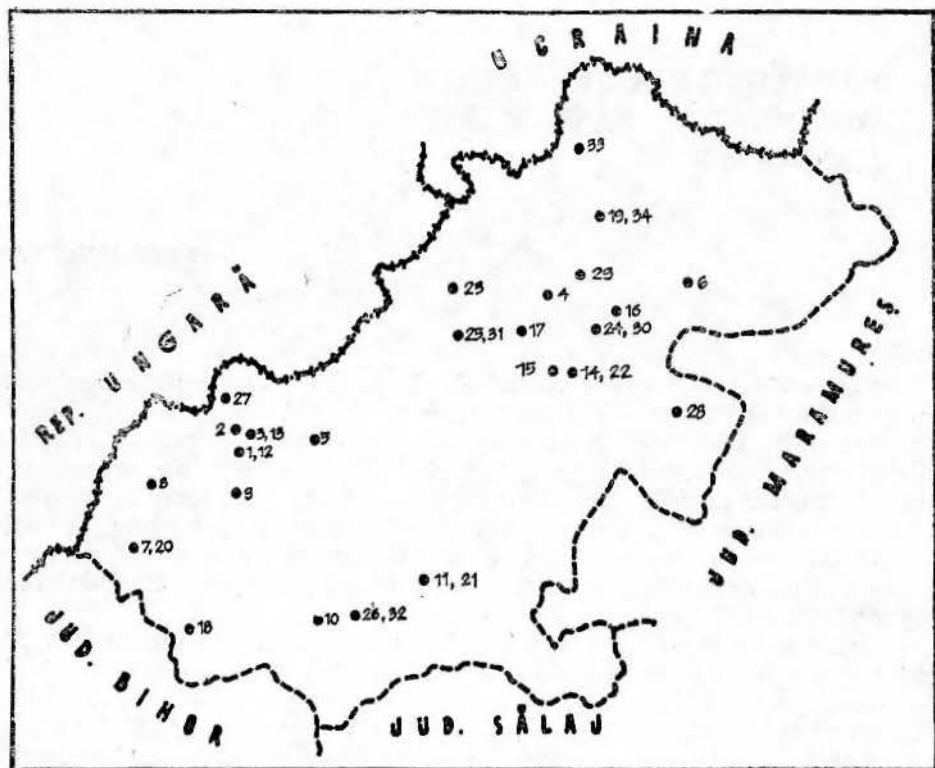

Fig. 1. — Săpăturile arheologice din județul Satu Mare (197 — 1990).

inhumație în poziție chircită, orientare E—V, care aveau un bogat inventar funerar constând din vase de tip „ghiveci de flori“, „oală de lapte“, fructiere cu picior, castroane și străchini plate; precum și micro-lite și vârfuri de săgeți din obsidiană. Se remarcă mobilierul funerar din M. 6 care conține 6 vase și un obiect din aur, ornamentat cu linii crestate. Pe baza inventarului, necropola a fost datată în epoca eneolitică, cultura Bodrogkeresztúr. Materialul se găsește în Muzeul Carei (inv. 7325—7476).

Bibliografie: I. NEMETI, *ActaMP.*, XII, 1988, p. 121—145.

3. Căpleni

În hotarul comunei, în punctul „Togul lui Röck“, situat la cca 1 km V de localitate, între anii 1986—1987, a fost cercetată o așezare și mai multe complexe neolitice. Așezarea se află într-o zonă mai ridicată, are dimensiuni reduse (65×60 m) și are două nivele de locuire neolitică. Au fost descoperite două gropi, resturile unei locuințe de suprafață și un mormânt de inhumație în poziție chircită, fără inventar funerar. Celelalte complexe: 11 gropi, un cuptor de ars ceramică și un mormânt de inhumație, datează din aceeași epocă, mai puțin mormân-

tu (M. 1) care după rit, poate data din eneoliticul timpuriu. Materialul arheologic descoperit se află la Muzeul orășenesc Carei, inv. 7631 — 7690.

N. IERCOȘAN, *ActaMP*, XI, 1987, p. 73—76.

4 Dumbrava

Așezarea neolitică se află la 300 m V de gara Dumbrava, în zona denumită „La Cosma” și se întinde pe o suprafață de aproximativ 25—28 ha. În anii 1987 și 1989 au fost efectuate săpături arheologice pentru stabilirea întinderii așezării și a stratigrafiei verticale. În cele 5 secțiuni practicate au fost descoperite: 5 gropi, 3 vetre deschise, urmele a două locuințe de suprafață neolitice precum și un bordei Lt. A fost descoperit un bogat material arheologic pe baza căruia (și a stratigrafiei) se atestă o intensă locuire în neoliticul târziu, un nivel subțire (a fost deranjat de lucrările agricole) din eneoliticul timpuriu ((cultura Tisza-polgar), precum și urme din epoca fierului (Lt). Se remarcă în mod deosebit, descoperirile de unelte și arme din piatră șlefuită, găsite fie finisate, fie în diferite faze de prelucrare, precum și microlite din obsidiană și silex, toate aflate într-o cantitate impresionantă. Cantitatea mare de unelte din piatră, ca și deșeurile provenite de la prelucrarea acestora indică faptul că locuitorii așezării preistorice de la Dumbrava erau specializați în confecționarea uneltelor. Materialul arheologic descoperit se găsește la Muzeul orășenesc Carei. Inedit. Săpătură: N. Iercoșan.

5. Moftinu Mic

a) „Pescărie B“

În toamna anului 1982, pe locul unei foste orezării, într-o zonă joasă, pe malul stâng al Crasnei, care se află la cca 2 km N—E de sat, au început lucrările de indiguire pentru o pescărie. Lucrările au afectat pe latura nord-vestică a pescăriei o așezare neolitică, Muzeul orășenesc Carei organizând în această zonă o săpătură de salvare, care a continuat și în anul 1983. În 1982 au fost descoperite 11 gropi menajere, majoritatea distruse de lucrări, iar în 1983 alte patru gropi. Deranjările mari nu au permis observații stratigrafice. Pe baza materialului arheologic descoperit, așezarea are două faze: una timpurie datând de la începutul fazei mijlocii a grupului Pișcolt, cu ceramica pictată și una din faza finală. Materialul se găsește la Muzeul Carei, inv. 5824—6000. Colectivul de cercetare: I. Némethi, N. Iercoșan.

I. NEMETHI, *Satu Mare StCom.*, VII—VIII, 1986—1987, p. 101—137.

b) „Pescărie A“

La 1300 m de punctul „Pescărie B“, pe latura opusă a pescăriei lucrările au afectat o altă așezare, datând din perioada de tranziție la epoca bronzului. Săpăturile de salvare practicate în acest punct au fost făcute în anii 1982—1983. Au fost executate 4 secțiuni și au fost descoperite 4 gropi menajere, 3 vetre deschise, urmele a două locuințe de

suprafață, deranjate, toate datând din perioada de tranziție la epoca bronzului, precum și două morminte de incinerare în urnă, celtice (Lt. C).

Materialele descoperite și observațiile stratigrafice permit încadrarea așezării în cultura Baden — Coțofeni (Baden B—C, Coțofeni — începutul fazei a II-a). Importantă este Groapa nr. 1 (complex închis), care conținea un foarte bogat material Baden—Coțofeni, ce reflectă legăturile între cele două culturi. Material în Muzeul Carei, inv. 6001—6239. Colectivul de cercetare: I. Némethi, N. Iercoșan.

N. IERCOȘAN, *Satu Mare StCom.*, VII—VIII, 1986—1987, p. 63—83.

I. NEMETHI, *Ibidem*, p. 104—107.

6. Orașu Nou

În anii 1975 și 1978 Gh. Lazin a efectuat săpături arheologice în punctul „Pe șes“, care se găsește la 1 km VNV de localitate, pe malul stâng al Talnei, între râu și calea ferată. Săpătura a pus în evidență o așezare neolitică, cultura Tisa, cu un singur nivel de locuire, precum și o așezare datând din sec. III—IV d.Ch. Materialul se găsește la Muzeul județean Satu Mare. Informații: Gh. Lazin.

Dacia N.S., XX, 1976, p. 280.

7. Pișcolt

a) „Lutărie (Kincsverem)“

Punctul se găsește pe un grind din albia largă a pârâului Eriul Rece, într-o zonă ce delimitează câmpia nisipoasă a Nirului. Datorită unor deranjări, pricinuite de exploatarea lutului, Muzeul orășenesc Carei a efectuat săpături de salvare, începând cu anul 1970 și până în 1980. Au fost identificate și preparate 9 gropi cu un foarte bogat și semnificativ material arheologic neolitic, pe baza căruia s-a putut defini un grup cultural neolitic cu ceramica pictată — „Grupul Pișcolt“. Tot în acest punct a fost surprins și un nivel cu materiale sec. II—IV și mai multe morminte deranjate din sec. V d.Ch. Săpăturile au fost efectuate de I. Némethi; material în Muzeul orășenesc Carei, inv. 2896—3250.

GH. LAZAROVICI — I. NEMETHI, *Acta MP.*, VII, 1983, p. 17—60.

b) „Cărămidărie (SMA)“

Într-o veche cărămidărie, prin lucrări de exploatare a lutului în anul 1980 a fost afectată o așezare neolitică. I. Némethi a întreprins o mică săpătură de salvare, recuperând un bogat material arheologic ce se încadrează în faza târzie a Grupului Pișcolt cu ceramica pictată din neoliticul mijlociu. Tot cu această ocazie a mai fost salvat și un mormânt din epoca migrațiilor (inedit). Materiale în Muzeul Carei, informație I. Némethi.

GH. LAZAROVICI — I. NEMETHI, *ActaMP.*, VII, 1983, p. 23.

8. Sanislău

a) „Drumul spre Horea“

Prin lucrări de hidroameliorații, la cca 2 km V de localitate, în stânga drumului spre Horea, a fost afectată o așezare neolitică. Sonda-

jul arheologic efectuat de Muzeul orășenesc Carei ((N. Iercoșan) în vara anului 1987 a pus în evidență un singur nivel neolitic, grosimea stratului de cultură fiind de 30—40 cm (Grupul Pișcolt cu ceramică pictată, faza mijlocie); au fost descoperite două gropi și urmele unei locuințe semiîngropate, precum și un nivel prefeudal, cu urmele unei locuințe semiadâncite din sec. VI—VII. Materialul se găsește la Muzeul Carei, inv. 7553—7601.

b) „Sanislău III“ (Fosta Fermă CAP)

În perioada 25 octombrie—2 noiembrie 1980 a fost efectuată o săpătură de salvare în punctul „Sanislău III“, care se afla în marginea de V a localității, unde lucrările de nivelare a unei dune de nisip au afectat mult așezarea Baden, care se găsea pe aceasta. Au fost trasate două secțiuni pentru verificarea stratigrafiei, într-o zonă neafectată de lucrări, și au fost salvate complexele deranjate de nivelare. Cercetările au dus la descoperirea a 9 gropi, 3 vetre deschise, și urmele a 3 locuințe de suprafață. Stratigrafia a arătat un singur nivel de locuire, care aparține perioadei de tranziție la epoca bronzului, cultura Baden, faza C. Colectivul de cercetare: I. Nămeti, N. Iercoșan. Materialele descoperite se găsesc la Muzeul orășenesc Carei, inv. 6240—6750.

P. I. ROMAN, I. NĂMETI, *Cultura Baden în România*, 1978, p. 15, Pl. 21/3—12.
N. IERCOȘAN, *Symposia Thracologica*, 7, 1989, p. 232—233; *idem*, *ActaMP*, XIV—XV, 1991, p. 43—60.

9. Tiream

În vara anului 1977 în marginea șoselei Tiream—Vezendiu, la cca. 1,5 km S—V de localitate, au fost efectuate lucrări pentru amenajarea unei parcări, care au afectat perimetrul unei așezări preistorice. Săpătura de salvare, organizată de Muzeul orășenesc Carei, a pus în evidență existența unui singur nivel de locuire și a dus la descoperirea a 3 gropi de dimensiuni mari. Așezarea aparține neoliticului mijlociu, Grupul Pișcolt cu ceramică pictată, faza mijlocie. Conducătorul șantierului: I. Nămeti. Materialele arheologice descoperite se găsesc la Muzeul Carei, inv. 3601—3701.

GH. LAZAROVICI, I. NĂMETI, *ActaMP*, VII, 1983, p. 17—60.

10. Tășnad

În perioada 30 octombrie—5 noiembrie 1989 a fost efectuat un sondaj arheologic de către Muzeul Carei (N. Iercoșan) în așezarea neolitică de la Tășnad, punctul „Sere“, care se află în partea de vest a orașului, într-o zonă joasă, pe prima terasă a pârâului Cehal. Au fost sondate două gropi de mari dimensiuni, din malul pârâului și a fost practică o secțiune pentru stabilirea stratigrafiei verticale. Materialul recoltat, bogat și divers, permite datarea așezării, care are un singur nivel de locuire, cu un strat de cultură în grosime de 40—60 cm, în neoliticul timpuriu, cultura Criș—Starčevo, faza III B. Menționăm că în imediata apropiere au apărut urme arheologice din epoca bronzului târziu și din sec. II—IV d.Ch. Materialul (inedit) se găsește la Muzeul Carei, inv. 7820—7916.

EPOCA BRONZULUI

11. Aciş

Cu ocazia săpăturilor care vizau o aşezare Latène (sec. II—I î.Ch.) efectuate de Gh. Lăzin, în anul 1981, în zona „Crasna Veche“, situată la cca. 500 m S de localitate, zonă supusă unor ample lucrări de hidroamelioraţii, a fost practicat şi un sondaj, într-o aşezare din epoca bronzului târziu. Aşezarea a fost distrusă de lucrările de îndreptare şi îndiguire a râului Crasna, are un singur nivel de locuire, cu un strat de cultură destul de subţire (30—40 cm) şi datează din bronzul târziu. Au fost sondate două gropi menajere şi a fost salvat un bogat material arheologic, constând mai ales din ceramică. Material inedit la Muzeul orăşenesc Carei.

12. Carei

a) „Bobald I“

În cea mai importantă staţiune arheologică din zonă, datând din epoca bronzului (aşezare tell fortificată, 1,6 ha suprafaţă), cunoscută încă de la sfârşitul secolului trecut şi sondată de I. Némethi de la Muzeul Carei în 1966, au fost reluate săpăturile arheologice sistematice, începând cu 1986 şi care continuă şi în prezent, de către Institutul Român de Tracologie (P. Roman, I. Némethi) şi parţial Muzeul din Carei (N. Iercoşan). Au fost practicate mai multe secţiuni şi casete şi au fost descoperite mai multe complexe, locuinţe şi gropi. A fost descoperit un material arheologic foarte bogat, constând din ceramică, arme şi unelte din piatră şlefuită, corn şi bronz etc. O importanţă deosebită o are stratigrafia verticală, care permite observarea unor sincronisme şi legături culturale cu culturile învecinate ariei Otomani, precum şi cronologia internă a culturii. Menţionăm că situl mai cuprinde şi un cimitir şi fundaţia unei biserici feudale. Materialul se găseşte la Muzeul din Carei.

Szatmár vármegye (monografie), Budapesta (1910), p. 409.

T. BADER, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, 1978, p. 121.

Mărturii arheologice din judeţul Satu Mare, 1980, p. 10.

I. NEMETHI, *Satu MareStCom.*, V—VI, 1981—1982, p. 167—175.

P. ROMAN, I. NEMETHI, *Thraco-Dacica*, XI, 1990, p. 39—47.

b) „Ferma IAS“

Punctul se află situat într-o zonă de câmpie joasă, între calea ferată şi şoseaua Carei—Satu Mare, la cca. 5 km de oraş. Lucrările de îmbunătăţiri funciare, constând dintr-o reţea de canale efectuate aici între 1986—1987, au afectat o întinsă aşezare (15—18 ha) din epoca bronzului târziu. Prin cercetări de teren au fost identificate 28 de complexe arheologice distruse în mare parte de lucrări, şi a fost recuperat un depozit de bronzuri. În vara anului 1987 au fost efectuate aici de către Muzeul orăşenesc Carei (N. Iercoşan, I. Némethi) săpături de salvare, cu ocazia cărora au fost preparate 8 gropi şi a fost salvat un bogat material arheologic care se găseşte la Muzeul Carei, inv. 7477—7552.

I. NEMETHI, *SCIVA*, 41, 1990, 1, p. 18—54.

N. IERCOŞAN, *Thraco-Dacica*, XII, 1991, p. 57—61.

13. Căpleni

În punctul „Cetate“, situat la aproximativ 1 km N—V de localitate, în stânga drumului spre Cămin, T. Bader a efectuat săpături într-o așezare de tip „atol“ (are dimensiunile 140×130 m), în toamna anului 1986. Secțiunea deschisă în centrul stațiunii a confirmat existența unui strat de cultură de 20—30 cm grosime, care datează din epoca bronzului timpuriu, cultura Otomani, faza a I-a. Au fost surprinse cu ocazia săpăturii și urmele a două locuințe de suprafață. Săpăturile au fost continuate de P. Roman și I. Némethi în anul 1988, când au fost descoperite alte complexe ce confirmă descoperirile anterioare. Material inedit la Muzeul orășenesc Carei.

T. BADER, *Epoca bronzului...* p. 122;

Mărturii arheologice... p. 10.

14. Culciu Mare

a) „Sub grădini“

Începând cu anul 1969 și continuând anual până în 1988, Muzeul județean Satu Mare (T. Bader) a efectuat ample cercetări într-o așezare datând din epoca bronzului, cultura Suciului de Sus, în scopul dezvelirii integrale a așezării, care măsoară câteva sute de metri lungime și 50—60 m lățime. Au fost trasate peste 120 de secțiuni, au fost descoperite 34 de locuințe de suprafață, numeroase gropi menajere, 4 vetre de foc deschise precum și un impresionant material arheologic constând din: ceramică (câni, cești, borcane, străchini, castroane, oale) excepțional de frumos ornamentate, peste 50 de piese de bronz, valve de tipar, statuete zoomorfe. Material inedit, Muzeul Județean Satu Mare, informații T. Bader.

T. BADER, *Epoca bronzului...*, p. 123—124.

Mărturii arheologice..., p. 10.

b) „Kenderetó“

În acest punct, situat la S de localitate, pe malul drept al pârâului Balcaia, a fost cercetată o altă așezare, de dimensiuni mai reduse (100×40 m) având un singur nivel de locuire cu un strat de cultură de 20—40 cm și care datează din epoca bronzului, cultura Suciului de Sus. Material arheologic inedit, Muzeul Județean Satu Mare, Informații: T. Bader.

T. BADER, *Epoca bronzului...*, p. 65.

15. Culciu Mic

În punctul denumit „La gropi“, care se află pe un grind din zona de luncă a râului Someș, T. Bader a cercetat prin săpături o așezare din epoca bronzului, cultura Suciului de Sus. Materiale, în Muzeul Județean Satu Mare, informații: T. Bader.

T. BADER, *Epoca bronzului...*, p. 122.

Mărturii arheologice..., p. 10.

16. Iojib

În punctul „Podul Șarului“ la 1 km E de localitate, pe malul drept al pârâului, pe o ridicătură, a fost identificată și parțial cercetată de către T. Bader, în anul 1975, o așezare deschisă din epoca bronzului, cultura Suciului de Sus. Materialul descoperit se găsește la Muzeul Județean Satu Mare.

Dacia N.S., XX, 1976, p. 279.

T. BADER, *Epoca bronzului...*, p. 125.

17. Odoreu

La N de localitate, pe malul unui canal de irigații a fost sondată în anul 1987 o așezare deschisă, datând din epoca bronzului, cultura Suciului de Sus. Tot aici au apărut și materiale arheologice databile în sec. II—IV de.Ch. Cercetările au fost efectuate de T. Bader și Gh. Lăzin. Materialul descoperit se găsește la Muzeul Județean Satu Mare, informații Gh. Lăzin.

18. Pir

I. Némethi a efectuat săpături în punctul „Cetate“, o așezare din epoca bronzului, care se găsește la cca 2 km N de localitate, pe un grind din valea mlăștinoasă a Eriului. Secțiunea de control a pus în evidență un strat de cultură cu o grosime de 80—90 cm. Așezarea este datată în epoca bronzului mijlociu, cultura Otomani. Informație I. Némethi.

19. Turulung-Vii

Pe malul Turului, la marginea localității, a fost descoperită o așezare deschisă, parțial distrusă de lucrări de hidroameliorații. În anul 1975 T. Bader a efectuat aici săpături de salvare. Materialul arheologic descoperit atestă existența unei așezări datând în epoca bronzului, cultura Suciului de Sus. Material în Muzeul Satu Mare.

Dacia N.S., XX, 1976, p. 283.

T. BADER, *Epoca bronzului...*, p. 130.

EPOCA FIERULUI

20. Pișcolt

În punctul „Nisipărie“, pe o dună de nisip din marginea de S-V a localității, I. Némethi de la Muzeul orașănesc Carei, a cercetat exhaustiv prin săpături sistematice, între anii 1970—1977 cea mai mare necropolă Lt. celtică din România. Au fost descoperite 185 de morminte, cu un inventar funerar deosebit de bogat, pe baza căruia au fost stabilite patru orizonturi ale necropolei, ce datează în timp din a doua jumătate a sec. IV (Lt. B 1) până la mijlocul sec. II î.Ch.

Menționăm că săpătura a pus în evidență și alte materiale, din alte epoci, deosebit de importante pentru cronologia și legăturile culturale din această zonă, cum ar fi: așezarea Baden (săpată exhaustiv; — bogăția

materialului descoperit a permis stabilirea tipologiei ceramicii culturii din România), epoca bronzului timpuriu și târziu, precum și morminte din epoca prefeudală (sec. VI—VII). Materialul se găsește la Muzeul Cariei, inv. 2471—2—01; 2682—2878; 3303—3358; 3538—3577 și 4332—5499.

I. NEMETI, *Alba Regia*, XIV, 1975, p. 187—197; *idem*, *Thraco-Dacica*, IX, 1988, p. 49—73 (partea I); *ibidem*, X, 1989, p. 75—114 (II); *ibidem*, XIII, 1992, p. 59—112 (III); *ibidem*, XIV (IV, sub tipar); P. ROMAN, I. NEMETI, *Cultura Baden în România*, 1978, p. 14—15, Pl. 21, 23—42; I. NEMETI, *SCIVA*, 29, 1978, 1, p. 99—122; *ibidem*, 30, 1979, 4, p. 527—536; *ibidem*, 34, 1983, 2, p. 134—150.

EPOCA DACICĂ ȘI ROMÂNĂ

21. Aciş

Începând cu anul 1982 în punctul „Râtul lui Maitini“, situat la 1,5 km S de localitate, pe malul stâng al râului Crasna, au fost efectuate cercetări sistematice de către Muzeul Județean Satu Mare (Gh. Lazin). Săpăturile întreprinse (11 secțiuni) au reliefat trei nivele cronologice de locuire, începând cu perioada dacică clasică (sec. I î.Ch.—I d.Ch.), sec. II—IV și feudalismul timpuriu (sec. XIII—XIV). Materialul descoperit se găsește la Muzeul din Satu Mare.

GH. LAZIN, *Satu Mare StCom.*, V—VI, 1981—1982, p. 69—71; *ibidem*, VII—VIII, 1986—1987, p. 85—88; *Mărturii arheologice...*, p. 13—14.

22. Culciu Mare

În lunile iunie-iulie 1971 Gh. Lazin a efectuat săpături arheologice în punctul „Boghihaz“, în zona de luncă a Someșului, aflat la N-E de localitate. Cele 5 secțiuni practicate au dus la descoperirea mai multor bordeie și a unui bogat material ceramic lucrat la roată și cu mâna, care permit datarea așezării în sec. III—IV d.Ch.

GH. LAZIN, *Satu Mare StCom.*, V—VI, 1981—1982, p. 125—126; *Mărturii arheologice...*, p. 15—16.

23. Lazuri

a) „Lubi-tog“

Începând cu anul 1974 au fost efectuate cercetări în acest punct, care se afla la 2 km N-V de centrul localității și la 300 m în dreapta drumului spre satul Peleş. Cercetările au vizat o așezare dacică, fiind dezvelite mai multe complexe (gropi, locuințe) conținând un bogat material arheologic care a fost datat în sec. II î.Ch.—I d.Ch. În timpul săpăturilor au apărut și alte materiale din epoca prefeudală, databile în sec. VI—VII și VIII—IX.

b) „Râtul lui Bela“

În aceeași perioadă, menționată pentru punctul precedent, Gh. Lazin a efectuat săpături sistematice într-o așezare întinsă, datând din sec. II—IV. Au fost descoperite mai multe cuptoare de ars ceramică și locuințe. Menționăm aici și descoperirea unor complexe cu materiale ar-

heologice din sec. VIII—IX, cu importanță deosebită pentru zona de N-V a României. Materialele se găsesc în Muzeul Județean Satu Mare.

GH. LAZIN, *Satu MareStCom.*, IV, 1980, p. 133—142; *ibidem*, V—VI, 1981—1982, p. 74—77 și 137—142; GH. LAZIN, M; HEP, *Symposia Thracologica*, 8, 1990, p. 81; *Mărturii arheologice...*, p. 14—15.

24. Medieșu Aurit

În renumita stațiune „Șuculeu“ au fost continuate săpăturile în zona cuptoarelor de ars ceramică, în anul 1975, de către Muzeul Județean Satu Mare (T. Bader). Au fost descoperite mai multe gropi menajere și mai multe piese din metal, datând din sec. III—IV. Menționăm și resturile a trei locuințe din epoca bronzului, cultura Suciu de Sus. În săpătură a fost găsită și o monedă imperială romană de argint. Materialul (inedit) se găsește la Muzeul Satu Mare.

Dacia N.S., XX, 1976, p. 279; *Mărturii arheologice...*, p. 14—15.

25. Satu Mare

În anii 1978—1979, au fost efectuate cercetări într-o așezare ce se afla la N de municipiu, în stânga șoselei spre comuna Lazuri. Secțiunile trasate au dus la dezvelirea a două cuptoare de ars ceramică, 7 gropi și o locuință. Pe baza materialului arheologic descoperit așezarea datează din sec. III—IV d.Ch. Materialul descoperit se găsește în Muzeul Județean Satu Mare.

GH. LAZIN, *Satu MareStCom.*, IV, 1980, p. 133—142; *ibidem*, V—VI, 1981—1982, p. 128; *Mărturii arheologice...*, p. 15.

26. Săcășeni

În punctul de hotar „Drumul Cigului“, situat la cca 1,5 km N-V de localitate, în anul 1973, Gh. Lazin a efectuat săpături arheologice într-o așezare descoperită prin cercetări perieghetice anterioare. Cele 4 secțiuni săpate, au pus în evidență mai multe locuințe deranjate și au dus la recoltarea unui material ceramic semnificativ care asigură datarea așezării în sec. II—IV d.Ch. Materialul descoperit se află la Muzeul Satu Mare.

GH. LAZIN, *Satu MareStCom.*, III, 1975, p. 61—67.

EPOCA PREFEUDALĂ ȘI FEUDALĂ TIMPURIE

27. Berveni

În anul 1986, Gh. Lazin a efectuat în punctul de hotar „Pe deal“, care se găsește în marginea de E a comunei, săpături care, pe lângă materiale din epoca bronzului și sec. II—IV, au pus în evidență urme și materiale din feudalismul timpuriu. Materiale în Muzeul Satu Mare. Informații: Gh. Lazin.

28. Crucișor

Pe un deal denumit „Dealul Pintii” situat la S-V de localitatea Gh. Lazin a efectuat săpături arheologice în octombrie 1975 și iulie-august 1977, dovedind existența unei cetăți de pământ de forma elipsoidală, cu diametrul de 65×57 m. Valurile de pământ, prevăzute cu palisade ce înconjurau cetatea măsoară 4 m lățime și 1,5 m înălțime. Datarea: sec. al XI-lea până în sec. al XIV-lea. Materiale în Muzeul Satu Mare, informații Gh. Lazin.

Dacia N.S., XX, 1976, p. 277; I. H. CRIȘAN, *Itinerare arheologice transilvănene*, 1982, p. 201.

29. Livada

În anul 1975, T. Bader, a efectuat un sondaj arheologic în punctul „Togul lui Pechy”, care se află la cca. 1 km V de localitate, în partea dreaptă a șoselei Satu Mare—Livada. Au fost găsite urmele a 20—25 locuințe distruse. Materialul arheologic descoperit asigură datarea așezării în sec. VII—IX. Se găsește la Muzeul din Satu Mare. (inedit).

30. Medieșu Aurit

Muzeul Județean Satu Mare (Gh. Lazin) a continuat săpăturile începute în 1970 în punctul „Cetate” din centrul comunei. Astfel, în anii 1971 și 1973, au fost trasate alte două secțiuni pe latura „nord-estică a obiectivului. Cercetările nu au oferit date suplimentare față de cele anterioare. Informații Gh. Lazin.

31. Satu Mare

În punctul „Pădurea Noroieni”, care se găsește la 7 km N-E de centrul municipiului, în august 1972 T. Bader a efectuat săpături arheologice. Au fost practicate 6 secțiuni în diferite puncte ale unei așezări care avea un strat de cultură de 20—50 cm, fiind descoperite mai multe gropi. Pe baza materialului descoperit așezarea a fost datată în sec. IV d.Ch.

T. BADER, *Satu MareStCom.*, III, 1975, p. 36—43.

32. Săcășeni

În vara anului 1973, Gh. Lazin de la Muzeul Județean Satu Mare a efectuat săpături în punctul „Fântâna ciobanului” care au dus la descoperirea unei așezări, datată, pe baza materialului arheologic descoperit, în sec. VIII—IX. Stratul de cultură are o grosime de 20—25 cm. A fost descoperită o locuință semiîngropată. Materialul arheologic se află la Muzeul din Satu Mare.

GH. LAZIN, *Satu MareStCom.*, III, 1975, p. 67—74.

33. Tămășeni

În cetatea de pământ de la Tămășeni, cunoscută în literatura de specialitate încă de la începutul secolului, Muzeul Județean Satu Mare

(T. Bader și Gh. Lazin) au efectuat sondaje în perioada iulie—august 1975. Fortificația se găsește pe dealul „Cetățuia“, are o formă rectangulară și a fost întărită pe trei laturi de un șanț cu val, protejat în interior cu un zid din piatră nefasonată. Materialul arheologic descoperit confirmă faptul că cetatea a fost construită în a doua jumătate a sec. XIII. Nu au fost descoperite urme de cetate din alte perioade. Material la Muzeul Satu Mare, informații: Gh. Lazin.

Dacia N.S., XX, 1976, p. 283.

34. Tûrulung-Vii

În anul 1975, T. Bader a efectuat săpături pe o trasă a râului Tur, descoperind cu această ocazie mai multe bordeie și gropi menajere care conțineau un bogat material arheologic. Acesta a permis datarea așezării în sec. VII—IX. A fost pus în evidență și un nivel preistoric în această zonă. Materialul se găsește la Muzeul Județean Satu Mare.

Dacia N.S., XX, 1976, p. 283.

LES FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES DU DÉPARTEMENT DE SATU MARE (1971—1990)

(Résumé)

La chronique continue la présentation des fouilles archéologiques du département de Satu Mare (T. Bader, Săpăturile arheologice din județul Satu Mare, partea I, Satu Mare-StCom., V—VI, 1981—1982, p. 143—165) qui ont été effectuées dans l'intervalle 1971—1990.

1. **Carei**, „Bobald II“, sondage archéologique effectué par Petre I. Roman et I. Némethi dans l'établissement de Baden déjà connu, ou sont apparus aussi des matériaux appartenant à la culture d'Otoman et des IIe—IVe siècle ap. Ch.

2. **Cămin**, „Podul Crasnei“ en 1986, I. Némethi a recherché une nécropole énéolithique, la culture Bodrogkeresztúr. On a découvert 9 tombes d'inhumations avec un riche matériel archéologique: de la céramique, des outils et des armes en obsidienne et un objet d'or (T. 6).

3. **Căpleni**. Au point „Togul lui Reők“ a été fouillé en 1986—1987 un établissement de l'époque néolithique moyen et tardif. On y a découvert: 11 fosses, 2 tombes et un four de poterie.

4. **Dumbrava**, „La Cosma“. Des fouilles ont été effectuées en 1987 et 1989 dans un établissement étendu, ou on a fouillé 5 sections. Les matériaux découverts datent du néolithique tardif (Tisa II—Herpály) et du haut énéolithique (Tiszapolgár) et un hutte Lt.C.

5. **Moftinu Mic**. En 1982—1983 des fouilles ont été effectuées dans la zone de „Pescărie“ en deux points: „A“ — établissement Baden-Coțofeni (B/C), ou on a trouvé aussi deux tombes d'incinération celtiques et „B“ — établissement néolithique, le groupe de Pișcolt, avec de la céramique peinte, I-ère et IIIe phase.

6. **Orașu Nou**. La fouille effectuée en 1975 et 1978 au lieu „Pe șes“ a abouti à la découverte des traces d'un établissement néolithique (Culture Tisa) et d'un établissement des IIIe—IVe siècles.

7. **Pișcolt**. Aux points „Lutărie“ et „Căramidărie“, en 1970—1980 on a effectué plusieurs fouilles de sauvetage, qui ont abouti à la découverte des fosses avec un très riche matériel archéologique — surtout de la céramique peinte, conformément à qui on a donné le nom de la culture („Le group Pișcolt“).

8. **Sanislău.** Le Musée de Carei a fait des fouilles de sauvetage dans les points „Drumul spre Horea”, établissement néolithique („Le groupe Pişcolt”) en 1987 et „Sanislău III”, l'établissement Bades (C), en 1980.

9. **Tiream.** Fouille de sauvetage en 1977 dans un établissement néolithique („Le groupe Pişcolt”).

10. **Tăşnad.** Sondage archéologique effectué en 1989, au point „Sere”, dans un établissement datant du haut néolithique, culture de Criş—Starčevo, IIIe phase, B. Matériel inédit au Musée de Carei.

11. **Aciş.** Sondage dans la zone „Crasna vechă” en 1981 dans un établissement détruit par des travaux hydrotechniques, qui date de l'époque du bronze tardif.

12. **Carei.** Dans la station „Bobald I” (Livadă) les fouilles systématiques ont été reprises à partir de 1986. Le site a un niveau néolithique (Tisa), plusieurs niveaux de l'époque du bronze (Otomani) un cimetière et une église du moyen âge. Au point „Ferma IAS”, on a effectué en 1987 des fouilles de sauvetage dans un habitat de l'époque du bronze tardif. On y a trouvé un dépôt de bronzes (Br. D—Ha A 1).

13. **Căpteni.** T. Bader a effectué des recherches en 1986 au point „Cetate”, établissement de type tell, datant de l'époque du haut bronze, culture d'Otomani, I-ère phase. Les fouilles ont été reprises en 1988 par P. Roman et I. Némethi. Le matériel, inédit, se trouve au Musée de Carei.

14. **Culciu Mare.** A partir de 1988 T. Bader a effectué des fouilles au point „Sub grădini” dans un établissement de l'époque du bronze, la culture Suci de Sus. On a fouillé plus de 120 sections et on a découvert 34 habitations de surface, plusieurs fosses ménagères, 4 âtres et un impressionnant matériel archéologique. Des fouilles ont été effectuées aussi dans un autre établissement, „Kendervető” qui date de la même période.

15. **Culciu Mic.** Des fouilles ont été pratiquées au point „La gropi”, dans un habitat de l'époque du bronze, la culture Suci de Sus à partir de 1973.

16. **Ioşib.** Fouille de sauvetage en 1975 effectuée par T. Bader dans un établissement appartenant à la culture Suci de Sus, au point „Podul Şarului”.

17. **Odoreu.** En 1987 une fouille de sauvetage a été effectuée dans un établissement de Suci de Sus.

18. **Pir.** Au point „Cetate”, I. Némethi a effectué une section de contrôle en 1977, dans l'établissement qui appartient à l'époque du bronze moyen, la culture d'Otomani.

19. **Turulung-Vii.** T. Bader a pratiqué en 1975 des fouilles de sauvetage dans un établissement situé sur la rive gauche de la rivière Tur, affecté par des travaux hydrotechniques. L'habitat appartient à la culture de Suci de Sus.

20. **Pişcolt.** En 1970—1977 I. Némethi a fouillé exhaustivement une nécropole Lt. au point „Nisipărie”. On a découvert 185 tombes Lt. celtiques et un riche matériel archéologique. Les autres découvertes appartiennent à la culture de Baden, à l'époque du haut bronze et du bronze tardif et des tombes de VIe—VIIe siècles.

21. **Aciş.** Gh. Lăzin a effectué des recherches systématiques à partir de 1982 au point „Răţul lui Măitini” dans un établissement avec trois niveaux d'habitat: 1) Ier siècle av. Ch. — Ier siècle ap. Ch.; 2) les IIe — IVe siècles et 3) les XIIIe — XIVe siècles.

22. **Culciu Mare.** Au point „Boghihaz” sur la rive de Someş. Gh. Lăzin a effectué en 1971 les fouilles dans un établissement des IIe—IVe siècles.

23. **Lăzuri.** A partir de 1974, Gh. Lăzin a pratiqué des fouilles systématiques en deux zones: „Lubi-tog” et „Răţul lui Bela”. On a découvert des matériaux des IIe siècle av. Ch. — Ier siècle ap. Ch.; des IIe—IVe; des VIe—VIIe et VIIIe—IXe siècles.

24. **Medieşu Aurit.** Dans la station de „Şuculeu”, T. Bader a continué les fouilles en 1975. On a découvert des matériaux datant des IIIe—IVe siècles, trois habitations de l'époque de bronze, la culture Suci de Sus et une monnaie en argent romaine impériale.

25. **Satu Mare.** En 1978—1979 on a effectué des fouilles de sauvetage dans une zone nordique de la ville. On a découvert deux fours de céramique, 7 fosses et une habitation. L'établissement daté des IIIe—IVe siècles.

26. **Săcășeni.** Au point „Drumul Cigului“ Gh. Lăzin a effectué des fouilles en 1973, découvrant un établissement daté des IIe—IVe siècles.

27. **Berveni.** Gh. Lăzin a effectué des fouilles en 1986 au point „Pe deal“, qui ont révélé des emplacements de l'époque du bronze, des IIe—IVe siècles et du haut moyen âge.

28. **Crucișor.** Au point „Dealul Pintii“ des fouilles ont été effectuées en 1975 et 1977, dans une fortification de terre en forme ellipsoïdale (65×57 m) datée des XIe—XIVe siècles.

29. **Livada.** T. Bader a effectué un sondage archéologique dans la zone „Togul lui Pechy“, dans un établissement dérangé, des VIIIe—IXe siècles.

30. **Medieșu Aurit.** Gh. Lăzin a continué les recherches à la cité de Medieșu Aurit en 1971 et 1973.

31. **Satu Mare.** A 7 km au nord de la ville, à l'endroit appelé „Pădurea No-roieni“, T. Bader a pratiqué des fouilles en 1972, dans un établissement daté du IVe siècle ap.Ch.

32. **Săcășeni.** Gh. Lăzin a effectué fouilles en 1973 dans la zone de „Fântâna ciobanului“ découvrant un établissement daté des VIIIe—IXe siècles.

33. **Tămășeni.** En 1975 on a pratiqué un sondage dans la fortification du point „Cetățuia“ qui a une forme rectangulaire, irrégulière étant fortifiée d'une fosse et d'un talus, double à l'intérieur par des murs de pierres. Elle a été construite au XIIIe siècle.

34. **Turulung-Vii.** En 1975 T. Bader a effectué des fouilles dans un établissement qui peut être daté des VIIe—IXe siècles.

ISTORIE

RAPORTURI FEUDALE ÎN SATELE DIN ȚARA OĂȘULUI ÎN SEC. XVI—XIX.

BUJOR DULGAU

Încercăm, în cele ce urmează, să reconstituim, pe baza materialelor de arhivă și a bibliografiei cercetate, realitățile economico-sociale din satele Oășului medieval și, deopotrivă, câteva deslușiri în mozaicul atât de complex, dificil și variat al raporturilor feudale din această zonă atât de bine individualizată în cuprinsul țării prin particularitățile sale specifice.

Organizarea comitatensă din secolele XII—XIII a scindat Oașul în două părți și a determinat desființarea granițelor tradiționale ale formațiunilor social-politice românești din zonă. Satele Batarci, Bocicău, Comlăușa, Gherța Mică, Gherța Mare, Tarna Mare, Tămășeni, Turț și Valea Seacă vor fi desprinse din cadrul comitatului Satu Mare și înglobate în cuprinsul comitatului Ugocea. Restul satelor din Oaș vor rămânea în comitatul Satu Mare, făcând parte, din punct de vedere teritorial-administrativ, din plasa Baia Mare. Vom trata însă problemele în mod unitar, în limitele îngăduite de materialul documentar parcurs.

1. CUPRINSUL UMAN ȘI FIZIC

Referiri la realitățile existente în câteva din satele Oășului găsim în descripțiile dicale ale comitatului Ugocea din anii 1567 și 1574. Sunt înscrise următoarele sate: Batarci cu 13 supuși (1 jude, 3 iobagi, 8 săraci, 1 casă nouă), Bocicău cu 10 supuși (1 iobag, 8 săraci, 1 casă nouă), Gherța Mică cu 7 supuși (1 jude-voievod, 2 iobagi, 4 săraci), Gherța Mare cu 10 supuși (2 iobagi, 8 săraci), Tarna Mare cu 19 supuși (1 jude, 3 voievozi, 6 iobagi, 9 săraci), Tămășeni cu 50 supuși (1 jude, 11 iobagi, 36 săraci, 1 casă nouă, 1 casă arsă), Turț cu 13 supuși (1 voievod, 3 iobagi, 9 săraci) și Valea Seacă cu 4 supuși (2 iobagi, 2 săraci)¹.

Urbariile domeniului cetății Satu Mare din anii 1569 și 1592² înscriu alte 11 sate din Oaș, figurând ca „părți“ (Pertinentiae Avassag): Tur cu 3 coloni, Negrești 10 coloni, Mogyoros³ 1 colon, Boinești 3 coloni, Lechința 1 colon, Cămărzana 1 colon, Racșa 1 colon, Trip 3 coloni, Bixad

¹ Szabó István, *Ugocsa megye*, Budapesta, 1937, p. 182—523.

² D. Prodan în *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI*, vol. II, Editura Academiei R.S.R., București, 1968, la p. 260 consideră că urbariul datează din 1578.

³ Suntem de părere că e vorba de Tăuții Măgheruș (Miszt-Mogyoros) și nu de Măriuș (Mogyoros), care e înscris în același urbaniu ca aparținător domeniului Ardud.

4 coloni, 1 voievod și 1 libertin, Călinești 5 coloni și Târșolț 5 coloni. La 1569 numărul supușilor e doar de 45⁴, în 1592 e și mai redus, de 39⁵. Aceste sate sunt înscrise ca „părți românești“ (portiones Valachicae). În „portiuncula“ Prilog, aparținând Bathoreștilor, sunt consemnați 5 coloni⁶. Tot în urbariul din 1592 e înscris și „portio“ Orașu Nou, unde familia Dragffi avea 28 de iobagi și 9 jeleri, familia Báthory 10 iobagi cu sesie întreagă și 2 jeleri cu casă, iar urmașii lui Georgius Erdewteleky 2 iobagi⁷.

Câteva date privind inventarul viu al supușilor. La 1668, în Batarci 8 iobagi aveau împreună 13 boi și 12 vaci, în Bocicău 2 iobagi aveau 5 boi și 1 vacă, în Tarna Mare 20 iobagi aveau 44 de boi și 37 de vaci, în Comlăușa 7 iobagi aveau 10 boi și 11 vaci⁸. Conscriptia din 1711 a comitatului Ugocea consemnează în Turț 30 de iobagi, care dețineau împreună 17 boi, 31 vaci, 3 cai, 62 porci, 63 oi, 68 capre, 13 stupi, 109 găleți de Cașovia cu vin și 121 găleți de Cașovia cu porumb⁹.

Conscriptia din 25 februarie 1712 a iobagilor din districtul de peste Tisa (Processus Trans-Tybianus)¹⁰ ne oferă amănunte cu privire la averea imobiliară a acestora. Astfel, în Gherța Mică 15 iobagi aveau în folosință arător de 30¹/₂ găleți de Cașovia, vie de 23 săpători (fossorum), fâneată de 47 de coase. Repartiția e inegală. Un iobag nu are deloc arător, 6 iobagi nu posedă vie, iar 3 dintre ei fâneată. În Gherța Mare 9 iobagi au 25¹/₂ găleți de Cașovia arător, fâneată de 50 coase, vie nu au deloc. În Turț 31 de iobagi nu dețineau decât 22 găleți de Cașovia arător. Dintre aceștia 5 iobagi nu aveau deloc teren arabil, iar alții 5 doar de ¹/₄ găleată de Cașovia. Via era de 34 săpători, fâneata de 51 coase, dar 15 iobagi nu aveau vie, 6 iobagi fâneată. Situația e mult superioară în Tarna Mare, unde 19 iobagi dispuneau de 58¹/₄ găleți de Cașovia arător și fâneată de 84 de coase. Interesantă și neîntâlnită apare conscripția dicală a Ugocei din anul 1713, unde găsim precizări, într-o rubrică a tabelului, asupra a ceea ce înseamnă o „dica“: 2 persoane; 2 boi sau cai de jug; 4 vaci cu lapte; 8 vaci sterpe; 30 de oi sau capre de 2 ani; 24 de stupi; 12 porci sau 24 de purcei; 30 de găleți de Cașovia cu grâu curat; 45 de găleți de Cașovia cu grâu amestecat (cu secară n.n.); 60 de găleți de Cașovia cu ovăz; 4 centuri de tutun; vie de clasa a III-a de 4 săpători; recoltă proprie de 30 florini. Astfel, în Tarna Mare 22 de supuși (45 persoane) constituiau 62²/₄ dica, în Batarci 37 de supuși (77 persoane) 96 dica, în Gherța Mică 40 de supuși (82 persoane) 10³/₄ dica, în Gherța Mare 11 supuși (20 persoane) 33²/₄ dica, iar în Turț 39 de supuși (82 persoane) 116²/₄ dica¹¹.

⁴ D. Prodan, *op. cit.*, p. 355.

⁵ Géresi Kálmán, *A Nagy-Károlyi Gróf Károlyi család oklevéltára*, vol. III, Budapesta, 1885, p. 537.

⁶ *Ibidem*, p. 540.

⁷ *Ibidem*, p. 535—536.

⁸ Szabó István, *op. cit.*, p. 183—184.

⁹ Arhivele Statului Satu Mare, fond Tribunalul județean Satu Mare. Acte urbariale, dosar nr. 934/1711, filele 2—3.

¹⁰ *Ibidem*, dos. nr. 935/1712, f. 7—22.

¹¹ *Ibidem*, dos. nr. 938/1713, f. 7—11 și 17—22.

Odată cu creșterea numărului supușilor, fenomen sesizabil la începutul veacului al XVIII-lea¹², asistăm la un proces de fărâmițare a sesiilor iobăgești. Dacă în secolele XVI—XVII am putut întâlni în suficiente cazuri sesii întregi, acum acest lucru este aproape exclus. În cele două Gherțe și Turț ele oscilau între $\frac{1}{4}$ și $\frac{1}{2}$, în Batarci găsim 4 sesii de $\frac{1}{5}$ și 1 de $\frac{1}{8}$, în Tarna Mare 3 sesii de $\frac{1}{8}$, restul de $\frac{1}{4}$ ¹³. Fenomenul se agravează și mai mult în jurul anilor 1774—1775, când sunt întocmite urbarii pentru fiecare localitate în parte. Media generală a sesiilor pe întreg comitatul Ugocea nu atingea nici $\frac{1}{4}$. Acum satul Batarci număra 72 de supuși, Bocicău 19, Gherța Mică 62, Gherța Mare 30, Tarna Mare 54, Turț 125, Valea Seacă 14. După două secole, socotind de la conscripțiile din 1567 și 1574, reținem un spor demografic neașteptat de mare. Astfel, în Batarci numărul supușilor a crescut de aproape 8 ori, în Gherța Mică de 9 ori, iar în Turț de aproape 10 ori. Predominante sunt sesiile mici. În Certeze 24 de iobagi ereditari și 8 iobagi cu drept de liberă strămutare dețin, fără excepție, sesii de $\frac{1}{8}$ ¹⁴, în Gherța Mare sesiile sunt de $\frac{1}{8}$ — $\frac{2}{8}$ ¹⁵, în Prilog 29 de iobagi au sesii de $\frac{1}{8}$ — $\frac{3}{8}$ ¹⁶, în Tîrșolt 79 de iobagi dețin sesii între $\frac{1}{8}$ — $\frac{2}{8}$ ¹⁷, în Tur cei 11 iobagi au sesii identice¹⁸, iar în Vama celor 35 de iobagi le revenea în medie câte o sesie de $\frac{2}{8}$ ¹⁹. Haosul e potențat și de numărul mare al proprietarilor. Exceptând cazul localității Certeze, unde cei 32 iobagi și 32 de jeleri erau în totalitate supușii orașului Baia Mare, găsim în Gherța Mare 7 proprietari, în Călinești 13, în Prilog 15, în Tîrșolt 27, în Turț 7, iar în Vama 22. În satele cuprinse în comitatul Ugocea, unde pământul era de clasa a I-a, sesia întreagă ar fi trebuit să aibă arător de 20 iugăre, cele de clasa a II-a 22 iugăre, iar cele de clasa a III-a 24 iugăre. În satele oșenești din comitatul Satu Mare arătorul trebuia să însumeze 26, 28 și respectiv, 30 iugăre. Realitatea era, însă, cu totul alta. În Certeze nici unul din cei 32 de iobagi nu avea deloc arător, în Călinești 6 iobagi erau în aceeași situație, în Prilog 7, în Turț 5, în Batarci 3, în Vama 2. În satele Bocicău, Gherța Mică, Turț, Prilog și Călinești iobagii nu aveau deloc semănături de toamnă, în Valea Seacă, Prilog, Comlăușa și Vama terenul agricol era stâncos, sterp, argilos, în Tur și Vama mereu supus inundațiilor. În genere, peste tot arătorul e insuficient și într-un singur câmp. Necesarul de cereale, alimente și alte produse sătenii îl procură în târgurile din Satu Mare, Orașu Nou și Sighet.

La fel, nici fâneța nu era suficientă. Otavă nu se cosește în nici un sat. În Gherța Mică, Turț și Batarci sunt iobagi fără fâneată. Doar satul Vama are fâneată proprie de 6 coase, din care o parte este destinată întreținerii cailor de cavalerie din comitat, iar restul iarna pentru taurul comunal²⁰. În conscripția comitatului Ugocea din anul 1714 sunt

¹² La 1725 în Turț găsim deja 60 de iobagi, în Gherța Mare 20, în Batarci 58, în Tarna Mare 28 cf. *Ibidem*, dos. nr. 945/1725, f. 8—30.

¹³ *Ibidem*, dos. nr. 938/1714, f. 25—33.

¹⁴ *Ibidem*, dos. nr. 562/1774, f. 42—43.

¹⁵ *Ibidem*, dos. nr. 905/1838, f. 3—4.

¹⁶ *Ibidem*, dos. nr. 1446/1774.

¹⁷ *Ibidem*, dos. nr. 1757/1841.

¹⁸ *Ibidem*, dos. nr. 1772/1774.

¹⁹ *Ibidem*, dos. nr. 1824/1774.

²⁰ *Ibidem*, dos. nr. 1823/1772.

înscriși, în satul Turț, și 4 iobagi care, pe lângă sesie, mai dețineau și părți din locurile de moară (pars molendinae)²¹.

Raportat la numărul supușilor contribuabili — potrivit conscripțiilor dicale din 1567 și 1574 — cel al scutiților e impresionant de mare, iar din această categorie cei 84 de săraci dețin ponderea²². Prin săraci (pauperes) trebuie înțeleasă acea categorie socială a supușilor care dețineau sesii mai mici de $\frac{1}{2}$. Înseamnă că și ponderea sesiilor o constituiau cele mai mici de jumătate.

Câteva cuvinte despre categoria jelerilor. În satele din comitatul Satu Mare găsim menționați supuși din această categorie încă din secolul al XVI-lea, pe când în cele din Ugocea prima semnalare a jelerilor datează din anul 1714 în Valea Seacă. Considerăm că, anterior acestui an, jelerii nu fuseseră semnalați deoarece erau înscriși în categoria săracilor. Situația e asemănătoare și în privința diferențierii acestora în jeleri cu casă (inquilini domos habentes) și jeleri fără casă (subinquilini). Această diferențiere în Ugocea e sesizabilă abia în a 2-a jumătate a secolului al XVIII-lea. În general, erau considerați jeleri supuși cu sesii mai mici de $\frac{1}{8}$. În tabelul urbarial al satului Gherța Mare din 1839 vom întâlni jeleri „ereditari” și „cu drept de liberă strămutare”²³, terminologie extrem de rar întâlnită. Situația economică a acestei categorii diferă de la un sat la altul. În Gherța Mare și Vama au arător în extravilan, în Bocicău și Valea Seacă găsim jeleri cu sesie de $\frac{1}{2}$, în Certeze și Vama au și fâneată, în mai toate satele întâlnim în gospodăriile lor boi, vaci cu lapte, cai, porci. Fenomenul de fărâmițare al sesiilor a avut drept consecință creșterea proporțională a numărului jelerilor. Potrivit tabelelor urbariale din anii 1774—1775 erau înscriși în Batarci 31 jeleri, în Călinești 36, în Certeze 32, Gherța Mică 21, Gherța Mare 10, Prilog 13, Tarna Mare 13, Tămășeni 5, Tîrsolt 39, Turț 33, Turț 42, Valea Seacă 7, Vama 33. Această creștere se accentuează în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Luând ca exemplu conscripțiile regnicolare din 1828, constatăm că în Prilog numărul lor a crescut de la 13 la 47²⁴, în Tur de la 33 la 55²⁵, iar în Vama de la 33 la 52²⁶.

Pe parcursul investigațiilor întreprinse am identificat, în categoria supușilor, și câțiva *voievozi* locali, necunoscuți până în prezent²⁷. Aceștia sunt: Filip Fătu (Philippus Fattyu) și Teodor Turțeanu (Theodorus Turczy) din Gherța Mică, Iacob Paul (Iacobus Paál) din Comlăușa²⁸, Grigore Molnar și Ioan Borota din Turț²⁹, Petru Chiș și Teodor Mărcuș din

²¹ *Ibidem*, dos. nr. 939/1714.

²² Szabó István, *op. cit.*, p. 138.

²³ Arh. St. Satu Mare, fond Tribunalul județean Satu Mare. Acte urbariale, dos. nr. 905/1838, f. 3—4.

²⁴ *Ibidem*, dos. nr. 1447/1828.

²⁵ *Ibidem*, dos. nr. 1773/1828.

²⁶ *Ibidem*, dos. nr. 1825/1828.

²⁷ Despre voievozii locali din Oaș vezi D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI*, vol. II, p. 355 și Victor V. Dragoș, *Voievozi locali în ținuturile sătmărene în secolul al XVIII-lea*, în *Satu Mare. Studii și Comunicări*, vol. VII—VIII, 1986—1987, p. 240.

²⁸ Arh. St. Satu Mare, fond Tribunalul județean Satu Mare. Acte urbariale, dos. nr. 943/1723, f. 9—10.

²⁹ *Ibidem*, dos. nr. 945/1725, f. 11—13.

Batarci³⁰, Petru Păncuța și Simion Ivacico din Tarna Mare³¹. Desigur că făceau parte din categoria scutiților (exemptorum) și îndeplineau pentru stăpâni o serie de slujbe, altele decât cele iobăgești. Nu se fac precizări peste care anume sate erau voievozi dar, în mod cert, aveau în subordine pe toți supușii stăpânului de pe moșiile deținute de aceștia în satele din Oaș.

O altă categorie socială semnalată în aceste conscripții este cea a micilor nobili. Și aici înnobilările s-au făcut din rândurile iobagilor sau libertinilor pentru merite militare. Sunt așazișii nobili armaliști. Găsim 6 astfel de nobili în Gherța Mare și unul în Turț la 1743, câte 3 în aceleași sate la 1754/1755³². În 1809 sunt conscriși toți nobilii din plasa Baia Mare, evidență întocmită cu scop militar și rectificată în anii 1811 și 1813³³. Orașu Nou e înscris cu 21 de nobili, Francisc Cădar apare ca „neprins“, Racșa cu 20 nobili, Prilog cu 42 nobili, Chifor Talpoș figurează „mort în insurecție“, Vasile Cionca „fost insurgent în 1809“, Vama cu 25 nobili printre ei și preotul Grigore Steț, Ioan Anton „e în temnița din Carei“, Ștefan Bretan e învățător, Tur cu 43 nobili, Ioan Stan e hotnog al nobililor, Certeze cu 51 nobili, Ioan Pop e preot, Ștefan Pop „mort în timpul insurecției“, Negrești cu 1 nobil, preotul Mihai Pop, Moșeni cu 2 nobili, Bixad cu 56 nobili, Pinteia Tătar „e în arest la Carei“, Toma Finta „neprins“, Trip cu 8 nobili, Ștefan Pop e paroh, Teodor Apati și Alexandru Steț „foști insurgenți în 1809“, Boinești cu 13 nobili, Teodor Birtoc „mort în insurecție“, Lechința cu 2 nobili, Cămărzana cu 8 nobili, Tîrșolț cu 23 nobili, Mihai Pop „fost caporal insurgent“, Remetea-Oașului cu 2 nobili, Călinești cu 14 nobili, Ionaș Pop e preot, Ioan Pop „fost insurgent în 1809“. În Vama, la 1822, găsim încă un hotnog al nobililor în persoana lui Mihai Samu³⁴. Sunt frecvente cazurile în care sesiile rămase pustii au fost luate în folosință, în schimbul unei taxe, de către iobagi. Întâlnim însă și câteva cazuri de nobili care au procedat identic. E cel mai adesea o nobilime condiționară, cu o sesie, plătind cens sau taxă. În Vama, Mihai Samu are în folosință sesie de $\frac{2}{8}$, Ioan Pinteia la fel, iar Gavril Marinca sesie de jeler³⁵. În Prilog existau, la 1828, un număr de 7 sesii urbariale, folosite de persoane nobile în schimbul obligațiilor obișnuite. Sesiile lui Simion Nistor și Mihai Talpeș erau de jeleri³⁶. În satul Tur nobilul Ioan Covaci are sesie de $\frac{1}{8}$, iar Filip și Dănilă Ghiriti „caută să-și dovedească nobilitatea“³⁷. La 1768 și Ioan Front, judele satului Vama, figurează ca persoană nobilă³⁸.

Alături de iobagi, săraci, jeleri, voievozi și nobili vom mai întâlni pe domeniile din Oaș, e drept în număr redus, și alte categorii sociale: libertini, meseriași (un dogar în Prilog la 1773, meșteri olari în Vama tot la 1773, morari în Batarci, Gherța Mare, Tarna Mare și Tur), un negus-

³⁰ *Ibidem*, dos. nr. 946/1725, f. 2—3.

³¹ *Ibidem*, f. 4—5.

³² Szabó István, *op. cit.*, p. 173.

³³ Arh. St. Satu Mare, fond Tribunalul județean Satu Mare. Acte urbariale, dos, nr. 196/1809, f. 3—28.

³⁴ *Ibidem*, dos. nr. 1821/1768, f. 13.

³⁵ *Ibidem*, dos. nr. 1825/1828.

³⁶ *Ibidem*, dos. nr. 1447/1828.

³⁷ *Ibidem*, dos. nr. 1773/1828.

³⁸ *Ibidem*, dos. nr. 1821/1768, f. 1.

tor în Tur la 1828, un haiduc (hajdu) în persoana lui Alexandru Făncuț din Comlăușa la 1711, pe Ștefan Bandra din Comlăușa îl găsim în calitate de chelar al baronului Paul Perényi la 1725, un hergheliegiu al conțelui Ioan Teleky tot în Comlăușa, un diac Petru Chiș în Tarna Mare, zilierii evrei (sidó) în Tur și Vama, ciobanii, servitori și, în mai toate satele, câte 2—3 „miserabilis“.

Fluctuația supușilor a fost mare și permanentă, însoțită mereu de părăsirea locuințelor și sesiilor. La 1569 Lechința e complet pustie, la 1574 Gherța Mică număra 3 sesii pustii, Tămășeni 4, Turț 7. Peste două secole, în Prilog erau 20 de sesii pustii, în Tur 24, în Vama 12. În conscripția regnicolară din 1828 găsim o mențiune referitoare la satul Vama, potrivit căreia pământurile de aici au rămas pustii și nelucrate din cauză că au pierit foarte mulți locuitori „cu prilejul foametei din urmă“³⁹. După marea invazie turco-tătară din 1717, întâlnim în satele din Ugocea numeroase case pustii: în Tarna Mare 12, în Comlăușa 7, în Batarci 10, în Valea Seacă 3 ș.a.⁴⁰. Casele supușilor erau mici și sărăcicioase, aidoma stării materiale a acestora. Conscripțiile din 1828 cuprind și informații de această natură. În Prilog, se arată într-un document, „locuitorii sunt români, în general săraci, locuințele aduc mai mult a cocioabe decât case“⁴¹. În Tur casele sunt din lemn necioplit și lipite cu lut⁴², în Vama ele sunt construite din lemn sau trestie lipită cu lut, iar un număr de 3 iobagi locuiesc în bordeie de pământ⁴³. Pentru a-și procura cele necesare traiului, iobagii din satele Oașului se angajau, pe bani, la arat și semănat în Satu Mare, căraușeau sare de la Sighet la casa sării din Satu Mare sau lucrau vile din Seini, Livada și Orașu Nou. Adesea cumpărau produse de la Satu Mare și le revindeau, cu câștig, la târgul din Sighet.

2. SARCINILE SENIORIALE

Censul. Conscripțiile dicale ale Ugocei din anii 1567 și 1574 însciu și cele 8 localități din Oaș, respectiv porțile impozabile după care se percepea darea, fără a se face precizări asupra cuantumului acesteia. Astfel, satul Batarci e înscris cu 2 porți întregi (integra porta) și 1 jumătate de poartă (media porta), Bocicău cu 1 jumătate de poartă, Gherța Mică cu 2 porți întregi, Gherța Mare cu 2 porți întregi, Tarna Mare cu 5 porți întregi și 4 jumătăți de poartă, Tămășeni cu 5 porți întregi și 6 jumătăți de poartă, Turț cu 2 porți întregi și 1 jumătate de poartă, Valea Seacă cu 2 porți întregi.⁴⁴ Cele 8 sate constituiau fiscal 20 de porți întregi și 13 jumătăți de poartă. Facem precizarea că, în Ugocea, poarta întreagă era echivalentă cu un iobag cu sesie întreagă, iar o jumătate de poartă cu un iobag având o jumătate de sesie. După poarta întreagă se percepe o dica. Erau scutiți de la impuneri juzii, pe durata unui an cât dețineau funcția, voievozii, săracii, supușii cu case arse (aedes combustae) sau care și-au ridicat case noi, de regulă pe o durată de 5—6 ani, libertinii, cârciumarii, morarii, ciobanii, soldații lăsați la vatră, me-

³⁹ *Ibidem*, dos. nr. 1825/1828.

⁴⁰ *Ibidem*, dos. nr. 940/1718.

⁴¹ *Ibidem*, dos. nr. 1447/1828.

⁴² *Ibidem*, dos. nr. 1773/1828.

⁴³ *Ibidem*, dos. nr. 1825/1828.

seriașii și acei miserabilis. Cele 11 sate din „părțile Oașului“, aparținând marelui domeniu al cetății Satu Mare, dădeau împreună, potrivit urbariului din 1592, cens de Sînmartin 18 florini.⁴⁵ Supușii familiei Dragffi din „portio“ Orașu Nou, respectiv 3 coloni cu sesie întreagă, 22 coloni cu jumătăți de sesie și 3 coloni cu treimi de sesie, plăteau cu titlu de cens 10 fl. 44 denari la Sînmartin, iar cei ai familiei Báthory, 10 coloni cu sesie întreagă și 2 jeleri cu casă, plăteau 4 fl. 30 denari. În restul „porției“ mai era în uz fertonul de Sîngeorz 17 d. de sesia întreagă și fertonul de Sînmartin 18 d. de sesia întreagă.⁴⁶ În Prilog erau aceleași obiceiuri (eadem consuetudine) ca și în Orașu Nou.⁴⁷ La 1690 târgul Orașu Nou era dator să dea în contul censului de Sînmartin câte 1 fl. sau, în schimb, 3 găleți de vin de fiecare colon cu sesie întreagă.⁴⁸ Satele din Oaș, înglobate în comitatul Ugocea, erau obligate, după cum reiese din urbariile întocmite în anii 1622, 1628 și 1690, la un cens variind între 50 d. și 1,24 fl. de iobag.⁴⁹

În cursul secolului al XVIII-lea informațiile privitoare la cens sunt puține și adesea confuze. De multe ori figurează laolaltă cu daturile sau slujbele. Unii nobili pretindeau de la supușii lor din Vama o taxă anuală, scutindu-i în totalitate de orice alte obligații. Alții pretindeau anual suma de 6 fl. de iobag și slujbe doar pe lângă moara alodială. Iobagul văduvei lui Petri Zoltán a plătit o taxă de 40 fl., fiind scutit timp de 10 ani de alte prestații.⁵⁰ Iobagii din Tur ai contelui Anton Károlyi plăteau cu titlu de „bani de haiduci“ (hajdu pénz) câte 17 crețari.⁵¹ Am întâlnit suficiente cazuri de sesii rămase pustii, dar folosite de către iobagi sau mici nobili, desigur, în unele cazuri, în schimbul unei taxe bănești.

Prin introducerea urbariilor în anii 1774—1775 censul a fost fixat, atât pentru iobagi cât și pentru jeleri, la 1 fl. anual, indiferent de mărimea sesiei, perceput după intravilan.

În descripțiile regnicolare din 1828 găsim înscrise în Prilog 54 de case, în Tur 66 de case, iar în Vama 29 case impozabile (Domus a quibus Census solvitur). În cazul localității Vama există mențiunea că în anul 1827 au ars 38 de case⁵², acestea fiind scutite de cens.

Fiind o prestație seniorială, un drept privat al stăpânului de moșie, censul apare și în satele din Oaș sub felurite denumiri, valori, perceput după mărimea sesiei, a intravilanului, numărul vitelor ș.a., rămânând în genere o dare bănească, ce nu înregistrează creșterile spectaculoase lesne sesizabile la celelalte genuri de prestații.

Daturile-Darurile. Sunt de regulă obligații în natură, uneori răscumpărate în bani, care vin să secondeze censul, să completeze dijmele sau chiar robota. La 1569 fiecare colon din cele 11 sate oșenești ale do-

⁴⁴ Szabó István, *op. cit.*, p. 138—139.

⁴⁵ Géresi Kálmán, *op. cit.*, p. 537.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 535—536.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 540.

⁴⁸ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVII*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 141.

⁴⁹ Szabó István, *op. cit.*, p. 187.

⁵⁰ Arh. St. Satu Mare, fond Tribunalul județean Satu Mare. Acte urbariale, dos. nr. 1823/1772.

⁵¹ *Ibidem*, dos. nr. 1770/1772.

⁵² *Ibidem*, dos. nr. 1825/1828.

meniului Satu Mare are obligația să dea o piele de jder, care poate fi însă răscumpărată cu 33 d.⁵³ Urbariul din 1592 prevede pentru satele din Oaș darea fertonului, exceptate fiind satele Călinești, Cămărzana, Lechința și Tîrșolt, însumând 13 coloni, care au obligația de a da împreună 6 piei de jder.⁵⁴ La 1645 satele Țării Oașului sunt scutite de tretină.⁵⁵ Spre sfârșitul secolului al XVII-lea domeniul Medieșu Aurit, cuprinzând și părți din Călinești, Cămărzana și Bixad, are înscris între daturi găina de Crăciun, ouă, unt, piei de vulpe. Târgul Orașu Nou dă 3 găini, 12 ouă și o justă de unt de sesia întreagă, iar târgul împreună o vacă și 2 piei de vulpe. Satul Certeze are aceleași daturi ca și Orașu Nou, în plus mai dă 100 de araci pentru vie, 100 funii de tei și un snop de curele de tei pentru legat via.⁵⁶

Informații privind daturile în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea găsim în chestionarele întocmite în anii 1772—1773 de către magistrații comitatului. Astfel, chestionarul localității Vama, întocmit la 8 noiembrie 1772,⁵⁷ prevede că iobagii lui Samuel Etsedi au obligația, pe lângă robotă, să dea 300 de araci pentru via din Seini și 2 snopi de nuiele pentru legatul viei. Iobagii Evei Darvay dădeau fiecare o împletitură de 1 font (0,400 kg — n.n.), cei aparținând lui Ludovic Jármy dădeau 1 fl. 59 cr. și o găină, iar iobagii de pe moșia lui Emeric Dessöffy erau datori cu 5 fonți de împletitură și un sac nou.

Potrivit chestionarului localității Tur, întocmit la 9 noiembrie 1772, iobagii baronului Wesselényi dau stăpânului o jumătate de măsură (icze) de unt, 1 măsură de alune, 1 șuncă, 2 iobagi dau 1 sac și 1 găină. Supușii nobilului Becsky sunt datori cu o jumătate măsură de unt, o jumătate mierză (véka) de ovăz, 1 găină și câte $\frac{1}{10}$ ferdelă de alune și ciuperci. Contele Sigismund Kornis încasa la culesul viei câte 1 găină, o jumătate măsură de unt și 6 cr. de iobag, iar contele Anton Károlyi percepea $4\frac{1}{2}$ cr. în loc de 1 găină, 12 cr. pentru alune și 6 cr. pentru ciuperci.⁵⁸

În Prilog daturile sunt cam aceleași și constau din găini, unt, saci, alune, nuiele de legat vie ș.a.⁵⁹

Dijmele. Nicăieri în satele Oașului, aparținând domeniului cetății Satu Mare, până odată cu introducerea urbariilor în 1774, nu se percepea dijmă sau nonă din semănături. Se dijmuiuau însă animalele și vinul. Urbariul domeniului Satu Mare din 1569 înscrie pentru satele din Oaș doar dijma din oi, aceasta constând dintr-o oaie cu miel de turmă.⁶⁰ La 1592 fiecare colon cu oi dădea la Rusalii o oaie cu miel și un caș. De asemenea, se dădea dijmă $\frac{1}{10}$ din porcii duși la ghindat în pădurea mare de fag sau se răscumpăra dijma, 6 d. porci mari și 3 d. porci mici.⁶¹

În comitatul Ugocea, deci și în satele Oașului cuprinse aici, potrivit instrucțiunilor din 1572 ale decimatorului cameral, nimeni nu putea

⁵³ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI*, vol. II, p. 355.

⁵⁴ Géresi Kálmán, *op. cit.*, p. 537.

⁵⁵ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVII*, vol. I, p. 153.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 161.

⁵⁷ Arh. St. Satu Mare, fond Tribunalul județean Satu Mare. Acte urbariale, dos. nr. 1823/1772.

⁵⁸ *Ibidem*, dos. nr. 1770/1772.

⁵⁹ *Ibidem*, dos. nr. 1444/1773.

⁶⁰ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI*, vol. II, p. 355.

⁶¹ Géresi Kálmán, *op. cit.*, p. 537.

fi scutit de dijma semănăturilor, decât cei de pe moșiile bisericesti sau curțile nobiliare. Dijma din cereale se dădea în stoguri și snopi. Din registrele de dijmă ale comitatului Ugocea pe anii 1572—1575 rezultă că iobagii fără semănături erau obligați în contul dijmei la banii secerii (pecunia falcis) sau banii creștinătății (pecunia christianitatis), care figurează când separat, când împreună, cuantumul lor fiind 6—9 d. de persoană.⁶² Iobagii din Gherța Mică și Gherța Mare dădeau în dijmă, după sesia întreagă, câte 2 mierțe de grâu, 2 de ovăz și 2 de secară, după cum reiese din urbariul acestor localități întocmit la 1604.⁶³ Urbările ulterioare din 1622, 1628 și 1690 înscriu constant dijma din oi, porci și stupi.

Acceași situație o întâlnim și în satele domeniului Satu Mare, după cum rezultă din registrul de dijmă fiscală al comitatului pe anul 1632.⁶⁴ La mijlocul veacului al XVII-lea dijma din grâu era de 6 d. de 10 clăi, cea din vin 8 d. de 10 găleți, din roi 3 d. iar dijma mieilor „se răscumpăra după placul provizorului“. A patra parte din dijme revenea predicatorului.⁶⁵

Iobagii din târgul Orașu Nou, aparținând domeniului Medieșu Aurit, dădeau la 1690 nonă din grâu, decimă din vin, iar pentru răscumpărarea dijmei porcilor dădeau câte o jumătate găleată (cubulus) de vin, fie că aveau porci, fie că nu.⁶⁶

Dijmă regală sau nonă din semănături nu se încasa nicăieri până la reglementarea urbarială din 1774. Pare lucru curios, dar contele Anton Károlyi percepea, de la supușii săi din Tur, nonă din porci până pe la 1772—1773,⁶⁷ situație neîntâlnită în întregul comitat.

Odată cu reglementările urbariale a revenit în uz nona din toate produsele, inclusiv din in și cânepă unde existau asemenea culturi.

Slujbele. Mai puțin sesizabilă în secolul al XVI-lea, asistăm pe parcursul celor următoare la o creștere accentuată a economiei domeniiale. Cererea crescândă de produse, atât pe piața internă cât și cea externă, a impus, în chip firesc, nevoia extinderii rezervei senioriale, sporirii numărului supușilor și, implicit, a sarcinilor feudale. Dintre acestea, slujbele au cunoscut o creștere disproporționată, nelimitată, după bunul plac și pretențiile stăpânului feudal.

Urbariul din 1592 consemnează printre obligațiile iobagilor din satele Oașului cositul și cărăușitul de lemne 3 zile în cetatea Seini, crâșmăritul vinului pentru provizorul cetății.⁶⁸ Iobagii din Gherța Mică și Gherța Mare, potrivit urbariului din 1604 al localității Turulung, prestau robota pe bază de acord încheiat cu stăpânirea, în care se preciza suprafața de arat, semănat și recoltat. Contractul prevedea obligația de a ara 136 iugăre de teren, cosi 4 fânete și săpa câteva vii.⁶⁹ Dincolo de această excepție, în întreg Oașul slujbele și, îndeosebi, robota vor fi prestate după

⁶² Szabó István, *op. cit.*, p. 142.

⁶³ *Ibidem*, p. 188.

⁶⁴ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVII*, vol. I, p. 183.

⁶⁵ Borovszky Samu, *Szatmár-Németi*, Budapesta, f.a., p. 196.

⁶⁶ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVII*, vol. I, p. 192.

⁶⁷ Arh. St. Satu Mare, fond Tribunalul județean Satu Mare. Acte urbariale, dos. nr. 1770/1772.

⁶⁸ Géresi Kálmán, *op. cit.*, p. 538.

⁶⁹ Szabó István, *op. cit.*, p. 188.

cum o cerea interesul stăpânului de moșie. Extinderea rezervelor senio-riale, a alodiilor, nu s-a putut realiza decât în detrimentul sesiilor iobăgești, prin ciuntirea lor sistematică, prin pulverizare. Nu e de mirare deci, că 125 de supuși din Turț nu aveau în folosință decât $13\frac{6}{8}$ sesii,⁷⁰ că majoritatea sesiilor erau de $\frac{1}{8}$ — $\frac{2}{8}$ în mai toate localitățile.

Iobagii din Gherța Mică aveau să declare, la 1772, că „robota e fără sfârșit, de luni până sâmbăta... trei-patru săptămâni legate, cu pâinea noastră... Dacă am cerut pâine, ne-au înjurat”.⁷¹ Cei din Comlăușa ieșeau la robotă, și pe timpul iernii, câte două săptămâni pentru stăpân.⁷²

Iobagii baronului Volffgang Wesselényi din Prilog prestează, la nevoie, robota în vilele Orașului Nou. Mai prestează fiecare iobag câte o zi la coasă și adună fânul în căpițe. Cei ce au boi nu merg la arat, ci transportă sus în vie cele necesare. Gabriel Becsky pretinde 24 de zile pe an la cosit și seceriș, apoi își mână iobagii la culesul viei în Géc, la 4 mile distanță. Când se face ghindă, iobagii văduvei lui Alexandru Gáspár duc turma de porci la ghindat până în localitatea Keresztur din comitatul Zemplén. Porcii lui Francisc Kállay sunt duși la ghindat timp de două săptămâni, în unii ani iobagii acestuia merg la robotă la 10 mile distanță, în comitatul Szabolcs, cu drum cu tot fac 35 de zile. Unii stăpâni preferă răscumpărarea robotei. Iobagii ereditari aparținând lui George Becsky răscumpără robota cu 5,51 fl., iar cei cu drept de liberă strămutare cu 2,33 fl. Conte Anton Károlyi are în Prilog 2 iobagi ereditari, care își răscumpără robota cu 4 fl., înainte vreme plăteau 6 fl.⁷³

În linii generale și iobagii din Tur aveau aceleași obligații în con-utul robotei. Cei aparținând baronului Wesselényi lucrează via din Orașu Nou, plătesc o taxă de 1,59 fl. și, în plus, lucrează o săptămână la strân-sul recoltei. Iobagii lui Ladislau Jármy își răscumpără robota cu 10,24 fl., dar mai lucrează o săptămână și la via din Seini a stăpânului. Robota iobagilor lui Sigismund Nagy e de 6—7 săptămâni și e prestată la 4 mile depărtare, în Lazuri.⁷⁴

În Vama iobagii ereditari prestează robota „pe baza vechiului obi-cei”, pe când cei cu drept de strămutare pe bază de contracte sau învoieli verbale. Iobagii Evei Darvay plăteau anual 1,59 fl. și mergeau la sece-riș. Dacă voiau, răscumpărau munca la seceriș cu 51 cr. și mai lucrau câteva zile pe lângă moară. Ladislau Irinyi pretindea de la iobagii săi 2 zile de robotă și o taxă de 51 cr. — 1,25 fl. Iobagii lui Samuel Etsedi au prestat, în cursul anului 1772, robotă 48 de zile, au confecționat 300 de araci și pregătit 2 snopi de nuiete pentru legatul viei din Seini.⁷⁵

Urbăriile introduse în timpul Mariei Terezia, la 1774 în comitatul Satu Mare și 1775 în comitatul Ugocea, vin să normeze obligațiile ioba-gilor și jelerilor. Iobagul cu sesie întreagă e dator să presteze robotă

⁷⁰ Arh. St. Satu Mare, fond Tribunalul județean Satu Mare. Acte urbariale, dos. nr. 1728/1843, f. 88.

⁷¹ Szabó István, *op. cit.*, p. 186.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ Arh. St. Satu Mare, fond Tribunalul județean Satu Mare. Acte urbariale, dos. nr. 1444/1773.

⁷⁴ *Ibidem*, dos. nr. 1770/1772.

⁷⁵ *Ibidem*, dos. nr. 1823/1772.

1 zi pe săptămână cu vitele sau 2 zile cu brațele. La arat merge 1 zi pe săptămână, dar cu 4 boi, cu plug și grapă proprie. Durata unei zile de robotă era de la răsărit până la apusul soarelui, socotindu-se aici timpul de deplasare (dus-întors) și hrănirea animalelor, lucru eludat până acum. Un sfert din totalul zilelor de robotă datorate într-un an trebuia să fie efectuat în sezonul de iarnă, respectiv în lunile octombrie-martie următor. Urbăriile oferă, așadar, și acum posibilitatea stăpânului de moșie să concentreze majoritatea zilelor de robotă în perioada muncilor capitale: arat, semănat, strânsul recoltei. Mai erau obligați la cărașia lungă 1 zi pe an, tăiatul și transportul stânjenuului de lemne, normă stabilită pentru cei cu sesie întreagă.

Jelerii prestau, desigur, slujbele convenite cu stăpânii la așezarea lor pe moșiile acestora. Urbăriile reglementează obligativitatea zilelor de robotă pentru jelerii cu casă la 18 zile pe an cu brațele, iar a celor fără casă la 12 zile pe an.

3. MONOPOLURILE SENIORIALE

Urbăriile și conscripțiile cercetate semnalează și existența unor *mori*, alodiale și țărănești. Astfel, urbariul din 1569 al domeniului Satu Mare înregistrează o moară țărănească în Racșa, al cărui venit aparține în întregime sătenilor.⁷⁶ Urbariul din 1592, al aceluiași domeniu, consemnează trei locuri de moară în Orașu Nou, din care două, fiind țărănești, dădeau dijmă dregătorilor comitatului, iar cea de-a treia, nobiliară, dădea a 8-a parte din venituri împăratului.⁷⁷ Târgul Orașu Nou are și el moară pe 4 pietre, primită ca danie de la Gabriel Bethlen.⁷⁸ În conscripțiile comitatului Ugocea din anii 1712 și 1713 găsim înscrise și câțiva morari: Volfgangus Molnar în Batarci,⁷⁹ Nicolae Dan și Teodor Oșan în Tarna Mare, ceea ce înseamnă că și în aceste localități ființau *mori*. În Tarna Mare trebuie să fi existat două *mori*, din moment ce morarii sunt înregistrați la distanță unul de celălalt și, în plus, Nicolae Dan e înscris cu un venit de 15 fl., iar Teodor Oșan cu 30 fl.⁸⁰ La 1725 exista o moară țărănească și în Gherța Mare, proprietatea fraților Țola.⁸¹ În conscripțiile dicale ale plășilor Halmeu și Nyaláb din anii 1718—1723 găsim, adesea, înscrise iobagi cu venituri de la moară (ex mola utilitas), oscilând între $\frac{1}{6}$ —2 ferdele. Astfel, în Tarna Mare sunt 5 asemenea iobagi, în Bocicău 1, în Batarci 5,⁸² în Gherța Mică 4, în Turț 2.⁸³ Mai târziu, la 1772, știm de existența a două *mori* în localitatea Vama, una alodială, unde iobagii Evei Darvay și ai văduvei lui Zoltán Petri prestau munci în contul robotei, și alta țărănească pe 2 pietre, situată pe valea Ianei,

⁷⁶ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI*, vol. II, p. 355.

⁷⁷ Géresi Kálmán, *op. cit.*, p. 536.

⁷⁸ Borovszky Samu, *Szatmár vármegye*, Budapesta, f.a., p. 38.

⁷⁹ Arh. St. Satu Mare, fond Tribunalul județean Satu Mare. Acte urbariale, dos. nr. 935/1712, f. 17.

⁸⁰ *Ibidem*, dos. nr. 938/1713, f. 9.

⁸¹ *Ibidem*, dos. nr. 945/1725.

⁸² *Ibidem*, dos. nr. 940/1718.

⁸³ *Ibidem*, dos. nr. 943/1723.

deci o moară de apă.⁸⁴ În Tur, în capătul satului, funcționa o moară de scânduri (ferăstrău de apă), la care munceau iobagii lui A. Károlyi. Se aduceau aici trunchiuri de copaci și, pentru 3 cr., se croia o scândură.⁸⁵ Și satul poseda în mod liber o moară de apă, „fără nici o dare sau prestație”.⁸⁶ În sfârșit, mai știm de existența în Turț, către mijlocul secolului trecut, a 4 mori seci, fără vreo altă precizare în document, dar în mod cert e vorba de mori nobiliare, din moment ce sătenii erau în tratative să le răscumpere de la composesori.⁸⁷

Urbariul din 1592 mai prevedea, la capitolul privind obligațiile supușilor din cele 11 părți de sate din Oaș, obligația de a *crâsmări* vin pentru provizorul cetății Satu Mare.⁸⁸ În secolul al XVII-lea, târgul Orașu Nou era posesorul unor întinse suprafețe de vie și, se pare, de bună calitate. Numai așa se explică de ce, în locul censului de 1 fl., iobagul cu sesie întreagă era încasat cu 3 găleți de vin sau i se făcea concesiia ca, în locul dijmii porcilor, să dea o jumătate găleată de vin. Ba mai mult, în loc de a crâsmări vinul stăpânului, fiecare iobag putea să-și răscumpere această prestație cu câte o găleată de vin.⁸⁹ Realitatea este că, în genere, exceptând târgul Orașu Nou, cultura viței de vie nu a avut o tradiție în Oaș, prin urmare crâsmăritul nici atât. Conscriptia Ugocei din 1712, precizând și averea imobiliară a iobagilor, consemna existența viilor doar în Gherța Mică în suprafață de 23 săpători, în Turț de 34 săpători, în Batarci de 15 săpători și în Tarna Mare de 7 săpători.⁹⁰ Priologul are, la 1774, vie de 94 de săpători din care 53 pe deal. Stăpânirea permite supușilor să-și crâsmărească vinul, dar ei nu practică așa ceva. Via o țin doar pentru consum.⁹¹ Dijmă nu se percepea după aceste vii. Înainte de 1772 exista vie și în hotarul satului Vama, dar s-a distrus cu timpul. Ulterior, s-a recultivat o suprafață de circa 15 săpători.⁹² După cum rezultă din mărturiile (fassiones) făcute în 1772, satul avea drept de crâsmărit timp de 8 luni, iobagii timp de 4 luni, în schimb stăpânii nu-și crâsmăreau vinul. La 1828, tot în Vama, aflăm de existența unei cârciumi a cantorului, cu un venit de 4 fl.⁹³ Probabil că, în schimbul asigurării mijloacelor de subzistență, satul a cesionat cantorului dreptul de vânzare a vinului. Și sătenii din Tur au drept de crâsmărit, dar sunt stânjeniți de concurența nobililor locali.⁹⁴

Informații despre *măcelărit* nu am întâlnit deloc, pesemne că nici nu se practica.

⁸⁴ *Ibidem*, dos. nr. 1823/1772.

⁸⁵ *Ibidem*, dos. nr. 1770/1772.

⁸⁶ *Ibidem*, dos. nr. 1772/1774.

⁸⁷ *Ibidem*, dos. nr. 1782/1843, f. 91.

⁸⁸ Géresi Kálmán, *op. cit.*, p. 538.

⁸⁹ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVII*, vol. I, p. 294.

⁹⁰ Arh. St. Satu Mare, fond Tribunalul județean Satu Mare. Acte urbariale, dos. nr. 935/1712.

⁹¹ *Ibidem*, dos. nr. 1444/1773.

⁹² *Ibidem*, dos. nr. 1823/1772.

⁹³ *Ibidem*, dos. nr. 1825/1828.

⁹⁴ *Ibidem*, dos. nr. 1770/1772.

Despre *vămi* de asemenea nu sunt informații. Apare adesea „vama podului” de la Satu Mare, de unde locuitorii Oașului își procurau cele necesare traiului și gospodăriei.

Cât privește *vânatul* și *pescuitul*, deși monopoluri private ale stăpânului de moșie, aici nu au constituit surse principale de venit. Am văzut, că la 1569 fiecare colon era dator să dea o piele de jder sau, în schimb, 33 de denari. Voievodul Oașului dădea un corui sau îl răscumpăra cu 35 d.⁹⁵ La 1592, satele Călinești, Cămărzana, Lechința și Târșolț, scutite de darea feronului, dădeau iarna câte 6 piei de jder. În același urbariu sunt înscrise și 4 pescari (piscatores), care sunt datori provizorului cu feluri de pești și raci.

Întreaga zonă a Oașului era acoperită cu întinse suprafețe de *pădure*, în marea lor majoritate alodiale. Urbariul din 1592 amintește de „pădurea mare de fag”, unde iobagii își duceau porcii la ghindat. Peste un secol, la 1690, este menționată o pădure mare de stejari cu ghindă, aflată sub opreliște.⁹⁶ Târgul Orașu Nou are și el pădure cu ghindă, în comun cu alți composesori, în care puteau fi ghindați deodată peste 1 000 de porci.⁹⁷ Prilogul mai avea pădure în comun cu a stăpânilor, semn că nici aici pădurea alodială nu fusese încă separată. În schimb, pădurile din Batarci, Gherța Mică, Tarna Mare și Turț erau toate alodiale.⁹⁸ În Vama și Tur, alături de pădurile mari alodiale, neafiate sub opreliște, mai exista câte o pădure aparținând comunității satești. Cea din Tur era scutită de orice dare sau altă obligație.⁹⁹

*

Spre a avea o imagine de ansamblu asupra problematicei supuse analizei se cer câteva constatări de ordin general.

Respectând structura lucrării se cuvine, de la bun început, a fi făcute câteva observații asupra masei supușilor domeniali. Masa acestora este extrem de eterogenă, social și funcțional, fiecare categorie având rosturile și îndatoririle sale. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea numărul acestora pare foarte redus. Dar, să nu uităm faptul că, în cazul satelor aparținătoare domeniului Satu Mare, e vorba doar de „părți” de sate, că cifrele indicând numărul supușilor, fie din satele comitatului Satu Mare, fie din cele aparținând Ugocei, au o suficientă doză de relativitate, de subiectivism. Din motive economico-financiare, cu ocazia întocmirii diverselor conscripții, nici nobilii nu erau interesați să comunice cifre exacte în privința numărului supușilor, după cum aceștia din urmă procedau identic atunci când raportau date asupra averii imobiliare sau mobile. Conscripțiile din timpul Mariei Terezia, ca și cele ulterioare, sunt mult mai riguroase și apropiate de realitate. Numai ast-

⁹⁵ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVII*, vol. I, p. 349.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 325.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 331.

⁹⁸ Arh. St. Satu Mare, fond Tribunalul județean Satu Mare. Acte urbariale, dos. nr. 935/1712.

⁹⁹ *Ibidem*, dos. nr. 1770/1772.

fel putem explica sporul demografic neașteptat de mare, în răstimp de două secole, în unele sate oșenești din Ugocea.

Începând de pe la mijlocul secolului al XVII-lea, când economia domeniială capătă o deosebită amploare, crește valoarea și importanța forței de muncă, se accentuează tendința stăpânilor de moșie de a-și extinde alodiile, bineînțeles în detrimentul sesiilor iobăgești. Asistăm, în consecință, la fărâmițarea acestor sesii. Cele întregi devin ceva de domeniul trecutului, abundă cele mici de $\frac{1}{8}$ — $\frac{2}{8}$. Nu ne miră deci faptul, că mulți iobagi rămân fără arător, fâneată sau vie, că numărul jelerilor este extrem de ridicat la finele secolului al XVIII-lea și începutul celui următor.

Stăpânirea habsburgică, confruntată cu dese războaie pentru supremație în Europa, a promovat, mai ales în timpul războaielor napoleoniene, o politică de ridicare a numeroși iobagi și libertini la rangul de mici nobili pentru merite militare. Fenomenul e confirmat de numărul ridicat al nobililor armaliști conșcriși în satele Oașului în anii 1809—1813.

Informațiile privitoare la sarcinile senioriale oferă un tablou cât se poate de complex, diversificat, uneori chiar dificil sau confuz. Greu se pot individualiza sau, mai bine-zis, delimita categoriile de sarcini. Ele diferă de la sat la sat, de la stăpân la stăpân, după voia și pretențiile fiecăruia. Fiind în fond o contribuție bănească, censul figurează sub diverse denumiri și cuantumuri, pretins la diferite termene, înscris adesea laolaltă cu daturile, dijmele și slujbele sau chiar înlocuit de acestea. Abia în timpul Mariei Terezia este statornicit la 1 fl. anual, indiferent de mărimea sesiei, numărul vitelor sau recoltă, perceput după intravilan. Daturile sau darurile, cu mici deosebiri, sunt cam aceleași în tot cuprinsul Oașului. Dijma, care la origine era bisericească, și nona din semănături nu prea erau în practică în satele ținând de domeniul cetății Satu Mare pînă la 1774. Locul dijmelor era suplinat de felurite daturi din grâne, animale și vin. În schimb, dijma din animale, stupi și vin apare în mod constant de-a lungul timpului. E drept că, uneori, ca spre exemplu la mijlocul veacului al XVII-lea, se răscumpăra dijma din grâu cu 6 denari la 10 clăi. În Ugocea toți supușii erau obligați să dea dijma din semănături, excepție făcând doar cei așezați pe moșiile bisericești și la curțile nobiliare. Iobagii fără semănături dădeau, în contul dijmei, banii secerii sau creștinătății. Ceea ce crește în salturi în secolele XVII—XVIII sunt tocmai obligațiile de lucru ale supușilor, ilustrând creșterea economiei domeniiale, a valorii produselor agricole pe piață. Dacă în conșcripțiile secolului al XVI-lea numărul scutiților e foarte ridicat, acum această categorie se restrânge, se limitează la cei câțiva slujbași, meseriași, nepuțincoși și infirmi. Robota e cea mai apăsătoare, prestată adeseori la distanțe mari de 4—10 mile, unde se concentra alodiul stăpânului. Răscumpărarea acestei prestații o întâlnim mai rar, doar acolo unde alodiul era neînsemnat sau numărul supușilor foarte scăzut. Urbăriile din 1774—1775 vin să normeze robota, dar încălcările prevederilor vor fi frecvente, de aici și numărul mare de plângeri și memorii adresate autorităților administrative și, nu de puține ori, chiar împăratului.

În raport cu prestațiile feudale, monopolurile senioriale nu au constituit o sursă prea importantă de venit. Excepție fac doar morile alo-

diale, crâșmăritul în parte, cu deosebire în târgul Orașu Nou, și pădurile alodiale, acolo unde fuseseră deja delimitate.

Asemenea domeniilor învecinate Chioar, Baia Mare, Șimleu, satelor românești de pe domeniile cetății și orașului Satu Mare, și satele din Țara Oașului erau organizate în voievodate având în frunte voievozi locali. Reminiscențe ale acestei instituții vom întâlni până târziu, la începutul secolului al XIX-lea, ultimul voievod fiind atestat documentar la 1822 în persoana lui Imbre Racoș din Vama.¹⁰⁰ Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea voievozii dispar treptat, semn că instituția e în destrămare. De-acum înainte documentele consemnează în mod curent prezența juzilor sătești sau a altor dregători, care vor lua locul și atribuțiile foștilor voievozi. Un lucru însă rămâne cert: dăinuirea îndelungată a voievodatelor și voievozilor din ținuturile sătmărene, vitalitatea și capacitatea de rezistență a acestor organizări autohtone sunt neprețuite mărturii ale trăinicieii structurilor tradiționale și ale caracterului etnic preponderent românesc.

Prin legile agrare votate de dietele de la Bratislava și Cluj rezerva feudală a devenit proprietate țărănească. Intrate în vigoare la 11 aprilie 1848 pentru comitatele vestice și bănățene, respectiv la 18 iunie 1848 pentru comitatele Marelui Principat al Transilvaniei, cele două legi au eliberat pe iobagii și jelerii urbariali de obligațiile feudale, transformându-i din punct de vedere social-juridic în oameni liberi și proprietari ai sesiilor avute doar în folosință. În schimb, jelerii alodiali (curialiști, taxaliști, contractualiști) au rămas și pe mai departe în stare de dependență, situație ce a generat mari nemulțumiri în rândurile acestora.

Pe de altă parte, alături de pământurile urbariale, mulți iobagi mai dețineau, pe bază de contracte, și pământuri alodiale precum și terenuri rezultate din defrișări, pământuri părăsite, vii ș.a., dar asupra cărora nu erau capabili să dovedească caracterul lor urbarial. Ba mai mult, în conscripțiile întocmite în timpul Mariei Terezia, Iosif al II-lea ca și în cea din 1819—1820 (Czirakyană) iobagii nu și-au declarat aceste pământuri spre a nu plăti impozit după ele. Când au fost introduse noile urbarii în 1846/1847, care fixau mărimea sesiilor iobăgești, a început disputa dintre moșieri și țărani în privința dreptului de proprietate asupra acestor terenuri, primii considerând că ele sunt alodiale. Prin legea din 1848 Curtea din Viena a declarat aceste „pământuri remanențiale” ca fiind urbariale. În comitatul Satu Mare circa 30 la sută din pământurile folosite de foștii iobagi erau remanențiale.¹⁰¹ În mod firesc, marile mișcări țărănești de la 1848 din satele sătmărene își vor avea izvorul tocmai în tendințele și încercările iobagilor urbarialiști și a jelerilor alodiali de a ocupa acele pământuri remanențiale, respectiv loturile alodiale avute anterior în folosință.

¹⁰⁰ *Ibidem*, dos. nr. 1825/1768, f. 13.

¹⁰¹ Kovács Iosif, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Cluj, 1973, p. 37.

RAPPORTS FÉODAUX DANS LES VILLAGES DU PAYS d'OAS ENTRE DU XVI-ème — XIX-ème SIÈCLE

(Résumé)

Cette étude cherche à illustrer à partir des documents d'archives la réalité extrêmement diversifiée de la vie quotidienne du Pays d'Oaş au Moyen — Âge. Du point de vue administratif-territorial le Pays d'Oaş était divisé par l'organisation comitatens de l'époque, neuf villages faisant partie du comté d'Ugocea, la plupart demeurant dans le comté de Satu Mare. Malgré tout, la vie économique-sociale présente les mêmes caractéristiques. Partout dans les villages roumains d'Oaş on rencontrera les mêmes catégories sociales assujetties, les mêmes obligations féodales et un train de vie traditionnel.

SIGILIILE TÂRGURILOR ȘI SATELOR DIN COMITATUL SATU MARE ÎN SECOLELE XVI—XIX.

K. OSZÓCZKI

Într-un studiu anterior ne-am ocupat de evoluția sigiliilor instituțiilor administrative comitatense și oășenești de pe cuprinsul comitatului Satu Mare*, iar în paginile ce urmează încercăm să prezentăm acele sigilii depistate până în prezent pe acest teritoriu, care au fost folosite ca semne de validare la autentificarea actelor emise de către comunitățile administrative ale târgurilor și satelor.

Lucrările de bază ale sigilografiei din țara noastră apărute în ultimii ani¹ ne dau o privire generală asupra folosirii sigiliilor în secolele anterioare de către o mulțime de instituții juridice și administrative, atrăgând atenția specialiștilor asupra importanței sigiliilor ca mijloc de validare a documentelor și asupra importanței de necontestat a acestora ca izvoare istorice. Desigur, aceste lucrări nu au pretenția de a ne da o evidență completă asupra folosirii sigiliilor pe întregul teritoriu al țării.

Depistând o mulțime de sigilii folosite de autoritățile administrative ale târgurilor și satelor din fostul comitat Satu Mare, prezentul studiu încearcă să completeze o parte din acele goluri care persistă încă în această disciplină științifică, fără a avea însă pretenția la o evidență completă ale acestora.

În urma cercetărilor efectuate am reușit să depistăm peste șazeci de sigilii folosite de instituțiile administrative ale târgurilor (oppidi, mezőváros) și satelor (pagi, falu), confecționate în perioada secolelor al XVI—XIX-lea.

Din literatura de specialitate cunoaștem faptul că în Transilvania târgurile au obținut sigilii mult mai târziu decât orașele privilegiate, abia la începutul secolului al XVI-lea atunci când așezările mai mari au folosit deja sigiliile în mod curent. În ceea ce privește execuția artistică a sigiliilor folosite de comunitățile târgurilor, în comparație cu cele ale orașelor mai importante, putem sublinia că acestea au fost mult mai rudimentar lucrate. Cert este totodată și faptul că târgurile au dobândit mult mai de timpuriu sigiliile pentru validarea actelor emise decât localitățile mai mici din comitat.

Dintre târgurile care au validat actele cu sigiliile confecționate în secolele sus-amintite de data aceasta vom prezenta cele folosite de târgu-

* Vezi: Satu Mare, Studii și comunicări, V—VI, 1981—1982, pp. 183—201.

¹ Maria Dogaru, *Sigiliile. Mărturii ale trecutului istoric*, Album sigilografic, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1976.

* S. Jakó, *Sigiliografia cu referire la Transilvania*, în Documente privind Istoria României, introducere, vol. II, Edit. Acad. R.P.R., 1956, pag. 561—617.

Fig. 1. Sigiliul târgului SEINI din anul 1604.
 Fig. 2. Sigiliul târgului ORAȘULUI NOU din anul 1689.
 Fig. 3. Sigiliul târgului SĂSAR din anul 1798.
 Fig. 4. Sigiliul nobililor din ATEU din anul 1847.
 Fig. 5. Sigiliul localității BERINDAN din anul 1786.

rile Seini, Tăuții de Jos, Orașul Nou, Sanislău, Livada și Săsar din fostul comitat Satu Mare.

Târgul Seini (Synyér Várallya) documentar este amintit deja în secolul al XIII-lea sub numele de „Castrum Zynyr“, care a obținut dreptul de târg spre sfârșitul secolului al XVI-lea. Nu peste mult timp în anul 1604 localitatea a reușit să-și confecționeze un sigiliu rotund, având diametru de 30 mm. În urma cercetărilor întreprinse în fondurile deținute de Arhivele Statului Baia Mare am depistat mai multe documente validate cu acest sigiliu. Primul document autenticat cu aceasta provine din 23 iunie 1641 și a fost emis de judele târgului, Illyés Ștefan, în care cere ca Botos Emeric, judele orașului Baia Mare să permită ca predicatorul Debreczeni Syderius Ștefan să plece la Seini deoarece comunitatea de acolo a rămas fără predicator². În câmpul acestui sigiliu apare un zid de cetate, crenelat, în mijlocul zidului trei geamuri, iar jur împrejur o

² Arhivele Statului Baia Mare (în continuare Arh. St. Baia Mare), *Primăria orașului Baia Mare* (în continuare *Primăria*), acte nr. 454/a/1641 și 139/1633.

ornamentație vegetală de ghindă și viță de vie. În exergă între două linii apare legenda scrisă cu litere majuscule: SIGILLX/UM/OPPIX/DI/ZINIERXVARALJAX1X6X0X4. Cuvintele sunt împărțite între ele cu stele cu cinci colțuri. Această variantă a sigiliului a fost folosit până în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea. Confectionarea unui sigiliu nou este atestată pe un document emis în anul 1803, când se schimbă și înscricția de pe acesta. Forma și diametrul sigiliului a rămas ca și cel anterior schimbându-se doar compoziția care de data aceasta este înfățișată printr-un scut rotund șnurat. În exergă între o linie în interior și una spicată în exterior a fost gravată legenda cu litere majuscule: SIGILL: /UM/OPPIDI: ZINYER: VARALLYA 1604.³

Compoziția în ambele sigilii, folosite de această localitate, este menită să înfățișeze o fortificație, desigur pe cea a vechii cetăți de odinioară, precum și cultivarea viței de vie din bogatele podgorii aflate pe pantele sudice ale dealurilor ce mărginesc localitatea în partea de nord.

Târgul Tăuții de Jos (azi Tăuții Măgheraș) — (Oppidi Mist. Tótfalu, Alsó Misztótfalu) din apropierea orașului Baia Mare, documentar apare în secolul al XV-lea. După cum se subliniază în lucrările de specialitate, localitatea în acest secol a obținut primele privilegii și dreptul de târg⁴. Din sigiliile localităților de târg ni se pare că această comunitate și-a confectionat cel dintâi sigiliu pentru validarea actelor emise. Deși din legenda sigiliului nu rezultă anul confectionării, forma literelor incizate și textul folosit ne dă convingerea că acest sigiliu a fost confectionat la sfârșitul secolului al XVI-lea. Comunitatea acestei localități avea idei înaintate deja la începutul secolului al XVII-lea când acest teritoriu este declarat ca „Republică“, idei enunțate și în legenda sigiliului localității — VIVIT: IUSTUS. EX. FIDE MIST: TOTFALW⁵. Primul document validat cu acest sigiliu provine din 27 mai 1605⁶, în care numiții Kis Antal Gheorghe și Pap Ioan, jurații localității din Tăuții de Jos (Alsó Misztótfalu) participă ca martori în procesul dintre conducerea orașului Baia Mare și nobilii Czyomaközi Petru și soția lui Szabo Bălaj, pentru dreptul de proprietate asupra pământului „Borgo föld“ din partea sudică a orașului Baia Mare. La acest proces sunt prezenți și jurații localității din Baia Sprie, cei din Groși (Tókécs), precum și vicecomitele comitatului Satu Mare Kökényesdi Paul. Pe acest document apar cinci peceti inelare timbrate sub numele semnatarilor, doar juratul Kis Antal Gheorghe din Tăuții de Jos a folosit, din lipsa probabil a pecetei personale, sigiliul târgului respectiv. Analizând matrița sigilară a acestei localități menționăm forma ei rotundă și diametru de 26 mm. Legenda de mai sus menționată apare în exergă între două linii scrisă cu litere majuscule. În câmpul sigiliului într-un scut timbrat cu elemente ornamentale și cu o coroană închisă în partea superioară, apare un ciocan și o daltă, încrucișate, în partea inferioară, iar deasupra acestora o viță de vie cu o ciorchină de

³ *Ibidem*, act. nr. 925/1803.

⁴ Borovszky Samu, *Magyarország vármegyéi és városai, Szatmár vármegye*, Bp. (1908), (Județele și orașele Ungariei, Județul Satu Mare).

⁵ Arh. St. Baia Mare, *Inventarul tiparelor de sigilii* (în continuare *Tipare de sigilii*), nr. 22.

⁶ Arh. St. Baia Mare, acte privilegiale nr. 77/1605, precum și acte feudale nr. 306/1638, 32/1656 etc.

strugure. Simbolul ales de locuitorii acestui târg ne înfățișează ocupația de bază a lor, teritoriul fiind bogat în zăcăminte minerale și viticultura. Din cercetările efectuate rezultă că acest sigiliu a fost folosit pentru autentificarea actelor emise și în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Fig. 6. Sigiliul localității regale-erariale CETĂȚELE din anul 1785.

Fig. 7. Sigiliul localității CRAIDOROLT din anul 1782.

Fig. 8. Sigiliul localității FOENI din anul 1812.

Fig. 9. Sigiliul comunității GROȘI, Sf. sec. XVIII-lea.

Fig. 10. Sigiliul localității IRINA din anul 1806.

Târgul Orașul Nou (Avas Üjváros) este atestat documentar în secolul al XVI-lea cu numele de „Üyvaros“. Odinioară această localitate a fost unul din centrele importante din Oaș, în perioada principelui Transilvaniei Bethlen Gavril fiind amintită deja ca târg. Spre sfârșitul secolului al XVII-lea comunitatea localității și-a confecționat un sigiliu pentru validarea actelor emise. Amprenta acestui sigiliu a fost găsită în fondul Primăriei Orașului Nou pe un document emis în 9 iulie 1738⁷ de judele localității, Csire Bálint și antistia târgului. În acest document cei în cauză atestă că pentru plățirea restanțelor de impozit, datorat comitatului Satu Mare, au împrumutat de la numitul Pap Ștefan din Seini suma de 55 florini. Sigiliul are forma rotundă, cu diametru de 28 mm. În exergă între două linii din exterior și una din interior a fost gravată legenda cu litere

⁷ Arh. St. Maia Mare, *Primăria orașului Nou*, act nr. 24/1738.

majuscule: MEZŐ VI VAROSAE 1689 . Cuvintele sunt despărțite între ele cu frunze stilizate. În câmpul sigiliului este înfățișată o tulpină de viță de vie cu patru ciorchine de struguri și cu un braț care ține tulpina. Compoziția din câmpul sigiliului reflectă una din ocupațiile de bază a locuitorilor, cultivarea viței de vie. Acest sigiliu a fost folosit de localitatea respectivă și la începutul secolului al XIX-lea⁸.

Târgul Sanislău (Szaniszló) documentar este amintit deja în secolul al XIV-lea cu numele de „Possessionis Zanyzlo“, care însă numai la începutul secolului al XVIII-lea obține dreptul de târg. Tot în această perioadă a fost confecționat tiparul din bronz care s-a păstrat până în zilele noastre. În câmpul acestui sigiliu, într-un scut rotund, au fost gravate un fier și un brăzdar de plug. Scutul este ținut în ambele părți de câte un leu, deasupra scutului o coroană închisă, iar în partea inferioară a scutului apare ornamentație vegetală. În exergă între două linii a fost gravată legenda cu litere majuscule: SIGILLUM OPPIDI SZANISZLÓ 1718⁹. Forma matriței sigilare este rotundă cu diametru de 35 mm. Imaginea din acest câmp sigilar oglindește ocupația de bază a locuitorilor de pe aceste meleaguri agrare din zona Câmpiei Nirului. Sigiliul a fost folosit și în secolul al XIX-lea.

Târgul Livada (Sárköz) situat la intersecția drumurilor care duc spre Oaș—Maramureș și spre Baia Mare — Chioar, în secolul al XV-lea este amintit ca un loc de vamă. Nu cunoaștem precis când obține dreptul de târg această localitate, cert este însă că pe matrița sigilară confecționată în anul 1812¹⁰ localitatea apare deja ca târg. În exergă între două linii a fost gravată legenda: SÁRKÖZ MEZŐVÁROS PECSÉTJE 1812. În câmpul sigiliului într-un scut triunghiular se pot vedea un arbore, deasupra o coroană închisă, în stânga un curățător de plug, iar în dreapta un brăzdar. Forma sigiliului este rotund cu diametrul de 35 mm.

Comparând inscripțiile și compoziția artistică a acestor sigilii de târguri cu cele ale orașelor privilegiate putem afirma că ele sunt mult inferioare celor din secolele anterioare. Despre confecționarea matrițelor sigilare până în prezent nu putem afirma unde și de către cine au fost lucrate. Majoritatea acestor matrițe sunt lucrate prin incizie pentru aplicarea lor în ceară. Având în vedere clasificarea lor după mărime ele se încadrează între sigiliile mici și mijlocii¹¹. În ceea ce privește alegerea simbolului aceste localități în mare parte au încercat să păstreze însemnul specific, care atestă ocupația locuitorilor din aceste târguri.

*

*

*

În unele lucrări de specialitate¹² se afirmă că, din lipsa unei vieți administrative comunale uniforme pe teritoriul Transilvaniei și din lipsa

⁸ *Ibidem*, acte nr. 144/1799 și 257/1809.

⁹ Arh. St. Baia Mare, *Tipare de sigilii*, nr. 183/1718.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 95/1812.

¹¹ Maria Dogaru, *Op. cit.*, p. 12.

¹² *Ibidem*, p. 165, precum și M. Andrițoiu și M. Cerghedeian, *Sigilii satești în comitatele Hunedoara și Zarand*, în *Revista Arhivelor* nr. 1/1971, p. 4.

Fig. 11. Sigiliul localității LIPĂU din anul 1810.

Fig. 12. Sigiliul localității POTĂU din anul 1875.

Fig. 13. Sigiliul comunei TĂTAREȘTI din anul 1862.

Fig. 14. Sigiliul localității VEZENDIU din anul 1794.

unei dezvoltări social economice mai accentuate majoritatea comunităților sătești au primit dreptul de sigiliu abia în secolul al XIX-lea. Din aceste lucrări cunoaștem și faptul că foarte puține izvoare ne vorbesc despre folosirea sigiliilor de către aceste comunități ca semne de validare a actelor anterior secolului al XIX-lea.

Din cercetările efectuate în fondurile arhivelor din Baia Mare și din tiparele păstrate până în prezent putem afirma că în comitatele Satu Mare și Maramureș¹³ se pare că uniformizarea vieții administrative a început mult mai devreme. Această afirmație se bazează pe faptul că unele localități din aceste comitate au obținut dreptul de a folosi sigilii deja în secolul al XVII-lea și o mare parte spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului următor. Comunitățile administrative sătești aveau dreptul de a emite acte în numele lor, dar mai cu seamă de a garanta autenticitatea actului respectiv prin folosirea sigiliului propriu. Această perioadă, după părerea noastră, marchează apariția masivă a sigiliilor sătești în aceste comitate de graniță cu teritoriul Transilvaniei istorice.

¹³ Balogh Adalbert, *Evoluția sigiliilor folosite de autoritățile administrative din comitatul Maramureș până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în manuscris.

Din cercetările efectuate până-n prezent, nu am găsit nici o dispoziție prin care să fie introduse sigiliile satești în acest comitat ca urmare a unor ordine superioare. După cum susțin unii cercetători¹⁴, ele sunt de fapt o emanație de jos, de la comune, dictată de necesitățile cancelariei satești, aprobate și la un moment dat chiar recomandate de autoritățile cercuale.

Fiecare comună era condusă, după cum rezultă și din actele validate emise, de un primar care era ajutat de jurații și de un notar. Aceștia erau aleși dintre membrii comunei care posedau avere, cu purtare morală bună. Primarul era conducătorul comunei fiind obligat de a elibera actele cerute de locuitorii comunității și care de la această perioadă autentifica deja actele cu sigiliul comunității respective. Marea majoritate a satelor la care ne vom referi în prezentul studiu sunt atestate documentar în secolele XIII—XV-lea.

Analizând matricele sigilare și sigiliile satești depistate pe diferite documente se pot trage unele concluzii. O primă caracteristică a acestor sigilii satești este redactarea legendei în limba latină și maghiară. Astfel localitatea Merisor, care și-a confecționat sigiliul în anul 1786, a scris legenda în limba latină — SIGILLUM P/O/SSESSIONIS MONOSTUR. 1786, sau Arieșul de Câmp — SIGILLUM POSESIONIS MEZO ARANYOS. 1794¹⁵.

Alte localități, după cum am mai menționat, scriau legenda în limba maghiară ca de exemplu localitatea Berindan — BERENDI PECSÉT. 1786, sau Vezendiu din jurul orașului Carei — VEZEND HELLYSÉG PET-SÉTJE. 1794¹⁶.

O mare parte din sigiliile și tiparele studiate, în legendă au indicat și anul confecționării. În caz dacă lipsește anul acesta se poate deduce, în bună parte, din documentul emis pe care apare sigiliul, din legenda scrisă, sau după forma literelor majuscule incise în tiparul sigiliului.

De remarcat este și faptul că în legenda majorității sigiliilor studiate am găsit cuvântul „SIGILLUM“ pe cele scrise în limba latină și „PECSÉT“ pe cele cu legenda în limba maghiară. Legenda este de obicei încadrată în exerga sigiliului între două linii simple, șnurate, punctate sau discontinue, prin incizie, scrisă în mare majoritate cu litere majuscule, doar înălțimea literelor diferă. Sunt în schimb cunoscute sigilii în care legenda nu este încadrată între linii, ci în partea superioară a câmpului sigiliului ca în cazul localității Românești — GÖRBED¹⁷.

În ce privește redactarea legendei sigilare amintim acele cazuri când fiecare cuvânt este despărțit de celălalt cu o rozetă, un punct sau chiar două puncte. E cazul sigiliului comunității Chilia din zona de Sub Codru — PATZA. FALU. HELY. PETSÉTJE: 1785, sau cel al localității Satul nou de Jos din apropierea orașului Baia Mare, — SIGIL:/LUM/POSS:/ESIONIS/A:/LSO/FALU: 1784¹⁸. Din lipsă de spațiu în câmpul legendei la multe matrice sigilare apar prescurtări sau lipsesc unele litere din text,

¹⁴ M. Andrițoiu și M. Cerghedeau, *op. cit.*, p. 5.

¹⁵ Arh. St. Baia Mare, *Tipare de sigilii*, nr. 8/1786 și 157/1794.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 35/1786 și 21/1794.

¹⁷ Arh. St. Baia Mare, *Primăria orașului Nou*, act nr. 277/1816.

¹⁸ *Idem*, *Tipare de sigilii*, nr. 50/1785, precum și *Primăria*, acte economice nr. 18 și 19/1794.

iar unele litere sunt contopite ca în cazul satului Firiza — SIGILUM /COMU/NITA/TIS. F/ELSO/ FERNEZEL¹⁹.

Un alt grup de sigilii în legendă nu cuprind altceva decât numele comunității respective ca în cazul localităților Pomi — REMETE—MEZÓ, Remetea Oașului — KÖSZEG—REMETE sau Românești — GÖRBED Bixad—BIKSZAD, Pișcar — PISKARKUSI, Recea — LENARDFALU²⁰ etc.

Sunt cazuri când în legenda sigiliului apar doar inițialele localităților respective ca în cazul sigiliului folosit de comunitatea Borlești, unde apar literele majuscule B.F. (Barlafalu) sau cel al localității Roșiori — V.S.M. (Veresmart)²¹.

În legenda altor localități pe lângă denumirea satului apare și denumirea comitatului din care a făcut parte, ca în cel al localității Craidorolt din valea Crasnei — SIGILLUM KIRÁLYDARÓCZ PART/IUM/SATH-MÁR. 1782²², sau cel al localității Prilog din zona Oașului-Rozsa PARLAG S.A.T.M. (Szatthmár), confecționat probabil în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea²³.

În legendele sigiliilor din localitățile bazinului băimărean, pe teritoriul cărora erariul avea posesiuni, se menționează această dependență de fisc ca în cazul satelor Șurdești — SIGIL PAGI R/EGI/ FISCAL SURGYE-FALU, 1785, sau în cel al localității Cetățele — SIGIL. PAGI. R./EGI/ FISCAL. GYORKEFALU. 1785²⁴.

În urma unui studiu mai atent asupra formulării legendei comparând uzul oficial cu unul în documente, a caracterelor folosite la gravarea legendei, sigiliile pot oferi elemente importante de istoria limbii, de limba populară și de scriere.

Dacă avem în vedere forma sigiliilor sătești din comitatul Satu Mare în această perioadă, putem menționa că marea majoritate au formă rotundă și numai o mică parte au formă ovală. Din această ultimă categorie fac parte sigiliile localităților Culciu Mic — KISKOTSI PETSET din anul 1784, Cărășău — KRASSOENSE din anul 1785, Pomi — REMETE MEZÓ (Sfârșitul sec. al XVIII-lea) și localitatea Berindan — BERENDI PECSET, confecționat în anul 1786²⁵.

Aceste localități sunt situate pe malul stâng al Someșului. Dacă avem în vedere și confecționarea tiparelor din anii apropiați din satele respective putem afirma că ele au fost confecționate probabil de același gravor.

Partea cea mai interesantă a sigiliilor este incontestabil simbolul care face din ele un document doveditor al unei ocupații, a unei tradiții, sau a unor elemente specifice fiecărui sat în parte.

Motivele simbolului care apar pe matrițele sigilare și pe sigiliile aplicate pe documente sunt cât se poate de variate. Uneltele de lucru în

¹⁹ Idem, *Primăria*, acte administrative nr. 1372/1837 și 417/1845.

²⁰ Idem, *Primăria orașului Nou*, acte nr. 316/1806 și 277/1816, precum și *Primăria* act nr. 254/1804 și 980/1834, *Tipare de sigilii* nr. 158, 167.

²¹ Idem, *Primăria*, act adm. nr. 2015/1803 și *Primăria orașului Nou* nr. 240/1806.

²² Idem, *Tipare de sigilii*, nr. 84/1782.

²³ Idem, *Primăria orașului Nou*, acte nr. 165/sf. sec XVIII și nr. 316/1828.

²⁴ Idem, *Tipare de sigilii*, 56/1785 și 87/1785.

²⁵ Ibidem, nr. 49/1784, 36/1785, 35/1786, 127 și 129 sf. sec. XVIII-lea.

agricultură, viticultură, în mine, animale, păduri, pomi fructiferi, arme etc. alese de la ceva specific comunei. Trebuie remarcat faptul că în cazul acestor sigilii reprezentările sunt legate și ele de realități ale așezărilor respective. O bună parte a comunităților sătești când și-au ales simbolul au pornit de la elementele specifice care le caracterizează și astfel acestea ne dau posibilitatea de a vedea realitatea ocupațiilor rurale, în imagini plastice, din perioada respectivă.

Perioada abordată în acest studiu a însemnat un avânt în agricultura comitatului Satu Mare, lucru atestat și în sigiliile sătești. Astfel uneltele de lucru ale cultivatorului de pământ: fier de plug, brăzdarul, curățătorul de plug, sapa, coasa, secera și grânele domină simbolul acestor sigilii sătești din comitat. Aceasta se explică prin faptul că relieful de deal și câmpie din zona Someșului, Crasnei, Lăpușului și Turului a oferit bune posibilități de dezvoltare a agriculturii. Acest simbol apare pe sigiliile localităților Săbișa din 1785 (Sebes Patak), Cărășău — 1785 (Krassó), Arieșul de Câmp — 1794 (Mező Arannyos), Borlești (Sf. sec. XVIII-lea, Barlafalu), Foeni — 1812 (Fény), Merișor — 1786, Vezendiu — 1794, Racova — 1824, Petea — 1850, Culciu Mic — 1784²⁶ etc.

Alte reprezentări sigilografice frecvent întâlnite pe sigiliile sătești sunt spicele și snopii de grâu precum și știuleți de porumb. Astfel în simbolul sigiliului localității Vezendiu (Vezend) din anul 1794, cel al localității Culciu Mic (Kiskots) din anul 1784, sau cel al localității Potău (Patóháza) din anul 1801 și Irina din 1806, pe lângă uneltele de lucru, fierul de plug și brăzdarul, putem distinge snopii, spicele de grâu și porumbul care înconjoară uneltele de lucru. Floarea soarelui și fire de trifoi apar în sigiliile localităților Cicârlău — 1786, Săbișa — 1785 și Bărgău — 1868²⁷.

În zonele de deal care ofereau condiții prielnice pentru cultivarea pomilor fructiferi și a viței de vie, în câmpul sigiliilor sătești sunt reprezentate și aceste ocupații ale locuitorilor. Astfel de reprezentări se găsesc în imaginile sigiliilor localității Chilia (Patz) din anul 1785, cel al comunității Satul nou de Jos (Alsó Ujfalu) din anul 1794, Vama din anul 1647, Tătărești din 1862 și cel al satului Irina (Irin) din Câmpia Eriului, sigiliu confecționat în anul 1806²⁸, în simbolurile cărora se pot distinge pomi fructiferi.

Viticultura este reprezentată mai variat în imaginile sigiliilor sătești, un butuc de viță de vie sau o ciorchină constituie simbolurile pentru ocupația satelor ca Săsar — 1798, Racova — 1824, Tăuții de Sus (azi Tăuții Măgherauș din 1647 și Dobra (sec. XIX).

Un om ținând în mână toporul sau toporul din câmpul sigiliului, simbolizează faptul că locuitorii comunității respective erau lucrători de pădure. Astfel sigiliul localității Berindan (Berend) din anul 1786 reprezintă

²⁶ Arh. St. Baia Mare, *Tipare de sigilii*, nr. 157/1794 și 100/1812 și *Primăria*, acte adm. nr. 989/1808, 428/1839 și 2015/1803, *Tipare de sigilii* nr. 8, 21, 49, 126, 153.

²⁷ *Idem*, *Tipare de sigilii*, nr. 49/1784, 21/1794, 171/1868 și *Inventarul fotocopiilor de sigilii* (în continuare *Fotocopii*), nr. 3/1786 și 14/1801.

²⁸ *Ibidem*, 50/1785 și *Fotocopii* nr. 13/1806 și 83/1862 precum și *Primăria*. Acte economice nr. 18 și 19/1794 acte adm. 784/1647.

un topor sau cel al satului Micula (Mikola) din anul 1806²⁹, reprezentând un om îmbrăcat în costum popular ridicând în mâini un topor către un copac.

Imensele păduri în zona muntoasă sunt reprezentate în sigilii printr-un brad sau stejar. Astfel de sigilii au avut localitățile Bercu din anul 1786 (Százaz Berek), Remetea Oaşului (Kőszeg Remete), Româneşti (Görbed), Prilog (Rózsa Parlag) şi Firiza. Sf. sec. al XVIII-lea³⁰, reprezentând pădurile din perioada respectivă în zona Oaşului şi Băii Mari.

Simbolurile alese de comunităţile respective de multe ori ne oferă un bogat material etnografic ca în cazul localităţii Ciocârlău din anul 1786 (Nagy Sikárló) înfăţişând o ţărancă cu o sapă în mână dreaptă, sau cel al satului Groşi (sec. al XVIII-lea Tökés), cu o femeie în câmpul sigiliului ridicând în mână dreaptă o seceră, purtând în cap un coş, iar în mână stângă o roţiţă³¹.

Teritoriul bazinului băimărean, bogat în zăcăminte minerale, care au fost exploatate de locuitorii acestor pământuri, găseşte un loc important în reprezentările sigilografice şi a comunităţilor cu ocupaţii miniere. Motivul cel mai răspândit pe aceste sigilii este muntele cu intrare în mină sau dalta şi ciocanul, fiind prezentat încrucişat, sau lucrând cu ele. Astfel de sigilii provin de la comunitatea satului Băiţa (Lapos Banya), confecţionat probabil la sfârşitul secolului al XVIII-lea, care reprezintă în câmpul sigiliului o intrare în mină, susţinută dintr-o parte şi alta de doi mineri, iar deasupra intrării în mină un ciocan şi dalta încrucişate, precum şi cel al localităţii Ferneziu din anul 1786 reprezentând tot o intrare în mină şi o topitorie³².

Motivul religios de asemenea au fost alese ca simbol de unele localităţi din acest comitat. Reprezentările cele mai frecvente fiind bisericile sau turnurile de biserici. Este cazul sigiliului confecţionat de satul Bontăieni (Pusztá Telek) în anul 1785, în câmpul sigiliului căruia apare o biserică cu turn, sau cel al localităţii Cetăţele (Györkefalu), confecţionat în aceleaşi an, care în afară de o biserică cu turn reprezintă şi câte o casă ţărănească³³.

Creşterea animalelor, în secolele abordate în acest studiu, a avut de asemenea mari tradiţii în localităţile din Comitatul Satu Mare. În reprezentările sigilografice de multe ori apar caii, animalele cornute: bovine, şi caprine, care reflectă una din ocupaţia de bază ale locuitorilor din satele respective. Astfel de sigilii au avut localităţile: Tăuţii de Sus din anul 1701, Craidorolţi — 1782, Roşiori (sf. sec. al XVIII-lea), Foeni — 1812 şi Hurezu Mare din 1855³⁴.

Fauna pădurii şi a câmpiei care atrage după sine vânătoarea ca şi apele care au brăzdat câmpiile acestui comitat îşi găseşte de asemenea simbolul în sigiliile localităţilor: Aciua 1785, Bixad sec. XIX³⁵.

²⁹ Arh. St. Baia Mare, *Tipare de sigilii*, 35/1786 şi 58/1806.

³⁰ *Idem*, *Primăria oraşului Nou*, acte nr. 277/1816 şi 316/1828, *Tipare de sigilii* nr. 36/1786.

³¹ *Idem*, *Fotocopii*, nr. 3/178(6) şi nr. 4 sf. sec. al XVIII-lea.

³² *Idem*, *Primăria*, act adm. nr. 1629/1818 şi act nr. 971/1805.

³³ *Idem*, *Tipare de sigilii*, nr. 87/1785 şi 107/1785.

³⁴ *Ibidem*, nr. 10, 83, 84, 100 şi *Primăria oraşului Nou*, act nr. 240/1806.

³⁵ *Ibidem*, nr. 158 şi *Primăria* 1785 sept. 24.

Matritele sigilare existente care sunt păstrate la Arhivele Statului Baia Mare, erau confecționate din bronz și din material aliaj cunoscut astăzi sub numele de alpaca. Acestea erau în majoritatea lor lucrate în incizie pentru aplicarea lor în ceară.

Dacă avem în vedere clasificarea sigiliilor confecționate în perioada sus-amintită de instituțiile administrative satești din comitatul Satu Mare, putem afirma că ele se încadrează în grupa sigiliilor mici și mijlocii.

Vechimea și deosebita valoare documentară a acestor sigilii reclamă strângerea lor grabnică de pe tot cuprinsul Transilvaniei pentru salvarea tiparelor de distrugere și pentru a le pune la îndemâna specialiștilor, dornici să întocmească lucrări complete de sigilografie.

LES SCEAUX DES BOURGES ET DES VILLAGES DU COMITAT DE SATU MARE AUX XVI—XIXe SIÈCLES

(Résumé)

I sont présentés les sceaux découverts jusqu'à présent sur le territoire de l'ancien comitat Satu Mare, qui ont été utilisés comme signes de validation et légalisation des actes émis par les communautés administratives des bourgs et des villages. L'auteur présente 63 sceaux, dont 6 appartiennent aux bourges (Seini, Tăuții de Jos, Orașul Nou, Sanislău, Livada et Săsar).

Du commentaire des ces insignes on voit des conclusions intéressantes d'ordre politique et socio-économique.

DESCRIEREA SIGILIILOR SĂTEȘTI DIN COMITATUL SATU MARE

1. Sigiliul localității ACIUA. Legenda: SIG/ILLUM/ P(OSSESIONIS/BA/LOTA/, 1785, oval, 24×26 mm. În câmpul sigiliului într-un scut tăiat cu cruce deasupra, este reprezentată floarea soarelui, iar în partea de sus, în colțul drept al scutului, un pește. (*Primăria*, 1785 sept. 24).

2. Sigiliul comunei AGRIS. Legenda EGRI KÖZSÉG PECSÉTJE, 1877, rotund, 28×28 mm. În câmpul sigiliului un snop de grâu având lateral un brăzdar și un fier de plug. (*Tipare de sigilii* nr. 178).

3. APA. Este de menționat faptul că dintr-o scrisoare a antistiei comunale a acestei localități rezultă că în anul 1680 și această așezare avea deja un sigiliu propriu și a funcționat aici o școală. Sigiliul în anul 1680 s-a pierdut și ca urmare documentul a fost întărit de sigiliul personal al învățătorului. (*Primăria*, acte adm. 30/1680, f. 46).

4. Sigiliul nobililor din ATEU. Legenda: ATYAI NEMESSEK PECSÉTJE, 1847, rotund 30×30 mm. În câmpul sigiliului un călăreț, în profil spre dreapta, cu sabia ridicată în mâna dreaptă. (*Tipare de sigilii* nr. 41).

5. Sigiliul localității BAIȚA. Legenda: SIGILLUM POSSESSIONIS LAPUS BANYA, Sf. sec. al XVIII-lea, rotund 29×29 mm. (Vezi descrierea imaginii în studiu), *Primăria*, acte adm. nr. 1629/1818.

6. Sigiliul localității BERCU. Legenda: SZÁRAZ BERKI PEC/SÉT/, 1786, oval, 18×22 mm. În câmpul sigiliului un stejar. (*Tipare de sigilii*, nr. 36)

7. Sigiliul localității BERINDAN. Legenda: BERENDI PECSÉT, 1786, oval, 20×22 mm. În câmpul sigiliului un topor. (*Tipare de sigilii* nr. 35)

8. Sigiliul localității BIXAD. Legenda: BIKSZÁD, sec. al XIX-lea, rotund, 23×23 mm. În câmpul sigiliului o căprioară în profil spre stânga. (*Tipare de sigilii* nr. 159).

9. Sigiliul comunei BÂRGĂU. Legenda: KIS SIKÁRLÓ KÖZSÉG PECSÉTJE., 1868, rotund, 25×25 mm. În câmpul sigiliului, într-un scut rotund, cifra anului 1868, înconjurată de trei fire de trifoi și o coroană stilizată (*Tipare de sigilii* nr. 171).

10. Sigiliul localității regale erariale BONTAIENI. Legenda: SIGIL/UM/ PAGI R/EGI/ FISCALI PUSZTATELEK, 1785, rotund, 25×25 mm. În câmpul sigiliului o biserică cu turn (*Tipare de sigilii* nr. 107).

11. Sigiliul localității BORLEȘTI. Legenda: B.F. (Barlafalu) Sf. sec. al XVIII-lea, rotund, 29×29 mm. În câmpul sigiliului inițialele localității B.F., un fier de plug și un brăzdar încrucișate, un fir de cânepă și o ciorchină de struguri. (*Primăria*, acte adm. nr. 2915/1803).

12. Sigiliul localității CĂRĂȘAU. Legenda: KRASSÓENSE, 1785, oval, 25×30 mm. În câmpul sigiliului este reprezentat un fier de plug și un brăzdar. (*Primăria*, acte adm. nr. 428/1839, f. 10).

13. Sigiliul localității regale-crariale CETĂȚELE. Legenda: SIGIL/UM/ PAGI R/EGI/ FISCALI GYÖRKEFALU, 1785, rotund, 30×30 mm.

Intr-un scut rotund o biserică cu turn și cruce, iar în jurul bisericii câte o casă țărănească. (*Tipare de sigilii* nr. 87).

14. Sigiliul localității CHILIA. Legenda: PATZA FALU HELY/ SEGENEK/ PETSETJE, 1785, rotund, 25×25 mm. În câmpul sigiliului un pom fructifer încojurat de ornamentație vegetală (*Tipare de sigilii* nr. 50).

15. Sigiliul localității CICĂRLĂU. Legenda: SIGILLUM POSSESSIONIS NAGYSIKARLO, 1786, rotund 38×38 mm. În câmpul sigiliului un fier de floarea soarelui și o țărancă ridicând în mâna dreaptă o sapă, în partea de jos a câmpului sigilar ornamentație (Fotocopii nr. 3/1786).

16. Sigiliul localității CRAIDOROLȚI din părțile Sătmăruului. Legenda: SIGILLUM KIRÁLYDAROC PART/IUM/ SATHMAR, 1782, rotund, 30×30 mm. Într-un scut rotund cifra anului 1782, cruce cu un steguleț și un berbec străpuns de pumnal. (*Tipare de sigilii* nr. 84).

17. Sigiliul localității CULCIU MIC. Legenda: KIS KOTSI PETSÉT, 1784, oval, 17×20 mm. În câmpul sigiliului un fier de plug, iar deasupra fierului un snop de grâu. (*Tipare de sigilii* nr. 49).

18. Sigiliul localității DOBRA, comitatul Satu Mare, Legenda: SZATH/MAR/ V/ARMEGYE/ DOBRA, sec. XIX-lea, rotund, 35×35 mm. În câmpul sigiliului viță de vie înconjurată cu elemente de ornamentație. (Fotocopii nr. 82).

19. Sigiliul localității regale-erariale FERNEZIU. Legenda: SIGILLUM R/EGI. FISCAL/I/. PAGI FERNEZE/LY/, 1786, rotund 25×25 mm. În mijlocul câmpului sigilar deal cu o intrare în mină, lateral câte un pom și două construcții cu horn, reprezentând probabil topitoriile din localitate și imensele păduri în jur. (*Primăria*, acte adm. nr. 971/1805).

20. Sigiliul comunității FIRIZA. Legenda: SIGILLUM COMUNITATIS F/ELSO/ FERNEZELY, sf. sec. al XVIII-lea, rotund, 25×25 mm. În câmpul sigiliului un peisaj de munte cu păduri de brazi, având între păduri și stânci un pârau în care plutește un pește și un buștean. (*Primăria*, acte adm. nr. 1372/1837).

21. Sigiliul localității FOENI. Legenda: SIGILLUM POSSESSIONIS FÉNY, 1812, rotund 20—20 mm. În câmpul sigiliului într-un scut rotund doi cai ridicați în două picioare, cele din față fiind așezate pe un fier de plug, iar deasupra cailor o coroană deschisă. (*Tipare de sigilii* nr. 100).

22. Sigiliul comunității GROSU. Legenda: SIGILLUM COMUNITATIS TÖKES, Sf. sec. XVIII-lea, rotund 32—32 mm. În câmpul sigiliului o țărancă ridicând în mâna dreaptă o seceră, purtând pe cap un coș, iar în mâna stângă o roțiță. (Fotocopii nr. 4).

23. Sigiliul comunei HUREZU MARE. Legenda: NANTU KÖZSÉG. PECSETJE 1855, oval 25×30 mm. În câmpul oval al sigiliului, într-un scut sfertuit, în partea din sus spice de grâu și viță de vie, iar în partea inferioară animale, un fier și curățător de plug. (*Tipare de sigilii* nr. 83).

24. Sigiliul localității ILBA. Legenda: SIGILLUM POSSESSIONIS ILOBA 178... (ultima cifră a anului ștersă), rotund, 40×40 mm. În câmpul sigiliului este reprezentat un fir de floarea soarelui și o pasăre stilizată stând pe o stâncă. (Fotocopii nr. 10).

25. Sigiliul localității IRINA. Legenda: SIGILU POSSESSIONIS IRINY, 1806, rotund, 28×28 mm. În câmpul sigiliului trei pomi fructiferi, iar în partea superioară a câmpului spice de grâu și știuleț de porumb. (*Fotocopii nr. 13*).

26. Sigiliul localității JOJIB. Legenda: JOSEFHAZAI PETSÉT, sec. al XIX, rotund, 38×38 mm. În mijlocul câmpului sigilar o barză, în stânga un copac, iar în dreapta un pom fructifer. (*Fotocopii nr. 11*).

27. Sigiliul localității LIPAU. SIGILLUM POSSESSIONIS LIPO, 1810, rotund 28×28 mm. În câmpul sigiliului un fier de plug, așezat orizontal pe care este așezat un fir de cânepă, iar în dreapta un fuior. (*Tipare de sigilii nr. 47*).

28. Sigiliul comunei MĂDĂRAS județul Satu Mare. Legenda: SZATMÁR. M/EGYE/. MADARÁSZ KÖZSÉG PECSÉTJE, 1876, rotund 32×32 mm. În câmpul sigiliului un brăzdar și un fier de plug așezat încrucișate și cifra anului 1876. (*Tipare de sigilii nr. 160*).

29. Sigiliul localității MERIȘOR. Legenda: SIGILIUM POSSESSIONIS MONOSTUR, 1786, rotund 40×40 mm. În partea superioară a câmpului sigilar o semilună și o stea, dedesupt un râu, iar în mijlocul câmpului un copac, un fier de plug, un brăzdar și un curățător de plug. Partea inferioară a câmpului sigilar este înconjurată cu o cunună de flori. (*Tipare de sigilii nr. 8*).

30. Sigiliul localității MICULA. Legenda: MIKOLA HELYSÉG PECSÉTJE, 1806, rotund, 26×26 mm. În câmpul sigiliului în mijloc un pom, în stânga pomului o persoană îmbrăcată într-un costum popular, ridicând în mâini un topor către pom, în dreapta pomului bucăți de lemne. (*Tipare de sigilii nr. 58*).

31. Sigiliul localității MOCIRA. Legenda: HIDEKGUT, Sf. sec. al XVIII-lea, rotund 25×25 mm. În câmpul sigiliului pe o parcelă de arat se află un plug de lemn, un brăzdar și un fier de plug. (*Primăria, acte adm. nr. 1983/1803 și 1016/1836*).

32. Sigiliul comunei ODOREU. Legenda: UDVARI KÖZSÉG PECSÉTJE, sec. al XIX-lea, oval 25×30 mm. În câmpul sigiliului un fier de plug. (*Tipare de sigilii nr. 159*).

33. Sigiliul localității PETEA. Legenda: PETE HELYSÉG PECSÉTJE 1850, rotund, 24×24 mm. În câmpul sigiliului un brăzdar și un fier de plug, iar deasupra acestora o coroană deschisă. (*Tipare de sigilii nr. 153*).

34. Sigiliul comunei PETREȘTI. Legenda: MEZÓPETRI KÖZSÉG, sec. al XIX-lea, rotund 33×33 mm. În câmpul sigiliului probabil cai stilizați ridicați în două picioare, cu două săbii încrucișate, în partea superioară a câmpului spice de grâu și un fier de plug. (*Tipare de sigilii nr. 86*).

35. Sigiliul localității PIȘCARI. Legenda: PISKARKUSI, 1871, rotund, 25×25 mm. În câmpul sigiliului un brăzdar și un fier de plug. (*Tipare de sigilii nr. 167*).

36. Sigiliul localității POMI. Legenda: REMETE MEZŐ... (litere șterse, probabil — PECSÉTJE —) Sf. sec. al XVIII-lea, oval 24×30 mm. Câmpul sigiliului șers. (*Primăria, acte adm. nr. 254/1804*).

37. Sigiliul localității POTAU. Legenda: SIGIL/UM/ POS/ESIONIS/ PATOHAZA, 1801, rotund, 32×32 mm. În centrul câmpului sigilar un brăzdar și un fier de plug, iar lateral spice de grâu. Un alt sigiliu este cunoscut din anul 1875. (*Fotocopii nr. 14 și Tipare de sigilii nr. 99/1875*).

38. Sigiliul localității PRILOG. Legenda RÖZSA PARLLAG S.A.T.M. (deci Szathmár), sf. sec. al XVIII-lea, rotund 22×22 mm. În câmpul sigiliului un brad. (*Primăria orașului Nou, act nr. 316/1828*).

39. Sigiliul localității RACOVA. Legenda: RÁKOS TEREDES HELYSEĞ PECSÉTJE, 1824, rotund, 28×28 mm. În câmpul sigiliului într-un scut rotund o parcelă de pământ arabil, un fier de plug, plante și viță de vie. (*Tipare de sigilii nr. 126*).

40. Sigiliul localității RACSA. Legenda: RAKSA, sf. sec. al XVIII-lea, rotund, 28×28 mm. În câmpul sigiliului un brăzdar și un curățător pe plug. (*Primăria orașului Nou act nr. 316/1828*).

41. Sigiliul localității RECEA. Legenda: LENÁRDFALU, încep. sec. al XIX-lea, rotund, 25×25 mm. În câmpul sigiliului într-un semicerc sunt stilizați un grup de ploi. (*Primăria, acte adm. nr. 980/1834*).

42. Sigiliul localității REMETEA OÁŞULUI. Legenda: KÖSZEG REMETE, sf. sec. al XVIII-lea, rotund, 28×28 mm. În câmpul sigiliului un brad. (*Primăria orașului Nou, act. nr. 316/1806*).

43. Sigiliul localității ROMĂNEȘTI. Legenda: GÖRBED, încep. sec. al XIX-lea, rotund, 25×25 mm. În centrul câmpului sigilar, într-un scut rotund, este reprezentat un brad înconjurat lateral cu elemente de ornamentație. (*Primăria orașului Nou, act nr. 277/1816*).

44. Sigiliul localității ROȘIOR. Legenda: V.S.M. (deci Veresmart), sf. sec. al XVIII-lea, oval, 28×28 mm. În partea superioară a câmpului sigilar este reprezentată o coroană închisă, lateral ornamentație, iar sub coroană este reprezentat un rac și un cap de animal cornut. (*Primăria orașului Nou, act nr. 240/1806*).

45. Sigiliul comunei RUȘENI. Legenda: OROSZFALU KÖZSÉG PECSÉTJE, 1867, rotund, 33×33 mm. În câmpul sigilar coada unui topor. (*Tipare de sigilii nr. 163*).

46. Sigiliul localității SATUL NOU DE JOS. Legenda: SIGILLUM POSSESSIONIS ALSOFALU, 1784, rotund, 27×27 mm. În câmpul sigiliului, într-un scut de frunză, un pom fructifer. (*Primăria, acte economice nr. 18 și 19/1794*).

47. Sigiliul localității TAUTII DE SUS. Legenda: SIGILLUM. GI-ROLD. TÓTH FALUSIENSE, 1701, rotund 35×35 mm. În câmpul sigiliului, într-un scut rotund, doi sfinți stilizați, cu o cruce, jos pom fructifer și o capră. (*Tipare de sigilii nr. 10*).

48. Sigiliul localității SĂBIȘA. Legenda: SIGILLUM: POSSESIONIS: SEBES: PATAK:, 1785, rotund, 30×30 mm. În câmpul sigiliului se află o ornamentație de frunză împărțită în două printr-o linie verticală. În partea stângă jos floarea soarelui, deasupra acesteia semiluna și soarele, iar în dreapta jos un fier de plug și un brăzdar, deasupra acestora așezat orizontal un curățător de plug. În partea superioară a câmpului sigilar o coroană închisă. (*Primăria, acte adm. 989/1808*).

49. Sigiliul târgului SĂSAR. Legenda: SIGILLUM OPIDI ZAZAR, 1798, oval, 26×33 mm. În câmpul sigiliului oval o viță de vie cu pari și

cu patru ciorchini de struguri, iar deasupra parului o coroană deschisă. (*Tipare de sigilii* nr. 88).

50. Sigiliul comunei SĂTMĂREL. Legenda: ZSADÁN KÖZSÉG PECSÉTJE, 1872, oval, 22×32 mm. În câmpul sigiliului în partea superioară un snop și spice de grâu, iar în partea inferioară un brăzdar și un fier de plug. (*Tipare de sigilii* nr. 136).

51. Sigiliul comunei STÎNA. Legenda: FELSŐ BOLDAD KÖZSÉG PECS/ETJE/, 1860, rotund, 30×30 mm. În câmpul sigilar, într-un scut rotund, o cununa de flori, iar în mijlocul câmpului anul confecționării sigiliului — 1860. (*Tipare de sigilii* nr. 72).

52. Sigiliul localității regale — erariale ȘURDEȘTI. Legenda: SIGIL/UM/ PAGI R/EGI/ FISCAL/I/ SURGYEFALU, 1785, rotund, 28×28 mm. În câmpul sigiliului inscripția SAXUM RUSSUM și ornamentații (*Tipare de sigilii* nr. 56).

53. Sigiliul comunei TĂTĂREȘTI. Legenda: RÉSZTELEK KÖZSÉG PECSÉTJE, 1862, rotund, 35×35 mm. În câmpul sigiliului un brăzdar, un fier de plug și un pom fructifer. (*Fotocopii* nr. 83).

54. Sigiliul comunității SATUL NOU DE SUS. Legenda: SIGILUM COMUNITAS F/ELSO/ UYFALU, sf. sec. al XVIII-lea, rotund, 21×21 mm. Câmpul sigiliului este împărțit în două de o apă curgătoare, având în ambele părți câte o stea și un pom fructifer. (*Tipare de sigilii* nr. 51).

55. Sigiliul localității TĂUȚII SUPERIOR (azi Tăuții Măgherauș). Legenda: SIGILLUM SUPERIORI MIZTOTHFALVA, 1647, rotund, 24×24 mm. În câmpul sigiliului, într-un scut timbrat o ciorchină de strugure și o sapă. (*Primăria* act. nr. 783/1647).

56. Sigiliul localității VAMA. Legenda: VÁMFALUNAK PECSÉTJE și probabil SZATHMÁR V/ÁRMEGYE/ (text șters), 1636, rotund, 28×28 mm. Într-un scut rotund, în centrul câmpului sigilar se află un pom fructifer, iar lateral anul confecționării sigiliului 16—36. (*Primăria*, act nr. 784/1647).

57. Sigiliul localității VEZENDIU. Legenda: VEZEND HELLSÉG PECSÉTJE, 1794, rotund, 28×28 mm. În câmpul sigiliului, într-un scut rotund în partea superioară soarele și luna, iar deasupra lor o coroană deschisă cu cruce. În mijlocul câmpului sigilar un fier de plug și un brăzdar înconjurat de spice de grâu. (*Tipare de sigilii* nr. 21).

ADATOK XVII. SZÁZADI SZELLEMI MOZGALMAINK TÖRTÉNETÉHEZ

BURA LÁSZLÓ

*Herepei János Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*¹ című munkája II—III. kötetében szellemi életünk több neves személyiségét említi, akinek szatmári vonatkozása, kapcsolata is van. Minthogy Herepei János nem ismerte azt a kódexet,² amely a szatmári református kollégium anyakönyveit, a kollégium fegyelemi tanácsának jegyzőkönyveit stb. tartalmazza, a kódexből nyert adatokkal kiegészítem az Adattárban Porcsalmi Andrásra, Técsi Joó Istvánra, Körmenyi Péterre, Vásárhelyi Istvánra, Szatmári Andrásra és Veszprémi Istvánra vonatkozó adatokat.

1. **Porcsalmi András** Apáczai Csere János tanítója, később Kolozsváron tanártársa volt. Rőla Herepei azt közli, hogy Szatmáron filozófiai és filológiai évfolyamot végzett, s a kollégiumot 1637. július 7-én hagyta el.³

A szatmári református kollégium anyakönyvében 1633-ban írta alá az aláírási jegyzőkönyvet. Tanára Lázár Miklós (Nicolaus Lázár) volt. A jegyzőkönyvet aláíró 78 tanuló közül Andreas Porcsalmi sorban az 56. Az aláírási jegyzőkönyv csak az évet említi, nem közli a hónapot, napot.

Porcsalmi jelzett időpontbeli távozásáig még két aláírási jegyzőkönyvet készítettek, neve azonban ezekben nem szerepel.⁴ Minthogy ő maga jegyezte fel a kollégiumból való távozásának időpontját, joggal feltételezhetjük, hogy őt is a kérdéses időpontban itt tanító tanárok, tehát Wáári Miklós és Vásárhelyi István tanították.

Porcsalmi Andrást Apáczai úgy említi kolozsvári beszéde bevezetőjében, mint az enciklopédikus ismeretekre, a tapasztalati tudományok tanulmányozására ösztönző tanárt. Iskolatörténeti nyomozásainak során talán feltételezhetnők, hogy ezek Porcsalmi életében messze visszanyúlhatnak, talán a négy Szatmáron eltöltött tanulmányi évébe is.

2. **Técsi Joó István**, aki Sárospatakról 1644-ben jutott el Leyda akadémijára, Sárospatakot megelőzve szintén Szatmáron tanult.⁵ Wáári

¹ *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. Budapest. Szeged. I—III. (I: 1965, II: 1966, III: 1971) — Herepei János cikkei —.

² A kódex: *Matricula studiosorum*. (1610—1773. közti adatokat tartalmaz. (Vö. Bura László: *Szatmári diákok 1610—1852*. 1: 41. (Kézirat. Kiadás alatt.)

³ Porcsalmi maga jegyezte fel az adatot a kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában található kéziratos kötetbe. Vö. *Adattár*, II. 297.

⁴ Esetleg kintlakó lett, s az ő nevüket nem jegyezték fel, esetleg azért nem, mert előzően aláírta a jegyzőkönyvet.

⁵ *Adattár*, II. 64. Származási neve után feltételezi, hogy a máramarosi Técső helységéből ered, valószínűleg 1619—1620-ban született.

Miklós (Nicolaus M. Wáári) tanítványaként írta alá a kollégium aláírási jegyzőkönyvét (Stephanus Teczői néven) 1635. szeptember 18-án.

3. Körmen di Péter — Herepei adatai szerint — 1658. június 22-én a sárospataki kollégium szeniora, 1660. július 25-én pedig külföldre indul, Franekera akadémiáján teológiát tanul.⁶ Herepei tud arról, hogy hazatérte után Szatmáron kollégiumi tanár, adatai azonban pontosításra szorulnak.

Körmen di Péter ugyanis külföldi tanulmányútja előtt már Szatmáron tanított, mégpedig nem is sokkal a sárospataki szeniora után. A kollégium anyakönyvében 1658. július 7-i keltezéssel a következő bejegyzés olvasható: „Humanissimus nec non doctissimus magnoque pietatis fulgere candidatus vir dominu Petrus Körmen di consitutus scholae Szatthmarinae moderator. Anno 1658 die 7. Julii.”

A „moderator” valószínűleg az iskola rektora, vezetője jelenésű, ugyanis az aláíró 63 diák között szerepel a testvére, Körmen di Balázs is, akiről feljegyezték, hogy az iskola szeniora és „collaborator, azaz segéd-tanító, osztálytanító.

Körmen di Péter tanítványai közé tartozott Eszéki István és Szatmári András is.

Második alkalommal 1664-ben szerepel az iskola tanáraként: „Wenerabili virtute insignitus, reverendissimus ac clarissimus vir dominus Petrus Körmen di ex academiis lacte ac pie reversus, iterum est introductus ad regendam hanc scholam celeberrimam civitatis famosque memoriae Szatthmari, anno 1664 quinto Idus Februarri.”

Nem állapítható meg, hogy meddig tanított, mindenesetre az 1665. évi aláírási jegyzőkönyvében már Szécsi István tanár neve szerepel.

4. Vásárhelyi István angliai egyetemen tanult. Hazatérésének időpontját 1637. elejére valószínűsíti, ugyanis (a Leydából 1635. nyarán hazatért) Haller Gábor naplójában azt írja, hogy belgiumi adósságát Medgyesen adta meg neki 1637. március 5-én vagy 6-án.⁷ Herepei forrásai szerint Vásárhelyi március 9-én indult el Kolozsvárról Sárospatakra, hogy elfoglalja az ottani kollégium egyik megüresedett tanári állását. Megemlíti azonban azt is, hogy nevét hiába keressük az ottani tanároknak Szombathi János által összeállított névsorában.

Herepei lehetségesnek tartja, hogy a fentebbi Vásárhelyi István esetleg azonos az 1630-as évek végén Szatmáron működő iskolarek-torral.

Nos, a szatmári iskolában 1636. december 4-én jegyezték fel Wá-sárhelyi István tanárságát: „Reuerendus ac clarissimus nec non summa pietate uita irreprehensibili doctissimus wir dominus Stephanus Wasárhelyi conductus ad regimen scholasticum Szatthmarinae, anno domini 1636 die 4 Decembris.”

Herepei János — Bod Péter Magyar Athenas című munkájára hi-vatkozva — állítja, hogy ezidőtájt Szatmáron tanult Kézdi-Vásárhelyi Péter, Barcsai fejedelem udvari papja, az enyedi kollégium későbbi első professzora, aki feltehetően Vásárhelyi István rokona volt. Neve nem sze-

⁶ Vö. Adattár, III. 406–7.

⁷ Vö. Adattár, III. 421.

reper az aláírási jegyzőkönyvben, 1637—1641 között pedig nincs anyakönyvi bejegyzés. Nagyon valószínű azonban az, hogy Kézdi-Vásárhelyi Péter éppen a rokonánál lakott, s így nem is kellett aláírnia a kollégium bentlakóinak jegyzőkönyvét.

5. Szathmári András nem volt jelentős egyéniség, peregrinációs albuma,⁸ emlékkönyvecskéje azonban érdekes kortörténeti dokumentum, hisz a külföldi akadémiákat látogató diákjaink szokásairól tudósít.

Herepei János Adattára szerint⁹ Szathmári András valószínű, hogy Szatmáron született és ott is járt iskolába. Azt is lehetségesnek tartja, hogy az 1660. év után utolsó évére még átment a nagybányai ev. ref. gimnáziumba, ahol egy vele azonos nevű tanuló írta alá az iskola törvényeit. 1664. májusában viszont a franekerai egyetem teológiai és filozófiai karára iratkozik be Veszprémi Istvánnal és még három társával.

Mit tanúsítanak a szatmári református kollégium aláírási jegyzőkönyvei?

1662. február 4-én tógás diák írta a Veszprémi István által vezetett iskola jegyzőkönyvét. Sorrendben a 19. Andreas Szathmári, akinek neve mellett még ez olvasható: senior, doctus piusque, satis fecit.

Az 1664. február idusán készült jegyzőkönyvben (a tanár Körmendi István) az ötödik aláíró: Andreas Szathmári, (satis fecit.)

1665. február 20-án Szécsi István tanár tanítványaként írja alá a jegyzőkönyvet. Az első aláíró a szenior, a második pedig Andreas Szathmári, contrascriba. Tehát ő lett a diákok közösségének a jegyzője, a kollégiumi diákság egyik vezetője.

Ezek az adatok, úgy érzem, ellentmondanak az Adattárban közlteknek. Valószínűtlennek tűnik az, hogy a szatmári kollégium diákja 1664. februárjában még a kollégiumban legyen, májusban már Franekera akadémikusa, 1665-ben (esetleg 1664-ben?) részt vesz akadémikusok vitatkozásában, majd 1665. március 3-án Gröningában fordul meg.

Viszont 1665. február 20-án Szatmáron aláírja (még hozzá a diákság egyik vezetőjeként) a jegyzőkönyvet.

Az egyik lehetőség az, hogy a külföldi tartózkodással kapcsolatos adatok nem pontosak, a másik lehetőség, hogy Szathmári András itthonról írta a vitatkozást üdvözlő verset (ez nem valószínű), s végül az is előfordulhat, hogy nem ugyanazon személyről van szó, a névazonosság valahol összezavarja az adatokat.

Herepei közlése szerint a Hollandiából hazatérő Szathmárit a tiszántúli püspök iskolamesterül rendeli valamelyik iskolához, „mégpedig — ha nem csalódom — a szatmári főiskolához.” Nos, az anyakönyvekben nem szerepel a neve. 1666-ban Veszprémi István a tanár, 1669-ben Veszprémi mellett Otrokócsi Fóris Ferenc. Legfeljebb az 1667-es évről lehetne szó — de ebből az évből nincs jegyzőkönyv —, ugyanis 1668-ban már Cégényben pap.¹⁰

⁸ Lásd: Szathmári András és peregrinációs albuma. In: Adattár, III, 390—393.

⁹ Vö. Adattár, III. 390.

¹⁰ Herepei János forrásai: Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtár*, 1—3. Budapest, 1879—1898. (Veszprémi István és Szathmári András személyéről: III. 2279.) és Borovszky Samu: *Tiszán túli ev. ref. papok*. Budapest, 1898. (Szathmáriról: 36. l.).

6. **Veszprémi István**, erdélyi református püspökről Bod Péter nyomán közli, hogy „volt Ifjúságának idején A'Szathmári Oskolában... víselt Professzorságot.“ Nem tudja azonban, hogy külföldi útja előtt, avagy azután töltötte be ezt az állását, ámde bizonyos — mondja —, hogy professzor még nem lehetett, hanem csak iskolamester, illetőleg rektor.

A kollégium anyakönyve Veszprémi szatmári működéséről a következőképp tanúskodik:

1662: „Humanissimus ac doctissimus generosoque virtutis stemmate condecoratus vir dominus Stephanus Wespsemi, conductus ad regimen scholae celeberrimae Szatthmarinae, anno domini 1662 die 4 Februarri.“

Tehát először az 1664. májusában kezdődött külföldi útja előtt tanított a szatmári kollégiumban, 41 tógás diák írta alá az aláírási jegyzőkönyvét.

Hollandiából hazatérve 1666. októberében iktatják be útolag az iskola vezetőjének: „Clarissimus nec non ingenii dextentitate multas excellentissimus Stephanus Wespsemi, post multas in academiis peregrinationes iterum patriae redditus, introductus est ad dirigendam scholam Szatthmarinan anno 1666, die 25 Octobris cuius disciplinae subscripserunt.“ Összesen 71 diák írta alá a jegyzőkönyvet.

1669. április 18-án, amikor Otrókócsi Főris Ferencet az iskola rektoraként beiktatják, a jegyzőkönyv közli, hogy az iskola első rektora Veszprémi István: „...rectore primario existente clarissimo domino Stephane Wespsemi“. Ekkor 69 tanuló írja alá a jegyzőkönyvet.

Távozásáról az 1671. július 9-i bejegyzés tudósít: „Reverendus ac clarissimus dominus Stephanus Wespsemi ductus ad officium pastorum in aulam memoriae dominae magnificae Kemenyianae. Senior venerabilis tractus Udvarhelyiensis postea episcopus Transylvaniae.“

Veszprémi István tehát kétszer is tanított a szatmári kollégiumban külföldi útja előtt is, utána is.

7. **Szathmár-Némethi Mihály** is a külföldön tanultak egyike. Róla Herepei azt írja, hogy esetleg azonos lehet a decemberi kollégiumban 1657. november 6-án aláírt Michael Némethi-vel.¹¹ A szatmári kollégium aláírási jegyzőkönyveiben 1652. július 16-án szerepel Michael Némethi (satis fecit) neve. A kollégium tanára ekkor Kaposi G. Pál. Egyéb adat híján nem is próbálkozhatunk meg a szóban forgó nevek azonosításával.

DATEN ZUR GESCHICHTE UNSERER BEWENUNGEN AUS DEN XVII-TEN JAHRHUNDERT

(Zusammenfassung)

Durch die ältesten Matrikelbücher des reformierten Gymnasiums und durch das Protokoll des Disziplinärrates ergänzt der Beitrag die Angaben von János Herepei. Er schreibt in seinem Werk „Angaben zur geistlichen Bewegungen des XVII. Jahrhunderts“: (II—III. Band) über mehrere hervorragende Persönlichkeiten aus Sathmar. Diese sind: András Porcsalmi, István Técsi Joó, Péter Körmendi, István Vásárhelyi, András Szathmári und István Vásárhelyi.

¹¹ Vö. Adattár, III. 411—3.

POPA CHIRILĂ DIN ACIUA — COPIST DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XVII-lea

ELENA BĂRNUȚIU

Alături de cartea tipărită care a circulat în toate provinciile românești, purtând mesajul cultural și confirmând aceleași preocupări spirituale, copiile manuscrise aduc de peste veacuri munca plină de dăruire a unor cărturari modești, din mulțimea cărora multe nume nu au fost păstrate.¹

Manuscrisul care face obiectul prezentului studiu este un Minei românesc de la sfârșitul secolului XVII, în grafie chirilică și provine din colecția lui Darius Pop, împreună cu alte manuscrise „cedate de mine orașului Satu Mare”.²

Manuscrisul (19×15,5 cm) are 244 de file, nenumerotate, textul dispus pe o coloană, iar numărul rândurilor variind între 18 și 21. Lipsesc ilustrațiile, copistul grăbindu-se să-l ofere cât mai repede unei comunități lipsite de textele necesare oficerii serviciului religios. Textul este scris cu cerneală neagră de diferite tipuri și cerneală roșie pentru titluri, pentru indicațiile tipiconale cât și pentru inițialele frazelor și capitolelor. Inițialele sunt simple, textul fiind realizat cu două feluri distincte de scriere: semicursivă și semiuncială, cu suprascrieri și prescurtări.

Analiza lexicală a textului, prin cuvintele și expresiile folosite (limbile, pricează, împotriva, împocișetorilor, frămseța, cinuri, îmblăție, mănule, târhat, solitoare, unciune, miertă, zama, vârvul, ol, tomnind) oglindește crâmpoșele ale graiului din nordul țării, la sfârșitul secolului XVII, când dascăli și dieci locali și peregrini copiază și leagă cărți în această parte a țării.

Pe baza analogiilor grafologice cu Triodul³ existent în colecția Muzeului Județean Satu Mare, îl recunoaștem pe copistul „popa Chirilă din Aciua”, despre care avem date certe că la sfârșitul secolului XVII traduce și scrie un Minei pentru popa Iuon din Mădăraș.⁴ Traducerea

¹ P. P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii românești*, București, 1969; Șt. Bărsănescu, *Pagini nescrise din istoria culturii românești*, București, 1968; P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965; Florian Dudaș, *Manuscrisele românești medievale din Crișana, Transilvania*, 1986.

² Darius Pop, *Mărturii strămoșești*, Satu Mare, (1983).

³ Doru Radosav, *Manuscrise românești din sec. al XVIII-lea în părțile sâtmărene*, în Satu Mare Studii și Comunicări, 1981—1982.

⁴ Ioan Bârlea, *Insemnări din bisericile Maramureșului*, București, 1909.

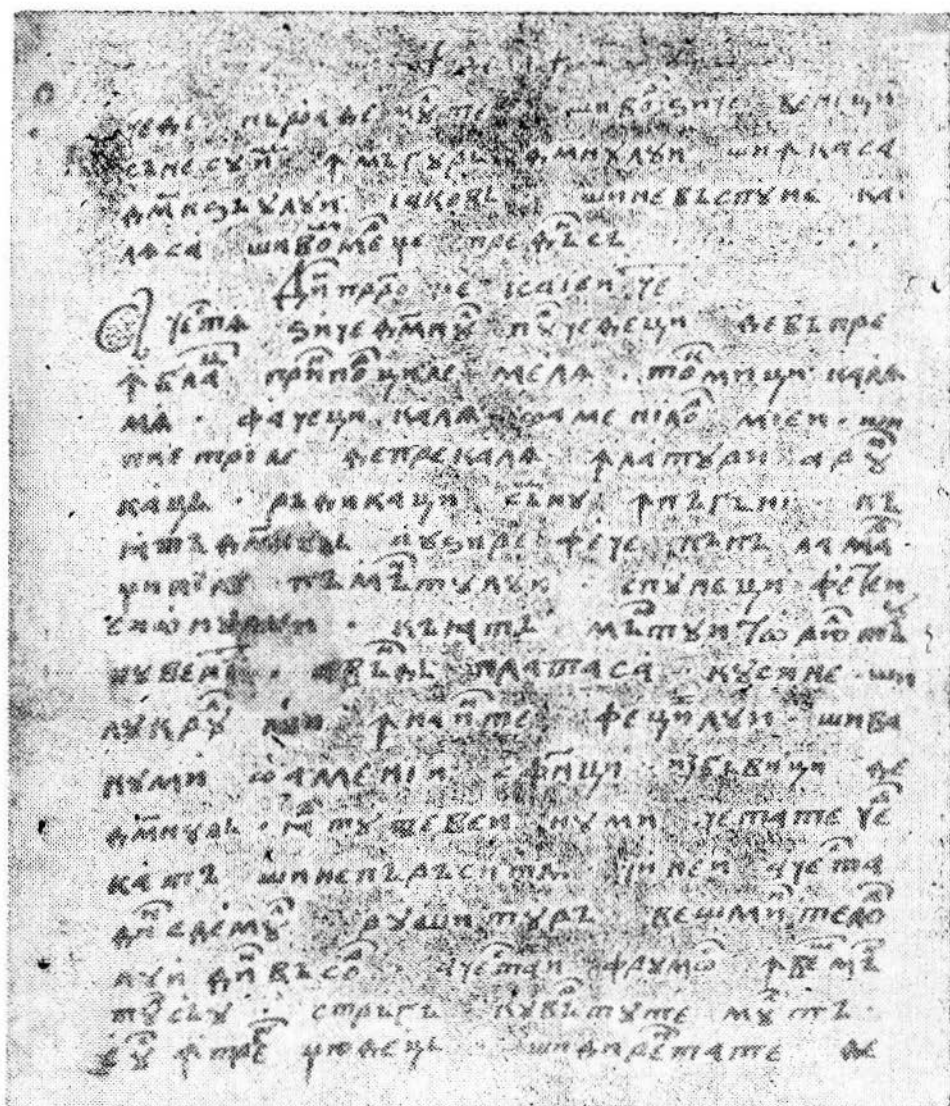

Fig. 1. Pagină din manuscris

o face din slavonă „cu socotință pre limba rumânească întoarsă... E făcut de înțelesul celor neînțelegători, nu numai celor proști, ce, mai tare și mai vărtos, preuților cărora nu știu înțelegerea slavonească... Că noi, Rumânii, cari suntem întru aceștia ținuturi amestecați printre alte limbi, suntem ca trâmbița, de o răsufli și nu-i înțelegeam glasul ei, așa și tocmealele svinților le auzim într-altă limbă... iară alte limbi au de știu toată Scriptura în limba lor, adecă cumu-s Sârbii, Rușii, Grecii, iară după aceia jeluind și ai noștri spre înțelesul sloveniei, au întors mult den cartea slovenească pre limba noastră cea rumânească, cu înde-

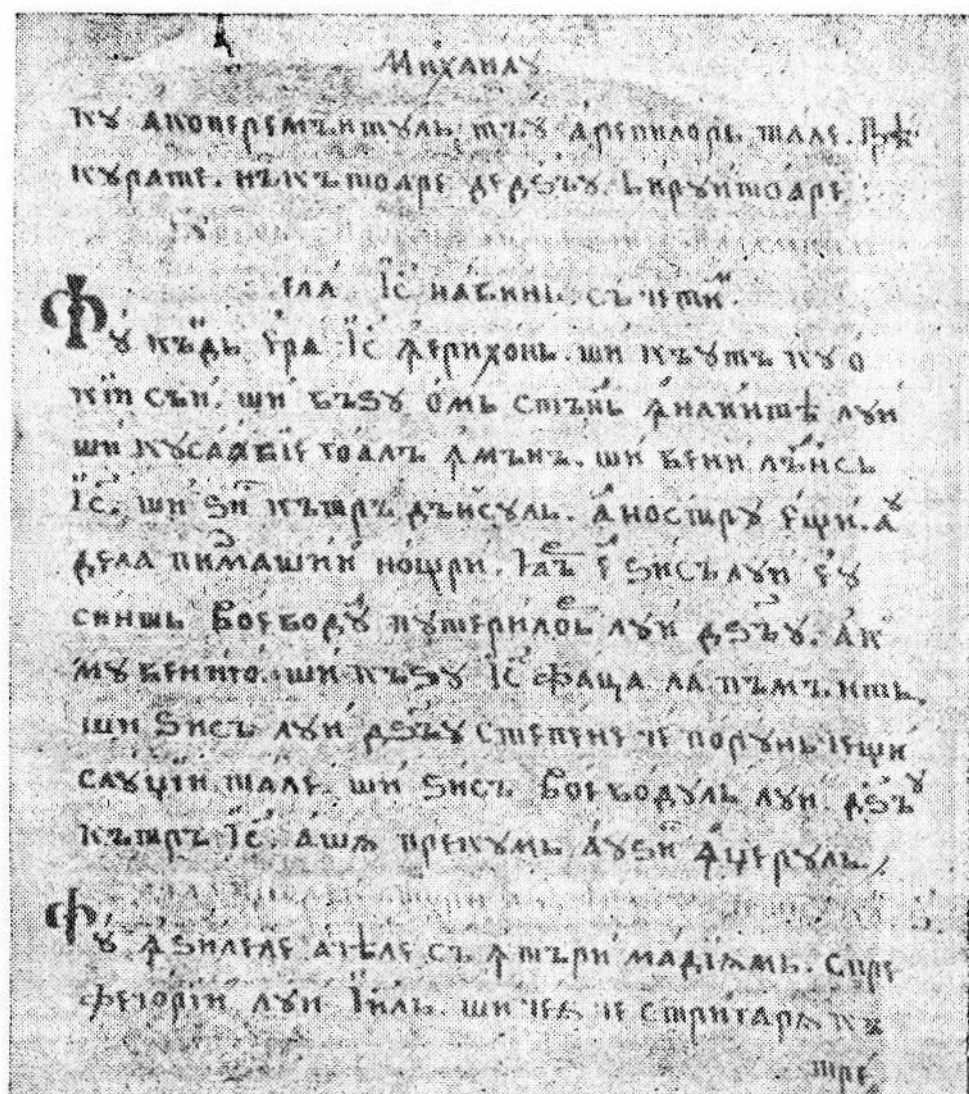

Fig. 2. Pagină din manuscrisul de la Aciua.

munarea milostivului Dumnezeu și de acum încă avem nădejde să ni se înmulțească scriptura pre limba noastră.⁵

Fost învățător în Unimăt, popa Chirilă din Aciua a înzestrat multe biserici cu cărți pe care le copia cu multă râvnă și osteneală.

Triodul pe care-l semnează „Popa Chirilă de Aciua“ den varmeghia Sacmarului⁶ îl realizează în răstimp de 8 ani (1725—1733).

⁵ Ștefan Meteș, *Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Ardeal și Ungaria*, Arad, 1918.

⁶ D. Radosav, *op. cit.*

În cazul Mineiului de față, este foarte posibil să-l fi început cu mult timp înainte de a-l termina, folosind două tipuri distincte de scriere, trecând de la scrierea semicursivă la semiuncială, care apropie, grafic, manuscrisului de tipăritură.

În ultima parte manuscrisul cuprinde 4 file (230—233) cu Evanghelia la sâmbăta lui Lazăr, text semnat la 1708 de diacul Gheorghe din Surdești.

Prin urmare popa Chirilă trebuia să fi isprăvit până la această dată copierea cărții.

Din punctul de vedere al conținutului Mineiul cuprinde serviciile pentru următoarele sărbători:

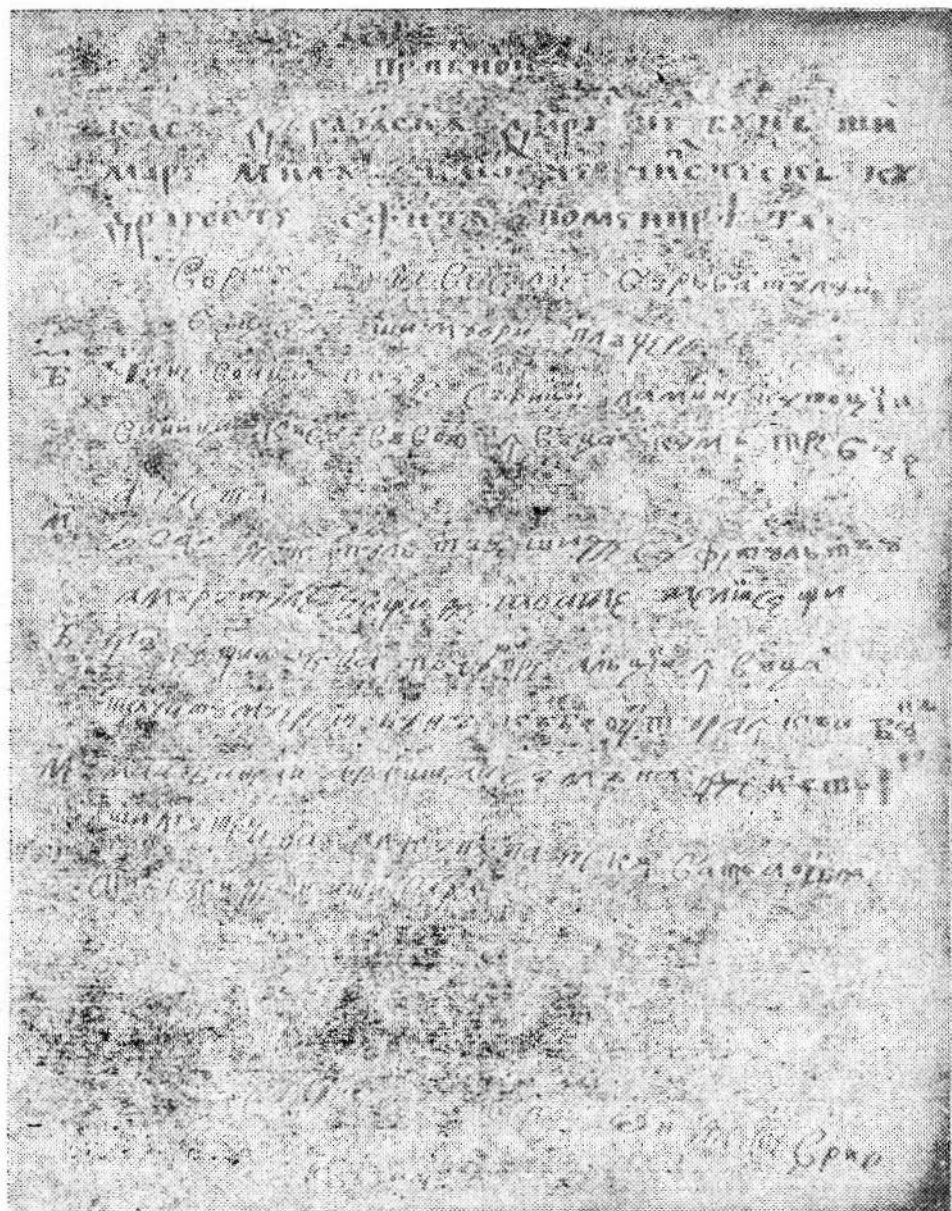
1. Simion Stâlplnicul
2. Nașterea născătoarei de D.zeu
3. Înălțarea Crucii
4. Sf. Paraschiva
5. Sf. Mucenic Gheorghe
6. Arh. Mihail și Gavril
7. Intrarea Maicii D. lui în biserică
8. Sf. Nicolae
9. Nașterea Domnului
10. Obrezania Domnului
11. Botezul Domnului
12. Întâmpinarea Domnului
13. Duminica Florilor
14. Bunavestire
15. Marele Mucenic Gheorghe
16. Înălțarea Domnului
17. Rusaliile
18. Nașterea Sf. Ioan Botezătorul
19. Sf. Apostoli Petru și Pavel
20. Schimbarea la Față
21. Adormirea Maicii Domnului
22. Evangheliile și apostolii praznicelor

Copiile cu o astfel de organizare a conținutului au circulat în Transilvania începând cu sfârșitul secolului XVII, servind la oficierea serviciului religios, dar și drept cărți de învățătură pentru cei dornici să învețe scrisul și cititul.

Prețuite de comunitățile în posesia cărora ajungeau, manuscrisele erau păstrate cu grijă, iar însemnările făcute de dascălii și preoții sateilor erau mesaje încredințate veșniciei.

Din însemnările făcute pe acest Minei aflăm că a circulat în satele din jurul localității Aciua, în Buzești, ajungând spre sfârșitul secolului XVIII la Satu Nou și Șurdești. (localități, care au făcut parte din comitatul Satu Mare).

Diacul Gheorghe, Ștefan, Pop Ionas, Popa Ion, Părintele Ambrozie, Grigorie, sunt nume care au servit viața religioasă și culturală a românilor din aceste locuri. În jurul bisericilor și a mănăstirilor s-au format dascăli și preoți luminători de neam și nu întâmplător popa Chirilă, înzestrat cu o cultură aleasă, vine din acea parte a comitatului Satu Mare,

unde la Fărcașa (azi în județul Maramureș) s-a construit o biserică la 1622.

Redăm în continuare însemnările, în ordinea apariției în text. Pe fila 33 verso: „Versu de veselie bărbatului bețivu și muierii plângere“:

B. Cine voiți gazde să fiți
La mine cu toți veniți

Că eu vă voi învăța
Cum trebuie a gusta.

M. O vai de capul tău
Și de sufletul tău
Amărățute ce ești
De toate te lipsești.

B. Că eu știu ceva
Pociu și pre alții învăța.
Taci, tu muiere, nebună
Că băutura încă-i bună.

M. Mai bine ai ara
Și ai sâmbâna
Și câte ceva ai căpăta
Decât bat a umbla
Pierzându-ți și vara.

Scri-am eu Popa Ion, dekebbie 26 zile“

Pe fila 104: „În 1788 am dus fânu la Nistru cu doi boi“.

Pe fila 104 verso: „În datorie banilor de 10 florinți, am dat întâie un zlot, apoi când s-au măritat Afinie o vică de grâu, doi bani de trisprece, 8 de coți, 25 de vidir, doi bani de trispr când s-au cumpărat zadie, un ban de trisprăzece, 5 pot (oci) de la sare, 8 bani când au închis vaca, de doao erni purtatu lemnelor.“

Pe fila 137 verso: „În sâmbăta brânzei facem pomenire, feurarie 28, 1777, Popa Ion.“

Pe fila 233 verso: „Pisal brat diac Gheorghe iz Surdești, rok Bă-tăiu 1708“.

Pe fila 234: „Când s-au născut Mărișca me au fost anul Domnului 1812 în luna Martie, 10 zile“.

Pe fila 234 verso — 235: „Verșu bucatelor“ (pl. XXII)

1. „O, blagoslovite cucuruz mălaiu
Că în țară stai
Și morții nu ne dai.
Cât Abrudanii de tine auziră

2. „Și toți călărește viniră
Zioa și noapte te căutară

3. Și pe Someș te aflară
Pre tine te cumpărară
Și în desagi te băgară
Și în țară te semănară.

4. O, blagoslovite mălaiu,
Cât întru această lume
Ț-ai scos ție mare nume

5. Că câtu-i omul de sărac
De te are bine-i pare

6. Iară cei cu bogăție
Țin cu tine mare frăție.
7. Dară, o, blagoslovite mălaiu
Vină și la noi
Că încă vom face cu tine
Pre cum vom ști mai bine.
Nici pre tare te vom cerne
Ce pre masele îți vom așterne
Pre cum fac și abrudenii
Cu înțelepții bistrițanii.
Și nemișii morășeni
Cu smeriți oașeni
Unde doi se tâlnesc
Tot de tine vorovesc.
Din țară te scornesc
Și prin casă te grămădesc
Boresăle-și veselesc.
Vai sărac mălaiu cald
Căci n-am lapte să te scald,
Brânză să te învălesc
Și unt să te netezesc.
Ce te voi mânca curat
Cum dumnezeu mi te-au dat.
De acum până în vecie
Mălaiu mult în țară să fie.“

Și în continuare: „Acest vers al bucatelor l-au scris Ștefan din Buzăști. Ce te lauz cea ce ești mare cu mânia ce sloboz.“

Pe fila 235 verso: „Scriș-am eu Pop Ionaș di la Surdești, de bine voitoriu svinții tale, părinte Popa Ion di la Satul Nou, 1768.“ (pl. XXIII)

Pe aceeași fila: „Preacuviosul părintele nostru Ambrozie.“

„Scriș-am eu întru cei mai de jos, cu supărare și pagubă, eu Grigorie în 21 mai, când au mânat boul 1780“.

„Sau lunegat Miercaie în iunie 22, di st. sfîntit Muce (nic) Evsebie fiind lună noao, ziua fiind luni“.

„În 30 de zile, adecă marți în săborul svinților Apostoli Petru și Pavel am fost în Baia Mare, de 30 de post, luna fiind jumătate nouă 1780“.

Conținutul însemnărilor este divers și se constituie în file de cronică ale unei comunități de pe aceste meleaguri, consemnând mare număr de persoane și localități în care a circulat manuscrisul sau sunt locurile de obârșie ale preoților și diecilor. Redate concis, însemnările sunt surse prețioase pentru aflarea realității sociale, economice și culturale din veacul al XVIII-lea din această parte a țării noastre.

Climatul spiritual din mediul sătesc, întreținut de luminătorii neamului, în persoana preoților și diecilor, era condiționat de preocuparea slovei tipărite și manuscrise în funcție de condițiile reale existente, dar în același timp era (susținut) ridicat la cote înalte prin răspândirea producțiilor originale.

În zilele de sărbătoare, când aveau mai mult răgaz, preoții și diecii compuneau versuri inspirate de realitățile lumii în care trăiau.

Ștefan din Buzești, bun cunoscător a versurilor Psaltirii lui Dosoftei (dovadă primele două versuri din Psalmul 51 consemnate la fila 235) compune „Versu bucatelor“, alăturându-se celor care în secolul al XVIII-lea au avut preocupări literare.

„Versu de veselie bărbatului și a muierii plângere“ scris de popa Ion, sub formă de dialog, este o scenetă între (B) bărbat și (M) muieră, fiind un text cu nuanțe satirice și moralizatoare înscriindu-se în șirul producțiilor dramatice originale scrise în secolul al XVIII-lea, în limba română.

Parcurgând șirul însemnărilor de pe acest Minei, descifrăm strădanii unor cărturari modești din această parte a țării de a se implica profund în cadrul intim al vieții spirituale, pentru păstrarea limbii și unității naționale. Ei au fost cei care și-au asumat rolul de „luminători“, aportul lor la evoluția învățământului fiind covârșitoare, aducând cartea în atenția locuitorilor satelor, folosind cuvântul scris ca un mijloc important de comunicare între oameni.

Revenind la copistul Mineiului prezentat, a cărui activitate a fost determinată de dorința de a sluji limba și cultura națională, el a fost pentru timpul său cărturarul conștient de rolul asumat în derularea fenomenului cultural.⁷

Alături de exemplarele de carte românească tipărită și de copiile manuscrise, care au circulat în ținutul sătmărean, acest Minei ilustrează farmecul graiului din nord-vestul Transilvaniei la cumpăna veacurilor XVII—XVIII, făcând parte din categoria bunurilor patrimoniului național.

PATER CHIRILĂ VON ACIUA — KOPIST AUS DER ZWEITEN HÄLFTE DES XVII-TEN JAHRHUNDERT

(Zusammenfassung)

Der Artikel befasst einen handgeschriebenen „Minei“.

Es wird auf die besondere Bedeutung dieser Handschrift für das rumänische Kulturleben aus Sathmar hingewiesen.

Ein ehemaliger Lehrer, Pater Chirilă hat vielen Kirchen Bücher geschenkt, die er mit viel Mühe und Eifer kopierte, weil damals noch sehr wenige gedruckte Bücher waren.

Das Buch „Minei“ ist von der slawonischen Sprache übersetzt worden, und schildert einen Aspekt der Sprache aus den Nord und Nord Vest Teil des Landes, am Ende des XVII-ten.

Die Handschriften wurden sorgfältig von den Gemeinschaften bewahrt, denen sie gehörten, und die Schriftliche Bemerkungen die die Lehrern und Patern auf die Manuskripte machten, bleiben als Botschaft für alle nachkömmliche Generationen.

Der Inhalt dieser Schriftlichen Bemerkungen ist sehr verschiedenartig und stellt einige Seiten der Geschichte vor. Knapp verfaßt, diese Handschriften sind teure Quellen die auf die soziale, ökonomische und kulturelle Wahrheiten hinweisen, in den XVIII-ten Jahrhundert in diesen Teil des Landes.

⁷ A scris diacul Gheorghe din Surdești, anul D. lui 1708.

CONTRIBUȚII

LA ISTORICUL DEZVOLTĂRII MINERITULUI ÎN OAȘ ÎNTR-UN AN 1760—1918, (partea I-a)

ADALBERT BALOGH

Bogățiile subsolului din munții și depresiunea Oașului au fost cunoscute și sporadic exploatate încă din epoca bronzului. Această afirmație se bazează pe existența unor frecvente surpări ale suprafeței terenului începând cu zona vestică — Tarna Mare, Turț și Batarci și până în Valea Puturoasă din hotarul satului Vama — rămășițe ale unor galerii uneori de câteva sute de metri, săpate încă cu dalta și ciocanul, înainte de folosirea prafului de pușcă în minerit, urme descrise de specialiștii în minerit începând cu ultimul sfert de veac al secolului al XVIII-lea și până la sfârșitul secolului al XIX-lea, depozitele de zgură găsite în vecinătatea unor vechi topitorii cât și descoperirile arheologice de la Batarci, Târșolt și altele. Toponomiile ca „Dealul băii“, „Drumul băii“, „Piciorul băii“, și altele ca și legendele populare legate de existența odinioară în această zonă a unor mine bogate de aur și argint, în esență lor confirmă preocupările multisecolare a locuitorilor din Oaș legate de exploatarea și prelucrarea minereurilor.

Documentele arhivistice directe cunoscute de noi, care vorbesc despre această activitate din zona Oașului, sunt relativ recente, datate doar din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea¹. Din acestea rezultă că pe intervalul de peste un secol și jumătate care face obiectul cercetărilor noastre, cel mai mare interes s-a manifestat față de metalele prețioase: aurul și argintul și implicit față de plumbul și cositorul, metale însoțitoare în această zonă. Activitățile de cercetare, de explorare și mai rar de exploatare a acestor metale sunt legate îndeosebi de Tarna Mare, Turț, Racșa, Bixad și Vama dar atenția exploratorilor s-au extins și asupra terenurilor situate în hotarul localităților Batarci, Cămărzana, Gherța Mică, Negrești, Orașul Nou și Lăchînța, precum și spre zona vecină a Maramureșului istoric între Certeze și Remeți.

Exploatarea și prelucrarea zăcămintelor de pirită dar îndeosebi a limonitei din jurul Certezei, Moiseniului și Negreștiului este legată de numele Asociației din Oaș pentru fabrica de fier cu sediul de la Moiseni cu o activitate mai bogată între 1851—1865 care își va extinde proprietatea și asupra unor perimetre miniere acordate pentru fier din raza localității Tarna Mare, cunoscute deja de câteva decenii. Interesul față de exploatarea fierului din Oaș va fi reînnoit la mijlocul primului deceniu

¹ *Indrumător în Arhivele Statului județul Maramureș, București, 1974, p. 188.*

al Secolului XX-lea, la care de altfel se vor alătura și ample cercetări pentru identificarea cărbunelui din depresiunea Oașului, descoperit și început a fi exploatat și la Tarna Mare și Cămărzana cu 6—8 decenii în urmă.

Activitatea minieră din Oaș pe intervalul urmărit de noi, după cum vom vedea, a cunoscut perioade de avânt și de regres. Pe lângă condițiile naturale existente, ea a fost determinată și de interesul de care s-a bucurat mineritul într-o anumită perioadă pe scară națională și de peste hotare, precum și de nivelul tehnic cu care se lucra în exploatarea și prelucrarea minereurilor. Persistența relațiilor feudale până în 1848 și a unor rămășițe feudale până la finele perioadei urmărite de noi, distanța mare de cele mai apropiate topitorii de metale nobile și neferoase, conjugate de impracticabilitatea drumurilor existente și în special lipsa de capital industrial, au acționat în defavoarea dezvoltării mineritului din Oaș.

Toate aceste probleme în continuare vor fi abordate pe larg în cuprinsul acestei comunicări, axate pe localități și genuri de exploatare, din care în această primă parte vor intra preocupările legate de minereurile nobile și neferoase din jurul localității Tarna Mare.

Începuturile activității de exploatare minieră în jurul Tarnei, după afirmațiile specialistului Heinrich Berman, trebuie să fie căutate cu multe secole înainte de introducerea folosirii prafului de pușcă în minerit². Prima atestare scrisă este de acum 200 de ani (5 decembrie 1783), când Samuel Dobrinyi cu alți trei asociați ai săi cerea concesiune pentru o veche galerie și un puț sub nume de Redemptoris, situat în Dealul Iezure. Acordarea perimetrului solicitat este condiționată de îndeplinirea unor obligații³ și cu numele solicitanților în continuare nu ne vom mai întâlni.

La sfârșitul anului următor o altă asociație la care principalul acționar era Michael Gabsila, arendatorul domeniilor Nyaláb a lui Emerik Perényi, obține concesiune de exploatare pentru noua galerie „Sf. Mihai“, situată în dealul Piciorul Băița, în apropierea vechii galerii din Dealul Scabalca, galerie cu două funduri de exploatare umplute cu apă⁴. În aceeași zonă, același Gabsila în 1791 devine coproprietar cu baronul Ștefan de Peren al noului perimetru minier acordat sub numele de „Sf. Vicențius“⁵. Dar în prealabil, pentru necesitățile prelucrării minereurilor exploatare în mina „Sf. Mihai“, Gabsila și consorții săi construiesc un șteamp cu 9 săgeți și încep activitatea de exploatare și de prelucrare a unor minereuri cu conținut de aur, argint și plumb⁶. Pe intervalul noiembrie 1785—mai 1786 pe lista minerilor și altor categorii de lucrători ne întâlnim cu numele a 12 muncitori și un fierar, cheltuind pentru salarii și transport 643 florini și 27½ dinari⁷. De topitorie proprie nu dis-

² Gesell Sándor, *Oláhláposbánya és vidékének bányageológiai felvétele* (Descrierea geologică-minieră a Băiutului și împrejurimii) în *A Magyar királyi Földtani Intézet évi jelentése 1893-ról*. (Raport asupra activității Institutului geologic regal maghiar pe anul 1893), Budapesta, 1894, p. 121; Arhivele Statului Baia Mare, fond Inspectoratul GEOLOGIC MINIER Baia Mare, act. nr. 441/1916.

³ *Ibidem*, act nr. 6/1784.

⁴ *Ibidem*, act nr. 436/1784.

⁵ *Ibidem*, act nr. 1728/1891.

pune și ca urmare numai în 1788 este obligat să transporte cu mari cheltuieli până la Băița 270 măji de șlicuri⁸.

Încă din 1785 baronul Ferenc de Peren, coproprietar în localitate, încearcă să pună diferite piedici în calea asociației „Sf. Mihai”. Printr-un memoriu adresat Tribunalului minier din Baia Mare îl acuză pe Gabsila că șteampul construit se află pe teritoriul său, că pentru lemnele folosite la acest șteamp nu-i plătește nimic și că distruge fără nici o recompensă drumurile sale. De această dată Gabșila reușește să respingă acuzațiile și instanța minieră îi dă dreptate. Dar în 1788 deja va fi nevoit să sisteze vremelnice exploatarea: la începutul anului o parte dintre muncitorii săi cu forța sunt înrolați în armata imperială, iar apoi, la mijlocul anului, supraveghetorul său de la mină și șteamp este hărțuit, prins și pus în detențiune de către organele militare care patrulau în apropierea minei⁹. Aceste necazuri au agravat situația consorțiilor lui Gabsila care după 1791, în împrejurări încă neelucidate, părăsesc activitatea minieră de la Tarna și cu el se încheie primul episod al procesului urmărit de noi.

În 1808 Stephan Pereny depune o cerere pentru a-i reaccorda sub nume de „Sf. Vicent” vechea galerie părăsită din dealul Szkabalka pentru aur, argint și alte metale ce s-ar găsi¹⁰. Dacă exploatarea de această dată s-a început sau nu, nu avem informații. Urmează o pauză de 20 de ani și în 1828 Franz Hauptman cu alți 3 concesionari intră în proprietatea minei „Sf. Mihai” de pe dealul Borz, o mină părăsită de mult. Mina în cauză în anul 1844, pe motiv că de mai mult de 2 ani a fost părăsită, este reconcesionată lui Iosef Gasparovszki, Janos Volenczky și alții. La descrierea perimetrului se menționează că această mină se află la o distanță de 2½ km de minele din Turț. Este în locul unei mine vechi, cu o galerie inundată, deasupra căruia s-a săpat o galerie ajutătoare, bogată în aur și argint. Se văd urmele unui vechi șteamp și a unei topitorii¹¹. Pe baza acestei descrieri se poate stabili că este vorba de același perimetru pe care Gabsila și consorții săi l-au luat în exploatare în 1784. Pe lângă această zonă a localității Tarna Mare se mai afla în atenția vechilor exploratori și zona „Socea”, în vecinătate cu localitatea Valea Seacă care documentar apare prima dată în 1839, când numitului Mihail Szmag și consorțiilor săi li se acordă perimetrul „Leopold” în „Szotsa” cu o veche mină părăsită mai de mult¹².

În anul 1845 mina „Sf. Mihai” este cerută de un alt pretendent, Károly Szlivenszki din Baia Mare, afirmând că Gasparovszki a părăsit-o iar noua galerie pe alocuri este deja prăbușită¹³. În anul următor mina „Mi-

⁸ *Ibidem*, act nr. 228/1786 și 42/1788.

⁹ Numele acestora, cu ortografia scrisului contemporan, sunt următoarele: Antonius Sziegel, Theodor Dobrikan, Ladislau Barniszka, Theodor Kormos, Antonius Metallifossóri, Gabriel Barnicska, Flora Kormos, Alexius Dan, Theodor Kormos, Mathias Kocsis, Joannes Kocsis și Josephus Sodal, condus în 1788 de supraveghetorul Ioan Dimitczki, *Ibidem*, act nr. 201/1786 și 589/1891.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 304/1788.

¹¹ *Ibidem*, nr. 447/1785, nr. 42 și 589/1788.

¹² *Ibidem*, nr. 2743/1810.

¹³ *Ibidem*, act nr. 2458/1828 și 1503/1844.

¹⁴ *Ibidem*, act nr. 1418/1840.

¹⁵ *Ibidem*, act nr. 505 și 788/1845.

hai" se află deja în posesia lui Lajos Kovács. El cedează mina în cauză firmei „Unio din Ugocea“, care afirmativ în posesia unui capital important, intenționează ca în zona Tarna-Batarci și Turți să desfășoare o exploatare minieră intensă, solicitând și un nou perimetru sub numele de „Turczer—Nagytarner—Bona Spei“¹⁴. Atenția cercetărilor se extinde spre Valea Socii, unde în 1847 sunt obținute două perimetre noi, unul sub numele de „Clemens“ altul denumit „Maria Hilf“. Peste un an de zile rândul acestora este înmulțit prin noul perimetru „Maximilian“ acordat la locul „Gruia între Soci“, în apropierea a două exploatare vechi părăsite și prăbușite. Pentru prelucrarea minereurilor rezultate din aceste mine, se acordă dreptul de construire a unui nou șteamp la confluența pâraurilor „Valea Mare“ și „Valea Boilor“, în apropierea unui atelier pentru fierberea potasiului. Proprietarul acestora este inginerul József Bencze din Satu Mare¹⁵.

Acest inginer, încă cu un an în urmă, afirma că societatea „Unio din Ugocea“ a părăsit mina „Mihai“, făcând și lichidarea muncitorilor săi, care erau din jurul Băii Mari¹⁶. Inginerul Bencze își va extinde cercetările sale, solicitând și obținând mai multe concesiuni de cercetare pentru metale nobile, plumb, cositor și fier. Acțiunile sale au fost situate pe dealul „Afinișu Mare“ și Dealul „Ursului“¹⁷. În această zonă a localității apare și altă asociație, condusă de numitul Pirl Leopold care, sub numele de „Agneta“ și „Clemens“, obține două concesiuni de cercetare pentru argint dintre care ultimul, situat în Valea „Socea Mică“, în cursul se va transforma în perimetru de exploatare¹⁸.

La o exploatare sistematică în hotarul Tarna nici de data aceasta nu se va ajunge; în luna noiembrie 1848, făcând referire la „timpurile tulbure“, inginerul Bencze va cere permis pentru sistarea oricăror activități¹⁹, în perimetrele sale: „Mihai“, „Maximilian“ și „Krispin“ pe care le deținea. După înfrângerea revoluției, lucrările conduse de Bencze vor fi reluate de asociatul său, Anton Ridler, sub conducerea căruia Asociația „Mihai“ din Tarna Mare, pe lângă șteampul existent cu 9 săgeți, va obține permis pentru construirea unui nou șteamp cu 9—12 săgeți, ce urma să fie construit în locul unui alt șteamp, mai vechi, aflat odinioară în „Valea Morii“ pe pâraul ce coboară de pe „Frasin“²⁰. Datorită investițiilor întreprinse, prețul de vânzare a cuxelor acestei asociații în decursul aceluiași an vor crește de la 10—15 la 85 florini. O parte considerabilă dintre acțiunile sale vor intra în proprietatea unor persoane austriece: Josef Acher, Michael Weinmeister și frații Heinrich, Ferdinand și Carol Ridler²¹. Noii proprietari se dovedesc însă a fi foarte săraci, fără capital rulant disponibil, pentru care motiv între anii 1852—1853 asociația va cere permis pentru sistarea vremelnică a oricărei lucrări mi-

¹⁴ *Ibidem*, act nr. 420 și 626/1846.

¹⁵ *Ibidem*, act nr. 1068, 1078, 1847, 507 și 4508/1848.

¹⁶ *Ibidem*, act nr. 1438/1847, 3 și 123/1848.

¹⁷ *Ibidem*, act nr. 369, 70, 371, 372, 513/1848.

¹⁸ *Ibidem*, act nr. 517, 594 și 776/1848.

¹⁹ *Ibidem*, act nr. 1084/1848.

²⁰ *Ibidem*, act nr. 488/1851.

²¹ *Ibidem*, act nr. 140, 200, 501/1851, 394, 395, 396, 397, 398/1852, 246 și 287/1853.

niere²². Obținând ceva credite, după ce în prealabil se intră în posesia unui nou perimetru cu numele de „Jezera Maria“, începe și activitatea de exploatare²³.

Pe anul 1853 în statisticile Căpitănatului minier, asociația „Mihai“ din Tarna figurează cu două perimetre miniere în exploatarea, având două galerii în lungime de 130 m cu un supraveghetor, 10 mineri și trei vagonetari care au efectuat 3807 zile muncă pentru un salariu de 1607 florini. În acest an asociația a preschimbat o mică cantitate de concentrate auro-argintifere în valoare de 78 florini și 80 creițari și 40 măji șlicuri de plumb în valoare de 80 de florini²⁴, anul următor au lucrat cu 6 mineri, un supraveghetor și doi muncitori auxiliari, prestând în total 3 100 zile de muncă pentru un salariu de 1 243 florini. Asociația în acel an a preschimbat 213 măji șlic de plumb în valoare de 555 florini²⁵. Este evident că veniturile asociației erau mult sub nivelul cheltuielilor. Datoriile neachitate cresc și cu toate că numărul perimetrelor miniere acordate se ridică la patru²⁶, averea asociației miniere „Mihai“ va fi zălogită, iar lucrările de exploatare în curând sistate. În 1864 antistia comunei Tarna Mare raportează că mina „Jezera Maria“ împreună cu șteampul aferent, începând cu 1860 au fost părăsite, drumul de acces a devenit impracticabil, casa de șteamp s-a prăbușit, iar mina „Mihai“ încă din 1856 a fost abandonată și ca urmare intrarea în galeria acesteia a devenit periculoasă²⁷.

Căpitănatul minier prin toate mijloacele sale legale va îndemna proprietarii asociației să reia activitatea de exploatare. În 1867 asociația este reconstituită: 50 de cuxe din cele 73 aparținătoare succesorilor lui Antal Ridler ajung în faliment, fiind preluate de un grup de antreprenori, în majoritatea lor din jurul orașului Satu Mare care se obligă să reia activitatea de exploatare pe cheltuielile lor²⁸. Aceasta însă întârzie, peste cinci ani noua asociație renunță la contractul încheiat și se începe procedura de lichidare a asociației, care va dura până în 1874²⁹. De la această dată timp de aproape două decenii în jurul Tarnei nu se va mai face nici o activitate minieră.

În condițiile noului avânt ce va caracteriza activitatea de exploatare minieră de la sfârșitul secolului al XIX-lea, privirile unui consorțiu cu sediul la Budapesta, vor fi îndreptate din nou spre această zonă. Din împunernicirea acestuia în anul 1891, specialistul de renume, Heinrich Derman, va întreprinde ample cercetări. Constatările sale vor forma obiectul unui raport detaliat³⁰, urmat de înființarea Asociației miniere „Jezura“ din Tarna Mare, în proprietatea a cinci persoane. Din totalul de 128 cuxe 112 erau în mâna a patru acționari din Budapesta. Asociația „Je-

²² *Ibidem*, 4/1852, 611/1853.

²³ *Ibidem*, act nr. 373/1854.

²⁴ *Ibidem*, act nr. 170/1854 și 118/1855.

²⁵ *Ibidem*, act nr. 805/1855.

²⁶ Arhivele Statului Baia Mare, fond Căpitănatul minier Smolnik, act nr. 517, 1195, 2377/1857 și 1408/1852.

²⁷ Arhivele Statului Baia Mare, fond Inspectoratul geologic minier Baia Mare, act nr. 1857/1864 și 486/1865.

²⁸ *Ibidem*, nr. 1371/1867.

²⁹ *Ibidem*, nr. 840/1872 și 688/1874.

³⁰ Vezi nota nr. 2.

zura" deținea în proprietatea sa un perimetru de exploatare cu întindere de 180 465,6 m² și 22 perimetre de cercetare³¹. Asociația până în anul 1896 a cheltuit pentru lucrări de prospecțiuni 7 200 florini pe parcursul cărora au fost obținute și 800 măji minereuri³². Dar cu aceste cheltuieli capitalul asociației s-a epuizat și de la această dată până la începutul primului război mondial, cu mici întreruperi, lucrările miniere propriu zise ale Asociației „Iezura“ au fost sistate³³. În consecință, deja în 1905, galeria superioară a minei „Iezura Mihai“ era surpată, iar galeriile inferioară și cea ajutătoare, erau umplute cu apă³⁴. În 1915 mina a fost oferită spre exploatare pe termen de trei ani Ministerului de Război care însă nu a acceptat propunerea făcută³⁵. Mina în cauză, împreună cu întreaga zonă a Tarnei Mari rămâne neexploatăată și necercetată până spre mijlocul deceniului al optulea al secolului nostru, când împreună cu zona vecină din Turț, ea reintră în exploatare sistematică.

CONTRIBUTIONS À L'HISTORIQUE DU DÉVELOPPEMENT DE L'EXPLOITATIONS DU MINES EN OAS ENTRE 1760—1918 (I-e partie)

(Résumé)

S'arrêtant au thème abordé l'auteur faisant appel aux documents des archives connus, nous montre que dans, période qui fait l'objet des investigations, l'intérêt dans la zone Oaş s'est manifesté le plus vers l'or et l'argent, y compris le plomb et l'étain.

Dans l'article sont mentionnés les localités où on faisait de exploitations ainsi que les associations, les firmes, les propriétaires et les actionnaires, les quantités de minéral extraites, les travaux de prospections, l'argent dépensé et les réalisations.

³¹ Arhivele Statului Baia Mare, fond *Inspectoratul geologic minier Baia Mare*, registre operative nr. 4, fila 177.

³² *Ibidem*, act nr. 586/1896.

³³ *Ibidem*, registre operative nr. 5, pagina 92.

³⁴ *Ibidem*, act nr. 8818/1905.

³⁵ *Ibidem*, act nr. 441/1916.

TREI SCRISORI INEDITE ALE „ASOCIAȚIEI NAȚIONALE ÎN ARAD PENTRU CULTURA ȘI CONSERVAREA POPORULUI ROMÂN“

VIOREL CIUBOTĂ

Legăturile vechi existente între ținuturile sătmărene și cele arădene datează, cel puțin pe baza actelor existente la Arhivele Statului din Satu Mare, încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, când o parte a parohiilor românești sătmărene care nu au trecut la greco-catolicism, aparțineau de episcopia Aradului¹.

Însă un spirit nou de colaborare politică și culturală apare în deceniul al VII-lea al secolului al XIX-lea când asistăm la ample acțiuni în acest sens.

Se păstrează o scrisoare a lui Iacob Brândușanu, originar din județul Satu Mare, autorul primei nuvele consacrate Țării Oașului („Camerdiana“ — Cămărzana)² ajuns avocat în Arad și care într-o scrisoare trimisă protopopului din Seini George Maniu, un brav luptător pentru drepturi naționale, îi comunică că i-a trimis cele trei memorii ale românilor arădeni din iulie 1860, 9/23 mai 1861, 19/31 mai 1861 adresate lui Andrei Saguna, Comisiei Permanente de la Sibiu și deputaților români din dieta de la Pesta, pentru ca și românii din această zonă să adopte o atitudine similară și anume să ceară ținerea unui congres al tuturor românilor din monarhia austriacă³. Foarte important este faptul că din context reiese că și din județul Satu Mare au fost expediate scrisori în Arad care conțineau părerile politice ale sătmărenilor: „Așa dară vei vedea că noi încă suntem de păreri D-voastre“⁴. Scrisoarea se constituie într-un program de acțiune politică al tuturor românilor din Partium, în Sătmar având loc mai multe întruniri politice ale fruntașilor români așa după cum reiese dintr-o scrisoare din 30 septembrie 1864 expedită de George Maniu lui Toma Sorban, arhidiaconul Careilor⁵.

Este aproape sigur că unul din momentele când s-a discutat despre atitudinea politică comună a sătmărenilor și arădenilor a fost prilejuit de conferința preliminară școlară ținută în 12 septembrie la Seini și unde

¹ Arhivele Statului Satu Mare, Colecția de documente ale instituțiilor ecleziastice, inv. nr. 298 și 299.

² cf. Vasile Vartolomei, *Mărturii culturale bihorene*, Cluj, 1944, p. 88—89.

³ *Maramureșenii în lupta pentru libertate și unitate națională. Documente 1848—1918*, București, 1981, p. 97.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Lupta românilor din județul Satu Mare pentru făurirea statului național unitar român. Documente 1848—1918*, București, 1989, p. 139.

participă o serie de fruntași ai mișcării naționale: Ioan Seremi, protopopul din Mădăras⁶, Vasile Catoca, protopopul din Borlești, Petru Bran⁷, protopopul din Satu Mare, George Maniu, Ciriace Barbul, 5 profesori de la liceul din Beiuș, Petru Mihut⁸, Ioan Sălăgian⁹, George Marchiș¹⁰, Ignat Sabo¹¹, Simion Popovici Deseanu¹², precum și Ioan Popovici Deseanu, posesor în comitatul Aradului și „ablegat la dieta Ungariei”¹³.

În acest context de strânse legături politice dar și culturale între sătmăreni și arădeni, se înscriu și cele trei scrisori ale Asociației Naționale în Arad pentru cultura poporului român înființată în anul 1862 din inițiativa lui George Popa¹⁴. Prima este o adresă (nr. 81) din septembrie 24/6 octombrie 1865 și este adresată lui Toma Sorban¹⁵ fiind semnată de V. Popovici, director secund și Dionisie Păscuțiu, notar al Asociației arădene. Ea cuprindea hotărârile adoptate în ședința directorială ținută în 24 septembrie/4 octombrie 1865 privitor la ținuturile sătmărene.

Astfel i se expedia lui Sorban lista membrilor Asociației din comitatul Satu Mare, în care erau consemnate restanțele de cotizații, rugându-l să le încaseze și să le expedieze casierului dr. Atanasie Sandor¹⁶. Era rugat deasemenea să vegheze „asupra schimbării localizării, sau intravenitei moarte între membrii asociației ținători de sfera activității

⁶ Iacob Brândușanu îi mărturisește lui G. Maniu intenția de a-i expedia și lui Seremi memoriile cf. *Maramureșenii...*, p. 97.

⁷ Petru Bran (1821—1877), născut la Tohan, jud. Sălaj, numit profesor și protopop la Satu Mare în 1859, unde a militat intens pentru drepturi politice și naționale pentru românii sătmăreni. A introdus limba română la Liceul catolic reșed din Satu Mare în anul 1859, cf. V. Scurtu, *Petru Bran un luptător al trecutului românesc din Satu Mare*, Satu Mare, f.a.

⁸ Petru Mihut (1830—1902) profesor la Beiuș în perioada 1855—1864 și director al liceului între anii 1877—1888, cf. Dr. Constantin Pavel, *Școalele din Beiuș 1828—1928*, Beiuș, 1928, p. 166.

⁹ Ioan Silviu Sălăjanu (1836—1896) născut în județul Satu Mare, profesor la Beiuș între anii 1858—1872, autor al primului manual de geografie din Transilvania (1871), cf. dr. C. Pavel, *Școalele...*, p. 169—171.

¹⁰ George Marchiș (1836—1884) profesor la Beiuș între anii 1859—1862, cf. *Dictionarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 552 și dr. C. Pavel, *Școalele...*, p. 171.

¹¹ Ignatiu Sabo (—1878) profesor la Beiuș între anii 1858—1860. A scris mult în problema înființării unui gimnaziu la Seini prin presa vremii.

¹² Simion Popovici Deseanu (1825—1928) profesor suplinitor la Beiuș între anii 1860—1862, cf. dr. C. Pavel, *Școalele...*, p. 172.

¹³ Ioan Popovici Deseanu (1831—1892), născut la Bichiș și ales deputat în dietă în anul 1861, fondator și conducător al Asociației Arădene pentru Cultură, deputat de Rodna în dietă în anii 1868 și 1874 cf. C. Diaconovich, *Enciclopedia Română*, tomul II, Sibiu, 1990, p. 143.

¹⁴ Este vorba de „Asociațiunea națională în Arad pentru cultura și conștientizarea poporului român” care a funcționat cu o întrerupere de câțiva ani până în 1918 cf. V. Curticapeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, 1968, p. 48—58.

¹⁵ Toma Sorban (1805—1881) născut la Nyiradony, în Ungaria, numit arhidiacon al părților sătmărene la 1857, remarcându-se ca un neobosit promotor al programului cultural și politic al românilor sătmăreni.

¹⁶ Muzeul județean Satu Mare, inv. nr. 20.116, f. 2.

Prea Onoratei Domniei tale“ și să informeze la timp Direcțiunea despre aceasta¹⁷.

Din tabelul care însoțea adresa rezultă că în județul Satu Mare erau cinci membrii înscrși în anul 1863 și patru membrii noi. Dintre membrii vechi îi amintim pe Toma Sorban, arhidiacon, Ioan Borbola, avocat și George Marchiș, preot în acea perioadă la Resighea, viitor arhidiacon al Careilor, iar dintre cei mai noi pe Ciriac Barbul, viitor arhidiacon al Careilor.

A doua adresă, nr. 89 datează din 1/13 ianuarie 1866 și este semnată de Miron Romanul¹⁸ și Dionisie Păscuțiu și este adresată tot lui Toma Sorban, arhidiaconul Careilor. Aflăm că suma restanțelor taxelor de membru se ridică la 7 500 florini „de unde e lucru... că între împrejurări asemenea Asociațiunea necu(m) (poa)te avânta în scopurile sale, ci e periclitată chia(r) (e)xistența-i...“¹⁹.

Direcțiunea cere din nou în mod imperativ ca toți restanțierii „fără amânare“ să-și depună taxele, astfel „va păși în contra restanțierilor pe calea Legii“²⁰.

A treia adresă poartă numărul 120 din 26 februarie/10 martie 1866 și constituie un răspuns la adresa nr. 21 din 13 februarie a lui Toma Sorban, în care acesta înștiințează „cum că de nu va ține Asociația adunările sale generale și în alte cetăți afară de Arad, adică de nu va fi mișcătoare, nici P(re)a O(norata) Domnia Voastră, nici alți Domni nu veți mai fi membrii Asociației nici veți contribui la fondul aceleia“²¹. Direcțiunea îi răspunde că deocamdată Asociația nu poate să-și țină „adunările sale generale și aiurea“, dar acesta nu înseamnă că membrii „să nu-și îndeplinească obligațiile sale“²².

Bănuim că după această dată cei nouă sătmăreni nu au mai fost membrii ai Asociației arădene, în schimb îi întâlnim pe o bună parte dintre ei ca membrii ai „Astrei“ care în perioada anilor 1864—1865 număra în județul Satu Mare nu mai puțin de 25 de cotizanți²³.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Dr. Miron Românul, s-a născut la 23 august 1828 în Mezieș (jud. Bihor). Și-a făcut studiile gimnaziale la Beiuș, cele filozofice la Oradea și cursul teologic la Arad. Din anul 1861 intră în viața politică a comitatului Arad, fiind și unul din inițiatorii Asociației culturale. Va ajunge în 1873 episcop de Arad, iar din 1874 mitropolit ortodox al Transilvaniei. Moare în 13 octombrie 1898 la Sibiu, cf. C. Diaconovici, *Enciclopedia română*, vol. III, Sibiu, 1904, p. 841—842.

¹⁹ Muzeul județean Satu Mare, inv. 20.117.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Loc. cit.*, inv. nr. 20.118.

²² *Ibidem*.

²³ *Sătmărenii...*, p. 141—142.

ANEXE

I.

51/865

Pre onorate Domnule Colectant!

În firul determinațiunei ședinței direcționale, ținută în 24 Sept(embrie) 1865 N(umă)r(ul) prot(ocol) 54 și se trimite sublista membrilor Asociațiunei rom(âne) arădene ținători de sfera activității Prea Onoratei D(omniei) tale.

În lista aceasta de după Protocolul capital sunt consemnate restanțele lor acurat și punctualmente, precum și anticipatul pe semestrul ultim a(l) anului (al) 3 lea, adică 1866 pentru cei ce s-au înscris la anul urzirei asociației.

Deci cu toata onoarea cuvenită ești rugat prin aceste(a) ca Colectant, să binevoiești a încasa de la toți restanți(i) sumele obligate cât va fi cu putință mai curând și-a le străpune de-a dreptul la Perceptorul asociațiunei Spectatului D(om) Dr. Atanasie Șandor.

Tot de-o dată și se prescrie pentru îndreptar pe venitoriu, ca lista aceasta originală să o păstrezi pentru totdeauna, trimițând aici numai în copie consemnarea membrilor solvenți, căci a face liste noi totdeauna răpește și timp și speze multe de la asociațiune.

Iar pentru susținerea ordului și armoniei cuvenite în lucrările asociațiunei, ești rugat, să binevoiești a priveghea asupra schimbării localizării, sau a intravenitei moarte între membrii asociațiunei ținători de sfera activității Preaonoratei Domniei tale având bunătate de a referi din timp în timp despre toate la Direcțiunea aceasta, ca schimbările, sau orice altă întâmplare în privința membrilor fiind însemnate în protocolul capital, să poată fi ținute toate în evidența.

Semnat în Arad din ședința directorială ținută în 24 sept(embrie)/6 oct(ombrie) 1865

V. Popovici

Director secund

Dionisie Păscuțiu

notar(ul) direct(iunii)

Preaonoratul D(omn) Toma Sorban colectant în N(agy) Károly¹.

Nr. Numele și cognocer. menul Membrului	Caracterul	Locuința	Țara sau comitatul	Anul în care s-a primit de membru	Ofer-ta anuală	Res-tan-ță	Luare aminte
1	2	3	4	5	6	7	8
1. Toma Sorban	Archidia (con)	N.Károly	Satu Mare	1863	3	15	—
2. Ioan Borboia	advocat	"	"	1863	2	6	—
3. George Iuhas?	paroc	Moftinu Mic	"	1863	2	4	—
4. Ioan Soproni	preot	Nanda ²	"	1863	2	4	—

¹ Careii Mari.² Hurezu Mare.

	1	2	3	4	5	6	7	8
5.	George Marchiș	preot	Resighe	"	1863	5	5	solvit
6.	Danila Vultur	paroc	Berseau ³	"	1865	5	5	solvit
7.	Vasile Vajda	prot(opop) emerit	Lipau	"	1865	5	5	solvit
8.	Chiriac Barbu	protop(op)	"	"	1865	2	2	solvit
9.	Const. Martinovici	paroc						

³ Birsău de Sus.

II.

89/866

M(ult) O(norate) Domnule Colectant!

De-oarece mulți membrii ai Asociațiunei Rom(âne) din Arad nici la provocări repetite nu persolviră obligămintele sale restante, mare parte încă de la urzirea dânzei adică de la 1863, așa cât resta(nța) peste tot pestreacă 7500 fl(orini) v(alută) a(ustriacă) de unde e lucru în(că) între împrejurări asemenea Asociațiunea necu(m) să poa(tă) avanta în scopurile sale, ci e periclitată chia(r) e(xistența-i, drept avea Direcțiunea subsemnată n*.

* ce s-ar afla silită a lua măsurile cele mai eficace...* constrângerea membrilor restanțieri la depunerea obligamentelor sale nu pregetă atât pe calea ziarului „Concordia” cât și prin mijlocirea respectivilor Domni Colectanți încă odată și finalmente a provoca pe toți membrii restanțieri ai acestei Asociațiuni ca obligamentele lor pe cei trei ani deîntâi ai Asociațiunii încât acele se află în restanță fără amânare cu atât mai vârtos să binevoiască a le depozita la Perceptorul Asociațiunei: căci altumintrea sub-semnata Direcțiune încă î(nainte) de eșirea anului curinte al Asociațiunei, și adevă î(nainte de 1ma Mai a(nul) c(urent) negreșit va pași în contra restanțierilor pe calea legii.

Deosebi M(ult) O(norata) Domnia ta ca Colectante ești rugat a lăți provocarea aceasta în cercul D(omniei) tale și prin coatingere nemijlocită cu restanțieri(i) a solicita depunerea restanțelor; având bunătațe de a face aici înștiințare despre rezultat până la capătul lui Faurar a(nul) c(urent) c.v.

Arad 1/13 ianuarie 866 Direcțiunea Asociațiunei române pentru cultura poporului român.

Mirune Românul
președ(înte) substit(ut)

Dionisie Păscuțiu m.p.

M(ult) O(noratul) Domn Thoma Sorban colectant în Carei
(

Pe verso:

In 11 Feurariu 866

La Nr. 20 și 21 Prot. Arhidiac(onal)

89 De la Direcțiunea Asociat(iei) rom(âne) de Arad

Prea Onoratei Domniei Sale

Domnului

Toma Sorban

Archidiaconul Părților Sătmărene colectante

N(agy) Károly

* lipsă în text.

III.

120/866

Prea onorate Domnule!

La epistola prea onoratei Domniei voastre d(in) d(a)tul 13 febr(uarie) 866 nr. 21 în care declarați, cum că de nu va ține Asociațiunea adunările generale și alte cetăți afară de Arad, adică de nu va fi mișcătoare, nici P(re) O(norata) Domnia v(oastră, ni)*ci alți domni nu veți mai fi membri Asoci(a)țiunei***, nici veți contribui la fondul aceleia.

Directiu(nea A)*sociațiunei din ședința-i ținută în 26 februarie/10 martie a(nul) c(urent) are onoarea a-ți răspunde cum că lucrul acela nu stă în puterea nici în voința nemediată a Asociațiunei, însă fiindcă și dânsa e convinsă de foloasele ce ar izvorî dintr-aceea în privința consolidării Asociațiunei, n-au intrat lăsat din parte-și a întreprinde mediile recerute, de a putea efectui pe căile sale, ca Asociațiunea să-și poată ține adunările sale genrale și aliurea ce dorim cu toții.

De altă parte tocmai de n-ar succede precum voim, încă nu e motiv indestulător ca membrii obligați pe triemul¹ acesta care cesie² cu finitul lunii aprilie, a.c. să nu-și (in)deplinească obligamintele sale.

Arad, februarie 26/martie 10. Direcțiunea Asociațiunei române pentru cultura poporului român.

Lazăr Ionescu preside substituit,
Dionisie Păscuțiu,
not(arul dir(ec)țiunii).

(pe verso)

P.O.D. Thoma Sorban V.AD. în Satu Mare 120. De la Direcțiunea Asoc. rom. de Arad/Prea Onoratei Domniei sale/Domnului/Toma Sorban/Archidiacon gr. cat în părțile Satumarelui/Nagy Károly.

sus: în 31 martie 866/La nr. 31 Prot, Arhidiaconal. *Lupta românilor din județul Satu Mare*, p. 33, Doc. nr. 74.

* lipsă în text.

¹ Trimestru.

² Încetează.

**TROIS LETTRES INÉDITES DE „L'ASSOCIATION NATIONALE
DE ARAD POUR LA CULTURE ET LA PRÉSERVATION
DU PEUPLE ROUMAINE“.**

(Résumé)

L'auteur parle de trois lettres inédites datées (voir les annexes I—III) le 24 septembre/6 octobre 1865; 1—13 janvier 1866 et 26 février/3 mars 1866, émises par l'Association nationale de Arad pour la culture du peuple roumain, fondée en 1862 sur l'instance de George Popa.

Ces lettres montrent les liaisons politique et culturelles aussi entre les habitants de Satu Mare et Arad.

MIȘCAREA MEMORANDISTĂ. IMPLICAȚIILE EI ÎN CADRUL TRIPLEI ALIANȚE

NEVIAN TUNĂREANU

După „dezamăgirea” din 1878, România nu putea rămâne izolată, iar cel mai mare pericol apărea cel rusesc. Normal, un minim de garanție îi putea oferi doar Tripla Alianță, constituită între 1879—1882. Parțială garanție, pentru că Germania a încercat permanent să menajeze Rusia, chiar dacă oficial era aliată cu Austro-Ungaria și Italia, reînnoind „Alianța celor trei împărați în 1881 și 1884¹. Astfel încât regele Carol a așteptat intrarea Italiei în rândul Puterilor Centrale în 1882, drept contrapondere la tendințele de expansiune în sud-estul Europei ale Austro-Ungariei și la oscilațiile Germaniei². Abia în acest moment au început demersurile pentru aderarea statului român la Tripla Alianță, prin trimiteră lui P. P. Carp la Viena, definitive după vizitele lui Carol I și I. C. Brătianu în Austro-Ungaria³. Oricum, tratatul încheiat cu Austro-Ungaria și cu Germania în 1883 era valabil pe un termen de doar 5+3 ani și, mai ales, era secret. Biograful principalului artizan al tratatului, P. P. Carp, precizează că „era cea mai expresă dorință a regelui ca să se păstreze tăcere asupra lui, mai întâi pentru a nu indispuie împotriva noastră Franța și Rusia, și al doilea pentru a evita inutile manifestări lăuntrice din partea franco și rusofililor. Persecuțiile ungarilor împotriva românilor ardeleni provocaseră o vie mișcare de indignare în toată țara împotriva monarhiei austro-ungare, și nu era în adevăr momentul ca regele României să vină să spună poporului său că el era în alianță cu cei care-i persecutau frații.”⁴

Alianța secretă a României cu Austro-Ungaria⁵, la care a aderat și Germania, mediată și apărută cu insistență de aceasta a intrat în impas o dată cu apropierea și apoi expirarea termenului său limită — octombrie 1891. Acesta a coincis cu momentul de maximă efervescență al mișcării naționale românești dintre Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918: mișcarea memorandistă.

¹ Nicolae Ciachir, Gheorghe Bercan — *Diplomația europeană în epoca modernă*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 400.

² Ioan C. Filitti — *Rusia, Austro-Ungaria și Germania față de România până la 1916*, în Ioan C. Filitti — „Contribuții la istoria diplomatică a României în secolul al XIX-lea, București, 1935, p. 70.

³ Gheorghe Nicolae Căzan, Șerban Rădulescu-Zoner — *România și Tripla Alianță 1878—1914*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 115—117.

⁴ C. Gane — *P. P. Carp și rolul său în istoria politică a țării*, vol. II, București, Editura Ziarului „Universul”, str. Brezoianu 23—25, 1936, p. 141.

⁵ A. Slivăț, M. Tudorică — *Tratatul româno-austro-ungar din anul 1883*, în „Revista Arhivelor” nr. 2, Anul X, București, 1967, p. 339—342.

Pentru pregătirea terenului încheierii noului tratat româno-austro-ungar Puterile Centrale au trimis la București noi diplomați, ambii viitori cancelari, cu misiunea de a sonda terenul în această direcție și de a-l face pe regele Carol să treacă peste acest moment de adevărată criză a relațiilor cu Triplicea. Prințul Bülow și contele Goluchowski au sosit de la Berlin și Viena cu sarcina de a asigura condițiile pentru semnarea noului tratat, iar realizarea misiunii le-a consolidat cariera diplomatică, contribuind la ascensiunea lor viitoare.

Poziția liberalilor — în opoziție — și mai ales a noului lor șef, D. D. Sturdza, în fruntea mișcării naționale din regat, l-a pus pe Carol în imposibilitate de a efectua schimbarea ministerului, conform principiului în funcțiune al rotativei guvernamentale. Sturdza, caracterizat de C. Gane drept „conducător efectiv și turbulent”⁶ al acțiunilor naționale și antiaustro-ungare, nu putea fi adus ca să compromită politica externă abilă dusă până atunci de rege, astfel că partidul conservator a fost menținut la guvern până în 1895⁶. Această hotărâre a fost luată de Carol în urma călătoriei în Italia și Germania și a discuțiilor purtate mai ales cu cancelarul Caprivi. Acesta comunica la București ambasadorului Bülow, cu aproape două luni înainte, inevitabilitatea ministerului Lascăr Catargiu cu Alexandru Lahovary la externe, cu misiunea de a alinia țara la Tripla Alianță⁷. Satisfacția lui Carol pentru rezultatele acestei călătorii și găsirea căii pentru încheierea noului tratat — și nu doar pentru buna primire din Italia și Germania — s-a văzut în decorarea cu Marea Cruce a Ordinului Coroana României a reprezentanților acestor state la București⁸. Aceasta ne apare cu atât mai evidentă cu cât, pe fondul intensificării mișcării naționale, regele nu găsisese la Budapesta nici cea mai mică înțelegere din partea primului ministru maghiar Szapáry, iar împăratul, în afară de formule frumoase, nu se angajase în temperarea politicii ungare față de români⁹. Această poziție confirmă rigiditatea politicii maghiare față de români, ghidată de o „pasiune oarbă”, cum remarcase Bülow și recunoscuse însuși cancelarul austro-ungar Kálnoky față de diplomatul german¹⁰. Definitivarea Memorandumului și înaintarea sa curții vieneze, măsurile maghiare ce au urmat și ce erau așteptate în continuare au determinat grăbirea semnării noului tratat, mai ales că echipa ministerială română își exprimase acordul pentru reînnoirea alianței încă din primele luni ale anului. Precipitarea evenimentelor în lunile mai—iunie, cu intensificarea mișcării naționale române — ce putea crea instabilitate guvernamentală în regatul român — și posibilele tulburări din monarhia bicefală — ce puteau duce la încordare în relațiile internaționale, mai ales cu Rusia — au grăbit semnarea tratatului. Reluând textul din 1883, cu o singură excepție, tratatul își păstra caracterul defensiv, România și Austro-Ungaria angajându-se să-și acorde reciproc asistență militară în caz de atac neprovocat. Semnat la

⁶ C. Gane — *op. cit.*, vol. II, p. 142—143.

⁷ Teodor Pavel — *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația Puterilor Centrale*, vol. I (1878—1895), Editura Facla, Timișoara, 1979, p. 258, doc. C (50).

⁸ Gheorghe Nicolae Căzan, Șerban Rădulescu-Zoner — *op. cit.*, p. 199.

⁹ Teodor Pavel — *op. cit.*, vol. I, p. 258—260, doc. CI (51).

¹⁰ C. Gane — *op. cit.*, vol. II, p. 146.

25. iulie 1892 la Sinaia, de către Alexandru Lahovary și contele Goluchowski¹¹, a fost ratificat în următoarele zile de cei doi suverani. Până la sfârșitul anului, la această alianță a aderat și Reichul german¹². Evident, tratatul își păstra caracterul secret.

În întreaga perioadă memorandistă se constată o intensificare a contactelor diplomatice, mai ales între reprezentanții Puterilor Centrale. De soluționarea problemei românilor din Austro-Ungaria și, mai ales, de receptarea de către oficialități a Memorandumului depindea, în ultimă instanță, menținerea statului român în alianța cu Triplicea. Oricât de mare ar fi fost pericolul rusesc — chiar mortal — și influența lui Carol, o agravare a situației românilor supuși Austro-Ungariei și creșterea influenței franceze puteau duce, măcar în calculele diplomaților, la o eventuală rupere din alianță și la o apropiere, sau chiar mai mult, de celălalt bloc politico-militar, în curs de constituire. Ceea ce, de altfel, se va și întâmpla peste ani, în timpul primei conflagrații mondiale.

Păstrându-și poziția șovină, rigidă, cercurile conducătoare maghiare au transmis prin canalele diplomatice informația că nici memoriul, nici delegația nu vor fi primite de împărat. Eventual Franz Iosef i-ar fi putut primi pe memorandiști la Budapesta, ca rege al Coroanei Sf. Ștefan, informație transmisă prin intermediul suveranului român¹³. Aceasta însă ar fi însemnat negarea semnificației pasivismului și recunoașterea autorității Budapestei. Or, sensul Memorandumului, din acest punct de vedere, era tocmai ocolirea capitalei și a autorităților ungare.

Întreaga corespondență diplomatică în jurul problemei Memorandumului relevă îngrijorarea cauzată de o posibilă răcire a relațiilor româno-germano-austro-ungare. În timp ce reprezentanții Berlinului și ai Vienei încearcă o cât de mică atenuare a asperităților româno-ungare, singura concesie făcută de Budapesta este amânarea procesului intentat celor care nu-i recunosc autoritatea. Aceasta însă doar până la definitivarea semnării și ratificării actelor ce consfințesc alianța secretă româno-germano-austro-ungară, adică până la sfârșitul anului 1892¹⁴.

Anul următor aduce, o dată cu începerea urmăririi penale a unora dintre memorandiști, și tratativele pentru încheierea convențiilor comerciale cu Germania și Austro-Ungaria. Dacă acordul comercial româno-german s-a definitivat relativ repede, tratativele pentru cel cu Austro-Ungaria au durat cam trei sferturi de an. Interesul român era doar politic, statul român neavând avantaje economice din schimburile cu cel austro-ungar¹⁵, cauza tergiversărilor fiind comportamentul guvernului maghiar față de români, lucru sesizat de ministrul de externe austro-ungar, Kálnoky, care încearcă, fără rezultat, să preseze guvernul de la Budapesta în sensul moderării politicii șovine¹⁶. Intensificarea mișcării naționale românești, de ambele versante ale Carpaților¹⁷, comportamentul

¹¹ Arhivele Statului București, Fond Casa Regală, dosar nr. 22/1892.

¹² Gheorghe Nicolae Căzan, Șerban Rădulescu-Zoner — *op. cit.*, p. 201.

¹³ Teodor Pavel — *op. cit.*, vol. I, p. 264; Gheorghe Nicolae Căzan, Șerban Rădulescu-Zoner — *op. cit.*, p. 203.

¹⁴ Gheorghe Nicolae Căzan, Șerban Rădulescu-Zoner — *op. cit.*, p. 201—202.

¹⁵ *Ibidem*, p. 213.

¹⁶ Teodor Pavel — *op. cit.*, vol. I, p. 275, doc. CXI.

¹⁷ Vezi pe larg, Ștefan Pascu — *Făurirea statului național unitar român*, vol. I, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1983, p. 238—245.

mai decis al guvernului de la București, tendințele de unire a mișcărilor națiunilor asuprite de Coroana Sf. Ștefan¹⁸ au determinat hotărârea grăbirii instrucției și pregătirea procesului memorandiștilor.

Desfășurarea procesului de la Cluj și sentințele pronunțate, precum și reacția populară românească au dus la tulburarea relațiilor în cadrul alianței: ambasadorul Goluchowski este rechemat și intervine la Viena pentru temperarea politicii naționale maghiare și atenționează că suveranul român este deja câștigat de ideea României Mari¹⁹; extrem de atenți, reprezentanții diplomați germani la București, Viena și Budapesta raportează, pe lângă valul mișcărilor populare și receptarea lor, acțiunile autorităților și inițiază contacte cu acestea pentru a simți eventuala evoluție a relațiilor dintre aliați; diplomații italieni aprobă pe față mișcarea națională românească, iar cel rus și cel francez la București încercă să-și atragă simpatiile maselor și opoziției²⁰.

În aceste condiții, cele mai înalte autorități românești intervin direct în favoarea românilor transilvăneni: la întrevvedere Carol I — Lahovary cu Kálnoky i se atrage atenția celui din urmă că mișcarea populară antiaustro-ungară cu greu mai poate fi stăvilită și este amenințată, voalat, cu ruperea alianței și eventuala intrare a României în sfera de influență rusească²¹. Atenționările românești sunt resimțite la Berlin, care sesizează importanța problemei pentru pacea europeană, stabilitatea monarhiei austro-ungare și viitoarea orientare a politicii externe românești²².

Vizita regelui Carol în Germania și contactele sale cu ministrul de externe austro-ungar Goluchowski și secretarul de stat german Marschall, în care suveranul a asigurat formal de inexistența iredentei române și de calmarea spiritelor în țară²³, precum și apropierea alegerilor în Ungaria și intrarea în ultimul an de valabilitate a tratatului din 1892 au dus la grațierea memorandiștilor în septembrie 1895. „Liniștirea” lui Sturdza a făcut posibilă intrarea în funcțiune a rotativei guvernamentale, nou cabinet liberal inițiind, în ciuda a ceea ce făcuseră până atunci unii dintre membrii săi, în frunte cu primul-ministru, o perioadă de rapidă ameliorare a relațiilor româno-austro-ungare, ce a dus la vizita împăratului Franz-Iosef în România și prelungirea tratatului de alianță²⁴.

În concluzie, în această perioadă politica externă românească poate fi caracterizată fără a exagera, drept o politică a salvării naționale. Situată între două imperii cu evidente tendințe expansioniste, ce constituiau o permanentă amenințare la adresa existenței naționale și statele, țării noastre nu îi rămânea decât varianta alianței cu una din cele două puteri împotriva celeilalte; și aceasta suportând consecințele ce decurgeau dintr-o astfel de politică. Pentru că necesitatea momentului era, în

¹⁸ Vezi în 1918 la români, *Desăvârșirea unității național-statale a poporului român*, Documente externe 1879—1916, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 232—235, doc. 30.

¹⁹ Teodor Pavel — *op. cit.*, vol. I, p. 290—292, doc. CXIX.

²⁰ *Ibidem*, p. 290—309, doc. CXIX—CXXVI.

²¹ *Ibidem*, vol. II, p. 129—131, doc. II.

²² *Ibidem*, p. 137—144, doc. VII—VIII.

²³ *Ibidem*, p. 151—152, doc. XI.

²⁴ Vezi pe larg Gheorghe Nicolae Cazan, Șerban Rădulescu-Zoner — *op. cit.*, p. 217—219.

primul rând, conservarea ființei statale, condiție sine qua non a desăvârșirii unității naționale. După mișcarea memorandistă apare evident faptul că nici o împărăție nu putea manifesta înțelegerea pentru aspirațiile românilor. Interesele expansioniste ale imperiilor din jur erau contrare dorințelor naționale românești. Aceasta și pentru că românii, având cea mai mare pondere printre popoarele din zonă, insulă de romanitate în marea slavă, odată reuniți în granițele lor firești ar fi constituit un important centru de putere, dacă nu concurent măcar stavilă a expansiunii rusești și austro-ungare și exemplu pentru celelalte națiuni aflate în curs de realizare sau desăvârșire a unităților naționale.

LE MOUVEMENT DU MÉMORANDUM. LES IMPLICATIONS AU CADRE DU LA TRIPLE ALIANCE

(Résumé)

Pour stopper les tendances russes d'expansion devenues menaçantes surtout après la guerre russe-turque-roumaine de 1877—1879 l'Etat roumain adhère en 1883 à la Triple Alliance. La politique nationale anti roumaine de l'Etat autrichien-hongrois et le francophilisme traditionnel imposent aux factures politiques de garder le secret de l'alliance. L'intensification du mouvement nationale roumaine, la préparation, et la présentation du Mémorandum ont même presque à un impas dans les relations de l'Etat roumain avec les Puissances Centrales. Les contacts diplomatiques de ces Puissances, l'orientation du roi Carol la non-poursuite (par encore) en justice des principaux participants au Mémorandum comme effet des pressions du Berlin et Vienne sur Budapesta ont mené renouement de l'alliance entre la Roumanie, Autriche-Hongrie et l'Allemagne en 1892. Le commencement l'instruction l'ouverture du procès du Mémorandum et le sentences ont provoqué une nouvelle intensification de contacts diplomatiques. Les pourparlers pour les conventions commerciales avec l'Allemagne et l'Autriche-Hongrie et l'accomplissement de ceux-ci ont fortifié la position de l'Etat roumain.

Par la visites du roi Carol dans les capitales des alliés et la grâce des condamnés dans le procès du Mémorandum, a été ouverte la voie pour signer le traité de 1896.

SIMBOLURI DE FOR PUBLIC DEDICATE CINSTIRII MEMORANDIȘTILOR

VIRGILIU Z. TEODORESCU

„România întregită e datoare să cultive, în chip cuvenit și demn, amintirea fiilor mari și aleși, care prin muncă și jertfă, prin simțirea și entuziasmul lor, au contribuit mai mult și cu folos la realizarea aceea a idealului ce i-au călăuzit în viață și pe care l-au propăvăduit cu credință nestrămutată că va să fie ajuns urmarea cea mai firească a tot ceea ce ei însuși au săvârșit pentru binele și prosperitatea patriei și neamului¹.“

Alexandru Lapedatu

Mișcarea memorandistă a generat și a antrenat întreaga simțire românească la exprimarea năzuințelor pentru libertate și unitate națională. Din rândurile acesteia s-au afirmat luptători consecvenți și tenaci care, depășind toate vicisitudinile, au promovat prin toate mijloacele și formele de luptă pentru realizarea mărețelor obiective. Exemplu personal, spiritul de sacrificiu au fost apreciate ca atare atât de către contemporani cât și de către urmași. Faptelor lor le-au fost dedicate o serie de monumente care ele însele de la geneză și până în prezent, prin zădărnici lor istorie, impuse a fi azi și în viitor cunoscute pentru ca prin exemplu ce-l degaja să se constituie element de mobilizare, de înaltă simțire patriotică.

Acum la moment de centenar al promovării memorandumului, evocarea acestor monumente poate oferi și un prilej de a ști ce am făcut și mai ales ce vom avea de făcut pentru cuvenita cinstire a acestor înaintași.

Precizăm de la bun început că în prezent nu avem un monument care prin amploare și realizare să se constituie sinteză a cinstirii momentului crucial, promotor al faptelor care au dus la marele act al Unirii din anul 1918. Se poate afirma că nu avem în vedere monumentul de la Lipova, județul Arad, la care vom face referință în curând. Ne referim predilect la acele locuri și acele momente în care s-au petrecut evenimente deosebite, remarcabile prin răsunetul lor în conștiința tuturor românilor. Avem în vedere localități ca Sibiu, Cluj ș.a., unde prin reuniunea conducătorilor Partidului Național Român (P.N.R.) au fost dezbătute și adoptate ideile ce s-au constituit textul acestui document precum și numeroasa participare a miilor de români ce au venit în Clujul

¹ Alexandru Lapedatu, *Scrisori alese, articole, cuvântări, amintiri*, Cluj, 1986, p. 35—36, nota 66: „Viitorul“, 3 iunie 1928;

anului 1894 pentru a exprima că sunt alături de cei care erau târați în judecăți pentru vina de a fi corifeii și purtătorii de stindard în lupta pentru propășire națională. Și să reținem că în toate aceste momente aspirațiile românilor nu afirmau și nu promovau acțiuni care să-i transforme din asupriți în asupritori.

După primul război mondial, după desăvârșirea unității naționale a tuturor românilor faptele memorandiștilor au revenit în atenția contemporanilor, determinând să lanseze o serie de inițiative prin care au preconizat cinstirea acelor care au fost participanți la actul Memorandumului. Într-un asemenea context locuitorii din zona Lipova au ridicat pe locul numit „La Rugă” o impresionantă cruce pentru a aminti viitorimii că aici românii din Lipova și împrejurimi au manifestat solidaritatea lor cu memorandiștii. Prin amplasament dominând zona colinară este remarcabilă de la mare distanță provocându-l pe cel care o privește să-și manifeste interesul pentru cunoașterea menirii ei. Inscripția ce se afla până în anii regimului totalitar, când a fost îndepărtată, definea concludent această menire. Ridicată prin subscripție publică, a fost sfințită în luna mai a anului 1933 în cadrul unor ample manifestări ce au reunit o numeroasă asistență care, prin prezență a exprimat voința de unitate și de apărare a actului de demnitate de la 1 decembrie 1918². Redăm textul inscripției, repetăm, astăzi încă lipsă de la locul cuvenit, considerând că ideile înaintașilor sunt de mare actualitate și tocmai de aceea impunând cu atât mai mult, reșezarea ca mesajul să fie pilduitor și pentru generațiile viitoare:

„În vremea aceea, trimis-a poporul Român din Transilvania și Banat o deputațiune de 300 în frunte cu Rațiu, Lucaciu, Coroianu, numită a Memorandumului, la Viena, la Împărat, ca să se plângă contra asupririi maghiare. Dar Împăratul nu o primea pe ea... Neprimirea ofensa poporul Român și-i făcu și mult bine: scurtă drumul Unirii pe care împărații din Viena nu-l puteau opri dar îl puteau încurca și întârzia prin omenie mai multă și arătat drumul cel fără ocol, istoric, pe care poporul român nu mai trebuia să întârzie să pășească luminat lui îndeajuns după Plevna și de steaua clară a Regilor României!... În Lipova atunci, un tânăr de 19 ani adună mii de țărani pe acest loc numit „La Rugă” și puseseră ei un jurământ de credință către Nația Românească. Și era acel jurământ în acel deal Schimbarea la față pentru cele ce trebuiau să se întâmple nu peste multă vreme. A doua zi, luat fost acel tânăr între baionete și dus la Timișoara să răspundă înaintea asupritorilor contra căroră el s-a sculat. Aruncat a fost apoi în temniți dar și vremea temnițelor trecut-a pentru jertfa mult mai mare pe care Neamul Românesc nu pregeta să o aducă, pe fiii săi cei mai buni, toată floarea tinerimii lui, pe altarul Unirii! Iar acel tânăr, din prigonit de atunci, ajuns-a sfetnic în conducerea Țării Românești ce-și mută hotarele la Curtici precum vestise el de mai înainte. Ridicatus-a această cruce prin subscripție publică în zilele Domniei Sale Regelui Carol II, al treilea în șirul Regilor întregitorilor de neam, pe locul unde în ziua de 28 Maiu 1892 fu rostit acel jurământ pe care Domnul l-a ascultat și l-a desăvârșit.

² Ion Lotreanu, *Monografia Banatului*, vol. I, Timișoara 1935, p. 242—243;

„Apără și păzește România! Auzi-ne Doamne... Biruința Regelui nostru asupra vrăjmașilor dăruiește și cu Crucea Ta păzește pe poporul Tău!“...

„În luna Mai 1933“.

În continuare vom prezenta câteva asemenea monumente făcând precizarea că ordinea este arbitrar adoptată, respectiv în succesiunea alfabetică a personalităților evocate.

*
* *

Orașul Timișoara și localitatea Hodoni cinstesc memoria lui VICENȚIU BABEȘ (1821—1907) avocat, profesor, ziarist, om politic din Banat, luptător pentru drepturile naționale ale românilor din Transilvania, de mai multe ori deputat în Parlamentul din Budapesta. A fost unul din conducătorii P.N.R. din Transilvania.

La 22 noiembrie 1934 în parcul Scuder din Timișoara a fost dezvelit³ monumentul lui Vicențiu Babeș, bustul este o realizare⁴ a sculptorului Aurel Popp și a arhitectului Cornel Liuba, care a proiectat soclul executat din cuburi de granit. Dezvelirea⁵ s-a constituit un important prilej de cinstire din partea urmașilor. Remarcăm participarea la această manifestare a unor eminente personalități ale științei românești. Menționăm pe Grigore Antipa, G. Proca, Nicolae Gerota, Staicovici, Gheorghe Marinescu, Constantin Levaditti. Cu acest prilej, istoricul Alexandru Lapadatu, a ținut o cuvântare în care, evocând omul și faptele sale, a arătat participanților locul ce i se cuvine lui Vicențiu Babeș în Panteonul istoriei naționale.

Prin ambianța locului de amplasare, amenajarea acceselor, distribuția vegetației, ca și prin linia soclului și maniera realizării bustului turnat în bronz, lucrarea este o reușită ce onorează orașul Timișoara, obligându-i pe trecători la meditație și înțelegerea mesajului transmis de acest monument.

Aceleiași personalități, Cercul Juridic Bănățean din Timișoara a preconizat și realizat⁶ actul de cinstire în comuna natală, localitatea Hodoni, prin aducerea osemintelor din străinătate și depunerea lor în nava bisericii, precum și prin dezvelirea unui bust realizat de sculptorul Romul Ladea. Bustul a fost turnat în bronz și a fost amplasat pe un soclu pro-

³ Arh. St. Timișoara, fond Primăria municipiului Timișoara, dosar 23/1944, f. 5; dr. Nicolae Iliescu, *Timișoara*, monografie istorică, vol. I, Timișoara, 1943, p. 353;

⁴ Arh. St. Buc., Inv. 819, fond Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor, dosar 68/1937, f. 265: „*Realitatea ilustrată*“, an VIII, nr. 410, 28 noiembrie 1934, p. 3;

⁵ „*Universul*“ an 51, nr. , 23 noiembrie 1934, p. ; Ibidem, an 55, nr. 371, 5 noiembrie 1938, p. 10: „*Calendarul Universul 1936*“, p. 82; Arh. St. Arad, Biblioteca 5108, Trei ani de gospodărie (1934—1936) Realizări edilitare, Timișoara, 1936, p. 74, foto 75. Menționează prezența bustului Vicențiu Babeș începând cu anul 1935;

⁶ Arh. St. Buc., inv. 819 fond Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor, dosar 93/1938, vol. II, f. 242, 243, foto: Negoită Lăptoiu, Romul Ladea, Buc., 1985, p. 57;

iectat⁷ de arhitectul Silvestru Rafiroiu din Serviciul tehnic al municipiului Timișoara. Placa de pe mormânt a fost dăltuită în piatră tot de sculptorul Romul Ladea.

Cele propuse de Cercul Juridic Bănățean fuseseră aduse⁸ la cunoștința lui Nicolae Iorga la 18 august 1938 menționându-se că ele erau o componentă a actelor de cinstitoare ale jurnaliștilor patrioți. Se preconiza dezvelirea acestora la 2 octombrie 1938. La 31 august 1938 Comisia Superioară a Monumentelor Publice solicita⁹ inițiatorilor dosarul acțiunii care urma să includă schița de ansamblu, proiectul soclului, fotografia bustului. La 20 septembrie 1938, C.S.M.P. prin Jurnalul nr. 241 aprobă¹⁰ lucrările impunând însă ca soclul să fie executat din piatră. Monumentul a fost amplasat în curtea bisericii. La data anunțată un numeros public a participat la solemnitatea de pomenire.

*
* *

VASILE LUCACIU (21 ianuarie 1852, Apa, județul Satu Mare — 28 noiembrie 1922) doctor în filozofie la Roma cu „Magna cum laudae” preot paroh în parohia Sâncraiu Sălajului, profesor de limba română la liceul din Satu Mare, a fost pe parcursul întregii vieți un militant consecvent pentru unitatea politică a românilor, calificat de către organele represive ale Austro-Ungariei ca „agitator al Daco-României”, fiind „un nou Avram Iancu”¹¹. Pentru asemenea incriminabile fapte a fost permanent supus persecuțiilor, hărțuirilor și întemnițărilor. Într-o asemenea atmosferă se înscriu și anii petrecuți¹² în localitatea Șişești de Maramureș.

Această perioadă l-a definit și ca un prodigios publicist. La numele lui fac referință o serie de evenimente ce au avut ca protagoniști pe conducătorii P.N.R. din Transilvania. A fost o viață de luptă și de înaltă demnitate umană. Din boxa acuzațiilor de la procesul memorandumistilor din Cluj cu anunța¹³ cuvinte ce defineau crezul vieții și luptei sale: „Noi nu cerșim milă de la străini și voim să fim stăpâni pe soarta noastră... ideea libertății este izvorul bogat al virtuții care dă direcție popoarelor... Cele mai frumoase pagini ale istoriei omenirii sunt cele scrise cu sângele vărsat pentru libertate”.

Trecerea anilor de luptă pentru Vasile Lucaciu a oferit prilejul ca visul său să devină realitate, trăind din plin actul solemn de la 1 decembrie 1918. Dar numai după patru ani foștii lui camarazi de luptă, inclusiv din Consiliul Dirigent, l-au condus¹⁴ pe ultimul drum considerând că prin faptele sale merită de la Patrie eternizarea în for public

⁷ Arh. St. Buc., Inv. 819, Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor, dosar 96/1918, f. 112;

⁸ *Ibidem*, 94/1938, f. 72;

⁹ *Ibidem*, 95/1938, f. 41 v., 48 v.;

¹⁰ *Ibidem*, f. 52;

¹¹ „Calendarul Asociațiunii pe anul bisect 1924”, p. 135;

¹² „Calendar pentru toți românii 1893”, p. 73 foto;

¹³ Dr. Vasile Lucaciu, *luptător activ pentru unirea Românilor*, Cluj-Napoca, 1988, p. 203—207;

¹⁴ Arh. St. Buc., fond Parlament, dosar 1990/1992 fonduri pentru funeraliile naționale ale preotului Vasile Lucaciu;

pentru a-l prezenta generațiilor viitoare pe cel care a fost „Leul de la Șiştești”. Inițiativa¹⁵ a aparținut prefectului Județului Satu Mare, dr. Octavian Ardelean. Ea a fost formulată la patru ani de la moartea lui Vasile Lucaciu însă ea a început să devină realitate din anul 1935. Concursul lansat¹⁶ a reunit participarea a 14 sculptori. Amintim prezența lui Aurel Popp, Oscar Han, Corneliu Medrea. La 7 octombrie 1935 s-au reunit membrii comitetului de inițiativă constituit în juru de apreciere al lucrărilor prezente la concurs. Analizând machetele au hotărât încredințarea lucrării sculptorului Corneliu Medrea. Prin macheta prezentată artistul căuta să sugereze privitorului dominanta personajului interpretat. Postura de orator releva acea capacitate a lui Vasile Lucaciu de a vorbi auditoriului în așa fel încât aceștia erau gata a se înrola sub același stindard. Macheta a cunoscut și aprecierea tuturor acelor care au fost integrați în opera de definitivare a lucrării pentru a ajunge în for public. Faptul a fost demonstrat și de reacția muncitorilor de la uzinele Malaxa unde s-a efectuat operațiunea de turnare în bronz. Proporțiile lucrării, cantitatea de metal pus în operă, finisajul preconizat și realizat s-au constituit pentru ei probleme ale unui examen luat cu brio. Facem mențiunea că la această dificilă și pretențioasă prestație personalul uzinei a considerat că această contribuție nu poate fi retribuită, ei efectuând toate operațiunile în mod benevol ca semn de recunoaștere postumă a personalității lui Vasile Lucaciu.

Bucureștenii au beneficiat în vara anului 1936, pentru o perioadă de timp, de prezența statuii într-un amplasament ad-hoc din grădina Ateneului Român. Cei care urmăriseră preocupările artistului pe parcursul anilor și-au putut da seama de evoluția concepțională și artistică înregistrată¹⁷ din anul 1932, când prezentase o primă variantă a viitorului monument. Revenind la anul 1936, menționăm că în timp ce la București era admirată această realizare, la Satu-Mare, în piața Brătianu, azi piața Libertății s-a executat lucrarea la infrastructură și soclu. Lucrările de montare s-au terminat în toamna anului 1936. S-a preconizat¹⁸ inițial ca dezvelirea monumentului să aibă loc la 1 Decembrie 1936. Apropierea datei a impus ca termenul să fie modificat¹⁹ adoptându-se ziua de 13 Decembrie 1936. La căderea pânzei²⁰ ce acoperea simbolul,

¹⁵ Paul Abrudan, *Pentru un monument lui Avram Iancu*, Sibiu, 1972, p. 105, nota 79: „Foaia Poporului”, 27 iunie 1926; „Cele trei Crișuri”, an XII, nr. 11—12, noiembrie—decembrie 1931, p. 154 foto; ibidem, an XI, nr. 9—10, septembrie—octombrie 1930, p. 113; Tiron Albani, *Leul de la Șiştești* — de ce s-a prăbușit monarhia austro-ungară, Oradea, (1936), avînd pe foaia de titlu dedicația: „11 decembrie 1936. Distinsului inițiator al monumentului lui Vasile Lucaciu la Satu Mare. Dr. Octavian Ardelean, prefectul județului Satu Mare. În semn de admirațiune”. T. Albani;

¹⁶ Doru Radosav, *Satu Mare, ghid de oraș*, Buc., 1984, p.

¹⁷ „Artă plastică”, an X, nr. 4, 1963, p. 202, părintele Lucaci de Cornel Medrea, realizare din 1932: „Arta”, an XXXIII nr. 3, 1985, p. 13; ibidem, an XXXV, nr. 3, 1988, p. 7; ibidem an XXV, nr. 12, 1978, p. 6—7, I. Frincu, *La monumentul lui Vasile Lucaciu*, p. 6, foto studiu pentru portretul lui Vasile Lucaciu, păstrat în colecția Muzeului Militar Național;

¹⁸ „Albina”, an XXXIX, nr. 47, 27 noiembrie 1936, p. 751;

¹⁹ 48, p. 754 acțiune amînată pentru 13 decembrie: „Universul”, an 53, nr. 343, sîmbătă 12 decembrie 1936, p. 7 evocare făcută de G. Lungulescu; Arh. St. Suceava, fond Primăria Suceava, dosar 5/1936, f. 121, 122, invitația-program;

²⁰ „Universul”, an 53, nr. 346, 15 decembrie 1936, p. 1, 3 „Calendarul Universul” 1938, p. 99;

cei peste 30 000 de participanți la solemnitatea dezvelirii monumentului, au putut admira impresionanta²¹ statuie cu soclu având înălțimea de peste 9 metri. În acea zi de duminică, mai mulți vorbitori au conferit prin cuvintele anunțate aprecieri relevante. Reținem printre altele cuvântarea²² profesorului Carol Weiser care în calitate de șvab a vorbit despre raporturile dintre români și șvabi apreciind optica lui Vasile Lucaciu și în această problemă. Tot cu acest prilej, Alexandru Lapedatu în cuvântarea sa a evidențiat²³ trăsăturile morale ale lui Vasile Lucaciu.

În atmosfera acestei mari sărbători naționale se înscrie și cuvântarea²⁴ lui Vasile Scurtu ținută la Adunarea Generală a Ligii Antirevizioniste Române din Satu-Mare în care a tratat „Problema Națională la granița de vest”. Și tot în acest context se înscriu²⁵ și aprecierile lui Nicolae Iorga formulate în articolul „Simbolul de la Satu-Mare”. El enunța și următoarea apreciere: „Era un om ca oricare și mare dovadă de înțelepciune, nu și-a dat osteneala să pară a fi mai mult decât era”.

Monumentul de la Satu-Mare ridicat prin subscripție publică, încorporând o investiție²⁶ de 1 120 000 lei (valoarea leului la nivelul anilor 1936—1938) menit a fi simbolul paternității pentru cinstirea marelui luptător a trebuit însă să fie salvat²⁷ de la iminenta distrugere, reușindu-se a fi demontat și evacuat de către organele administrației românești din teritoriul smuls din trupul țării prin Diktatul de la Viena. În acest context, la 30 septembrie 1940, primăria din Beiuș solicita²⁸ aducerea și montarea provizorie a statuii lui Vasile Lucaciu ce fusese dusă la Lugoj. Demersurile n-au primit în ultima instanță aprobarea din partea Ministerului Cultelor și Artelor astfel că până în anul 1942 ea a rămas

²¹ Arh. St. Buc., Inv. 819, fond Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor, dosar 68/1937, f. 169, menționat eronat Constantin, precizând că soclu+statuia = 9,5 m; Arh. St. Ploiești, Biblioteca II 1210, Inv. 4926, „Muzica și poezia”, an II, nr. 12, decembrie 1936, p. 28; Arh. St. Buc., inv. 819, fond Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor, dosar 91/1937, f. 175, raport din 15 iunie 1937 al Prefecturii județului Satu Mare care precizează că sub controlul și sub îndrumarea acestei instituții s-a realizat monumentul Vasile Lucaciu.

²² „Calendarul Ardealului 1943”, p. 217;

²³ Alexandru Lapedatu, *Scriseri alese, articole, cuvântări, amintiri*, Cluj, 1985, p. 38, nota 81: „Viitorul”, 16 decembrie 1936;

²⁴ Arh. St. Iași, Biblioteca 5610, Vasile Scurtu, *Problema națională la granița de vest*, Buc., 1937;

²⁵ Nicolae Iorga, *Oameni care au fost*, vol. IV, Buc., 1939, f. 194—195, Simbolul de la Satu Mare (Vasile Lucaciu); Idem, *Pagini alese*, vol. II, Buc., 1965, p. 98—99;

²⁶ Arh. St. Buc., inv. 819, fond Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor, dosar 68/1937, f. 169; „Viitorul”, an XXVIII, nr. 8687, 16 decembrie 1936; Negoiță Lăptoiu, Monumentul Elocinței: Vasile Lucaciu de Cornel Medrea, în: „Studii și comunicări”; II, Satu Mare, 1972, p. 354—359; colonel dr. Florian Tucă, Mircea Cociu, Monumente ale anilor de luptă și jertfă, Buc., 1983, p. 330; Marin Mihailescu, Cornel Medrea, Buc., 1986, foto machetele;

²⁷ Arh. St. Buc., inv. 819, fond Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor, dosar 90/1940, f. 48, corespondența între Ministerul de Interne, Direcția Administrației de Stat și Ministerul Cultelor și Artelor la 19 septembrie 1940 prin care aducea la cunoștință că Prefectura județului Satu Mare a evacuat cu unitățile administrative și statuia lui Vasile Lucaciu cu destinația Lugoj, propunând a fi așezată la București sau la Beiuș.

²⁸ Arh. St. Oradea, Prefectura jud. Bihor, f. 19, 20; Ibidem Acte Confidențiale, inv. 182, fond 12, dosar 20/1920—1940;

la Lugoj, de unde a fost mutată la Alba Iulia.²⁹ Ca student am avut prilejul ca în cadrul unei excursii de documentare la Alba Iulia în anul 1956 să remarc prezența ei „depozitată” pe malul unui șanț de apărare al cetății. În anul 1958 statuia a fost transferată³⁰ la București fiind depusă la orizontală în curtea Muzeului Cornel Medrea. Era pe această cale cel puțin salvată de la o eventuală rețopire pentru „valorificarea” metalului. Aici era cel puțin un adăpost pentru viitoarele zile mai bune. A fost o formulă de protejare pentru ca în anii care se întrevădeau favorabili să revină la locul ce o consacrase ca simbol al simțirii românești. Evenimentul reparator s-a petrecut la 29 noiembrie 1967 când era remontată în vechiul amplasament. Precizăm că soclul pe un solid radier are dimensiunile de 4,50×1,58×1,90 metri. Pe soclu se află un basorelief redând un soldat român care impunge cu sulița un balaur.

Considerăm necesar să facem o precizare menită a înlătura o confuzie. În ultimele decenii atunci când se face referire la monumentul Vasile Lucaciu de la Satu-Mare se afirmă³¹ că în conjunctura anului 1940 acesta ar fi rămas sub ocupația hortystă care a demontat-o și a trimis-o în România. Documentele timpului au evidențiat³² cu prisosință soarta monumentelor care în condițiile începutului de septembrie 1940 n-au putut fi demontate și evacuate. Dinamitarea a fost măsura luată de ocupanți împotriva unor asemenea prezențe românești evocând oameni și fapte. Măsura radicală fiind aplicată chiar atunci când simbolul era redat printr-o cruce.³³

Și tot la Satu-Mare, privirea trecătorului este reținută de prezența³⁴, începând din anul 1968, pe zidul clădirii care a găzduit ultimii ani ai vieții lui Vasile Lucaciu (1920—1922) a unei plăci evocatoare. Clădirea se află în bulevardul Republicii nr. 11.

În localitatea Apa, în centrul comunei, se află casa copilăriei lui Vasile Lucaciu. Din 1980 aici funcționează o unitate muzeală menită a-i evoca anii de luptă pentru cauza națională. În ambianța casei memoriale se află³⁵ și creația sculpturală evocându-l pe militantul pentru libertate și unitate națională.

La Sisești, județul Maramureș, din anul 1972 este prezentă³⁶ realizarea în piatră a sculptorului George Abrihan pentru a-l evoca pe „Leul de la Sisești”.

²⁹ Arh. St. Buc., inv. 819, Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor, dosar 90/1943, f. 186, Cornel Medrea se referea la problema amplasamentului statuii Vasile Lucaciu la Alba-Iulia, arătând ce măsuri trebuie luate;

³⁰ Doru Radosav, *op. cit.*, p. 59;

³¹ Idem;

³² Arh. St. Oradea, fond Prefectura jud. Bihor, Acte Confidențiale, inv. 182, dosar 62/1940, 1944;

³³ Virgiliu Z. Teodorescu, *Mărturii referitoare la monumentele de for public mureșene*, comunicare prezentată la 31 mai 1991 la Sesiunea de la Arhivele Statului Tirgu Mureș;

³⁴ Doru Radosav, *op. cit.*, p. 64—65;

³⁵ Idem, p. 98;

³⁶ Județele Patriei Maramureș, Buc., 1980, foto bustul Vasile Lucaciu; colonel dr. Florian Tucă, Mircea Cociu, *Monumente ale anilor de luptă și jertfă*, Buc., 1983, p. 358;

ȘTEFAN CICIO POP (1 aprilie 1865 Sigău—16 februarie 1936 Arad), eminentă personalitate a vieții politice, luptător pentru cauza românilor din Transilvania, până la cel de al doilea război mondial, a fost onorat la loc de cinste, bustul lui fiind amplasat³⁷ în vestibulul palatului Parlamentului României. Sculptura a fost realizată de Oscar Han.³⁸ Nu deținem date referitoare la soarta acestui bust.

IOAN RAȚIU (1828 Turda — 1902 Sibiu), omul politic ce a militat consecvent pentru acțiune, întemeietor al P.N.R. și președinte al acestuia în perioada anilor 1892—1902, promotor al elaborării³⁹ și difuzării Memorandumului a fost conducătorul delegației care s-a deplasat la Viena pentru a-l înmâna împăratului.

Biroul avocaților din Turda a inițiat⁴⁰ ridicarea unui monument prin care să i se aducă cinstirea cuvenită cu ocazia centenarului nașterii sale. Lucrarea a fost încredințată spre realizare⁴¹ sculptorului Cornel Medrea. Sumele au fost obținute prin subscripție publică. La 9 iunie 1930 monumentul a fost dezvelit la Turda⁴² reunind o numeroasă participare. Cu acest prilej a luat cuvântul Ion Agîrbiceanu ca reprezentant al ASTREI care a elogiât memoria lui Ioan Rațiu ca bun român. Din partea Academiei Române a participat Emil Racoviță.

Amintim prezența la Sibiu⁴³ în cimitirul bisericii ortodoxe din strada Reconstrucției nr. 17 a obeliscului care marchează locul de veac a lui Ioan Rațiu. El a fost executat din marmură neagră, amplasat pe un soclu de piatră.

Și au fost ei mulți și buni care să-și merite de la patrie cinstirea cuvenită. Viitoarele generații vor ști să-i onoreze.

*
* *
*

³⁷ Grigore Ionescu, *București*, ghid, Buc., 1938, p. 256—257, Camera Deputaților, bust turnat în bronz;

³⁸ Marin Mihalache, *Oscar Han*, Buc., 1985 nu o menționează;

³⁹ Calendar pentru toți românii 1983, p. 80—81, foto — E. și I. Rațiu; Arh. St. Buc., inv. 1231, fond dr. C. I. Istrati, nr. 9, scrisoarea dr. C. I. Istrati adresată lui Emilia Rațiu prin care prezentându-i condoleanțe elogiază memoria celui care a fost un bun român;

⁴⁰ Paul Abrudan, *op. cit.*, p. 109, 110 consemnează ca dată a dezvelirii luna noiembrie 1929;

⁴¹ Negoită Lăptoiu, *Romul Ladea*, Buc., 1985, p. 94; Arh. St. Buc., inv. 319, fond Ministerul Cultelor și Artelor, Departamentul Artelor, dosar 68/1937, f. 4, menționează ca dată a dezvelirii ziua de 9 iunie 1930, monumentul având înălțimea de 7 metri, a fost evaluat la suma de 650 000 lei; f. 9 fotografia monumentului se remarcă pe soclu prezența basoreliefurilor turnate în bronz, amenajarea zonei;

⁴² *Analele Academiei*, tom LI, p. 1, 1931, p. 4—5, 8—9, la 9 iunie 1930 centenarul sărbătorit la Turda pentru cinstirea lui Ioan Rațiu; *Calendarul Astrei* 1931, an XX, p. 43, fotografie a monumentului Ioan Rațiu cu foarte multe coroane; *Universul*, an 55 nr. 118, 2 mai 1938, p. 14, foto statuia Ioan Rațiu din Turda; la sesiunea 150 de ani de la nașterea dr. Ioan Rațiu organizată la 9 mai 1978 la Turda, prof. V. Vișinescu de la școala generală nr. 6 Turda a făcut o incursiune în istoria monumntului; Ioan V. Lupescu *Monumentele Unirii*, Buc., 1985, p. 222 monument amplasat în Piața centrală a orașului, statuie bronz, pe soclu un basorelief redând o scenă din timpul procesului memorandumului, textul de pe soclu este concludent: „Dr. Ioan Rațiu. Existența unui popor nu se discută, ci se afirmă!”;

⁴³ Alexandru Avram, *Vasile Crișan*, Sibiu — ghid de oraș; Buc., 1983, p. 107;

Cinstirea memorandistului MIHAIL VELICIU a preocupat pe urmași manifestându-se prin realizarea unui bust care a fost dezvelit⁴⁴ în al 40-lea an de la procesul desfășurat la Cluj împotriva celor care l-au redactat și difuzat. În localitatea Chișinău Criș, județul Arad a avut loc solemnitatea dezvelirii la 24 octombrie 1934 a bustului Mihail Veliciu realizat de sculptorul bănățean Andrei Gal.⁴⁵

SYMBOLES DU FORUM PUBLIQUE DEDIES A L'HONNEUR DES PARTICIPANTS AU MEMORANDUM

(Résumé)

Dans l'article sont mentionnés des symboles de forum public dédiés aux lutteurs conséquente du mouvement du Mémorandum et auxquels on a dédié les monuments soit par les contemporains de ces grandes personnalités, soit leurs descendants. Ainsi on parle du monument collectif de Lipova (le croix de „la Rugă”), ou de ceux en mémoire de Vicențiu Babeș de Timișoara, la buste de même de Hodoni; dr. Vasile Lucaciu (Satu Mare, Apa et Șișești — dep. Maramureș); Ștefan Cicio Pop (București), Ioan Rațiu (1828—1902) à Turda et Sibiu, ainsi que le buste Mihail Veliciu de Chișinău-Criș, inagure le 24 octobre 1934.

⁴⁴ Arh. St. Buc. inv. 819, fond Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor, dosar 82/1934, f. 60—61; Universul, an 51, nr. 292, 25 octombrie 1934; Realitatea ilustrată, an VIII, nr. 406, 31 octombrie 1934, p. 13, foto bustul Mihail Veliciu;

⁴⁵ Virgiliu Z. Teodorescu, *Informații referitoare la activitatea desfășurată de către Comisia superioară a monumentelor publice*, în: Revista Arhivelor, an XII, 1969, nr. 1, p. 129—134.

INFORMAȚII DOCUMENTARE

AFLATE ÎN FONDUL PERSONAL „IOAN RAȚIU“

LĂDIA BRĂNCEANU

Scopul comunicării de față este de a face cunoscute informațiile documentare existente în fondul de arhivă Dr. Ioan Rațiu aflat în cadrul Direcției Generale a Arhivelor Statului, invitându-vă totodată la cercetarea acestuia pentru cunoașterea mai în amănunt a vieții și activității sale, cât și a personalităților care, cu însuflețire au participat la mișcarea memorandistă înscriindu-și numele în istorie.

Documentele fondului în cantitate de 1350 dosare (unități arhivistice) se referă la perioada anilor (1848—1928) și sunt constituite din scrisori, rapoarte, circulare, anunțuri, apeluri, jurnale, articole, ziare, reviste, procese-verbale, note, fotografii, în marea majoritate originale. Fondul de arhivă este structurat astfel: corespondență primită și trimisă de Ioan Rațiu (dosar I—707); note biografice (Dosar 708—712); documente privind viața particulară a lui IOAN RAȚIU (dosar 713—722); acte despre averea familiei (dosar 723—725); fotografii Ioan Rațiu și alți militanți (dosar 727—728); corespondența EMILIA RAȚIU (dosar 729—1082); corespondență cu diverși membrii ai familiei (dosar 1083—1175); corespondență cu asociații și societăți (1176—1193); fotografii EMILIA RAȚIU și diverși (nr. 1194—1196); documente privind donații către biserici (1197—1199); documente ai căror emitenți nu au fost identificați (1200—1244); corespondența FELICIEI RAȚIU (1242—1257); corespondența DORINEI RAȚIU (1258); corespondență în limba germană și maghiară și diverse

Unitățile arhivistice au fost ordonate în cadrul fiecărei părți structurale, pe corespondenți, în ordine alfabetică și, în cadrul fiecărei litere-cronologic.

În cadrul notelor biografice se disting o serie de articole apărute în „Foaia Poporului“ cu referire la activitatea dr. Ioan Rațiu și a vieții acestuia. În articolul scris de Eugeniu Pataceanu și intitulat „Coroană eternă pe mormîntul doctorului Rațiu“ se aduce un omagiu celui care a activat pentru dezrobirea națiunii române din Transilvania și al cărui deces în 1902 a îndoliat inimile unei întregi națiuni¹.

Documentele referitoare la viața particulară a lui Ioan Rațiu reflectă legăturile sociale ale familiei acestuia cu personalitățile culturale ale epocii, mai ales cu cele din Transilvania, fiind invitat la o serie de ceremonii, celebrări de căsătorii, serate și alte reuniuni de mari și erudiți oameni de stat, dovadă concretă a stimei și considerației de care se bucura dr. Ioan Rațiu. Faptul nu era întâmplător; familia RAȚIU dintr-o

¹ Arh. St. București, fond dr. Ioan Rațiu, dosar 58, 1893.

considerație deosebită pentru semenii săi și din dorința creerii cadrului necesar ridicării sociale a românilor prin învățatură, s-a străduit să construiască, la Turda, în 1893, o școală pe care a dăruit-o locuitorilor care i-au purtat o neasemuită recunoștință².

Correspondența primită de la Vincentiu Babeș, Iuliu Coroianu, Gh. Pop de Băsești, George Barițiu, D. P. Barcianu, George Bogdan Duică, Valeriu Braniște, Eugen Brote, Ioan Droc, și alții arată strădania acestora de a imprima activităților desfășurate acea atmosferă care să redea românilor încrederea în viitoarea izbândă. Pentru permanentele legături pe care transilvănenii le-au avut în permanență cu românii de peste munți, este semnificativă scrisoarea dr. I. C. Drăgescu din Craiova care la 1874 se adresa astfel Emiliei Rațiu „Românii transilvăneni sunt un popor democratic prin excelență, mai democratici decât frații săi din România liberă. Au inimă, au curaj, au devotament, acestea trebuie cultivate cu afecțiune“. Continuându-și gândul, într-o altă scrisoare, același doctor, îi exprimă Emiliei Rațiu, dorința fierbinte ca Transilvania să se unească cu România, sugerându-i ideea ca și femeile române să intre în arena luptei. În 1877 cu gândul îndreptat mereu spre Transilvania, dr. Drăgescu scria: „Un război crâncen amenință Orientul Europei. Pe malurile Dunării se agită destinele românismului, fiți încredințată că ne vom face datoria și chiar de vom cădea, vom cădea cu glorie. În asemenea momente supreme, eu apelez la Domnia ta, și la toate surorile din Transilvania, rugându-vă să faceți un comitet de doamne pentru Turda și satele din jur și să deschideți liste de subscriere în ajutorul soldaților români. Ceeace dați pentru venitorul României, libera Românie va ține cont de sacrificiile voastre³.“

Din Cernăuți, Nicu Țurcanu îi mulțumește Emiliei Rațiu pentru a-i fi dat privilegiul să vină în contact cu vetrele de cultură și civilizație românească din Transilvania și România.

În întregimea ei, corespondența ne ajută să parcurgem diferitele faze de redactare a memorandumului. În 1888, din Turda, Ioan Rațiu se adresa astfel lui A. Mureșianu: „Dl. Barițiu îmi scrie că te-ai apucat de elaborarea memorandumului. Cred că nu-mi vei lua în nume de rău dacă referitor la cuprinsul aceluia îți voi atrage atențiunea de câteva împrejurări de la care depinde rezultatul favoritoriu al aceluia memorial. După părerea mea, trebuie să fie cât se poate de scurt dar să cuprindă în sine toate gravaminele noastre; să fie în stil diplomatic cu vorbe frumoase dar nu servile, să spună adevărul, să combată sistemul și regimul, dar nu pe națiunea maghiară; ici coalea, unde s-ar putea evita combaterea elementului maghiar să se restrângă atacul la aristocrați și privilegiați, căci aceștia sunt și au fost inamicii noștri neîmpăcați pe când poporul lor și al secuilor au iobăgit deopotrivă cu noi⁴.“ Scrisoarea este semnificativă pentru atitudinea românilor la adresa maghiarilor.

De asemenea, prezintă un deosebit interes corespondența care atestă interesul manifestat de străini față de lupta românilor pentru dreptate. Astfel George Pop de Băsești îi comunică lui Ioan Rațiu că un corespon-

² Ibidem, dosar 566, 1894—1896.

³ Ibidem, dosar 326, 1888.

⁴ Ibidem, dosar 548, 1895.

dent al ziarului „Allgemeine Zeitung“, din München, afirmă că în spațele conducătorilor luptei românilor pentru drepturi stă națiunea întreagă; de asemenea, un corespondent englez arăta în ziarul „Independence Roumaine“ că dorința fruntașilor politici ai românilor din Transilvania este de a pune problema națională mai presus de interesele partidelor din România⁵.”

Fruntașii politici români s-au străduit să întocmească memorandumul de o așa manieră încât să exprime întreg adevărul în numele căruia luptau. Închiși pentru curajul de a fi exprimat durerea unui neam întreg, memorandiștii au fost sprijiniți moralicește de numeroasele scrisori venite din toate colțurile României. La 6 mai 1895, din Cetatea de Baltă Andrei Molnariu și Miron Dascălu se adresau lui Ioan Rațiu în următorii termeni: „În suferințele voastre, vă cerem ajutor, tărie și putere, deo D-zeu ca principiul salutar, cauza sfântă și dreaptă, pentru care v-ați jertfit să triumfeze și voi, cu amânare să deveniți liberi în ciuda dușmanilor, spre bucuria iubiților noștri și ai întreg neamului nostru. Cu voi am fost, cu voi sântem și cu voi vom fi până la cele din urmă⁶.”

Locuitorii din Cetea, la 6 mai 1895, scriau iubiților lor martiri: „Miine, în 7 mai se împlinește un an de când cu multă iubire de neam v-ați expus și cu îndrăzneală ați primit a apăra sfânta cauză a mult cercatului nostru neam, pentru care ați suferit și suferiți în temnițele ungurești. Vă mulțumim din inimă pentru dragostea și jertfele aduse pe altarul națiunii române. Primiți asigurarea că, conștiința noastră nu este liniștită, câtă vreme vă știm că suferiți pe nedrept pentru noi⁷.”

Scrisorile de acest fel sunt numeroase și semnificative pentru ceea ce a constituit procesul memorandiștilor pentru întreg neamul românesc. „Neînfrânților luptători! Prea iubiții noștri martiri și conducători — scriau locuitorii din Iara: „Cu cea mai mare dragoste, ce o putem nutri în piepturile noastre strivite și oțelite către Voi, iubiții noștri conducători și martiri, în ziua de astăzi 7 mai, o zi care va fi de neșters în memoria noastră. Voi, care cu o paciență de fier, ce numai românul o posedă, sunteți apăsați de aerul infect al zidurilor, întunecoaselor temnițe, și numai din dragoste și iubire curată ce o manifestați față de poporul românesc, care pururea vă are în sufletul lui! Credeți iubiților! că numele vostru, faptele voastre, suferințele voastre sunt întipărite cu litere neșterse în inima noastră, în tot minutul, în toate rugăciunile noastre ne rugăm pentru voi, ca zilele ce le aveți a le petrece în acele temnițe blestamate, să vă fie spre mângâierea sufletului vostru și al nostru⁸!”

Nu mai puțin interesante sunt scrisorile schimbate între familia Rațiu și în special cele ale Emiliei Rațiu cu diferite societăți care arată activitatea socială a acestora. Astfel, Societatea de lectură „Inocențiu Micu Klein“ îi mulțumește Emiliei Rațiu pentru contribuția bănească acordată. Corespondența cu președintele Societății literar-sociale „România“ — Constantin Moisil, cu Octavian Tăslăuanu, secretarul Asociației pentru literatura română și cultura poporului român, C.U. Societatea

⁵ Ibidem, dosar 582, 1895.

⁶ Ibidem, dosar 782—783, 1894.

⁷ Ibidem, 1176—1193, 1896.

⁸ Ibidem, dosar 1203, 1877.

Academică „România Jună“ din Viena fac dovada permanentei legături dintre toți românii de pe întreg cuprinsul țării, familia Rațiu fiind o punte de legătură între toți aceia care simțeau și gândeau românește⁹.

Este impresionantă strădania desfășurată, în paginile „Gazetei de Transilvania“ pentru a fi cuprinse noutăți culturale și din Moldova și Muntenia. Tocmai de aceea Comitetul central executiv și secțiunea din București a Ligii Culturale pentru unitatea tuturor românilor îl invită pe Ioan Rațiu să țină conferințe. C.U. această ocazie profesorii Universității din București, între care Spiru Haret, G. Cantili, D. D. Brîndză, V. A. Urechia, I. Bogdan își exprimă revolta față de procesul înscenat la Cluj, într-o vreme în care naționalitățile conștiente se afirmau tot mai mult¹⁰.

Ca și cei de ieri, generația actuală, la 100 de ani distanță, de acel proces care a antrenat spiritele unui neam întreg își aduce prinosul de neuitare prin reactualizarea unui moment de adâncă semnificație pentru poporul român.

INFORMATIONS DOCUMENTAIRES QUI SE TROUVENT DANS LE FOND PERSONNEL „ION RAȚIU“

(Résumé)

Le but de cet article, comme l'auteur précise dès le début, est celui de faire connues les informations qui existent dans le fond d'archive Dr. Ioan Rațiu (1828—1902) qui se trouve à la Direction Générale des Archives de l'état.

Les documents contenus en 1350 dossiers (unités d'archive) se réfèrent à la période des années 1848—1928 et sont constitués de: lettres, rapports, annonces, appels, notes, photos, article, journaux...

Les 1350 unités d'archive sont ordonnées dans le cadre de chaque partie structurale par correspondants, en ordre alphabétique et dans le cadre de chaque lettre-cronologiquement.

⁹ Ibidem, dosar 660, 1901.

¹⁰ Ibidem, dosar 602, 1894.

UN DOCUMENT NECUNOSCUȚ PRIVIND ORGANIZAREA PARTIDULUI NAȚIONAL ROMÂN PE TERITORIUL COMITATULUI SATU MARE

VIOREL CIUBOTĂ

După cum se știe în anul 1908 a fost adoptat Regulamentul de funcționare al Partidului Național Român precum și a clubului parlamentar care conținea 44 de paragrafe referitoare la scopul partidului și mergând până la atribuțiile organelor centrale și locale.

Este extrem de interesant faptul că în anul următor în 31 august 1909 s-a organizat Partidul Național Român comitantes Satu Mare care a ales în frunte pe dr. Vasile Lucaciu. S-a hotărât de asemenea că în cel mai scurt timp președintele să convoace „comitetele cercuale la o conferință, în care se vor decide normativele organizării¹”. Nu știu când s-a ținut această conferință dar este cert că până în data de 15 mai 1910 când s-a desfășurat adunarea de constituire a secției locale a P.N.R. în comuna Sătmărel² s-a tipărit deja „Normativul pentru organizarea Partidului Național Român, aparținător partidului naționalităților reprezentate în dieta țării, pe teritoriul comitatului Sătmăr³”.

„Normativul”, tipărit la tipografia „Carmen” al lui Petru P. Barițiu din Cluj, cuprinde 13 pagini cu 36 de paragrafe.

Este un act deosebit de important care a stat la baza organizării secțiilor locale ale P.N.R. pe teritoriul comitatului Satu Mare. Cunoaștem până acum cazul comunei Sătmărel unde „Normativul” a constituit baza desfășurării adunării de constituire³.

Este foarte probabil ca documentul să fi fost întocmit de dr. Vasile Lucaciu împreună cu Teofil Dragoș, mai ales dacă ținem seama de fraza îngrijită precum și de claritatea paragrafelor pe înțelesul tuturor.

Anexă:

NORMATIV

pentru organizarea Partidului Național Român, aparținător partidului naționalităților reprezentate în dieta țării, pe teritoriul comitatului Sătmăr.

¹ *Lupta românilor din județul Satu Mare pentru făurirea statului național unitar român. Documente 1848—1918*, București, 1989, p. 352.

² *Ibidem*, p. 356. În adunare s-a dat citire acestui „Normativ”.

³ *Ibidem*.

NORMATIV
pentru
organizarea partidului național român,
apartinător
partidului naționalităților reprezentate în dieta
țării, pe teritoriul comitatului Sătmar.

I.

Dispoziții generale

§. 1.

Partidul național român, de pe teritoriul comitatului Sătmar, să organizează în partid politic, aparținând partidului naționalităților, reprezentat în dieta țării.

§. 2.

Membru partidului poate fi: fiecare cetățean ungar de naționalitate română, locuitor pe teritoriul comitatului Sătmar, trecut de etatea de 20 ani, și care stă pe baza programului național.

§. 3.

Scopul organizării este asigurarea liberei dezvoltări pe toate tere-nele publice, economice, industriale și culturale, spre binele tuturor ce-tățenilor.

II.

Organizarea partidului

§. 4.

Afacerile partidului să administrează, conduc și controlează prin:

- a) Comitetul comunal;
- b) Comitetul cercual (cerc electoral);
- c) Comitetul comitatenz;
- d) Comitetul central al partidului.

A) Comitetul comunal.

§. 5.

Organizația partidului să face după comunele politice. Cetățenii, cari primesc și stau pe baza programului național, întrunindu-se în conferință, aleg din sinul lor comitetul comunal, care după împrejurările locale se poate compune din cel mult 24 membri.

§. 6.

Membrii comitetului comunal, aleg din sinul lor un prezident, un vice-prezident, un cassier și un controlor, care totodată e și notarul comitetului.

§. 7.

Comitetul comunal, ține cel puțin 2 ședințe la an. Să îngrijește, ca membrii partidului să fie în fiecare an chemați la o adunare generală. În adunarea generală, președintele espune situația politică, ear cassierul dimpreună cu controlorul prezintă socotelile de peste an ale comitetului.

Socotelile acestea au să fie cenzurate înainte de adunarea generală, de o comisie de 3 membrii, esmisă din partea comitetului comunal.

Comitetul comunal ține și mai multe ședințe la an, când află de lipsă președintele, în absența căruia vice-președinte, sau când cer cel puțin 3 membrii din comitet, convocarea ședinței comitetului.

Partidul organizat după comune, poate ținea și mai multe adunări generale, când află de lipsă președintele, sau când cer cel puțin 5 membri ai partidului, convocarea unei adunări generale.

§. 8.

În timpul alegerilor în congregațiunea comitatenză, sau în reprezentanța comunală, comitetul comunal, necondiționat ține ședință eventual convoacă adunarea generală a partidului, și stabilește ținuta partidului cu ocaziunea acestor alegeri, eventual designează membrii, pe cari îi candidează la aceste alegeri.

§. 9.

Membrii partidului conferesc și o taxă anuală benevolă, pentru acoperirea cheltuielilor curente de partid.

Sumele adunate din taxele acestea, să administrează pe lângă libele de depuneri, în modul următor:

a) $\frac{1}{3}$ parte, să păstrează la cassieria comitetului comunal, pentru acoperirea cheltuielilor curente a comitetului, având președintele comitetului a să îngrijă, ca după trebuințele locale, să se aboneze reviste populare politice și economice pentru folosința membrilor partidului din comune.

b) $\frac{1}{3}$ parte să administrează la comitetul cercual, pentru acoperirea cheltuielilor curente a partidului.

c) $\frac{1}{3}$ parte să lasă la dispoziția comitetului comitatenz.

§. 10.

Preșidenții și ceilalți funcționari ai comitatelor comunale, cercuale și comitatenze, nu sunt îndreptățiți a pretinde nici un fel de taxe sau diurne, pentru munca prestată de ei, iar cheltuielile de călătorie la ședința ori căruia comitet, au să le supoarte din avutul propriu.

Toate sumele, cari trec peste trebuințele curente ale partidului și comitetelor, sunt a să capitaliză și păstră în libele de depuneri pentru viitor.

Comitetele cercuale și comitetul comitatenz dispun asupra sumelor capitalizate, însă concluzele comitetelor cercuale, sunt a să transpune la comitetul comitatenz spre aprobare.

§. 11.

Toate concluzele aduse de adunarea, sau comitetul partidului comunal, sunt a să transpune la comitetul cercual spre aprobare. Decisul co-

mitetului cercual, să poate apela la comitetul comitatenz, de unde și la comitetul central al partidului.

Comitetul comunal are să transpună la comitetul cercual, protocolul adunărilor generale, pe cum și socotelile.

§. 12.

Comitetul comunal e obligat a să îngrijii, ca partidul să fie reprezentat cu ocaziunea conscrierei alegătorilor, din partea autorităților administrative în lista electorală. Dacă vreunul din membrii partidului cu drept de vot, ar fi omis din listă, comitetul e îndatorat a raporta în scris, pe lângă indicarea datelor de lipsă, prezidentului comitetului cercual, care să va îngrijii, ca apelația să se înainteze la timp.

§. 13.

Prezidentul comitetului comunal e obligat a transpune prezidentului comitetului cercual până în 15 Decemvrie a fiecărui an, lista alegătorilor din comuna lui, valabilă pentru anul următor, reținând un exemplar pentru comitetul comunal.

B) *Comitetul cercual.*

§. 14.

Membrii comitetului cercual, sunt toți prezidenții comitetelor comunale, vice-prezidenții acelor comitete comunale, al căror prezident nu locuiește în comună, și cel mult 12 din membrii comitetelor comunale, aleși de comitetul cercual, dintre aceia, cari desvoaltă zel deosebit, cu propagarea programului partidului național.

§. 15.

Membrii comitetului cercual, aleg din sânul lor, un prezident, un vice-prezident, un cassier, un controlor și un secretar, care e și notarul comitetului.

§. 16.

Comitetul cercual ține cel puțin o ședință la an. Mai multe, când află de lipsă prezidentul, sau cer convocarea cel puțin 5 membrii din comitet.

Convocarea comitetului cercual la ședințe, e datorința prezidentului.

§. 17.

Prezidentul să îngrijește de păstrarea listelor electorale, primite de la prezidenții comitetelor comunale. Să îngrijește, ca cassierul să administreze cuota comitetului cercual în libele de depuneri. Tot prezidentul asignează erogațiunile speselor curente.

§. 18.

Comitetul cercual e îndreptățit a alege prezidentul comitetului comunal, pentru acele comune, unde nu să află persoană acomodată, pentru purtarea agendelor de prezident.

§. 19.

Comitetul cercual supraveghează agendele comitetelor comunale, aprobă sau respinge concluzele comitetelor comunale și transpune protocoalele ședințelor comitetului cercual, prezidentului comitetului comitatenz.

După disolvarea dietei, comitetul cercual ține conferință, pentru stabilirea ținutei partidului, cu ocaziunea alegerilor dietale, și la convocarea comitetului comitatenz, candidează pe baza programului național, pe cea mai posibilă persoană, cu speranța reușitei în cercul său electoral.

Concluzele comitetului cercual — cu excepțiunea candidării, pentru alegerea dietală — să pot apela la comitetul comitatenz, și de acolo, la comitetul central al partidului.

§. 20.

Toate concluzele comitetelor cercuale sunt obligatorii pentru toate comitetele comunale și pentru toți membrii partidului, îndată după enunțarea lor, iar membrii partidului sunt obligați a să spună aceluia, și a le executa și în caz de apelație, până când comitetul comitatenz, nu decide altcum.

§. 21.

În purtarea socotelilor comitetului cercual este normativ §. 9. aplicat la comitetul comun.

§. 22.

În timpul alegerilor, pentru congregația comitatenză, comitetul cercual ține ședințe, în cari stabilește ținuta partidului față de aceste alegeri, designează persoanele, pe cari le și candidează la alegeri, de membrii în congregație.

C. Comitetul comitatenz.

§. 23.

Membrii comitetului comitatenz sunt toți prezenții și viceprezenții comitetelor cercuale, și cel mult 15 membrii aleși de acest comitet, dintre membrii partidului, cari desvoaltă zel deosebit cu propagarea programului partidului național.

§. 24.

Comitetul comitatenz, alege din sinul său un președinte, 2 vicepreședinți, un casier, un controlor și 2 secretari, cari sunt totdeauna și notarii ședințelor comitetului.

§. 25.

Comitetul comitatenz ține cel puțin o ședință la an, mai multe când află de lipsă președintele, sau propun 3 membrii din comitet.

Convocarea comitetului la ședință, este datorința președintelui.

§. 26.

În vederea alegerilor dietale, comitetul comitatenz ține una, sau după trebuință mai multe ședințe, în cari, în conțelegere cu comitetul central, decide asupra ținutei partidului, cu ocaziunea alegerilor.

§. 27.

Prezidentul comitetului comitatenz grijește, ca cassierul să administreze cuota comitetului comitatenz a taxelor de membrii, în libele de depunere, și asignează erogațiunile cheltuielilor curente.

§. 28.

Comitetul comitatenz supraveghează agendele comitetelor cercuale, aprobă sau respinge concluzele acelorora, decide în chestiile apelate de comitetele cercuale, începe sau pertractează chestiile de natură politică cu forurile administrative din comitat.

§. 29.

Concluzele comitetului comitatenz sunt obligatoare pentru toate comitetele cercuale și comunale, precum și pentru toți membrii partidului.

§. 30.

Comitetul comitatenz susține legătură directă cu comitetul central al partidului, lucră în toate chestiile partidului, în conțelegere cu comitetul central, căruia e obligat ai respecta și executa, concluzele administrative.

§. 31.

Prezidentul comitetului comitatenz ia parte la ședințele comitetului central.

III.

Dispoziții speciale

§. 32.

La conferințele naționale, convocate de comitetul central, sau de prezidentul comitetului național, sunt datori a lua parte: prezidentul și viceprezidentul comitetului comitatenz, toți prezidenții și viceprezidenții comitetelor cercuale, iar membrii acestor comitete sunt îndreptățiți la participare.

La caz, când vre-unul din prezidenți sau viceprezidenți nu iau parte la conferința națională, fără de a se scuza, aceia să consideră de demisionați.

Când prezidenții sau viceprezidenții comitetelor sunt într'adevăr împiedicați de a participa la conferința națională, comitetele respective sunt îndreptățiți a alege delegați, cărora să le dea credenționale.

§. 33.

Considerând, că partidul național, în conferința ținută în 31 August 1909 în Baia-mare, a ales interimal prezidenții cercurilor electorale, aceștia sunt obligați să porceadă imediat după primirea acestui normativ, la organizarea partidului în cercuri comunale, designând într'o conferență prezidenții interimali pentru fiecare comună. Acești prezidenți sunt datori a provoca pe fiecare alegător de naționalitate română din comuna sa, comunicându-i scopul și normativul organizării, să între în partidul național și împreună cu membrii însinuați în acest partid, să constituiască comitetul comunal.

§. 34.

Prezidenții comitetelor comunale sunt datori a comunica imediat după organizarea comitetelor comunale, prezidentului comitatenz interimal, pentru a se porcede la organizarea comitetelor cercuale și comitatenz, în mod definitiv.

§. 35.

Comitetele se aleg pe period de 5 ani, ear comitetul actual e dator a conduce alegerile noi, înainte de espiarea mandatului.

§. 36.

Concluzele comitetului central, sunt absolut obligătoare pentru toate comitetele, și pentru toți membrii partidului.

DIN ISTORIA PRESEI SĂTMĂRENE

ZIARUL GRANIȚA

NAE ANTONESCU

Granița este primul cotidian românesc apărut în Satu Mare. În 24 septembrie 1919 a început să se tipărească bisăptămânalul *Satu Mare*, ca organ al Partidului Național Român și de la acea dată au apărut, cu intermitențe, și alte gazete în orașul de pe Someș. Nu e de mirare că primul cotidian românesc din Satu Mare i-a trebuit atâta vreme ca să poată apărea pentru că nici Oradea, oraș mai mare și mai înfloritor economic, cu o mai veche și mai puternică tradiție culturală românească, nu a avut un asemenea ziar pînă în 15 iulie 1929 când începe să se tipărească *Gazeta de vest*, deși au existat și în capitala Bihorului o sumedenie de gazete cu apariție sporadică.

Cotidianul *Granița* își are originea în acțiunile mișcării antirevizioniste de la frontiera de vest a țării, ivită ca urmare a activizării forțelor revizioniste internaționale, sprijinite mai cu seamă de cercurile politice germane și italiene. Poporul român împreună cu cehii și sârbii, a reacționat cu hotărâre împotriva uneltirilor ce vizau anularea concluziilor Tratatului de la Trianon. Astfel directorul ziarului *Universul*, Stelian Popescu, înființează „*Liga antirevizionistă română*“, organizație la care românii sătmăreni au aderat din primul moment. Ziarul *Granița* se face ecoul acestor susținute preocupări de consolidare a statului român, în condițiile unei lupte încrâncenate cu presa maghiară din localitate, ce depășia cu mult, aparițiile întâmplătoare ale publicațiilor periodice românești în orașul Satu Mare.

Granița apare la 8 aprilie 1934, cu subtitlul „Ziar de afirmație românească“. Director: Dariu Pop, pînă la I, 1934, nr. 190 (30 noiembrie); red-responsabil: Horia I. Gheorghită, pînă la I, 1934, nr. 15 (27 aprilie). Redacția și administrația ziarului erau în strada Mihai Viteazul, nr. 13 și se imprima la tipografia „Gloria“ din localitate. Cel dintâi număr a avut șase pagini, apoi mereu numai patru.

Articolul program al cotidianului sătmărean se întitulează *Granița* și este semnat de Dariu Pop, text în cuprinsul căruia se afirmă sprijinirea vieții naționale la granița de nord-vest a țării. Ziarul își propune să fie difuzat în toate comunele județului și să militeze împotriva revizionismului. Oficialitățile politice și culturale ale județului au salutat apariția *Graniței*, asimilat unui cotidian al rededeșteptării conștiinței naționale, organ de presă ce normal trebuia să apară în 1918, împiedicat numai de împrejurări nefavorabile, care i-au întârziat apariția un deceniu și jumătate. De la început ziarul sătmărean și-a organizat correspon-

denți în toate comunele frunțase ale județului. Ziarele maghiare din Satu Mare *Szamos* și *Szatmári Újság* n-au privit cu ochi buni apariția cotidianului românesc și i-au prevestit o repede dispariție. Ceea ce, din nefericire, s-a și întâmplat, după cum vom observa în cuprinsul acestui studiu.

La consolidarea cotidianului sătmărean sunt angajați și cititorii, căroră li se cer observații și sugestii cu privire la conținutul ziarului, înțelegând prin acesta să-și informeze în mod conștiincios publicul. Intelectualii sătmăreni, de la Anton Davidescu până la Ioan Giurgea au salutat călduros apariția cotidianului *Granița*. Iată o mărturisire a unui cunoscut gazetar din perioada interbelică, despre apariția *Graniței*: „Prin pegrinările mele cunosc aproape toate orașele din Ardeal. La Satu Mare n-am fost niciodată. În tovărășia aceluia eminent avocat, care este doctorul Vasile Cotruș, am venit pentru o singură zi și în acest oraș de graniță românească“, și mai departe: „Nu știu cine sunt întemeietorii acestui ziar. Simt însă, că la temelia acestuia sunt inimi românești, sentimente nobile“¹.

Granița a apărut în afara oricărui partid politic al vremii și prin aceasta se aseamănă cu *Gazeta de vest* din Oradea, care era organul politic al tuturor românilor indiferent de culoare politică: „Noi nu facem politica nici unui partid. Facem însă politica românismului“, afirma Oct. Ruleanu despre *Granița*, al cărei colaborator de seamă era², și tot Oct. Ruleanu este cel care scrie, cu prilejul împlinirii a 5 ani de apariție a *Gazetei de vest*: „Sărbătoarea lor e și a noastră. *Granița* a pornit pe același drum, cu aceleași greutate și cu aceleași furtuni“³. Participând la serbările închinat lui Vasile Lucaciu, în comuna Șișești, Oct. Goga afirmă despre *Granița*, că este „un monitor al ideii naționale în aceste ținuturi“. Și gazeta *Grăul neamului* din Carei (VIII, 1934, nr. 3—4 din martie — aprilie, p. 8) salută apariția *Graniței*, anunțând că din grupul colaboratorilor face parte și profesorul Oct. Ruleanu.

La apariția numărului 100, N. V. Ilieșiu, redactor responsabil al cotidianului de la I, 1934, nr. 16 (28 aprilie) până la sfârșitul apariției, notează: „Am apărut pe neașteptate în ziua Învierii⁴. Așa modești și fără de pretenții. Fără trimbițări și artificii de paradă și reclamă. Nu ne-am speriat nici de lumină și nici de greutate“⁵.

Alte mărturii despre activitatea cotidianului sătmărean. Aurel Gociman, redactor principal al ziarului *Universul*: „La Satu Mare, de un timp oarecare apare un ziar românesc cu titlul sugestiv *GRANIȚA*. El apare în condițiuni modeste, scris de un grup de tineri publiciști, plini de entuziasm și de dragoste de neam. Cu toate dificultățile cu care e necăjită a lupta această gazetă, *niciodată un ziar românesc din Ardeal* nu și-a justificat mai mult existența“. M. G. Samarineanu, directorul revistei *Familia* din Oradea: „Un reconfortant aci: coloanele *Graniței* ro-

¹ Sever Stoica, *Un ziar de afirmare națională*, în *Granița*, I, 1934, nr. 14 (26 aprilie), p. 1.

² Oct. Ruleanu, *Evenimente*, în *Granița*, I, 1934, nr. 4 (31 mai), p. 1.

³ Oct. Ruleanu, *Înainte, pe același drum*, în *Granița*, I, 1934, nr. 79 (17 iulie), p. 1.

⁴ *Granița* a apărut în duminica de Paște din 8 aprilie 1934.

⁵ N. V. Ilieșiu, 100, în *Granița*, I, 1934, nr. 110 (11 august), p. 1.

mânești, tinere, viguroase⁶. Și o altă mărturie din zona noastră: „*Granița* este aparatul prin care respiră acest colț de țară”⁷.

Iată cum se înfățișează un număr obișnuit al cotidianului sătmărean. În pagina primă este culeasă caseta redacțională, articolul de fond, editorial de obicei semnat, căruia îi sunt alăturate unul sau două articole de orientare generală precum și unele știri politice importante ale momentului. Pagina a doua cuprinde rubricile de sport, cinema, economice, anunțuri și reclame, radio, publicațiuni, bursa și mica publicitate. Următoarea pagină, a treia: reportaje din oraș și județ, articole, rubrici cu știri din Baia-Mare și Carei, probleme culturale și școlare, curierul judiciar. Pagina a patra înserează știrile politice externe ca și cele județene curente, aceste de pe urmă comentate. Redacția era la etaj, formată din două camere, aproape de Turnul pompierilor. Cu intermitențe *Granița* are și o „rubrică a Sălajului”, la fel o semipagină a femeii. Redactorul sportiv al cotidianului era Liviu Seleş, fiul directorului liceului „Mihai Eminescu” din localitate. Rubrica „Economice” relatează despre încasarea impozitelor, legea conversiunii agricole, recoltarea cerealelor și valorificarea lor, credite pentru agricultură, probleme de industrie, etc.

Un interes constant în preocupările cotidianului *Granița* îl constituie Țara Oașului. Sunt evidențiate condițiile grele de trai și școlarizare: „Oșanul e un român sărac dar bogat cu duhul. Are deci nevoie de sfaturi potrivite. *Astra* se angajează. Și o va face cu cele mai mari sacrificii în numele dreptului de cultură”⁸.

Deși *Granița* n-a avut o pagină literară distinctă, redactorii au inserat în paginile ei scurte note despre cărți, expoziții școlare, manifestări legate de săptămâna cărții, activitățile didactice ale învățătorilor sătmăreni, programul cinematografului „*Astra*” iar în numărul de Crăciun tipărește singura pagină, *Literatură-artă*, cu colaborarea lui Oct. Ruleanu, Liviu Popa și Gabriel Drăgan. Ziarul anunță constituirea unui comitet de redactare a unei monografii a județului Satu Mare.

Colaboratori: Oct. Ruleanu, Dariu Pop, Ioan Giurgea, Mihai Bălaj, N. V. Ilieșiu, Felician G. Zăciu, Sever Stoica, Leonida Pop, Horia I. Gheorghită, Al. Nicorescu, T. Vâjdea, Alex. Olteanu, Valeriu Cărdus, Liviu Popa, etc.

Ultimul număr al ziarului *Granița* este cel apărut la data de II, 1935, nr. 223 (16 ianuarie). Cotidianul sătmărean a avut un destin vitreg. Nu a putut apare nici măcar un an de zile. Uneltirile politice și prin aceasta dezbinarea românească din epocă și-au spus nefast cuvântul. Un rol negativ în distrugerea cotidianului *Granița* l-a jucat chiar directorul ei Dariu Pop, care l-a transcris pe numele său la tribunal deși ziarul era al oficialității politice și culturale a județului. De altfel Dariu Pop nu e la prima lui acțiune negativă de acest fel. O asemenea operație a încercat și în parte chiar i-a reușit, dar numai pentru puțină vreme, și cu gazeta *Satu Mare*. A fost obligat să părăsească direcția acestei gazete.

⁶ M. G. Samarineanu, *Efort românesc*, I, 1934, nr. 174 (10 noiembrie), p. 1.

⁷ M. Bălaj, *Ziarul nostru „Granița”*, în *Granița*, II, 1935, nr. 213 (3 ianuarie), p. 1.

⁸ Oct. Ruleanu, *Pentru Țara Oașului*, în *Granița*, I, 1934, nr. 137 (26 sept.), p. 1.

Cu privire la *Granița*, o broșură redactată de R. Furtună aduce grave acuzații directorului cotidianului, mărturii ale redactorilor și astfel Dariu Pop este destituit de la conducerea *Graniței*⁹. De la I, 1934 nr. 191 (1 Dec.) ziarul apare sub conducerea unui comitet. Totuși, Dariu Pop a obținut de la oficialitățile politice ale județului ca începând cu I, 1934, nr. 203 (18 decembrie) redactor șef al cotidianului să fie avocatul Liviu Popa, adus din Oradea, ca om de încredere al fostului director al ziarului sătmărean. În asemenea situație trei redactori: Horia I. Gheorghită, Valeriu Cîrdu, publicist clujean în Satu Mare, și M. Rogojanu și-au înaintat demisia dar din lămuririle publicate într-un articol se poate înțelege că au fost alungați din redacție și în locul lor a fost angajat Felician Gh. Zăciu iar dintre cei vechi a rămas doar N. V. Ilieșiu¹⁰. În sprijinul redactorilor demisionați sau alungați vine un articol al lui Ștefan A. Tătăreșțianu din gazeta *Satu Mare*, care aduce acuzații însemnate lui Dariu Pop, mai cu seamă în ceea ce privește activitatea lui la conducerea revizoratului școlar județean¹¹. Cei trei redactori au scos o nouă gazetă, *Cuvântul* la Baia-Mare în paginile căreia înfierează activitatea distrugătoare a lui Dariu Pop. În ultimul număr un *Cuvânt către cititorii „Graniței”* semnat de Dariu Pop, care de altfel a redactat în întregime numărul, scrie că suspendă ziarul pentru o scurtă durată și promite o reapariție. Dar *Granița* n-a mai apărut, încheindu-și astfel și atât de tragic ciudata ei existență. Și iarăși s-a compromis un ideal în care mulți cititori sătmăreni au crezut¹².

DE L'HISTOIRE DE LA PRESSE DE SATU MARE — LE JOURNAL „GRANIȚA“

(Résumé)

„Granița” est le premier quotidien roumain paru à Satu Mare, le 8 avril 1934, ayant le sous-titre „Journal d'affirmation roumaine”, directeur Dariu Pop, la rédaction et l'administration étaient 15, rue Mihai Viteazul, étant imprimé à tipographie „Gloria” de la même localité; le premier numéro a été imprimé sur six pages et les suivants en avaient seulement quatre.

Le quotidien „Granița”, a son origine dans les actions du mouvement antirévizioniste de la frontière d'ouest du pays, issu comme suite de l'activité toujours grandissante des forces révizionistes internationales.

Le journal dont le dernier numéro de parution est le 16 février 1935, par ses préoccupations, par le fait qu'il s'est déclaré hors n'importe quel parti politique, a été beaucoup apprécié dans les journaux et les revues du pays.

⁹ R. Furtună, *Cine este Dariu Pop și de ce au demisionat cei trei redactori de la Granița, Rânduri către conștiința românească*, Tip. „Patria”, Satu Mare, 1935, 46 pag.

¹⁰ *Conflictul de la „Granița”*, în *Satu Mare*, XVI, 1934, nr. 22 (23 dec.), p. 3.

¹¹ Dr. Ștefan A. Tătăreșțianu, *Pentru „Granița”*, în *Satu Mare*, XVI, 1934, nr. 18 (25 noiembrie), p. 3.

¹² Pseudonimele redactorilor:

Horia I. Gheorghită: Gh. Oșanu; High

M. Rogojanu: C. Miron; C. Ignășanu; M. Borșanu; M. Sălăgeanu. Redactorul

M. Rogojanu a decedat în anul 1936

Valeriu Cîrdu: Radu Fulger; Puiu Doinaru; Mircea Șoimaru. Valeriu Cîrdu este născut în 1911 și a fost redactor la ziarul *Patria* din Cluj.

ASPECTE ALE ACTIVITĂȚII SOCIETĂȚII CULTURALE „SENTINELA DE NORD“ DIN SANISLAU (jud. Satu Mare)

ZORA BELEAN — IOAN BELEAN

Apărută într-o zonă cu vechi și puternice tradiții culturale, ca urmare a existenței unui mediu intelectual românesc elevat în condițiile create de formarea statului național unitar român, Societatea Culturală „Sentinela de nord din Sanislău“, a pledat cu devotament patriotic pentru cultivarea dragostei față de limba și cultura românească pe meleagurile sătmărene.

Primele școli românești au apărut aici în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, așa cum au fost cele din: Vezendiu (1720), Carei (1730), Dindești (1732), Sanislău (1735), Portița și Sânmiclăuș (1738), Moftinul Mic (1742), Istrău (1745)¹, etc. Existența unei rețele școlare bine organizate a impulsionat trimiterea unor tineri la studii superioare încă de timpuriu, astfel că în 1757 printre candidații veniți la Blaj să-și facă pregătirea de dascăli sunt prezenți și trei tineri din Sanislău². Această acțiune a continuat mai ales după înființarea Preparandiei românești din Oradea și a Liceului din Beiuș. Fenomenul cunoaște o amploare mai mare în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea astfel că numai în perioada 1871—1893 au studiat la Preparandia din Oradea peste 20 tineri din Sanislău și 9 din Ciumești, sate cu cel mai mare număr de preparanți în această perioadă, numărul lor crescând în perioada 1894—1919.³

Din rândul acestor elevi s-au ridicat personalități pedagogice proeminente: Basiliu Kővári, profesor la Preparandia din Oradea între anii 1833—1838; Ioan Buteanu, a cărui familie se trage din Ciumești, profesor la Liceul din Beiuș din 1871 până în 1907, iar în perioada 1907—1914, director al Școlii Normale, în 1877 a scris „Gramatica limbii române“; Dr. Gheorghe Miculaș din Ciumești în 1904, profesor la Școala Normală din Oradea, pe care a organizat-o după modelul unor școli similare din Cluj, București, Arad, Deva, în 1913 a devenit director al acestei școli, iar după Unire, în 1919 a fost numit primul director al Învățământului Secundar din județul Bihor; Augustin Maghiar din Sanislău, profesor

¹ Arhivele Statului — Cluj-Napoca, fond. Comitat Satu Mare fascicula nr. 47 act nr. 419.

² Zenovie Piclîieșanu, Documente privitoare la istoria Școalelor din Blaj, în „Revista arhivelor“, 1926, nr. 4.

³ Florian Nica — „Părțile sătmărene“ și Preparandia din Oradea, în Satu Mare. Studii și comunicări 1986—1987 pag. 228.

la Liceul Premonstratensilor din Oradea în perioada 1900—1919;⁴ Vasile Chirvai, profesor la Preparandia din Oradea colaborator al lui Vasile Lucaciu în luptele naționale ale românilor sătmăreni⁵.

Intellectualitatea sanislăuană a avut tradiții privind activitatea în cadrul unor societăți culturale așa cum a fost în cazul „Asociației transilvane pentru literatura română și cultura poporului român” („Astra”). Printre membrii fondatori ai „Astrei” s-a aflat și Dumitru Hosu directorul școlii din Sanislău, alături de alți sătmăreni care asemeni întregului popor român au salutat-o cu bucurie pentru că, „ea ne-a sădit conștiința puterii culturale a elementului nostru și au recunoscut în „Astra” ceea ce este și vrea să fie o stea călăuzitoare⁶. „Astra” își desfășura activitatea prin despărțăminte și agenturi, organizații ale asociației la nivelul județelor și comunelor subordonate unui Comitet central cu sediul la Sibiu. În februarie 1898 s-a constituit despărțământul sătmăr al „Astrei” a cărui director a fost ales Gavril Lazăr de Purcăreț din Sanislău⁷, cunoscută personalitate sătmăreană, vechi luptător pentru dreptate și libertate națională. Manifestările „Astrei” de cea mai mare popularitate le constituiau adunările generale ce se organizau la nivelul despărțământului, fiind adevărate sărbători naționale românești, fapt ce determina autoritățile să le interzică, așa cum s-a întâmplat cu cea convocată pe 2 august 1900 la Sanislău⁸. Cu toată opoziția și măsurile de siguranță a autorităților locale, populația din comună în frunte cu intelectualitatea au organizat în 1901, sub îndrumarea „Astrei”, „mari manifestațiuni culturale și naționale care au lăsat urme adânci în sufletul populației românești din acest ținut⁹. Cu sprijinul „Astrei” au luat ființă biblioteci sătești în mai multe localități din Transilvania. Din lipsă de fonduri s-au făcut colecții și s-a lansat un apel la toți cărturarii din Transilvania pentru donații în fondul de cărți destinate înființării de biblioteci populare. Astfel au luat ființă mai multe biblioteci în comitatul Satu-Mare. Printre biblioteci cu peste 100 de volume este menționată în 1910 și biblioteca din Sanislău cu 103 volume¹⁰, având în patrimoniu și „Istoria pentru începutul românilor în Dacia” a lui Petru Maior, donată de cărturarul orădean Iosif Vulcan cu o dedicație a acestuia pe prima pagină.

Comuna Sanislău s-a afirmat ca o adevărată fortăreață a luptei naționale în perioada postdualistă prin activitatea unor proeminente personalități ale luptei românilor sătmăreni pentru apărarea ființei naționale. Demnă de remarcat este activitatea desfășurată de Gavril Lazăr

⁴ Dr. Iacob Radu — „Istoria Diecezei Române Unite a Orăzii Mari, Oradea, 1932, pp. 210, 221.

⁵ Florian Nica, op. cit., pag. 230.

⁶ Viorel Cibotă, „Documente privind mișcarea culturală Națională Românească din Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea, în Satu Mare, Vol. 5—6, 1981—1982, p.p. 369.

⁷ Transilvania — Sibiu 1898, p. 255.

⁸ Familia, Oradea Mare, 1900, nr. 29, pg. 348 și nr. 31, pag. 372.

⁹ Ioan Gherman, Plasa Carei, județul Sălaj, Carei 1937 p.p. 144, 145.

¹⁰ Transilvania, Sibiu, 1910, pag. 254.

de Purcăreț¹¹, fost membru în Partidul Național Român din Transilvania, participant la redactarea Memorandumului, făcând parte din delegația care a înaintat documentul, împăratului din Viena.

Activitatea sa a fost continuată după 1906, când a decedat, de Alexă Pop care în timpul înființării Episcopiei de Hajdudorog, ce urmărea maghiarizarea populației românești prin biserică și școală, s-a situat în fruntea unor manifestații care au avut loc în Sanislău, Moftinul Mic, Culciu, Doba. În fața acestor acțiuni samavolnice săvârșite de emisarii hajdudorogului Alexa Pop a găsit un real sprijin în prietenii și colaboratorii săi: Teodor Mihăli, Ștefan Cicio Pop, Vasile Lucaciu, Constantin Lucaciu, Gheorghe Pop de Băsești¹².

Activitatea desfășurată în acest context se integrează în mod firesc în perpetua ascensiune a ideii de întregire politică-națională pe drumul spinos dar sigur care mergea inevitabil spre Alba Iulia. Această activitate evidențiază faptul că la granița de vest a românismului, sufletul național era viguros și aștepta doar ceasul izbăvirii, care nu a întârziat să vină.

Constituirea statului național unitar român și schimbările care au avut loc în viața economică, socială și politică a țării, în perioada care a urmat, s-a reflectat și în domeniul culturii, noul cadru teritorial și politic oferind condiții prielnice de dezvoltare stimulând activitatea tuturor instituțiilor culturale.

Pe acest fond s-a creat în Sanislău, în 1920, Societatea Culturală „Sentinela de Nord” de către un grup de intelectuali și studenți din comună, dornici să contribuie la propășirea culturală a comunei. Activitatea societății a constat în: serbări culturale, cu programe artistice deosebit de atractive și variate, a susținut activitatea unei biblioteci cu peste 3 000 de volume, cultivând dragostea pentru lectură în rândul locuitorilor din comună, a inițiat cursuri de alfabetizare și a contribuit la construirea unui cămin cultural care a rămas până astăzi, un impunător lăcaș de cultură cu care se mândresc locuitorii comunei¹³. Intensificarea activității și sporirea popularității acesteia, a contribuit la editarea din iunie 1925 a unei reviste intitulată „Sentinela de Nord” care apărea lunar, dar din motive financiare nu a apărut decât 5 sau 6 numere (cunoscându-se în prezent doar numărul 2 din iulie 1925).

Societatea activa pe baza unui statut legal aprobat de autoritățile statale, fiind condusă de un comitet ce avea în frunte un președinte, secretar, casier, bibliotecar și membrii. Comitetul era ajutat să-și exercite activitatea de o Comisie de control și Comisia de arbitrii¹⁴. Membrii acestor organisme se alegeau conform art. 24 din Statut pe timp de trei ani. În funcția de președinte al societății s-au aflat: avocatul Ioan Maghiaru (1920—1925), avocatul Ioan Hiaș (1925—1934) și dr. Ioan Cosma (1934—

¹¹ Cf. Ioan Belean, Gavril Lazăr de Purcăreț, în *Cronica sătmăreană*, Satu Mare, 1981, pag. 2 și Viorel Ciubotă, *Aspecte ale mișcării memorandiste din județul Satu Mare (1892—1894)*, în „Satu Mare — Studii și comunicări”, 1980 pp. 203, 210.

¹² I. Ioan Ardeleanu Senior — Oameni din Sălaj. Momente din luptele naționale ale românilor sălăjeni, Zalău, 1938 p.p. 75—85.

¹³ Zora Belean — Monografia comunei Sanislău, 1980, p. 102.

¹⁴ „Sentinela de Nord”, Carei — iulie, 1925, nr. 2.

1940)¹⁵. Scopul declarat al societății a fost definit în articolul de fond al revistei „Sentinela de Nord” nr. 2 pe anul 1925 intitulat „Să fie lumină” în care se arată „că doresc făclia științei s-o răspândească printre acei ce și azi mai dibuiesc în întuneric” deoarece „poporul trebuie să iasă odată din haosul de neștiință ce-l învăluie din toate părțile” pentru a forma o generație solidă care să se impună tuturor și prin calitățile ei alese să facă ca cei netrebnici să cadă învinși de groaznicul iatagan al dreptății¹⁶. Autorul articolului, Grigore Pop, care era și redactorul șef al revistei, se evidențiază ca adept al propășirii prin cultură în scopul împlinirii mărețului ideal de dreptate și egalitate socială a omului din popor.

Intr-un alt articol „Tovărășiile țărănești” („Cooperativele”) sunt combătute ideile ce susțin că înfăptuirea reformei agrare ar fi o greșeală contribuind la scăderea producției agricole și la ridicarea prețurilor la aceste produse. Autorul ce semnează cu pseudonimul „Grănicerul” pledează pentru constituirea unor tovărășii țărănești de consum, de desfacere în comun și tovărășii de credit, adică bănci populare care să sprijine țăranii cu fonduri pentru cele necesare. Ideea este motivată cu exemple din vechiul Regat, unde țăranul consideră „viața fără cooperativă, ca și fără școală, ori biserică”¹⁷. Pledoaria pentru artă, pentru popularizarea operei torului careian Iosif Polyanszki este făcută în articolul „Un artist”¹⁸. Este prezentat atelierul și preocupările artistului, fiind apreciat ca un mare talent în plină afirmare. Sunt invitați cititorii să-și cumpere tablouri pictate de acest artist, ele, reprezentând o valoare artistică deosebită. Revista are preocupări privind educația copiilor sesizând contradicțiile dintre generații, menționând rolul familiei în formarea personalității tânărului în reușita acestuia în viață. Articolul intitulat „Noua generație”¹⁹ se ocupă de această problemă, criticând, familiile ce nu se ocupă de educația copiilor și pledează pentru o educație mai rigidă în familie, astfel copilul „va ști și purta, stîmă părinților mai târziu”.

Societatea încurajează și creațiile literare, astfel în schița „Examenul”²⁰ se preocupă de prezentarea soartei unui tânăr elev conștiințios care fusese cel mai bun la învățătură din clasă, dar intimidându-se în timpul examenului nu reușește să răspundă la întrebările examinerilor fiind singurul dintre colegi declarat repetent, uimindu-i pe aceștia și pe profesori.

Un act demn de laudă este prezentat în articolul „Compatrioți buni” în care se arată că deputatul în parlament dr. Vasile Chirvai a obținut transferul a 300 de volume de cărți de la Casa Școalelor din București, în fondul bibliotecii societății, iar de la Ministerul Instrucțiunii,

¹⁵ Zora Belean — op. cit. pag. 103.

¹⁶ Grigore Pop — Să fie lumină în „Sentinela de Nord”, Carei iulie, 1925, nr. 2, p. 2.

¹⁷ „Sentinela de Nord” — Carei 1925 nr. 2, p. 36.

¹⁸ Ibidem p.p. 7—8.

¹⁹ Ibidem p. 8.

²⁰ G. P. Dobanu — Examenul, în „Sentinela de Nord” Carei — 1925 nr. 2 p.p. 12.

un ajutor de 3 000 lei pentru a compacta cărțile deteriorate de cititori²¹. Este lăudat gestul nobil al acestui consătean care a înțeles să sprijine membrii societății care „și-a desfășurat steagul în scopul luminării și sfătuirii plugarului, nu numai din Sanislău ci ori (de) unde s-ar afla el²¹. În revistă sunt publicate și câteva anecdote pentru a crea o bună dispoziție cititorilor, iar pe ultimele 2 pagini „poșta redacției²². În dialogul cu cititorii se dă anunț pentru convocarea adunării generale de dare de seamă și alegeri pentru ziua de 19 iulie 1925 anunțându-se și ordinea de zi. Tot la această rubrică sunt lăudate inițiativele cetățenilor, Vasile Mureșan din Sanislău, membru al societății și Romul Mihalca din comuna Hurez care a donat câte 100 lei pentru întreținerea revistei acesta din urmă cerând să i se trimită și câte 20 de exemplare din fiecare număr al revistei pentru credincioșii săi. Acest lucru dovedește popularitatea de care s-a bucurat societatea și revista în județ. De asemenea, se mai anunță publicarea în numărul viitor (3) articolul „De la Dunăre²³. Revista cuprindea 16 pagini, având redacția și administrația în Carei pe strada Episcopul Pavel²⁴ nr. 43, iar tipărirea se făcea la Institutul de Arte grafice „Patria“ tot în Carei, str. Vasile Alecsandri nr. 10.

Societatea a avut legături puternice cu Despărțământul Carei al „Astrei“, reorganizat la 12 iunie 1923 cu sprijinul unui conducător al societății dr. Zenobie Păclăieșanu. Din 1924 ființează în Sanislău un cerc al Astrei, având ca președinte pe farmacistul Augustin Szabó și casier pe Ioan Tanca. Activitatea Astrei în comună s-a împletit strâns cu a societății „Sentinela de Nord“ constând într-o intensă propagandă culturală în scopul cultivării dragostei pentru tradițiile limbii și cultura românească.

La 4 noiembrie 1928 adunarea generală a Despărțământului Carei al Astrei s-a ținut la Sanislău, constituind o adevărată sărbătoare națională, pentru românii din această zonă.²⁵ O cooperare fructuoasă între cele 2 societăți s-a realizat în scopul construirii Căminului cultural din Sanislău. „Astra“, ce avea fonduri însemnate, a contribuit cu suma de 231 334 lei în 1936 pentru cumpărarea de materiale de construcție, în timp ce tinerii membri ai societății au asigurat forța de muncă. Din 1928 până în 1942, președinte al Cercului „Astra“ din Sanislău, a fost Iosif Pataki, fost învățător, apoi paroh și protopop în Sanislău.²⁶

Prin activitatea desfășurată, societatea culturală „Sentinela de Nord“ a contribuit la ridicarea nivelului de cultură al locuitorilor de pe aceste meleaguri. Răspândirea cărții în rândul sătenilor, organizarea unor serbări, șezători, etc., a atras în sfera activității ei, populația din comună și din zonă, oferind numeroase momente plăcute cu profunde valențe educative.

În revista „Sentinela de Nord“, prin problematica abordată, are un caracter cvasienciclopedic, având în perimetrul preocupărilor și promovarea tinerelor talente.

²¹ „Sentinela de Nord“, Carei, 1925, nr. 2 p. 12.

²² Ibidem — p.p. 15—16.

²³ I. Gherman, op. cit., p. 145.

²⁴ Arhiva Parohiei Ortodoxe — Române reg. de casă pe anii 1924—1942.

ASPECTS DE L'ACTIVITÉ DE LA SOCIÉTÉ CULTURELLE „SENTINELA DE NORD“ DE SANISLĂU

(Résumé)

La société culturelle „Sentinela de Nord“ a été constituée à Sanislău en 1920 pour un groupe d'intellectuels et étudiants de la même localité. Le but de celle-ci comme l'on voit de l'article de fond de la revue au même, nome était celui de cultiver l'amour pour la langue et la culture roumaine, de hisser le niveau culturel des habitants de la zone. La société a activé jusqu'en 1940.

CÂTEVA ASPECTE ALE REFORMEI AGRARE DIN 1921 IN ZONA CAREI

SORIN FLORUȚ

Reforma agrară din 1921 din România a avut ca scop soluționarea problemei agrare printr-o mai echitabilă repartizare a proprietății funciare. Cu toate că a fost cea mai radicală din Europa, reforma agrară românească nu a fost lipsită de imperfecțiuni. Trăsăturile ei, atât pozitive cât și negative se regăsesc și în zona Carei.

Marii proprietari funciari din zona Carei dețineau în total 45 799 iugăre cadastrale și 31 stâneni pătrați. Cei mai mari proprietari în zona Carei erau conții Károlyi, contele Siegfried Pappenheim (înrudit prin căsătorie cu familia Károlyi, baronul I. Degenfeld și Jásztrabszky Kálmán. Nici unul dintre marii proprietari funciari din zonă nu era român.

Orașul Carei avea în 1920 o suprafață de 15 554 iugăre cadastrale; din aceasta, 14 512 iug. (93,31+) reprezentau suprafața agricolă; pădurile ocupau 262 iug. (1,68%); lacurile, stufărișul, clădirile, curțile și alte terenuri neproductive ocupau 780 iug. (5,01%); suprafața agricolă se compunea din 11 677 iug. arător, 1 747 iug. pășuni naturale, 1 005 iug. fânețe naturale și 83 iug. vii.¹ Suprafața totală era stăpânită de 2 397 proprietari agricoli, din care 2 mari proprietari (peste 200 iug.), 19 mijlocii (între 100 și 200 iug.) și 2 376 mici proprietari.² Marii proprietari dețineau 5 307 iug. (34,12%), cei mijlocii 7 058 iug. (45,38%), iar cei mici doar 3 189 iug. (20,50%).³ Avem rezerve cu privire la exactitatea cifrei proprietarilor mijlocii, care ar trebui să fie mai mare, întrucât $19 \times 200 = 3 800$ de iug. ceea ce este prea puțin față de cele 7 058 iug. cu care sunt înregistrați. Menționăm că am recalculat ponderea fiecărei categorii de proprietari în totalul suprafeței. Micii proprietari dețineau în medie mai puțin de 1,5 iug. fiecare, iar toți cei 2 376 proprietari mici stăpâneau de aproape 4 ori mai puțin pământ decât proprietarii mari și mijlocii. Inechitatea repartitiei proprietății funciare este evidentă, iar discrepanțele ar fi și mai mari dacă am defalca proprietățile de până la 100 iug.

Îmbunătățirea situației țărănimii era posibilă numai prin rezolvarea problemei proprietății asupra pământului în favoarea celor care îl muncceau reducându-se proprietatea moșierească la proporții rezonabile. Exproprierea pământurilor moșierești în vederea împroprietării țăranilor

¹ Arhivele Statului Satu Mare, fond *Primăria orașului Carei*, dos. 87/1921, f. 3 (în continuare prescurtat fond *Prim. or. Carei*).

² *fond cit.*, dos. 62/1921, f. 3.

³ *Ibidem*.

era condiționată de modificări constituționale și de elaborarea unui complex de acte normative care să țină seama de particularitățile fiecăreia din provinciile istorice românești abia intrate în granițele României Mari. Complexul proces legislativ s-a încheiat în iulie 1921 prin adoptarea legilor de reformă agrară pentru Vechiul Regat și Transilvania (în accepțiunea largă a termenului).

Înainte de adoptarea legilor de reformă agrară, în Transilvania s-a acționat în direcția reformei agrare pe baza ordonanțelor Consiliului Dirigent și a legii adoptate de Marele Sfat Național. O etapă intermediară până la primirea pământului în proprietate a fost arendarea forțată. Țăranii foloseau pământul expropriat și plăteau statului o taxă de arendare. Taxa de arendare la Carei era stabilită la 5 lei/iugăr.⁴ În Carei, la începutul anului 1921 s-au arendat forțat 3 086 iug. arător și 120 iug. pășune.⁵ Arendarea forțată a continuat să fie utilizată și după adoptarea legilor de reformă agrară și datorită faptului că în zona Carei cea mai mare parte a proprietarilor se încadra în categoria „optanților unguri”, iar Ungaria făcuse tot posibilul pentru a internaționaliza o problemă internă a României. În aceste condiții, evident că a întârziat primirea de către țărani a pământului în proprietate. Certificatul oficial nr. 797/1932, eliberat de Primăria orașului Carei, că s-au plătit reprezentantului proprietarei Melinda Károlyi 505 750 lei ca arendă forțată pentru partea din moșie folosită de cei îndreptați la împroprietărire de la data exproprierii (28 octombrie 1922, n.a.) până în 1926.⁶ În 1923 și 1924 se plătiseră 165 000 lei, în 1925 — 141 720 lei, iar în 1926 159 030 lei, în total 505 750 lei.⁷ Această sumă s-a plătit în ciuda faptului că suma reală ar fi trebuit să fie de abia 465 750 lei, cineva păgubind Primăria Carei sau pe îndreptați cu 40 000 de lei cu o ușurință stupefiantă.

În plasa Carei au fost expropriate moșii în suprafață totală de 37 553 iug. 883 st.², conform statisticii ungurești din vremea ocupației horthyste⁸. Există mari neconcordanțe între cifrele statisticii ungurești și datele existente din timpul administrației românești, în unele cazuri suprafețele fiind mai mari în statisticile românești, în alte cazuri suprafețele fiind mai mari în statisticile ungurești. De exemplu, documentele românești stabilesc totalul suprafeței expropriate în orașul Carei la 4 414 iug. 514 st.²,⁹ iar statistica ungurească arată ca fiind expropriată o suprafață de abia 3 784 iug. 952 st.².¹⁰ Statistica ungurească vorbește de 3 083 iug. exproprietate la Ciumești,¹¹ iar statistica românească mențio-

⁴ *fond cit.*, dos. 49/1920—1921, f. 1.

⁵ *Ibidem.*

⁶ *fond cit.*, dos. 14/1932, f. 2.

⁷ *Ibidem.*

⁸ Arhivele Statului Satu Mare, fond Prefectura Județului Satu Mare, dos. 88/1942; dos. 113/1942; dos. 115/1942—1943 (în continuare prescurtat fond Pref. Jud. S.M.).

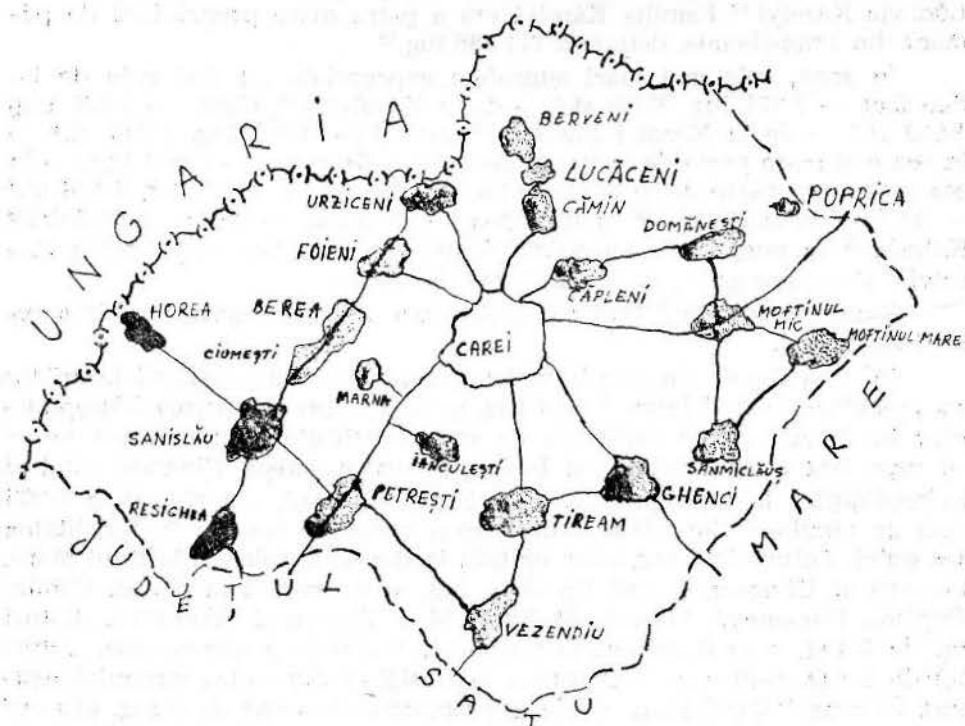
⁹ *fond Prim. or. Carei*, dos. 78/1922, f. 145.

¹⁰ *fond Pref. Jud. S.M.*, dos. 88/1942, f. 72.

¹¹ *fond cit.*, dos. 115/1942—1943, f. 63.

nează exproprierea a doar 2 273 iug. 830 st.², la care s-ar putea adăuga cele aproape 454 iug. de la Berea¹² dar chiar și în această situație diferența rămâne de peste 300 iug., ceea ce nu este neglijabil.

Pentru a avea totalul suprafeței expropriate la nivelul zonei Carei, (fig. 1) din cele 37 553 iug. 883 st.² trebuie scăzute suprafețele de la

Andrid — 1415 iug. 270 st.²,¹³. Dindesti — 2 691 iug. 90 st.²,¹⁴. Irina — 360 iug. 629 st.²,¹⁵. Istrău — 219 iug. 1475 st.²,¹⁶. care, temporar, până în 1926 au făcut parte din plasa Carei, precum și totalul de 990 iug. 380 st.² de la Ghilvaci și Portița,¹⁷ localități pe care nu le-am considerat ca făcând parte din zona Carei. Astfel ajungem la cifra aproximativă de 32 000 iug. ceea ce reprezintă peste 69% din suprafața deținută de marea proprietate. Aceasta înseamnă că în zona Carei ponderea suprafețelor expropriate în totalul marilor moșii a depășit cu câteva procente media pe țară. Marea proprietate a continuat să ființeze dar într-o proporție redusă substanțial. Din cele 32 000 iug., 19 000 iug. au fost expropriate numai de la

¹² I. German *Plasa Carei*, județul Sălaj, Editura Librăria și Tipografia „Cultura”, societate cooperativă, Carei, 1938, p. 179—184.

¹³ fond Pref. Jud. S.M., dos. 113/1942, f. 10.

¹⁴ *Ibidem*, f. 16.

¹⁵ *Ibidem*, f. 21.

¹⁶ *Ibidem*, f. 29.

¹⁷ fond cit., dos. 88/1942.

conții Károlyi; dacă adăugăm și cele peste 3 000 iug. expropriate de la S. Pappenheim rezultă că suprafața expropriată de la familia Károlyi se cifrează la aproximativ 22 000 iug., adică 68,75% din suprafața expropriată, în zonă. Faptul nu trebuie să nedumerească deoarece familia Károlyi era cea mai mare proprietară de pământ din județul Satu Mare, în rândurile ei numărându-se cel mai mare proprietar din județ, contele Ludovic Károlyi.¹⁸ Familia Károlyi era a patra mare proprietară de pământ din Transilvania, deținând 111 586 iug.¹⁹

În zonă, cele mai mari suprafețe expropriate au fost cele de la: Sanislău — 5 571 iug. 1 386 st.² — de la Károlyi I.²⁰, Carei — 3 877 iug. 1 523 st.² — de la Károlyi Melinda,²¹ Foieni — 3 093 iug. 1 353 st.² — în cea mai mare parte de la S. Pappenheim,²² Ciumești — 3 083 iug. — în cea mai mare parte de la I. Degenfeld,²³ Berveni — 2 658 iug. 1 186 st.² — de la familia Károlyi²⁴, și Resighea — 1859 iug. — de la Jásztrábszky Kálmán.²⁵ În numai trei localități (Sanislău, Carei, Berveni) familia Károlyi a fost expropriată de peste 12 000 de iugăre.

Exproprierea fiind înfăptuită, devenea posibilă improprietărirea celor îndreptățiți.

În zona Carei, din pământurile expropriate s-au constituit loturi-tip cu suprafețe variind între 3 și 6 iug. pentru improprietărirea îndreptățiților localnici, iar din rezervele de stat constituite s-au rezervat loturi cu suprafața variind între 8 și 16 iug. pentru coloniști. Numărul total al îndreptățiților la improprietărire, inclusiv coloniștii, s-a ridicat la 5 335 capi de familie.²⁶ Suprafața lotului tip a variat în funcție de fertilitatea terenului. Loturi de 3 iug. s-au atribuit la Berveni, Foieni, Moftinul Mare, Petrești și Urziceni. Loturi tip de 4 iug. s-au acordat la Berea, Cămin, Căpleni, Domănești, Ghenci, Moftinul Mic, Tiream și Vezendiu. Loturi tip de 5 iug. s-au distribuit la Ciumești, Sanislău și Sânmiclăuș. Loturi tip de 6 iug. s-au constituit numai la Resighea din cauza terenului nisipos. În orașul Carei lotul tip de improprietărire a fost de 3 iug. 800 st.² Loturile de colonizare au fost de 8 iug. pentru cele câteva familii colonizate în Sânmiclăuș, de 11 iug. în satele de coloniști Lucăceni și Marna precum și pentru cei colonizați în Tiream; lotul de colonizare la Ianculești era de 12 iug. iar la colonia Domănești (Poprica) era de 13 iug. Într-un singur sat de coloniști (Horea, situat în zona nisipoasă) lotul de colonizare era constituit din 16 iug.²⁷

Satelor de coloniști li s-au atribuit terenuri pentru pășune comună și, ca în întreaga Transilvanie, păduri comunale astfel: Horea — 315 iug. pășune și 205 iug. pădure, Lucăceni — 348 iug. pășune și 75 iug. pădure,

¹⁸ B. Dulgău *Satu MARE StCom.* V—VI, 1981—1982, p. 421—422.

¹⁹ M.G. Lehrer *Ardealul pământ românesc*, București, 1944, p. 260.

²⁰ fond Pref. Jud. S.M., dos. 115/1942—1943, f. 72.

²¹ fond Prim. or. Carei, dos. 14/1932, f. 2.

²² fond Pref. Jud. S.M., dos. 115/1942—1943, f. 137.

²³ *Ibidem*, f. 63.

²⁴ *Ibidem*, f. 128.

²⁵ fond cit., dos. 88/1942, f. 45.

²⁶ fond cit., dos. 88/1942; dos. 113/1942; dos. 115/1942—1943.

²⁷ I German op. cit., p. 179—184.

Ianculești — 222 iug. pășune și 50 iug. pădure, Marna 42 iug. pășune și 50 iug. pădure, colonia Domănești — 69 iug. pășune.²⁸

Toți coloniștii erau etnici români și au reprezentat un aport numeric notabil în favoarea elementului românesc din zonă (480 capi de familie, deci circa 2 500 de suflete) fără ca prin aceasta să se modifice însă calitativ structura etnică a zonei (predominant svăbească în urma unei acțiuni de colonizare de peste un secol, dar în curs de maghiarizare rapidă).

Pământul a fost atribuit tuturor acelor care aveau drept la el, indiferent de naționalitate, aplicarea reformei agrare în Zona Carei reprezentând un exemplu de politică de egală îndreptățire față de toți cetățenii, fără a se face discriminări pe motive etnice sau confesionale. Din totalul de 4 137 îndreptățiți din plasa Carei (4 104 în zonă) — fără orașul Carei — au primit pământ 1 935 de români, 1 664 șvabi, 502 unguri și 36 alte etnii. Proporția acestora în totalul populației plășii reprezenta: 14,40% dintre români, 10,59% dintre șvabi, 9,21% dintre unguri.²⁹ Atât numeric cât și proporțional, românii erau cei mai numeroși. În ciuda acestui fapt, aserțiunea favorizării etnicilor români la împroprietărire este complet neîntemeiată, căci anterior reformei românii fuseseră în cea mai mare proporție lipsiți de pământ, trăind mai mult ca servitori și muncitori pe moșiile latifundiilor, acesta fiind motivul real al situației lor în fruntea împroprietărilor. Că nu putea fi vorba de vreo discriminare pe criterii etnice ne-o dovedește modul în care s-a făcut împroprietărirea în orașul Carei: au fost împroprietăriți 460 de unguri cu 973 iug. 612 st.² și 420 locuri de casă; 590 de români au primit 842 iug. 1 489 st.² și 501 locuri de casă, iar 30 de germani au primit 18 iug. și 30 de locuri de casă.³⁰ Se poate observa că 460 de unguri au primit pământ mai mult cu peste 100 de iugări decât 590 de români. Dacă s-ar putea vorbi de vreo discriminare, ea nu ar fi putut fi înfăptuită decât asupra românilor, nicidecum a ungarilor. Întrucât cifrele sunt extrase dintr-o statistică din timpul ocupației hortyste, deci cu atât mai credibilă cu cât Ungaria nu avea nici un interes să facă servicii propagandistice statului român, este limpede că minoritarii nu au fost supuși discriminărilor. Redăm selectiv câteva cifre³¹:

LOCALITATEA	IMPROPRIETĂRIȚI		
	Români	Unguri	Alți
BERVENI	208	324	—
CIUMEȘTI	123	235	4
CĂMIN	—	—	120
Căpleni	22	309	1
URZICENI	97	267	70
Foieni	—	82	29

²⁸ *Ibidem.*

²⁹ *Ibidem.*

³⁰ fond Pref. Jud. S.M., dos. 88/1942, f. 72.

³¹ *fond cit.*, dos. 88/1942; dos. 113/1942; fond 115/1942—1943; fond *Prim. or. Carei*, dos. 78/1922, f. 24, 145.

Modul în care s-a procedat la atribuirea loturilor argumentează suplimentar faptul că nu s-a intenționat aplicarea unor discriminări de natură etnică: mai întâi au fost împroprietăți îndreptățiții localnici, apoi pământul rămas a fost împărțit în loturi-tip pentru îndreptățiții din afara zonei. Chiar loturile de colonizare erau insuficiente ca suprafață în vederea asigurării unui nivel de trai decent coloniștilor.

În Carei pământul expropriat s-a repartizat pentru mai multe destinații: împroprietărirea îndreptățiților localnici (1 657 iug. 1 377 st.²); 459 iug. 396 st.² pentru instituții; 227 iug. 1 099 st.² pentru locuri de casă a 951 de localnici; 54 iug. 580 st.² pentru rezerva de pădure la Nyires; 223 iug. 326 st.² pentru pășunea comună; 195 iug. 84 st.² pentru drumuri și neproductiv; 203 iug. 132 st.² pentru alte scopuri, iar pentru coloniști 1 313 iug. 680 st.² ³². Din cei 1 080 de împroprietăți din Carei 583 au fost plugari.³³ Ca urmare a reformei în orașul Carei a crescut numărul proprietarilor agricoli. Peste 50 de iugăre posedau 15 proprietari (2 români, 4 unguri, 3 germani, 6 evrei); 156 erau proprietarii suprafețelor între 10 și 50 iug. (29 români, 47 unguri, 75 șvabi, 5 alți); 2 705 erau proprietarii suprafețelor între 1 și 10 iug. (1 147 români, 757 șvabi, 714 unguri, 52 evrei și 35 alte naționalități.³⁴ În restul localităților zonei, după aplicarea reformei agrare situația se prezenta astfel³⁵:

LOCALITATEA	până la 12 iug.	între 13 și 24	între 25 și 100	între 101 și 600	peste 600
BEREA	109	12	5	—	—
BERVENI	778	47	25	—	—
CĂMIN	158	26	45	—	—
CAPLENI	62	95	17	1	—
CIUMEȘTI	434	65	19	—	—
DOMĂNEȘTI	820	46	2	12	—
FOIENI	125	295	40	—	—
GHENCI	185	44	78	7	—
HOREA	—	87	—	—	—
IANCULEȘTI	99	—	—	—	—
LUCĂCENI	210	—	—	—	—
MARNA	40	—	—	—	—
MOFTINUL MARE	499	48	50	—	—
MOFTINUL MIC	543	57	1	1	—
PETREȘTI	219	91	6	—	—
RESIGHEA	296	23	1	—	—
SANISLAU	565	156	52	2	—
SĂNMICLAUȘ	90	26	21	—	—
TIREAM	538	83	13	—	—
URZICENI	200	120	40	—	—
VEZENDIU	187	151	15	—	—
Total	6 157	1 472	430	23	—

³² fond Prim. or. Carei, dos. 63/1926—1928, f. 54—55.

³³ fond cit., dos. 78/1922.

³⁴ fond cit., dos. 45/1933—1934, f. 3.

³⁵ I German op. cit., p. 206.

Reforma agrară a redus deci marea proprietate moșierească, lichidând întinsele latifundii, în zonă nemaieexistând moșii de peste 600 de iugăre. Implicit s-a redus considerabil ponderea raporturilor semi-feudale legate de marea proprietate.

Proprietarii de suprafețe între 101 și 600 iug. erau practic concentrați în comunele Domănești și Ghenci.

Mica proprietate a crescut, în special crescând numărul țăranilor cu proprietăți de până la 5 ha. S-a mărit suprafața pășunii comunale, creându-se astfel condiții mai bune pentru creșterea animalelor de către micii proprietari.

S-a mărit intravilanul orașului Carei cu 951 locuri de casă, ajungând la 546,56 ha. A crescut lungimea străzilor orașului de la 35 km la 52,218 km.³⁶

S-a produs o anumită îmbunătățire a nivelului de trai al locuitorilor și, implicit, o impulsivitate a dezvoltării economice a zonei în funcție de lărgirea pieții. A crescut schimbul de mărfuri, s-au diversificat sortimentele oferite spre vânzare, a sporit numărul comercianților și cel al prăvăliilor.³⁷ Emigrările românești din zonă au încetat. A dispărut sistemul calcatoral rotativ trienal, fiind utilizat sistemul liber.

Reforma agrară a avut câteva neajunsuri ca: desfășurarea anevoioasă, întârzierea punerii în posesie, continuarea plății de către îndreptățiți a arendeii forțate; a scăzut alarmant nivelul producției micilor proprietăți și va fi nevoie de mulți ani de sacrificii din partea proprietarilor pentru redresarea producției la nivelul de dinaintea reformei.

Cu toate că la aplicarea reformei s-a procedat corect, au fost câteva cazuri de neîmproprietăriți ca urmare a două categorii de situații ce nu pot fi imputate statului român: ori erau plecați prin țară și nu mai știa nimeni de ei, ori nu aveau încredere în trăinicia reformei și a stăpânirii românești și au refuzat primirea loturilor. Nu ne-am propus însă să inventariem toate neajunsurile și aspectele negative ale reformei.

În ciuda acestora, reforma agrară din 1921 a avut un caracter progresist stimulator pentru dezvoltarea relațiilor capitaliste, a prevenit izbucnirea unor mișcări sociale de amploare ce puteau destabiliza țara, a împiedicat bolșevizarea maselor țărănești, a făcut ca proprietatea asupra pământului să fie repartizată mai echitabil. Reforma agrară a creat condiții favorabile dezvoltării zonei Carei, însă dezvoltarea firească a zonei în cadrul statului român a fost stopată brutal de evenimentele din tragicul an 1940, când, în urma Dictatului de la Viena, partea de nord-vest a țării cuprinzând și zona Carei a fost cedată Ungariei hortyste.

³⁶ fond *Prim. or. Carei*, dos. 56/1924.

³⁷ fond *cit.*, dos. 81/1921.

SOME ASPECTS OF THE AGRARIAN REFORM FROM 1921 IN CAREI AREA

(Summary)

The author presents some aspects of the applying of the Romanian agrarian reform from 1921 in Carei area, relying on archive documents existing at State's Archives in Satu Mare.

The positive and negative general features of the reform from 1921 can be met in Carei area too, of course, with some local peculiarity: none of the great landowners was Romanian, the great landed property was more extended than in other areas and so on. The most important landowners were the Karolyi counts, the fourth family of landowners in Transylvania, member of this family being Ludovic Karolyi, the richest landowner from Satu Mare county. From the 32000 iug. expropriated in Carei area, more than 2/3 represented the land expropriated only from Karolyi family.

The expropriated lands took various destinations, the most important being that of the appropriation of the entitled, both local and outsiders of the area, according to the Romanian democratic legislation of agrarian reform. The outsiders were from the Satu Mare county or, in the worst case from other counties of Transylvania (ex. Turda, Cluj). The land was assigned to every entitled without any discrimination based on racial, ethnical or confessional reasons.

After the appropriation of some from the outsiders of the area, appeared the villages Horea, Ianculești, Lucăceni, Marna, Poprica (colonia Domanеști).

The reform has had very important economic, social, demographic consequences which we could see in Carei area too. From these consequences the most important were the liquidation of the great landed property and the development of the small property of land.

The conditions of the development from all points of view were created and the area started to develop until 1940.

EMINESCU

ÎN LITERATURA DE LIMBĂ MAGHIARĂ

BURA LÁSZLÓ

Cel mai strălucit fenomen al literaturii române, Mihai Eminescu este totodată unul dintre cei mai mari poeți ai lumii. Nu e de mirare, dacă poeziile lui și-au găsit întotdeauna drumul spre inimile cititorilor maghiari.

Istoricii literari și criticii îl numesc și poetul tinereții. Poate fi oare de mirare, dacă și tineretul maghiar se interesează tot mai mult de poezia lui Eminescu?

Mulți cititori maghiari au citit operele lui, fapt căruia i se poate atribui și apariția multor traduceri din opera sa.

Istoria literaturii maghiare și-a simțit datoria ca să ia în seamă poeziile lui Eminescu traduse în limba maghiară, și să le prelucreze din punct de vedere bibliografic. Dintre aceste bibliografii amintim doar cele mai importante, și anume bibliografia lui Réthy Andor, apărută în revista *Igaz szó* nr. 5 din anul 1964 (p. 850—872); completată pe parcurs și cuprinsă sub titlul *Eminescu în limba maghiară*, în volumul de traduceri intitulat *Eminescu költeményei* (Poeziile lui M. Eminescu), publicat de Editura Literară în 1966 (p. 663—691). A doua bibliografie este cea întocmită de Domokos Sámuel, apărută în renumita sa operă, *Bibliografia maghiară a literaturii române*, editată de Editura Kriterion. Cartea lui Domokos prelucrează bibliografia maghiară a literaturii române de la 1831 până în anul 1970.

Dintre 1 700 de pagini ale acestei opere paginile bibliografice referitoare la Eminescu sunt în număr de 87. / vol. I. 438—478, (de la 1831 până în 1960), vol. II. 437—484 (de la 1961 până la 1970). Această cantitate uriașă de traduceri este o dovadă a prieteniei dintre cele două popoare.

Nu avem intenția de a lua în seamă în întregime cantitatea imensă a traducerilor apărute, amintim doar datele lor cele mai importante. Până în 1970 au apărut 15 volume independente, 52 de antologii cuprinzând poeziile lui Eminescu. În 63 de reviste și 46 de ziare au fost publicate în limba maghiară 264 de poezii ale lui Eminescu.

Au apărut peste 300 de studii, articole și note în volume referitoare la opera lui Mihai Eminescu, totodată 16 analize literare ale operei eminesciene. Între acestea se înșiră din județul nostru două publicații dintre cele două războaie mondiale, revista pentru copii intitulată *Cimbora* (Camarad), redactată de scriitorul Benedek Elek și ziarul *Haladás* (Progres) din Carei, iar în prezent cotidianul *Szatmári Hírlap*.

Traducerea operei eminesciene este continuă în zilele noastre, totuși considerăm necesar periodizarea acestui proces în două etape, limita lor fiind data eliberării țării noastre.

Traducerile din opera lui Eminescu, după rezultatele cercetărilor din ultimii ani (vezi descoperirile lui Teofil Pugnariu publicate sub titlul Prima traducere maghiară din Eminescu, Korunk, 1964. 10: 456—8), n-au apărut după moartea poetului, cum se știa până acum, ci încă în timpul vieții lui. Prima tălmăcire a publicat-o Sándor József, Atât de fragedă (*Cseresznyeja fehér virága*) în numărul din 25 decembrie 1885 al gazetei clujene Kolozsvári Közlöny, apoi Laurențiu Bran, sub pseudonimul Szamosújvári, a publicat cinci traduceri în gazeta Szilágy-Somlyó, în anul 1899, în ordinea următoare: De ce nu-mi vii (*Miért nem jössz?*), Melancholie (*Melancholia*), Departate sunt de tine (*Távol tőled*), Despărțirea (*Elválás*) și Povestea teiului (*Bűvös vadász*).

Cu toate că meritul primei traduceri de Eminescu îi revine lui Sándor József, cele mai multe traduceri se datoresc lui Laurențiu Bran, care le-a publicat mai târziu și în volum. La aprecierea traducerilor trebuie să avem în vedere că lăudabila lui intenție de a populariza pe Eminescu în limba maghiară nu a fost susținută de talentul poetic necesar sarcinii pe care a luat asupra-și. Totuși traduceriile lui Bran ating media nivelului primelor traduceri din limba română, atât în privința fidelității textului cât și în cea a formei poetice.

În mare măsură același lucru îl putem spune și despre următorii traducători din opera lui Eminescu: despre Dux Armin, Mihai Pervu și despre traducătorul cel mai activ, Szöcs Géza. Tot din pana acestor traducători au ieșit și primele articole și studii în limba maghiară despre Eminescu. Cu mult mai bogată și mai documentată este teza de doctorat a lui Elie Cristea publicată în 1895.

Primele traduceri și articole scrise despre Eminescu în limba maghiară sunt o dovadă că admiratorii lui entuziaști s-au străduit să dea o traducere demnă de original, descoperind publicului maghiar măreția lui poetică.

Fără îndoială, aceste traduceri de început au contribuit la cunoașterea mai profundă a poeziei lui Eminescu de către cititorii maghiari după primul război mondial. Și cât de mare a fost interesul față de poet ne-a arătat observația lui Szöcs Géza că, după publicarea studiilor sale, cititorii l-au rugat prin scrisori să le facă cunoscute mai pe larg poeziile celui mai mare poet român.

Dintre traducătorii lui Eminescu din primii 50 de ani de după moartea lui traduceriile cele mai reușite, cele mai artistice se datoresc poetului sătmărean Dsida Jenő, și a poetei Berde Maria din Târgu-Mureș. Dsida Jenő le-a publicat poeziile traduse de el în volumul său *Angyalok citeráján* (Pe țitera ingerilor), în anul 1933.

Traducerea artistică a operei lui Eminescu s-a putut dezvolta remarcabil în anii de după eliberare. Aceasta era perioada de când opera poetului a fost interpretată mai complet, când, datorită cercetărilor de istorie literară ale lui G. Călinescu și ale academicianului Perpessiciu, datorită constatărilor publicate de Tudor Vianu și de Silviu Iosifescu cititorii de azi primesc un portret complet și adevărat al poetului.

Până în perioada amintită proza lui Eminescu a fost umbrită adânc de opera sa lirică. Soarta prozei lui era a copilului vitreg.

Se începe totodată prelucrarea operei eminesciene rămasă în manuscris, manuscrise de aproape de 15 000 de pagini.

În aceste împrejurări apare în 1950 volumul de poezii, traducerea poeziilor alese, cu intenția de a da un portret comprehensiv despre poezia eminesciană. Totodată volumul selecționat apărut în 1955 publică poezii din opera postumă a poetului. Scrisorile în întregime apar prima dată în acest volum.

Poezia eminesciană deja cunoscută a devenit tot mai modernă, și s-a perfecționat din punct de vedere artistic, prin apariția continuă a variantelor noi.

Retraducerea operei lui Eminescu este motivată pe de o parte de perimarea variantelor vechi, pe de altă parte de datina veche și rodnică a literaturii noastre de traduceri potrivit căreia poezii noștri se iau la întrecere ca să formeze corespondentul maghiar cel mai fidel și cel mai autentic al operei celui mai mare poet român.

În rândul celor mai prestigioase ediții trebuie amintite culegerile *Költemények* (Poezii), București, 1966, și *Eminescu válogatott művei* (Opere alese ale lui Eminescu), Budapesta, 1967, prilejuate de anul jubilar Eminescu. Prima a dat o bogată culegere din poeziile poetului, co-laboratorii volumului fiind traducători Franyó Zoltán, Bajor Andor, Deák Tamás, Jánosházi György, Kányádi Sándor, Lőrinczi László, Majtényi Erik, Székely János, Szemlér Ferenc, Veress Zoltán, și alții. Volumul apărut la Budapesta pe lângă numeroasele poezii, publică și o bună parte din creația în proză a lui Eminescu printre care și fragmentul de roman *Szárnyaszegett géniusz* (Geniu pustiu). Ambele culegeri publică mai multe poezii în traduceri mai recente. În volumul din Budapesta se pot citi ample însemnări ale lui Gáldi László cu privire la arta poetică a lui Eminescu și la valoarea artistică a tălmăcirilor.

Antologia, la un nivel similar cu creația originală, reprezintă un moment demn de opera celui mai mare creator al poeziei românești.

Potrivit unui principiu al literaturii noastre de traduceri operele unui poet trebuie să fie traduse de un singur traducător, pentru că traducerile colective nu pot fi unitare din punctul de vedere al vocii și al limbii poetice. Din acest motiv se consideră importantă activitatea de traducător a poetului Franyó Zoltán. Traducerile maghiare din Eminescu au fost sensibil îmbogățite de ediția bilingvă 1961 (variantele maghiară îi aparține lui Franyó Zoltán), apoi de volumele *Esticsillag* (1964) (Luceafărul) și *Legszebb versek* (1969) (Poezii cele mai frumoase), tot în traducerea lui Franyó Zoltán a cărei performanță, chiar dacă ar fi privită numai cantitativ, este excepțională.

În perioada postbelică renumitul istorician literar transilvănean, Kakassy Endre s-a ocupat cel mai mult cu cercetarea operei eminesciene. În volumul *A fiatal Eminescu* (Tânărul Eminescu) (București, 1950) prelucreează monografic viața poetului până la mutarea lui în București. Meritul volumului constă și în publicarea unor date mai noi, necunoscute până atunci în literatura de specialitate.

Volumul *Eminescu élete és költészete* (Viața și poezia lui Eminescu) (București, 1962) trece în revistă întreaga viață și activitate literară a poetului.

Pe lângă traducătorii din patria noastră și cei din R.P.U. s-au străduit să tâlmăcească opera lui Eminescu. Din an în an tot mai mulți publică traduceri din Eminescu. Menționăm volumul de „Poezii alese” publicat de Jékely Zoltán (*Emineecu válogatott versei*, 1947) și trei antologii, ale căror autori sunt Képes Géza, Kálnoky László și Jékely Zoltán.

Renumitul lingvist din R.P.U., Gáldi László a contribuit la popularizarea operei lui Eminescu și prin studii și analize publicate în limba franceză. (*Les variétés expressives de l'hendécasyllabe dans la poésie de Michel Eminescu*. Acta Linguistica, 1962. 1—2: 137—165., *Cointribution à l'étude de la syntaxe poétique de Michel Eminescu*. Acta Linguistica, 1965. 1—2: 117—133.). Tot el a alcătuit dicționarul poetic al limbii poetice a lui Eminescu.

Totalizând cele afirmate despre operele amintite mai înainte, considerăm, că aceste ediții ale lui Eminescu constituie o înaltă sinteză a literaturii de traducere mai veche și mai nouă din opera marelui poet.

Reiese deja și din cele expuse până în prezent că dispunem de mai multe traduceri din cele mai bune creații ale poetului. Ar fi suficient să amintim cele trei traduceri aflate la perfecțiunea traducerii artistice ale Luceafărului, făcute de Áprily Lajos, Berde Mária și Franyó Zoltán. Dar — numai din curiozitate — să amintim că avem 20 de variante traduse ale poeziei. De ce nu-mi vii, cunoaștem optsprezece de traduceri ale poeziei La steaua, șaispe ale poeziei Somnoroase păsărele, cincisprezece ale poeziei Și dacă, etc.

Pe baza acestora — și câte producții artistice s-ar mai putea aminti — credem, că în literatura maghiară de traducere artistică cele mai numeroase variante și cele mai izbutite tâlmăcirii sunt din opera lui Eminescu. Cel mai mare poet român a găsit în lucrările poetilor maghiari tâlmăcirii demne de rangul și arta sa poetică.

Cercetarea creației eminesciene nu s-a terminat, apariția continuă a datelor noi dovedesc interesul continuu și sincer, motiv pentru care nu s-a încetat nici traducerea nici retraducerea operei eminesciene.

Cele expuse în lucrarea prezentă oglindesc interesul stărnit în rândul publicului maghiar de creația artistică a marelui poet român.

EMINESCU IN HUNGARISCHE LITERATUR

(Zusammenfassung)

Der Beitrag beschreibt die ungarische Übersetzungen aus dem Werke Eminescu von Anfang bis zur Gegenwart. Die Quellen sind die bibliographische Arbeiten von Andor Réthy: *Eminecu költeményei* (Gedichte von Eminescu; 1964) und *Sámuel Domokos A román irodalom magyar bibliográfiája* (Ungarische Bibliographie die rumänischen Literatur).

Dieser Durchblick ist ein erseits quantitativ, aber zeigt auch daraufhin, wie die Übersetzungen von Eminescus Gedichten immer künstlerischer genorchen sind und Übersetzungen Anstoßgaben.

TEREH GÉZA (1889—1969)

BURA LÁSZLÓ

Viața și activitatea profesorului Tereh Géza sunt mult mai bogate, decât le cunosc oamenii orașului.

S-a născut în Satu-Mare într-o familie de rotar. Studiile elementare și secundare le-a făcut la liceul reformat din Satu Mare, după care s-a înscris la Universitatea din Cluj, unde a terminat facultatea de matematică-fizică și chimie. Având în vedere rezultatele excelente obținute în cursul studiilor, obține o bursă și timp de un an își adâncește studiile sale în Germania, în Elveția și în Italia.

Între timp mama sa, văduvă, era grav bolnavă; i s-a amputat un picior. Este obligat să asigure educația celor trei frați mai mici și, refuzând invitația universității din Cluj, precum și a celei din Göttingen, se reîntoarce acasă în orașul natal. Aici își desfășoară activitatea de profesor timp de peste 44 de ani, întreruptă numai temporar de cele două războaie mondiale.

Din anul 1912 devine profesor de matematică la Școala Superioară de Comerț din Satu Mare. Pentru a face față la cerințele acestui liceu de specialitate își continuă studiile de specialitate și obține a doua diplomă, cea a Academiei Comerciale.

În 1914 este dus pe front, unde cade prizonier. Se reîntoarce numai în 1918. Este numit director al școlii comerciale, funcție deținută până la sfârșitul anului 1919, după care lucrează ca profesor.

Activitatea sa la catedră a fost întreruptă între anii 1940—1946, fiind numit adjunctul inspectorului general al circumscripției de învățământ. În această calitate timp de 4 ani cutreieră cele patru județe aparținătoare, vizitând majoritatea școlilor. Procesele verbale de inspecție redactate de el ne dovedesc, că a avut cunoștințe profunde de specialitate precum și metodice; cunoștea nu numai metodică matematicii, ci și a celorlalte obiecte. Între 1944—1946 lucrează la inspectoratul școlar din județul Pest, unde organizează gimnaziile muncitorești. În același an se reîntoarce în Satu Mare, continuând munca la catedră încă timp de 10 ani.

Aceste date biografice sunt doar un cadru în care putem cuprinde activitatea sa rodnică.

Pentru a asigura școlile comerciale cu manuale corespunzătoare a alcătuit câteva manuale școlare în limba română (împreună cu V. Suci din Arad). Aceste sunt: *Teoria asigurărilor* (1962), *Aritmetică comercială* (1928), *Algebra financiară* (1938) *Algebra practică* (1938).

În 1936, împreună cu Alexandru Pop, profesor de matematică la Liceul Mihai Eminescu, înființează revista de matematici elementare a elevilor Liceului Mihai Eminescu din Satu Mare, intitulată „Micul matematician“. El este redactor din partea școlii comerciale.

Între cele două războaie mondiale a avut și o activitate culturală foarte bogată. Conduce secția de literatură și de artă a cenaclului literar „Kölcsey“, unde ține o serie de expuneri și conferințe (despre Ady, despre tendințele literare progresiste).

Tereh Géza a manifestat o dragoste adâncă față de literatură și față de arte. Aceasta s-a manifestat în primul rând în publicistica sa. A fost colaboratorul cotidianului *Szamos* a colaborat și la revista *Revü*. Articolele sale se ocupau mai mult cu problemele picturii: aprecia operele și expozițiile pictorilor renumiți, ca Thorma János, Wichmann Valter, Erdős Imre Pál, Popp Aurel, Pirk János, Róna Béla, Sharkirov Sándor, Perlott Csaba-Vilmos, Mohi Sándor, Ziffer Sándor, K. Csikós Antónia, Mund Hugó, Kemetty János, Thormáné Kiss Margit, Sarkady Sándor, Zolnay Géza, Shakirova Boldizsár.

Preocupările sale artistice sunt dovedite și de corespondența cu scriitorii de seamă ai vremii, ca Berde Mária, Tabéry Géza, Ziffer Sándor, Mohi Sándor, Thorma János precum și cu membrii Societății Literare „Szigligeti“ din Oradea. Aceste scrisori conțin multe date interesante referitoare la viața literară și artistică din epoca respectivă.

Tereh Géza a mai scris și articole de interes social; acestea însă au rămas nepublicate, cele mai interesante s-au și pierdut în împrejurările celui de al doilea război mondial. N-au fost publicate pentru că nu erau oportune. Autorul însuși spunea că nu a sosit timpul lor. Într-o serie de articole — publicate în 1920 — critica politica colonialistă a imperialismului, apoi a scris despre „primăvara celor asupriți“, după care a fost denunțat de directorul școlii comerciale „pentru tulburarea păcii orânduirii sociale“, fapt urmat de sancțiune (reținerea salariului pe 4 luni). Totodată a fost sfătuit să nu mai scrie.

Trecând în revistă moștenirea literară a lui Tereh Géza, aflăm, că a fost și un traducător literar. A tradus zeci și zeci de poezii din limba germană, din franceză, din engleză. (După cum aflăm, primele două limbi le-a cunoscut foarte bine, iar în engleză citea curent).

Era și poet. Volumul *Közelebb hozzád (Mai aproape de tine)* a fost editat în Oradea. Poeziile sale cele mai frumoase pregătite pentru a fi publicate într-un volum s-au pierdut în timpul celui de al doilea război mondial. Suntem convinși, că în moștenirea sa literară am găsi multe și bune imagini și idei integrante ale tradiției noastre progresiste.

O altă latură a activității lui era activitatea sportivă. A fost membru activ al Societății Sportive din Satu Mare, fiind scrimer și totodată și antrenor de scrimă. A luat parte la multe concursuri naționale și internaționale, a obținut peste douzeci de diplome și premii. Printre lucrările rămase se numără și manuscrisul „*Istoricul scrimei din Satu Mare*“.

Este foarte regretabil că acest om priceput și-a încetat activitatea de publicist și de critic de artă, reluând-o numai cu doi ani înaintea decesului (în *Előre* a scris despre viața sportivă din Satu Mare, și în revista *Korunk* (1967) *Despre artele moderne în mod obiectiv (Modern művészetekről tárgyilagosan)*.

Redactorii revistei *Korunk* au recunoscut imediat valoarea și capacitatea lui. Au pus întrebarea: Cine e acest om și de ce nu scrie? El s-a hotărât să valorifice știința și experiența sa. Realizarea intenției însă a fost oprită de un atac cardiac.

TEREH GÉZA

(Zusammenfassung)

Géza Tereh lehrte 45 Jahre lang in Sathmar. Ausgezeichneter Pädagog. Er schrieb auch wissenschaftliche Arbeiten. In der Zwischenkriegszeit schrieb Mathematik Lehrbücher für Handelsschulen. Er war Redaktor von Schülerzeitung *Micul matematician* (Kleines Mathematiker). Erschienen auch seine kritische Schriften über die Mitglieder der Neustädter Malerschule. 1931 erschien ein Gedichtsbau von ihm. In seinem Hinterlaß finden wir Übersetzungen aus dem deutschen, englischen, russischen Literatur.

ETNOGRAFIE

OBICEIURI DE PRIMĂVARĂ ȘI DE VARĂ DIN ȚARA OĂȘULUI

LUCIAN CUCUIET

Formate și reliefate în cadrul de geneză și de evoluție a culturii populare, reflectând însuși fondul comun de viață materială și spirituală a poporului român, vitalitatea și iscusința creatoare, mărturiile și tradițiile etnografice oșenești au căpătat atributul și puterea unor elemente și forme specifice. În decursul timpului, în tezaurul etnografic al Oașului s-au pus în evidență, între altele, locuința tradițională, ocupațiile (albinăritul, creșterea animalelor, păstoritul, agricultura, pomicultura, munca la pădure), meșteșugurile și instalațiile tehnice, portul popular, obiceiurile și manifestările folclorice.

Înfățișându-se într-o formă adaptată, obiceiurile populare dau posibilitatea determinării varietății unitare a tradițiilor unui popor¹. În acest context global de afirmare a tradițiilor, civilizația țărănească a presupus o îmbinare armonioasă între faptele creatoare ale sufletului individual și aspirațiile unei vieți sociale².

Obiceiurile ca acte de comunicare și mediere au un caracter complex. Includ modul de comportare a oamenilor, texte în versuri sau proză, muzică, gesturi, dansuri. Cuprinderea și caracterizarea unor variante locale ale obiceiurilor calendaristice din Țara Oașului, cu înrudiri și deosebiri de manifestare în cultura și civilizația populară tradițională românească, pot fi prezentate și înșirate în structura: obiceiuri de primăvară și vară, obiceiuri de toamnă, obiceiul colindatului și obiceiul de Anul Nou care fac parte din obiceiurile de iarnă.

Sărbătorile de primăvară și de vară constituie „prilejuri de manifestare colectivă a bucuriei de a trăi, de întâmpinare a naturii ce învie, unele dintre acestea fiind legate de o dată fixă, altele de sărbătorile religioase”³.

Sfârșitul cășlegilor înseamnă „lăsata secului” care marchează începutul pregătirii muncilor agricole. Cu acest prilej, se făcea „jocul de lăare”, la care participau numai tineri. Locul era ales, în special, la o casă ce nu a fost terminată⁴. Nu se cunoaște aprinderea focurilor în această zi.

¹ Alexandru Popescu, *Obiceiuri populare — componente de bază ale identității istorice românești. Contribuții la cunoașterea procesului de formare a conștiinței de neam și națională*, în Biharia, VI, Oradea, 1978, p. 241.

² Gheorghe Focșa, *Aspecte spirituale ale civilizației țărănești*, în Ramuri, Craiova, 1944, p. 19.

³ Ion Vlăduțiu, *Etnografia românească*, București, 1973, p. 422.

⁴ Boinești, inf. Pop Ioan, 74 ani.

După ce pământul a fost arat, la semănat omul trebuia să fie cu capul gol și să nu fie atins de femeie ca să nu se facă tăciune în grâu⁷. Inițial se proceda rugându-se și făcându-se o cruce cu semințele pe care le arunca. În aceste gesturi se găsesc sensuri ale unei explicații religioase.

Sărbătoarea de Sângiorz — 23 aprilie — este înfățișată de ramurile de mesteacăn care se pun la porți, în casă, în grădină și pe morminte. Această zi semnifică reîntoarcerea primăverii.

I. Mușlea a consemnat „udatul în ziua de Sângiorz“ — la Bixad, „când fetele se scaldau ca și la Anul Nou, în râu ca să fie întâi peste an și ușoare.

*Unde-i apa curgătoare
Se scaldă fata-n picioare*⁸.

În ziua de 23 aprilie, se hotărea ieșirea vitelor la pășunat. Cu acest prilej, se stabilea și taxa de pășunat care trebuia plătită până în 29 iunie. Dacă nu se plătea până la această dată, proprietarul era amendat cu taxă de gloabă primită de către gornici⁹. În același timp, alegându-se păcurarii, se puneau temeiurile sâmbrei. În ziua de Sângiorz era cunoscut obiceiul „slobozitul oilor de ampror“ (pășunatul oilor în această zi oriunde în hotar)⁸. În noaptea de Sângiorz „oile erau duse departe, pe un deal, ca să nu să audă din acel loc cântând cocoșul. Se spunea că vin strigoi și iau laptele de la oi“⁹. Ion Mușlea și Vasile Netea amintesc aprinderea și păstrarea focului viu care are drept scop să mențină mana oilor¹⁰.

În zona etnografică Oaș s-au păstrat regulile de formare a sâmbrei și normele de distribuire a coprodusului în raport cu productivitatea fiecărui sâmbraș, constatată cu obiectivitate în ziua „măsuratului la cupă“¹¹.

Cu prilejul duminicii Floriilor se așează mătisoare în fereastră și în interiorul casei după farfurii. Când un animal era bolnav se obișnuia să se pună 5—6 mătisoari în mâncare pentru a se însănătoși¹². În joia mare dimineața se practică încă obiceiul numit „jertfă“, de a se face un foc mare în grădină. Scopul său este unul practic, purificator pentru casă. Tot în această zi, copiii au mers „în piez“ (ajun) prin case ca să primească ouă, coci etc¹³.

În dimineața zilei de Paște, mai de mult într-o față de masă înlocuită cu timpul de coșuri, se aduc diferite bucate la biserică. Un fapt specific în satele din Țara Oașului îl reprezintă „fuga cu paștele“, după

⁷ Racșa, inf. Boje Vasile, 65 ani.

⁸ Ion Mușlea, *Cercetări folclorice în Țara Oașului*, în Anuarul Arhivei de folclor, I. Cluj, 1932, p. 146, și Târșolt, inf. Bocrăci Vasile, 76 ani.

⁹ Lucian Cucuiet, *Vechi obiceiuri juridice în Țara Oașului*, în Acta Musei Porolissensis, X, Zalău, 1986, p. 674.

¹⁰ Târșolt, inf. Cardoso Maria, 65 ani.

¹¹ Ion Mușlea, *op. cit.*, p. 146.

¹² Vasile Netea, *Țara Oașului*, București, 1940, p. 30—31.

¹³ Ioniță G. Andron, *La o sâmbra a oilor în Racșa*, în Studii și Comunicări Satu Mare, VII—VIII, Satu Mare, 1986—1987, p. 367 și Victor Dragoș, Simbra în „Cronica sătmăreană“, 16 mai 1982, p. 3.

¹⁴ Vama, inf. Haiduc Gheorghe, 61 ani.

¹⁵ Moșeni, inf. Finta Petre, 78 ani.

ce aceste bucate erau sfințite. Dacă cineva nu era întrecut, va avea spor la muncă. Această atitudine, întemeiată de concepția populară, este consemnată și de Vasile Netea care citându-l pe Ion Mușlea, arată credința în căpcăuni, nevoia oamenilor să scape de duhurile rele, de diferite nenorociri, chiar și de moarte¹⁴. În dimineața de Paște se spală în apă unde și acum se pune un ou roșu și un ban, cu credința că omul va fi mai frumos și mai bogat¹⁵. La această sărbătoare se face amintirea morților. În prima și a doua zi, finii mergeau la nași ducându-le un ol și un colac legat cu ștergar. Această vizită anuală înseamnă o dovadă de respect și de cinste față de nași. După numărul olurilor așezate pe grinda casei se putea cunoaște numărul finilor. Nu era obiceiul udătorului în a doua zi de paște.

La Ispas se făcea pomenirea eroilor, plantându-se diferiți pomi la biserică, în centrul satului, la școală¹⁶.

Pentru ziua de Rusalii, casa era împodobită cu ramuri de tei. În această zi, având loc ieșirea la țarină înainte de seceriș, trei-patru fete fugeau la holdă și împleteau cununi de spice pe care le puneau pe prapuri¹⁷. Cu acest prilej, se folosea apa sfințită luată de către preot, stropindu-se cu busuioc, atât oamenii, cât și peste câmpuri. În acest ceremonial¹⁸ apărea și o troiță din ceară, care se ținea aprinsă.

La claca secerișului, femeile făceau snopi și se horea:

*„Mălaiu-i gata de săpat
Ne apucăm de secerat
Secerăm toți împreună
Să avem roadă bună
Că și roada se sporește
După omul ce muncește“.*

*„Seceratu-i secerat
Dar îi rău când n-ai bărbat
Că-i de strâns și de legat
Că bărbatu te ajută
Și-s dă gură, te sărută
Cât ar fi munca de multă“.*

*„Când am găta seceratul
Om lua holda de-a latul
Cu vinul și cu pălincă
Parcă n-am lucra nimic“¹⁹.*

*„Măi mândruț de nu ți-s dragă
Fă-mă grâu de primăvară*

¹⁴ Vasile Netea, op. cit., p. 31.

¹⁵ Racșa, inf. Sabo Vasile, 82 ani.

¹⁶ Bixad, inf. Motica Dumitru, 79 ani.

¹⁷ Racșa, inf. Boje Vasile.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Prilog, inf. Fabian Maria, 70 ani și inf. Borhidan Maria, 28 ani.

Du-mă și mă vinde în țară
 Că m-a lua fie cine
 Că-s mai mândră ca și tine,
 Că io-s grâu de primăvară
 Și nu pleavă de seară,
 Că io-s grâu de cel ales
 Și nu-s pleavă de ovăz²⁰

În ziua de Sânziene (24 iunie), fiecare familie împletea cununi de sânziene, care erau așezate pe casă, pe poiată în grădină și pe cruci în cimitir²¹. Cu acest prilej, la hora sânzienelor se cânta:

„Când e pe la Sânziene
 Pune cucu capu-n pene
 Și se duce nu te teme²².”

„Sânziană, iarbă verde
 Mândrului când mă vede
 Toată mintea și-o pierde
 Sânziană, struț de flori
 Scoate-mă dintre feciori
 Și mă du între neveste
 Să văd lumea ce este
 Este iarbă înflorită
 Sau nevastă norocită²³.”

„Sânziană, sânziană
 Dă-mi și mie o pomană
 Măcar o floare înflorită
 Să fiu și eu fericită²⁴”
 „Sânziană, sânziană
 Și tu ești o buruiănă
 Înflorești în iarbă verde
 Și îi rău cine te pierde²⁴”

La terminarea secerișului, în Racșa se făcea o cunună de spice ce era pusă pe capul unui fecior care rostea cântecul cununii²⁵ sau era atârnată de coasă²⁶.

„Cine aduce cununa
 Lungește-i viața
 Și cel ce o semănat grâu
 Ține-l cât codru²⁷”

²⁰ Târșolț, inf. Râșcău Gheorghe, 68 ani.

²¹ Târșolț, inf. Râșcău Ion, 67 ani și Prilog, inf. Fabian Maria.

²² Târșolț, inf. Cardoso Maria.

²³ Prilog, inf. Fabian Maria.

²⁴ Prilog, inf. Borhidan Maria.

²⁵ Ion Mușlea, op. cit., p. 149.

²⁶ Vama, inf. Haiduc Gheorghe.

²⁷ Ion Mușlea, op. cit., p. 150.

Am gătat de secerat
 Cu fetele dimpreună
 Și le-am pus cunună bună
 Si le-am pus-o peste cap
 Că am gătat de secerat
 Și le-am pus-o peste umăr
 Să mîncăm pâinea împreună
 Cu toții la masă bună²⁸.

Oamenii aruncau apă pe fecior, iar acesta stropea secerătoarele spunând:

„să trăiască secerătoarele
 Să le ardă soarele“²⁹.

Cânteculele de seceriș cunoscute în unele localități din zona Oaș, răspândite numai în Transilvania, reprezintă faza culminantă a ceremoniei care încheie o etapă a muncilor agricole, cununa de spice fiind menită să asigure prosperitatea recoltelor viitoare³⁰.

Aceste manifestări cu caracter social, însoțite de rituri de purificare, se caracterizează prin relevante trăsături agrare și pastorale, care sunt date de către legătura omului din comunitatea sătească tradițională cu fazele naturii și cu cele temporale pentru a se asigura bunăstarea, prosperitate și fertilitate în viața sa.

FRÜHLINGS- UND SOMMERVOLKSGEBRÄUCHE IN „ȚARA OAȘULUI“

(Zusammenfassung)

Die Frühlings — und Sommerfeste sind Gelegenheiten für eine kollektive Erscheinungsform, von denen einige genaues Datum haben, andere mit den kirchlichen Festen verbunden sind.

Sie sind Manifestationen mit sozialem Charakter. Diese sind auch mit Reinigungsriten verbunden und haben agrarischen und hirtlichen Charakter.

²⁸ Prilog, inf. Fabian Marja.

²⁹ I. Mușlea, op. cit., p. 150.

³⁰ Ovidiu Bârlea, *Folclorul românesc*, I, București, 1981, p. 409.

CADRUL ETNOGRAFIC AL CULTULUI FUNERAR ÎN OAȘ

GHEORGHE HAIUC

Țara Oașului, așezată în partea de nord-vest a țării, ocupă un loc distinct în aria lingvistică și etnografică unitară și conservatoare a zonei. Din sfera amplă a riturilor, cele funerare sunt mai conservatoare și se îmbină cu obiceiurile străvechi, păstrându-și până astăzi în compoziția lor concepții străvechi asupra interrelațiilor trup-suflet și legătura între decedați și omul viu. Moartea nu este acceptată cu ușurință de comunitatea sătească, mai ales când este vorba de dispariția unor oameni tineri, considerată ca o abatere de la ordinea firii și privită ca un accident. Respingerea morții se manifestă de la primele semne de avertizare a omului cu moartea. Simptomul patologic își găsește singur presupunerile sau avertizările ce se ivesc între ele și natura lucrurilor ce-l amenință. Așa sunt presupusele prevestiri făcute de păsări și animale, visele sau unele incidente ce se ivesc pe parcursul vieții omului. Una dintre păsările considerată ca prevestitoare a morții este cucuveaua, denumită în popor „pasărea morții”. Această pasăre, care trăiește o viață nocturnă, se așază pe acoperișul casei și cântă pe un ton jalnic, neplăcut, provocând bătrânilor și, mai ales, celor suferinzi, griji și neliniște, considerând acele sunete de cântec un avertisment, o chemare a celui care o aude spre cele veșnice¹. În multe cazuri, această pasăre este alungată de pe acoperișul casei, pentru a restabili liniștea nopții, dar și a sufletului, pentru toți ai casei.

După cum se observă, moartea rămâne în conștiința omului nu ca o consolare, pentru că „paradisul” de dincolo nu ispitește pe nimeni, iar pierderea unui individ rămâne o mare nenorocire pentru familie. Deci, orice concept despre moarte este înlăturat în mod categoric de către om. Pentru o mai mare siguranță, a omului la viață, în multe cazuri întreabă cucul: „Câți ani vor fi până voi muri”? Cucul este considerat o pasăre mai apropiată omului și sentimentelor lui. Când începe cucul să cânte, omul începe să-și numere anii. Este o mare satisfacție când cucul îi prevestește ani mulți omului. Dar nici în cazurile când cucul îi stabilește ani puțini, prin cântecul lui, omul nu disperă, deoarece întrebarea către cuc se repetă până când anii pe care-i prevestește îl satisfac pe cel în cauză. Deci, cucul, ca vestitor al primăverii și cântăreț al dragostei, a devenit simbol al vieții.

¹ Cucuveaua este o pasăre nefastă, care apare noaptea și cântă lucru rău — moartea. Această credință are o largă răspândire în întreg Ardealul.

Și vrabia este considerat un mesager al morții, atunci când bate cu ciocul în geam.

Omul găsește și în propria gospodărie prevestitori ai morții. Găina, atunci când începe să cânte ca și cocoșul, este tăiată, pentru a înlătura „plăzuirea” (prevestirea) morții. Iar câinele este bun pe lângă casă atâta timp cât își face datoria de pază și latră obișnuit; când însă își transformă lătratul și urlă a pustiu, este ucis, deoarece prevestește moartea în familie și „mărșânul” (pericolul) trebuie înlăturat².

De rău augur este socotită și apariția șerpilor după Ziua Crucii (14 septembrie), dată după care „se ascund în pământ” (credință în Cămrzana, Certeze și Turț)³.

În preziua sărbătorii „Nașterea Sf. Ioan Botezătorul” (24 iunie) — Sânzâienele — un membru din familie culege de pe câmp sânzâiene (*Galium verum*), din care, în dimineața de Sânzâiene se împletesc atâtea cununite câți membri de familie sunt în casa respectivă și se aruncă pe rând pe acoperiș, spunând: „Dă, Doamne viață lungă celui pe care-l numesc”. Dacă prin aruncare rămân toate cununile pe casă, este o bucurie mare pentru întreaga familie și evenimentul se sărbătorește în aceeași zi, în mod mai deosebit față de sărbătoarea obișnuită. În cazul când una din cununite cade jos la aruncare, este semn rău și dă mari griji familiei⁴.

Dacă în casă se crapă icoana sau oglinda, sau dacă cade jos de pe perete, este iarăși un semn rău, destul de răspândit în credința populară.

Omul, ființă planetară, crede că, în raportul său strict individualizat cu macrouniversul, își are steaua sa. De aceea, și credința că, atunci când cade o stea, moare și un om.

Tot din cultul funebru face parte și tălmăcirea viselor. Dacă cineva visează că i-a căzut un dinte, este semn rău și-i va muri o rudenie apropiată; iar dacă i-a căzut o măsea, va muri cineva chiar din familie. Dacă visezi pe cineva cu multe pete de sânge pe corp sau pe față, va avea o moarte năprasnică.

Dacă visezi pe cineva că a căzut într-o groapă sau o fântână, este o „bicisnicie” (stare vrednică de plâns) de neînlăturat — moartea. Dacă în vis apare o femeie îmbrăcată în negru, prevestește moartea.

Au fost numeroase cazuri când prevestirile din vis s-au adeverit, găsindu-și corespondentul în realitate, tălmăcirea viselor căpătând credibilitate în credința populară.

Semn rău este și dărâmarea casei sau a cuptorului, care prevestește mare pericol pentru familie, într-o perspectivă mai îndelungată în timp⁵.

Deși există atâtea teamă de moarte, ea totuși nu poate fi înlăturată, și moartea se prezintă alegoric, cu coasa ei, pe rând la fiecare casă și-și îndeplinește programul prestabilit, luând câte pe unul dintre noi, în cele

² Informatori: Mărincaș Irina, 59 ani, Vama, nr. 415; Tudor Vasile, 40 ani, Gherța-Mică, nr. 91 și Sarca Vasile, 50 ani, Negrești-Oaș, str. Turului.

³ Lazăr Săineanu.

⁴ Informatori: Robotin Gheorghe, 71 ani, str. G. Coșbuc, nr. 431 și Mam Paulina, 60 ani, str. Mică, ambele din Vama.

⁵ Informatori: Văd. Dorlea Maria, 64 ani, str. Hâroasa, nr. 394, Certeze, Coțan Maria, 74 ani, str. Bisericii, nr. 324, Gherța-Mică și Pop Gustina, 76 ani, Vama, str. G. Coșbuc, nr. 429.

mai multe cazuri după o boală lungă și în mari dureri. Dacă muribundul se chinuie prea mult, este obiceiul să fie așezat pe pământ „pe paie de grâu“ (vezi Butură Valeriu „credința în legătura cu cult. grâului în Trans) „care simbolizează sfârșitul vieții“. Unii muribunzi cer ca să li se pună la cap un sac cu pământ, pentru ca să moară mai ușor. Pământului i se atribuie, ca și în cazul nașterii, rolul unei mame universale a omului, care potolește durerile. Și dacă muribundul are oameni cu care nu s-a împăcat încă, aceia sunt chemați la patul lui și-i roagă ca să-l ierte, iar ca drept dovadă că l-au iertat, îi dau muribundului să bea apă din pumnii lor. Este foarte important ca împăcarea să se producă cu toată lumea, chiar și cu foștii dușmani, pentru că, altfel, se crede că va avea de suferit atât mortul, cât și cei ce rămân în viață.

La căpătâiul celui ce agonizează, se ține o lumânare aprinsă, sau, dacă-i posibil, se pune chiar în mâna muribundului, să nu pornească spre lumea de dincolo în întuneric, ci spre lumina adevărului veșnic de dincolo. Iar lumânarea se pune apoi cu mortul în sicriu.

După ce muribundul a trecut pragul agoniei sale, în virtutea tradiției, se deschid ușile și ferestrele, se întoarce sau se acoperă oglinda cu o pânză, ca să nu mai moară cineva din casă, se dau afară pisicile, pentru ca, trecând pe sub mort, să nu se facă strigoi, se acoperă vasele cu apă, cele goale se întorc și sita se acoperă cu o pânză groasă, ca mortul să nu mai vadă a veni înapoi⁶.

Familia trece la pregătirile pentru înmormântare după datina creștinească, la care se consideră că asistă și sufletul mortului, care, timp de trei zile, stă la streășina casei, de unde vede și aude tot ce se vorbește și se întreprinde față de el și corpul lui neînsuflețit⁷.

Dacă și sufletul mortului merge dincolo de moarte purificat prin mărturisire și împărtășanie, atunci și corpul trebuie să se purifice prin spălare, care se face de către 2—3 persoane de același sex, de către rudeniile cele mai apropiate ale familiei. În timpurile mai vechi, prelungite până prin 1950, în fiecare sat erau oameni anume care spălau morți. Pentru bărbați, făceau această muncă bărbați, iar pentru femei și tineret, această muncă era făcută de către femei. Spălătorii de morți erau considerați de către populația satească niște demoni, față de care întreaga populație satească purta o mare frică și se credea că aceștia au puterea de a vorbi și cu morții. Din această cauză, plata acestora era destul de mare și, pe lângă banii ce-i primeau, li se mai dădeau hainele mortului, lenjeria de pe pat și unele obiecte cu care mortul a avut mai dese contacte⁸.

Apa folosită la spălarea mortului se aruncă la un colț de gard, pentru a nu călca nimeni în ea, că „amorțește“ sau primește gălbănare. La Cămarzana, Turț și Vama se zice că cel ce va călca peste apa mortului, va muri.

⁶ Informatori: Văd. Robotin Maria, 86 ani, str. Victoriei, nr. 67 și Pop Mărica, 64 ani, str. de jos, Gherța-Mică.

⁷ Informatori: Rus Mihai, 78 ani, Gherța-Mică, nr. 178 și Sălea Irina, 51 ani, str. Preventorului, nr. 848, Bixad.

⁸ Informator: Mărincaș Irina, 59 ani, str. Principală, 415, Vama; Leușcă Ana, 66 ani, str. Dobi, nr. 136, Rața.

Paiele și, în multe cazuri chiar și patul în care a murit cineva, sunt arse în grădină, pentru ca mortul să nu mai vină la acea casă.

Se mai obișnuiește să se taie din părul mortului o şuviță de păr, care este folosit în mai multe scopuri. Dacă membri familiei îi poartă frică mortului sau îl visează de mai multe ori, atunci sunt afumați cu păr din acea şuviță; este folosit în diferite vrăjitorii împotriva soțului sau soției rămași văduvi, pentru a nu se mai recăsători; se pun câteva fire din şuviță sub pragul casei, ca să nu meargă norocul de la casă.

După spălare, mortul este îmbrăcat în cele mai frumoase haine; în multe cazuri bărbatul este îmbrăcat în hainele cu care a fost mire, iar femeia în hainele cele mai îndrăgite de ea, pregătite din timp pentru înmormântare.

După îmbrăcare, mortul se pune pe o laviță și se așază sub „meșter-grindă“, iar după ce se aduce „sălașul“ (sicriul), se așază în el. Se mai pun cu el cârpa cu care a fost spălat, pieptenele, lumânarea mortului. o carte de rugăciune, un colac și bani cu care să plătească vămile (după unii informatori, sunt șapte vâmi, iar după alții, douăsprezece).

Copiii nu sunt lăsați să privească mortul, deoarece pe cel mai drag dintre ei poate să-l ducă. Nu sunt lăsați nici să privească pe geam, de afară înăuntru, tot din aceleași motive; sau pot primi și gălbenirea mortului⁹. Cât timp stă mortul în casă nu se mătură, numai după scoaterea acestuia din casă, ca să nu fie alungat norocul de la casă.

În prima seară după deces, la priveghi vin numai rudeniile apropiate și vecinii; formula de salut care se folosește este: „Dumnezeu să-l ierte“. În a doua seară se face parastasul, la care participă aproape toți credincioșii care fac parte din aceeași comuniune religioasă, în frunte cu preotul local. Durata parastasului ține aproximativ două ore, după care cei prezenți sunt cinstiți cu un pahar de băutură, cozonaci și coci (gogoși). Rămân apoi la priveghi numai rudeniile apropiate, vecinii și foștii prieteni ai decedatului. Până dimineață, aceștia spun întâmplări din viața mortului sau a altor persoane, vorbesc despre strigoi și stafii, iar spre ziuă joacă cărți, obicei păstrat de la popoarele germanice.

În multe familii din zonă, se menține crezul că, în noaptea de priveghi, mortul poate să aibă vreo dorință; de aceea, nu trebuie lăsat nici o clipă singur, ca cei prezenți să-i poată asculta dorințele.

Mai ales în timpul parastasului, mortul este bocit de către partea feminină din familie.

În timpul celor trei zile, în care cel dispărut se găsește încă în casă, se fac intense pregătiri, toate urmărind un singur scop: o înmormântare cât mai aleasă, menită să arate sătenilor dragostea de care acesta s-a bucurat din partea alor săi, cinstirea și omagiul pe care-l aduc memoriei sale. În tot acest timp, femeile casei îl și bocesc¹⁰.

În prima zi a decesului sunt anunțate 4—6 femei văduve, care să facă colacii pentru mort. Colacii sunt de 3 feluri: colaci mici, pentru co-

⁹ Informator: Morar Gheorghe, 76 ani, str. G. Coșbuc, nr. 428, Vama și Bocriș Ioan, 48 ani, Cămărzana, nr. 26.

¹⁰ Informator: Pop Ioan, n. 1902, str. Băilor, Vama, și Sas Gh., 58 ani, str. Principală, nr. 39, Certeze.

pii; colaci mijlocii, denumiți „pupăze“, pentru oamenii săraci și văduve; colaci mari, pentru prapore și gropași.

În ziua înmormântării, se pregătește și mâncarea pentru pomană, care, în timpurile mai vechi, consta în ciorbă de fasole și fasole stoarsă, după care se dădea câte un colac mic pentru fiecare persoană, pentru dus acasă. Cu timpul însă, mai ales după război, se făcea zeamă acră, pe carne de oaie și boace (sarmale). În unele sate se mai păstrează acest obicei (Târșolt, Cămărzana, Turț), iar în prezent se face supă de carne, sarmale cu carne de oaie și cozonaci.

În ziua înmormântării, 4 gropași, care au fost anunțați la priveghi, se prezintă dimineața la casa mortului, la prânz, apoi se duc să sape groapa. În timpurile vechi, gropașii erau angajați de comuniunea sătească și primeau „bir“ (plată în cereale). Dar acum, groapa o fac unii oameni tineri, prieteni ai familiei mortului și care, după înmormântare primesc câte un colac.

Crucea pentru căpătâi trebuie să fie din lemn de stejar bătrân (inimos, cum spun bătrânii). Meșterul trebuia să fie un bun dulgher și sculptor. Asemenea meșteri au fost: Vereș Ioan „Crucerul“ din Vama (1840—1918); Molnar Ioan bătrânul (1898—1968) din Racșa și Mureșan Ioan (n. în 1924) din Vama, care au știut ca să dăltuiască în lemn, în afară de inscripție, și diferite motive ornamentale, îndeosebi rozete, dar această tehnică de meșteșug este pe cale de dispariție.

În ziua înmormântării sunt aduși de la biserică patru prapori și o cruce, odată cu preotul și cantorul bisericesc. În unele sate, praporii sunt duși de către persoane de același sex cu mortul, dar la Vama numai de către femei.

Ceremonia religioasă începe în camera unde se găsește mortul, și continuă în curte, unde este scos și mortul. Cel mai dureros moment pentru familie este considerat scoaterea mortului din casă, când bocetele ajung la apogeu. Ușile se închid imediat și membri familiei însoțesc sicriul, iar cel care închide ușa nu face parte din familie, pentru a nu-l duce mortul. După scoaterea mortului, două dintre femeile care au pregătit colacii leagă la fiecare prapore câte un colac și o ștergare, apoi se leagă la cele patru feșnice câte un colac și o ștergare, precum și la crucea mortului, iar pe masă se pun colacii pentru paos.

La întregirea prohodului (ceremoniei religioase) contribuie și bocetul femeilor îndoliate. Pe la jumătatea ceremoniei, două dintre femeile care au copt colacii aduc două străiți pline cu colaci pentru copii, pe care le trec peste sălaș și le predau altor două femei, care îi distribuie copiilor și oamenilor în vârstă. În unele sate (Racșa, Gherța Mică, Călinești), cei care participă la înmormântare merg pe rând să-și ia colacul. În Certeze, Bixad, Cămărzana, odată cu trecerea colacilor peste mort se trec și oi sau miei, care sunt apoi dăruiti drept pomană unor copii orfani sau oameni săraci.

După terminarea ceremoniei, sicriul este dus de către persoane din timp pregătite spre cimitir.

La Vama se duc colaci la groapă, o dată cu mortul, și, după ce a fost lăsat sicriul în groapă, colacii sunt aruncați peste groapă și prinși de către copii sau oameni nevoiași, ca semn de pomană.

La pomană se servește un pahar de băutură și mâncare, iar la sfârșit se spune o rugăciune de către cei prezenți, în memoria răposatului, după care se distribuie colaci. În unele sate se mai distribuie și ulcioare, canceauă de ceramică sau sticlă, care sunt duse acasă și păstrate la grindă, în memoria celui decedat¹¹.

În cadrul riturilor funerare, un loc aparte îl ocupă petrecerea pe ultimul drum al tinerilor nelumiți, la care nu se respectă anumite date religioase și înmormântarea capătă aspectul dualist de nuntă-înmormântare. Tinerii decedați poartă însemnele marelui (sau ale miresei, după caz). În cortegiul lor apar nunele și stegarii. Ceterașii și tinerii cântă, iar în loc de naș sunt prietenii care-l duc pe calea fără întoarcere¹².

Este de remarcat faptul că în toată zona Oașului cimitirele sunt plantate cu pomi fructiferi, iar la Vama unul dintre cimitire este într-o seculară pădure de stejari, care poate fi considerat un adevărat parc natural. Prin aceasta se observă mai bine legătura dintre om și natură, care se continuă și după moarte.

După înmormântare urmează pomenirea morților, în diferite etape: în prima duminică după înmormântare, la 6 săptămâni și la un an. De fiecare dată se citește pomelnicul și se ridică paus în amintirea mortului, iar acasă se face masa de pomenire (pomana). Se mai amintesc morții în postul mare, la sămbetele morților, iar în unele sate se mai aminteau și în Joia Mare, când femeile credincioase duceau colaci și ouă la cimitir, pe care le împărțeau copiilor și oamenilor săraci pentru sărbătorile de Paști. Cu un hârleț răscoleau de 2—3 ori mormântul, zicând că reînnoesc mormântul.

În ultimele decenii se sărbătorește „Ziua morților” de 1 noiembrie când se pomenesc morții prin pomelnic, paos și rugă, se aprind lumânări și se duc multe flori la cimitir, obicei care se statornicește în toată zona Oaș.

Bocetul în Oaș

Bocetul redă spontan și direct durerea după cel dispărut. Bocetul este o cântare a mortului în care melodia se păstrează, în liniile ei esențiale, aceeași, pe care se interpune un text poetic profan. Femeile din Oaș bocesc numai individual. Niciodată un grup de două sau mai multe bocitoare nu vor începe cântecul simultan decât cu totul întâmplător și, în multe cazuri improvizat pe loc. Două momente se disting prin dramatismul lor: acela în care mortul este scos din casă și cel în care este lăsat în groapă. Acesta din urmă constituie punctul culminant și este imaginea cea mai zguduitoare a durerii și disperării pentru toți cei prezenți la ceremonia de înmormântare, dar mai ales pentru bocitoare, prin polifonia pe care o realizează. Odată cu aceasta, bocetul după cel mort încetează definitiv. Versurile bocetului diferă după vârstă și rolul pe care l-a avut în familie cel decedat, iar melodia păstrează în alcătuirea sa

¹¹ Informator: Văd. Roșca Irina, 60 ani, nr. 305, Gherța-Mică, și Rakoș Alexa, (1907—1989), str. Olarilor, nr. 654, Vama.

¹² Informatori: Bocriș Ioan, 50 ani, Cămarzana, nr. 26, Dragoș Petru, 76 ani, Negrești-Oaș, str. Turului și Pop Irina, 63 ani, nr. 235, Bixad.

vechile scări muzicale. În acest fel se realizează o creștere a dramatismului până la un anumit punct, care coincide cu așezarea mortului în groapă, după care urmează o descreștere care conduce spre o liniște firească și necesară.

Când durerea după cel dispărut este prea mare (o mamă își bocește băiatului sau fiica, ori a fiică își bocește mama), când sufletul celui ce bocește este cuprins de o neagră disperare, când vocea i se sugrumă și lacrimile-i seacă, atunci bocetul devine o zguduitoare lamentație, care se repetă cu mare forță și durere, sugerând parcă scurgerea timpului și destinului implacabil al omului: moartea.

Bocetul sau cântecele funerare din Oaș se detașează în mai multe piese, care se bazează pe un mod major, pe trisonul sol-si-re, care suscită un interes deosebit și se identifică adesea cu creații similare transilvănene, cu care păstrează puncte de contact și sunt o continuitate a gândirii, a filozofiei vechilor populații geto-dacice despre moarte.

*Spune-i, puiuc, la mama,
Cum îi rându pe-aicea.
Da nu i le spune tăte,
Una, două i-s bugăte.*

*Bucură-te, temeteu,
Mândră floare ți-aduc eu.
Nu-ți aduc să înflorească
Ci-ți aduc să veștejească.*

*Dragile mele surori
Răsădiți și-a mele flori
Că de mine va fi dor.*

*Ardă focu poticile
N-o fo bune leacurile
Ardă focu doctorii
Nu te-o putut lecui.*

*Mânânce-te-amaru moarte
Mult lucrui fără dreptate,
Numai tât cu strâmbătate.
De cei bătrâni nu ți-i scârbă,
De cei tineri nu ți-i milă.*

*Nu m-am așteptat așe
Să vie popa acasă
Să te cunune la masă.*

*Păcatu-i de Dumnezeu
Să vii tu în temeteu
Păcatu-i să putrezești
Că tare tânăruc ești.
Cine moare nu mai vine*

*Nu știu, rău-i, ori i-bine,
De-acolo n-o venit nime.*

*Scoală-mi-te, frate, da,
Scoală și stai într-un cot
Și te uită la norod
Că ți-o vinit la prohod.
Scoală și le mulțămne
C-o vinit a te petre.*

(Auzite de la Marincăș Irina, 59 ani,
Vama, nr. 415)

*Uă, Uă, Uă, dară mămucă,
Întoarce-te pe-o lăturucă
Și mă pune la spătiucă
Pă Mărie la picioare
Nu ți-om fa mare strâmtoare
Și de te-om cam strâmtori
Puii dumitale-om fi.*

*Mândră casă ți-ai făcut
Fără uși, fără ferești
Și pă noi să nu ne vezi.*

(Auzite de la Cseh Gheorghe, 67 ani,
Vama, nr. 877)

*Uă, uă, uă, mămucă da
Când îi țeși din odor
Seamănă-ne-un pic de dor
Pă crengile prunilor
Și vântu când a sufla
Crengile le-a scutura
Și pă noi ne-a astâmpăra.*

(Auzită de la v.ăd. Roșca Irina, Gherța-Mică, nr. 305)

*Pă drumu care te duci
Este-un pom cu poame dulci
Din ele să nu mănânci
Că din ele de-i mânca
Înapoi nu-i înturna.*

(Auzită de la Leușca Ana, 66 ani, Rac-
șa, nr. 136)

*Deschide, mamă, poarta
C-amu vine și tata.
Știu bine că li-i-ntreba
Cum ni-i rându pe-aicea
Nu le spune tăte, tăte,
Două, tri i-or fi bugăte.
Nu le spune tăte, da
Că tare s-a supăra
Și oa dure inima
Nu le spune pă cărare
Că tare s-a supărare.*

(Auzită de la Tântaș Maria, 65 ani,
Vama, str. Micău, nr. 820)

*Io, io, io, găzducă, io,
Nu-i mai me altu la oi
Și-n trâmbiță nu-i cânta
Oile când or zbiera,*

Cântarea mortului

*Vine moartea nemiloasă
Cu cuțit și cu o coasă
Și-mi ia sufletul din casă
Eu mă rog să mi-l mai lase
Și ea mă scoate din casă.*

*Veniți, frați, veniți, surori,
Și mă-mpodobiți cu flori
De la cap pân la picioare,
Faceți trupul tot o floare.*

*Stropiți-mă și cu apă
Căci de-acum mă bagă-n groapă
Și mă stropiți și cu vin
Căci înapoi nu mai vin.*

*Că mă duc unde m-așteaptă,
La judecata cea dreaptă,
Nu știu, la rău ori la bine
Cum o vrea Domnul cu mine.*

Oare cin-apă le-a da.

(Auzită de la Pop Maria, 40 ani, Turț,
nr. 45)

*Uă, uă, uă, tătuca nost
Tăt așe-o zis oamenii
Că pă sub gard îi muri.
Da te-o ajutat Dumnezeu
C-ai murit în patu tău.
Dumnezeu te-o ajutat
C-ai murit în pat curat.*

(Auzită de la Sas Gh., 38 ani, Certeze,
Str. Principală, nr. 39)

*Io, io, io, dragă Ioane,
Cu jele te cânt pă tine
Că ți-s picioarele legate
Și nu-i me la mândre departe.
Măinile-s pă piept la tine,
N-or tăt sări-n cap la mine.
Pice bulgării pă tine
Cum ai dat cu ei în mine.
Pice cât de îndesat
Cum mi-ai dat pe după cap.*

(Auzită de la Coțan Marta, Gherța-
Mică, Str. Bisericii, nr. 324)

*Acum ceasul mi-o venit
Și lumea am părăsit.
Acum lumea o părăsesc
Și de voi mă despărțesc.*

*Vino, lume, de-mi arată
Calea-aceasta neumblată,
Calea-aceasta de drum sfânt
Care duce în mormânt.*

*Dragile mele surori
Voi sădiți și-a mele flori.
Le sădiți și le udați
Și de mine nu uitați.*

*Căci astăzi Domnul Isus
Mă cheamă la dânsu sus
Și-o să stau la judecată
Când o să stea lumea toată.*

Voi, acei ce ați rămas,
Vă rog ca-n ultimul ceas
Pe mine nu mă uitați
Și Domnului vă rugați.

Trupu-n pământ odihnească,
Sufletul să-mi mântuiască,
Păcatele mele șteargă
Rămas-bun o lume-ntreagă.

(Auzită de la Marincea Florica, 40 ani, Vama, str. G. Coșbuc, nr. 415).

Cântarea mortului se cânta în rare ocazii, atunci când cel decedat este regretat de întreaga populație sătească, și se compune în zile pre-însmormântării.

BIBLIOGRAFIE

1. Ioan H. Ciubotaru, *Cadrul etnografic al cântecului funerar pe Valea Somuzului Mare*, în „Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei”, 1978, Cluj-Napoca, p. 370—388.
2. Băcescu, C., *Păsările în nomenclatura și viața poporului român*, București, 1961, p. 258—261.
3. Emil Gârleanu: *Din lumea celor care nu cuvântă*, București, 1927, p. 59—60.
4. Butură Valeriu: *Credințe în legătură cu cultura grâului la românii din Transilvania*, în „Sociologie românească”, 1937, an II, nr. 7—8, p. 358—362.
5. *Dicționarul limbii române*, serie nouă, tom VI, București, 1967, p. 578—579.
6. Fochi, Adrian: *Folclor românesc din Transilvania secolului al XVIII-lea*, în „Revista de folclor”, an III, nr. 1, p. 45—62.
7. Marian, S. Fl.: *Înmormântarea la români*. Studiu etnografic, București, 1892, p. 516.
8. Mușlea, Ioan: *Cercetări etnografice și de folclor*, ediția a II-a, îngrijită și Introdusă de Ion Taloș, București, 1972, p. 7—28; 404—424.
9. Șăineanu, Lazăr: *Mitologia clasică. Credințele religioase și legende eroice ale grecilor și ale românilor*, Craiova, 1898, p. 73.
10. Vulcănescu, Romulus: *Coloana cerului*, București, 1972, p. 75.
11. *Dicționarul limbii române moderne*, București, Ed. Academiei, 1958, p. 776.
12. *Studii și comunicări VII—VIII*, Muzeul județean Satu Mare, 1986—1987, p. 316—321.
13. Ioan Grigoruț: *Bocetul în Oaș*, în „Cronica sătmăreană”, 16 iunie 1973.
14. Bârlea, Ovidiu: *Folclorul românesc*, (I), București, Editura Minerva, 1981.

LE CADRE ETHNOGRAPHIQUE DU CULT FUNÉRAIRE EN OAS

(Résumé)

Cet article sur le cadre ethnographique du cult funéraire en Oaș comprend les résultats des recherches faites pendant plusieurs années et plusieurs étapes. L'article commence avec les signes supposés primitifs de la mort, l'état d'agonie et le mort.

Puis les mesures prises par les membres de la famille en deuil pour respecter le plus fidèlement possible le cadre ethnographique du cult funéraire à propos l'enterrement et le repas funéraire du mort.

Les trois jours où le mort est dans la maison, les femmes de la famille pleurent jusqu'à ce qu'il est enterré. La commémoration du mort se fait à six semaines et à un an, quand on fait le repas funéraire où sont invités des hommes et des femmes âgés.

CĂRĂUȘITUL CU FRUCTE ÎN TÂRȘOLT — OAȘ

— Implicații interetnice și interzonale —

DUMITRU IRIMIEȘ

Datorită condițiilor locale de relief mai puțin favorabile dezvoltării agriculturii, majoritatea locuitorilor din Țara Oașului nu au reușit să-și asigure necesarul de cereale pentru nevoile casnice și gospodărești. În consecință, locuitorii satelor oșene au trebuit să găsească alte căi și mijloace pentru obținerea cerealelor deficitare: să plece „în țară“, să lucreze la pădure, în mine¹, iar mai recent la „râtaș“, adică la curățirea pășunilor și scoaterea cioatelor în diferite sate ale țării. Un mare număr de

Fig. 1. Cărută cu loitre și coș de nuiile împletite folosit pentru transportarea fructelor, în târg la Negrești-Oaș, jud. Satu Mare.

¹ Ion Mușlea, *Cercetări folclorice în Țara Oașului*, în *Anuarul Arhivei de Folclor*, I, Cluj, 1932, pg. 125; Ion Velcea, *Țara Oașului, studiu de geografie fizică și economică*, Editura Academiei, București, 1964, pg. 112—121; Gheorghe Focșa, *Țara Oașului*, vol. II, București, 1975, pg. 160.

oșeni se află astfel și astăzi răspândiți în întreaga țară, din munții Harghitei până în Banat, din Câmpia de vest în Bărăgan, adică pretutindeni unde se execută lucrări grele și este nevoie de oameni harnici. Locuitorii din Târșolț nu au făcut excepție de la asemenea practici, ei însă, alături de locuitorii altor sate oșene, după cum vom vedea, și-au completat necesarul de cereale în primul rând din vânzarea fructelor în satele din Câmpia Sătmăruului precum și la târgurile periodice din Negrești, Satu Mare, Orașul Nou, Carei, Sighet etc.

Fenomenul valorificării fructelor prin vânzare sau schimb de produse nu este singular în Transilvania, în multe sate cărăușitul cu acest gen de produse fiind practicat pe o scară întinsă. Pretutindeni unde s-a practicat, schimbul dintre cereale și fructe s-a dovedit avantajos, din veniturile obținute locuitorii reușind nu numai să-și acopere nevoile proprii de consum, dar și să-și creeze însemnate disponibilități pentru revânzare și deci de câștig. Date deosebit de semnificative în acest sens au fost publicate la începutul secolului nostru de către Vicor Păcală în cunoscuta sa monografie a comunei Rășinari². Amploarea practicării cărăușitului cu fructe în satele oșene Târșolț, Bixad, Cămărzana, Certeze constituie alte argumente în acest sens.

Situată într-o zonă depresionară bine adăpostită de munți cu piscuri domoale și beneficiind de o climă blândă, Țara Oașului a constituit din totdeauna o regiune deosebit de favorabilă cultivării pomilor fructiferi. În condițiile în care practicarea agriculturii era departe de a asigura necesarul de cereale pentru consum, cultivarea pomilor fructiferi și creșterea animalelor au devenit ocupațiile preponderente în cadrul economiei zonale³. În consecință, cărăușitul cu fructe a constituit pentru majoritatea locuitorilor o modalitate sigură pentru obținerea produselor agricole deficitare. În cele ce urmează vom analiza aspectele legate de practicarea acestei ocupații și implicațiile interetnice și interzonale pe care le-au generat deplasările repetate ale oșenilor în satele agricole din câmpia Sătmăruului. Deocamdată, cercetarea noastră s-a limitat la cunoașterea ocupației dintr-unul din satele oșene cele mai cunoscute, Târșolț, dar, pentru a avea o imagine cât mai fidelă a fenomenului cercetat vor trebui întreprinse investigații și în celelalte sate oșene specializate în practicarea cărăușitului și cultivarea pomilor fructiferi.

Pentru cunoașterea numeroaselor aspecte ale acestei ocupații precum și a celorlalte fenomene pe care le-a implicat, am procedat la anchetarea locuitorilor mai vârstnici din sat care au practicat ani îndelungați ocupația, precum și a locuitorilor mai tineri ale căror informații au fost deosebit de prețioase pentru delimitarea acesteia în zilele noastre. Ne-am folosit de asemenea de chestionare lansate în satele Târșolț și Aliceni, în Bixad și Cămărzana, unde practicarea ocupației a cunoscut o am-

² Victor Păcală, *Monografia comunei Rășinari*, Sibiu, 1915, pg. 280; vezi și Liviu Botezan, *Aspecte ale antrenării gospodăriilor țărănești în economia de măr-furi între 1785—1820*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj*, vol. XIX, Cluj, 1976, pg. 153—154; Alexandru Borza, *Cercetări etnobotanice în Țara Oașului*, în *Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei* (în continuare A.M.E.T.) pe anii 1962—1964, Cluj, 1966, pg. 249—266; Teofil Frâncu — George Candrea, *Românii din Munții Apuseni*, București, 1988, pg. 14.

³ Ion, Velcea, *op. cit.*, pg. 13.

pare deosebită. Am determinat astfel particularitățile ocupației, cadrul socio-economic favorizant, importanța și semnificația legăturilor inter-nice și interzonale ce s-au stabilit în mod firesc între căraușii oșeni locuitorii satelor din Câmpia de vest. Cercetările de teren au evidențiat măsura în care legăturile economice stabilite pe această cale au fost durată și gradul lor de integrare în cadrul culturii populare locale.

De un deosebit interes se vădese a fi datele privitoare la aspectele specifice ale cultivării pomilor fructiferi precum și cele privind producția de fructe și cota destinată comercializării. Pe lângă aceste aspecte, am determinat modul de efectuare al transporturilor, pregătirile de drum, modul de asociere al căraușilor, traseele frecventate cu precădere, etapele de drum, locurile de popas și cele de adăpat, de hrănit sau odihnă a animalelor de tracțiune.

Alte aspecte ale cercetării noastre privesc modul în care căraușii din Târșolt își „împărțeau“ satele și se asociau în vânzarea fructelor, cum era strigată marfa“, stabilirea prețurilor pentru diferitele categorii de fructe.

Condițiile improprie de locuire a depresiunii oșene — masiv îndădurită până la mijlocul secolului trecut, având terenuri întinse înmlășinate sau supuse periodic inundațiilor —, au determinat de timpuriu pe locuitori să evite câmpia și să prefere locurile situate la limita de contact dintre câmpie și deal. Fără a face o notă deosebitoare de la această constatare generală, satul Târșolt ocupă un loc distinct: se află așezat într-un „bazinet care ocupă cursul mijlociu al pârâului Lechincioara, sub forma unui culoar închis la nord de poartă Cămărzana, iar la sud de dealul Belavara“⁴. Datele geografice amintite prezintă o deosebită importanță deoarece condițiile de relief specifice și climatul local de trecere se află într-o strânsă interdependență cu ocupația locuitorilor. Având o vegetație hidrofilă, supusă periodic inundațiilor, lunca Lechincioarei a fost improprie practicării agriculturii și dezvoltării așezării. În consecință, satul s-a întins la poalele „Măgurii“, răsfirându-se sub presiunea demografică și pe colinele învecinate. Abia în timpul din urmă datorită progreselor înregistrate în desecarea mlaștinilor și după îndiguirea malurilor pârâului, se constată dezvoltarea satului și de-a lungul șoselei spre Cămărzana, respectiv spre Boinești, mai ales după amplasarea în această zonă a sediului administrativ, a sediului C.A.P., a școlii etc. Satul propriu-zis însă a rămas în continuare risipit pe colinele învecinate de la poalele Măgurii deși terenul este greu accesibil, iar ulițele sunt înguste și cu pante repezi. Caracterul răsfirat al comunei a fost remarcat și de A. Szirmay, autorul primei monografii a județului Satu Mare, publicată în 1810⁵. Terenurile agricole situate în Lunca Lechincioarei sunt și astăzi puțin productive și nu pot satisface necesarul de cereale pentru locuitorii satului⁶. Suprafața arabilă redusă — în medie fiecărei gospodării îi

⁴ Ibidem, pg. 37.

⁵ Szirmay Anton, *Szatmár vármegye fekvése, történeti és polgári eseményei*, II, Buda, 1910, pg. 329.

⁶ Spre deosebire de autorii citați la nota 1, Szirmay A., *op. cit.*, pg. 329, apreciază că la acea dată „harnicii locuitori ai comunei cultivau porumb în cantități suficiente“ (!).

Fig. 2. Căruță cu loitre și coș de nuiile având la spate „șarogla” pentru fân, în târg la Negrești-Oaș, jud. Satu Mare.

revine mai puțin de 1 ha teren arabil — reprezintă o altă cauză pentru deficitul de cereale. În aceste condiții pomicultura a devenit ramura cea mai importantă a economiei locale⁷. Specializarea locuitorilor în cultivarea pomilor fructiferi a fost în schimb înlesnită de condițiile de relief și climă favorabile: climă caldă și umedă cu optim caloric în perioada de vegetație, cu soluri podzolice de pădure bogate în substanțe nutritive, la care se adaugă expoziția favorabilă a terenurilor situate „la adăpostul paravanului vulcanic”⁸. Așa cum arată și I. Velcea, insuficiența producției cerealiere în zonă a determinat și „deplasările sezoniere ale populației apte de muncă către alte regiuni” ale țării noastre.⁹ În lumina celor arătate mai sus nu este întâmplător faptul că satul Târșolț, alături de Aliceni și Cămărzana, care au și cele mai reduse suprafețe arabile, au furnizat și numărul cel mai mare de cărăuși și de muncitori sezonieri¹⁰.

Având o suprafață a hotarului de 3 579 ha. și un număr de peste 3 000 de locuitori, satul Târșolț se numără printre cele mai mari așezări din Țara Oașului. Densitatea medie de locuitori pe km² depășește de asemenea media zonală de 66 loc./km² în 1962 (față de 76 loc./km² în

⁷ Ion Mușlea, *op. cit.*, pg. 124 precizează: „Cu toate că pământul Țării Oașului nu este prea roditor, totuși nu este sat în care să nu se facă agricultură. Se cultivă mai ales porumb, dar și grâu, secară, ovăz, cartofi, fasole și floarea soarelui”.

⁸ Ion Velcea, *op. cit.*, pg. 116.

⁹ *Ibidem*, pg. 111.

¹⁰ *Ibidem*, pg. 82.

același an din Târșolt)¹¹. Totodată, această așezare se numără și printre cele mai vechi din Oaș. În documentele medievale prima mențiune datează din 1492, când aparținea de cetatea Seini¹². O sută de ani mai târziu trece în stăpânirea cetății Satu Mare împreună cu celelalte sate oșene: Tur, Negrești, Boinești, Lechința, Cămărzana, Racșa, Trip, Bixad și Călinești. În anul 1626 satul Târșolt apare în legătură cu plata unei dări specifice pentru satele din zonă: „tretina” din vitele mari¹³.

În ceea ce privește evoluția numărului locuitorilor, statisticile vremii atestă faptul că satul Târșolt s-a numărat întotdeauna printre cele mai populate comune oșene. În prima statistică de acest gen întocmită în anul 1786 din ordinul împăratului Iosif al II-lea, numărul locuitorilor era de 870¹⁴. În anul 1810 satul cuprindea 900—950 de locuitori¹⁵, iar în anul 1822 este atestat cu 981 de suflete¹⁶. Până la sfârșitul secolului al XIX-lea, satul cunoaște o sporire rapidă a numărului locuitorilor: în anul 1900 populația satului Târșolt număra 1 600 locuitori din care 1 490 români de religie greco-catolică și 116 evrei¹⁷. În anul 1910, după cunoscutul recensământ al populației întreprins de autoritățile austro-ungare, satul avea un hotar însumând 5 736 jug, număra 360 de case (cu mențiunea că toate erau din lemn) și 1 677 locuitori dintre care 70 evrei și 41 unguri (!)¹⁸. În anul 1920 în sat trăiau 1 547 români, un singur ungur și 131 evrei. Numărul caselor la acea dată era de 373, iar hotarul măsura doar 5 688 jug. cadastrale¹⁹. Populația satului a crescut constant și după această dată, chiar mai rapid decât în anii dinainte de primul război mondial datorită condițiilor de viață mai bune precum și organizării rețelei de asistență sanitară. Astfel în anul 1936 în Târșolt locuiau 1 879 locuitori²⁰, iar în 1956 numărul lor depășește 2 700²¹. În anul 1977, la data cercetării noastre satul avea 3 050 locuitori în exclusivitate români.

¹¹ *Ibidem*, pg. 77.

¹² Maksai Ferenc, *A középkori Szatmár megye*, Budapest, 1940, pg. 218.

¹³ Alexandru Doboși, *Contribuțiuni la vechimea românilor sătmăreni*, extras din *Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj*, vol. XI, Cluj, 1937, pg. 22.

¹⁴ G. Barbul, *Populația județului Satu Mare la 1786. Date statistice*. Extras din *Buletinul Institutului român din Sofia*, An I, Nr. 1, București, 1941, pg. 205—206.

¹⁵ Szirmay A., *op. cit.*, pg. 329. La acea dată satul avea 217 case. Indicele demografic aplicat în mod curent, de 5 persoane unei familii, se dovedește a nu fi aplicabil în cazul nostru. Calculând numărul locuitorilor după indicele amintit, la acea dată, în Târșolt ar fi trebuit să trăiască peste 1085 de locuitori, cifră exagerată în comparație cu cea din 1822 când satul avea doar 981 locuitori. Chiar dacă admitem pierderi severe de populație în perioada marii foamete din anii 1814—1817 care s-a abătut asupra celei mai mari părți a Transilvaniei, inclusiv în Oaș. Indicele amintit nu este operabil nici pentru recensământul din 1910, an în care la Târșolt existau un număr de 360 de case și 1 677 locuitori. Indicele corect pare a fi 4,3 locuitori într-o familie.

¹⁶ Darius Pop, *Mărturii strămoșești, note paleografice pe margini de cărți bisericești*, Satu Mare (f.a.), pg. 143.

¹⁷ Czirbusz Géza, *Az avasság és népe*, în *Földrajzi közlemények*, Budapest, 1900, pg. 231.

¹⁸ Borovsky Samu, *Szatmár vármegye, A Magyar ország vármegyei és városai központi...*, Budapest, (f.a.), s.v. Tartolcz = Târșolt.

¹⁹ C. Martinovici — N. Istrate, *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și a celorlalte ținuturi alipite*, Cluj, 1921, s.v.

²⁰ Darius Pop, *op. cit.*, pg. 143.

După cum am arătat, condițiile locale au fost puțin favorabile dezvoltării agriculturii, în schimb solurile podzolice de pădure²² având un conținut ridicat de substanțe nutritive²³, au fost favorabile dezvoltării culturii pomilor fructiferi. Cu toate acestea pomicultura s-a dezvoltat sporadic — apreciază I. Velcea în studiul său de geografie fizică și economică a zonei —, în cultura pomilor fructiferi au predominat prunii, „deoarece aceștia sunt mai rezistenți la amplitudinile termice“, iar o parte din soiuri avea o producție slabă²⁴. Întrădevăr, la data cercetării noastre multe „ogrăzi“ de pomi arătau într-o stare jalnică, iar numeroși pomi erau pe jumătate uscați, coplesii de insecte. De asemenea n-au existat nici în acest sat preocupări sistematice pentru ameliorarea soiurilor înainte de anul 1920 când s-a constituit un centru de cultivare a pomilor la Seini, jud. Satu Mare. Cu toate acestea în Târsolț numărul pomilor în anul 1962 depășea 33 000, iar producția lor se ridica la 939 tone²⁵. În anul 1977, din cauza condițiilor nefavorabile, producția de fructe a fost doar de 700 de tone. Cifra este totuși remarcabilă și constituie un argument important pentru dezvoltarea ocupației.

Pe specii, în sat există 8 600 meri, 3 608 peri și 14 288 pruni, 1 350 nuci²⁶. Începând cu anul 1959 suprafața cultivată cu pomi fructiferi a cunoscut o creștere continuă, ajungând în 1977 la peste 300 ha din cele 2 500 cât însumează hotarul satului, în schimb s-a redus proporțional suprafața terenurilor arabile. În aceste condiții, practicarea cărăușitului cu fructe, ca reflex a creșterii importanței cultivării pomilor fructiferi în cadrul economiei locale, a fost unul din răspunsurile de adaptare ale locuitorilor la mediul puțin favorabil cultivării cerealelor. Cărăușitul cu fructe a fost de asemenea favorizat de dezvoltarea căilor de comunicație și de orientarea lor spre sud și sud-vest, de apropierea relativă față de satele agricole din Câmpia Sătmăruului și a Careilor.

Existența surplusului de cereale în satele agricole a fost o condiție esențială în antrenarea locuitorilor din Târsolț în practicarea cărăușitului cu fructe²⁷. Factorii geografici și economici amintiți au contribuit astfel la specializarea locuitorilor din Țara Oașului, a celor din Târsolț, cu deosebire, în cultivarea pomilor fructiferi, în schimbul compensatoriu cu satele agricole din Câmpia de vest. În lumina acestor constatări vom încerca să vedem și influențele reciproce ce au avut loc ca urmare a practicării cărăușitului.

²¹ Ion Velcea, *op. cit.*, pg. 77.

²² *Ibidem*, pg. 58—59.

²³ *Ibidem*.

²⁴ În „bazinetul Cămărzana, datorită orientării de la nord la sud a văilor, cultura pomilor fructiferi a luat o amploare și mai mare, pomii fiind cultivați pe ambii versanți în condiții deopotrivă de favorabile“. La Târsolț, doar unul dintre versanți avea această expoziție. I. Velcea, *op. cit.*, pg. 116; cf. și Gh. Focșa, *Țara Oașului*, vol. II, București, 1975, pg. 160.

²⁵ Ion Velcea, *op. cit.*, pg. 117.

²⁶ În calculele noastre nu am inclus pomii răzleți aflați la Târsolț în număr de peste 8 200.

²⁷ Schimburi asemănătoare de produse au avut loc și prin intermediul târgurilor. Cf. și Liviu Botezan, *op. cit.*, pg. 153 precum și Romulus Oșianu, *Câteva probleme referitoare la cultivarea pomilor fructiferi în Transilvania*, în A.M.E.T., vol. X, Cluj, 1978, pg. 110—115.

Specializarea locuitorilor din Țara Oașului în cultivarea pomilor fructiferi și antrenarea acestora în comercializarea fructelor pe piețele orașelor apropiate a fost semnalată de Ioan Bușiția la mijlocul secolului trecut. Astfel, într-o relatare referitoare la călătoria sa întreprinsă în anul 1869 în satele Bixad, Negrești și Prilog și publicată în revista „Familia”, se amintește că una din „ocupațiunile principale ale oșanului este cultivarea pomilor” și că „piețele orașelor Marmatiei, toate de aici sunt prevăzute cu struguri și alte poame peste tot anul”²⁸.

La începutul secolului nostru, I. A. Candrea, după ce amintește că „oșanul se îndeletnicește mai ales cu munca câmpului”, notează că „venituri bunicile (acesta) mai are din prune, mere și nuci de o calitate recunoscută”²⁹. Două decenii mai târziu, I. Mușlea în prima cercetare folclorică mai amplă asupra zonei, după ce amintește faptul că oșenii obțin venituri însemnate din „bogatele lor recolte de legume, termen sub care oșenii cuprind diferitele fructe...”, constată că „înainte de război (primul război mondial) fructele, mai ales prunele însemnau pentru oșeni cel mai important venit al anului”³⁰, pentru comercializarea cărora ei aveau legături chiar cu negustori din Germania. O constatare asemănătoare găsim și la Vasile Cernea autorul primului studiu „geografic și

Fig. 3. Căruță cu loitre, Târșolt, jud. Satu Mare.

²⁸ Ioan Bușiția, *Țara Oașului*, în *Familia*, Nr. 12, 1869, Pesta.

²⁹ I. A. Candrea, *Graiul în Țara Oașului*, București, 1907, pg. 7; Vasile Netea, *Țara Oașului*, București, 1940, pg. 24.

³⁰ Ioan Mușlea, *op. cit.*, pg. 124; Idem, *Țara Oașului*, în *Transilvania*, An 72, nr. 4, 1941, pg. 276; Tancred Bănățeanu, *Portul popular din Țara Oașului*, București, 1955, pg. 20.

etnografic" asupra „Românilor din Țara Oașului”³¹. Vasile Cernea accentuează importanța cultivării pomilor și a cărăușitului în viața locuitorilor: „De multe ori se pot vedea oșeni care pleacă cu căruțele încărcate cu poame, întocmai ca moșii cu ciuberele, spre regiunile de șes, unde le vând pe bucate. Prin acest fel de schimb (ei) pot compensa în parte lipsa cerealelor...”³². Chiar dacă autorul n-a insitat asupra acestui aspect al ocupației și nu amintește nici satele din care proveneau cărăușii amintiți, este prima mențiune bibliografică a importanței practicării cărăușitului pentru locuitorii din zonă precum și amănuntul deosebit de interesant al valorificării fructelor în satele de câmpie prin schimb contra cereale, suplinind cel puțin în parte necesarul pentru consum.

Importanța ocupației se reflectă în două strigături culese de prof. Ioan Mișca din Târșolt:

*Bănișorii nu se fac,
Stând la Heim pe prag;
Ci pe loitra carului,
Pe drumul Sătmarului.
Pleacă oșanu-n țară,
Să dea prune pe săcară.
Vai de viața lui amară!*

Desigur, cărăușitul este în strânsă legătură cu dezvoltarea culturii pomilor fructiferi, cu producția anuală de fructe. La Târșolt, se întruneau amândouă aceste condiții: existau un mare număr de pomi și o producție de fructe considerabilă.

Pomii fructiferi în acest sat sunt răspândiți în număr mare atât în grădinile (denumite „ogrăzi”) din apropierea caselor, cât și în „hotar” (extravilan), dar ponderea cea mai însemnată o dețineau pomii cultivați sistematic în grădini. Pomii răzleți sunt relativ puțini față de cei aflați în alte comune oșene. Livezile cu pomi aflate în hotarul satului sunt numite „terti” și se deosebesc după soiul pe care-l adăpostesc: „terti de pruni”, „terti de meri” etc. Sunt bine îngrădite și păzite³³. Într-o asemenea livadă Gavrău Ioan de exemplu avea 40 de pruni, 22 de meri, 9 nuci, 2 cireși mari și un „pomițar” (dud). Fructele acestuia din urmă nu se comercializau, ci se dădeau ca hrană pentru găini sau găște.

Un număr însemnat de pomi sunt cultivați și în „heghiul” cu viță de vie răspândiți fie în cuprinsul acesteia, fie pe lângă gardul viu numit „prisacă”³⁴.

³¹ Vasile Cernea, *Românii din Țara Oașului. Studiu geografic și etnografic*, în *Revista personalului regiei publice comerciale Întreprinderile electromecanice municipale, Timișoara*, An. II, decembrie, 1940, partea I-a; Ibidem. partea a II-a, An. III, ianuarie—august, 1941, pg. 33.

³² Ibidem.

³³ La Certeze, locuitorii — de asemenea vestiți cultivatori ai pomilor fructiferi și cărăuși, pentru grija ce o aveau față de livezi au fost porecliți: „Trage dreangă” (=clopot), pentru că „cu dreanga spariu păsările de la cireș”, I. A. Candrea, *op. cit.*, pg. 5.

³⁴ Dumitru Irimieș, *Forme și mijloace de apărare a recoltelor — Paznicii de câmp*, în A.M.E.T., vol. IX, Cluj, 1977, pg. 256—257, nota 39; D. Irimieș, *Forme și mijloace de apărare a recoltelor — gardurile de țarină*, vol. X, Cluj, 1978, pg. 95—97 și nota 23. Pentru alte aspecte ale cultivării pomilor în Transilvania, vezi R. Oșianu, *op. cit.*, pg. 112—116.

Fig. 4. „Soapra” pentru căruță din Cămărzana, jud. Satu Mare, achiziționată și transferată în Secția în aer liber a Muzeului etnografic al Transilvaniei din Cluj-Napoca.

Dintre soiurile cultivate, proporția cea mai mare o formează și astăzi prunii. Numărul lor însă pare să fie fost mult mai mare în trecut când prunele crude, da mai ales cele uscate au constituit sursa cea mai însemnată de câștig a locuitorilor din sat. În acest sens informațiile de teren și cele bibliografice sunt deosebit de semnificative, așa cum am arătat mai sus. Dar, alături de pruni, în „ogrăzi” se găsesc și un număr mare de meri, peri, cireși „în varietăți locale, rustice, cu denumiri de

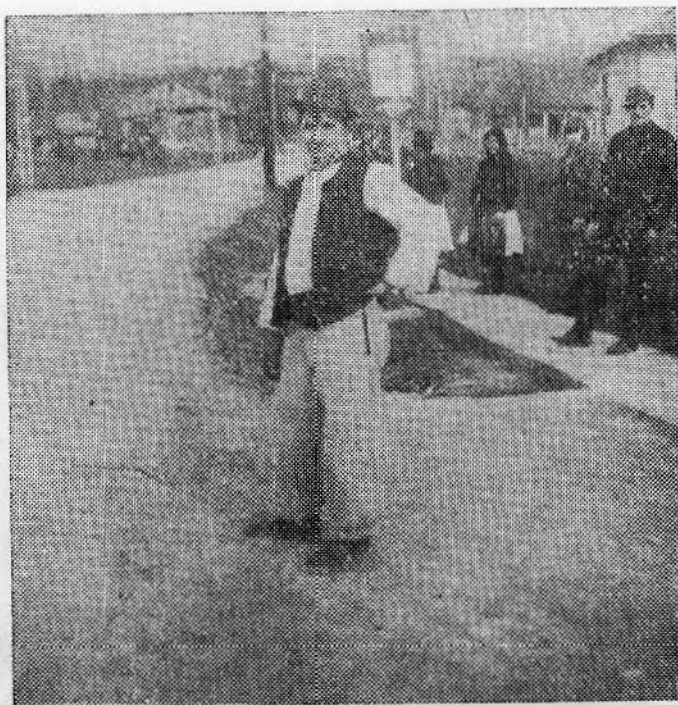

Fig. 5. Velețean Gheorghe, unul dintre cei mai cunoscuți cărăuși din Târșolt, jud. Satu Mare. Foto: Dumitru Irimieș, 1977.

factură latină³⁵. Dintre soiurile de pruni, cea mai mare răspândire o aveau în trecut prunele „bistrețe”³⁶, precum și cele „roscoșe”. Astăzi, soiurile acestea „bătrânești” sunt înlocuite în tot mai multe cazuri cu soiuri noi cum sunt cele „bistrițe” sau „nemțești”, mai productive, dar mai puțin rezistente.

Dintre soiurile de mere vom aminti întâi pe cele „bătrânești” cultivate cu deosebire în trecut: *cormoșe*, *oarzăne* (despre care se spune că se coc „după cireșe minten; sunt primele mere bune de mâncat”, de aici și termenul de origine latină cu aceeași semnificație. Se cultivau apoi mere *băciuscane*, *lăzărești*, *căucean* (soi dispărut), *mere dulci*, *rotilane* („mere mari, de toamnă; era soiul de mere cel mai căutat”), mere *zinești* (sau *ziirești*, după o altă pronunție locală). Este un soi bătrânesc aflat și el pe cale de dispariție, deși, fiind un soi de iarnă, merele se puteau păstra în bune condiții până la sfârșitul anotimpului rece și valorificate primăvara, „când se vindeau pe un preț bun”. Un alt soi foarte căutat erau *merele bucove*.

Dintre soiurile mai noi amintim: merele *souware*, *ionatane*, care s-au răspândit în zonă abia după 1920 prin activitatea Camerei agricole

³⁵ Al. Borza, *op. cit.*, pg. 251; R. Oșianu, *op. cit.*, pg. 112—116.

³⁶ *Ibidem*.

din Seini, iar scopul îmbunătățirii soiurilor locale și de cultivare sistematică a pomilor fructiferi având — după cum am arătat, bogate tradiții în zonă. Dintre soiurile noi mai amintim pe cele *parmene* și *gordon* care cunosc în ultimul timp o căutare mai mare³⁷.

Varietățile „bătrânești” de pere au de asemenea denumiri specifice: *pere ursești*, *rotilate*, *tomnatece*, *dulci*, *oarzăne* (ce se coc deodată cu pru-

Fig. 6. Femeie purtând un coș pentru transportarea fructelor, Vama, jud. Satu Mare. Foto: Dumitru Irimieș, 1977.

³⁷ Gh. Focșa, *op. cit.*, pg. 162, indică doar soiurile noi de mere. Pentru soiurile vechi, „autohtone”, vezi și R. Oșianu, *op. cit.*, pg. 112, nota 21.

nele „mistrețe“), *pere roșii*, *iernatece*, *cordești* (un soi de pere „mărunte, ca perele sălbatece“ din care probabil că și provin), *pere scurte-n coadă* (pere mici, „rotunde, ca o nucă și foarte dulci“), și *pere coadeșe* (denumite astfel pentru coada lor foarte lungă).

Nucii cultivați la Târșolț erau de asemenea de mai multe soiuri: *oarzăni*, *mari*, *iernateci* (soiul a dispărut din păcate deși a dat în trecut producția cea mai mare), nuci *pietroase* (denumite astfel pentru coaja lor foarte tare, „is cele mai prăpădite“), *nuci lungărețe*.

Dintre varietățile locale de cireșe, o mai mare răspândire aveau cireșele *dronțose* (de luna mai), *aubuțe*, și cele *maioșe* care erau și cele mai timpurii. Ultimul soi a fost adus în zonă după 1920 de la pepeniera Camerei agricole din Seini.

Producția de fructe cunoaște variații însemnate de la an la an în funcție de mersul vremii și de starea pomilor. Variații mari se înregistrau și din cauza soiurilor vechi, neameliorate. Astfel, deși soiurile „bătrânești“ amintite erau rezistente la intemperii și insecte, aveau o perioadă de repaos mai lungă, uneori de câțiva ani, perioadă în care dădeau producții slabe sau nu produceau deloc. Cu toate acestea, dat fiind numărul mare de pomi, erau obținute cantități însemnate de fructe. Astfel Petco Grigore după pomii din „ograda“ sa, sau Bumb Ioan din Aliceni obțineau în mod curent o producție de un vagon de fructe.

Pe întreaga comună Târșolț, producția de fructe estimată în 1977 a fost de asemenea substanțială: de peste 700 de tone. Din aceasta, aproximativ 80% a fost destinată vânzării (prin căraușit sau prin valorificare

Fig. 7. Casă veche compusă din „casă, tindă și cămară“, Târșolț, jud. Satu Mare.
Foto: D. Irimieș, 1977.

Fig. 8. Casă cu două încăperi și tindă mediană, cu prispă parțială, Târșolt, jud. Satu Mare. Foto: D. Irimieș, 1977.

I.L.F.), iar restul rămânea în gospodărie pentru consumul propriu. Pe spe-
cii producția cea mai mare o dădeau merele, din care peste 90% era
destinată vânzării, dar la pere, în anii cu producții mari, procentul des-
tinat vânzării era și mai mare, de peste 95%. Prunele, deși au cea mai
mare căutare în satele agricole din câmpie, se vând doar în proporție de
40—50%. Aproximativ în aceeași proporție se vând și cireșele³⁸. Procentul

³⁸ Datele privitoare la numărul pomilor și producția de fructe au fost ob-
ținute de la Consiliul popular al comunei Târșolt. Cf. Ion Velcea, *op. cit.*, pg.
116—117. Satul Târșolt nu este specializat în producția de cireșe și vișine cum
greșit indică I. Velcea, *op. cit.*, pg. 116. După informațiile noastre locuitorii din
acest sat „s-au ferit” să cultive astfel de pomi și să le comercializeze fructele.
Între satele oșene cu adevărat specializate în producția de cireșe, pot fi mențio-
nate Bixad și Certeze, care au un climat local mai favorabil, iar accesul la „drumul
tării” era mai ușor. Locuitorii din Bixad de exemplu, vindeau cireșe mai cu
seamă la Sighet, pe bani, spre deosebire de târșolteni care și-au vândut fructele
prin schimb pe cereale. De asemenea aceștia din urmă au frecventat mai puțin
târgul de la Sighet, deși se știa că „bixădenii” realizau sume considerabile din
vânzarea cireșelor în târguri. Așa de pildă, pentru anii de după primul război
mondial, „pe o căruță de cireșe” ei au obținut în jur de 1000—1200 de lei, în
timp ce un meșter oarecare era plătit cu 20—30 de lei pe zi, iar o vacă cu lapte
se vindea cu 2000—2500 lei. După cedarea Ardealului de nord în urma odiosului
dictat de la Viena, autoritățile maghiare instalate în zonă au rechiziționat toate
surplusurile de fructe. În anii din urmă tot mai multe fructe sunt valorificate
prin întreprinderile de stat de legume și fructe, dar și pe piața din Satu Mare,
„vizitată” periodic de căraușii din Bixad. Piața din Sighet a decăzut după cel
de al doilea război mondial.

Modul de transportare al cireșelor este identic la Bixad cu cel practicat;
și descris mai sus, de către căraușii din Târșolt. Informațiile privind modul de

de prune mai mic destinat vânzării se explică prin faptul că în ultimii ani o cantitate tot mai mare este rezervată pentru „borhot“ și distilarea țuicii „de prune“, care astfel a devenit un nou articol de schimb (sau de vânzare, după caz).

Căraușitul cu fructe nu a avut întotdeauna amploarea constatată de noi în ultimii ani, relevată și de informațiile bibliografice amintite. Informațiile de teren sunt în acest sens concludente. Ar fi greșit deci să judecăm fenomenul căraușitului din trecut prin prisma practicării lui din ultimii 20—30 de ani și îndeosebi în efectele pe planul legăturilor interzonale. Nu numai modul de comercializare și de folosire a fructelor a fost diferit față de timpul din urmă, dar înainte de 1920, o bună parte din soiurile cultivate astăzi și care au o mare căutare nu existau. Orientarea traseelor și chiar modul de valorificare a fructelor a fost diferit. De asemenea modul de practicare a căraușitului din trecut trebuie considerat în lumina stării drumurilor și a mijloacelor de transport.

Dintre diferitele categorii de fructe comercializate astăzi, merele și cireșele n-au avut căutare în satele agricole decât din anii de după Marea Unire. Între fructele vândute înainte de primul război mondial proporția cea mai mare o aveau prunele uscate, fructele crude fiind vândute mai cu seamă pe piața orașelor Satu Mare și Carei. Perioada de avânt a căraușitului cu fructe coincide cu generalizarea șinei metalice pe roți și ferecarea carelor. „Nici drumuri n-au fost mai demult, ne spune unul dintre informatori, drumul de la Sighet s-a făcut sub Franz Josef, iar linia ferată îngustă datează doar de vreo 70 de ani. Până atunci n-am avut nici drumul de țară de la Negrești la Cărmărzana“. Merele cormoșe și cele zinești erau vândute îndeosebi pe piața din Satu Mare fiind cumpărate de „cafari“ — speculanți aflați în târgurile și piețele din nordul Transilvaniei — care apoi le revindeau cu câștig pe piețele orașelor din Ungaria și Germania. „Cafarii“ cumpărau merele cu „sacul“ sau chior „cu carul“ și le plăteau întotdeauna în bani: un sac de mere se vindea cu 1,5—2 zloți. Restrângerea pieții în orașele amintite și încetarea acestui gen de comerț în anii de după primul război mondial a determinat reorientarea căraușilor spre satele agricole din Câmpie. Îmbunătățirea soiurilor de mere și cireșe după anul 1920 datorită activității Camerei agricole de la Seini a fost elementul hotărâtor care a contribuit la reorientarea comerțului cu fructe al oșenilor. Noile soiuri, mai productive, mai mari și mai frumoase au avut implicit și o căutare mai mare, fiind cu deosebire solicitate în satele agricole. De asemenea, nu toți locuitorii din Târșolt au avut posibilitatea de a-și valorifica fructele pe piața orașelor din vestul țării deoarece mulți dintre ei se îndatoraseră la bănci sau la cămătarii din sat, sau nu dispuneau de cai și mijloace de transport adecvate. În contul datoriilor contractate,unii locuitori își vindeau produsele direct din sat speculanților sau cămătarilor la prețuri derizorii. Toate elementele amintite au acționat restrictiv, reducând numărul celor care au practicat efectiv căraușitul cu fructe. Astfel, din cele

efectuare a căraușitului în Bixad au fost obținute de la Cheșcheș Gheorghe și Doda Dumitru, ambii din Bixad, n. 1910, respectiv în 1902, cunoscuți cărauși, care au practicat ocupația de copii încă din anii de dinaintea primului război mondial.

peste 300 de familii câte erau în Târșolț în perioada dintre cele două războaie mondiale, aproximativ 200 își vindeau fructele direct cămătarilor, uneori cu anticipație pe câțiva ani (!). Circa 20—30 își duceau fructele pe piața orașelor amintite, și abia restul de 70—80 gospodari, care aveau cai și căruțe, își valorificau fructele prin căraușit. Câțiva locuitori, fără mijloace de transport, ofereau fructele celor care „plecau în țară” pentru vânzare. Potrivit înțelegerii, pentru „litera” de mere preluată de cărauș, acesta trebuia să aducă proprietarului „6 copăi de mălai”, cantitate ce reprezenta jumătate din câștigul obținut în țară³⁹.

De obicei, fructele erau vândute la scurtă vreme după recoltare, din necesități financiare, dar și pentru că unele soiuri „nu stau”, cum sunt cireșele, și trebuiau valorificate în cel mai scurt timp. Altele în schimb, cum sunt prunele uscate⁴⁰, merele, nucile puteau fi vândute în orice împrejurare, „când aveam timp”, „după ce terminam culesul porumbului” sau alte activități gospodărești mai urgente. Cel mai frecvent, căraușii plecau în luna octombrie — deci la scurtă vreme după recoltarea fructelor —, fie în timpul iernii când drumurile erau înghețate și „se putea umbla mai ușor”. Luna noiembrie era ocolită deoarece în această perioadă clima este instabilă, drumurile desfundate de ploi fiind mai grele.

Pentru drumuri lungi de obicei se folosea căruța trasă de doi cai. „Niciodată n-am folosit boii sau vacile în drumurile noastre, deoarece sunt animale grele și le dor picioarele la drumuri lungi”.

Pentru efectuarea transportului în bune condițiuni, la carul cu loitre i s-a adaptat un coș împletit din nuiele de răchită sau „loză”. Mai demult însă, ne avertizează informatorii nu existau în sat asemenea coșuri, ele s-au răspândit abia în perioada dintre cele două războaie mondiale fiind confecționat de către meșteri anume, din Seini. Cu timpul meșteșugul confecționării coșurilor de nuiele a fost deprins și de câțiva locuitori din Târșolț, cum a fost Gavrău Gheorghe, zis Jâboc sau Ștefuț Vasile. Aceștia, au ajuns an de an să producă un număr tot mai mare de coșuri „la comandă” din sat sau din satele din împrejurimi, contribuind astfel la răspândirea lor⁴¹. Coșurile erau confecționate toamna după ce cădeau frunzele de pe „hinteuțe” (crenguțe), că „atuncea nu se rump, și coșul nu scade”.

³⁹ Informator, Pop Vasile, n. 1901; Cordoș Gheorghe, ambii din Târșolț.

⁴⁰ În trecut prunele erau uscate pe „lese”. În timpul din urmă, pentru uscarea prunelor se folosește tot mai mult „bujdeiul” (numit „burdei” la Cămarzana), acea instalație de uscarea fructelor frecventă în zonele învecinate și cu deosebire în zona Lăpușului.

⁴¹ Jiri Trejbal, *Sušarny ovoce na Slovensku*, (II část), *Zborník Slovenského Národného Muzea*, LXVIII, Ethnografia, 15, 1974, pg. 111 și fig. 28. Căruțele din Slovacia folosite pentru transportarea fructelor aveau o construcție asemănătoare cu cele din Târșolț. Fig. 28—30 din lucr. cit. înfățișează modul de confecționare a coșurilor de nuiele în Slovacia. În celelalte sate oșene, cu excepția satului Târșolț, folosirea coșurilor a fost sporadică.

O constatare interesantă privitoare la apariția coșurilor de nuiele, independent de practicarea căraușitului, deoarece „corelația nu implică întotdeauna cauzalitate”, la Roland Pressat, *Analiza demografică*, București, 1974, pg. 18. Cu toate acestea, răspândirea coșurilor de nuiele la Târșolț a fost determinată de practicarea căraușitului cu fructe. Cf. Frederic Damé, *Încercare de terminologie populară românească*, București, 1898, pg. 12.

Pentru drum, căruțele erau echipate cu câte un lămpaş (felinar), cu o videră (găleată) pentru adăpatul cailor, cu o „cergă cu fân“ așezată peste fructe. În cazul parcurgerii unor trasee mai lungi, din echipamentul unei căruțe nu lipsea — mai ales în trecut, sfredelul, „dișeul“ (daltă), un „plencaci“ (bardă cu coada scurtă) și chiar material lemnos pentru repararea roților. În ultimii douăzeci de ani sunt folosite în exclusivitate „căruțele cu ștraf“ având roți cu anvelope de cauciuc în locul roților de lemn și „raf“ din fier. Și acestea sunt trase de doi cai⁴².

Pentru transport, merele erau puse în saci de cânepă, iar prunele se puneau direct în coș, după ce au fost curățate de crengi și erau înlăturate cele putrede.

Spre deosebire de cei din Bixad și Certeze, cărăușii din Târșolt „n-au prea umblat cu cireșe“, deoarece le socoteau „o marfă slabă“, precum și datorită greutateilor ce le aveau de întâmpinat în transportarea lor. Totuși, cei care au efectuat și asemenea transporturi, așterneau pe fundul coșului un strat de fân peste care așezau o „cergă“ și în aceasta puneau cireșele. Fructele erau apoi acoperite cu o altă cergă. Deasupra încărcăturii, pe o loitră fixată „de-a lungul carului“ se puneau „cerga cu fân“⁴³.

Așa cum am arătat, prunele erau vândute în stare uscată. Cele crude, se vând imediat după cules, în luna septembrie. Merele au fost vândute atât toamna, după cules, cât și în toată perioada de iarnă.

Nu am identificat în acest sat construcții anume pentru depozitarea fructelor pe timpul iernii. Cu toate acestea merele au fost păstrate în bune condiții pe toată durata anotimpului rece și oferite apoi spre vânzare fără să se degradeze. Pentru depozitarea merelor se proceda astfel: în grădina din apropierea casei, pentru ca locul să fie ușor de supravegheat, se delimita cu ajutorul a două grinzi un spațiu larg de 1—1,5 m în care se așternea un pat de frunze uscate și fân peste care se puneau

⁴² Pentru terminologia diferitelor părți componente ale carului la 1900, vezi Eugen Barbul, *Az avasvidéki nyelvjárás*, Budapest, 1900, pg. 56. Cf. și Gheorghe Focșa, *Țara Oașului*, București, 1975, vol. II, pg. 181—184. Privitor la alcătuirea carului în trecut, sunt semnificative informațiile oferite de Pop Vasile, din Târșolt. Acesta ne mărturisește că: „n-a apucat, dar a auzit de la bătrâni că mai demult carele n-au fost ferecate, că roțile aveau colaci de mestecăn în locul falurilor și a rafului de fier, iar leucile erau prinse la loitre cu gânj“. Iar mai departe, același informator ne spunea: „Carele n-au fost așa de durabile ca cele de azi, dar nici drumuri de piatră n-au fost. Mai demult drumul de țară arăta ca și cele de hotar (adică nu erau pietruite). Carele aveau o șarogă dinainte și una dinapoi, iar loitrele erau confecționate în întregime din lemn. N-au fost nici coșuri de nuiiele“. Cf. Frederic Damé, *op. cit.*, pg. 12; Ion Feresnariu, *Ce povestesc bătrânii despre traiul de acum trei sferturi de veac*, în *Comoara Satelor*, IV, martie, 1926, Nr. 3, pg. 33, informație din Baia, Fălțiceni: „Carele erau mai mari decât acum și legate numai cu gânjuri de mestecăn și pe roți era obadă de lemn. Când pornea după fân în Țara de Sus, puneau odabă de două șchioape de groasă și când se întorceau era numai de două degete“. Despre starea drumurilor, în general despre starea căilor de comunicație de dinainte chiar de 1900 vezi Ștefan Buzilă, *Monografia comunei Poiana-Sâmbosif*, Bistrița, 1911, pg. 17. Sofronie Liuba — Aurelie Iana, *Topografia satului și hotarului Măidan*, Caransebeș, 1893, pg. 105, Ioan Georgescu, *Prin România, I, Ardealul*, Sibiu, 1922, pg. 92.

⁴³ „Cu cireșe am mers numai până la Livada și Ciuperceni și în alte sate de pe drumu' țării“. Iar mai departe același informator ne mărturisea: „Cu cireșe n-am mers mai departe (de cele două localități amintite), deoarece la drum lung se infocau“ (adică se înfierbântau și se alterau, nemaiputând fi vândute).

fructele „în straturi“, după care se acopereau cu frunze și fân. De aici erau luate apoi pe timpul iernii cantitățile ce urmau a fi transportate.

Întrucât majoritatea transporturilor de mere se efectuau iarna existând pericolul înghețării lor pe drum, cărăușii târșolteni au utilizat un mijloc inedit de protecție. Astfel, sacii de cânepă în care urmau a fi puse merele, erau stropiți cu apă și lăsați afară să înghețe pe timpul nopții; abia după aceea merele se puneau în saci iar aceștia în căruțe. Gheața depusă pe saci, ne asigură toți informatorii consultați, constituia un bun strat izolator împotriva gerului: „sacul era înghețat, dar merele nu ni s-au stricat de frig niciodată“, confirmă Gavrau Ioan, unul din cărăușii cei „mai umblați“ din sat.

Desigur, numărul de „drumuri“ efectuate de fiecare cărăuș și câștigul propriu-zis depindea de cantitățile de fructe disponibile, precum și de varietățile transportate. În anul 1925 de pildă, Gavrau Ioan a efectuat un „drum“ cu cireșe în luna mai, două drumuri cu prune crude și un altul cu mere în luna octombrie, alți locuitori din sat însă, care au dispus de cantități mai mari de fructe, din recolta proprie sau preluate pentru vânzare de la cei care nu aveau mijloace de transport, au efectuat în iarna aceluiași an și în primăvara anului următor 10—15 drumuri, din care doar două sau trei cu cireșe în luna mai. Restul transporturilor s-a efectuat cu mere, pere, nuci. „Au plecat și 50 de căruțe odată“, ne spune același informator.

Rareori au plecat singuri la drum. De regulă, cărăușii din Târșolț au fost însoțiți de unul sau doi copii „mai mărișori“ (băieți sau chiar și fete), capabili să se descurce și singuri după ce deprindeau cunoștințele necesare pentru efectuarea transporturilor în bune condiții precum și tehnica „strigării mărfii“. Faptul acesta nu este lipsit de o anumită semnificație pe celălalt plan, al stabilirii unor legături mai strânse între tinerii din cele două zone.

Cărăușii plecau de obicei în grupuri formate din câte 3—4 căruțe sau chiar mai multe, „după cum se potriveau“, și tot astfel parcurgeau cea mai mare parte a traseului, pentru a se ajuta la nevoie în depășirea porțiunilor grele. Abia în satele de destinație se dispersau, cutreierând ulițele individual sau în grupuri de cel mult două stau trei căruțe.

Din Târșolț, se pleca întotdeauna noaptea, „după răsăritul Găinușii pe cer“ (constelația Pleiadelor), sau după ce aceasta ajungea de o „rudă (de car) pe cer“ deasupra orizontului (adică aproximativ ora trei dimineața. Un prim popas avea loc la Tufoasa în punctul de ramificație a drumului spre Călinești, „dincolo de Orașul Nou“. Dar, căruțele trase de doi cai sau cele care aveau încărcături mai mici, făceau primul popas doar la Livada. În această din urmă localitate locul de popas îl constituia o fântână „cu halău“ pentru adăpatul cailor. Locul se găsea la umbra unui stejar uriaș, multisecular, în trunchiul căruia era fixată „din vechime“ o icoană pictată pe lemn.

De la Livada traseul continua fără alte opriri până la Satu Mare. „Dacă treci de Livada, spun informatorii, treci în țară“. Dar, cei care mergeau mai departe, spre Carei de pildă, făceau și alte popasuri la Doba și Boghiș „de unde ne împărțeam pe sate câte doi sau trei de fiecare sat, altfel nu reușeam să ne vindem marfa“. La reîntoarcere, popasuri asemă-

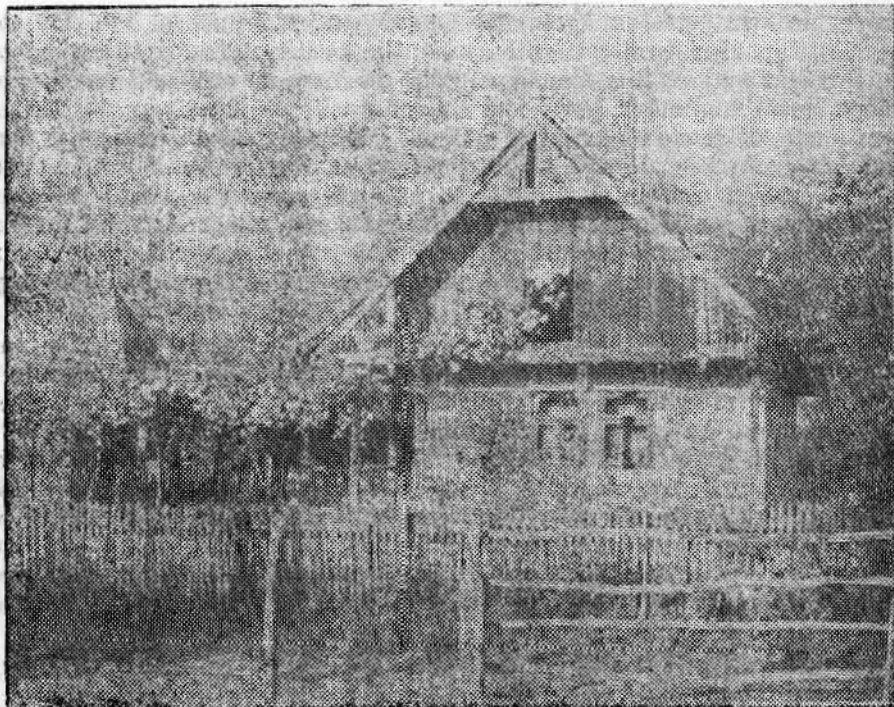

Fig. 9. „Casă cu șobdie“, Târșolț, jud. Satu Mare. Foto: D. Irimieș, 1977.

nătoare, pentru hrănitul sau adăpatul cailor erau la Mujdeni, iar pe diferitele trasee, ele se stabilieau potrivit distanței parcurse într-o zi, care nu depășeau de regulă 30 km.

Cu deosebire au fost frecventate satele din jurul orașului Carei. Astfel, satele Domănești, Căpleni, Urziceni, Berveni, Petea, Doba, Boghiș, Ianculești (azi înglobat orașului Carei), Sanislău, au fost străbătute pe fiecare uliță de la un capăt la altul.

De la Carei, un traseu frecventat cuprindea satele Tiream, Venzendin, Portița, Irina, Vășad (în apropiere de Marghita), ultimul sat reprezentând limita extremă atinsă de cărăușii târșolțeni. Un alt traseu care avea ca punct de plecare orașul Carei trecea prin Petrești, Pișcolț spre Valea lui Mihai. Un altul era orientat spre satele Craidorolț, Moftinul Mic și Moftinul Mare, Pișcari. Dincolo de aceste sate nu ne-am prea dus, satele de acolo fiind cercetate de cărăuși din părțile Băii Mari, care veneau tot cu fructe“ (inf. Velețan Gh.)

De la Satu Mare, un important punct de plecare, cărăușii târșolțeni se îndreptau cu deosebire spre satele Lazuri, Botiz, Dorolț, Dara, Petea, Peleşul Mare, Micula, Ardud, Boghiș.

N-au fost ocolite nici satele situate de-a lungul Someșului. Astfel, foarte căutat a fost satul Odoreu, dar de aici, cărăușii trebuiau să treacă Someșul pe un pod umblător la Potău spre Culciul Mare, Culciul Mic și Cărășeu. De la Cărășeu, Someșul era trecut din nou „pe la Apa“.

Desigur, pentru vânzarea fructelor au fost preferate satele situate în imediata apropiere a celor două mari orașe, Carei și Satu Mare, însă în unele împrejurări au trebuit să străbată și trasee mai lungi spre Marghita sau Valea lui Mihai „ca să nu ne întoarcem acasă cu marfa“ (inf. Gavrău Ioan).

Pe lângă piețele celor două orașe și parcurgerea satelor din împrejurimi menționate, în perioada de dinaintea Primului război mondial, căraușii târșolteni au frecventat și unele localități situate în nordul Țării Oașului cum sunt: Visc (Jisc în pronunția căraușilor oșeni), Bustyana, precum și Sarasău și Sighet, în nord-est. Dintre localitățile situate la vest de Carei au fost cu deosebire „cercetate“ satele din Valea Nyírului, cum erau Nyíregyháza, Kisvárd, Mátészalka — localități aflate pe teritoriul R. P. Ungară. Cei care mergeau spre Nyír, ne spune inf. Pop Vasile, duceau aproape în exclusivitate prune uscate pe care le vindeau numai pe bani, fie în localitățile amintite, fie la târguri. Explicația este simplă: distanțele erau mari iar cerealele erau foarte greu de transportat.

În schimbul propriu-zis de fructe contra cereale un moment foarte important era „strigatul mărfii“, prin care se materializează contactul interzonal. Din momentul în care intra în sat, căraușul oșan „începea să-și strige marfa“: „Hai la mere (la pere, la nuci, la ce era)“. Dacă satul era locuit de o populație mixtă, „marfa“ era strigată și în limba maghiară, „așa mai rău, cum ne pricepeam“, după un tipar de cuvinte învățate de la cei mai „umblați“, și de acasă, de la bătrâni.

Atât fructele oferite cât și cerealele primite în schimb erau măsurate cu „copăia“. Prunele uscate se dădeau „schimb pe schimb“, adică

Fig. 10. Șură de îmblătit, Cămrăzana, jud. Satu Mare.

o copăie de prune pentru o alta de grâu sau porumb. Pentru prunele crude s-a folosit o altă unitate de măsură: „dica“ (vica), căreia locuitorii din Târșolț îi spunea „miarță“, ce cuprindea 12 copăi. Prunele crude aveau deci un preț sensibil mai mic decât prunele uscate: astfel 3 „dici“ de prune verzi se dădeau pentru două de grâu. Prunele uscate „le dădeam pe un preț mai bun“, deoarece „cu ele aveam mai mult de lucru, trebuiau alese, uscate pe leasă sau în bujdei“. Același raport de 1/1 respectiv 2/1 era și între prune și „mălai“ (porumb). Schimbul de fructe și ovăz era socotit de asemenea avantajos pentru cărăuși: 2 copăi de ovăz pentru una de prune uscate. Foarte bine erau vândute și nucile: două părți de „mălai frăcat (sfărmat) pentru una de nuci. Un preț sensibil mai mic îl aveau perele, mai ales soiurile de vară „care nu stau“. Locuitorii satelor din Câmpie preferau în primul rând prunele uscate, cele crude, merele și nucile. Or, categoriile de fructe care aveau căutare se reflectă și în răspândirea diferitelor soiuri de pomi cultivați în Târșolț. Putem vorbi deci de o economie sătească profilată, argumentată de cererea de produse în satele agricole.

În cadrul schimbului de fructe, cărăușii din Târșolț au preferat întotdeauna cerealele: iar dintre acestea pe primul loc se situa grâul, urma porumbul, secara și ovăzul, adică tocmai produsele agricole deficitare în sat. Rareori schimbul a avut loc pe cartofi — puțin apreciați în satele oșene. De asemenea, ei nu și-au dat „bucuroși“ fructele nici pe bani, totuși în anumite situații acceptau și plata în bani, portivit unei tocmeli: 4—5 lei copăia de mere. Aproximativ același preț îl avea și copăia de grâu. Avem de a face cu o echivalență naturală fructe-cereale-bani determinată de echivalența în muncă. Fructele egalau în valoare prețul grâului prin aceea că erau transportate cale lungă pe drumuri grele. Pe lângă criteriile amintite, prețul produselor antrenate în schimbul de mărfuri, cunoștea variații de la un sezon la altul, fiind determinat și de abundența cerealelor, sau dimpotrivă. Astfel, plata în produse, care este forma cea mai veche de plată se leagă tocmai de existența acestor surplusuri zonale. Din totdeauna, comunitățile „au dat“ ceea ce le prisosea din bunurile lor pentru a obține în schimb produsele deficitare. Schimbul de fructe — cereale are tocmai acest caracter de schimb complementar bazat pe specializarea economică a două zone învecinate. Fenomenul nu este singular pe teritoriul patriei noastre. Schimburi asemănătoare au avut loc permanent între regiunile de deal și munte cu cele de câmpie. Datele istorice și etnografice cunoscute sunt în acest sens concludente. Rețeaua de târguri din care s-au dezvoltat majoritatea orașelor transilvănene se întinde ca o salbă la limita de contact dintre câmpie, deal și munte. Evoluția, dezvoltarea lor ulterioară a fost în bună măsură determinată tocmai de modul cum a funcționat acest schimb interzonal.

Desigur, în vânzarea produselor lor, cărăușii oșeni au întâmpinat numeroase probleme și dificultăți legate de starea drumurilor, ruperea roților sau chiar a osiilor de căruță datorită încărcăturilor mari transportate etc. Au existat și alți factori care au îngreunat schimbul acesta interzonal. Astfel, în anii „slabi“, adică în perioadele când la câmpie se înregistrau producții slabe de cereale (din cauze diferite, secetă cel mai adesea), cărăușii oșeni întâmpinau dificultăți deosebite în vânzarea fruc-

telor lor. „Rare puteam vinde mai mult de un talger (farfurie) de fructe în schimbul uneia de mălai“, ne spune unul din informatori, Pop Vasile, referindu-se la asemenea perioade grele. În asemenea cazuri, raportul față de grâu era inversat, de 1 la 2 sau chiar de 1 la 3, iar într-un sat cantitatea de fructe vândute nu depășea 40—50 kg.

Cu toate dificultățile întâmpinate legate de starea precară a drumurilor în trecut, de riscurile legate de vânzarea propriu-zisă, pentru fiecare transport de fructe, de aproximativ 5 „măji“, (maja are 100 kg.), rezultau în medie 400—500 kg. cereale. Dar, nu în toți anii și de multe ori nici chiar în același sezon, câștigul nu a fost identic, acesta atârând de mai mulți factori, așa cum am arătat mai sus, totuși și în condiții mai puțin favorabile se obținea o bună parte din cerealele necesare consumului. De multe ori, cantitățile de cereale erau mici, în anii „buni“ însă, surplusurile erau atât de mari încât prisosul se depozita sau — cum se întâmpla de cele mai multe ori — era revândut în sat.

Deși în mai mică măsură, cărăușitul cu fructe se practică și în zilele noastre atât în Târșolț, cât și în celelalte sate oșene. Fructele continuă să fie „vândute“ prin schimb, cărăușii urmând aproximativ aceleași trasee și străbat aceleași sate. Doar mijloacele de transport sunt mai bune, iar cărăușele cu „ștraf“ suportă încărcături de circa 10—12 măji (1 000—1 200 kg.). De asemenea starea drumurilor este alta. Drumurile „de țară“ sunt în întregime asfaltate așa încât și transporturile se face în timp mai scurt. Pe lângă fructele tradiționale, acum „se vinde“ și țuică de prune. Deși în anul 1977, din luna octombrie până în primăvara anului următor, cărăușii din sat au efectuat peste 150 de transporturi de fructe în satele din Câmpie, doar o mică parte din locuitori, de aproximativ 5% mai practică această îndeletnicire. Ceilalți își valorifică surplusul de fructe prin „Aprozar“ și centrele de colectare a fructelor răspândite în fiecare comună din Oaș. La târgurile din Negrești și Orașul Nou, precum și la Livada sunt vândute periodic mici cantități de nuci sau de mere.

Continuarea practicării cărăușitului cu fructe și în zilele noastre asigură conservarea legăturilor economice interzonale stabilite pe această cale, precum și perpetuarea și chiar amplificarea influențelor reciproce, potențate și de celelalte posibilități de contact, stimulate de mijloacele moderne de comunicație. Schimburile economice care au loc între cele două zone constituie mijloace de influențare etnică și interzonală care nu sunt de neglijat și totodată antrenează și schimburi de populație. În acest sens rolul Țării Oașului este de cea mai mare însemnătate.

Pentru a înțelege modalitățile de influențare etnică exercitate prin intermediul cărăușilor, vom analiza în cele ce urmează câteva aspecte legate de prezența acestora în satele de câmpie.

În general, cărăușii reușeau să-și vândă produsele în 2—3 zile. Totuși, în unele situații ei erau nevoiți să cuture zile în șir ulițele sateilor, iar seara să „se ducă de mas“ (în gazdă) la familii cunoscute. De multe ori li se răspundea „ninci hegy“ (nu-i loc), alteori erau lăsați să-și adăpostească fructele pe timpul nopții doar în schimbul unui coș de mere sau de prune de aproximativ trei copăi. „Era scump dormitul“, apreciază Gavra Ioan. „Unii ne lăsau să dormim în casă, alții însă ne făceau loc numai în șură sau în grajd alături de vite“, ne spune același informator. Pentru hrănitul și adăpostul cailor se mai plătea un coș de mere.

În satele frecventate cu regularitate, mulți cărăuși se „bucurau de omenie“. Erau primiți „în gazdă“ uneori și din dorința de a sta de vorbă cu ei, de a le asculta poveștile: „ei (cărăușii) erau oameni umblați, ce-au văzut multe“. Întradevăr, seara până târziu, se discutau subiecte dintre cele mai diverse, de la cele referitoare la „mersul târgurilor“ până la măsurile autorităților de odinioară. Ei povesteau întâmplări de pe drum petrecute în alte sate sau ținuturi despre care ei înșiși nu știau decât din auzite. Desigur, existau și anumite teme de discuție preferate. Ele priveau probleme legate îndeosebi de „mersul târgurilor“, modificările intervenite în data ținerii unora dintre ele, despre mersul lucrărilor agricole, prețurile diverselor produse sau a vitelor. Se transmiteau în acest sens cunoștințe pozitive despre oameni și animale sau produse, despre rotația culturilor și mijloacele de îmbunătățire a lucrărilor agricole, mai buna valorificare a resurselor economice locale, despre unelte și noi procedee de lucru, despre eficacitatea noilor mașini agricole etc. Nu întâmplător, după purtarea unor asemenea discuții un cărăuș din Târșolț, Bud Ioan (decedat în 1977), și-a cumpărat în primii ani de după cel de al doilea război mondial, a săpătoare și o semănătoare, contribuind astfel la răspândirea în sat a acestor unelte atât de importante în sporirea productivității muncii: „cu ele aveam să semănăm mai bine, nu risipeam semințele, iar săpatul mălaiului se făcea mai ușor, pe rânduri“ ne aprecia informatorul citat. În scurt timp unelte asemănătoare au fost procurate — pe aceași cale — și de către ceilalți locuitori din sat, iar „căuacii“ (fierarii) din sat au învățat să le repare și chiar să „le facă din nou“. Un alt informator, el însuși vestit cărăuș, și anume Pop Vasile, care a întreprins numeroase „drumuri“ și înainte de 1918, și-a adus din satele din câmpie pluguri și grape din fier cumpărate pe fructe pe care apoi le-a revândut în sat „pe un preț bun“. Pop Vasile a fost primul locuitor din Târșolț care a folosit plugul în întregime din fier în locul celui tradițional confecționat din lemn având doar cuțitul și brăzdarul din fier.

Pe măsură ce părțile se antrenau în discuții și ajungeau să se cunoască mai bine, s-a stabilit între ei și legături mai durabile, reciproc avantajoase. Gavrău Ioan de pildă, avea legături strânse cu mai mulți locuitori din Căpleni cărora le vindea „prune crude“ în cantități mari („câte 3 mierde de prune petru 2 de grâu, plus o pâine de grâu de la țărean“). Pe lângă fructe cărăușul amintit îi aprovizionă cu lemnele de foc necesare pentru iarnă, satul Căpleni fiind lipsit de păduri. Întâlniri între oșeni și „țăreni“ aveau loc frecvent la târgurile din Satu Mare sau la cele din Livada sau Orașul Nou. Se întâlneau de asemenea la 15 august cu prilejul sărbătoririi hramului mănăstirii de la Bixad. Frecvent, pe durata „Sărbătorii“, „țărenilor“ li se oferea, din reciprocitate, cazare în casele lor. Schimbul de informații continua astfel „la noi acasă“.

În Târșolț sunt cunoscute și alte exemple de legături stabilite între cărăuși și locuitori din satele din Câmpie. Astfel, prin intermediul cărăușilor s-a transmis și generalizat un nou procedeu de recoltare a cerealelor, cu coasa. Înainte de primul război mondial grâul se recolta și în Târșolț ca și în celelalte sate oșene, cu secera. „În satele din țară, am văzut cum se taie grâul cu coasa, și era mai ușor“ ne spune un informator. Recoltarea se desfășura mai rapid. „De la ei (adică de la locuitorii din „țară“) am deprins obiceiul de a ne secera grâul cu coasa, că tot ni-l

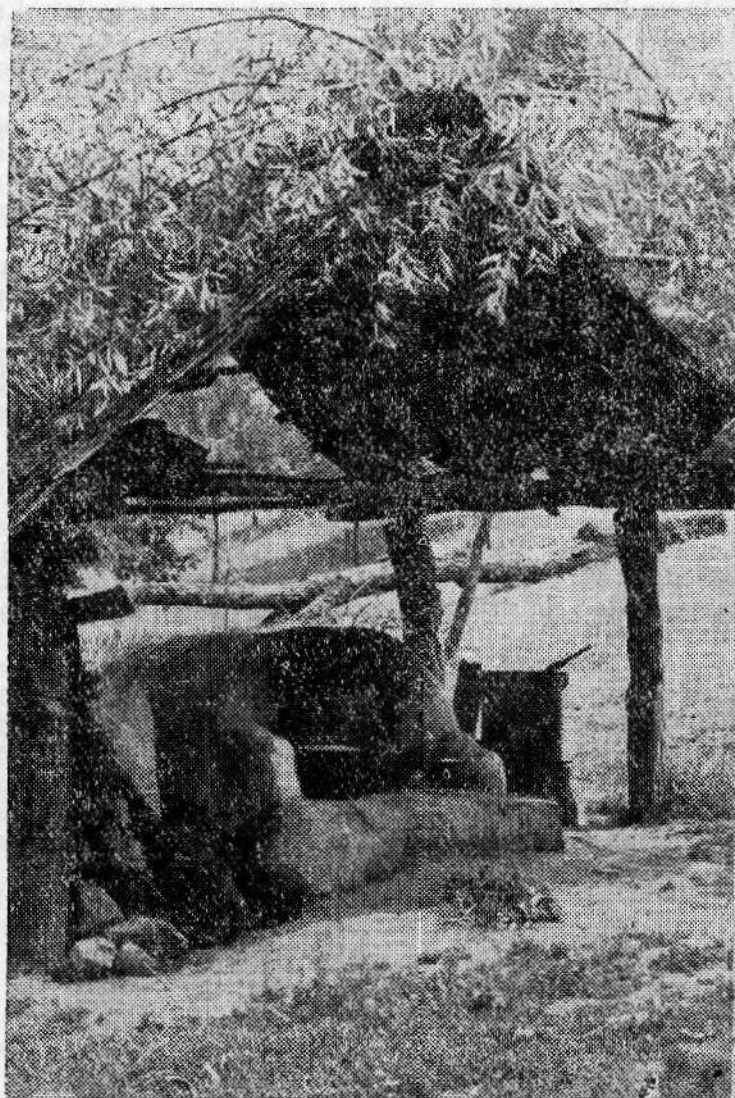

Fig. 11. Cuptor pentru copt pâine folosit și pentru uscat prunele, Târșolț, jud. Satu Mare. Foto: D. Irimieș, 1977.

mâncau paserile până-l tăiam cu secara“ ne spune un altul. Într-adevăr, generalizarea recoltării cerealelor cu coasa s-a petrecut prin anii 1924—25 prin intermediul căraușilor. Pentru această operațiune, coasei obișnuite, de iarbă, i se fixau două cârlige legate de mâner cu ajutorul cărora spi-cele puteau fi mai ușor culcate în brazde.

Un alt domeniu în care am înregistrat anumite influențe, fără ca acestea să fi avut amploarea și consecințele celor prezentate, este acela al arhitecturii. „Casa cu șobdie“, pare să fie un asemenea împrumut arhi-

tectonic. Este un tip de casă cu tindă și prispă pe una din laturi care s-a răspândit în anii dintre cele două războaie mondiale, are acoperișul în două ape și învelitoare din țiglă. „Șobdia“ este un orificiu practicat în unul din „fundurile casei“, de obicei în cel dinspre uliță și folosit pentru aerisirea și luminarea podului. Case de acest tip s-au răspândit doar în sectorul de sat ce s-a dezvoltat de-a lungul șoselei — dovadă concretă a răspândirii sale relativ recente — și mai puțin în vatra veche unde au rămas în mare număr reprezentat tipul tradițional de casă compusă din trei încăperi (casă, tindă și cămară), târnaț parțial pe una din laturile construcției și acoperiș în patru ape și învelitoare de paie. Răspândirea limitată a noului tip reprezintă un indiciu asupra puterii tradiției arhitectonice în zonă.

O altă construcție indicată de fiecare dintre informatorii noștri ca fiind originară din satele de câmpie, este șura cu grajd⁴⁴. Tipul acestei construcții deosebit de utile în satele din câmpie însă nu s-a bucurat de răspândire în Târșolt și nici în satele învecinate, deoarece șurile acestea, mari, specifice zonelor joase, nu s-au dovedit funcționale și nici ușor amplasabile în condițiile locale de relief. Tipul de „șură lungă“, „șură întoarsă“, „șură codrenească“, de asemenea nu s-a răspândit în sat, acest timp fiind cunoscut doar într-un singur exemplar. În schimb, porțile mari, ornamentate ale acestor șuri au găsit un teren favorabil, răspândindu-se la majoritatea șurilor construite în timpul din urmă. Șura lungă nu s-a răspândit nici în celelalte sate oșene. Doar în Tur este semnalată în câteva exemplare⁴⁵. Explicația constă în următoarele: construcțiile amintite sunt specifice satelor de câmpie, sunt adaptate condițiilor economice și de relief locale; în ele erau adăpostite cerealele și fânul recoltat, carul, căruța și alte unelte gospodărești. Or, șurile acestea, fiind construcții mari, foarte încăpătoare, sunt greu de amplasat în relieful frământat al majorității așezărilor oșene, inclusiv acela al satului Târșolt. De asemenea, în satele oșene cultura cerealelor n-a cunoscut niciodată amploarea celei din satele de câmpie, iar grâul, puțin cât se cultiva, nu se depozita în șuri. Nefiind funcționale, construcțiile gospodărești împrumutate nu s-au integrat culturii populare locale, rămânând, — acolo unde au apărut —, elemente singulare, fără ecou în arhitectura populară.

În planul culturii spirituale am înregistrat puține influențe interzonale. Faptul, cred este foarte semnificativ, modificările în folclor fiind mult mai greu de perceput. Dintre acestea, cea mai sigură — dar și cea mai recentă — pare a fi obiceiul de a se oferi la nunți daruri în bani. În mod tradițional și în Oaș, ca și în alte zone, de ex. în munții Apuseni, se obișnuia ca la nunți să se dea tinerei perechi animale (oi, miei, câte un vițel etc.) sau produse. Noul obicei s-a încetățenit doar în anii din urmă prin intermediul aceluiași cărăuși.

Ca urmare a practicării ocupației, a întâlnirii dintre tineri, prin intermediul cărăușilor târșolteni s-au încheiat câteva căsătorii în satele Odoreu, Boghiz și Vezendin. Ștefuț Maria din Târșolt, se pare, că a fost prima fată din acest sat care s-a măritat într-un sat din „țară“. Cazul s-a petrecut în felul următor: Conform practicii cunoscute a cărăușilor

⁴⁴ Gh. Focșa, *op. cit.*, pag. 330, 332.

⁴⁵ Inf. Țăntaș Dumitru (zis Bodorean) din Tur, jud. Satu Mare.

din Târșolț ca un copil să-și însoțească părintele, Ștefuț Maria a plecat cu căruța la Boghiz. Acolo a cunoscut un tânăr cu care s-a căsătorit după ce în prealabil părinții mirelui au „fost pe vedere la Târșolț“. Cu toate acestea, asemenea căsătorii nu s-au încheiat decât în cazuri foarte rare, datorită în primul rând atitudinii conservatoare a oșenilor, care nu-și dădeau bucuroși fetele din sat. Numărul căsătoriilor a crescut abia în anii din urmă, un număr din ce în ce mai mare de oșeni stabilindu-se în satele din apropierea orașelor Carei și Satu Mare⁴⁶. Unul din acestea este Boghiz.

Între împrumuturile de termeni înregistrate, sunt de menționat suprapunerile de termeni din terminologia carului și a căruței — deci în practica ocupației —, în terminologia plugului și a unităților de măsură, constatate de E. Brăbul în studiul său asupra limbii locuitorilor din Oaș, publicat în anul 1900⁴⁷. Pe lângă aspectele semnalate de autorul menționat, deplasările repetate ale cărăușilor târșolțeni în satele maghiare au contribuit la vehicularea unor termeni în ambele sensuri, care privesc momentele propriu-zise ale „strigatului mărții“, la schimbul și măsuratul fructelor sau a cerealelor. Prof. Ioan Mișca din Târșolț, care a practicat în tinerețe cărăușitul cu fructe, ne relatează și un alt aspect al aceluiași fenomen. Cărăușii au contribuit la răspândirea unor termeni românești în satele maghiare. În unele sate, ne declara același informator, „locuitorii unguri nu cunoșteau alte cuvinte românești decât cele referitoare la fructe, preț, schimb“ etc.

O altă direcție din care am înregistrat anumite influențe interzonale, determinate de practicarea ocupației, precum și de alte cauze economice, sunt legăturile stabilite cu regiunile nordice din imediata vecinătate a Țării Oașului locuite de o populație ruteano-slovacă. Legăturile economice și culturale cu această zonă par a fi fost mai vechi decât datele culese de la informatori și nu s-au limitat numai la schimbul reciproc de produse. Datele oferite de A. Szirmay în monografia județului Satu Mare și publicată la 1810 — referitoare la anumite modele de cusături pe care „harnicele femei din Cămărzana“ le-ar fi preluat de la Visc⁴⁸ par a fi un argument în acest sens. Desigur, legăturile cu această localitate pot fi și mai vechi decât începutul secolului trecut⁴⁹, menționate de A. Szirmay, și au continuat și după această dată și chiar după Marea Unire și constituirea graniței de nord a țării. Din informațiile noastre rezultă că

⁴⁶ Date semnificative privind raportul dintre sat și oraș în condițiile existente în Transilvania din acea vreme, determinate de schimburile permanente de populație au fost publicate de către Sabin Manuilă în perioada dintre cele două războaie mondiale, cum sunt: Sabin Manuilă, *Evoluția demografică a orașelor și minoritățile etnice din Transilvania*, București, 1929; Idem, *Demografia rurală a României*, București, 1940.

⁴⁷ Eugen Brăbul, *op. cit.*, pg. 42—56. Cf. și glosarul de cuvinte maghiare intrate în limba localnicilor până la acea dată, răspândite și prin strigături, cum sunt cele referitoare la unele elemente ale mijloacelor de transport, cărăușit și căi de comunicație. Câtiva ani mai târziu, I. A. Candrea, *op. cit.*, pg. 4, referindu-se la particularitățile arhaice ale graiului oșenesc constată „izolarea aproape completă a acestora (a oșenilor) de locuitorii altor regiuni“, de „lipsa lor de contact cu ungurii“, fapt, ceea ce a făcut „ca limba lor să cuprindă mai puține elemente ungurești decât aceea bunăoară a vecinilor lor din părțile Sătmăruului în care elementele maghiare au intrat în număr considerabil“.

⁴⁸ Anton Szirmay, *op. cit.*, pg. 328.

târgurile de la Visc și Teceu au constituit tradiționale de desfacere a produselor zonei, îndeosebi a prunelor uscate și a merelor. În perioada dintre cele două războaie mondiale și după constituirea graniței s-a practicat un intens trafic de frontieră ilegal cu spirt, carne, fructe în schimbul cărora oșenii își procurau produse finite ca bocanci, postavuri, bumbac, năfrâmi și țesături colorate care au intrat în portul — devenit specific în acea perioadă, și chiar după război, până astăzi —, femeiesc din întreaga Țară a Oașului. În acea perioadă fructe „n-am prea dus“, ne spune inf. Gavrău Ioan, pentru că erau greu de transportat, „nu ne era la îndemână“ să trecem (cu ele) peste deal“, totuși „câte un om tot mai ducea un coș de prune uscate în spate“. Fructele transportate în acest mod erau vândute întotdeauna pe bani, în coroane, echivalența fiind de 1 coroană pentru 7 lei. De la târgul din Visc erau cumpărate „oale, blide de smalt (porțelan), găleți cu flori, smălțuite și ornamentate cu flori).

În cadrul micului trafic de frontieră fructele au ocupat un loc redus deoarece aveau o valoare mică față de celelalte articole de contrabandă, aveau un volum mare și erau greu de transportat „în spate“. În consecință, după primul război mondial, căraușitul cu fructe a fost orientat cu precădere spre satele din câmpie, schimbul fiind favorizat de existența unor căi de comunicație mai lesnicioase.

În concluzie, aspectele prezentate legate de cunoașterea nemijlocită a ocupației căraușitului cu fructe așa cum a fost practicat în satul Târșolț din Țara Oașului sunt în strânsă relație în condițiile locale climatice și de relief care au favorizat dezvoltarea culturii pomilor fructiferi. În cele de mai sus am prezentat o serie de aspecte legate de asemenea de modul de transportare a fructelor, de traseele și satele frecventate. Imprejurările în care au avut loc întâlnirile căraușilor cu locuitorii satelor din câmpie prezintă o importanță vădită pentru celălalt aspect al temei: stabilirea unor contacte interzonale și mijlocirea influențelor reciproce. Într-adevăr, însăși condiția căraușitului a presupus stabilirea unor asemenea contacte. Este un aspect de cea mai mare însemnătate care s-a desfășurat în partea de nord-vest a țării noastre având consecințe etnodemografice importante. Contactele interzonale își au originea în necesitatea obiectivă a realizării schimbului de produse între zonele agricole de la câmpie pe de o parte și zonele de deal sau munte deficitare în produse cerealiere pe de altă parte. Contactul economic interzonal a generat și schimburi semnificative în plan cultural între locuitorii celor două zone. Dar, căraușitul cu fructe a fost numai una din căile prin care s-a mijlocit asemenea contacte și influențe⁵⁰. Or, pentru a avea o imagine corespunzătoare a feno-

⁴⁹ Ion Velcea, *op. cit.*, pg. 17, 21; Tancred Bănățeanu, *Portul popular din Țara Oașului*, București, 1955, pg. 20.

⁵⁰ Pelerinajul organizat periodic la mănăstirea gréco-catolică de la Bixad a constituit de asemenea un bun prilej de contact între locuitori. Mulți dintre cei care veneau în pelerinaj au fost găzduiți la Bixad precum și în satele învecinate în casele oamenilor cunoscuți prin intermediul căraușilor. Legături economice și culturale de mare amploare s-au stabilit și prin intermediul târgurilor. Date interesante privind locul desfășurării și amploarea participării locuitorilor din satele oșene precum și cei din zonele învecinate, varietatea produselor aflate în târgu-

menului discutat, trebuiesc cercetate și celelalte căi ce au condus la stabilirea unor contacte interzonale precum și ponderea — fără îndoială — diferită a lor. De asemenea, vor trebui stabilite și domeniile în care s-au exercitat anumite influențe interzonale, deoarece în arhitectură, de exemplu, mai legată de ocupații și de mediul geografic, precum și în țesuturi, a dăinuit o vreme mai îndelungată linia tradițională. Elementele noi ce au apărut în aceste domenii „sunt rupte cu totul de creațiile specifice ale zonei, fiind cu ușurință identificate”⁵¹.

Datorită condițiilor improprie de dezvoltare a agriculturii în Țara Oașului, locuitorii au fost nevoiți să-și extindă relațiile teritoriale în primul rând spre zona de sud-vest producătoare de cereale, dar, extinderea activității oșenilor „în afara locului lor de baștină”, așa cum pe bună dreptate arată și Vintilă Mihăilescu în prefață la studiul lui Ion Velcea, nu „implică subestimarea Țării Oașului ca unitate teritorială economică. Aceasta rămâne realitatea principală fără de care n-ar fi existat Oașul, nici oșenii...”. Or, așa cum am arătat, influențele interetnice și interzonale semnalate au fost puține și minore ca semnificație, iar unele sunt de dată relativ recentă. Ele nu reprezintă nici pe departe importanța celor întâlnite în alte zone⁵². Numărul mic și importanța redusă a împrumuturilor înregistrate pe de o parte și perseverența cu care au fost păstrate în zonă o seamă de modele arhaice culturale și economice, argumentate de expresia atât de cunoscută: „de m-or ține cu secară / oșenia-i a mea țară /, De m-or ține cu ovăs / Oșenia nu o lăs”, își are explicația în primul rând în particularitățile zonale — geografice și culturale, în caracteristicile psihosociale ale locuitorilor acestei străvechi țări românești care este Țara Oașului.

LISTA DE INFORMATORI

Bura Ioan (a lui Sopruț), n. 1928, Aliceni, jud. Satu Mare.

Calin Gheorghe, n. 1926, Cămărzana,

Calin Ioan, n. 1902, Cămărzana.

Chesșeș Gheorghe, n. 1910, Bixad.

rile organizate în Țara Oașului, care antrenau în mod firesc și schimburile culturale, la Gh. Focșa, *op. cit.*, pg. 198—203, 211. Despre rolul târgurilor din Visc și Teceu în raporturile economice și culturale cu Oașul, vezi Tancred Bănățeanu, *op. cit.*, pg. 20.

⁵¹ I. A. Candrea, *op. cit.*, pg. 4; Ion Mușlea, *Cercetări folclorice în Țara Oașului*, în *Anuarul Arhivei de folclor*, I, Cluj, 1932, pg. 118; Tancred Bănățeanu, *op. cit.*, pg. 20; Ion Velcea, *op. cit.*, pg. 14; Tancred Bănățeanu, *Artă populară din Nordul Transilvaniei*, Casa creației populare a județului Maramureș, 1969, pg. 236—238. În zona Oașului au pătruns astfel „năframa de mătase, chischineul”, care înlocuiesc năframa albă cu ornamente cusute, șorțul de mătase, fusta, guba, (care au pătruns în Oaș adusă fiind de meșteri gubași) etc. Cf. T. Bănățeanu, *Artă populară din Nordul Transilvaniei*, 1969, loc. cit.

⁵² Prof. dr. I. Suciu, *Probleme medico-sanitare (în Țara Oașului)*, în *Napoca Universitară*, an IV, nr. 2, 1977, pg. 11, publică datele preliminare ale unei cercetări efectuate asupra a 28 000 de oameni. Conform analizelor specifice, indicele biochimic de neam din Țara Oașului este de 3,30 de ori mai ridicat decât în cazul celorlalte grupuri românești, „ceea ce poate fi consecința unor caractere perpetuate din generații prin căsătorii în aceeași regiune fără un amestec prea mare din afară”.

- MARCUȘ, ȘT., *Sătmar. Fragmente istorice și culturale*, I, Oradea, 1938.
- MUȘLEA ION, *Cercetări folclorice în Țara Oașului*, în *Anuarul Arhivei de folclor*, I, Cluj, 1932.
- MUȘLEA, ION, *Țara Oașului*, în *Transilvania*, An. 72, nr. 4, 1941.
- NETEA, VASILE, *Țara Oașului*, București, 1940.
- OȘIANU, ROMULUS, *Câteva probleme referitoare la cultivarea pomilor fructiferi în Transilvania*, în *Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei*, vol. X, Cluj, 1978.
- PACALĂ, VICTOR, *Monografia comunei Rășinari*, Sibiu, 1915.
- POP, DARIU, *Mărturii strămoșești, note paleografice pe margini de cărți bisericești*, Satu Mare (f.a.).
- PRIE, OCTAVIAN, *Un sat românesc din Ardeal în străvechile sale întocmiri și obiceiuri*, Cluj, 1934.
- PRODAN, DAVID, *Iobăgia în Transilvania*, vol. I, București, 1967, vol. II, București, 1968.
- SCURTU, VASILE, *Cercetări folclorice în Ugocea românească (jud. Satu Mare)*, în *Anuarul Arhivei de folclor*, vol. VI, 1942.
- SZIRMAY, ANTON, *Szatmár vármegye fekvése, történeti és polgári eseményei*, II, Buda, 1810.
- ȚIȚĂ, AURELIA, *Fructele în alimentația populară în zonele Lăpuș, Maramureș și Zarand*, în *Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei*, 1965—1967, Cluj, 1969.
- TREJBAL, JIRI, *Sušarny ovoce na Slovensku (II část)*, în *Zborník Slovenského Národného Muzea*, LXVIII, Ethnografia, 15, 1974.
- VELCEA, ION, *Țara Oașului, studiu de geografie fizică și economică*, București, 1964.

FRUIT CARTING TRADE AMONG THE PEOPLE OF THE VILLAGE TÂRȘOLȚ (OAȘ COUNTY)

(Summary)

Lying in a depression area properly sheltered by gentle summits and having a mild climate, the Oaș County was always looked upon as a region particularly propitious for fruit tree growing. Under the circumstances of agriculture being insufficient for providing living necessities, fruit tree and animal growing have been the preponderant elements of the area economy. The carting of fruits and their sale in the villages of Sătmar and Carei Plains as well as in the markets of the neighbouring towns (Satu Mare and Carei westward, Viseu and Teceu to the north, Sighet to the East) have become a reliable method of completing the short agricultural farm produce. The author limited his analysis to a single, wellknown village, namely Târșolț.

In view of researching fruit carting in Târșolț the author made use of direct investigation. Thus he inquired old people of the village who practised the trade for many years, as well as younger inhabitants whose information contributed to the knowledge of some contemporary aspects of the problem. The author also used a questionnaire sent to several inhabitants of Târșolț and Aliceni ascertaining in this way the peculiarities of the trade in Târșolț, the favourable phisico-geographical frame, the importance and significance of interethnic and interzonal relations established between the carters and the people living in the plain villages. The author had also in view to what extent the economic relations established in this way have been of long standing and to what extent the reciprocal influences have been assimilated to the local folk culture or they remained singular, ephemeral cases.

For a better understanding of the trade and of its collateral phenomena, the author analyses in his work the specific aspects of fruit tree growing in Târșolț as well as of fruit production and its share meant for sale. Then there

are presented the means of carting, the way they would be prepared in view of doing the transport under the best conditions, the way the carters used to associate with one another. There are presented the routes preeminently followed, the course stages, the halting, watering or feeding places. Other aspects refer to the way some carters used to „share“ the villages and associate in fruit sale, in choosing the routes and villages, the way in which they sold the fruits and puffed the wares, how were the prices fixed for different categories of fruits. There are also mentioned some data concerning the individuals' behaviour, the way they used to discuss, which were particularly significant when crossing villages of Hungarian population. The circumstances under which the meetings between carters and buyers took place are important for the other aspect of the subject-matter, namely the interzonal relations and the reciprocal influences occasioned by them.

Fruit carting trade originated from the objective necessity of performing products exchange between agricultural areas on the one hand, and the hilly or mountaineous areas showing a deficit in cereal plants, on the other hand. The interzonal economical relations also led to cultural exchanges between the people of the respective areas. The author shows that fruit carting of the Oaş people has been only one of the ways that contributed to such contacts and influences. The latter ones have been numerous and have had a differing importance. Moreover, in various sectors of traditional life the influences have had a different weight. In architecture, for instance, which is to a greater extent dependent on occupations and geographical environment, as well as in textile production, the traditional line held out for a longer period. The new elements occurred in these compartments are detached from specific creations of the area, being easily identifiable.

Finally, the author shows that the few interethnic and interzonal influences identified in the rural way of life are of minor significance. The perseverance of holding out a series of archaic cultural and economic patterns has to be firstly explained by the zonal peculiarities including the geographical ones as well as by the psychological-social features of the people.

LIST OF PICTURES

1. Waggon with ladders and wattle used for fruit transport, standing in the market place of Negrești-Oaş, Satu Mare district.
2. Waggon with ladders and wattle, and a special prop for hay („șarogla“), standing in the market place of Negrești-Oaş, Satu Mare district.
3. Waggon with ladders. Târșolt, Satu Mare district.
4. Waggon shed in Cămărzana, Satu Mare district, at present being rebuilt in the Open-Air Museum of Transylvania in Cluj-Napoca.
5. Gheorghe Velețan, one of the best-known carters in Târșolt, Satu Mare district. Photo by Dumitru Irimieș, 1977.
6. Woman bearing fruit basket. Vama, Satu Mare district. Photo by D. Irimieș, 1977.
7. Old-fashioned house composed of living room, entrance hall and larder. Târșolt, Satu Mare district. Photo by D. Irimieș, 1977.
8. House composed of two rooms, parlour and halliway. Târșolt, Satu Mare district. Photo by D. Irimieș, 1977.
9. Pent roof house in Târșolt, Satu Mare district. Photo by D. Irimieș, 1977.
10. Shed for threshing. Cămărzana, Satu Mare district.
11. Bread kiln also used for fruit drying. Târșolt, Satu Mare district. Photo by D. Irimieș, 1977.

VALORIFICAREA PATRIMONIULUI ETNOGRAFIC AL MUZEULUI JUDEȚEAN SATU MARE ÎN EXPOZIȚIA DE BAZĂ

**DANIELA OLTEAN
ZOLTÂN TÔTH**

Anul 1992 a fost pentru Muzeul județean Satu Mare un an deosebit de rodnic, deoarece el a însemnat repunerea instituției noastre în circuitul muzeistic național, după o lungă perioadă de reorganizare. Cele patru (4) secții ale muzeului, artă, arheologie, istorie și etnografie și-au deschis larg porțile pentru toți cei care doresc să cunoască istoria acestor ținuturi sătmărene.

Atunci când am organizat secția de etnografie, am încercat să expunem tot ceea ce este caracteristic celor trei zone etnografice ale județului nostru: Țara Oașului, Câmpia Someșană și Codru, folosind în acest scop cele mai deosebite obiecte din zestrea noastră etnografică, zestre făurită de-a lungul anilor cu ajutorul colecționarilor, a iubitorilor de artă și cultură populară și bineînțeles a muzeografilor care au achiziționat de-a lungul anilor o mare parte din patrimoniul nostru etnografic.

Expoziția de bază, amenajată la etajul al II-lea al Muzeului județean, cuprinde 6 săli având următoarea tematică:

- SALA 1 — Port
- SALA 2 — Agricultură
- SALA 3 — Creșterea animalelor
- SALA 4 — Meșteșuguri țărănești
- SALA 5 — Activități casnice
- SALA 6 — Arhitectură. Interioare

Primă sală din expoziție (Pl. XXIV/1—2), am dedicat-o costumului popular, deoarece considerăm că portul este cel care exteriorizează cel mai mult caracterul etnic al unui popor, este cel care dă notă distinctivă, specifică fiecărei zone etnografice.

Am expus aici în patru vitrine costume populare din Țara Oașului, inclusiv din zona Ugocea, și anume:

- Costum femeiesc din Țara Oașului, localitatea Bixad
- Costum bărbătesc din Țara Oașului, localitatea Certeze
- Costum femeiesc și costum bărbătesc din Ugocea, localitatea Turț

Pentru Câmpia Someșană am repartizat 4 vitrine în care sunt expuse costume populare aparținând naționalităților maghiare și germane (șvăbești), precum și un costum de femeie bătrână. Repartizarea s-a făcut astfel:

- Costum femeiesc șvălesc, localitatea Petrești

- Costum bărbătesc șvăbesc, localitatea Petrești
- Costum femeiesc maghiar, localitatea Bogdand
- Costum bărbătesc maghiar, localitatea Bogdand
- Costum de copil maghiar, localitatea Arduș
- Costum bătrânesc de femeie, localitatea Someșeni.

Zona etnografică Codru este reprezentată prin 3 costume expuse în trei vitrine:

- Costum femeiesc din Codru, localitatea Homorod
- Costum bărbătesc din Codru, localitatea Cuța
- Costum de fată din Codru, localitatea Solduba

Alături de aceste costume, în patru vitrine sunt expuse clopuri, pene, zgârzi, cununi de mireasă, străiți și chimire oșenești, toate laolaltă aducând un plus de culoare și frumusețe acestei săli.

A doua și a treia sală (Pl. XXV/1, 2, XXVI/1) reflectă principalele și cele mai vechi ocupații ale băștinașilor ce locuiesc în extremitatea nord-vestică a țării noastre: agricultura și creșterea animalelor. La acestea se adaugă câteva din ocupațiile auxiliare: pomicultura, viticultura, albinăritul, pescuitul.

Sala a doua cuprinde câteva din principalele unelte folosite de țărani la munca câmpului: plug de lemn cu brăzdar de fier, grapă de lemn cu dinți de fier, furci de lemn, greble de lemn, coasă, seceri, îmblăcie, piue mari pentru cereale, mașină de tocat păioase, măsuri pentru cereale și alte obiecte folosite pentru prelucrarea și păstrarea produselor agricole. Toate acestea au fost achiziționate de pe întreg cuprinsul județului, reprezentând toate zonele etnografice.

Sala a treia prezintă una din ocupațiile de bază ale țăranilor ce locuiesc în aceste ținuturi: păstoritul, reprezentat prin cele mai specifice obiecte și accesorii folosite de păcurari și văjnicari. Sunt prezente obiecte confecționate în mare parte din lemn, cum ar fi: cupele pentru măsurat laptele, bărbânțe, cofe, fontare pentru caș, linguri de păcurari, găvane. În următoarele trei vitrine sunt expuse căldări pentru mulș, putini, străgetorii, și piese de îmbrăcăminte specifică păcurarilor.

Un obiect deosebit este lemnul întors, un fenomen vegetal anormal și rar întâlnit care era păstrat în gospodăriile țărănești cu scopul de a îndepărta forțele magice.

În această sală prezentăm și alte îndeletniciri țărănești practicate în județul nostru și anume: viticultura, pomicultura, albinăritul. Am expus 2 prese de struguri din localitățile Șandra și Homorodul de Jos (Câmpie și Codru), coșuri pentru cules struguri, butoaie, sărăoaie, reprezentative pentru centrele de viticultură de la Belciug, Rătești, Homoroad, Valea Vinului, Halmeu, unde se cultivă soiuri de viță de vie cunoscute sub denumiri ca nova (alb), roial (alb), Izabela (negru), delavar (alb cu roz).

Tot aici sunt expuse câteva obiecte folosite în pomicultură: culegător de fructe, leasă pentru uscat fructe, coșuri din scoarță de tei și cireș etc., precum și la albinărit: coșnițe din trestie și răchită, presă pentru faguri, captator de roiuri, afumător.

Sala a patra (Pl. XXVI/2) este sala meșteșugurilor, căci meșterii țărani sunt cei care au modelat argila, au prelucrat lemnul, au făcut plu-

gurile, au făurit primele unelte și instalații care au stat la baza dezvoltării tehnicii și industriei.

În patru vitrine prezentăm ateliere de tăbăcar, dogar, fierar, cu ustensilele aflate în dotarea acestora. Creația artistică populară în lemn are ca exponate reprezentative renumitele lăzi de zestre specifice zonei Codru și scaunele cu motive antropomorfe achiziționate din Țara Oașului.

Un loc aparte în această sală îl ocupă olăritul, ponderea cea mai mare revenind vestitului centru ceramic de la Vama (Țara Oașului) unde s-a produs și se mai produce și azi una din cele mai frumoase ceramici din România. În 12 vitrine am expus blide, oale, hârgauă, ulcele, oluri de nănaș, precum și câteva obiecte specifice centrelor ceramice de la Satu Mare, Carei și Tășnad. Am alăturat acestei colecții o roată de olărit, precum și unelte folosite la modelarea și ornamentarea ceramicii.

În sala a 5-a (Pl. XXVII/1) este prezentată una din cele mai intense activități casnice, prelucrarea fibrelor textile, alături de variatele ei produse care trebuiau să satisfacă numeroase cerințe, între care pe primul loc se situa confecționarea îmbrăcămintei, precum și realizarea țesăturilor folosite în locuința țărănească, toate acestea devenind cu timpul unul din cele mai importante domenii de manifestare a artei populare.

Din seria uneltelor folosite la prelucrarea fibrelor textile sunt expuse: două tipuri de melițe pentru cânepă, (meliță simplă și meliță dublă), călcător de fuioare, piepteni de diferite forme, furci de tors cu talpă și cu roată, vârtelnițe, rășchitoare, sucale.

În evoluția tehnicii țesutului apariția războiului orizontal a avut un rol deosebit, produsele textile fiind mai numeroase și mai complexe. Acest tip de război este prezent și în expoziție alături de o frumoasă colecție de textile de port și de casă, reprezentativă pentru ținuturile oșenești și codrenești: șterguri, desagi, spăcele, pindile, cămăși, pieptare, toate fiind rodul muncii și fanteziei creatoare a țărăncilor noastre.

Tot în această sală sunt expuse câteva din obiectele de uz casnic, folosite frecvent în gospodăria țărănească: călcătoare, durgalauă, maiuri pentru rufe, lingurare, blidare, rășnițe, prese pentru cartofi.

Ultima sală (Pl. XXVII/2) prezintă elemente specifice arhitecturii populare din județul Satu Mare și anume: ancadrame de geamuri cu fier forjat, ferestre cu leban, stâlpi de țârnaț cu frontar sculptat, diferite tipuri de stâlpi strunjiți și ciopliți, ancandrame de uși precum și un ghizd de fântână (draniță) octogonală, construită din bărne.

Atmosfera și ambianța prezentă în casele țărănești, am încercat să o prezentăm prin amenajarea a patru interioare caracteristice zonelor Codru, Oaș și Câmpie (maghiar și șvăbesc) (Pl. XXVIII/1—2; XXIX/1)

Piese de mobilier, obiectele de uz casnic, textilele decorative, icoanele pe sticlă, crează laolaltă o imagine care are puterea de a ne purta în lumea din care provin.

Pe peretele frontal al ultimei săli sunt prezente câteva obiecte de cult: prescurare, sfeșnice, cruci de lemn, rozare, veșminte bisericești, iar în final o troiță de lemn, datată 1946.

La ieșirea din ultima sală, pe un coridor lung de 50 m sunt înșiruite cele mai reprezentative lăzi de zestre din colecția noastră etnografică. Într-un intrând al acestui coridor este expus un teasc de struguri de proporții monumentale, provenit din localitatea Halmeu. Acest

teasc, construit în totalitate din lemn, datează din anul 1796. (Pl. XXIX/2).

Toate aceste obiecte expuse în secția de etnografie vin spre a dovedi priceperea prelucrării diverselor materii prime, armonioasa repartizare a culorilor și motivelor decorative, talentul creator și capacitatea țărânului nostru de a îmbina utilul cu frumosul. Expunând această zestre etnografică am încercat ca măcar o părticică din viața satului și țărânului nostru să poposească și aici. Ne dorim acest lucru cu atât mai mult cu cât această viață se stinge încetul cu încetul, lăsându-se acaparată de civilizația urbană. De aceea păstrarea acestor creații specifice artei și culturii populare românești capătă un rol major, atât de bine remarcat de G. Oprescu care spunea încă în al doilea deceniu al veacului nostru: „Toate aceste obiecte de artă națională constituind cel mai însemnat al nostru titlu de noblețe, se pierd. La mulți dintre țărani a dispărut înțelegerea și iubirea pentru prețioasele „vechituri“, care se aruncă la gunoii și se înlocuiesc cu produsele industriei moderne. (...) În aceste condițiuni, rolul nostru este clar indicat. El devine o adevărată îndatorire națională: păstrarea a tot ce a mai rămas“.¹

Această expoziție dorește să ducă la îndeplinire acest rol, precum și acela de valorificare cât mai judicioasă a creației populare și de popularizare a valorilor aflate în patrimoniul nostru etnografic.

LA VALORISATION DU PATRIMOINE ETHNOGRAPHIQUE DU MUSÉE DU DÉPARTEMENT DE SATU MARE DANS L'EXPOSITION DE BASE

(Résumé)

Cet article comprend le mod d'organisation du secteur d'ethnographie du Musée du Département de Satu Mare, la manière dont on a valorisé notre collection ethnographique.

Il y sont exposés des objets caractéristiques aux trois zones ethnographiques du département (Tara Oașului, Câmpia Someșană et Codru), leur répartition étant en 6 salles les suivants thèmes:

- Salle 1 — le port (costumes populaires)
- Salle 2 — agriculture
- Salle 3 — l'élevage des animaux
- Salle 4 — métiers paysans
- Salle 5 — activités dans la maison
- Salle 6 — architecture; intérieurs

Exposant cet héritage ethnographique on a essayé de faire revivre ici, même une partie seulement, la vie du village, et du paysan et de prouver son talent créateur et artistique.

¹ G. OPRESCU, *Arta țărănească la români*, București, 1922, pag. 72—73.

ARTĂ

DESPRE PROGRESUL SAU CRIZA TEHNICII ȘI TEORIEI ARTELOR SCHIMBĂRILE STILURILOR ARHITECTURII ȘI PICTURII

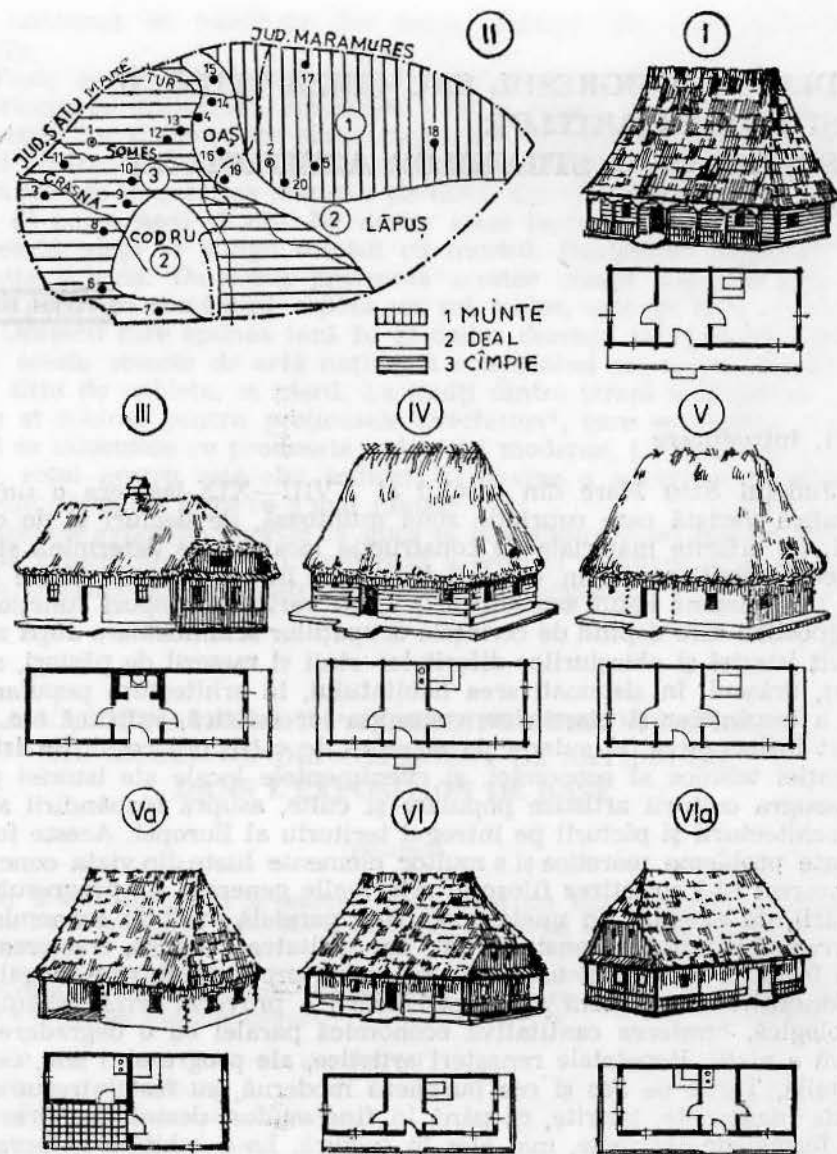
TÓTH BELA

1. Introducere

Județul Satu Mare din secolul al XVIII—XIX-lea, era o unitate geografică variată care cuprinde zonă muntoasă, de dealuri și de câmpie: 1. cu diferite materiale de construcție locale, care determină structura construcțiilor, cea în cununi de grinzi, în paiantă, și zidărie portantă din pământ bătut sau chirpici; 2. cu variatele scopuri funcționale al adăpostirii care depind de cerințele ocupațiilor schimbătoare după zone, potrivit istoriei și obiceiurilor diferitelor etnii și meserii de păstori, agricultori, orășeni, în sistematizarea habitatului, în arhitectura populară și cultă a locuințelor și bisericilor, concepția lor estetică, stilistică etc. Am studiat influențarea, și autonomia artei — de către progresul din istoria civilizației tehnice al economiei, și evenimentele locale ale istoriei politice, asupra culturii artistice populare și culte, asupra răspândirii stilurilor arhitecturii și picturii pe întregul teritoriu al Europei. Aceste foarte răspirate probleme teoretice și a multor elemente luate din viața concretă, am încercat să-l sintetizez filozofic prin legile generale ale progresului și stagnării, de exemplu în unele epoci este paralelă evoluția economică și creșterea cantitativă a construcțiilor, dar calitatea artistică, creșterea valorică în sfera culturii și umanului se opune progresului, este inegală cu ea. Concentrarea excesivă a industrializării a provocat criza urbanistică și ecologică, creșterea cantitativă economică paralel cu o degradare calitativă a vieții. Repetatele renașteri artistice, ale progresului laic, ca cea din Italia, Țările de Jos și cea burgheză modernă, au fost întrerupte de curențe manieriste, istorite, ca până în fine au fost destrămate prin ficțiuni formaliste-abstracte, mai ales în pictură. La o schiță a câtorva secole din istoria arhitecturii și picturii, studiul progresului necesită o sinteză interdisciplinară a unei istorii inovate a tehnicii — mai ales pictură — folosirea datelor din estetică, urbanistică, sociologia habitatului, teoriile științifice ecologiste și mișcările lor politice-democratice.

2. Construcția de locuințe și biserici în arhitectura populară și cultă

La începutul secolului al XVIII-lea la Satu Mare, construcția de locuințe era la nivelul arhitecturii populare. Au rezistat aici deselor inundații numai casele de paiantă cu schelet de grinzi, /1.153/ — vezi la

Note — la fel cum era menționată în zona vecină de peste frontieră „Nyírség” /2.484/ care împreună cu o parte a Maramureșului și a Sălajului, făcea parte din județul Satu Mare în secolul al XVIII—XIX-lea. Ținut geografic foarte variat care înconjoară orașul, fundalul său istoric, am avut ocazia să studiez acest vast teritoriu al fostei regiuni Maramureș, în anul 1962, la recensământul monumentelor de arhitectură, a fost pentru mine o revelație. Am găsit aici o mare varietate de locuințe, ale diferitelor etnii și biserici de lemn, artă populară română. Într-o lu-

crare de metodică a tipologiei /3. 207—208/ am promis că aici voi studia progresul tehnic, prezentând paralel arhitectura populară și cea cultă, apariția teoriilor artistice și răspândirea stilurilor — inclusiv și pictură — în toată Europa.

Cele trei tipuri principale de locuințe — care au o tradiție milenară — s-au format în cele trei zone geografice (II) munte, deal, câmpie potrivit cu însușirile materialelor de construcție locale, (traduc aici articolul /4. 874/).

(I) *Casa din cununi de grinzi*: este răspândită în secolul XVIII—XIX-lea în zona muntoasă a Gutinului și Maramureșului. Varianta veche este construită din bârne de brad necioplite, iar cea nouă din stejar cioplit. La ultima, pe una sau pe două laturi casa are prispă cu stâlpi, intrarea este printr-o tindă neîncălzită, situată între camera de locuit și cămara, pereții sunt netencuiți în exterior, protejate de streșini late și acoperiș în patru ape, șindrilită, cu pante înalte, repezi. La Cuhea (18).

(II) *Casa cu paiantă*: este indigenă în zona dealurilor în Oaș, Codru și în Lăpuș, precum și în Sălajul vecin. Prispă nu are stâlpi, baza zidului este protejată cu o umplutură de pământ de cca. 70×50 cm. Planul casei seamănă cu anteriorul. Pereții sunt tencuiți pe ambele fețe, și acoperișul de paie (jupi) deseori este în patru ape, sau cea de la câmpie are la fronton o pantă teșită.

(III) *Casă cu fronton*: s-a răspândit pe câmpie, construită din pământ bătut, chirpici sau cărămidă, are prispă cu stâlpi, sau fără, depinde de starea materială a beneficiarului. În plan tinda cu cuptor este intercalată între două camere de locuit, acoperișul de paie are o teșitură mică „kontytetö (în l. maghiară) /9.II.675/ La Vetiș (11) și Ady Endre, casa memorială (8).

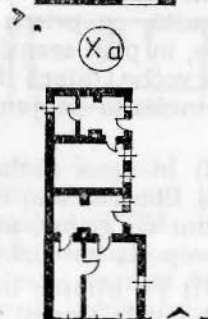
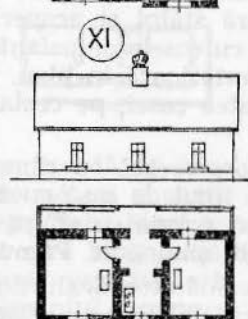
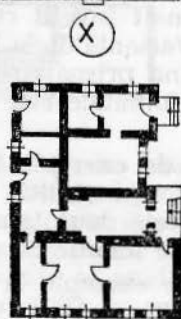
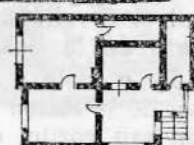
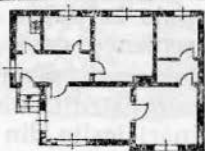
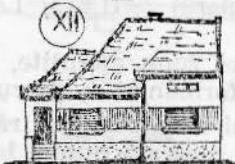
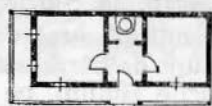
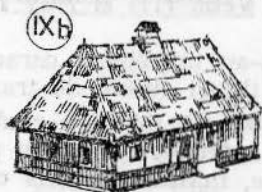
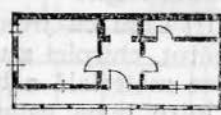
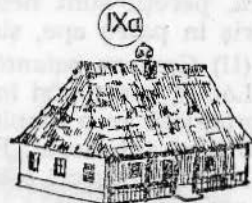
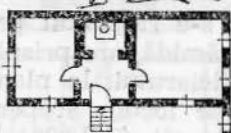
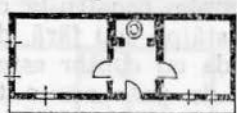
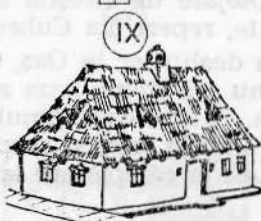
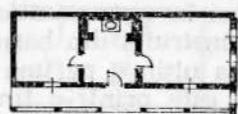
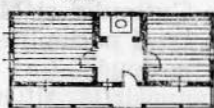
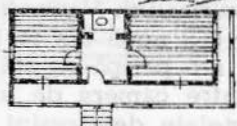
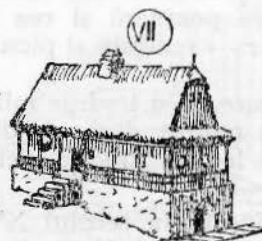
La întâlnirea celor trei zone amintite, s-au amestecat caracteristicile tipurilor de locuințe, formându-se patru tipuri rurale de tranziție.

(IV) La marginea zonei muntoase s-a răspândit tipul de casă construită din cununi de grinzi tencuită numai în interior. Planul cu prispă fără stâlpi și învelitoarea de paie în patru ape, înaltă, seamănă cu cea din paiantă de la dealuri. Asemenea casă se găsește la Surdești. (20)

(V) Pe o fâșie a zonei deluroase, vecină cu munții sunt două variante: cea de la Racșa (16) este construită din cununi de bârne subțiri de fag, frasin sau gorun, cu îmbinări ieșite din colțurile zidului, pe ambele fețe tencuită, cu prispă fără stâlpi și acoperiș înalt învelit cu paie, în patru ape, în plan seamănă cu casele de paiantă. Varianta de la Bixad (15) este mai veche, diferă de anterioara în plan, având prispă cu stâlpi și o tindă neîncălzită pe jumătatea casei, pe cealaltă jumătate este o singură cameră.

(VI) În zona dealurilor, vecină cu câmpia, de exemplu la Certeze (14.VI) și Ilba (19.VIa) este tipul de casă cu fronton, înșiruită, construită din cununi de grinzi, având prispă cu stâlpi pe cele două laturi ale casei, au acoperiș cu vârf teșit, șindrilit. Planul este identic cu anteriorul.

(VII) Pe câmpie în vecinătatea dealurilor, de exemplu la Remetea-Oaș (13.) sau la Orașul Nou (12.VIIa.) s-a răspândit o variantă a casei cu fronton înșiruită, șarpanta din jupi de paie la vârf are pinion. În tindă are cuptor. Prispă este pe una sau pe două fațade a casei, cu stâlpi sau

fără. Proporțiile sale diferă față de tipul III. în mărime, din cauza scheletului de paiantă.

Dintre tipurile de mai sus majoritatea aparține etniei române, cu excepția tipului III. și VII. care sunt ale etniei maghiare.

(VIII) Este un tip de casă nemțească, cu acoperiș „în două ape” ca la Ardud, cel din Baia Mare (2.VIIIa) are pinion deasupra frontonului.

(IX) La Satu Mare (1.IX.IXa) și la Viile Satu Mare (10.IXb) populația maghiară a construit case înșiruite, cu șarpantă în patru ape șindriluite, cu prispa pe una sau pe ambele fațade, ori cu stâlpi, ori fără la săraci. Șarpanta în patru ape era pentru a-l deosebi de casele nemțești. Casele erau construite de dulgheri, zidari germani lucrau din anul 1740; la Teghea, marcau cărămizi.

(X) Legate de evoluția caselor orașenești dau câteva exemple cu parter: La Satu Mare str. Cuza Vodă nr. 6., fosta casă memorială Petőfi construită la începutul veacului al XIX-lea, acum demolată. Dintr-un antreu central despărțit cu un perete de la bucătărie, erau alimentate sobele „oarbe” ale camerelor alăturate, având coș comun, cu afumător. Dintre cele trei camere comandate, cea mică era probabil a guvernantei, comunică cu bucătăria. În curte era locuința bătrânilor, o cameră bucătărie, antreu. Șarpanta era în patru ape. Cu un plan asemănător, mai modest, pentru două generații pe str. Ady Endre nr. 3. (Xa) era o clădire în stil baroc. La Satu Mare casele contemporane erau de tipul IX.IXa, și cele nemțești cu acoperiș în două ape.

(XI) Casa cu tinda centrală între două camere era în veacul al XIX-lea amplasată și de-a lungul trotuarului având trei ferestre și prispa spre curte. Antreul era frecvent despărțit de bucătărie cu o arcadă și perdea.

(XII) Ca o modernizare a tipului anterior, la începutul secolului al 20-lea structura de zidărie portantă modifică planul cu un zid median în locul „meștergrinzii” dublând lățimea casei. Când cuptorul a fost eliminat cu gătitura în bucătărie pe plită metalică, au cuplat canalizarea și apa cu baia, așezate spre curte. Pe fațada principală erau dormitorul, sufrageria și antreul, ultimul câteodată era dinspre terasa din curte. Casa era numită „cu două camere și confort” în l. maghiară „összkonfortos”. Când era construit independent avea șarpantă în patru ape, dar pe careva colț al fațadei s-a înălțat peste streășină un mic fronton cu fereastra podului, casa putea fii cuplată cu vecinul. Răspândirea ei în sate elimină arhitectura populară. Această întrerupere a progresului arhitecturii populare locale de locuințe, s-a extins și asupra arhitecturii populare a bisericilor de lemn. (Continuarea traducerii urmează mai jos). La un număr de 23 biserici de lemn construite în secolul al XVII-lea, după un secol de avânt în veacul al XVIII-lea s-au construit încă 34 biserici. În prima jumătate a secolului XIX-lea însă s-au construit numai 6, iar în a doua jumătate am găsit numai 4. În continuare se făceau și la sate biserici de cărămidă, asemenea cu arhitectura cultă a orașelor. După ocuparea județului de către monarhia habsburgică în anul 1711, au început favorizarea catolicismului în detrimentul protestantismului, se înființează episcopia din Satu Mare. Contele Károlyi Sándor comandant al principelui Rákóczi, după încheierea armistițiului începe din anul 1712 colo-

nizarea în județ a populației catolice germane (șvabi) în număr mare. O parte a populației rutene și române au fost convertiți la greco-catolicism. Înființarea mănăstirii bazilitane a cauzat jertfirea Vicarului Isaia în anul 1689, reușind construirea la Bixad numai în secolul următor împreună cu o biserică în anul 1774; biserica românilor este din anul 1760 și a rutenilor de la Carei din anul 1734, al lor, apoi a maghiarilor la Satu Mare în anul 1740 refăcută în anul 1903, în P-ța Eroilor revoluției, pe locul unei biserici grecești din anul 1600—1703 iar românii au construit biserica în anul 1799—1803, în locul ei pe str. 1 dec. 1918 au construit greco-catolicii actuala biserică în anul 1934.

Bisericile de lemn păstrate ca monumente, — exemplare cu renume mondial —, numai în două rare cazuri continuă tradiția bizantină în arhitectură, planul trilobat, transmit unele elemente de stil romanic și gotic. Am studiat amănunțit tipologia lor, această lucrare este amintită în bibliografia sintezei pe țară a tipologiei de prof. G. Ionescu /5.36/. În județul Satu Mare răspândirea lor — ca și la casele de locuit — s-a făcut continuând tradiția după modelele mai vechi, în jurul diferitelor centre de prototipuri, formând variante convenționale dar și câteva care continuă progresul tehnic prin inovații ingenioase, capodopere ale unor dulgheri. Stilul gotic, al renașterii și mai ales barocul au avut o înrăurire asupra sculpturii de lemn postbizantine, îndeosebi barocul a influențat pictura populară a bisericilor de lemn, zugravii Hodor Toader și mai ales Ștefan din Fișești în a doua jumătate al secolului al XVIII-le; comunicate întâi /6.53,54/ apoi, /7.89/, /8.57/. Influența stilului baroc și al renașterii s-a răspândit și în bisericile protestante, plafoane, mobilier, cu ornamentație populară maghiară, și amvoane de piatră a lui Sipos Dávid, aflate la Nadișul Hododului (1753), Hodod (1754), Apa (1759), Săcălășeni (1760), Tăuțimăgherăuși (1781). Din cauza excesului în preluarea elementelor de stil baroc, se consideră pierdute trăsăturile de bază a stilului postbizantin, — mai ales la zugravul Ștefan — producându-se un eclec-tism similar cu cea din arhitectura cultă a epocii. Până în primele decenii al secolului XIX-lea în bisericile de lemn pictura murală a fost făcută de pictori țărani localnici, apoi încep să lucreze tot mai des pictori proveniți de la orașe, posedând brevet de meșteri, ceilalți după anul 1802 trec la pictarea icoanelor de sticlă și vânzarea lor la târguri, am identificat numele și operele lor.

Din arhitectura cultă a secolelor XI—XII s-a păstrat — după o restaurare radicală — biserica în stil romanic la Acâș, iar la Căpleni și Sighetul-Marmației bisericăști complet reclădite. În număr destul de mare s-au păstrat biserici mici în stil gotic cu tavan de grinzi tencuit. Bisericile gotice mari aveau nava boltită din cărămidă, — care s-au prăbușit până în secolul al XVIII-lea, — la Tășnad din 1476, la Arduș din 1482, la Ieud din 1364, la Baia Mare din 1406, la Satu Mare până la 1798, ultimele trei au fost complet demolate. La Baia Mare în jurul pieții, din casele contemporane cu biserica amintită, s-au păstrat subsoluri și partere cu encadramente de uși gotice, însă etajele lor au dispărut, presupun pentru că erau din schelet de lemn în paiantă, cu zidărie nepor-tantă, perisabilă din chirpici. Asemenea construcții gospodărești, din pa-iantă cu contravântuiri în diagonală pe toată întinderea zidului, caracte-ristic germană, a fost și vechea Monetărie. Este posibil că introducerea

paianței a fost făcut de coloniști sași, sau de către călugări benedictini de origine franceză, deoarece rădăcina cuvintelor paiantă „patics“, (potici) este înrudită cu cea franceză „palaçon“. În aceeași piață s-a păstrat casa în stilul renașterii, al mamei regelui Matei Corvinul (Szilágyi E.) cu fațada schimbată. Stilul a fost folosit mai ales la conacele aristocrației, parțial păstrat la castelul-cetate din Medieșul-Aurit.

Economia județului a luat avânt după anul 1711, prima dată în mineritul aurului și a sării. Este reconstruită Monetăria de stat din Baia Mare, (1734) Statul înființează reședințele exploatărilor de sare la Coștiui și Ocna Sugatag, (1777). Transportul pe Someș a sării traversează orașul Satu Mare, care profită de un venit considerabil din vamă. Devine oraș bogat, fiindcă pe piața lui se schimbă mărfurile breslelor orășenești cu ale agricultorilor din ținutul întins din împrejurime. Piața Libertății din Satu Mare a primit forma sa dreptunghiulară între anii 1711—1723, după demolarea zidului cetății, care atingea colțul sud-estic, păstrându-se din cetate, un hambar de grâne unde au iscălit armistițiul. Demolarea s-a petrecut paralel cu secarea, îndiguirea Someșului între anii 1712—1723, brațul râului care despărțea cartierul „Németi“, au unificat orașul. Regularizarea completă a râului s-a încheiat în anul 1777. În orașul ferit de viituri construcția de locuințe — s-a început din cărămidă de mână, și după anul 1894 de la fabrică, în a doua jumătate a secolului au început să lucreze zidari germani, până atunci nici nu era breslă de zidari, lucrau la case dulgheri. /1.II.12/ Albia secată a Someșului din oraș a fost parcelată cu case și străzi. Pe latura vestică a pieții, pe colțul sudic s-a construit un han cu un etaj, „Zöldfa-vendéglő“ (1771) iar pe colțul nordic o clădire de locuit cu un etaj, a familiei Losonczi apoi Berencei Kovács. Pe latura nordică la mijloc a fost clădită Primăria veche „cu turn“, (1777). Pe locul acestor trei clădiri este azi: Casa-Albă, hotelul-Aurora, și hotelul Dacia. Pe colțul estic al laturii nordice s-a construit vechiul sediu al Poștei-telegraf, mai târziu transformat în han, care a găzduit și pe poetul Petőfi, clădire existentă și azi. Pe latura sudică, colțul vestic se ridică „Casa cismarilor“ (1830) pe colțul estic (lângă hambarul amintit) casa de locuit a familiei Vécsey (1791) azi Muzeu, iar la mijlocul laturii, Parohia catolică (1896). Până la sfârșitul secolului al XIX-lea în jurul pieții, și în străzile principale, după ce au fost canalizate, instalate cu apă și curent electric (1891) s-au construit clădiri mari cu două etaje, de închiriat. Avântul economic a orașului se datora nu numai industrializării capitaliste, începută după legea din anul 1872, dar mai ales din comerț de import, se înființează Camera industrială și Comerț cu sediul str. I. Maniu — str. Ștefan cel Mare, schimbând breslele în asociații a micilor meseriași. Au înființat Fabrică de morărit, cu aburi (1875), Fabrică de cărămidă (1894) cale ferată (1869), gară (1899), podul de fier (1890), primăria nouă (1890), Tribunal (1896), teatru proiectat de arh. Voit Arnold (1889) școala reformată (1890), bănci, case de credit; episcopia catolică construiește locuințe pentru preoți (1822) claustru de călugărițe (1839—1842), Parohia (1896) etc. Familii de comercianți îmbogățiți din importul mărfurilor industriale construiesc case masive pentru închiriat. Avântul dezvoltării economice în câteva decenii ridică în oraș un grandios șantier cu un volum cantitativ foarte mare, însă calitativ rezultă decădere, o inegalitate între viața culturală și artistică a întregii

Europe — de unde preluăm stilul arhitecturii — și nivelul progresului civilizației tehnice. Unilateralitățile acestei opoziții în cultura europeană a secolului, a fost criticat de Lukács Gy., Hermann I. și M. Florian.

Cu imperiul habsburgic după pacea din anul 1711 au venit maeștrii austriaci și italieni, care au răspândit stilul *barocului târziu*. Catolicismul este răspândit prin mănăstiri și biserici, la Căpleni /1711/ Baia Mare /1717/ Baia Sprie /1734/ Sighetul Marmăției /1775/ în stil baroc, la fel și castelele aristocrației, contele Wesselényi la Hodod /1763—1776/ contele Teleki Sándor la Coltău (găzduiește în anul 1845 familia Petőfi) contele Vécsei la Livada (azi Casa agronomului).

La Satu Mare prima biserică a fost construită de protestanți, în anul 1712, demolată în anul 1786, pe locul ei arhitectul Preilich Zsigmond a ridicat biserica reformată „cu lanțuri” în stil baroc, /1788—1807/ actualul monument 31.B.005. Este situată în piața Păcii într-o mică grădină împrejmuată cu lanțuri groase de fier. Fațada vestică cu un singur turn, este vizibilă în axul străzii I. Maniu. Capătul opus al navei este semicircular, nava are patru intrări înspre toate punctele cardinale. Dimensiunile turnului la bază, 7.10x7.10 m. înălțimea până la streșină 40 m. Ancadramentele, pilaștri și cornișele turnului sunt și azi cele originale. Dimensiunea exterioară a navei, 56,14x18.00x11.38 m ancadramentele exterioare și interioare au fost preluate de pe turn, cu ocazia renovării din anul 1955 făcut de către arh. Tóth Kálmán, au desființat rândul de ferestre mici inițial existente. A mai fost o renovare radicală, reparând urmele bombardamentului, executat de către Fodor G. în anul 1945—1947.

La Carei biserica reformată /monument 31.B.021/ a fost proiectată de către arh. Pithauer József în anul 1752—1792, cu ocazia renovării din anul 1960 arh. Tóth K. stilul baroc puritan-simplu, a fost „înbogățit” cu elemente mai accentuate la ancadramentele exterioare și interioare. Biserica catolică împreună cu mănăstirea ordinului piarist, alipit, a fost proiectat în stilul barocului austriac de către arhitectul vienez Rozenstingl F. în anul 1769—1779, /monument 31.B.019/ construit de contele Károlyi József, din piatra demolată a cetății Ecsed (Ungaria) al principelui Rákóczi. Este un monument excepțional de frumos, făcut în concepția barocă inițială, originală din timpul contrareformei, folosind efectele atractive ale fastului și bogăției, care contrastează cu simplificarea barocului, rezultate din puritanismul liturgiei reformate. Nava elipsoidală a biserici catolice este legată cu o ușă cu mănăstirea, ornamentarea interioară a navei concură cu biserici mai mari de la orașe. Pe capătul vestic are un singur turn, prăbușit la cutremurul din anul 1834, refăcut de către arh. Ybl Miklós în anul 1857—1860.

Palatul episcopal din Satu Mare (mon. 31.B.006) a fost terminat în *stilul clasicist* în trei etape, aripa vestică (1807), cea estică (1815), fațada principală intercalată la sud (1834), continuând aripa estică (1859 și 1893) aceste date au fost găsite în arhiva episcopală în proces-verbal în limba latină „Conscriptio 1822” comunicată de guvernatorul eparhiei Sipos Ferenc arhivar. Clădirea în formă de U are un etaj, lungimea fațadei principale este de 90 m, a celei vestice 40 m. În interiorul acestei aripi s-au păstrat urmele vechiului coridor de intrare. Înspre curte pe

ambele nivele sunt coridoare închise cu intrările în camere. Parterul are boltire cilindrică din cărămidă de mână, la etaj tavanul de grinzi este tencuit. Tipul de fațadă este moștenită din barocul târziu, simplificat cu ancadramente clasiciste drepte, împărțind cu pilaștrii câmpurile, în ax este scos în rezalit intrarea principală și deasupra o sală mare cu trei ferestre, fațada ei cu un timpan la acoperiș, are lățime de 16 m. Este o clădire frumoasă, bine proporționată.

Biserica catolică situată la Satu Mare piața Libertății mijlocul laturii estice, inițial a fost mică și cu un turn, construit în anul 1789—1797, în repetate rânduri a fost lărgită, terminând actuala Catedrală (monument 31.B.003) în anul 1828—1837, iar fațada cu cele două turnuri a fost proiectată de către arh. Hild József (1858), considerată de către prof. arh. G. Ionescu cea mai reușită fațadă a clasicismului Ardelean. Dimensiunile turnului la bază este 7.40×7.10 m înălțime până la balcon 45 m lungimea interioară a navei și a sanctuarului 54.60×12.60 m diagonala cupolei centrale 12.30 m. La întretăierea în cruce a navei, sunt alipite două apside laterale semicirculare, acoperite cu jumătăți de cupole, în axul întretăieri cu nava principală este cupola fără tambur, pe pandantive. Acoperirea exterioară este elipsoidală, cuprinzând laolaltă cele trei cupole interioare, rezultând acoperiș în cupolă cam disproporționată. Deasupra altarului este o cupolă mai mică, nava este imprejmuită cu cornișe late, întrerupte cu pilaștri și arcuri mari. La intrarea principală în navă perechi de stâlpi susțin corul cu orga, în exterior sunt șase stâlpi mari cu capitel compozit, susținând un timpan. Între amvon și navă este o balustradă și altarul din marmoră, în rest sunt imitații. Colateral balustradei sunt câte o sacristie, alipită de exteriorul sanctuarului, și etajată, are câte un portal din exterior frumos cu stâlpi și timpan. Frescele interioare din cupolă sunt pictate de către Riedl János, au fost destul de însemnate dar restaurările le-au devalorizat. Arhitectura sa interioară este asemănătoare cu catedrala din Szombathely (Ungaria) /9.II. 356/ proiectată de arh. Melchior Hefele în stil „baroc clasicist“, considerată cel mai monumental interior din Ungaria, datorită raportului între lățime și înălțime, deformată la Satu Mare.

S-a construit la Satu Mare piața Libertății colțul sud-estic, în stilul istorist *neogotic* casa familiei Vécsei (azi monument 31.B.002) în anul 1791—1842 sau 1846, în vecinătatea curții sale este clădirea unde s-a încheiat pacea în anul 1711, de altfel clădirea este neimportantă. Parterul are boltire mănăstirească, etajul cu tavan de grinzi tencuit. Ancadramentele fațadei principale sunt ogive de piatră.

Familia contelui Teleki a construit la Pribilești un castel neogotic. Familia contelui Károlyi a construit la Carei castelul (monument 31.B.020) transformat în anul 1794 dintr-o cetățuie, forma actuală proiectată de arh. Meinig Artur în anul 1894. Situat într-o grădină frumoasă, clădirea este pătrată, imprejmuită o sală de festivități central de 18×18 m în exterior 50×57 m având înspre curte două aripi. Parterul fațadei principale are boltire mănăstirească, iar la celelalte fațade tavan de grinzi tencuit la parter și la etaj, în sala festivă grinzile sunt aparente cu casete ornamentate, pictură populară maghiară, iar în câteva săli la etaj stucă baroc. În sala festivă, o scară de lemn interioară circulă cu balcoane deschise împrejurul sălii, având arcuri în forma mânerului de coș, la parter

sunt două șemineuri din marmoră artistice, stil italian și englez. Este o sală frumoasă reprezentativă. Pe cele patru colțuri exterioare ale acoperișului, sunt câte un coif cilindric, unul dinspre fațada posterioară este un bastion, cu o capelă în el, având interior și exterior neogotic, la fel și fereastra sălii festive de pe această fațadă. Portalul intrării principale cu arcade în forma mânerului de coș, susțin un balcon mare deschis care este încadrat pe două lături, pe fațada principală, cu ferestre în bowendow, iar deasupra lor pe acoperiș cu coifuri piramidale. Cele două intrări laterale au trecerea peste un șanț cu apă, cu câte un pod. Toate aceste elemente de stil istorist, — după dorința scrisă a beneficiarului —, dau castelului aspectul medieval al unei „cetăți cavalierești“. Este caracteristic amestecul eclectic a stilurilor, având scopul să pară străvechi și romantic.

Tribunalul de la Satu Mare (monument 31.B.004) a fost construit în anul 1894—1896 în stil neoclasicist, cu un fast bogat fără intenții simplificatoare, cu o serioasă raționalitate, obțin un efect sobru, serios, demn unui palat de justiție. Planul îmbunătățit recent, corespunde funcției. Clădirea impozantă cu două etaje, format din trei corpuri, este vizibilă în axul străzii Horea. Două curți interioare sunt împrejmuite cu două corpuri pătrate de clădiri, au coridoare închise spre curți, la ambele niveluri, cu intrări în numeroasele săli, este o scară principală și una secundară, al doilea corp pe fațada estică, alungit spre nord este aripa clădirii folosită ca penitenciar. Clădirea construită din cărămizi de fabrică, are planșeuri la toate nivelurile din boltire de cărămidă pruscă, între grinzi metalice. Piața Libertății împreună cu str. Ștefan cel Mare, (ansamblu monument arhitectural 31 (001 și 002) are majoritatea clădirilor în stil istoricist, Parohia catolică pe piața Libertății nr. 20 are o fațadă frumoasă în stil neorenesans, celelalte sunt eclectice, amestecă stilurile, probabil după dorința micii burghezi orgolioase de bogăția lor.

Stilul „Arta 1900“ s-a răspândit cu o repeziune extremă între anii 1855—1920 din Anglia și Franța în toată Europa, America de nord și Japonia, și a dispărut la fel de rapid. În perioada înfloririi stilului este preluat la proiectarea Hotelului Panonia în anul 1902, de către unii elevi ai arh. Lechner Ödön, azi Hotel Dacia (monument 31.B.001) în stilul „floral“. Este o clădire în formă de U, cu două etaje, pe o parte locuințe separat servicii. Fațada principală de lungime 37 m, cea laterală de 77 m. La parter este un restaurant, partea ei centrală acoperită cu un luminator metalic. Pe fațada posterioară clădirea este închisă cu un corp cu un singur etaj, în care este sala de dans, azi de concerte. Zidăria cu planșeuri cu boltiri prusace între grinzi metalice, sunt susținute în sălile mari ale vechiului restaurant, cu stâlpi metalici, funcționalitatea modernă a planului său, bucătăria la subsol, încălzirea cu aer de aici, la timpul lor erau foarte raționale și moderne. A meritat să fie în anul 1962 propus ca monument, dar din păcate neamintit în cartea lui P. Constantin. Fațada principală, restaurantul și mai ales sala festivă de dans au ornamentația populară maghiară amestecat alocuri greșit cu elemente arhaice indiene, care nu s-a dovedit locul de baștină al ungurilor, arhitectul Kós Károly l-a eliminat din stilul „foral“. Ancadramentele de uși și ferestre, reliefurile de stucco, piatră artificială, plăcile ceramice, balcoanele, at-

tica etc. au ornamente inovate original, floral cu ductul linear „vitalistic“, evitând iraționalismul inerent, cu un simetrisim raționalist, concepție creată de către un arh. renumit Lechner Ödön.

Pe piața Libertății, latura vestică colțul sudic a fost construit în anul 1911—1912 Casa Albă proiectat de către arhitecții Földes Ede și Schiber Miklós, în stilul „Arta 1900“ varianta „geometrizantă“ asemănător cu împărțirea în câmpuri mari geometrice, placate, al fațadei „Quadrate“-le Palatului Stoclet din Bruxelles proiectat de arh. J. Hofmann în anul 1905./11.16/. Clădirea construită de către primăria Satu Mare, pentru locuințe închiriate, are două etaje, trei curți interioare sunt înprejmuite de clădire cu tot atâtea scări principale, și scară metalică secundară de serviciu, la toate etajele sunt spre curte balcoane deschise suspendate, cu intrări la colțuri în apartamente cu câte 3—4 camere. Planșeele tuturor nivelurilor sunt din boltiri prusace, cu traverse metalice.

Liceul principal catolic azi Eminescu, a fost construit în anul 1911 de către proiectant arh. Kotal Alfréd, în stilul „Arta 1900“ varianta „geometrizantă“ asemănător cu Școala din Weimar, proiectat de către Van de Velde în anul 1906/11.372/. Liceul Eminescu are două etaje, clădirea în formă de L. coridoarele ambelor nivele spre curte sunt închise, cu intrări la clase și câteva săli mari. La parter pe extrema unei laturi, sunt birourile, sala profesorală și locuința directorului, pe extrema opusă a clădirii este sala de gimnastică și locuința portarului. În colțul dintre cele două aripi este o scară largă și holul ornamentat. În aceeași variantă a stilului „Arta 1900“ la Satu Mare s-a construit: „Asociația micilor meseriași“ în anul 1911, azi Cinema Popular. „Fabrica de pâine“ azi Internatul Liceului Kölcsei, colț str. Caișilor—N. Stănescu, „Internatul Pazmany“ colț str. Zudphen—G. Grigorescu, „Școala Comercială“ azi Spitalul vechi, construit de către Erdelyi G. pe piața Eroii revoluției, și două clădiri de locuit Grădina Romei, str. Traian.

La locuințele urbane fără etaj, au fost asimilate în secolul XIX-lea rezultatele arhitecturii populare, încât la finele secolului se răspândește tipul de casă „cu două camere și confort“ dominând nu numai orașul ci și satele. După eliberarea de sub fascism (1945) pentru adăpostirea populației înmulțite încep construcții de blocuri, pe terenurile virane str. Traian, str. Cuza Vodă colț cu G. Lazăr, str. Ștefan cel Mare colț cu str. Marseleza (pe locul breslei jocarilor). Populația dublată față de cea din anul 1944, este cazată în cartiere noi, cu blocuri prefabricate tipizate, cu un confort minim, provocând uniformitate excesivă, până la nedeosebirea blocurilor, străzilor, cartierelor și chiar a orașelor. S-a pierdut stilul național, și în criza urbanistică locatarii acestor cartiere s-au înstrăinat de natura virgină și mai ales de la viața socială, pentru că în aceste „cartiere dormitoare“ locatarii abia își cunoșteau vecinii, se dușmăneau, nu aveau nici timp nici spațiu la întruniri. Congresul Uniunii Internaționale al arhitecților din anul 1981 de la Varșovia într-o declarație, și discuții au condamnat „tehnologiile grăbite“ industrializarea excesivă, nimicirea tradițiilor sociale și estetice naționale a diferitelor etnii și popoare, uniformizarea stilului internațional „parașutat“ în toate țările. /50.62,64/. Când protestul arhitecților contra nimicirii tradițiilor naționale a fost răspândit în publicitatea mondială, a stârnit o indignare generală distrugerea tradițiilor etnice a satelor din România, silind săteni să locu-

iască în blocuri cu confort minim. Mulțimea populației din Timișoara și București în zilele 16—22 decembrie 1989, s-au răsculat și au înlăturat dictatura cebașistă. S-a dovedit că problemele crizei urbanistice și ecologice, sunt în mare parte sociale și politice, și mai puțin vor fi rezolvate pe cale estetică a stilului, cum a încercat curentul postmodern în arhitectură. În țările est-europene instaurarea democrației și a pieței libere va asigura întreprinzătorilor individuali, cu ajutorul proprietății vor putea construi pentru nevoile lor personale, clădiri cu confort diferențiat nevoilor individuale, încăperi, ateliere pentru diferite meserii, comerț, jocuri, sport, hobby, și servicii speciale, înlăturând uniformitatea. Dacă casele și serviciile cartierelor vor putea servi nevoile tradiționale și obiceiurile diferitelor etnii, se vor învia stilurile naționale, iar din interferența lor se va naște stilul Ardelean, visatul proiect al arhitectului Kós Károly, folosind tot ce s-a dovedit viabil din arhitectura modernă și cea industrializată. În toate țările contemporane se intensifică activitatea cluburilor științifice-ecologice, și a partidelor politice care luptă pentru înlăturarea crizei urbanistice-ecologice. Menținerea dreptului la libertatea gândirii și a cuvântului, a controlului civic, care asigură înlăturarea poluării mediului ambiant precum și degradarea biologică și cea culturală. Realizarea acestor țeluri va putea fi asigurată numai de Constituții și Legi despre dreptul la egalitate în fața legii și în morala civică, dreptul la întruniri, la libertatea cuvântului și presei, a științei, la apărarea proprietății, la apărarea colectivității etnice și autoapărarea personală, asigurată de lege și garantată de controlul unor foruri internaționale asupra constituționalității. Constituțional va trebui să asigure o legislație care împiedică întreprinderile de stat și particulare să nu poată beneficia de profituri din afaceri care provoacă daune în viitor, periclitează prosperitatea vieții consumatorilor de pe piață. Astfel vor asigura un „progres posibil” preconizat în Raportul Brotland de la Conferința mondială din Rio de Janeiro, 1992.

3. Schimbările și stagnările stilurilor în Europa

Apariția unor stiluri schimbătoare, și originea repetatelor renașteri realiste laice, îl voi schița în raport cu progresul civilizației tehnice generale care indeosebi în epoca burgheziei moderne determină răspândirea lor în Europa — ajungând întârziat și în județul nostru — și în alte continente când acestea au atins nivelul economic potrivit. Pe lângă urmărirea legăturii dintre teoriile și stilurile artistice pe de o parte, și evoluția tehnică pe altă parte, evidențiez și autonomia celui dintâi.

Întâietatea arhitecturii de lemn preconizată de către Vitruviu, a fost recunoscută și de către Goethe în anul 1772. El a dedus din structura construcțiilor din lemn, rolul grinzilor, stâlpilor, pilaștrilor, acele „principii logice” care au fost transpuse în arhitectura de piatră gotică. Teoria a fost dezvoltată în opera arhitectului Hirt, și apoi teoretizată de către Fichte, aprofundată de către Hegel. /12.II.244, 245, 247, 250/. Teoriile de mai sus au fost aplicate și în alte lucrări mai recente, și în articolul meu „Tip și funcțiune...” traducerea ei urmează /4.874/: Structura din „cununi de grinzi” (IV) apare la noi din neolitic; prima dată din bârne necioplite, deoarece cioplirea necesită topor de oțel. Contem-

poran cu el este sistemul în cartăți din grinzi verticale înfipite în pământ. Asemenea construcții s-au păstrat la noi numai la anexe gospodărești, de exemplu șura la Muzeul-satului din Negrești-Oaș. Scheletul de grinzi al paiantei, în județul Satu Mare a fost probabil introdus de coloniști sași în secolul al XIV-lea, sau beneditini francezi.

Virgil Vătășianu a dedus din însușirile materialului, originea formei rectangulare a caselor construite din cununi de grinzi. Așezate orizontal una peste alta, au o stabilitate bună numai dacă sunt încheiate la colțuri în dreptunghi, rezultând camere pătrate. Oprirea dislocării /15.60/ zidului extern se face prin rezemarea lor cu ziduri interioare transversale, încheiate pe tronsoane scurte, rezultă camere mici. Din cauza putrescibilității, zidurile scunde sunt ferite de ploii cu streșini joase și late, cu acoperiș înalt în patru ape. Pentru ușurarea uscării, exteriorul zidului nu este tencuit. Au fost făcute ferestre mici, să nu fie tăiate decât două grinzi. Ferestrele așezate pe două laturi ale casei și mai ales ușa sunt ferite de viscol cu câte o prispă lată. Virgil Vătășianu susține că nervurile de piatră gotice sunt portante, iar zidăria și boltirea ușoară sunt umplutură, funcțiile s-au separat la fel ca și în structura paiantei. Din greutatea boltirilor romanice în cruce, au rezultat neajunsuri statice, pe care au reușit să-l depășească cu boltirea gotică cu nervuri. Aceste boltiri ușoare, puteau fi executate la o mai mare înălțime, de pe o schelărie orizontală fixată în pereți, fără stâlpi verticali. Suprafețele mari de zidărie neportantă au fost străpunse cu ferestre uriașe. S-a mărit spațiul de adăpostire, și în sens vertical au depășit de multe ori modulul omenesc, în consecință se simțeau în inferioritate față de înălțimea „cerului”. Spațiul de locuit s-a mărit și la tipul VIIa, dar mai ales la clădirile cu etaj din paiantă, construite în epoca goticului. Virgil Vătășianu susține că și la construcțiile de beton armat, cu ajutorul stâlpilor și cununilor portante și zidăria neportantă a fost mărită suprafața de adăpostire, la dimensiunile blocurilor de locuit și a Zgărie-norilor. Numai în acel caz duc la progres descoperirile, dacă ele elimină limitele structurii vechi și neajunsurile adăpostirii, deci când structura din materialul nou, îmbunătățit perfecționează adăpostirea și stilul. Astfel s-a întâmplat în arhitectura populară, în cea romanică și gotică. Când însă vechiul material și sistem au fost „tranziiți” adaptate la noile cerințe, sau se naște ceva cu „totul” nou, după aceasta decădea arta greacă, a renașteri și cea modernă.

În cursul evoluției milenare a tipurilor de case populare locale s-au dezvoltat puțin formele lor, tot atât de puțin ca și viața agricultorilor. Diferitele zone de altitudine cu păduri specifice, favorizau anumite structuri, ori din cununi de grinzi de stejar, ori paianta de fag, ori lipsa lemnului pe câmpie răspândea zidăria portantă din pământ bătut, chirpici sau cărămidă. Când însă obiceiurile convenționale locale determină forme de „tranziiție”, diminuându-se rolul materialului și inovației, acolo apar simptomele stagnări și a crizei. Haser A. spune că separarea materialului și a formei duce la unilateralitățile instrăinării. La tipurile de case populare de tranziție (IV—VII) și în arhitectura cultă găsim repetarea conservatoare a stilurilor vechii și ecletism. Tipul de tranziție numit „casa cu două camere și confort” au întrerupt continuitate progresului arhitecturii populare locale.

Ce este cauza acestei crize, legată de scop-funcție și valoarea estetică?

Scopul casei este adăpostirea. Aristotel constată că aceasta determină forma clădirii de locuit, creată de arhitect, deci casa nu este numai suma materialelor de construcție. Planul locuinței depinde de program, adică funcția conformă scopului. Poate fi bine urmărită în arhitectura populară schimbarea programului de locuințe paralel cu transformarea modului de viață. Așezările păstorești erau răsfirate, casa păstorească cu o singură încăpere este cea mai simplă, l-am găsit de exemplu la Bixad (15). Tipul de casă a crescătorilor de animale mai dezvoltat are o curte specific împrejmuită de către diferite anexe gospodărești, numit „ocolnic“ iar în l. maghiară (akol) este „Baromudvar“ răspândit în județul Satu Mare în Lăpuși, în județul Sălaj, Bihor și Hunedoara. Adaptându-se la necesitățile agricultorilor, planul cu tinda intercalată între două încăperi și în față cu un pridvor s-a răspândit în toată țara. Situația centrală a tindei se explică cu funcția sa complexă. În tindă este antreul și bucătăria, locul cuptorului de copt pâine cu coș comun al casei care servește și ca afumător. Intrarea la pod este din tindă. Până în secolul al XIX-lea toate casele rurale și cu puține excepții și orașene, erau de acest tip. Populația română a modificat acest plan, lasând tinda neîncălzită. Prispa cu stâlpi s-a format conform nevoilor agricultorilor, servind la protejarea ușii și ferestrelor și pe lângă aceasta poate fi depozit temporar și uscătorie. Arcadele pridvoarelor seamănă cu coridoarele deschise și porticul conacelor sătești renașcentiste.

Schimbarea funcției reflectă și schimbarea denumirii de tindă, care în limba maghiară este „pitvar“ antreu-bucătărie provenit din slavonă, pridvor în l. română denumeste prispa, târnaț. În arhitectura populară românească în camera de locuit au mutat un cuptor special, pe care se poate găti în ceaun, mai nou pe plită în vase și totodată servește pentru încălzit. Tinda încălzită, cu un cuptor de copt pâine-originală din zona de câmpie — datorită poziției sale centrale și funcției complexe, este mai veche. Stabilirea originii acestor tipuri de case este o problemă complicată. Cuvintele târnaț (tornác) pridvor (pitvar), cămniță (kemence) în limbile română și maghiară sunt de origine slavonă. Ordinul benedictin de origine franceză în secolul al X-lea avea mănăstire în nordul Tisei, răspândeau noile metode de agricultură, și arhitectură, probabil ei au transmis de la populația autohtonă slavonă denumirile slavone din agricultură și arhitectură. Stabilirea origini elementelor autohtone al arhitecturii de lemn, și sursa de unde au fost preluate, necesită multe cercetări. Este cert că sunt anumite caracteristici amintite din cauza cărora se pot distinge clădirile de locuințe și biserici al etniilor române, maghiare, germane, ucrainiene etc. Pe lângă acest fapt poate fi deosebit chiar și situația ierarhică socială a beneficiarului din colorația veche a casei aristocrația și biserica aveau clădirile vopsite în alb, meseriași liberi aveau case galbene, și iobagi vopseau în culoare albastră.

În cazul așezărilor de agricultori, la casele aliniate la marginea drumurilor, casa de tip I. a fost modificată în sens că a fost plasată lângă trotuar cu latura îngustă a casei, având un fronton și acoperiș teșit. Dacă se păstrează între trotuar și casă o mică grădină, se păstrează și prispa care protejează ferestrele, sau în zona deluroasă aici este intrarea în piv-

niță, Baia Mare (VIIIa.) Remetea Oașului (VII) Hodod (7). La casele înșiruite lângă trotuar, dispăre prispa și o înlocuiește o streșină îngustă sub fronton.

Oare este progres în arhitectura populară?

Structura din cununi de grinzi și cea de paiantă au evoluat în cursul istoriei milenare, doar în câteva variante. Statica limitată a variantei vechi a fost depășită cu o inovație care o îmbunătățește — conform noilor scopuri al adăpostirii — devine o nouă structură. Schimbările în arhitectură au fost extraordinar de lente, totuși optimizările duceau la un progres. Teoriile funcționaliste atribuie pe de o parte materialului, pe de altă parte scopului un rol determinant unilateral, din care rezultă la primii un progres mecanic, la al doilea negarea progresului. Progres este numai atunci dacă noul inovat depășește vechiul tradițional în îmbunătățirea calității adăpostirii, realizând o corelație între structura-materialului și forma (stil-distribuție) conform cu scopul cerut de artă și diferitele nevoi vitale și gospodărești. Această corelație depinde nu numai de la progresul tehnic dar și de la geneza generală a artei și culturii. Permanența valorilor estetice, a idealurilor tradiționale urmate ca modele, corelat cu variabilitatea lor cauzată de progresul tehnic și social, este un proces ireversibil. Creativitatea inovatoare este liberă numai atunci când nu sunt determinate „orbește” de materiale și de unelte, nici nu ne acomodăm numai la limitele lor, ci atunci numai dacă conștienți de scopurile noastre, căutăm depășirea limitelor, optimizarea continuă. Viitorul arhitecturii populare depinde de continuitatea progresului, depășirea tradiției vechi de către inovația noutății. Diferitele tehnici vechi de construcție, și metodele de pictură, persistă lângă cele perfecționate mai noi și mai bune, sunt menținute în folosință; forma și stilul adecvat vechi nu pot fi amestecate eclectic cu cele noi. (Am terminat traducerea articolului) /4.874 .

În toate lucrările mele am căutat să formulez legile evoluției tehnice ale arhitecturii și picturii, concepută ca niște invenții, având scopul să depășească limitele materialelor, inconvenientele care împiedică realizarea țelurilor artistice și estetice de stil.

Evoluția tehnică este dublu determinată, pe de o parte execuția depinde de la anumite însușiri ale materialelor de construcție, pe de altă parte proiectarea depinde de scopurile funcționale, anume adăpostirea adică mărirea spațiului locativ potrivit cu necesitățile modului de trai amintit /păstoresc, agricol, orașenesc/ conform unui program al locuinței adecvată vieții. Dialectica progresului tehnic, atât în arhitectură, cât și în pictură, se manifestă prin inovații, când optimizăm vechea ordine funcțională, cu adaptarea materialelor și sistemelor noi de construcție, respectiv cu metode de pictură, înlăturăm /negăm/ tot ceea ce limitează mijloacele vechi în executarea scopurilor estetice și nevoile stilului. Pentru crearea stilului nou s-au inventat noile mijloace. În consecință, creativitatea nu este o acomodare la determinismul materialelor, ci este o optimizare finalistă, relativ liberă, în care se dezvoltă corelativ atât tehnica, cât și stilul.

Existența progresului tehnic în artă a fost acceptată de mai mulți cercetători (Wolfflin, Pareyson, Francastel) dar fără să fie recunoscută

întâietatea materialului și corelația sa dialectică cu scopul. Interdependența pe de o parte între acest progres și pe de altă parte între scopurile și stilurile au rămas probleme foarte controversate. Progresul tehnic este în centrul tuturor lucrărilor mele apărute, /13.181/, /6.53//4.874/ și proiectatele eseuri despre tehnica picturii, și evoluția civilizației în corelație cu schimbările și stagnările în artă.

Am găsit în filosofia greacă puține, dar importante teze despre progresul civilizației tehnice, mai multe la Hegel, dar și la urmași săi Riegl, Dvorac, Croce polemizând cu materialismul mecanicist Viollet le Duc, Semper. În țara noastră s-au ocupat cu tehnica printre altele, G. Ionescu /14/ Virgil Vătășianu /15/, Gy Sebestyén în Korunk, 1985/2.178 a scris că la stabilirea epocilor în istoria arhitecturii, tehnica are un rol mai important, decât stilul, cea ce îndeplinea acest rol până în prezent. Consideră că ar trebui rescrisă istoria ei în spiritul progresului tehnic. Dacă putea risipi dubiul mai multor cercetători cu privire la existența corelației între schimbarea stilurilor și a progresului tehnic, ar fi necesar o și mai nouă rescriere a istoriei. Gh. Sebestyén scria: „... trecera de la lemn la piatră ca material de construcție... s-a petrecut în Grecia, după ce a fost salvată în arhitectura din piatră sistemul cununilor de grinzi și stâlpi, în care se utiliza anterior bine caracteristicile fizice a lemnului, (deși piatra nu rezista momentului de incovoiere, încât grinziile au fost scurtate și stâlpii duși mai aproape) arhitectura nouă a preluat elemente plastice mai vechi, precum a fost observat de către Vitruviu, „De fapt așa s-a întâmplat că deschiderea mare a spațiului interior al bisericilor, s-a putut acoperi numai cu șarpantă de lemn, astfel dedesubtul steșinei pe antablament ca denticuli, se repetau ca ornamente. Bisericile egiptene nu aveau spațiu interior, era o pădure deasă din stâlpi, din cauza grinzilor scurte. Când B. Zevi susține că stilul arhitecturii grecești a fost determinat de lemn /16.177/ și nu de piatră, nu ia în considerare limitele amintite a pietrei. Virgil Vătășianu a expus rolul acoperirii: „... De soluționarea din punct de vedere tehnic problema acoperișului depindea de amploarea spațiului interior, soluții care au deschis apoi căi neprevăzute nu numai pentru ridicarea lăcașurilor de cult, ci și pentru întreaga evoluție a artei de a construi.“ /17.1.38/. Acoperișul are rol și cu greutatea lui, am amintit o consecință, dizlocarea bănelor /18.60/ sub greutatea acoperișului, limitează mărimea și forma dreptunghiulară a camerelor, rezultată din încheierea stabilă în dreptunghi la colțurile grinzilor, precum și ancorarea zidurilor externe, cu ziduri interioare transversale. Cu introducerea meștergrindei — cu grinzi transversale peste ea — casa agricultorilor a devenit de două ori mai lată decât cea păstorească. Acoperișul în patru ape, având poale, streșini largi, și pe una sau două laturi pridvorul funcționează ca o lărgirea a streșinei care protejează de viscol ușile și ferestrele, precum apără zidurile exterioare de intemperii, dacă ele se limitează cu: „... pereți cât mai scunzi posibil“. L-au depășit radical — din cauza riscului dislocării cununilor — schimbând sistemul de cununi în paianță, anume între o talpă și o cunună sunt puse /cepuț/ stâlpi de lemn cu nut, rezemați cu „șesuri“ /contravânturi diagonale/ între ele în nut sunt așezate scânduri cu uluc, sau nuiele, ori chirpici /vălătuc/ zidărie de umplutură nepoartantă. Prelungirea stâlpilor permitea înălțarea mai multor etaje, adică mărirea spațiului locuibil.

Separarea rolului portant a stâlpilor, pilaștrilor menținut vertical de către cununi de grinzi a fost transmis din arhitectura de lemn în cea de piatră greacă, în gotică, și în cea modernă de beton armat, măbind suprafața de adăpostire.

Este caracteristică răspândirea acestor tipuri de locuință. Precum am amintit sunt trei tipuri principale: formate în zonele de munte, de deal și de câmpie, unde materialele de construcții diferă după altitudine stejarul, bradul, respectiv frasinul, gorunul, precum în lipsa lemnului, pământ bătut, chirpici sau cărămidă. Diferite sunt și felul de viață ceea ce determină scopurile funcționale, servește viața simplă păstorească (într-o singură încăpere de ex. Bixad/ (15.Va) mai dezvoltată „ocolnic“, apoi casele așezate pe deal, de-a valma, cu spatele amonte, pe urmă a crescătorilor de animale și agriculturi, în sate cu case înșiruite, iar în oraș cu case servind nevoile diferitelor meșteșuguri și situații familiare, mărindu-se continuu suprafața locuibilă de la familii mici, la conviețuirea diferitelor generații, apoi pentru nevoile chiriașilor. Am descris acele tipuri de tranziție, la hotarele zonelor de munte, deal și câmpie, a căror caracteristici se amestecau și se păstrau ca obiceiuri, uneori stagnând eclectic, precum s-au răspândit de la oraș la sate, case la parter cu „două camere și confort“. Răspândirea bisericilor de lemn este asemănătoare cu a tipurilor de locuințe de tranziție, însă cu diferența că funcția rămâne neschimbată numai nevoile spațiului de adăpostire cresc. Sunt independente de la materialele de construcție locală, pentru că la construcții publice mari se aduce câteodată de la mare distanță, materialul special. La studiul tipologiei am stabilit principalele prototipuri care alese din cele existente mai vechi serveau ca modele în zona apropiată, delimitabilă prin frecvența asemănării variantelor. La bisericile de lemn din județul Satu Mare apar unele elemente ale stilului romanic și gotic, nu însă ca structură ale materialelor /de piatră, cărămidă/ folosită acolo la boltiri — amintite mai sus — și sunt transpuse în soluții foarte ingenioase ale structurilor de lemn, capodopere inventate de către dulgheri: cum sunt bolta suspendată pe meștergrinda din pod, sau turnul de 45 m înălțime la Surdești etc. Sunt deosebit de apreciate în Europa — scrie G. Ionescu — „... Prin adaptarea la materialul din care este construit, ca lemn, și prin prelucrarea cu pricepere și artă a modelului gotic, necesitatea aceasta din urmă a dus la închegarea în opera meșterilor români a unor forme de o prospețime și ușurință care nu-și găsește echivalentul în arhitectura de piatră a goticului“, /5.1977/2.35/ precum și pitorescul și bine proporționatul turn, pridvor și poalele acoperișului șindriluit. La bisericile de lemn din toată țară rar este răspândit planul în forma unui trilob în stil bizantin, des folosită la bisericile de zid. /5.32/ bazilica cu două nave întretăiate în cruce, deasupra cu o cupolă centrală. Stilul bizantin în pictura ecleziastică, făcută în bisericile de lemn de către țărani instruiți, localnici — precum am amintit — s-a păstrat până în prezent pe teritoriul tuturor mitropoliilor ortodoxe ca stil post-bizantin, care are diferite școli naționale locale. Stilul din vechiul județ Satu Mare este înrudit cu postbizantinul moldovean, unde figurează și imagini care nu au fost luate din iconografia canonică, ci din realitatea politică curentă /luptele cu turcii/, la noi au fost și mai puțin respectate canoanele, și mai mult aspectele ale politicii naționale. Am mai amintit

că unii pictori țărani au preluat elemente din pictura barocului târziu austriac apropiindu-se de prezentarea realității. Zugravul Ștefan din Fișești activ la finele secolului XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea nu este considerat de ortodoxie postbizantin, pentru că abundă de elementele barocului, totuși ar merita să-i apreciem excepționalele inovații tehnice realiste (6.51).

Arhitectura și pictura bizantină a moștenit la origine — mai ales în primele secole ale erei noastre — elemente din tradițiile greco-romane, următorul studiu caută caracteristicile stilului.

La mai mulți scriitori români, din primul secol, se găsesc fragmente din teoriile grecești despre evoluția civilizației tehnice. Anaxagora afirmă: „... datorită faptului că are mâini, omul e cel mai inteligent dintre viețuitoare.” (19.I/2.250/102). Discipolul său Democrit și studentul acestuia Protagora susțin: „... învățătorul oamenilor ... a fost necesitatea deprinzându-l... cu practicarea fiecărui meșteșug, prin cooperarea mâinilor și a graiului cu ascuțimea minții...” (19.II./1.490I/1CXCI). Din citatul lui Aristotel, despre cauzele evoluției meșteșugurilor datorită „mâinii și rațiunii” presupun că a dedus dubla determinare, pe de o parte „execuția” care depinde de materiale și unelte, iar pe de altă parte „proiectarea”, care depinde de „scop” (adăpostirea) este la Anaxagora acel: „Nous care mișcă totul” (19.I/2 590, 590/100, 573/46,47) echivalentul său „causa efficiens” — la Democrit „cauza finală”, deja este cauză nu țeluri, pentru că și Democrit intervine probabil în favoarea „nevoilor materiale”, inversând ordinea și combate rolul „primordial al scopului” (Nous) (19.I/2.557/5) preluat de către Marx. Platon într-un dialog cu Protagoras spune: „meșteșugurile sunt îmbunătățite” prin generații consecutive, (20.I. cp.318, c, 320, b, 323 d, 321, 322/1” la fel cum observase și Hesiod și Empedocle, iar pe urma lor Aristotel a definit: „... cele mai umile meserii... se judecă după criteriul binelui sau răului” (21.104. cap. 996 b, „... ținta și scopul se confundă cu binele... în domeniul activității practice, la lucrurile ce se află în mișcare... scopul... se confundă cu Primul Mișcător, iar la lucrurile nemiscate nu poate fi vorba de un Prim Mișcător. (21.335 cap. 1 059, b) deci — ca și Marx — iată că nu admite finalism în evoluția naturii neînsuflețite. Consider și azi valabil criteriul optimizării funcționaliste a evoluției meșteșugurilor.

Platon considera transmisibilă în artă, tehnică și uneltele, dar nu putea fi învățat în creația artistică: „talentul... inspirația... nebunia mistică” conduita se putea însuși din exemple personale, cum de ex. rapsodul Ion a însușit poezia de la Homer. Adeptul său anonim din sec. I al erei noastre consideră că nu pot fi învățate: „... îndrăzneala ideii... pasiunea năvalnică și însuflețită” (22/318) precum și „sublimul... un lucru mai degrabă dăruit decât câștigat”. (22/319) Combate teza lui Democrit că în afară de muzică, toate artele s-au născut datorită „nevoilor materiale”, Platon și Aristotel susțin că interesele materiale corup orice decizie de valoare la toate ocupațiile spirituale. Anonimul din sec. I, dă exemplu sentința greșită a judecătorului corupt, și corupția ca una din cauzele decăderii imperiului roman. Platon în Republica dă o definiție despre „oiheopragie” meseriile economiei se optimizează prin diviziunea muncii, profesionismul se îmbunătățește în calitate și cantitate „produc-

tivitatea“ în viața economică, astfel îl citează Marx (23.I.343/; /20.V. cap. 370 c). Consideră că goana după îmbogățire corupte cinstea meseriașului, încât propune limitarea ei de către lege. Aristocrații activau în știință și în artă numai ca „amatori“ (iubitori) „filo sofia“ (Pitagora) și „Filo mousos“ (Menandros), dar nu au izbutit să elimine profesionalismul din învățământ. Consideră că evoluția artelor este obligatorie numai profesioniștilor; amatori de ex. în muzică și pictură pot fi atașați la măestrii vechi. Astfel în școlile ateniene, învățământul muzical conservator a ajuns în conflict cu progresele, a fost eliminat și înlocuit cu desen. Aristotel a acceptat rezultatele realiste ale profesioniștilor contemporani, formulând teoria „mimnezis“-ului unde definește imitarea naturii, ferindu-l de a fi o copie naturalistă, dacă se caută „verosimilul“ (24. cap. 1451 b. 10) „... întâmplări care ar putea să se petreacă... povestește mai mult ceea ce e general“. (24. cap. 1451 b. 5) frumosul ideal. Vitruviu criticând irealitatea unor ficțiuni în peisagistică contemporană, care prezintă antablamente grele pe niște stâlpi excesiv de slabe, le consideră false și dăunătoare, pentru că contravin „dreptatea“, realului. Contemporanul său scriitorul anonim amintit consideră că decăderea este generală. În sec. I. al erei noastre numeroși scriitori romani (Plinius, Lucretiu, Cicero, Vitruviu, Quintilian) definesc optimizarea în progresul artei vechi datorită „... întrecerii maestrului de către elev“ teorie preluată — cum am amintit — de la Platon. Xenocrate a descris astfel istoria picturii grecești — citat de către Pliniu — înșirând inovațiile lor tehnice. A mai scris astfel și Apolodoros în sec. II. i.e.n. despre evoluția artei, iar Arhimede despre a științei.

Libertatea conștiinței, dreptul la egalitate antisclavagistă și limitarea intereselor materiale, al apostolilor în creștinism a fost o moștenire a dreptului natural și etica greacă. Legile lui Iustinian au coordonat legile romane cu cele ebraice, a bibliei și talmudului, recunoscând funcția socială a proprietății. Meseriile sunt organizate în corporații legate de localitate, la fel sunt legate de moșie muncitorii agrari (colonul).

Numai cine este proprietar de pământ și de casă în capitală poate participa în administrarea statului, și din impozitele ce le plătește era susținută curtea imperială și armata mercenară. După prăbușirea imperiului roman, imperiul bizantin a prosperat economic, cultural și militar, până când treptat a fost ocupat, ultimul a căzut capitala în anul 1453 sub armele turcești.

Din curtea imperială a pornit prima renaștere în arta laică, a realizat de ex. mozaicurile de la St. Vitale. Au luptat cu școala bizantină eclesiastică din mănăstirile grecești, și cu repetate mișcări iconoclaste pornite de acolo. În erminei prescriu respectarea conservatoare a măștrilor vechi și a iconografiei, nu era permis elevului să încerce depășirea maestrului său, așa respectă Cernini pe Giotto, Dionisiu din Furna pe Manuel Pselinos, chiar și Ian van Eyck pe Hubert, la semnarea tripliconului din Gant în anul 1437, menționând că nu este posibilă depășirea măiestriei fratelui său, când de fapt cu inovațiile sale a depășit pe toți contemporanii ai lui. (25.36/ /26.52/ /27.21) Procedeele și tehnica staționară bizantină au fost răspândite în toată Europa, începând din secolul al VI-lea, după înființarea ordinului St. Benedict la Monte Casino (518) de unde a pornit noua concepție progresistă, față de tehnicile, me-

seriile și artele, au concentrat în mănăstirile benedictine proiectarea, executarea, pregătirea ustensilelor, a învățăcelilor, manualelor și atelierele auxiliare, care ajută construirea și susținerea economică a bisericilor.

Mănăstirea (abația) benedictină de la Cluny în sec. al X-lea a cucerit pentru eclezie o putere politică mai mare precum aveau regii în epoca respectivă. A doua renaștere laică s-a petrecut în Achen, capitală, unde s-a instalat curtea regală a lui Carol cel Mare. Au „renovat” tradițiile clasice romane, în arhitectură și sculptură, formându-se stilul romanic. În ornamentică și pictură domină încă arta bizantină, contaminat cu tradițiile locale. Conducerea benedictină ale marilor șantiere de construcții bisericești folosesc forța de muncă laică, organizați în corporații, instruiți în meserii, unii dintre ei s-au stabilit în orașele hanza, acei meseriși, care au obținut libertăți civice (burgheze) și împreună cu conducătorii lor aristocrați, au înființat școlile și universitățile laice în Est-Europa, unde învățământul în limba maternă locală a preluat funcția școlilor latine eclesiastice.

La construcția bisericilor romanice foloseau tipul bazilicii romane (fără navă în cruce) a cărei structuri l-am descris. Suprafața navei centrale era limitată de deschidere, acoperită cu tavan din grinzi de lemn, iar când au mărit suprafața de adăpostire, foloseau arcuri și boltiri de cărămidă, greutatea cărora împingea puternic zidăria laterală, trebuia susținut cu câte o navă laterală și cu o zidărie foarte groasă, ajungând la aspectul greoi al unor cetăți. La biserica Sf. Denise și Sens din Amiens (28.24/29.225/11) constructorii benedictini ai abatelui Suger au început folosirea nervurilor de piatră la boltiri, greutatea cărora se sprijinea pe stâlpi și putea fi oprit împingerea laterală, cu contraforturi. Boltirea ușoară de cărămidă și zidăria nepotantă aveau avantajele deja descrise, care permitea mărirea și înălțarea spațiului interior ale bisericii.

Sculptura, care orna fațada exterioară ale bisericii gotice din Chartres. Amiens, Reims, Nauburg, Strassburg, în sec. XII—XIII, a ajuns la un realism matur, depășind pictura, care stagnează în schemele bizantine și în canoanele tehnice descrise în sec. XI—XII de către călugărul benedictin din Hildeshaim, Teofilus, în care a fost descris și progresul în metoda pictării icoanelor în ulei, pe baza cărora abia în anul 1400 au realizat renașterea laică, realistă în pictură frații Van Eyck au ajuns la maturitatea și au depășit sculptura gotică. Pictura lui Ducio — legat sever de iconografia bizantină — modela cu niște culori închise, transparente. Giotto — descris de Cennini — a înlăturat culorile schematice, folosind toată gama în trei tonuri acoperitoare, făcea colorit și modelaj mai real, desenând detalii după natură. Alberti L. B. în anul 1436 transmite în Italia elemente din metoda lui Van Eyck, modelarea cu albul (biancheggiare ... relevuzi) extinse până la reflexe, la „sclipiri”, (fulgorem) /29.55/ pictura contemporană italiană încă nu a depășit maturitatea realistă ale sculpturii lui Pisano Ghiberti și Donatello (Lazarev). Reinvie tradițiile „mimesis”-ului realist când declară nesatisfăcător imitarea naturii: „... să nu se mulțumească să redea întocmai ca în realitate ci le va dăruî frumusețe aparte”. /30.71/. Se pronunță contra concepției pictorilor de gen, copierea naturii la unii pictori greci, unde „uimirea” se obține cu îngrămădirea cât mai multor detalii: „...oferi mai curând

grație celui ce privește, decât uimire, datorită unei vădite sfortări.“ /30.59/. Recomandă: „...sânguina îmbinată cu iuteală“, precum și „...este mai folositor să ne instruim în ceea ce privește relieful decât în materie de desen“ /30.74/. Deci continuitatea picturii tabloului îmbinată cu „alla prima, prima mano“, schițat, aplicat în plin în barocul italian, când a reușit lui Caravaggio ca pictura de gen să fie acceptabilă italienilor prin frumusețe și ordine.

Renașterea laică în Italia a fost o ruptură de la pictura eclesiastică bizantină (Dante scria că Giotto a depășit pe meșterul său Cimabue) și se depărtează de „grosolănia“ gotică („Grecii e gotti goffi“) reinvie tradiția realistă vie ordonată, ideală a grecilor încât și în pictura eclesiastică apare viața actuală a italienilor, pentru aceasta a fost considerat nașterea realismului modern burghez.

Rinucini descrie în anul 1473, și G. P. Bellori (1672) evoluția picturii renascentiste italiene, ca depășirea consecutivă a generațiilor venite unul după altul, maiștrii și elevii: „...înălțare și coborâre constatăm cu artele de la... Giotto încoace, propășiseră treptat de-a lungul a două sute cincizeci de ani, au început curând să coboare...“ (31.210) și G. Vasari crede la fel (31.203). Leonardo da Vinci scria: „...E un elev de nimic acela care nu întrece maestrul“, dar tocmai el nu a avut elev care l-a întrecut. (31.34).

În culmea renașterii italiene artiști mari s-au emancipat din breslă, unde până atunci au fost înrolați împreună cu alte meșteșuguri. Leonardo și Michelangelo au reușit să fie admisă arta ca „faptul minții“ „cosa mentale“ (32.27 §). În tratatul său a demonstrat că se poate învăța despre artă totul unde cunoaștem legi și definiții. Perspectiva unifocară a fost rezolvată în anul 1420 de către Brunelleschi și un matematician, conform geometriei unghiului vizual, descris și de către Alberti, Leonardo, Piero de la Francesca și reconstituit de Panofski (28.145) așa este anatomia, optica culorilor etc. în Academia înființată de el, elevii ascultau probabil numai asemenea disertații, fără a participa la demonstrații practice. Michelangelo la elevii săi aleși din nobilime, nu ținea lecții practice, detestă „feminitatea migăloasă“ a tehnicii de ulei. Chiar și Leonardo da Vinci, care a publicat multe invenții inginerești, ținea în taină procedeele tehnice ale picturii. Cu Michelangelo s-a început manierismul — despre care scrie Dvořac —: „...nu-și au rădăcinile în problemele tehnice, în probleme de atelier...“ (33.454) este o: „eternă luptă dintre materie și spirit, balanța înclină spre o victorie a spiritului...“ (31.211). Hauser susține: „Michelangelo și Tintoretto cu spiritualismul lor se opun față de renașterii“. (34.31) sunt „...anticlasice... antirealiste“ scrie Friedländer W. (34.24—25). Tintoretto folosește o tehnică de ulei „academică“ deoarece a părăsit atelierul și metodele de pictură a lui Tizian (35.13) peste desenul prealabil făcut, aplică „imprimatura“ transparentă din culoare brună-întunecată, peste care modelează cu culori de ulei alb de plumb, rareori cu tempera, saponificarea este cauza întunecării tablourilor sale. Greco, elevul lui Tizian a reușit aplicarea ambelor tehnici, fiind la început realist, iar la bătrânețe excesiv de „spiritualist, neașteptat și neacceptat, „în secolele dominate de științele naturii, de gândirea materialistă, de credința în cauzalitate și în progresul tehnic“ (31.111). Tizian,

Veronese, Dürer, Rubens, Van Dyck, Velasquez și Rembrandt, cu cea mai matură metodă de pictură în ulei au îmbinat rezultatele renașterii și a barocului atingând culmile picturalității. În timpul contrareformei, bogăția și fervoarea agitată a tablourilor religioase în stil baroc, atrăgea publicul, dar este folosit și la biserici protestante cu un modest puritanism. Barocul austriac este adus în bisericele din județul Satu Mare de către arhitecți austrieci și italieni, se făceau chiar și portrete la orașe pentru burghezie și în unele familii și preoți români, recensate (6.51, 52.). Am amintit influențele asupra stilului post-bizantin, a stilului baroc.

În arhitectura și pictura europeană a dominat stilul baroc aproximativ până în anul 1750, dar în județ a durat până la finele secolului. În a doua jumătate a sec. XVIII-lea s-a născut stilul romantic în Anglia și Franța. La castelele engleze este reînnoit un stil „istoricist“ (11.282) sau „istorisant“ (10.21) ori „istorism“ (36.233/45), „Historismus“ germ. (36.224/18) neogotic foarte excentric.

Francezul J. F. Blondel în jurul anului 1770 urând „rigiditatea“ clasicului, aderă la „gustul gotic“ la o creație mai liberă, este răspândit în Franța cu puțin succes de arhitectii Boule, Ledoux și Leque. Cu succes proiectează în stil neogotic Viollet le Duc în prima jumătate a sec. XIX-lea fiind teoreticianul ei, după aderarea la teoria funcționalistă, istoristă germană (vezi mai jos). Paralel este clasicismul istorist. Hegel susține că din secolul XVII-lea critica franceză și în gustul publicului domina acest raționalism, care în epoca luminii apoi în revoluția burgheză din Franța, este stilul preferat pe de o parte în pictura istorică — au preferat scene din viața romanilor, personificând politica cotidiană —, pe de altă parte prefera realismul moralizator despre viața burgheziei. Era continuarea tradiției picturii de gen, ca peisaje și portrete de Van Eyck, Memling, Scorel, Ostade, Tenier, Steen, în Franța a fost continuat în interioarele lui Chardin, Greuze și portrete, sculpturi ale lui Falconet, menționate în saloane de către D. Diderot, care a conceput o teorie a realismului, potrivit căreia reprezintă viața cotidiană a burgheziei, a mediului; evitând copierea naturii îndreptată spre adevăr, verosimil, generalizare și moralizare. Era un protector al inovației tehnice, a frământărilor cercetări care căutau înlocuirea picturii în culorile de ulei, ajuns în criza, cu encaustica și cu pasteluri. (La Tour). Teoria clasicismului și istoria evoluției artei greco-romane a fost elaborată de către Winckelmann, publicat în limba germană 1764 și în limba franceză 1766, apoi este urmată de L. Lanzi (în anul 1796) și D'Agincourt (1823) unde culmea evoluției este arta greacă și renașterea italiană. Ei au sădit în teoria și istoria artei din Germania evoluționismul enciclopediștilor, spiritul libertății democratice, individualiste și imboldul lui studierea moștenirii și caracterului național german. Pornind de la Winckelmann, Hamann și Herder sunt preocupați de moștenirea germană (37.I.143) Goethe caută să dovedească în anul 1772 originea germană (37.I.180) a goticului. Au pornit felurite cercetări folclorice din inițiativa lui Herder, care: „... a pornit de la caracteristicile națiunilor, căutând să pătrundă sensul evoluției prin prisma desfășurării istorice generale a culturii umane“ continuată de Schiller și A. W. Schlegel (37.I.150). Aderă la acest curent al romantismului la mijlocul sec. al XIX-lea Al. Odobescu (conferință la Paris 1851), susținând teoria: „... arhitecturii care se bazează pe valorile artei populare națio-

nale" românești. Apoi la Muzeul de antichități din București (1864) împreună cu Boliac, Papadoglu și A. Petrescu studiază monumentele trecutului național. Stilul „neo-românesc”, stilul național în arhitectura capitalei introduce arhitectul I. Mincu în cadrul tilului „arta 1900” în anii 1880—1897, întemeind Școala superioară de arhitectură, împreună cu E. Pangrati, G. Cervhez, I. P. Berindei, P. Antonescu, N. Gica-Budești (10.61), (36.206, 210, 212.).

Neogotica istoristă de la originea ei, susține libertatea creației și se opune Academiei, care reprezenta politica veche față de artă era conservator în învățământ, frâna inovația și libertatea creației. În romantismul german ruptura cu clasicismul a accentuat atacurile contra Academiei. Viollet le Duc aderând la teoria funcționalistă a romantismului german, a orientat arhitectura neo-gotică la servirea funcționalistă a nevoilor cotidiene, dezvoltând tehnica ei cu introducerea stâlpilor și grinzilor metalice. Goethe și arhitectul Hirt au studiat înrudirea structurii boltirilor și stâlpilor de piatră gotice cu structura arhitecturii de lemn. Au continuat Schlegel A. W. și Fichte, apoi Schiller și Hegel au aprofundat definirea temeiurilor. Toți romanticii germani aveau la evoluția realismului, nu la stagnarea istoristă și reînnoire, susțineau nașterea realismului modern, pornită din renașterea din Italia și Țările de Jos. Teoria despre realism a lui Diderot a fost aprofundată de către Goethe și Schiller, ultimul a realizat concepția: „bipolarității între opțiunile clasice și romantice... naive și sentimentale...” (38.144) ale poeziei și dramei grecești și a lui Goethe, respectiv al lui Schiller. În istoria dezvoltării civilizației încontinuu de la origine până azi, s-au „alternat arta realistă cu cea idealistă”, sesizat de mulți ca o opoziție, dar „privilegiații” — care au existat și să sperăm că vor exista mereu — ei văd unitatea antinomiei (39.431—432). Hermann I. citează de la Kant cum se poate anula antinomia (40.170): „...pe structurile antinomiei ale lui Kant se bazează faptul că la sfârșitul veacului al XIX-lea credea că rezolvarea problemelor le dezvăluie opoziția” (41.49.51) „...unilateralitatea metafizică” îl preocupa și pe Lukács Gy. (42.I.505.511). El ca marxist a studiat că în cursul istoriei civilizației schimbările stilurilor de la realismul magic, la toate treptele realismului până la cea modernă a burgheziei și proletare (42) iar din punct de vedere ne-marxist aceeași istorie a realismelor a fost criticat de Hauser A. (43). La fel filosoful M. Florian ca nemarxist, a criticat marxismul și pe Hegel pentru „confundarea contradicției și a opoziției contrare” (44.I.56), de fapt atacă simultaneitatea unității perechilor contrare, reflexive (44.II.399—400) înlocuind simultaneitatea laturilor cu diferența lor în modalitate, sau intern-extern, demonstrând la 40 de categorii de perechi contrarii, relația lor „recesivă” cu care caută să înlăture acele unilateralități găsite în mulțimea de antinomii, exemple luate din lucrări științifice al sfârșitului sec. al XIX-lea.

Realismul menționat în sec. XVIII-lea de către D. Diderot în *Saloane*, mai sus amintit, în prima jumătate a sec. al XIX-lea s-au extins în toată Europa în poezie și dramă: Goethe, Schiller, în proza romanului: Walter Scott, Balzac, Dostoievski, în ilustrația de carte: Chodowiecki (Berlin) Daumier (Paris), pictura de gen: D. Wilkie (Anglia) portret: Gainsborough Th. (Anglia), Ingres (Franța), școli naționale de pictură istorică, de peisagistică, eclesiastică (Nazareni) se ocupă de problemele

și viața burgheziei. Cu teoria realismului al lui Prudhon „realismul socialist“ pictura la Courbet, în sculptură Meunier se ocupă cu viața proletariatului, și Millet de țărâtime. În saloane au acces maniera academică iar cei din expozițiile independente treptat părăsesc această manieră și iau ființă „Școli plain aire“ Barbizon, impresionist etc. acest antagonism la sfârșitul secolului a ajuns la excese manieriste, antirealiste, expus în continuare mai jos.

Teoria realismului studiat de către Schiller, deja amintit, și de către Goethe care a scris un studiu despre Diderot, apoi „Simpla imitație a naturii, maniera și stilul“ (1789), „Despre adevăr și verosimil în artă“ (1793). Hegel îl consideră „o concepție completă despre realism... idealizând realitatea eliberează exențialul de la accidental...“ În Estetica lui Hegel istoria artei parcurge trei cicluri: simbolică, clasică și romantică, născându-se și înflorindu-se, arta egipteană, cea greacă și cea creștină, precum și în Istoria filozofiei pe care l-a întemeiat pe libertatea democrației grecilor și libertatea de conștiință creștină, fundamentând etica și dreptul liberalismului burghiez, codificat în Constituția Revoluției franceze, republicane, dar și în cazul monarhiilor constituționale. Realismul modern burghiez, născut în renașterea italiană și arta Țărilor de Jos, este tema preferată a studenților lui Hegel din școala berlineză. F. Kugler — animatorul stilului „neo-romanice (1842) (36.90) C. Schnaase (1834), H. C. Hotho (1842), G. F. Wagen (1822) dominați de apriorismul filosofiei istoriei hegeliene finaliste (18.33). Rivalul său independent în școala berlineză K. F. von Rumor (1842) „nu a fost contaminat de ideal“, a prezentat istoria empirică a renașterii, iar I. Burghardt, elev a lui F. Kugler și al istoricului Ranke din școala istorică neo-kantiană (criticat de Marx). A preluat de la Hegel iubirea pasionată a libertății burgheze, individualiste, scrie o capodoperă despre personalitățile geniale care au deschis în renaștere calea realismului; în cartea: „Cultura renașterii în Italia“ (1860) și despre arhitectura lor: „Istoria renașterii în Italia“ (1867). În anul 1860 apare teoria stilului „neo-renascentist“ scrisă de arhitectul G. Semper, profesor universitar la Dresda, cel mai important preieciant al acestui stil. El caută să dovedească originea stilurilor artistice, atribuind întâietate factorilor materiale și tehnice, urmând teoria empirismului raționalist englez, a materialismului mecanic (33.23.27). Credea într-un determinism orb al evoluției tehnice neglijând autonomia estetică al artei, precum și finalismul creației individuale a valorilor. Degradează la meșteșug arta, pentru aceasta este atacată teoria sa de către A. Riegl, M. Dvorak și B. Croce, la sfârșitul mileniului. În critica lor au căutat să diminueze rolul materialelor și a tehnicii pentru a putea scoate în evidență rolul finalist al spiritualității exagerând autonomia estetică și originalitatea creației valorilor. Croce negă progresul estetic în artă, fiind o creație individuală, îl prezintă separată complet de la progresul civilizației tehnice și de la ordinea generală de valori, dialectica continuității și discontinuității tradiției și inovației în fapt este separarea unilaterală a unicului de la general, ceea ce a greșit și istorismul școlii neokantiene amintite. Acest istorism a dominat arhitectura secolului în Europa de Vest până în jurul anului 1850, în Est până la sfârșitul mileniului, provocând o stagnare a calității artistice „inegală“ (57.XIII.174) față de progresul economic, este numai o creștere cantitativă în construcții. La mijlocul

secolului trecut se naște în Anglia și Franța stilul „Arta 1900“ (numit și Secession, Jugendstil, Art Nouveau) arhitectura ei este primul care pune stavilă decăderii istoriciste și eclecticice, este prima încercare de reînnoire a originalității nelimitate. Mulți consideră că este un stil antinomic și eclectic pentru că a încercat unirea elementelor incompatibile, opuse în cadrul curentelor secolului cum era pe de o parte raționalismul clasicist (Viollet le Duc, Semper, Școala funcționalistă germană și franceză, Școala din Chicago, mișcarea englezului M. Morris) pe de altă parte iraționalismul romantic (Mișcarea Prerafaeliților englezi, nazarenii germani, simbolistilor francezi etc.) (10.21). E. Langui și P. Constantin consideră că ea singură s-a desființat și s-a expus unor atacuri imparable când încearcă zadarnic unirea acestor elemente stilistice inconciliabil opuse antinomic. Totuși lor le-a reușit sinteza artelor de diferite genuri ceea ce corespunde atunci cerințelor sociale îndeosebi la industrial-design. Decăderea și criza gustului burghez ce s-a manifestat în Kitch, atât la orașe, cât și la sate s-a revărsat și asupra artei decorative al „Artei 1900“ (10.14) pe care l-au defăimat. În școala lui Van de Velde erau două curente, prima orientare era „Florală“ sau romantică, uneori simbolistă sau poporană cu un duct al liniei „arbicolă“ curbilinie, ondulatorie (10.18) accentuând instinctivitatea inovației, pe mulți i-a condus la idationalism. Trebuie recunoscut ca merit eliberarea arhitecturii de la istoricism, datorită unor reprezentanți ai stilului „Art nouveau“ de ex.: Gaudi, iar la stilul național în România I. Mincu etc., în Ungaria la Lechner O. și Kós K.

Arhitectul Horta, A. Perret și mulți ingineri utilizând structurile metalice și betonul armat la poduri, hale și clădiri de locuit în blocuri s-au desprins treptat de la folosirea elementelor arhitecturii vechi. Au fost acuzați (11.264) pentru că în arhitectura modernă au asimilat din cauza cofrajului stilul geometrizarant, folosind cu exclusivitate formele rigide rectangulare.

În „Arta 1900“, favorizarea geometrizarării a dus la desuetitudine, celălalt curent „Floral“ împreună cu întregul arsenal tradițional al ornamenticii. Reabilitarea meritelor sale istorice și contribuția sa la nașterea stilului modern în arhitectura s-a înfăptuit la mijlocul veacului al XX-lea în Franța.

Clădirile din beton armat, făcute de către A. Perret, au primit o importanță epocală datorită activității școlii scoțiene din Glasgow. Bauhaus și din Chicago, s-a format stilul modern de arhitectură al cărui precursor a fost Perret, care a folosit primul cununi și stâlpi de beton armat, preluând sistemul structurii de paiantă. Arhitecții americani au făcut din traverse metalice o rețea de stâlpi și coroane, structură portantă, separată de la zidăria neportantă, au înlesnit mărirea considerabilă a spațiului locuibil la dimensiunile unor „blocuri“ sau „zgârie nori“ cu multe etaje. S-a încetățenit acest stil în arhitectura modernă, care armonizează cu materialele noi de construcții, cu industrializarea și tipizarea construcției. Locuința masei populare (45.96.97) este remediul „exploziei“ demografice, supraaglomerării urbanistice. Cu ocazia răspândirii impetuoase a stilului geometrizarant, a căzut în desuetudine în uitare completă stilul floral al „Artei 1900“, sau ornamentica clasică.

O inovație rămâne în vigoare — conform legilor evoluției, în cursul civilizației — când se îmbunătățește eficiența, depășitul se perimează. Th. S. Kuhn scrie: „știința își desființează trecutul său... contrar artei“... (46.386). Artă este independentă de la utilitate, nu este condusă de „nevoi materiale“ ci de scopuri estetice, autonome, dar au nevoie de unelte tehnice dezvoltate cu care pot fi realizate. Deși tehnica evoluează nu se perimează, toate metodele vechi sunt folosite în cursul execuției tabloului în fazele mai simple, la fel cum a stabilit școala de psiho-genetică franceză (H. Wallon, I. P. Piaget), învățarea gândirii la copii și la primitivi preceda experiența activității, unde ontogeneza repetă fazele principale ale filogenezei (47.29.39). Inovațiile tonale ale muzicii nu se perimează, evoluția nu se distruge cum se face în știință (42.II.343). Este cert că în cursul istoriei arhitecturii și picturii, rezultatele evoluției tehnice nu se perimează, rămân în folosință paralel cu sistemele de beton armat și materialele și sistemele de construcție mai simple, mai ieftine, de ex. în Africa și Indonezia este mai preferabil lemnul și chirpiciul. Pe lângă pictura de ulei și azi folosim toate celelalte tehnici mai simple de ex. în China acuarela a ajuns la un nivel superior.

În continuare schițez scurta istorie a evoluției tehnicii, picturii — conform unor legi similare cu cea al arhitecturii — începând de la realismul magic, trecând peste diferitele etape ale renașterilor laice în ce fel au ajuns până la realismul burghez și la criza ei actuală, optimizând continuu uneltele și metodele de pictură, înlătură limitele celor vechi. A identificat acest rol, Diderot (48.289) și a stimulat inovația, care dă posibilitate înfăptuirii unor stiluri noi, realiste la greci și la burghezie.

În arta rupestră omul epocii de piatră putea desena numai linii de contur, pentru că dalta sa ascuțită și mai aspră decât peretele, era limitată la această unilateralitate. Unealta a introdus desenul în contur, ceea ce nu exista în natură. Uneltele de desen au fost perfecționate până azi, fiind folosite la desen, gravură și relief. Trecerea la pictură este înlesnită de o nouă unealtă și anume cretele (pastelul natural de orice culoare) care este mai moale decât peretele pe care este frecat cu latura, pictează suprafața, iar cu vârful desenează linii, eliminând limita uneltei vechi, a progresat și a înlesnit cu această unealtă realizarea realismului magic la apogeul picturilor din Lascaux, cu efecte „impresioniste“, picturale, care îl animă. Este întâmplător că în unele grote ascunse s-au păstrat până azi, pentru că sunt foarte perisabile, se șterg, putrezesc și toate acestea le limitează. Culorile de clei folosite la Tassili cu ajutorul pensulei, pictează cu muchia suprafețe, iar cu vârful linia, culoarea fluidă, dizolvată cu apă, care după uscarea ei se fixează, eliminând desprinderea cretelor. Limita culorilor de clei solubile a apărut la reumezirea straturilor de culori uscate — chiar și umezeala climei — le afectează. Păstrarea lor era posibilă numai în zone geografice foarte uscate a Egiptului; în Europa și China, unde sunt ferite de umezeală. Solubilitatea la reumezirea straturilor este cauza limitării acestora la pictare fără modelaj, într-o epocă când relieful „modelat“ era vopsit în culori. Pentru clima umedă au fost inventate culorile de var, care poate fi lucrate numai în stare umedă pentru că pictat pe un strat uscat se cojește, stratul de culoare uscată este insolubilă la reumezire. A fost folosit pe insulele egeene, peninsula greacă, India, China și Italia începând cu metode simple fără

posibilitatea modelării. În Grecia și în India au ajuns la modelare cu o singură culoare întunecată, transparentă și în Italia la modelaj cu alb. Între timp din Egipt s-a răspândit în toate țările amintite tempera de gălbenuș-curat, în pictura murală „al secco“ cu care se poate reveni pe pictura uscată și la nevoie poate fi fixată, insolubilizată cu adaos de var. Folosirea culorilor acoperitoare la modelaj era limitată, împiedicată din cauza schimbării tonurilor în cursul lucrului, au putut înlătura inventând culorile de ceară topită, care nu schimbă tonul în cursul lucrului, au numai o defecțiune și anume că straturile topite, afectează straturile răcite. Această limitare a fost înlăturată cu ajutorul encausticii făcută la rece, în soluție cu balsamul (Faium) și în tempera de ceară — cu „sarcocol“ (Pompei), tempera de ceară saponificată și clei (cerza-colla) Bizanț. Perfecționarea modelării și cursivității lucrărilor cu encaustică, la care au ajuns pictorii greci a permis lui Apelles să atingă culmile epocii de înflorire al artei grecești. În cursul evului mediu a fost inventat uleiul ca solvent de culori, care la rece este maleabilă, dar întărirea sa înceată, această maleabilitate, împiedică fixarea începerii schiței și desenului, a iutelii eboșării tabloului. Înlăturarea moliciunii a fost o preocupare a lui Teofilus, care a fost perfecționat de către frații Van Eyck cu ajutorul unui eboș de tempera (cu emulsie de ulei) adaosuri de sicativ, rășini și diluant, a permis acel grad de realism cu care a întrecut pe toți contemporanii și predecesorii săi. În cursul renașterii italiene au elaborat metoda compunerii unor scene închipuite orânduite și elaborate pornit din desenul fixat într-un „carton“. S-au mai elaborat și alte remedii contra moliciunii culorilor de ulei, alte metode de eboșare iute executată pe strat uscat de către Tizian, Dürer, Rubens, Van Eyck și Rembrandt. Greco a moștenit tehnica lui Tizian, Velasquez și Frans Hals de la Rubens, în școala venețiană a introdus începerea schițată a eboșului cu care Tizian a depășit rezultatele renașterii, îmbinându-l cu mobilitatea vie a barocului. Paralel este o stagnare sau o decădere, care după Tintoretto se agravează până în prezent tot mai mult, după cum o să expun mai jos.

Perfecționarea tehnicii în continuare cu noi invenții va fi posibilă numai dacă în viitor se va naște dorința pentru un realism iubită cu sinceritate și cu intenția continuității, tot atunci și cu intenția discontinuității se caută depășirea măștrilor mai vechi. Dacă va veni în viitor iarăși o epocă în care vor fi persoane deosebit de capabile să facă critica unilateralităților epocii noastre, putem spera împreună cu Schiller, că ei vor găsi sinteza acestor antimonii amintite. Criza manieristă cum am amintit la Dvořák — a porint cu Michelangelo și a fost sesizat de către G. Vasari și G. P. Bellori, progresul a încetat, s-au a schimbat direcția, sau este o stagnare? Leonardo da Vinci, Michelangelo și Raffael, cei trei corifei pe culmea renașterii, deși primul susținea: „... e un elev de nimic acela care nu întrece maestrul“ (31.34) niciunul din cei trei nu aveau asemenea elev. Leonardo consideră că pictura este transmisibilă numai talentaților, pe când științele pot fi lăsate moștenire oricui: „... Unicitatea aceasta îi aduce, (de subânteles, picturii T.B.) și o mai mare prețuire față de celelalte științe care sunt publicate pentru toții. (32.13/4. §).

De la începutul renașterii „scriitorii“ au încadrat pictorii în breaslă meșteșugărească, împreună cu „spițieri“ felceri-farmacisti, apoi cu arhitecții, meserie profesată și de pictori. Proiectantul domului din Milano

consideră: „... fără știință nu este artă“, este „cosa mentale“ (Leonardo, Michelangelo) (32.27 §). Michelangelo detestă pictura în culori de ulei „feminină“, favoriza fresca, putea fi o aluzie malițioasă contra lui Raffael, care căuta să-l pareze, lucrând la frescele „Stanzei“, a plagiat din sălile vecine, monumentalitatea bărbătească a frescei lui Michelangelo.

În activitatea academiilor: „... începând din sec. al XVI-lea (49.62) paralizau creativitatea și inovația artiștilor. În sec. al XVIII-lea D. Diderot semnalizează experiențe cu pastel și encaustică, căutând să înlocuiască metoda de ulei, mult mai perfecte, metode pierdute, cum a recunoscut I. Reynolds într-o conferință academică din anul 1789.

Renoir scria într-o scrisoare: „Manet și școala noastră era încoronarea unei generații într-un moment în care acțiunea de distrugere (dispariția tradițiilor în pictură) începută în anul 1789 se terminase... trebuie să pornești... de la simplu ca să ajungi la complicat... pentru noi, marea căutare a constat în a picta în modul cel mai simplu cu putință“ (51.65); „... a înțeles în cele din urmă că ceea ce lipsea era cunoașterea materialului pierdut în sec. al XVIII-lea“ (51.67). Manet a pornit din pictura lui Valesquez și Goya: „... abandonează începutul cu încetul mijloacele predecesorilor vechi...“ (49.18). Reynolds experimentează reconstruirea modelării treptate și continue a portretului, asemenea proceda D. Wilkie la scenele de gen, iar Gainsborough T. la portrete cu peisaj și scene de gen în fundal. Constable la peisagii, la schițe făcute la fața locului, folosește maniera acuarelei „alla prima“, când însă îl finisează în atelier, folosește culorile-locale și se pierde prospețimea schiței. La francezi modelarea cu ajutorul culorilor-locale este folosită cu măiestrie de către David și Ingres (49.98). Primul la care picturalitatea tușelor „fragmentează“ culoarea-locală este Delacroix (53.84.85). Părăsirea culorii-locale: „... explică toată evoluția modernă, impresionistii sunt mari inovatori... vrând să se dagaje de latura imitativă, n-au considerat pictura decât în culoarea ei, neglijând aproape în efortul lor orice formă și orice linie“ (49.16). Schițele lui Constable au fost un imbold pentru impresionisti să fragmenteze tușa, despre el a spus Pissaro: „... erau mai aproape de căutările noastre privind plain-air-ul, lumina și efectele fugitive...“ (52.108). Peisagistica școlii din Barbizon și Manet evoluează către fragmentarea tușei. Corot, Bastienne Lepage, Puvis de Chavanne au rămas și la peisagii la culorile-locale. Ickind, Pissaro și Manet ca și ceilalți impresionisti abandonează culoarea-locală, fragmentând tușa „division de la touche“ și a culorilor, vibrarea reflexelor și a „efectelor fugitive... a luminii“. Au pictat pe fond alb — fără eboș modelat — strălumina albul fondului, între tușele fragmentate și înviora coloritul. Eu au găsit metoda „alla prima“ singur cu care este capabil de urmărit schimbările, vibrațiile reflexelor în plină soare, plănuită, teoretizată de către Leonardo da Vinci. Spontaneitatea care era necesară la coloritul bun, prompt, „valorat“, la neoimpresioniști devine un studiu abstract, aproape științific calculată, de ex. Signac (52.85). Păstrarea metodelor tradiționale în preajma acestor radicali inovatori, îl preocupa cel mai mult pe Degas, care abandonează peisajul și se menține la scene figurative. Caută redescoperirea metodelor de pictură vechi, pierdute, deziluzionat de insuccesele picturii în culori de ulei, trece exclusiv la folosirea pastelului. S-au ocupat cu redescoperirea vechilor metode cu succes mai mic, Renoir și Cezanne

(51.65) ultimul în lupta sa fără culori-locale, păstrează totuși credința sa „în modelarea veche a formelor“ (49.17). „... Cezanne găsește o culoare și contrar cu Manet, se străduiește în căutarea unui desemn și a unei forme distruse de Monet...“ (49.18). Geometria formei, sesizată de el, a fost un imbold pentru apariția cubismului abstract, ingineresc. A fost un punct nodal al mutației impresioniste, pierderea metodei îndelungate și continuu, al elaborării a tabloului: „... Impresioniștii... au simțit că mijloacele lor destul de sărace, nu îngăduia marea compoziție, și s-au menținut la proporții justificate...“ (49.28). Scrie F. Leger în acord cu părerea mai sus-amintită al lui Renoir. La grupul Pissaro, Jokinđ și Sisley s-a alăturat Monet care într-o scrisoare definește denumirea școlii: „... Acești pictori... aparțin grupului de naturaliști, având justificata ambiție de a picta natura și viața în toată realitatea lor...“ (52.126). De fapt ei erau realiști în pictarea după natură a peisajului și a vieții cotidiene, dar fiindcă erau în dezacord cu varianta sa academică, frecventă la Saloanele de expoziții, precum și de realismul socialista al lui Courbét, care favoriza sărăcimea, impresionistii care pictează viața mondenă a burgheziei se consideră naturaliști — deși era cunoscut sensul său peiorativ — se numesc așa și pictorii Réti și Ferenczy K. din Ungaria (54.XXXV.) Nu numai abstracția neoimpresionistă a subminat impresionismul, dar și ei însăși aveau tendință antirealistă, anume neglijează prezentarea materialității obiectelor pe tablou, orice a fost prezentat ca efect de lumină și culoare subiectivistică în care se evită „obiectivitatea impresiei“, copierea fidelă, această ficțiune „subiectivitatea expresiei“ a transformat din interior impresionismul din realism în antirealism, în „expresionism“, manierismul epocii moderne. Teoreticianul acestui curent Herwald Walden, sciitor, care în expresionism a sesizat ruptura spiritualistă de la materia și tehnica tradiției realismului, el a scris: „... Materialul artei împiedică, încătușează artistul...“ (55.1949/11—12.45). Antagonismul diferitelor curente care se întreceau în originalitatea totală pretindeau că crează: „... obiecte noi... impresii noi, opere cu legi proprii...“ (34.14). Dvořák nu admitea că manierismul născut la sfârșitul secolului al XIV-lea în Italia, ar fi: „... un fenomen istoric delimitabil la o singură epocă... de fapt este un fenomen activ durabil al istoriei artei moderne... efectul său se resimte în toată epoca modernă... s-a învîiat în toate puterile sale în romantism și cu o vivacitate uimitoare reăpare din nou în curentele artistice contemporane...“ (34.59). Hauser susține despre manierism: „... cu (el) s-a început arta modernă în care este unită spiritualismul și realismul, expresionismul și formalismul intelectualismul și iraționalismul...“ (34.55). „... Arta modernă nu este repetarea simplă a revoluției manieriste chiar, că îl depășește în negare convenționalismului, pentru că peste tot refuză realitatea maturii, nu se mulțumește cu transformarea formelor din natură, ci le înlocuiește cu forme abstracte, în bună parte fictivă...“ (34.14) În comun acord cu Friedländer W: „... Este esențial în manierism contrarietatea, aparent inconciliabile unități al antinomilor...“ (34. 25).

Expresionismul, denumit de către H. Walden în anul 1911, „... cuprinde cubismul, futurismul și arta abstractă apărute între anii 1885—1900... cu folosirea culorilor dramatic accentuată, forme abrupte, puternic deformate, sunt amprente frământărilor interioare ale artistului...“

(9.I.672—674). Această intenție s-a extins la unele curente mai recente, că este indiferent artistului dacă frământările lui întruchipate în „subiecticitatea expresiei“ cum poate fi înțeles de spectator, este lăsat la cheremul „specialiștilor“, care dau explicații diferite și formează un „lobbi“ ce menține totul nezdruccinat.

Consider o epocă a crizei, anii în care s-a născut arhitectura modernă și curentele de pictură sus-amintite manieriste. Criza urbanistică a apărut în centrele economice mai dezvoltate, unde industria s-a concentrat masiv în orașele cele mai mari. Revoluția industrială a fost pornită în Anglia, provocat de „spiritul“ eficienței, scrie Jouvenel (56.43). De la universitatea din Glasgow invenția lui Watt „a doua mașină de aburi“ a revoluționat industria, adică productivitatea ei, atunci când cu combustia cărbunelui, fabricile au devenit independente de la puterea motrică a râurilor și au început concentrarea producției în orașe...“ (23.I.392). Când brațele de muncă în număr mare au fost concentrate în uzine și apoi cât mai multe uzine aduse în orașe a CRESCUT productivitatea „maximizează“ numărul brațelor — și locurilor de muncă, a alimentării uzinei și a oamenilor, îmbunătățește transportul lor, administrarea, informația etc. Eficiența se optimizează cu REDUCEREA „minimizarea“ densității amplasării clădirilor din oraș și uzină, a lungimii rețelilor de drum, apă, canal și electrice, a cheltuielilor comunale, dar și a celor de producție se rentabilizează, cu reducerea consumului de materiale, energie, timp de lucru, salar, în cadrul proiectării, fabricării tipizate, standardizate și execuția industrializată. Ieftinirea produselor a înlesnit creșterea consumului și a bunăstării, dar creșterea populației orașene, densitatea construcțiilor și drumurilor a mărit aglomerarea circulației rutiere și poluările, pericolele, stressuri și o sumedenie de „efecte neprevăzute“ (57.XX.457). Este subiectul multor studii științifice despre dezechilibrul biologic și ecologic, mai nou despre sociologia habitatului, care se ocupă de înstrăinarea provocată locatarilor în locuințe prefabricate, executate industrializat, care elimină contactul cu natura, relațiile etnice și sociale tradiționale, vecinii abia se cunosc, deseori se dușmănesc. Locuințele au funcția redusă la dormit, sunt neîncăpătoare pentru viața în comunitate cu vecinii, cu mai mulți prieteni, sau chiar cu familia. În lipsa zilnică a părinților salariați, copiii rămân necontrolați, ștângărind, se înrolează în bande diferite de huligani, hippi, galerii, bântuie promiscuitatea sexuală cu boli ca de ex. SIDA etc. avorturi, crește consumul de droguri, criminalitatea, divorțul la părinți, astfel descompunându-se viața familială. Pe lângă defectele funcționale și sociale în criza arhitecturii, au apărut și cele estetice, amintit mai sus la școala din Chicago, unde funcționalismul unilateral, ingineresc-utilitarist e eclipsat aspectul estetic. La construcția industrializată — din materiale prefabricate — a blocurilor de locuință din considerente utilitariste s-a făcut abstracția formelor, uniformizarea lor, neglijând cu exces caracteristicile specifice locale, tradiționale, stiluri a diferitelor naționalități și etnii — așa cum am mai amintit — criticată la Congresul din Varșovia în anul 1981. Au fost uniformizate până la exces blocurile de locuințe, răspândite în toate centrele industriale, unde administrația localităților, oficiile și unitățile economice, care au făcut investiții, impun proiectantului acceptarea punctului de ve-

dere al eficienței utilitare, iar unde era regim dictatorial, specialiștii erau neglijați și mai mult.

Creșterea peste măsură a orașelor americane a degradat „calitatea vieții” — constată A. Toffler — cauza ei este ponderea exagerată a „indicatorilor cantitativi” în economia investițiilor urbanistice (59.422—423) (subînțeles în goana după profit T. B.). În cercetările sale științifice B. de Jouvenel susține că degradarea calității vieții al „amenității” mediului ambiant provine din „cultul eficienței”, a goanei după profit, ca un scop în sine. (56.43). Propune ca remediu eficiența economică să fie subordonată scopurilor „amenității” (56.103), consideră riscantă și greșită propunerea economistului american K. Galbraith, diminuarea creșterii eficienței, oprirea creșterii puterii productive, deoarece: „... ea e atât de esențială societății... încât aceasta ar risca să se prăbușească în cazul unei asemenea diminuări.” (56.11.76). Clubul de la Roma în al doilea raport al său propune „controlul uman” al exceselor în obținerea eficienței. (58.XIV, XX.). Școala din Frankfurt (Adorno, Marcouse), au demonstrat opoziția antinomică între progresul civilizației tehnice, față de scopurile umaniste. Diminuarea eficienței a fost subiectul Congresului Internațional de Filozofie de la Varna din anul 1973. Este o problemă milenară, amintită de către Platon în Republica (cap. 423 a), că îmbogățirea exagerată a meseriașilor dăunează cinstei lor, la fel precum utilitarismul corupe deciziile valorice. În „Republica” (cap. 423) propusă de către Platon: „... toată lumea dispune de proprietate sau cel puțin este liberă să le achiziționeze, până la o anumită limită, îngăduită de lege”. (60.364). Propunerea lui Platon, să limiteze îmbogățirea cu legi, nu a fost acceptată de contemporanii săi, că dreptul neîngrădit la proprietate, echivala și la ei cu libertatea (62.II.115). Egalitarismul iacobin al lui Rousseau și micii burghezii, doreau să limiteze cu legi proprietatea și profitul, dar legiferarea în Constituție, — proiectată de, către Robespierre, care i-a costat viața — nu au reușit să-l introducă. I. G. Fichte cerea limitarea câștigului: „... averea dacă depășește măsura... conturbă activitatea altora și libertatea lor...” (61.14.647). Goana după profit în cadrul progresului actual al industriei se oprește automat în perioada de recesii, oprindu-se investițiile, dacă viața consumatorilor este periclitată de poluări, piața reduce creșterea eficienței, la „progresul posibil” (Brotland).

BIBLIOGRAFIE

- Cifrele puse în paranteză dreaptă sunt cărțile citate mai jos.
- Cifrele puse în paranteze curbe sunt trimiteri la ilustrație.
- În paranteză dreaptă, prima cifră este cartea citată, înșirată mai jos, a doua cifră romană este volumul cărții, sau pagini numerotate cu cifre romane, apoi este numărul paginii, sau la notarea cap. (capitol) este numărul și cifra de pe adnotările originale. Citatele apărute în limba maghiară, sunt traduse de mine.
- 1. Szatmár vármegye monográfiája, Budapest (Bp.) 1908;
- 2. Revista „Elet és tudomány”, (Bp.), 1948 április 1; Gönyei S.; A patietstől a vasbetonig.
- 3. Satu Mare, Studii și comunicări 1969. Tóth A.; Metode în cercetarea tipologică etc.;

4. Revista „Korunk“, Cluj-Napoca 1983/11 Tóth B.: Típus és funkció etc.;
5. Monumente istorice și de artă etc. (revistă) Buc. 1977/2. Grigore Ionescu:
- Tipologii specifice ale clădirilor populare de lemn;
6. Marmația I. [Anuarul muzeului], Baia Mare 1969. Socolan A. Tóth A.
- „Zugravi a unor biserici de lemn etc.;
7. A. PORUMB: *Pictura românească în Transilvania*. Cluj-Napoca 1981;
8. A. POP-BRATU: *Pictura monumentală maramureșană*. Buc. 1982;
9. XXX: *Művészeti lexikon* Bp. 1963;
10. P. CONSTANTIN: *Arta 1900 în România*. Buc. [București] 1972;
11. XXX: *Lexicon ilustrat de arhitectură modernă*. Buc. 1972;
12. HEGEL: *Estétika* Bp. 1955;
- HEGEL: *Prelegeri de estetică*. Buc. 1966, vol. II, pag. 65, 66, 69, 72;
13. Monumente istorice și lucrări de restaurare. Buc. 1967 [revistă] Tóth A.
- Contribuții la tipologia arhitecturii de lemn etc.;
14. GH. IONESCU: *Istoria arhitecturii în România* buc. 1965;
15. V. VATAȘIANU: *Metodica cercetării în istoria artei*. Buc. 1974;
16. B. Zevi: *Cum să înțelegem arhitectura*. Buc. 1960;
17. V. VATAȘIANU: *Istoria artei europene*, Buc. 1968;
18. HAUTECOUR L.: *Literatura și pictura în Franța*, Buc. 1982;
19. I. BANU: *Filozofia greacă până la Platon*, Buc. 1982;
20. PLATON: *Opere*, Buc. 1974;
21. ARISTOTEL: *Metafizica*, Buc. 1965;
22. D. PIPPIDI: *Arte poetice*, Buc. 1970;
23. MARX K.: *A töke*, Bp. 1955;
- MARX K.: *Capitalul*, Buc. 1957, vol. I, pag. 392;
24. ARISTOTEL: *Poetica*, Buc. 1957;
25. C. CENNINI: *Tratatul de pictură*, Buc. 1977;
26. DIONISIU DE LA FURNA: *Cartea de pictură*, Buc. 1979;
27. FRIEDLANDER M. I.: *De la van Eyck la Breugel*, Buc. 1975;
28. PANOVSKEI E.: *Renașterea și renașteri în arta occidentală*, Buc. 1972;
29. GOMBRICH E. H.: *Moștenirea lui Apelles*, Buc. 1981.
30. L. B. ALBERTI: *Despre pictură*, Buc. 1969;
31. GOMBRICH E. H.: *Normă și formă*, Buc. 1981;
32. LEONARDO DA VINCI: *Tratatul de pictură*, Buc. 1979;
33. DVORAC M.: *Scrieri alese*, Buc. 1983;
34. HAUSER A.: *A modern művészet és irodalom eredete*, Bp. 1980;
35. XXX: *La mostra del Tintoretto Venezia* (Pesero), 1937;
36. M. C. MARINESCU: *Romantismul arhitecturii*, Buc. 1990;
37. KULTERMANN W.: *Istoria istoriei artei*, Buc. 1977;
38. XXX: *Dicționar de estetică*, Buc. 1972;
39. SCHILLER ER.: *Scrieri estetice*, Buc. 1981;
40. HERMANN I.: *Kant teleológiája*, Bp. 1979;
41. HERMANN I.: *Teleológia és történetiség*, Bp. 1979;
42. LUKACS Gy.: *Az esztétikum sajátossága*, Bp. 1969;
- LUKACS Gy.: *Estetica*, Buc. 1972, vol. I, pag. 549, (progres-logic) vol. I, (inovatii tonale în muzică) col. II. 324.
43. HAUSER A.: *A művészet szociológiája*, Bp. 1982;
44. M. FLORIAN: *Recesivitatea ca structură a lumii*, Buc. 1983;
45. C. MARINESCU: *Tradiții și inovații în arhitectură*, Buc. 1970;
46. TH. S. KUHN: *Tensiunea esențială*, Buc. 1982;
47. H. WALLON: *De la act la gândire*, Buc. 1964;
48. D. DIDEROT: *Scrieri despre artă*, Buc. 1967;
49. P. LEGER: *Funcțiile picturii*, Buc. 1976;
50. XXX: *Arhitectura*, (revistă) Buc. 1985/6;
51. HAVEL M.: *Tehnica tabloului*, Buc. 1982;
52. R. S. SHIKES, P. HARPES: *Pissaro*, Buc. 1986;
53. P. SOGNAC: *De la Delacroix la neoimpresionism*, Buc. 1971;
54. PETROVICI E.: *Ferenczy K.* Bp. 1943;
55. Secolul XX (revistă), Buc. 1969/11—12;
56. B. DE JOUVENEL: *Progres în om*, Buc. 1983;
57. MARX K. ENGELS F.: *Művei*, Bp. 1963;
- Fr. ENGELS: *Dialectica naturii*, Buc. 1954. pag. 179;

58. MESAROVICI M. PASTEL E.: *Omenirea la răspântie*, Buc. 1975;
 59. A. TOFFLER: *Socul viitorului*, Buc. 1980;
 60. A. POESCU: *Platon*, Buc. 1971;
 61. FICHTE I. G.: *Válogatott írások*, Bp. 1981;
 62. HEGEL: *Előadások a filozófia történetéből*, Bp. 1959.
- HEGEL: *Prelegeri de filosofia istoriei*, Buc. 1963, vol. I, 468.

A TECHNIKA FEJLŐDÉSÉRŐL VAGY VÁLSÁGÁRÓL A MŰVÉSZETELMÉLETBEN

Szatmármegyei építészet és a festészet változásairól vagy stagnálásáról

(TARTALOM)

Szatmár régi megyéje egy olyan változatos tájegység volt, ahol az építészetet meghatározták a hegyvidék, a dombvidék és a mezőség helyi építőanyagai, tanulmányozható ennek hatása a gerendakoszorús, a borona és a döngölt vagy téglatartófalas szerkezetek fejlesztésére, valamint a különböző zónák szerinti mesterségek szükségletei, a pásztor, a földműves-állattenyésztő, és a városi foglalkozások által igényelt szállásadás funkcionális céljai hogyan alakították ki a különböző háztípusokat; az etnikumok különböző szokásai szerinti stílusok, meg a területrendezés, a szolgáltatások alakultak ki. Eszerint felvázolom a népi és a városi lakóház és templomépítészet tipológiáját, meg az európai stílusok hatását a műépítészen keresztül a népire és annak megszűnésére, a stilisztikai orientációt, a fejlődést vagy a stagnálást, hogyan befolyásolják a helyi gazdasági és a politikai események. Ezeket a nagyon szerteágazó problémákat összetartja a fejlődés filozófiája, a történelemben, gazdaságban, szociológiában, művészetben. A technikai fejlődés a civilizációban, gazdaságban nem párhuzamos mindig, hanem „egyenlőtlen” a kultúra és a művészet értékeinek alakulásával, javulásával, stagnálásával, állandóságával. A polgári iparosítás, túlzott koncentrálódása, féktelen fejlődése okozott urbanisztikai válságot, ökológiai krízist, az élet minőségének leromlását, értékválságot. Az ismétlődő „laikus reneszánszok”, az olasz és a németalföldi polgári realizmust többször megszakították manierizmussal, hisztorizmussal, végül felbomlasztották az absztrakt-formalista fikciók. Ahhoz, hogy felvázoljam az építészet és a festészet történelmi változásainak néhány századát, interdiszciplináris áttekintés szükséges, a technikatörténet megújításával, — különösen a festészetben — művészet esztétikájából, az urbanisztikából (habitat) a környezetvédelem tudományos és demokratikus mozgalmainak néhány eleméből.

„NU MAI DORESC SĂ PICTEZ BUJORI...”

— Ars poetica lui Aurel Popp —

IMOLA KISS

Aurel Popp, personalitate marcantă a picturii românești contemporane a văzut lumina zilei la 30 august 1879 în comuna Căuaș. Viața și opera artistului sunt puternic legate de Satu Mare, orașul care nu l-a înțeles niciodată, dar care l-a rechemat de pretutindeni pentru a-l putea din nou alunga...

Aurel Popp a fost un revoluționar în adevăratul înțeles al cuvântului. Sufletul său pur de artist credea că picturile lui inspirate din realitate, vor fi odată înțelese și prin ele va putea schimba lumea, făcând-o mai frumoasă, mai dreaptă.

Rămânând orfan de tată la numai trei ani, cunoaște foarte repede vicisitudinile vieții. Singurul său sprijin și unica speranță era talentul. În 1903 absolvă Școala superioară de desen și caligrafie din Budapesta. În anul patru al studenției are prilejul să facă o excursie de studii în Italia; Roma, Siena, Perugia, Assisi, Orvieto își dezvăluie pe rând în fața lui miraculoasele secrete. Capodopera lui Michelangelo „Judecata de apoi” din catedrala de la Orvieto exercită o deosebită influență asupra tânărului artist.

În 1904 primește ordinul de chemare, îndeplinindu-și stagiul militar la Viena. Ca un artist adevărat vizitează muzeele imperiale și urmează cursurile de desen ale Academiei de bele-arte.

„Cea mai mare parte a timpului meu liber îl petreceam în muzee. N-am cunoscut pe nimeni în acel imens oraș decât pe Rembrandt, Rubens, Velasquez și ceilalți pe care așteptam de foarte multă vreme să-i văd în original. Aici s-au conștientizat în mine dificultățile vocației și tot aici au început pentru mine frământările ce au dus până la autoflagelare, când n-am reușit să realizez ce mi-am propus... Pentru că mereu, când am ocazia să văd capodopere executate în trecut, recunosc: sunt foarte frumoase — îmi scot părăria în fața lor dar... aș fi dorit altceva, ceva mai apropiat de lumea mea sufletească, de conștiința mea tulburată, de năzuințele mele cărora încă nu le pot da expresie... Întotdeauna trăia în mine mai puternic aspirația spre progres, decât admirația față de trecut... Înainte, înainte... totdeauna trebuie să privești înainte și în urmă numai pentru a lua la cunoștință că spiritul uman, talentul și imboldul subconștient și atunci doreau să atingă absolutul ca astăzi...”¹.

¹ Aurel Popp, *Și asta a fost viață*, Ed. Dacia, Cluj Npoca, 1977, p. 57.

În 1905 îl găsim la Satu Mare ca desenator tehnic, apoi profesor de desen. Starea deplorabilă a învățământului artistic sătmărean îl determină să ia o grabnică hotărâre: în 1908 publică broșura: „Despre situația artistică și de artizanat a orașului nostru”², în care încearcă să pună bazele educației artistice moderne prin aplicarea unei noi metodologii. Artistul este de părere că: „cultivarea frumosului este nu numai un interes personal, ci și unul colectiv; nu numai individul izolat, dar și imaginea colectivă se transformă prin practica frumosului”³.

Cu toate că era înzestrat de la natură cu un mare talent, Aurel Popp s-a străduit toată viața să-și perfecționeze cunoștințele. Cele însușite la Academia de la Budapesta au stat doar la baza studiilor de mai târziu. În 1910 se ivește ocazia perfecționării studiilor la Paris, la Academia Julien, foarte des frecventată de tinerii artiști ardeleni la începutul secolului nostru. La Paris Aurel Popp își dă seama că „... adeseori pensula mea este mai isteată decât mine însumi... Acele numeroase viziuni noi și decepționante, acele frământări în jurul esenței picturii și diversele rătăcirii ale numeroaselor „isme” pricinuiesc deziluzionarea mea de pictură...”⁴.

Se întreabă des de rostul talentului în cazul în care nu este supus unui crez puternic și nu este hrănit de convingere. Talentul — se întreba — are oare vreun rost când nu este subordonat unei credințe, când nu este susținut de convingeri? Dar care ar fi oare scopul căruia un artist și-ar putea închina viața? Cu un puternic spirit critic a alcătuit un bilanț neobișnuit și nedrept al activității sale artistice de zece ani: „tehnică ostentativă, jonglerie fără vreo intenție sau scop mai înalt... teme minore, peisaje căldute de pe malul Someșului, cu sau fără figuri, „mai-muțări academice”, sau imitații după pictori „plein-air-iști”...”⁵ Încă de la începutul activității sale artistice s-a delimitat de impresionism, cu toate că multe peisaje trădează incontestabil această influență. „Arta celor de la Barbizon aparent creează impresia că operele de artă nu trebuie să spună nimic. Judecându-i după subiecte, aproape sigur este așa, dar asta este numai prima impresie, superficială, căci nu trebuie să uităm de compozițiile impresionistilor, care ne dovedesc contrariul. Dar cu toate acestea, cei de la Barbizon au intrat în conștiința oamenilor de parcă ar fi evitat orice conținut ideologic”⁶.

Aurel Popp este socotit de istoria artei un excentric, căci toți contemporanii săi au trăit și creat în mirajul Coloniei de la Baia Mare, în timp ce el declară: „sistemul de breaslă băimărean lor le este convenabil, dar ce pot face cei ce nu se împărtășesc din giulgiul Christului Hollósy—

² *Despre situația artistică și de artizanat a orașului nostru*, Tipografia „Pázmány” Satu Mare, 1908.

³ *Ibidem*

⁴ Aurel Popp, *Din zi în zi* — însemnări autobiografice — Manuscris aflat la Arhivele Statului Satu Mare.

⁵ Raoul Șorban — Banner Zoltán, *Aurel Popp*, Ed. Meridiane, București, 1968, p. 14—15.

⁶ *Câteva cuvinte despre frământările artei noastre plastice* — Manuscris aflat la Arhivele Statului Satu Mare.

Ferenzy⁷: oricât i-am tăvăli în poleiala originalității, totuși rămân imitatorii Barbizonului⁸.

Artistul își explică astfel punctul de vedere: „mie în artă nu-mi plac experimentele, nu accept decât știința și filosofia și nu pe cei ce cultivă ceea ce se numește l'art pour l'art⁹. Deși fondarea în 1896 a Școlii de pictură de la Baia Mare a însemnat o adevărată revoluție în arta transilvăneană, această revoluție a fost necesară și foarte utilă pentru că s-a opus metodicii greșite a academiilor, în locul rețetelor i-a îndreptat pe elevi spre observarea umilă și atentă a naturii, a eliberat arta de limitele gustului mic burghez, dar pe lângă această mare realizare a dus la neglijarea sau chiar la disprețul tehnicii. La Baia Mare s-a învățat o *VIZIUNE ARTISTICĂ* și nu *O MESERIE*. Dar la bazele unei arte stă în primul rând meseria. Nu se poate exprima desăvârșit numai cel ce este stăpân pe meserie. Spre deosebire de concepția băimărenilor Aurel Popp spunea: „artistul să fie STĂPÂNUL și nu sclavul naturii¹⁰. În totdeauna aspira spre mai mult și mai bine. Declara: „Am fost și sunt și astăzi un revoluționar atât în viață cât și în artă... Toate acțiunile mele sunt premeditate și au un profund conținut moral. Caut știința înainte de toate...¹¹.

Prima conflagrație mondială și-a pus amprenta sângeroasă asupra întregii sale creații artistice. Pentru Aurel Popp primul război mondial a început la 1 august 1914, când a primit ordinul de chemare. Acest moment a fost immortalizat într-un tablou foarte reușit (Planșa XXX), pe care însă nu l-a terminat niciodată. În autobiografia artistului găsim o descriere foarte fidelă a acestui eveniment: „M-am înrolat ca un cetățean nevinovat la 1 august 1914. Mi s-a înmănat ordinul de chemare, chiar când pictam în Grădina Romei modelele ce-și luau într-o atmosferă pașnică micul dejun la masa frumos aranjată cu fața de masă galbenă... Tabloul există și astăzi cu următoarea inscripție: „Interrorupu le 1-er Août 1914, au son des cloches de midi, lorsque j'ai reçu ma convocation pour la guerre mondiale...¹². Culorile pure, reci trădează influența băimăreană. Încetul cu încetul sunetul clopotelor se transformă în bubuituri de tunuri și iau naștere operele cele mai realiste, dar totodată cele mai impresionante și zguduitoare ale artistului ciclul „închinat războiului: „Atacul“ (1916), „Cine-l știe?“ (1916), „Erou necunoscut“ (1925), (Pl. XXXII), pictând Guernica primului război mondial într-o singură figură umană. Memoriile din război: oroarea, groaza, chinul, protestul sunt concentrate în expresivitatea curajoasă a tablourilor cu caracter antirăzboinic de mai târziu. Deja în șanțurile de apărare de pe front începe schițarea ciclului de opere antirăzboinice, această istorie pictată, care prin valoarea artistică și ideologică ocupă un loc bine meritat în pictura europeană. În istoria artei

⁷ *Criza artei plastice transilvănene* (Cu ocazia expoziției de pictură Nagy Oszkár, în Keleti újság V, nr. 300 din 30 dec, 1922.

⁸ Aurel Popp, *Din zi în zi*.

⁹ Dintr-o scrisoare a lui Aurel Popp din 23.X.1931 adresată lui Emil Isac — Manuscris aflat la Arhivele Statului Satu Mare.

¹⁰ Dintr-o scrisoare (neexpediată) a lui Aurel Popp, din 14 februarie 1948, adresată pictorului Gh. Florian din Paris în *Și asta a fost viață*, p. 16.

¹¹ *Idem* p. 60

¹² *Ibidem*, p. 151

„JE NE VEUX PLUS PEINTRE DE PIVOINES...“

L'ars poetica d'Aurel Popp

(Résumé)

L'étude s'efforce de clarifier la signification de l'art d'une grande personnalité de la vie artistique de Satu Mare, Aurel Popp. Né le 30 août 1879 à Căuaș, fils d'un prêtre greco-catholique, il fit ses études à Carei, puis à l'Ecole Supérieure des Beaux — Arts à Budapest, où il a l'occasion de faire un voyage d'études en Italie. A Rome, Sienna, Perugia, Assisi, le jeune artiste connaît les merveilles de la Renaissance. Il visite aussi les grands musées de Vienne, de Madrid, d'Amsterdam. Aurel Popp termine sa formation artistique à l'Académie Julien de Paris.

Comme tous les artistes de Transylvanie du début du XXe siècle, Aurel Popp a été en contact avec la colonie d'artistes de Baia Mare, mais il n'a pas donné d'importance à l'impressionnisme. La source d'inspiration a toujours été la vie, la réalité quotidienne.

La première guerre mondiale à laquelle l'artiste a participé a beaucoup marqué sa vie, son activité artistique.

Aurel Popp c'est le premier peintre qui a immortalisé la guerre chimique avec les gaz.

Comme peintre il a délaissé les natures statiques, les paysages, pour lui l'art véritable se trouve dans la composition.

Il s'est énormément intéressé à la création où s'est imposé comme représentant de la nouvelle génération.

Aurel Popp un grand artiste il a donné à, son œuvre une résonance particulière au milieu des autres œuvres plastiques Transylvaniennes.

BIBLIOGRAFIE

1. AUREL POPP — *Și asta a fost viață...* Ed. Dacia Cluj Napoca 1977.
2. RAOUL ȘORBAN, BANNER ZOLTAN — *Aurel Popp*, Ed. Meridiane, București, 1968.
3. ERDŐS IUDITA — *Catalog Patrimonial Aurel Popp (1879—1979)*, Satu Mare 1979.

VALENȚE EXPRESIONISTE ALE PICTURII LUI AUREL POPP

LIVIU PAUL

Pictura lui Aurel Popp supusă unor influențe stilistice care au marcat arta începutului de secol pune evident și problema raportului cu expresionismul. În ce măsură Aurel Popp a avut vocația expresionismului, care este ponderea mijloacelor și procedeelor specifice sau cel puțin tributare expresionismului, în ce fel elemente iconografice atribuite expresionismului subliniază în creația sa existența, uneori numai latentă a unor valențe specifice, iată întrebări pe care le generează o operă artistică al cărei caracter militant propagă valori profund umane. „Misionarism activ“, „acțiune în raport cu idealul unei societăți a viitorului“, „adoptarea altui ideal de sinteză decât stilul“ — iată câteva trăsături specifice expresionismului, care marchează creația lui Aurel Popp. Rezultat în urma negării sistematice a „ismelor“, în urma refuzului ostentativ a oricărei tendințe estetizante, epurat de orice tentativă experimentală, expresionismul cunoaște prin creația lui Aurel Popp o subliniere a laturii sale axiologice și o amplificare aparte a „misiunii sale active“. Ilustrând sugestiv definiția lui Jean Leymarie conform căreia expresionismul este: „O... fază a romantismului prin afirmarea spiritului slav și nordic într-o lume tragică apăsată de angoasa timpului...“ opera lui Aurel Popp afirmă o plenitudine a angajării ideologice ce frizează deseori limite extreme ale finalității operei de artă: „A pătruns în conștiința colectivă ideea — spunea Popp Aurel — că arta mea ar avea un caracter de propagandă. Da — și eu o consider în acest fel: pictură de propagandă“. O specificitate aparte a valențelor expresioniste este datorată nevoii presante de „a da expresie“ unor adevăruri profund umane, de „a demasca“ fața ascunsă a unui univers ostil dominat de forțe obscure ce împiedică afirmarea valorilor individuale. O permanentă stare de revoltă inhibă orice tentativă de eliberare de sub constrângerea unui misionarism asumat conștient cu toate consecințele sale extreme generate în plan uman și artistic. Negarea sistematică a „ismelor“, motivată prin irelevanța angajării acestora în plan social, generează o poziție aparte a operei sale. Contestarea, de pe o poziție unilaterală a acestora determină o permeabilitate specifică în fața influențelor. Eclectismul operei sale este o consecință a nevoii accentuării expresivității imaginii prin intermediul apelului frecvent la o retorică a gestului, la o nuanță declamativă subsumată unui accentuat caracter epic. Considerând expresionismul o „constantă identificabilă în întreaga evoluție istorică a artei“ și admitând implicit posibilitatea manifestării acestuia într-o multitudine de forme, eclectismul operei lui Aurel Popp poate fi un mod de exteriorizare

a unui „protoexpresionism“. Această ipoteză poate fi argumentată prin semnificația transferurilor stilistice de care a beneficiat creația sa. Barocul și acele „efecte uneori prea sonore“ menționate în sens depreciativ, compensează printr-o (uneori relativă) agresivitate redactarea academică a imaginii, conferindu-i un plus de expresivitate. Relevarea valențelor expresioniste, a locurilor de întâlnire cu o tematică specifică precum și a mijloacelor și procedeele specifice expresionismului trebuie să țină cont de faptul că acestea se manifestă într-un mod aparte în opera lui Aurel Popp. Nefiind rezultatul unei atitudini programatice, fără să beneficieze de coerența unui program estetic specific, aceste valențe expresioniste poartă amprenta unicității și a singularității lor pe întreg parcursul operei. Nu sunt etapele unui drum ce vizează expresia, ci soluțiile adoptate în scopul accentuării expresiei.

— Valorile primitivismului. Vehiculate ostentativ de către expresionism ca tendință de reacție împotriva academismului steril, ca promisiune de înnoire a limbajului pictural în însăși specificitatea sa, aceste valori afirmă/justifică existența operei de artă în pofida filistinismului burghez. Dacă la Gauguin aceste valori afirmă raporturi armonice om-natură, dacă la E. Nolde au drept scop recuperarea unor „permanențe subsumate aceluiași adevăr uman“ la Aurel Popp apelul frecvent la o imagistică primitivă vizează o subliniere metaforică a degradării umane. Mediată deseori prin intermediul unor motive iconografice biblice această imagistică afirmă stadii de evoluție a umanității. Evaziunii iluzorice în exotice, resemnării înaintea fatalității, Aurel Popp îi opune avertismentul unei lucidități vizionare datorată unei încrâncenate angajări în plan etic. Prin intermediul unei vehemente semnificative a gestului pictural imaginea dezvăluie un univers dominat de irațional, de elementar, de forțe obscure ce reduc umanitatea la un stadiu degradant și anunță uneori cataclisme iminente. Specificitatea expresionistă a imaginii este accentuată prin constituirea formei ca expresie exterioară a unui conținut interior. Această expresivitate a formei, potențată și prin intermediul unei retorici a gestului care facilitează o lectură imediată a sensului, este realizată prin mijloace și procedee care poartă în mare măsură amprenta expresionismului. Reducerea diferenței între real și expresie este realizată prin înzestrarea materiei cu o fluiditate aparte. Datorată direcționării pensulației ce urmărește trasee structurate de linii de forță această fluiditate creează o mișcare continuă ce afirmă forța de sugestie a ansamblului. Accentuând o specificitate conotativă a tușei de culoare, această fluiditate integrează formele umane în natură / fundal, afirmând discret o senzație de planeitate ce anulează adâncimea, uneori accentuată presupusă de scara monumentală la care se desfășoară acțiunea. Om-natură constituie o unitate a cărei elemente structurale sunt investite cu sensuri supraindividuale, care rezultă fie din sugestive deformări anatomice („Scaieții“) fie în urma apelului la valențele alegorice ale legendelor biblice („Noul Crist“), („Exclușii“).

— Deformarea — procedeu specific expresionismului datorită faptului că: „judecata este percepută odată cu obiectul“ și „se manifestă ca

deformare sau distorsiune a obiectivului¹⁴. Deformarea este la Aurel Popp exteriorizare vădită a unui eu convulsionat de dramele unei umanități lipsite de perspectiva salvării. Înzeestrarea figurii umane cu valențele vegetalului dezindividualizarea figurii umane, schematizarea acesteia, iată moduri ale deformării care atestă locuri comune cu expresionismul. Marcată de o accentuată febrilitate, datorată unei nevoi de posesie a realului, corectată de necesitatea de a transfigura acest real deformarea generează în plan formal o autonomizare a tușei de culoare. Deseori acest caracter se afirmă la nivelul întregii imagini, tensionând semnificativ ansamblul. Pensulația rămâne mijlocul expresionist cu cel mai înalt grad de constanță pe întreg parcursul operei sale. Se manifestă cu aceeași pregnanță atât în perioada debutului cât și la apogeul creației sale păstrându-și angulozitatea caracteristică, capacitatea constructivă și elocvența expresivă. Este un medium ce conferă unitate contrastelor cromatice și/sau trecerilor tonale abrupte. Fie că investește un conglomerat amorf („Dacă omul vrea să piară“) fie aflat într-o iminentă stare de dezintegrare („Răstignire“) cu valențele unei umanități dominată de isteria unei catastrofe, tușa de culoare exprimă imediatetea unor stări senzoriale. Deseori este metamorfozată în element iconografic prin intermediul duplicității sale funcționale ce construiește configurații în măsura în care le distruge sensul când sunt percepute în context. —

Expresia degradării și înstrăinării condiției umane în situații limită specifice războiului, mizeriei sociale generate de dominația capitalismului, valențele expresioniste ale picturii lui Aurel Popp se manifestă cu precădere în operele create în perioada interbelică. Raportul operei sale cu expresionismul comportă o specificitate aparte al cărei studiu poate pune în evidență trasee ale expresionismului în arta românească.

VALENCES EXPRESSIONISTES DU PEINTRE AUREL POPP

Résumé)

Le peintre de l'artiste, influencée par les styles qui ont marqué l'art du début du XX-e siècle, a évidemment l'empreinte de l'expressionnisme aussi. L'auteur, montre que l'expressionnisme dans l'œuvre de l'artiste, Aurel Popp n'est pas le résultat d'une attitude programmatique mais qu'elle porte l'empreinte de l'unique et le singulier. Ces valences (les valeurs du primitivisme, la dégradation) se manifestent surtout dans les œuvres créées dans la période interbellique.

¹ G. CARLO ARGAN: *Arta modernă*,

PROFILUL PLASTIC AL PRESEI ROMÂNEȘTI INTERBELICE DIN SATU MARE

CORNEL CRACIUN

Dintr-o investigație personală pe care am întreprins-o cu referire la antecedentele anului 1918 în domeniul presei românești din Satu Mare am constatat precaritatea acesteia. Faptul se traduce în apariția, pentru scurt timp, a unei singure publicații datorate lui Vasile Lucaciu¹. Cu alte cuvinte, excepție făcând de *Revista catolică*, Unirea de la 1 Decembrie 1918 a fost și în acest caz² un moment de referință, de naștere, a unui fenomen cultural care, în celelalte teritorii locuite de români-inclusiv Transilvania, avea deja o vechime de câteva decenii.

Pornind de la această constatare ne propunem ca, în studiul de față, să descifrăm resorturile intime ale investiției de talent și pasiune concentrate în presa românească sătmăreană dintre cele două războaie mondiale, să demonstrăm valabilitatea și viabilitatea demersurilor susținute în numeroase cazuri de ziariști formați ad-hoc, precum și limitele pe care le conține un „program” de culturalizare prin artă atunci când promotorii acestuia nu au formația strict necesară.

Se cuvine să precizăm de la bun început că există un benefic dialog cultural între Satu Mare și Baia Mare, susținut prin numeroasele referiri la Școala de arte frumoase și la expozițiile artiștilor băimăreni vernisați în propriul oraș sau la Satu Mare. Nu se poate vorbi însă despre o subordonare, de o dependență, a artei sătmărene față de Baia Mare, ci de o relativă, dar suficientă la acea dată, retardare artistică locală.

Într-o primă secțiune a lucrării ne vom opri la articolele dedicate special artei plastice. Organizarea Școlii de arte frumoase din Baia Mare³ e adusă în atenția publicului sătmărean cu ocazia expoziției de carica-

¹ Situație constatată prin consultarea lucrării *Publicațiile periodice românești 1907—1918 și Supliment 1790—1906*, tomul II, Editura Academiei R.S.R., București, 1969, p. 852. În evidența Bibliotecii Centrale Universitate Cluj-Napoca, în afara publicației citate (cota 280236), există o singură excepție: *Catalogus venerabilis cleri almae diocesis Szatmariensis pro anno 1815* (cota 238520). Restul publicațiilor date înainte de 1918 sunt în limba maghiară.

² O lucrare de certă seriozitate: I. HANGIU — *Dicționar al presei literare românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987, citează ca publicații culturale interbelice pentru Satu Mare: *Afirmarea* (1936—1940), p. 27; *Icoane Marămureșene* (1923—1924), p. 169—170; *Săgeata* (1923), p. 406 și *Țara de Sus* (1921), p. 351. Vezi și nota anterioară.

³ „Organizarea Școlii de Arte frumoase din Baia Mare”, în *VIATA*, anul I nr. 4/20 septembrie 1935, p. 3.

tură deschisă în septembrie 1935 la clubul Union din Satu Mare de pictorul Dimitrie Șeptelici, secretar al comisiei mixte de conducere a școlii⁴. Interviu luat cu acest prilej artistului băimărean are menirea să familiarizeze publicul cititor cu modul de funcționare al instituției: „Școala e încadrată în bugetul general al comunei (Baia Mare, n.a.). Fondul ei rămâne inalienabil și nu se poate folosi decât pentru plăta personalului artistic din conducere și corpul profesoral. Comitetul general de conducere al școlii e alcătuit din 4 membrii: primarul orașului Baia Mare, președinte de onoare, ca membru de drept; președintele activ, administratorul și casierul, membrii numiți. Numirea acestora se face de către Consiliul orașului Baia Mare...⁵. Informațiile, sumare, sunt completate prin două note care apar independent una de alta, prima cu referire la închirierea atelierelor de pictură⁶, iar cea de-a doua privind adunarea generală anuală a Asociației Pictorilor din Baia Mare⁷, din care aflăm componența școlii și motivul disensiunilor interne pentru conducerea acesteia⁸. Paradoxal amănunte de prima mână asupra organizării și funcționării Școlii de pictură din Baia Mare, cu o „vechime remarcabilă pentru anii 30 ai secolului nostru“, găsim într-o gazetă din Sălaj⁹. Într-un interviu din 25 decembrie 1937, ocazionat de vernisajul expoziției sale la Zalău, Petru Abrudan, secretarul de atunci al Asociației de Arte Frumoase din Baia Mare, face destăinuiuri esențiale privitoare la organizarea școlii și la scopul acesteia¹⁰. Informația amintită, coroborată cu amănuntele existente în presa locală, are menirea de a reliefa interesul constant pe care l-a trezit în conștiința contemporaneității experiența școlii băimărene. Lipsită de orice intenționalitate programatică, prezentarea școlii e prin forța împrejurărilor fragmentată, atât conceptual cât și în sfera realizării. Pe parcursul studiului vom avea ocazia să

⁴ *Expoziția de caricatură a pictorului Dimitrie Șeptelici*, idem, nr. 3/19 septembrie 1935, p. 3.

⁵ *Organizarea Școlii de Arte frumoase din Baia-Mare*, idem, nr. 4/20 septembrie 1935, p. 3.

⁶ E.R. (?) — *Școala de pictură din Baia-Mare*, în *CONȘTIINȚA ROMÂNĂ*, I, nr. 63/24 aprilie 1938, p. 4.

⁷ *Adunarea generală anuală a Asociației Pictorilor din Baia Mare, terminată cu scandal*, idem, nr. 143/4 august 1938, p. 5.

⁸ Ibidem. 22 de membrii din care 4 români și 18 minoritari. În 1937 e ales președinte profesorul de liceu și sculptor Manu Gheorghe. Minoritarii conduși de pictorul Nagy Oscar îl vor președinte pe Popp Aurel.

⁹ *Expoziție de pictură în Zalău*, în *GAZETA SĂLAJULUI*, VIII, nr. 50—51/25 decembrie 1937, p. 3.

¹⁰ Ibidem. „...Școala și maestrul ei nu primesc nici un ajutor. Ea se susține exclusiv din cotizațiile membrilor ei, constituiți în Asociație. În asociație sunt membrii ordinari, artiști plastici domiciliați în Baia Mare. Artiștii domiciliați în altă parte sunt membrii extraordinari, însă cu aceleași drepturi ca și membrii ordinari... În Asociație sunt și membrii onorifici. Aceștia sunt iubitorii de artă, — mecenati — impuși la aceeași cotizație lunară.

Destinația ce se dă cotizațiunilor plătite de cele trei categorii de membrii este următoarea: Din totalul încasărilor jumătate se repartizează Asociației, care cumpără tablouri de la membrii. Aceste tablouri se trag la sorți pentru membrii onorifici sprijinitori. În felul acesta este sprijinită Asociația, sunt ajutați membrii ordinari și extraordinari, beneficiind și membrii onorifici... Scopul Asociației este de a stimula și propaga cultura artistică prin organizarea de expoziții în țară și străinătate și de a apăra interesele morale și materiale ale artiștilor...“.

constatăm că artiștii băimăreni s-au bucurat de o deosebită apreciere în urma vernisajelor relativ numeroase, raportate la scara de valori și de posibilități ale orașului Satu Mare. Acest efort constructiv nu poate fi redus doar la apropierea geografică a celor două așezări, ușor amendabilă, dar în parte cu grăunțele ei de adevăr, ci traduce credem, un veritabil dialog cultural pe care o viitoare investigație ne-o va argumenta și din perspectiva băimăreană.

Un loc aparte în teoria artistică îl ocupă atitudinea, nu lipsită de interes și substanță, a unuia dintre cei mai talentați artiști interbelici transilvăneni. De origine din părțile Sibiului, N. Brana vădește o reală aplicație spre exegeza artistică pe care o semnează în periodice clujene, sibiene și sătmărene. Reflecțiile conținute în articolul „*Cuvinte despre gust și arta plastică*“, dincolo de un pesimism marcat, conțin un sâmbure de adevăr în descripția sintetică a provincialismului cultural: „... Provincia pe teren artistic-cultural este un deșert cu puține oaze binefăcătoare călătorilor obosiți. Manifestările de artă adevărată (mai ales în arta plastică) pe aceste meleaguri atât de ingrate sunt expuse unor priviri neînțelegătoare; neînțelegere ce-și are obârșia și semnificația cred, tocmai în comoditatea vieții banale de cafenea și-n lipsa unui interes și spiritual și cultural mai accentuat¹¹“. Prejudecățile, ar fi în linii mari, cele care stopează progresul acestui teritoriu și justifică atitudinea celor care „se cred îndreptățiți a critica fără nici un criteriu sau a aduce elogiuri nemeritate“¹². Profunzimea observației pe care o operează se constituie într-un leit-motiv devenit simbolic pentru o colectivitate cu o tradiție artistică încă sumară, profund subordonată poeticului: refuzăm să ne instrui, să raționăm cu ochii și cu mintea. De altfel pe o structură adițională care va reface mentalul colectiv înregistrăm o strânsă corelație între ignoranță, snobism și lipsa de audiență a expozițiilor, cu toată risipa de argumente a cronicarilor de artă. Pe aceeași linie Brana își cenzurează eventualele critici la strictul necesar, în prezentarea albumului de gravuri al tânărului Paul Erdős¹³, tocmai pentru că simpla existență a unui astfel de încercări cu titlu de noutate trebuie să trezească vizibilul interes al publicului spectator și nu să-l îndepărteze printr-o amalgamare și prețiozitate în exprimare. Putem defini astfel prin intermediul criticului artist o direcție metodologică de abordare a operei de artă în și pentru publicul provincial. Având în vedere nivelul de educație artistică, în primul rând, al spectatorului dintr-un oraș cu o relativă afuență expozițională criticul trebuie să obișnuiască conștiințele cu alfabetul demersului artistic. În spațiul restrâns al unei cronici trebuie surprins elementul definitoriu al artistului, punctele sale de forță și ca urmare trezit interesul consumatorului. În lipsa unor specialiști pregătiți să dialogheze cu un public avisat (cum e cazul pentru București și parțial pentru Cluj), opera de înregimentare a simțului estetic prin plastică revine fie unor artiști cu veleități teoretice, fie unor ziariști cu orizont

¹¹ N. BRANA — *Cuvinte despre gust și artă plastică*, în GAZETA PENTRU AFIRMARE ROMÂNEASCA, II, nr. 113/24 mai 1936, p. 3.

¹² *Ibidem*.

¹³ N. BRANA — *Albumul cu gravuri al pictorului Erdős I. Pal*, idem, II nr. 124/7 iunie 1936, p. 3.

cultural sau unor critici literari. Aceștia din urmă păcătuiau, atunci și acum, prin verbozitate și lirism condescendent. În cazul provinciei trebuie avut în vedere că artiștii recenzați sunt autohtoni, din alte orașe ale regiunii și arareori din Capitală. Cu foarte puține excepții, din București nu vin marii maștrii. Și atunci se impune o adaptare la situație.

Critica de artă provincială nu și-a propus să construiască mituri și să dialogheze cu Europa, ci, mai cuminte, și-a dorit să facă evenimentul artistic, atât cât i-a permis personalitatea creatorului și tradiția mediului ambiant, cognoscibil simplului cetățean. Acest deziderat e cu atât mai evident la Satu Mare care din punct de vedere cultural are o situație intermediară între Zalău, de exemplu, unde mișcarea artistică e cvasi-inexistentă și Cluj spre care converg forțele artistice ale Ardealului, fie pentru a se fixa solid, fie ca o etapă necesară în exodul mult visat către Capitală.

Secțiunea „Cronica de expoziție” o vom comprima în trei registre ce se susțin cu prisosință. Metodologic vom distinge în cadrul fiecăruia, pe de o parte analizele globale ale expozițiilor colective, iar pe de alta, în continuare, analizele expozițiilor individuale. Cum e și firesc rubrica reține și ne transmite, intermediat, pulsul plastic local. Putem, schematic, să ne reprezentăm viața artistică din Satu Mare dominată de personalitatea lui Aurel Popp, căruia i se adaugă Andrei Littecki și tânăra speranță aflată pe calea afirmării în deceniul patru, Paul Erdős. Expozițiile colective ale pictorilor sătmăreni din 1926¹⁴ și 1933¹⁵ rețin ca nume comune ambelor pe Gh. Zolnay și Toth, portretiști prin excelență. În prima expoziție mai participă soții Littecki și Epamimonda Boca, iar în 1933 sculptorul Al. Sarkady și tânărul pictor Al. Mohi. Nu se fac referiri la lucrările expuse, la tehnică, la filiații. Cu totul alta este situația expoziției din 1938¹⁶. Recenzată de Octavian Ruleanu, intelectual cu certe calități teoretice și bagaj noțional de profil, manifestarea îi permite să realizeze penetrante portretizări ale artiștilor ce expun: „Întâiul, în ordinea așezării este d. Erdős E. Paul... un modernist... Linia d-lui Erdős tinde spre portretistică... Desenele d-sale reprezintă feminitatea în ceea ce are ea mai expresiv” Aurel Haiduc expune acuarelă fiind încă într-o fază de căutări, I se indică o posibilă investigare a luminozității peisajului românesc. În aceeași tehnică se produc și ceilalți artiști: Ion Rentea, Inci Szabados și Lola Szathmary, cu specificarea că cele mai bune realizări le are Rentea, apreciat și pentru grafica de la gazeta „Afirmarea”. Același artist, sus menționat, este recenzat pentru expoziția sa din decembrie 1936¹⁷. Elev al maestrului Damian și emul local al lui Aurel Popp, el este apreciat pentru desenul în acuarelă și grafică unde are realizări notabile. Artistul denotă înclinații deosebite pentru acuarela expresionistă și pentru mediul de inspirație al Maramureșului.

¹⁴ Expoziții, în SATU MARE, VIII, nr. 80/26 decembrie 1926, p. 5.

¹⁵ Ep. BOCA — Expoziția colectivă a pictorilor sătmăreni în sala „Cecil” idem, XV, nr. 35/10 decembrie 1933, p. 4.

¹⁶ Oct., RULEANU — Expoziția tinerilor pictori sătmăreni, în CONȘTIINȚA ROMÂNĂ, I, nr. 260/28 decembrie 1938, p. 2—3.

¹⁷ Pictorul Ioan Rentea, în GAZETA PENTRU AFIRMARE ROMÂNESCĂ, II, nr. 284/24 decembrie 1936, p. 8.

Un alt artist provenit și inspirat de ținutul Oașului este Ioan Tântaș. În expoziția sa din sala mică a hotelului „Dacia”, aprilie 1938¹⁸, prezintă tipuri fizionomice caracteristice din Țara Oașului.

Andrei Littecki este prezent pe simezele sălii de expoziție a librăriei „Singer” în noiembrie 1927¹⁹ împreună cu soția sa Elena Littecki Kraus, care expune cu acest prilej desene. A doua expoziție, tot împreună cu soția, se produce în martie 1931 în localul Asociației comercianților din strada Petru Rareș nr. 1. Amplă cantitativ (peste 100 de tablouri), expoziția surprinde în egală măsură saltul calitativ realizat de artist, deoarece „culorile întunecoase de odinioară au dispărut aproape în întregime... Rafinamentul cu care alege subiectele îl pune printre cei dintâi pictori ai Ardealului”²⁰. Afirmatie care în ultima ei parte ni se pare hazardată și evident bombastică, având vădite intenții propagandistice. A treia întâlnire cu publicul sătmărean se produce în septembrie 1938²¹, atunci când Littecki expune din nou alături de soția sa. Subiectul de inspirație predilect acum este tipul uman al zonei Țării Oașului: „...Jocul policromic, de o frumusețe excepțională, al broderiilor oșenești sunt eternizate de pânzele pictorului... Lucrurile de predilecție ale pictorului sunt capetele de studiu, toate bine reușite”. Soția sa, Elena Littecki Kraus se afirmă în genuri diferite, cu egal succes: desen, pictură și broderie colorată.²²

Pictorul Gheorghe Zolnay expune în sala Asociației comercianților, iunie 1924, alături de Emilne Schullhof din Oradea. Cele 86 de tablouri, în majoritate peisaje, sunt comentate extrem de parcimonios, încât nu avem suficiente argumente pentru a ne putea forma o imagine asupra acestui artist, prezent și la expozițiile colective din 1926 și 1933.

O notă aparte o aduce fotografii Z. Szecsen. Apreciat peste hotare, la Londra și Paris, artistul este „un îndrăgostit al plastice absolute, al plastice clasice”²³. Judecățile asupra lui sunt în continuare extrem de laudative. Un rol important joacă în acest caz și domeniul relativ nou de exprimare plastică, cel puțin în mediul provincial, și se concluzionează cu formula: „...nu este pentru publicul unui orașel de provincie”.

Artiștii plastici băimăreni se bucură de o priză deosebită. Fie că se recenzează expoziții colective deschise la Baia Mare sau personale deschise la Satu Mare, notațiile referitoare la ei sunt apreciative și tra-

¹⁸ Vezi *Expozițiile de pictură în orașul nostru*, în *CONȘTIINȚA ROMÂNĂ*, I, nr. 63/24 aprilie 1938, p. 4 și *Pictorul I. Tântaș*, în *DATINA*, I, nr. 2/mai 1938, p. 11.

¹⁹ *Expoziția pictorului Andrei Littecki*, în *SATU MARE*, IX, nr. 46/13 noiembrie 1927, p. 5.

²⁰ *Expoziția Andrei Littecky și Elena Kraus*, idem, XIII, nr. 12/22 martie 1931, p. 2.

²¹ A. Littecki: *un îndrăgostit al Țării Oașului*, în *CONȘTIINȚA ROMÂNĂ*, I, nr. 169/4 septembrie 1938, p. 3.

²² Vezi în *SATU MARE*, VI, nr. 42/8 iunie 1924, p. 3 și nr. 44/15 iunie 1924, p. 3.

²³ E. BOCA — *Expoziția Z. Szecsen și E. P. Erdős*, în *GAZETA PENTRU AFIRMAREA ROMANEASCA*, III, nr. 470/15 august 1937, p. 3. Vezi aici și articolele *Expoziția de fotografii și tablouri*, idem, III, nr. 483/1 septembrie 1937, p. 3 și *Expoziția foto Z. Szecsen la Clubul Ziariștilor*, în *GRANIȚA*, I, nr. 200/14 decembrie 1934, p. 3.

duc starea de „subordonare“ artistică a mediului analizat față de centrul băimărean. Două mari expoziții colective din Baia Mare sunt recenzate în anul 1934. Prima, din iunie²⁴, se referă la expoziția anuală a Școlii de artă: „Dintre tablourile expuse remarcăm pe acelea ale lui Thorma în stil „naturalist-impresionist“ ... D. Mikola (expune, n.a.) picturi care-i scot în relief metoda „sintetic-naturalistă“, ce-l caracterizează în pictură“. Alături de cei citați mai expun: Cadar, D. Krisan, d-na Margareta Kis-Thorma și „... un grup din tânăra generație Schachiroff, Slevensky și Maudy, înclinat mai mult spre impresionism decât expresionism“. Notațiile conținute în cronică sunt importante pentru fixarea, cu puterile unui critic improvizat și la nivelul anului 1934, a direcțiilor de lucru ale componenților grupării artistice sus-amintite. A doua expoziție a anului 1934 reține atenția prin tonul ascuțit critic al reflecțiilor celui ce semnează sub pseudonimul *Vizitator*. Nu sunt ocolite valorile școlii: Thorma, Boldizar, Mikola, care sunt aspru amendate pentru lipsurile manifestate²⁵. Aprecieri pozitive se fac doar la adresa lui Slevensky și Bitai. Concluzia este aceea a dominației spiritului mercantil în artă, perspectivă din care se bucură de înțelegere reținerea de a participa a artiștilor Ziffer și Krisan. Recenzentul deplânge „absența totală a artiștilor plastici din Satu Mare“, fără să caute, din discreție, motivații.

În expoziția deschisă în localul Casinei Române din Baia Mare, decembrie 1935²⁶, sunt prezenți 3 artiști: sculptorii Gh. Manu și Ernő Szervatius, pictorul Petre Abrudan. Sculpturile, inspirate din istoria națională la Manu, sau cu tematică socială, religioasă și muncitorească la Szervatius sunt bine apreciate, însă autorul recenziei nu se oprește să sugereze că: „Ar câștiga mai mult Manu și Szervatius dacă ar expune în orașe mai populate“. Cu alte cuvinte, talentul și munca investită de artiști le conferă dreptul de a depăși provincialismul îngust și de a se confrunta cu arta din centrele de tradiție ale țării. Este o idee demnă de reținut pentru teritoriul la care se referă și momentul istorico-artistic. În ciuda titlului articolului, singurul pictor ce expune este Abrudan. Atacând subiecte sociale, se prezintă la un înalt nivel dobândit printr-o muncă asiduă ce-i justifică plasarea în ierarhia artistică.

Același artist e recenzat de pictorul I. Rentea pentru expoziția personală din decembrie 1935 — ianuarie 1936²⁷. În sala clubului „Union“ din Satu Mare, Petre Abrudan expune „compoziții, portrete și peisaje de pe valea Săsarului“. Alături de el, sculptorul Ernő Szervatius prezintă compoziții, nuduri și portrete executate în lemn și ceramică. Același ve-

²⁴ T., DOBRICANU — *Expoziția de pictură la Baia-Mare*, idem, I, nr. 45/6 iunie 1934, p. 3.

²⁵ *Plastica băimăreană*, idem, I, nr. 160/23 octombrie 1934, p. 3: „Maestrul Thorma, trei plăcinte... inconsumabile, din punct de vedere al artei. Dl. Boldizar prea îngâmfat... ne prezintă o atmosferă lipsită de pătrundere, un colorit dulceag, ispititor pentru cei lipsiți de gust artistic... iată ce-i lipsește d-lui Mikola din tablourile d-sale: dragostea și sufletul pentru ceea ce pictează... Prea mult artificiu, prea mult hazard peste tot“.

²⁶ *Expoziția pictorilor români din Baia Mare*, în GAZETA PENTRU AFIRMARE ROMÂNESCĂ, I, nr. 11/13 decembrie 1935, p. 3.

²⁷ I., RENTEA — *O expoziție grandioasă de pictură și sculptură*, idem, II, nr. 4/5 ianuarie 1936, p. 4.

che și nouă idee a lipsei de interes și susținere materială se vehiculează și cu acest prilej.

Un alt pictor băimărean, Florian, este prezent, fiind în drum spre Paris la studii, cu o expoziție la Satu Mare²⁸. Dacă expoziția din 1925 nu se bucură decât de o simplă semnalare, în schimb „*Succesele pictorului Florian la Paris*”²⁹ sunt amplu și asezonat comentate, lucru din nou explicabil pentru statutul provincial periferic al artei interbelice din restul țării, exceptând Capitala. Altfel nu ne putem explica entuziasmul determinat de faptul că modestul pictor din Baia Mare ajunge să deschidă o expoziție personală la galeria Cameleon din Bulevardul Raspail cu „pânze cumpărate înainte de expoziție cu 15—20 000 franci bucata”. Pare într-adevăr greu de crezut. Mai mult chiar: „Toate lucrările i-au fost admise la Salon D'Automne” și este elogiat în revista de specialitate „*Peinture*”. Din această perspectivă fulminantă trebuie admis că respectivul Florian este cel puțin egal unor Pallady, Iser și Lucian Grigorescu, ori după 1926, cu o mică excepție — a expoziției colective a bucureștenilor din 1936, informațiile despre el încetează, cel puțin în periodicele sătmărene. Deci...

Un alt artist cu o reclamă serioasă — Vasile Goldiș i-a cumpărat lucrări — este Béla Balla. Peisagist, „un artist de rasă”, cum prea pompos se spune într-o notă din ziarul SATU MARE³⁰, se prezintă în fața publicului din Satu Mare de două ori pe parcursul aceluiași an. La Librăria „Singer” și apoi la Hotelul „Victoria”, Béla Balla încearcă să-și fructifice „neîntrecutele culori și motive”. Din păcate presa nu a reținut și ecoul pânzelor sale.

Cu 28 de lucrări se prezintă, între 15 și 31 ianuarie 1931, pictorul Minișan în sala Asociației comercianților din strada Petru Rareș nr. 1³¹. Ca orice reprezentant al școlii băimărene, deși „nu face parte din școala expresionismului”, este axat pe tema peisajului din care se reține poziția 19 din catalog: „Pe valea Crișului”. Alături de aspecte locale sunt expuse marine, flori și naturi moarte, domeniu din care se rețin, ca certe reușite, pozițiile 2 și 13 din catalog.

În fine, de un anunț incitant are parte secretarul Școlii de arte frumoase din Baia Mare, Dimitrie Șeptelici³². Peste 50 de desene și caricaturi, în care accentul e pus pe figurile de marcă ale orașului (Baia Mare, n.a.) vor proba calitățile de necontestat ale artistului. Și în acest caz, simplul anunț nu ne permite să urmărim nici măcar enumerarea celor mai realizate dintre ele, cu atât mai puțin efectul acestora în conștiința publicului local.

Benedict Constant recenzează în GAZETA PENTRU AFIRMARE ROMÂNEASCĂ o consistentă expoziție colectivă a pictorilor bucureșteni

²⁸ Vezi în SATU MARE, VII, nr. 37/10 mai 1925, p. 2 și nr. 38/13 mai 1925, p. 3.

²⁹ Idem, VIII, nr. 71/7 noiembrie 1926, p. 2.

³⁰ Idem, X, nr. 19/6 mai 1928, p. 3.

³¹ *Expoziția pictorului Minișan*, idem, XIII, nr. 3/18 ianuarie 1931, p. 2.

³² *Expoziția de caricatură a pictorului Dimitrie Șeptelici*, în VIATA, nr. 3/19 septembrie 1935, p. 3.

ce expun la Satu Mare³³. Capul de afiș al manifestării e Schweitzer-Cum-până ce „arată un curaj și o îndrăzneală pe care nu am cunoscut-o până acum. Este un puternic sau mai bine zis un atlet care nu se teme de nimic și frământă în mod revoluționar principii care-i devin proprii“. Un alt expozant, *Biju*, „redă natura în culori ușoare în deplin contrast cu Schweitzer... punctul lui caracteristic este lumina plină care atrage atențiunea de la prima vedere“. *Bulgăraș* excelează în „portretele de țigance și credem că este singurul care a redat mai bine aceste expresiuni până la el (!!!)“. *Teișanu* se remarcă „prin interioarele lui catifelate și... frăgezimea transparentă a cărnii din nudurile sale“. Alături de cei citați mai apar Florian cu marine, Bednaric cu subiecte religioase, Vartanian cu peisaje, Teianu cu miniaturi și Catelin specializat în flori. Aspectul mercantil e prezent și aici în enunțul final al cronicii: „... Prețurile cu cari sunt marcate sunt la îndemâna fiecăruia“. Fără comentarii.

Expozițiile deschise de Brana la Satu Mare sunt urmărite și comentate cu multă înțelegere și simpatie. Evoluția sa, din 1934 în 1936, se face pe coordonate bine fixate: accent pe desen, nota dominantă de o melancolie sumbră degajată din tumultul sufleteș al pictorului³⁴, inspirația din lumea înfrângerii vieții și dezmoștenitorilor soartei³⁵, concentrarea expresiei, dinamică conținută a elementelor. În concluzie: „Pictorul Nicolae Brana este un talent care-și trăiește arta“.³⁶

Ceilalți doi artiști cărora li se dedică articole sunt suprinși în notele lor esențiale: Vladimir Evers cu remarcabile desene în cerneală tuș și studii de costume,³⁷ respectiv Gh. M. Coșa care „a contribuit în mare măsură la dezvoltarea pirogravurii în Vechiul Regat“³⁸ și care face o bună propagandă acestui gen mai puțin cunoscut, apreciat și cultivat în Ardeal.

Capitolul cu cea mai mare încărcătură documentară rămâne și în cazul presei sătmărene acela al informațiilor, al simplor notații pe marginea sau în avanpremierea unor evenimente artistice. Din materialul voluminos am extras, spre exemplificare, discuția asupra necesității și a modului de punere în practică a proiectului unui monument al luptătorului pe țărâm național, Vasile Lucaciu, precum și notații referitoare la pictorul Aurel Popp.

Ideea de a ridica un monument durabil memoriei „Leului de la Șișești“ data probabil de la începutul deceniului trei, după moartea sa, dar discuția asupra acestei probleme nu se face decât în 1927. Astfel, în paginile gazetei SATU MARE³⁹ se anunță că macheta statuii, realizată de Aurel Popp este expusă spre vizionare în cabinetul prefectului.

³³ Benedict, CONSTANT — *Expoziția colectivă a pictorilor români*, în GAZETA PENTRU AFIRMARE ROMĂNEASCĂ, II, nr. 104/13 mai 1936, p. 3.

³⁴ *Expoziția Brana*, idem, II, nr. 72/29 martie 1936, p. 3.

³⁵ Valeriu, CARDU — *Pictorul Nicolae Brana*, în CUVÂNTUL NOU, III, nr. 3/25 martie 1936, p. 3.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Expoziția pictorului Vladimir Evers*, în GAZETA PENTRU AFIRMARE ROMĂNEASCĂ, II, nr. 135/21 iunie 1936, p. 3.

³⁸ *Pirogravura în țara noastră — Expoziția d-lui prof. Gh. M. Coșa*, idem, III, nr. 330/21 februarie 1937, p. 4.

³⁹ *Statuia lui Vasile Lucaciu*, în SATU MARE, IX, nr. 3/16 ianuarie 1927, p. 2.

În faza finală se prevedea ca monumentul să fie instalat în fața bisericii greco-catolice române. În ziarul *VOINȚA POPORULUI* din 4 mai 1927 se înserează un anunț al întrunirii comitetului pentru realizarea statuii lui Lucaciu,⁴⁰ se pare din inițiativa prefectului de atunci, I. C. Barbul. Inițiativa și proiectul amintit nu se vor realiza atunci, ci vor mai trece nouă ani de acțiuni concentrate, dublate de o activitate propagandistică pentru strângerea fondurilor necesare,⁴¹ până la inaugurarea monumentului realizat de sculptorul Cornel Medrea. Într-o etapă deja avansată a realizării lucrătorii se insista ca aceasta să fie amplasată în parcul Carol al II-lea,⁴² dar insistențele depuse de *GAZETA PENTRU AFIRMARE ROMÂNEASCĂ*⁴³ au fost decisive în fixarea locului central unde se găsește și în ziua de azi, în fața fostului sediu al primăriei județului Satu Mare. În paralel cu ideea imortalizării în piatră a trăsăturilor frunțașului memorandist s-a vehiculat și alternativa realizării unui portret pictat — în mărime naturală — care să fie instalat în clădirea Primăriei.⁴⁴ Despre finalizarea sau abandonarea acestui proiect interesant nu deținem nici o informație care să ne parvină din presa epocii.

Notițele referitoare la cel mai cunoscut artist plastic local, Aurel Popp, nu se ridică la înălțimea așteptărilor și aceasta se pare în principal din cauza artistului însuși care, dacă a lucrat mult, a expus mai puțin și la mari intervale de timp. O recunoaștere indirectă a valorii artistului o găsim într-un articol semnat de Tonitza și reprodus după revista „*Artele Frumoase*” din București.⁴⁵ Experimentele în domeniul ceramicii de la acea dată îi permit lui Tonitza să rememoreze și să justifice tradiția și necesitatea reîntoarcerii la artizanatul de calitate. Unica expoziție personală prezentată într-un anunț din decembrie 1927⁴⁶ nu ne oferă multe date semnificative. În afara faptului că se precizează localul care o găzduiește, cantitatea de lucrări expuse (nu excesiv de mare) și se insistă asupra evenimentului în sine — care ne face să ne gândim că Aurel Popp a expus mai mult în alte orașe decât în localitatea de reședință — notițele nu spun nimic altceva. Dar, ca o recompensă parcă, în primele trei numere ale ziarului *SATU MARE* pe anul 1928⁴⁷ se reia și se insistă asupra anunțului pictorului Aurel Popp ce deschide

⁴⁰ Anul I, nr. 10/4 mai 1927, p. 4.

⁴¹ Vezi pentru aceasta *Monumentul lui V. Lucaciu*, în *ROMÂNIA MARE*, I, nr. 1/1 decembrie 1932, p. 1; *O frumoasă inițiativă a d-lui prefect dr. Octavian Ardeleanu*, în *GAZETA SATMARULUI*, VI, nr. 145/7 iulie 1935, p. 4; *Pentru memoria lui Lucaciu*, în *GAZETA PENTRU AFIRMARE ROMÂNEASCĂ*, II, nr. 36/16 februarie 1936, p. 3 și *Pentru monumentul dr. Vasile Lucaciu*, idem, nr. 80/8 aprilie 1936, p. 4.

⁴² *GAZETA SATMARULUI*, VI, nr. 162/4 octombrie 1936, p. 2.

⁴³ „*Statuia soldatului necunoscut*” din fața primăriei va fi mutată, în *GAZETA PENTRU AFIRMAREA ROMÂNEASCĂ*, II, nr. 87/21 aprilie 1936, p. 1 și Octavian, RULEANU, *Despre statui*, idem, nr. 91/26 aprilie 1936, p. 5.

⁴⁴ *Pentru memoria „Leului de la Șişești” Vasile Lucaciu*, în *ROMÂNIA de NORD*, V, nr. 14/1 martie 1929, p. 2; idem, nr. 5/16 martie 1929, p. 3 și *Tabloul lui Vasile Lucaciu*, în *GAZETA SATMARULUI*, IV, nr. 6/29 septembrie 1931, p. 4.

⁴⁵ *SATU MARE*, IV, nr. 43/28 mai 1922, p. 1.

⁴⁶ *Expoziția pictorului Popp*, idem, IX, nr. 50/11 decembrie 1927, p. 3 și nr. 51/18 decembrie 1927, p. 2.

⁴⁷ *Curs artistic*, idem, X, nr. 1/1 ianuarie 1928, p. 3; nr. 2/8 ianuarie 1928, p. 3 și nr. 3/15 ianuarie 1928, p. 3.

„un curs de 4 ani pentru cei ce nu pot studia sau continua studiile peste hotare“. Precizările conținute în continuarea anunțului ne oferă pe lângă ineditul posturii artistului de educator pe cont propriu și o înțelegere a imaginii vieții artistice interbelice din Satu Mare.

Ajunși în acest punct al investigației putem concluziona că: 1) existența unui dialog cultural între Satu Mare și Baia Mare nu poate fi pusă la îndoială, așa cum nici preponderența celui de-al doilea termen nu se poate contesta; 2) în paginile periodicelor sătmărene s-au produs critici precum Nicolae Brana, Octavian Ruleanu, Benedict Constant Ioan Rentea, care chiar dacă nu au rămas în conștiința epocii ca specialiști în materie — cazul lui Brana se cuvine aprofundat în restituit într-o viitoare cercetare — au avut meritul că au urmărit și comentat fenomenul plastic local, făcându-l inteligibil. În plus, sub numeroasele pseudonime e posibil să se ascundă unii din comentatorii citați, care în aceste condiții au avut o contribuție mult mai substanțială la dirijarea gustului artistic local; 3) „politica monumentelor“ se susține doar prin demersurile făcute de autorități pentru ridicarea statuii lui Vasile Lucaci. În schimb, viața de expoziție și implicit orizontul cultural artistic este la un nivel bun fapt ce denotă că disponibilitățile locale sunt atent urmărite și puse în evidență; 4) orașul Satu Mare a beneficiat pe parcursul deceniilor trei și patru, chiar dacă pentru scurt timp, de prezența unor tineri talentați, proveniți din alte zone ale țării. Ne referim aici la criticul literar și ziaristul G. M. Zamfirescu, la actorul Dinu Macedonski, fiul poetului, ambii din București, și la pictorul sibian Nicolae Brana. Viața culturală a fost stimulată pozitiv, celor amintiți cât și altora, orașul oferindu-le mediul cultural formativ necesar pentru a se putea valida mai apoi în marile centre ale României.

THE ARTISTIC PROFILE OF ROUMANIAN JOURNALISM IN SATU MARE IN THE PERIOD BETWEEN THE WARS

(Summary)

Considering a cultural dialogue between Satu Mare and Baia Mare, the study undertakes to deal with the artistic evolution of this roumanian teritory, along 3 major lines: 1) articles dedicated to art; 2) exhibit reviews and 3) artistic information.

To complete the image the author felt the need to present „illustrative material“, anelty it to this study which tends mainly to reconstruct in its original form the ideological content of the articles dealy with art in the Press of Satu Mare.

ANEXE

CRONICA PLASTICĂ

I. EXPOZIȚIA TINERILOR PICTORI SATMĂRENI

Tinerii pictori locali au făcut un pas îndrăzneț. Să deschizi o expoziție în vremuri de acestea și-n localități ca a noastră, când în mare parte intelectuali manifestă un scepticism de cea mai proastă speță față de tot ce-i tânăr, nu este un lucru atât de ușor.

Și totuși grupul celor cinci a înfruntat cu succes vernisajul din Duminica trecută.

Am trecut și eu să văd expoziția. Aveam și obligația morală, întrucât nu rareori am tot sulevat problema culturală în diversele periodice locale. Mărturisesc sincer că am rămas pe deplin satisfăcut, așa cum s-a putut convinge orice vizitator mai atent.

Întâiul în ordinea așezării este d. *Erdős E. Paul*. Îl cunoaștem de mult, din diversele sale manifestări. Privind și tablourile de acum, constăți că d. Erdős este un modernist. Pentru a-l înțelege e nevoie de puțină pătrundere în tehnica creierii.

Plastica actuală, crescută și dezvoltată în orașul luminii, Parisul, cere o participare directă la motivul de inspirație frământat în sufletul artistului. Viziunea lui nu e pură fotografiere. Spunea Van Gogh că ar fi extrem de nenorocit dacă ar reda contururile așa cum sunt ele. Sufletul e larg cuprinzător și totul e interpretat după legile tainice ce vibrează în creație.

De aceea tablourile d-lui Erdős nu pot fi înțelese imediat. D-sa a cutreierat în ultimul timp Parisul și Italia peisajului însoțit, de unde s-a reîntors cu o bogată inspirație neoclasică.

Linia d-lui Erdős tinde spre portretistică. Remarcă „Madona cu copilul“, expresie fidelă a umanității. Desenele d-sale reprezintă feminitatea în ceea ce are ea mai expresiv. Portretul „Mama“ alături de „Parisiancă“, ne dă toată cromatică a unor culori grele de miez. Pretutindeni dibui un lirism pronunțat, trecut printr-o paletă ce-și are izvorul în penele celor mai mari pictori străini.

Îi întrezărim, d-lui Erdős, o ascensiune în drumul picturii moderne.

Aurel Haiduc se găsește în faza căutării de reprezentare. Întâlnim expuse acuarele de reală valoare ca „A sosit o scrisoare“ și „Idilă“, inspirații oșănești; apoi câteva panorame românești încercuite în tonul unor viziuni închise de un colorit voalat, alături de două expresive modelări de suferință, „Bătrânul“ și „Mântuitorul“, ambele în linoleum.

O canalizare și o adâncire a sensului specific național l-ar îndrepta pe d. Haiduc spre luminozitatea peisajului românesc, o veșnică sursă de creație.

Cu d. *Ion Rentea* pătrundem în adevărată motivare a românismului, calitățile și posibilitățile d-sale sunt de mult cunoscute de localnici, dar nu și recunoscute în măsura în care ar merita.

Există în coloritul d-lui Rentea o îmbinare de căldură vibrantă, ceva ce-am putea numi specificism românesc.

În toată arta noastră națională, nu vom găsi nicăieri un amalgam de combinații care ar reține imediat viziunea prin contrast. Dimpotrivă ochiul presimte armonia culorilor calde și măiestria unei liniști ce-ți deschide nebănuite perspective.

Așa lucrează și dl. Rentea. Acuarelele d-sale sunt expresia acestei mărturisiri. „Biserica veche din Colțirea“, „Troița“ și „Măriuța“ sunt peisaje în care predomină clarul priveliștii românești, cu acea combinație de mister creștin ce se desprinde din fiecare panoramă. O cucernicie smerită la care ia parte și natura cu tot ce are ea mai armonios.

Vrednice de reținut sunt și acele creații în linoleum și lemn, cunoscute publicului prin revista „Afirmarea“. Nota caracteristică se observă și aici. „Sf. Gheorghe“, „Cununa de spini“, „Calvarul“, „De la izvor“, „Spre casă“, și altele, reflectă posibilitățile creatoare ale d-lui Rentea.

Vâna inspirației sale s-o căutăm în rusticism și în vraja divinității, încondeiate în sobrietatea unor linii de pură plasticitate.

Dl. Rentea și-a găsit calea și tinde spre desăvârșire.

Dna. Szabados Inci expune câteva remarcabile tablouri. Din simpla privire distingi inspirații de gingășie feminină, deși gama culorilor înclină spre domeniul închiderii perspectivei, așa cum am observat și la dl. Haiduc.

Sufletul feminin se resimte din trei portrete de copii. Portretul lui Bubiți e numai zâmbet, Marica e inocentă, iar Andrei visează basme ca toți copilașii.

Caracteristic este detaliul tehnic al d-șoarei Szathmáry Lola. Acuarelele d-șoarei Lola prezintă o seninătate extrem de majoră, chiar țipătoare. Întregul suflet femeiesc, deschis ca cerul în liniște, se răsfrânge în toate peisajele sale. Specifice sunt „Casă de miner“, „Ulițe“ și „Lângă Someș“.

Studiul cu nr. 70: furia și 51: blazarea, exemplifică un ochi de fină analiză psihologică feminină.

Găsim în paleta d-șoarei Szathmáry creațiuni viitoare care ne vor putea da în totalitate măsura talentului ei.

În cadru general, expoziția tinerilor pictori localnici, patronați de dl. primar Victor Moș, merită toată atențiunea iubitorilor de adevărată artă.

Nu vom face aici critica societății neînțelegătoare, nici relevarea lipsei unei cunoașteri de operă autentică.

Vrem numai să atragem atenția tuturor, că merită să vadă expoziția celor cinci, din sala mică a hotelului „Dacia“.

Se vor convinge că începe lumea și pe aici să știe prețui un produs sincer al spiritului omenesc.

OCTAVIAN RULEANU

In „Conștiința română“, I, 1938, nr. 260/28 decembrie 1938, p. 2—3.

II. EXPOZIȚIA PICTORILOR ROMÂNI DIN BAIJA MARE

BAIA-MARE, 12. — În saloanele Casinei române din localitate, pictorii Gh. Manu (sic!), I. Abrudan și Servacius (sic!) — sculptor, au deschis o expoziție de pictură și sculptură.

Dl. Gh. Manu care este și profesor la liceul „Gh. Șincai“ din localitate, a expus o serie de sculpturi în gips. Printre cele mai reușite lucrări, care formează punctul de atracție, sunt: statuia lui Vasile Lucaciu, leul de la Șișești, Avram Iancu și Petru Maior. Deși dl. Manu se află abia la începutul carierei sale, finețea, conturul, și liniile în care a executat aceste statui promit un viitor frumos.

O deosebită atracție sunt sculpturile în lemn ale d-lui Servacius (sic!), cu subiecte luate din viața socială. D-sa a expus mai multe sculpturi din viața religioasă și muncitorească.

Dl. Abrudanu debutează cu o galerie întreagă de tablouri cu subiecte sociale. Dl. Abrudan încă este un pictor, care în curând va trece cu faima dincolo de hotarele județului Satu-Mare.

Interesul ce l-a arătat publicul băimărean față de acești pictori (sic!) se vede și de acolo că, majoritatea tablourilor expuse au și fost reținute.

Dl. prof. Manu și Servacius (sic!), ar câștiga glorie mai frumoasă dacă ar deschide o expoziție analoagă în orașe mai populate și cu public mai iubitor de artă.

IUGA

În „Gazeta pentru afirmare românească“, I, nr. 11/13 decembrie 1935, p. 3.

ARTA PLASTICĂ

III. EXPOZIȚIA COLECTIVĂ A PICTORILOR ROMÂNI

(...) În expoziția de pictură deschisă zilele acestea avem în numărul impunător de tablouri sbucium și frământări, surâs de primăvară și tristețea aripilor de crivăț. Maeștrii expozanți sunt de cei mai cunoscuți amatorilor de frumos, încât, a mai face o recenzie asupra antecedentelor lor, nu am face altceva decât să repetăm ceea ce toată lumea știe. Bazăți pe acest lucru vom lăsa lucrările să vorbească în limbajul lor. Tablourile lui Schweitzer—Cumpănă arată un curaj și o îndrăzneală pe care nu am cunoscut-o până acum. Este un puternic sau mai bine zis un atlet care nu se teme de nimic și frământă în mod revoluționar principii ce-i devin proprii. Remarcăm toate lucrările lui.

Biju redă natura în culori ușoare, în deplin contrast cu Schweitzer iar punctul lui caracteristic este lumina plină care atrage atenția de la prima vedere. Un artist boem care prinde culoarea în veșnică călătorie. Remarcăm nr. 19 „Peisaj din Cadrilater“, nr. 21 „Peisaj din Balcic“ și 23 „Lalele“.

Bulgăraș excelează în portrete de țigănci și credem că este singurul care a redat mai bine aceste expresiuni până la el. No. 13 și 14 vorbesc de la sine. Mușcata din no. 12 este natura tradusă direct în culoare pe

pânză. Acest splendid tablou a fost reținut de dl. inspector vamal Banu. *Teișanu* prin interioarele lui catifelte ne dă un fond fără rivalitate, iar frăgezimea transparentă a cărnii din nudurile sale sunt liniile perfecte ale unei mâini dibace, a unui artist de elită. *Florian* desfide aerul de cămin și refugiat în aerul liber al mărilor, ni le redă cu atâta măiestrie încât îți face impresia că simți mirosul de sare. „Stâncile spre capul de la Caliacra“, într-un tablou ce desfată privirea și face bine. *Bednaric* cu o fantezie bogată în instantanee pioase. Remarcăm nr. 34 „La Icoană“. *Vartanian* cu lucrările admirabile în cuiț unde culoarea este așezată cu precizia imboldului talentat. *Teișanu* are un gen aparte de a vedea natura. Se remarcă prin miniaturi, iar tablourile 66 „După vreascuri“ și 67 „Peisaj de iarnă“ sunt vrednice de relevat. Două tablouri micuțe cu două străzi ale Bucureștiului care în prezent se dărâmă, vor rămâne lucrări istorice. *Catelin* cu florile sale se ridică la un nivel meritat, iar în ceea ce privește capetele de studiu 99 și 100, dau artistului adevărata lui valoare.

Prețurile cu care sunt marcate sunt la îndemâna fiecăruia și ar fi de dorit ca toți iubitorii de frumos să viziteze această măreață expoziție, aranjată în mod special pentru propaganda românească. Numărul tablourilor reținute ne dau dovada că acei cunoscători s-au grăbit să aleagă ceea ce au găsit în concordanță cu simțul lor artistic.

CONSTANT BENEDICT

În „Gazeta de afirmare românească“, II, nr. 104/13 mai 1936, p. 3.

IV. ORGANIZAREA ȘCOALEI DE ARTE FRUMOASE DIN BAI-MARE

Comisia Interimară a votat Regulamentul de funcționare.

(BAIA-MARE, 18 septembrie). Azi de dimineață, la orele zece, a avut loc ședința Comisiei Interimare sub președinția d-lui dr. Aurel Nistor. Punctul principal al dezbaterilor l-a format votarea Regulamentului de funcționare a Școalei libere de Arte-frumoase.

Pictorul Dimitrie Șeptelici în calitate de secretar al Comisiei mixte a fost raportorul la Regulament.

Comisia Interimară a adus unele modificări în ceea ce privește administrarea școalei.

Școala este încadrată în bugetul general al comunei. Fondul ei rămâne inalienabil și nu se poate folosi decât pentru plata personalului artistic din conducere și corpul profesoral.

Comitetul general de conducere al școalei este alcătuit din 4 membri: primarul orașului Baia-Mare, președinte de onoare, ca membru de drept; președintele activ, administratorul și casierul, membri numiți. Numirea acestora se face de către Consiliul orașului Baia-Mare.

În afară de Regulamentul general s-a mai votat și Regulamentul de administrație interioară al școalei (Imobile, mobile, parcul, etc.).

Regulamentele votate vor fi afișate 15 zile și trimise Prefecturii de județ spre aprobare.

După publicarea lor în Monitorul județului, regulamentele intră în vigoare.

S-a mai hotărât și asupra artiștilor care vor fi locatari în edificiile școalei, acordându-li-se ateliere și locuințe.

S-au aprobat cererile următorilor artiști, pictori și sculptori: *Ioan Thorma, Dimătrie Șeptelici, Gheorghe Manu, Sakirov, Mikola, Krizsan și Kovats.*

În forma aceasta s-au pus bazele legale pe care va funcționa noua școală de Arte-frumoase.

CORESP.

În „Viața”, I. nr. 4/20 septembrie 1935, p. 3.

ARTIȘTII NOȘTRI

V. PICTORUL N. BRANA

(...) Din masa tineretului nostru artistic se ridică promițătoare figura tânărului pictor sibian: *N. Brana*. După ce și-a terminat studiile la Cluj pleacă la Paris arătând și celor de acolo comoara artistică ce rezidă în sufletul neamului nostru.

S-a impus din primele momente. Lucrările lui erau apreciate de cercurile autorizate pariziene, nu a trebuit mult ca prin expoziția ce a avut-o în Metropola Franței să se impună ca un maestru al penelului. Întors în țară, la Salonul Oficial, în București, cu câteva lucrări din Cartierul Latin din Paris, mai întâi distins și apoi premiat, Brana își face victorios intrarea în domeniul culorii și a pânzei.

Lucrările lui sunt mult apreciate în expozițiile ce le-a organizat în Cluj și Timișoara.

Necruțător, cu culoarea, nuanțele vii și bine alese ce se îmbină în portretele lui, sobrietatea și dinamismul ce se degaja din peisagii și spontaneitatea schișelor lui îl consacră ca pe unul ce în curând se va înscrie printre marile talente ale noastre.

Varietatea armoniei, specificul fiecărei lucrări, ieșirea din comun, împletite cu nota de tristețe, — chiar pesimism — și revolta sufletească, constituie trăsăturile specifice ale pictorului Brana.

Suferințele Ardelenilor au lăsat în sufletul lui revolta și melancolia, care pe nesimțite sunt așternute pe pânză armonioș combinate cu culoarea.

Acum se află în Șimleu. Nu a întârziat ca să redea colțuri cu totul noi din orașul nostru.

Sub cerul plumburiu al peisajelor lui simți parcă frigul și tristețea toamnei... (...).

În cursul lunii decembrie va deschide o expoziție la Cluj, iar după aceea, pentru prima oară Șimleul va avea plăcuta ocazie ca să vadă o expoziție în adevăr rară.

Concomitent a organizat o școală de pictură care în acest oraș are o importanță capitală prin promovarea plasticii naționale și pe aceste meleaguri unde naționalismul în artă este adormit cu totul.

Să-l așteptăm să expună...

BRALEX

În „Granița”, I. nr. 191/1 decembrie 1934, p. 5.

CRONICA PLASTICĂ

VI. PICTORUL NICOLAE BRANA

Să scrii o cronică plastică, pentru mulți, este o problemă de terminologie critică și familiarizarea cu expresiile tehnice. E cazul profesionalismului în critica plastică. Nu slujim nici profesionalismul, strâns în rigiditatea unor formule stereotipe, nici prizonierii unui diletantism cu tendințe centrifugale, ai unui diletantism care trece, minor, pe lângă esența problemei. Fixăm omul și creația sub semnul și între hotarele înțelegerii. Mai precis, în linia unei corespondențe de suflet între creație și observator, la nivelul și sub impulsul emotivității artistice pe care o provoacă un ansamblu de culoare și lumină în momentul observației.

Pictorul Nicolae Brana nu este un posedat al culorii.

Nici un observator de suprafață. În pânzele pictorului Brana, culoarea nu tălăzuiește, didactic, în sfera unor legi și regulamente fixate dinainte.

Nu importă lumina și armonia simetrică, fotografică, consuetudinară, a culorii. Rezumativ: culoarea nu este scop.

Nici obiectiv. Culoarea este un simplu auxiliar, frământat și disciplinat în atmosfera sbuciumului interior.

Dacă ar fi să mă exprim mai plastic, aș întrebuința termenul de tortură a culorii.

Tablourile lui Nicolae Brana sunt desprinse de dincolo de observația comună și banală. Ele răsar dintr-un ungher din care poate privi numai ochiul adevăratului artist. Peste manifestările aparente și fotografice ale cotidianului, peste nuanța de reprezentare fotografică a vieții, există și trăiește un alt sens mai adânc al vieții, un sens mai real și mai uman. Transpus ca scuzație și impresie în sufletul artistului, filtrat și chinuit, temperamental, de artist, sensul acesta izbucnește ca o furtună și disciplinează culoarea în forma unei intense trăiri de expresie.

E termenul care mi se pare adecvat pânzelor lui Nicolae Brana.

Pânzele lui Brana, colecție de înfrânți ai vieții și dezmoșteniți ai soartei, închid un chin lăuntric, o complexă interiorizare de senzații pe care le oferă strada și viața. Acest chin este cuprins în procesul de trăire și elaborare sufletească.

Exteriorizat, redă un tablou în care linia este diformată și flagelată până la perfecția de expresie —, care este valoarea absolută a creației —, fie chiar și-n dauna perfecției de formă — care este o valoare integral secundară și relativă.

Privite superficial și cu ochelari de diletant, pânzele lui Brana pot fi neînțelese.

Privite în semnificația lor adâncă, ele degajă o rară dinamică în expresia și tortura culorii.

Nimic static. Fără amănunte. Și fără accesorii.

Numai esență și trăire. Viață fixată în linie și culoare.

Cu aceste calități, Nicolae Bana a rezolvat problema creației, sub semnul unui penel inspirat.

În concluzie: Pictorul Nicolae Bana este un talent care-și trăiește arta. Cine nu-l înțelege, nu cunoaște și nu înțelege viața.

VALERIU CÂRDU

În „Cuvântul nou“, I, nr. 3/25 martie 1936, p. 3.

VII. EXPOZIȚIA BRANA

Revenim de această dată cu câteva caracterizări necesare celor ce vreau să cuprindă în viziunea lor sufletească arta pictorului Bana. Până în prezent expoziția a fost vizitată de foarte multă lume. Se pare că adevărata înțelegere prea puțini o au.

Pictura modernă, acea frământare interioară care caută să treacă dincolo de imaginea reală a lucrurilor, nu este încă înțeleasă de cei mai mulți. Pânzele și desenele d-lui Bana sunt tocmai în nota modernistă. Aspectele sale exteriorizează simboluri. Spectatorul este nevoit să pătrundă mai adânc în psihologia creației. Ca nota dominantă este de o melancolie sumbră degajată din tumultul sufletesc al pictorului, nu-i un motiv de condamnare. Pictorul Bana a dat viață unei paste nostalgice, unor câmpuri închise în cercul cenușiu al vieții.

Dar pentru a pricepe arta aceasta este nevoie de cunoaștere. Pictura d-lui Bana nu este fotografiere. Realitatea e deformată de suflet, de linia ce izbucnește neobișnuită. Spectatorul trebuie să-și pună la contribuție imaginația, nu impresia trecătoare.

Or tocmai acest lucru nu-l pot face mulți. Și de aceea ei s-au declarat că nu înțeleg pictura.

Alte explicații sunt de prisos. Vizitați încă odată expoziția ce rămâne deschisă până la 1 Aprilie și vă veți convinge de adevăr.

(fără autor)

În „Gazeta pentru afirmare românească“, II, nr. 72/29 martie 1936, p. 3.

DONAȚIA GRAFICIANULUI PAUL ERDŐS (1916—1987) ÎN COLECȚIA DE ARTĂ A MUZEULUI JUDEȚEAN SATU MARE

JUDITH ERDŐS

Ca gest deosebit de valoros și nobil, donația a devenit din păcate tot mai rară în viața noastră culturală. Colecții întregi de o valoare inestimabilă din punct de vedere moral, dar nu fără importanță pecuniară, au îmbogățit de-a lungul anilor patrimoniul muzeelor în mod considerabil. Aceste donații, și aici mă refer în mod special la acelea din domeniul artei, fie că au fost integrate într-o colecție anume, fie de sine stătătoare, au rămas mereu nu numai puncte turistice des vizitate, ducând faimă țării, dar constituiau în același timp și locuri de desfătare artistică pentru iubitorii de artă. Să ne amintim doar de Muzeul Zambaccian, de colecțiile Oprescu Slătineanu, Dona, Avachian, Weinberg, etc. Prin conținutul lor aceste colecții au rămas o oglindă fidelă a artei și gustului vremii respective, o pagină a istoriei artei naționale și universale, salvând deseori numeroase opere de la distrugere sau dispariție.

În cazul orașului Satu Mare, colecțiile muzeale s-au format strict din donațiile oferite încă la sfârșitul secolului al XIX-lea, în cadrul „Cercului Kölcsey”. Piese donat erau în marea lor majoritate cărți, dar și obiecte de istorie locală, numismatică, materiale arhivistice (mai cu seamă corespondență a unor personalități literare de renume) câteva litografii cu tematică istorică sau obiecte de artă plastică respectiv pictură și sculptură mică constând din mulate de gips, piese ce au format în cele din urmă nucleul colecțiilor muzeale de mai târziu. Anii războiului au frânat în mod firesc dezvoltarea acestor colecții, astfel că numai în 1958 când muzeul propriu-zis primește un nou sediu colecțiile sunt structurate pe domenii, muzeul devenind muzeu mixt. Donațiile devin tot mai rare, muzeul sătmărean îmbogățindu-și patrimoniul în mod exclusiv prin achiziții.

Secția de artă a fost dintre toate cea mai modestă din punct de vedere al donațiilor. Piese existente neformând o colecție de sine stătătoare cu un profil anume, n-a permis prezentarea ei într-o expoziție de bază. Totuși în urma unor eforturi deosebite, prin achiziții s-a reușit ca în vara anului 1969 să se inaugureze expoziția permanentă, monotematică, dedicată pictorului sătmărean Aurel Popp (1879—1960), încercând ca de altfel și în prezent, concentrarea întregii moșteniri artistice și obiecte memorialistice, legate de viața și activitatea pictorului, reprezentant de seamă al artei plastice românești, specifice „școlii transilvănene” din prima jumătate a secolului al XX-lea. Alături de această colecție patrimoniul artistic al muzeului mai cuprinde și opere ale unor artiști din țară,

numărând astăzi peste 2 500 de piese, profilul secției orientându-se în prezent spre formarea unei colecții de artă în primul rând cu specific zonal.

În ceea ce privește donațiile, ele au rămas tot sporadice limitându-se la una, două lucrări oferite de artiștii plastici contemporani din oraș.

Prima donație cu o structură bine definită, omogenă, expozabilă în orice moment, care a îmbogățit considerabil patrimoniul artistic al secției, a fost făcută de graficianul Paul Erdős (1916—1987) în toamna anului 1986. Ea cuprinde un număr de 20 de desene în tuș, aparținând graficii de șevalet, datând din anii de creație 1978—1981, participante în marea lor majoritate la diferite expoziții naționale și internaționale, reprezentând totodată o perioadă deosebit de fecundă și valoroasă pentru moștenirea artistică a lui Erdős.

S-a născut la 2 noiembrie 1916 la Hurezul Mare (jud. Satu Mare), într-o familie de intelectuali, mama ziaristă, tatăl jurist. Mama sa, Reismann Irma, cunoscută publicistă din Transilvania perioadei interbelice, descoperă talentul deosebit pentru desen al copilului. Îl duce la vestitul centru artistic de la Baia Mare, unde tânărul Erdős devine elevul lui Thorma János, Krizsán János apoi Mikola András. În lucrarea lui Réti István despre centrul artistic de la Baia Mare¹, îl găsim pe tânărul Erdős în promoția anului 1931, alături de Agrikola Lidia, Katz Márton, Walde-marr Mattis Teusch, Pittner Oliver, Thorma Jánosné și alții. La vârsta de 15 ani i se deschide prima expoziție la Satu Mare, unde tânărul artist expune lucrări de pictură și grafică. Însoțit de mama sa, Erdős pleacă la Budapesta unde devine elevul cunoscutului pictor Molnár C. Pál, de care îl va lega o adâncă prietenie, întreruptă de moartea bătrânului maestru survenită în anul 1981. În acest sens stă mărturie o corespondență bogată între cei doi artiști.

În anul 1938 intelectualitatea orașului Satu Mare îi oferă posibilitatea de studii în străinătate prin intermediul unei burse, astfel că Erdős pleacă în Franța și Italia. Expune la o galerie particulară la Paris, participă la Salonul Oficial de la Budapesta, publică mai multe mape de gravuri și desene. Practică paralel pictura și desenul necristalizându-și încă drumul.

Dar și în viața lui Erdős, ca de altfel în viața multora, intervine cu brutalitate războiul. La numai 22 de ani, destinul i-a hărăzit să trăiască zguduitorile experiențe umane din șapte lagăre de exterminare, printre care Auschwitzul, unde își pierde întreaga familie, ... „ieșind din ele purificat și luminos, — cum nota despre acest moment Ion Frunzetti — mai om decât fusese înainte de a le fi încercat tăișul dureros, mai apropiat de semenii umani și de durerile și aspirațiile lor, înalte și adânci. Esența unei umanități care să nu mai permită vreodată în istoria omenirii dezumanizarea, este idealul etic și artistic totodată al politicii care-a făcut din Erdős un luptător pentru omenie, pentru adevăr, bine și frumos”².

¹ Réti István, *A nagybányai művésztelep*, Budapest, 1954, pag. 340.

² Frunzetti, Ion, *Un artist*, în catalogul *Expoziției retrospective Paul Erdős, Grafică*, București, 1976.

Cu toate ororile trăite este poate cel mai ciudat că Erdős exclude din opera sa amprenta acestor tenebre. Singura schimbare esențială în arta sa în anii de după război, este faptul că artistul părăsește pentru totdeauna pictura și se dedică desenului. În anii care urmează Erdős se renaște în artă.

Personalitate artistică cu o creație prodigioasă, Erdős se înscrie în acea generație de graficieni, care au definit acest gen al artei plastice pe o perioadă de mai bine de 45 ani. Ne putem aminti de câțiva artiști ca: Jules Perahim, Vasile Kazár, Ligia Macovei, Vasile Dobrian, Cik Damadian, Florica Cordescu, Gheorghe Ivancenko, Gy. Szabó Béla sau Geta Brătescu, Cornelia Daneț, Marcel Ghirnoagă, Octav Grigorescu, Feszt László și mulți, mulți alții, astăzi cu o creație fie încheiată, fie în desfășurare, constituind un capitol valoros al graficii românești, fără de care imaginea generală a artei noastre plastice ar fi incompletă. Această generație a asigurat continuitatea în viața artistică, ce-și trage seva din opera lui Pallady, Tonitza, Iser, Steriadi, Șirató etc.

În acest context „Erdős rămâne în aria artelor plastice un desenator de importanță republicană și europeană“, după cum îl definește criticul și istoricul de artă Mircea Deac³. Prin arta sa Erdős și-a câștigat un statut de autentică și definitivă clasificare într-o ierarhie stabilă a valorilor, prin ceea ce rămâne din trecerea artistului: opera.

Graficianul a lăsat o moștenire vastă, bogată ca tematică cu un desen structurat pe o notă particulară, dovadă a unei personalități creatoare puternice, originale, închinată artei și oamenilor, lăsând amintirea unui spirit profund umanist. Dar, a-l limita pe Erdős și opera sa, cum se mai întâmplă, la ciclul de desene închinat oamenilor din Țara Oașului și Maramureșului, este nedrept. Într-adevăr Erdős a fost un rapsod al acestui spațiu aparte, de o mare forță morală și umană, însă acesta nu este unicul adevăr al artei sale. Astăzi când avem posibilitatea de a privi și analiza opera în totalitatea sa, putem concluziona că centrul preocupărilor sale artistice a fost mereu Omul și imensa lui complexitate, acesta rămânând personajul principal al lumii sale artistice. Privind cele 20 de desene ale donației afirmația făcută devine și mai convingătoare. Erdős a fost un mare sentimental, care nu a putut și nici nu a vrut să smulgă imaginea omului din desenele sale. A iubit nespus de mult muzica, poezia, tot ce a creat omenirea nobil și frumos. Istoricul de artă Vasile Drăguț nota despre artist printre altele: „Neîndoielnic, Paul Erdős este un sentimental care nu trece indiferent prin fața marelui spectacol al lumii. Liniile ce se așează spontan pe hârtie cu prilejul notațiilor „pe viu“ au o sensibilitate de seismograf, dezvăluind legături secrete dar eficiente între ochi și mână, traseul acestor legături trecând chiar prin inima artistului. Dar cu aceasta nu am spus totul, pentru că Paul Erdős nu este doar un senzitiv care înregistrează nediferențiat ceea ce i se oferă privirii. Dimpotrivă, lucrările sale (...) vădesc o excepțională viteză și siguranță în procesul de selecție a elementelor caracteristice capabile să asigure comunicarea cu esențialul⁴.

³ Deac, Mircea, în catalogul *Expoziția retrospectivă Paul Erdős*, Muzeul de artă a R.S.R., București, 1986, pag. 10.

⁴ Drăguț, Vasile, *Paul Erdős. Profil*, în revista ARTA, nr. 6, 1984.

Orașul Satu Mare a fost pentru grafician punctul de pornire, dar și locul de despărțire veșnică, astfel că donația oferită înainte de moartea sa cu câteva luni, a devenit și un gest de recunoștință față de locul natal.

Imaginea celor 20 de desene vorbesc despre un artist profund meditativ, de o mare sensibilitate dar și emotivitate în același timp, pasionat de arta pe care o cultivă. Jocul spiritual pe care ni-l propune Erdős, apare ca un ecran între setea de iluzii al artistului și uneori spaima de a trăi. Anecdotică imaginilor sale nu este lipsit de importanță, dar la un moment dat constituie un pretext, un mijloc de exprimare a armoniei și ritmului, un mijloc de fixare a aparențelor, prin străbaterea cărora se ajunge la spiritul lor. Am arătat că *Omul* este personajul principal al desenelor sale; acesta este acea punte dintre creator și privitor care definește calitatea emoției artistului transpusă în operă.

Linii de forță ideatice care direcționează cele 20 de compoziții sunt cu caracter generalizator la adresa Omului: condiția și destinul său, sensul devenirii sale, neliniștea și anxietatea, bucuria și liniștea, trecerea timpului fără a exclude nostalgia unor străfulgerări romantice, viața și moartea, tinerețea și bătrânețea.

Diversitatea de motive, de semne, multe ori cu rang de simbol ce înconjoară personajele imaginii: aripi (fie albe sau negre), draperii, o floare, inimă, un porumbel, un faun, măști, elemente arhitecturale sau chiar fragmente de versuri (ca în cazul lucrării „Baladă Villon”), comportă o acumulare de umanitate care prin concentrarea într-un motiv sau semn anume, duce spre un infinit de asociații ale valorilor umane. Toate aceste detalii cu o puternică încărcătură metaforică, vin să întărească și să susțină ideatica imaginii în ansamblul ei. În lucrări ca: *Icar I și Icar II*, *Victorie*, *Poem*, *Baladă Villon*, *Ofrandă*, *Capricii*, *Poetica*, *Nike*, *Desen*, și altele, simbolistica utilizată provoacă un răsunset uman mai prelung și mai profund, fără de care complexitatea spuselor imaginii ar fi mai săracă.

Pentru a „citi” desenele lui Erdős în diversitatea și complexitatea lor este necesar de un mare sentiment comun, care să conducă privitorul spre operă. În acest sens Erdős utilizează acele motive sau semne în mod asociativ, bazându-se pe o educație seculară a numeroaselor generații umane. Fără a face o educație estetică, artistul apelează la lectura, sensibilitatea și nu în ultimă instanță la dorința și deschiderea privitorului în a-i înțelege mesajul, gândurile, frământările (*Victorie*, *Simbol*, *Rădăcini I*, *Solitudine*, *Primăvară de april*, *Ofrandă II*, *Unire*, *Compoziție*, *Studiu*, *Poem II*, *Baladă*). Totul se petrece în jurul figurii umane, a eternului omenesc, aspirând la condiția generalității. Criticul de artă Dan Grigorescu scria în catalogul de inaugurare al expunerii donației: „A creat o tipologie dar nici unul din portretele sale nu este un exemplar dintr-o serie, ci are vibrația clară a liniei, din expresivitatea figurii, din raporturile stabilite de artist între omul portretizat de el și portretul, la fel de individual al priveliștii. Grația candidă a femeilor, energia pietroasă a bărbaților sunt notate în imagini antologice ce dau măsura întreagă a semnificației simbolice a acestui univers profund specific. Uneori floarea devine zbor de fluturi, lemnul cântec de violoncel, lumina

fluturare poetică spre orizonturile îndepărtate. Alteori peisajul se înalță dur conținând însă același lirism structural al personalității unui mare poet al liniei.⁵

Analizând mai în detaliu una din lucrările donației, de pildă desenul intitulat *Victorie*, executată în anul 1978, se poate simți deosebit de convingător acea tensiune interioară a artistului, frământările sale dominate de responsabilitatea morală, vizavi de destinul uman. De la bun început, se poate observa o puternică concentrare a subiectului, accentul în imagine fiind pus pe acele motive sau semne de care am vorbit, ce definesc în cele din urmă mesajul lucrării: figura centrală a luptătorului este trecută în sfera posibilităților de descifrare a privitorului, care pe neobservate este condus pe drumul întrebărilor dilematice pe care artistul le pune, făcându-l părtaş la itinerariul parcurs de el. Omul — destinul lui, este al celui victorios sau al celui înfrânt? Poziția aplecată, căzută într-un genunchi al personajului central sugerează în egală măsură atât victoria cât și înfrângerea, oricare din ele bazându-se pe sacrificiul uman. Capul de vultur ce se conturează puternic în centrul imaginii (ca un focar) poate fi semnul victoriei dar și al păsării de pradă, a cărei siluetă transpare în spatele luptătorului până la aripi, oferind iluzia existenței aripilor și în cazul luptătorului; sulita și pumnalul sunt în poziție de repaus. Această sumă de tensiuni, tratate cu lirism, dar și un oarecare patetism conștient, este contrapunctat de motivul mâinilor cu gest de oblăduire (din stânga imaginii), de ochiul ce privește de sus spre centrul desenului, unde nu este vorba de o narație propriu — zisă, dar se întâmplă ceva, ce trezește spiritele, provocând o stare de trăire empatică. Și Erdős mai adaugă ceva: crenguța înfrunzită, „încolțind“ din centrul desenului, trece chenarul ce limitează imaginea, ca un simbol al continuității vieții, independent de destinul uman. La Erdős pe marginea noțiunii de *victorie* pot încolți două iluzii, la fel de fecunde, cea care definește omul victorios și cea care definește omul înfrânt. Desenul hotărât, linia aspră și directă, nervoasă și fluentă în același timp, cu subțirimi și îngroșări până la pete, conferă imaginii picturalitate, ceea ce dovedește că Erdős este un maestru al desenului tonal. Aceași atmosferă emană și alte lucrări din cadrul donației ca de exemplu: *Solitudine*, *Icar*, *II*, *Capricii*, *Nike*.

Selecția lucrărilor donate, făcută chiar de artist, oferă ocazia de a-l redescoperi pe Erdős în postura în care în fiecare desen se regăsește acea căutare obsesivă al drumului către oameni, către marile lor adevăruri. Prin linii suple sensibile, în continuă metamorfoză, cu o concepție clasică și viguroasă, Erdős propune un dialog cu oamenii, nu înainte de a se expune el însuși unei interogații profunde și severe, specific intelectualului ce intră în câmpul ideilor perene. În acest sens Erdős se înșiră într-un stil clasicizant⁶ cu o caligrafie de un simbolism particular, cultivând o artă a desenului sinceră și viguroasă cu influențe de necontestat asupra

⁵ Grigorescu, Dan, *Erdős — poet al Sătmăruului contemporan*, în catalogul *Atelier — galerie Paul Erdős*, Satu Mare, 1986.

⁶ Banner Zoltán, *Erdélyi magyar művészet a XX. században*, Budapest, 1990, p. 94—95.

graficii anilor '60 și '70, așezându-l printre cei mai buni desenatori pe care i-am avut. Desenele sale poartă o notă individuală, imediat recunoscutibilă, cu un limbaj propriu și pură linearitate, fără să refuze o nervozitate explozivă a ductului, cu o mare putere sugestivă, creând o atmosferă de o rară acuitate în jurul oricărei lucrări. Marea majoritate a lucrărilor donației fac parte dintr-o perioadă în care Erdős se descătușează de o reprezentare mai mult sau mai puțin tradițională, avântându-se cu pasiune în lumea liniilor cu deformări de tip expresionist, trecând pe tărâmul fantasticului, (*Simbol, Compoziție, Ofrandă, Baladă*) purtând subtilități suprarealiste, ca să revină în mod conștient și rațional la acel păienjenis de linii, pete catifelate sau hașuri, care în armonie cu semnele alese după sensibilitatea sa de excepție, au menirea de a dinamiza compoziția. În arta acestui grafician se regăsește acel sentiment desnădăjduit de responsabilitate artistică și intelectuală, încât afirmația de odinioară a lui Ion Frunzetti ni se pare și mai pregnantă și anume: „Erdős propune un model de a fi uman, lumii“.

Dincolo de frumusețea limbajului desenelor sale, de promovarea unui mesaj grav, profund, Erdős dorește să trezească conștiințele umane, având o încredere de admirat în Om, în rolul lui civilizator. Desenează mereu cu aceeași pasiune și dăruire, linia fiind limpede, sinceră și convingătoare. Pe această ramură a graficii a desenului propriu-zis, opera lui Erdős devine de nivel european, urmând calea marilor desenatori ai secolului XX. Prin lucrările sale Erdős reabilitează desenul de șevalet, cu un bogat conținut liric chiar autobiografic, demonstrând cu consecvență funcția liniei, structurând desenul în mod coerent și clar, cu o expresivitate directă, vibrantă în care își concentrează idea și sensibilitatea. Într-unul din cataloagele expoziției sale personale din București din 1965, Erdős se confesează astfel: „Arta fără pasiune nu este artă! Nu merită să o faci! Arta fără pasiune devine o îndeletnicire inutilă. A crea opere de artă înseamnă în ultimă instanță a suferi, a te elibera mereu de această suferință prin muncă“.

A analiza fiecare lucrare a donației ni s-a părut inutilă, în măsura în care cele 20 de desene au un caracter omogen atât din punct de vedere stilistic cât și în ceea ce privește o bogată gamă de idei specifice artistului. Am considerat mai importantă prezentarea ei generală, punctând locul acestei suite de lucrări în întreaga operă.

În momentul de față donația este expusă în clădirea în care se află și atelierul de creație a graficianului, dată în circuitul muzeal (cu câteva întreruperi) din anul 1986. Expunerea ei alături de atelierul de creație constituie un punct memorialistic de succes, care reușește să redea intimitatea procesului creației și a lumii artistului, păstrarea locului și anturajului în care a creat o personalitate artistică fiind deosebit de importantă.

Prezentarea donației, respectiv a creatorului și donatorului ei a avut intenția de a păstra în conștiință, opera unui artist ce se înscrie cu succes în contextul artei plastice contemporane.

DIE DONATION DES GRAPHIKERS PAUL ERDŐS (1916—1987) IN KOLLEKTION DES KREISMUSEUM SATU MARE

(Zusammenfassung)

Das Studium stellt die Donation vor, die ERDŐS PAUL, ein verdienter Meister der Kunst, im Jahre 1986 seiner Heimatstadt Satu Mare stiftete. Diese Schenkung ist im Patrimonium des SATHMARER MUSEUMS zu finden.

Der Graphiker, der auf dem Gebiet der bildenden Kunst ein Zeichner republikanischer und sogar europäischer Bedeutung geblieben ist, ist eine mächtige Persönlichkeit, deren Kunst sehr reichhaltig ist.

Diese mächtige Persönlichkeit gehört zu dieser Generation der Graphiker, die diese Art der bildenden Kunst mehr als 45 Jahre definiert haben.

Die Schenkung, die im Moment im Gebäude wo man die Werkstatt des Künstlers finden kann, ausgestellt ist, ist ein attraktiver aber gleich ein memorialistischer Punkt.

Mit Hilfe der ausgestellten Werke wird die Bewahrung und die Verwertung der Persönlichkeit DES GRAPHIKERS PAUL ERDŐS erzielt, denn dieser Zeichner ist ein Vertreter unserer bildenden Kunst.

CATALOG

1. VICTORIE

inv. 50 375

tuș pe hârtie, 0,50×0,40

semnat și datat dr. jos cu inițiale:

EIP (1) 978

Prov. donație artistului, 1986

Muzeul județean Satu Mare (Pl. XXXIII/1)

2. BALADA

inv. 50 376

tuș pe hârtie, 0,60×0,70

semnat și datat dr. jos cu inițiale:

EIP (1) 978 (Pl. XXXIII/2)

3. POEM I.

inv. 50 372

tuș pe hârtie, 0,50×0,50

semnat și datat dr. jos cu inițiale:

EIP (1) 979

Prov. donația artistului, 1986

Muzeul județean Satu Mare (Pl. XXXIV/3)

4. NIKE I.

inv. 50 380

tuș pe hârtie, 0,50×0,50

semnat și datat dr. jos cu inițiala:

EIP (1) 979

Prov.: donația artistului, 1986

Muzeul județean Satu Mare (Pl. XXXIV/4)

5. RĂDĂCINI I.

inv. 50 377

tuș pe hârtie, $0,50 \times 0,50$

semnat și datat dr. jos cu inițiale

EIP (1) 979

Prov.: donația artistului, 1986

Muzeul județean Satu Mare (Pl. XXXV/5)

6. SOLITUDINE

inv. 50 382

tuș pe hârtie, $0,50 \times 0,50$

semnat și datat dr. spre centru

cu inițiale: EIP (1) 980

Prov.: donația artistului, 1986

Muzeul județean Satu Mare (Pl. XXXV/6)

7. COMPOZIȚIE — ODA

inv. 50 384

tuș pe hârtie, $0,50 \times 0,70$

semnat și datat dr. jos cu inițiale

EIP (1) 980

Prov.: donația artistului 1986

Muzeul județean Satu Mare (Pl. XXXVI/7)

8. POEM II.

inv. 50 374

tuș pe hârtie, $0,55 \times 0,50$

semnat și datat dr. jos cu inițiale

EIP (1) 980

Prov.: donația artistului, 1986

Muzeul județean Satu Mare (Pl. XXXVI/8)

9. OFRANDA I.

inv. 50 378

tuș pe hârtie, $0,54 \times 0,74$

semnat și datat dr. jos cu inițiale

EIP (1) 981

Prov.: donația artistului, 1986

Muzeul județean Satu Mare (Pl. XXXVII/9)

10. PRIMĂVARA DE APRIL

inv. 50 387

tuș pe hârtie, $0,50 \times 0,70$

semnat și datat dr. jos cu inițiale

EIP (1) 981

Prov.: donația artistului, 1986

Muzeul județean Satu Mare (Pl. XXXVII/10)

11. POETICA

inv. 50 388

tuș pe hârtie, $0,50 \times 0,70$

semnat și datat dr. jos cu inițiale

EIP (1) 981

Prov.: donația artistului, 1986

Muzeul județean Satu Mare (Pl. XXXVIII/11)

12. BALADA — VILLON

inv. 50 379

tuș pe hârtie, $0,50 \times 0,70$

semnat și datat dr. jos cu inițiale

EIP (1) 981

Prov.: donația artistului, 1986

Muzeul județean Satu Mare (Pl. XXXVIII/12)

13. DESEN

inv. 50 386

tuș pe hârtie, $0,50 \times 0,70$

semnat și datat dr. jos cu inițiale

EIP (1) 981

Prov.: donația artistului, 1986

Muzeul județean Satu Mare (Pl. XXXIX/13)

14. UNIRE

inv. 50 391

tuș pe hârtie, $0,50 \times 0,74$

semnat și datat dr. jos cu inițiale

EIP (1) 981

Prov.: donația artistului, 1986

Muzeul județean Satu Mare (Pl. XXXIX/14)

15. SIMBOL

inv. 50 389

tuș pe hârtie, $0,50 \times 0,70$

semnat și datat centru jos cu inițiale

EIP (1) 981

Prov.: donația artistului, 1986

Muzeului județean Satu Mare (Pl. XL/15)

16. **STUDIU**

inv. 50 383

tuș pe hârtie, $0,50 \times 0,70$

semnat și datat dr. jos cu inițiale

EIP (1) 981

Prov.: donația artistului, 1986

Muzeului județean Satu Mare (Pl. XL/16)

17. **CAPRICII II.**

inv. 50 385

tuș pe hârtie, $0,50 \times 0,70$

semnat și datat dr. jos cu inițiale

EIP (1) 981

Prov.: donația artistului, 1986

Muzeul județean Satu Mare (Pl. XLI/17)

18. **OFRANDA II.**

inv. 50 381

tuș pe hârtie, $0,50 \times 0,70$

semnat și datat dr. jos cu inițiale

EIP (1) 981

Prov.: donația artistului, 1986

Muzeul județean Satu Mare (Pl. XLI/18)

19. **ICAR I.**

inv. 50 373

tuș pe hârtie, $0,60 \times 0,60$

semnat și datat dr. jos cu inițiale

EIP (1) 981

Prov.: donația artistului, 1986

Muzeul județean Satu Mare (Pl. XLII/19)

20. **ICAR II.**

inv. 50 390

tuș pe hârtie, $0,60 \times 0,70$

semnat și datat dr. jos cu inițiale

EIP (1) 981

Prov.: donația artistului, 1986

Muzeul județean Satu Mare (Pl. XLII/20)

SCHIȚA PALEOHIDROGRAFICĂ A SISTEMULUI HIDROGRAFIC TISA—SOMEȘ—CRASNA—IER

ZOLTAN BENEDEK

În partea de nord vest a țării noastre, la vest de ramura vulcanică a munților Oaș—Gutii și a munții Făgetului se întinde zona joasă a câmpiilor Someș—Crasna-Ier și câmpia nisipoasă a Careilor. Sistemul hidrografic al acestei regiuni a suferit mari schimbări în ultima parte a pleistocenului. Sub influența evenimentelor tectonice aspectul paleo-hidrografic al Tisei-Someșului și al afluenților lor diferă foarte mult de cele actuale.

Considerațiuni geologice. Partea de nord-vest a Câmpiei Tisei prezintă caracteristici unitare atât din punct de vedere geomorfologic, cât și din punct de vedere geologic. Ca urmare regiunea prezintă și o unitate hidrogeologică specifică. Toată suprafața câmpiilor a fost un mare con de depunere, care abia ulterior, în erele geologice mai recente s-a fragmentat în unitățile geomorfologice actuale. Alta este situația cu sectorul câmpiilor subcolinare ale Ardudului—Tășnadului—Săcuenului, situate în partea de est, sud-est a regiunii. Această zonă se deosebește nu numai din punct de vedere a reliefului de câmpiile joase aluvionare, dar și din punct de vedere tectonic, întrucât falia tectonică situată în partea vestică a munților Meseșului și Făgetului (culmea Codrului) aproape se suprapune cu linia de contact a zonelor colinare cu câmpia: Z. Benedek (2), St. Arinei (1).

În structura geologică a acestei regiuni peste un fundament cristalin fragmentat iau parte depozite sedimentare cretacice, paleogene, miocene, panoniene și pleistocene: A. Tenu (7).

În perioada cretacului superior au loc mișcări tectonice violente atât în Europa Centrală cât și pe teritoriul țării noastre. În această perioadă are loc fragmentarea bazei cristaline paleozoice, care la vest de linia de dislocație Ardud—Tășnad—Cheț suferă scufundare în trepte, dând naștere la un mare șanț tectonic: St. Arinei (1), Z. Benedek (2). Deasupra acestei dislocații tectonice se află câmpia aluvionară Someș—Crasna—Ier, precum și o parte a zonelor colinare. Atât măsurătorile geofizice cât și sondajele de mare adâncime efectuate în zona Carei și în Valea Ierului demonstrează existența unui șanț tectonic adânc de 3 000 metri. Datorită acestui șanț această regiune în tot timpul pleistocenului a fost principalul colector de sedimente și al apelor de divagare din nordul Câmpiei Tisei: Z. Borsy (6), Z. Benedek (3).

Formațiunile cele mai vechi ale regiunii sunt constituite din roci cristaline, originare din paleozoic. Aceste formațiuni se întâlnesc la

Fig. 2. Schița paleohidrografică a Câmpiei Someșului în perioada peniglacialului, würm III (40 000—30 000 ani). Albia Tisei se deplasează spre vest, nord-vest, dar Valea Ierului rămâne principalul colector al apelor curgătoare.

tocenului superior au loc scufundări în zona nordică a Câmpiei Tisei, în Bodrogeköz (R.P.U.) și Câmpia Someșului. La începutul würmului I a peniglacialului Valea Ierului, adică șanțul tectonic amintit, era principalul colector al apelor curgătoare. Tisa, Latorța, Ungul, Someșul Crasna și-au format un mare con de dejecție, dând naștere astfel la Câmpia nisipoasă a Nirului și a câmpiilor colinare în care se încadrează și câmpia Careilor. Apele aveau un curs în direcția sud, sud-vest spre marea zonă de subsidență a Câmpiei Sarretului prin grabenul mare al Ierului: Z. Borsy (5). În perioada a würmului II cca. 50 000—45 000 ani începe scufundarea lentă a Bodrogeközului. Tisa cu afluenții Ungul și Latorța începe să alunece spre apus pe conul de dejecție (fig. 1.) În această perioadă de pe Câmpia actuală a Crasnei și valea Tisei s-a deplasat în apropierea actualului oraș Carei. Acest eveniment este reprezentat pe schița de hartă a würmului cca. 40 000—30 000 ani (fig. 2.) Scufundarea părții nordice a Câmpiei Someșului se extinde și înspre sud,

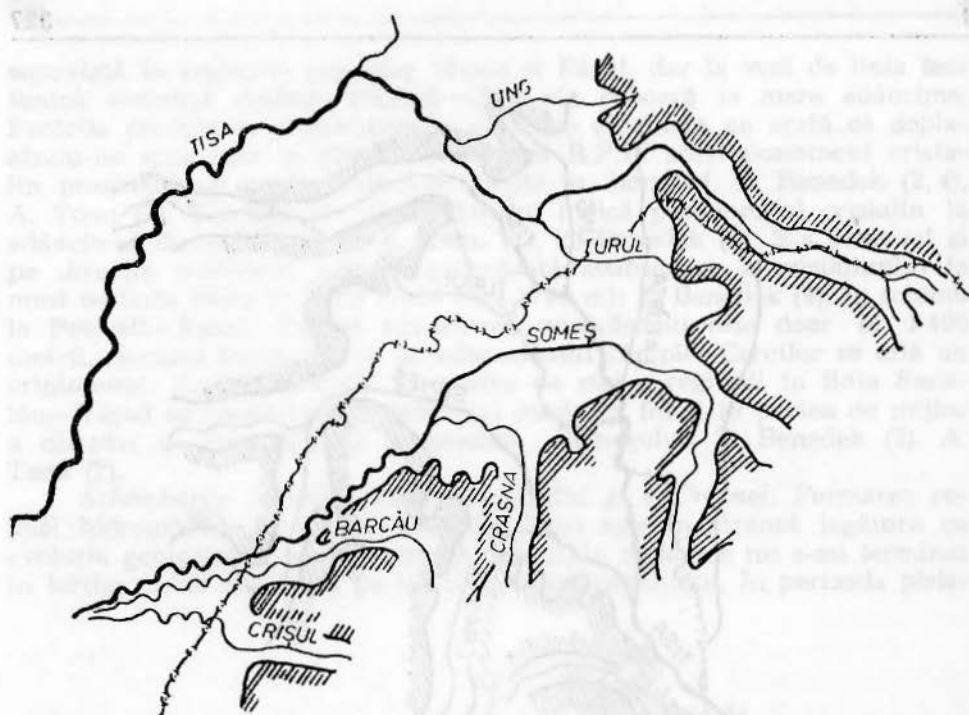

Fig. 3. Schița paleohidrografică a Câmpiei Someșului la începutul tardiglacialului, würm IV (25 000—17 000 ani).

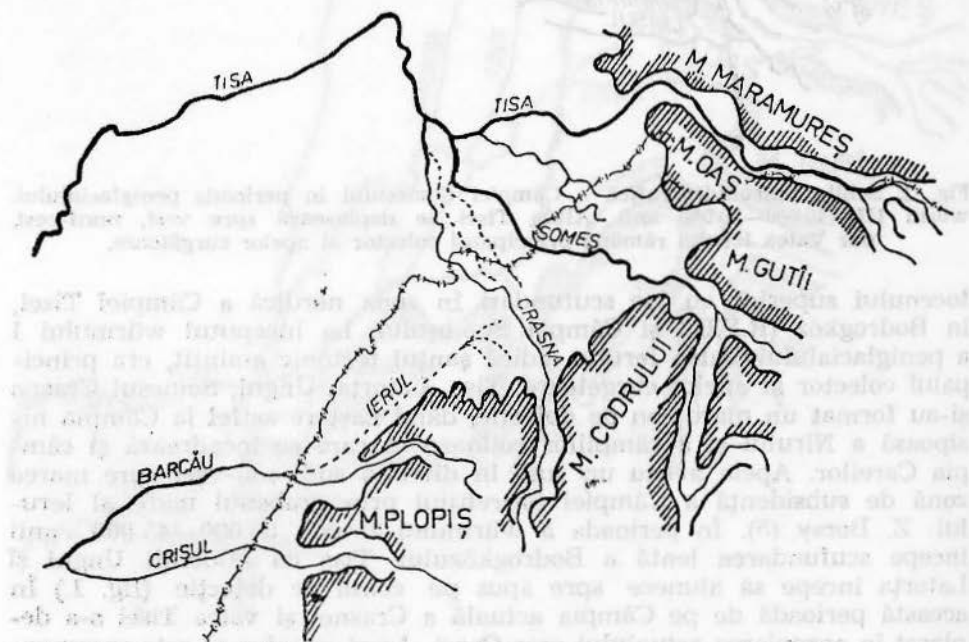

Fig. 4. Rețeaua hidrografică a părții de nord-vest a Câmpiei Tisei la începutul holocenului, Dryas I—II (14 000—12 000 ani).

favorizând formarea bazinului depresionar al viitoarei Câmpie a Ece-dului. Mișcările tectonice din peniglacialul superior schimbă și aspectul rețelei hidrografice din Câmpia Ier-Crasna. Începând de holocenul inferior, würm IV cca 25 000—17 000 ani, funcția de albie principală a Văii Ierului și colmatare a Someșului încetează (fig. 3). Drept urmare a acestor mișcări epirogenice Valea Ierului rămâne în stadiu suspendat față de câmpia someșeană. Prin formarea zonei de subsidență, mai sus amintită, s-a deschis noul drum și pentru Someș. În această perioadă Tisa și-a găsit cursul în albia aproape actuală, croind o mare curbă în direcția vest, apoi sud-vest. Someșul la fel își găsește o nouă albie treptat-treptat cu multe schimbări pe conul său de dejecție spre nord, nord-vest. În Valea Ierului rămâne doar firul Crasnei. (fig. 4) În holocen numai apa Crasnei pătrunde în larga vale a fostei canal de scurgere al Someșului: Z. Benedek (3).

Albiile părăsite ale Someșului și ale Crasnei pot fi urmărite și astăzi în unele locuri, transformând zona Câmpiilor Someș—Crasna—Ier în terenuri mlăștinoase. Aceste albiile părăsite sunt acoperite cu aluviuni recente și legătura între ele nu se mai poate stabili. Datorită descărcării și drenarea regiunii, în urma canalizării nici albiile de odinioară a Someșului și a Crasnei nu se pot decide.

Aceste considerente, schimbarea în mai multe etape geologice a albiilor Tisei, Someșului și Crasnei, au fost stabilite pe baza analizei sondajelor de profunzime, al analizelor mineralogice, ale pietrișurilor, ale mineralelor grele și compararea polenelor fosilizate probe luate din albiile părăsite în Câmpia Someșului și Câmpia Ierului. Aceste analize sunt tratate pe larg într-un studiu mai vast efectuat de subsemnatul: Z. Benedek (2). Iar vârsta cursului Tisei a fost elucidat pe baza probelor de cărbune fosilizate luate din terasele Tisei de pe teritoriul RPU și analizate cu ajutorul radiocarbonului: Z. Borsy (6).

BIBLIOGRAFIE

1. ȘT. ARINEI (1977). *Geofizica pentru geologi*. Edit. Tehnică.
2. Z. BENEDEK (1969). *Studii hidrogeologice și paleohidrografice în zona câmpiilor Ier—Crasna—Someș*. Lucrare de gradul I.
3. Z. BENEDEK (1969). *Schimbările cursului Someșului și al Crasnei în perioada pleistocenului superior și a holocenului*. Satu Mare. Studii și comunicări.
4. Z. BENEDEK (1982). *Hidrogeologia apelor termale din zona județului Satu Mare*. Satu Mare. Studii și comunicări, vol. V—VI.
5. Z. BORSY (1953). *A Bodrogköz felszínének kialakulása (Evoluția reliefului Bodrogköz)*. Földrajzi Értesítő — pag. 409—418.
6. Z. BORSY (1983). *Evolution of the network of water courses in the north-eastern part of the pleistocene to our days*. Quaternary Studies in Poland. 4.
7. A. ȚENU (1981). *Zăcămintele de ape hipertermale din nord-vestul României*. Edit. Academiei R.S.R.

PALEOHYDROGRAPHIE DES HYDROGRAPHISCHEN SYSTEMS: TISA—SOMESCH—CRASNA—IER

(Zusammenfassung)

Die tektonischen Vorgänge aus dem Pleistozän haben die hydrographische Skizze der Tisa-Somesch und ihrer Nebenflüsse vollkommen verändert. Imfolge dieser Vorgänge ist die haulige Situation völlig anders als jene von früher. Die Tisa und der Somesch flossen am Ende des Pleistozän im vörm I—II nach Süd, Süd-West im tektonischen Graben deh Ier—Tales. Imfolge der Senkung des nördlichen Teiles der Tisa—Tiefebene im Würm III verlassen die Tisa und der Somesch das alte Flussbett im Ier—Tal und streben dem heutigen Flussbett zu. Alt Folge der epirogenetischen Bewegung im Würm IV bleibt das Ier—Tal im Vergleich zur Somesch—Tiefebene erhöht. Im Holozän dringt ins Ier—Tal bloss das Wasser der Krasna. Das alte Flussbett der Tisa und des Somesch ist heute nichts anderes als ein künstlicher Kanal der Entwässerung.

BAZINUL HIDROGRAFIC TUR

Caracterizarea hidrologică generală

FAZEKAS LÓRÁND

1. Condițiile fizico-geografice ale bazinului hidrografic al râului Tur

Bazinul hidrografic Tur este situat în partea nord-vestică a țării noastre în județul Satu Mare. Este primul afluent de ordinul I. al râului Tisa care sosește din spre sud-est prin Câmpia de Vest din România. Bazinul râului se află cuprins, pe direcția SE-NV, între paralele de 47° , $46'$ — $48^{\circ},05'$ latitudinea nordică și între meridianele de $22^{\circ}52'$ — $23^{\circ}37'$ longitudinea estică, fiind cuprins între bazinele hidrografice ale râului Săpînța, Someș și Batar. Între aceste limite, bazinul Tur totalizează o suprafață de $1\,241\text{ km}^2$ din care pe teritoriul țării noastre $1\,210\text{ km}^2$. Lungimea cumpănei de apă este de 151 km, care înconjură un teritoriu cu forma de pară, simetrică. Lungimea maximă a bazinului 54 km, iar lățimea maximă 31 km. În ceea ce privește altitudinea, zona montană variază între 900—1200 m. iar la locul de vărsare în Tisa al râului Tur altitudinea este de 115 m. Deci scăderea absolută este 875 m. Altitudinea medie până la satul Turulung 370 m.

2. Factori care influențează scurgerea

Relieful: Se compune din 3 mari unități geomorfologice și anume: zona muntoasă: Munții Oaș-Gutâi, Zona depresiunilor: Depresiunea Oașului și Depresiunea Turț, și zona de câmpie: partea nordică a Câmpiei de Vest. Din suprafața bazinului 35% cuprinde zona de munte și restul 65% revine pe zonele de câmpie și depresiuni.

În evoluția paleogeografică a bazinului distingem 6 epoci în cadrul cărora teritoriul, alternativ era ori pământ uscat, ori acoperit cu apă. În faza elvețiană datorită mișcării stirice în vederea formării munților au luat ființă lanțurile de munți: Munții Rodnei, Munții Țibleșului, Munții Gutâiului, care la sfârșitul erei vor avea loc acțiuni vulcanice prin care au luat nașterea Munții Oașului și o parte din Munții Gutâiului.

Consecutiv acestei acțiuni, suprafața este inundată din nou, urmată de mișcările epirogenetice ajungând în felul acestea în epoca levantină, la nașterea pământului uscat. Apa se retrage chiar și din depresiuni și astfel se începe formarea reliefului actual al bazinului de recepție.

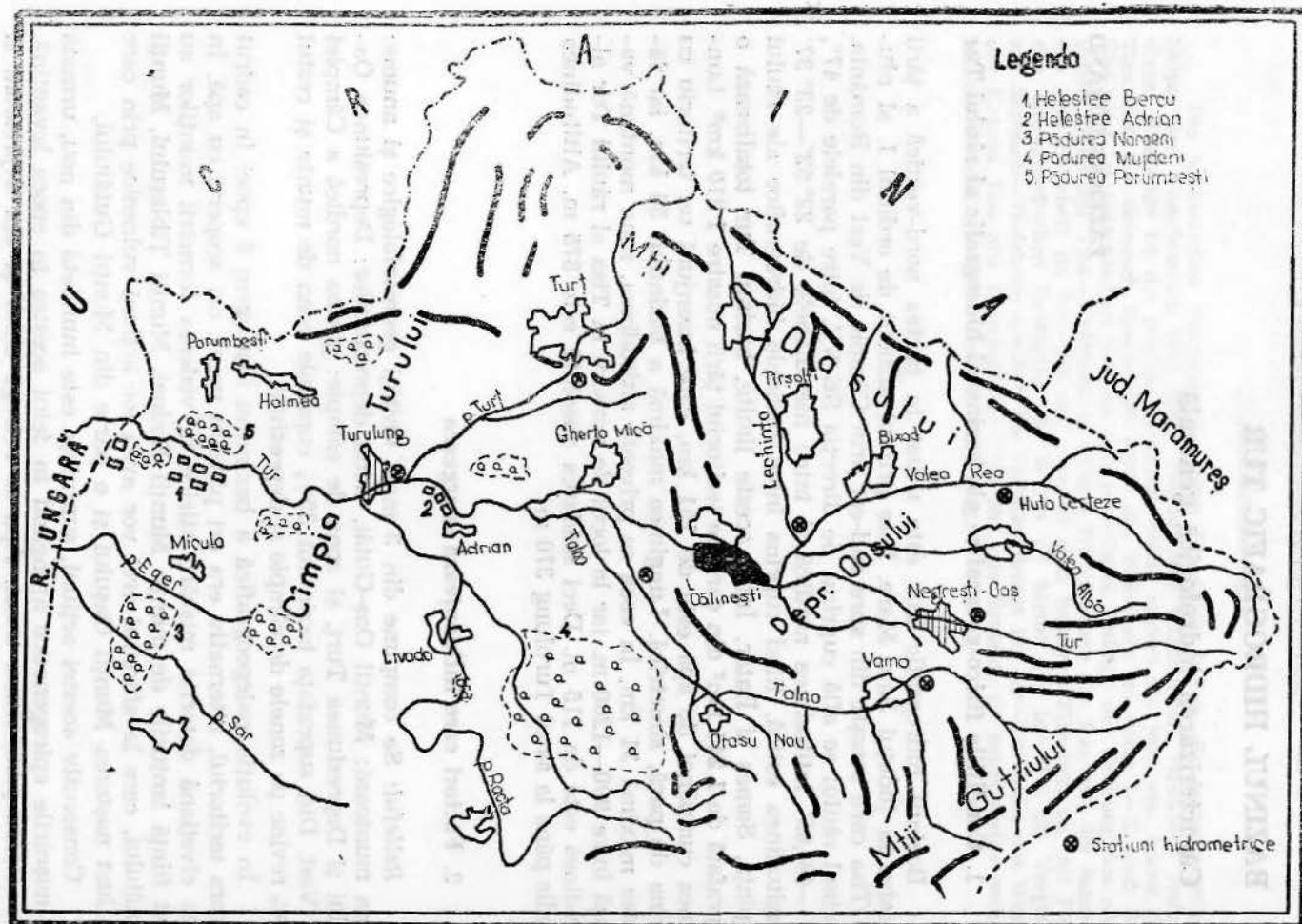

Fig. 1. Harta sistemului hidrografic al râului Tur.

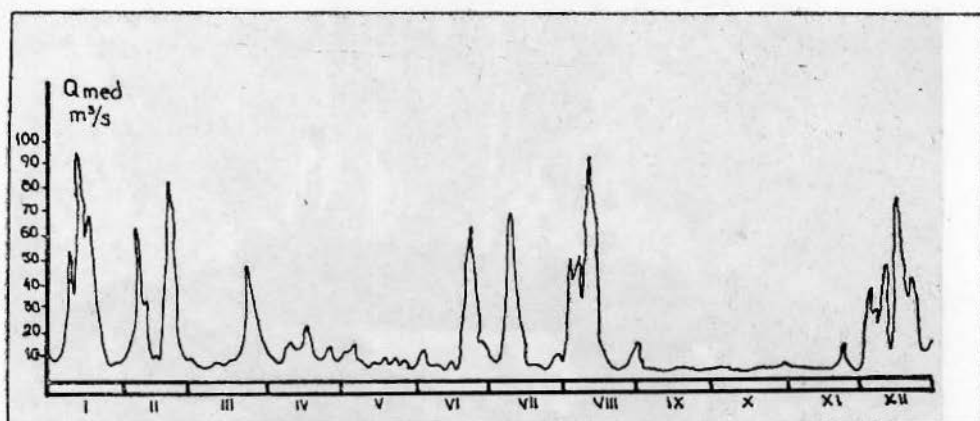

Fig. 2. Hidrograful debitelor medii zilnice în anul normal (1957), la postul hidro-metric Turulung pe râul Tur.

Marile unități de relief sunt:

1. Munții: șirul vulcanic Oaș—Gutâi se împarte în trei unități: munții vulcanici, unități piemontane, văi mai importante.

2. Depresiunile: Depresiunea Oașului cu o suprafață de 375 km², formată dintr-o depresiune principală: Depresiunea Negrești Oaș și două secundare: Depresiunea Târșolț și Cămărzana. Depresiunea Turț cu o suprafață de 44 km² între Munții Oașului.

3. Câmpia: de la linia închipuită Halmeu—Turulung—Medieș Vii spre vest nordvest se întinde câmpia, care este formată din trei trepte, cu o înălțime de 133—114 m.

Inclinația râului se prezintă astfel: în zona muntoasă 20 m/km, în depresiune 2—8 m/km și în câmpie 1 m/km, iar la vărsare 0,25 m/km.

Clima

Pe lângă relief un factor principal ce influențează curgerea este clima, care se caracterizează prin mișcări ale maselor aeriene dinspre vest și sud-vest formând o climă temperată, cu veri mai blânde și ierni geroase cu ninsoare abundentă. Pe această situație ne prezintă și amplitudinile termice care variază între 50—60°C (max 67°C — 1961) deci mai moderată de cât în partea sudică a țării.

Regimul termic se caracterizează prin temperaturi medii multi-
anuale, de 9,5°C, cea mai scăzută 8,5°C (1965), cea mai ridicată 10,8°C (1972). Primele geruri care contribuie la formarea apelor mici de toamnă apar la sfârșitul lunii septembrie, începutul lunii octombrie. Dacă temperatura medie scade sub 0°C scade simțitor și la debitul râului. Numărul zilelor geroase variază între 90—110.

Între factorul climatic, precipitațiile au un rol primordial. Cantitatea, calitatea și repartitia sezonieră a precipitațiilor influențează direct debitul râului. În bazinul Turului funcționează 10 stațiuni hidrometeorologice. Cantitatea medie multianuală 884,9 mm. În zona Munților Oaș—Gutâi 1036 mm, în depresiuni 811,8 mm, iar în câmpie 766,4 mm. Cea

Fig. 3. Pârâul Tur în Munții Gutâiului.

mai abundentă este perioada lunii mai—iunie. Cantitățile mari peste 24 de ore sunt destul de frecvente și importante în privința debitelor mari, din cauza cărora râul iese din albia minoră (3—6 mai 1983). Numărul zilelor cu precipitație în medie 140 de zile.

Descrierea rețelei hidrografice

Densitatea rețelei hidrografice este de 2 ori mai mare decât media generală a țării, $1,05 \text{ km/km}^2$ (media țării $0,5 \text{ km/km}^2$) în zona muntoasă-piemontană $1,8—0,8 \text{ km/km}^2$, în Depresiunea Oașului $0,8—0,5 \text{ km/km}^2$, pe câmpie $0,3 \text{ km/km}^2$.

Turul izvorește de pe versantul vestic al munților Gutâiului de sub vârful Buiana, la înălțimea de 950 m, are o direcție vestică, nord-vestică. Lungimea totală 100 km, din care 70 km pe teritoriul țării noastre. Până la poarta Călinești are un debit mic, dar după preluarea Valea Rea și Valea Albă crește simțitor și intră în lacul de acumulare Călinești, străbate câmpia și pe teritoriul Ungariei printr-un canal artificial (11,5 km) se varsă în Tisa.

Repartizarea afluenților este destul de simetrică:

Afluenții de ordinul I sunt: Valea Rea, Talna, Turț, Racta, Egherul, Palad;

Afluenții de ordinul II sunt: Lechincioara, Valea Albă, Egherul Mare, Șar.

Valea Rea: pe partea dreaptă sosește în albia Turului, pârâul Valea Rea care izvorește din versantul nordic al vârfului Buiana, părăsind Munții Gutâiului străbate Depresiunea Oașului. Preia pârâul Mestecănuș, Șălătrucul și Cireșul din munți, iar pârâul Târșolt, Lechincioara,

Fig. 4. Măsurarea vitezei apei cu morișcă la Turulung.

și Valea Albă din depresiuni și se varsă sub vârful Dealul Mare (291 m) în râul Tur.

Talna: sosește din partea stângă, izvorește din masivul Pietroasa a Munților Gutâiului. Adunând numeroase pârauri muntoase, ajunge în depresiune, unde preia Talna Mică din depresiunea Puturoasa, pâraul Racșa, Pleșca, Pârâul Muntelui. Ocolind masivul Mujdeni, curge paralel cu Turul și sub comuna Gherța Mică se va vărsa în râu.

Date hidrologice

În bazinul hidrografic al râului Tur, funcționează 7 stațiuni hidro-metrice. Pentru calcularea parametrilor hidrologici au fost luate în considerare date hidrometrice de la stația hidrometrică Turulung fiindcă această stațiune este ultima de-a lungul râului în țară și cea mai veche (1909). Perioada considerată este de 44 de ani (1934—1977) care cuprinde ani caracteristici cu scurgere normală, secetoase și ploioasă.

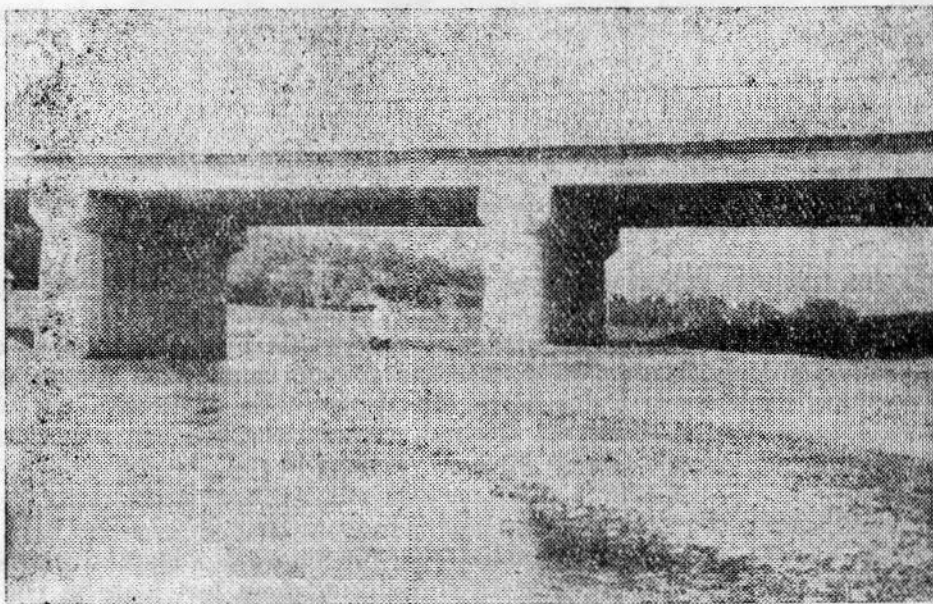
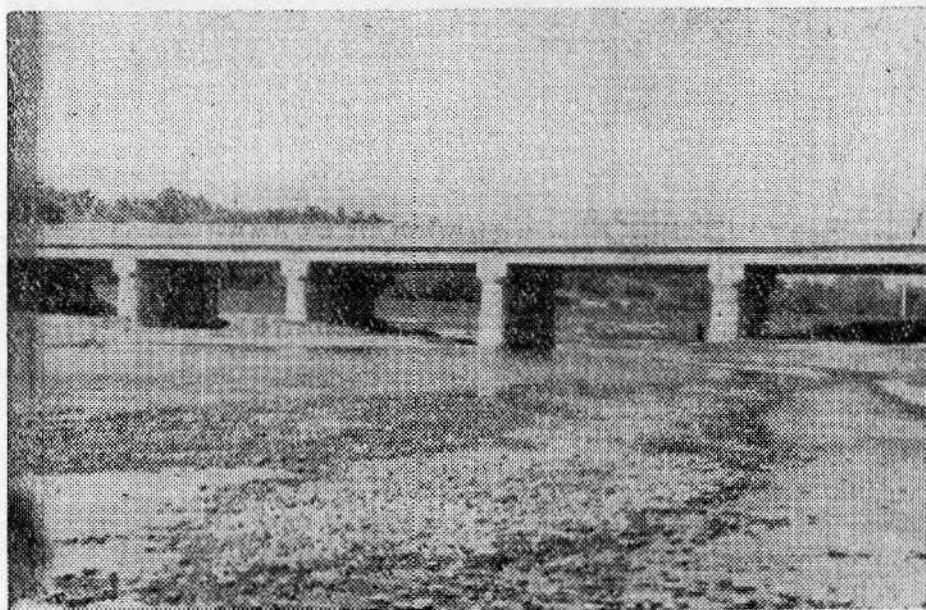

Fig. 5—6. Podul pârâului Valea Râi la Boinești, reflectă frumos caracterul torrențial al sistemului hidrografic Tur.

Fig. 7. Apa mare la podul de fier (CFR) Halmeu.

Alimentarea râului

Turul este alimentat din apele subterane în proporție de 27% și din alimentări superficiale 73% din care 70,4% provine din ploii, iar 19,6% din topirea zăpezilor.

Scurgerea medie multianuală specifică la Turulung 11,2 l/s/km², la poalele munților la Negrești-Oaș 21,5 l/s/km², iar valoarea medie a debitului multianual la Turulung 7,98 mc/s (1934—1977), la Negrești-Oaș 0,97 mc/s (1950—1977).

Scurgerea sezonieră arată astfel: primăvara 33,7%, vara 17,9%, toamna 14,7% și iarna 37,0%. Deci apele mari sunt primăvara și iarna. Scurgerea medie lunară maximă se produce în lunile februarie (cu debitul 13,93 mc/s) martie (13,51 mc/s) — aprilie (11,79 mc/s), cea minimă în lunile august (2,41 mc/s) septembrie (4,10 mc/s).

Scurgerea maximă provoacă debite și nivele maxime producând valuri torențiale sau viituri neașteptate, câte odată catastrofale ca de expl. 13 mai 1970 când debitul la 14 noapte la ora 3 a ajuns 519 mc/s și nivelul a culminat cu 743 cm la st.h. Turulung, aproape la fel de mare a fost în data de 13 iunie 1974 și 11 febr. 1978. Viitura din 1970, a rupt digurile drepte sub comuna Halmeu—Porumbesti inundând mai multe mii hectare de pășuni, pădure și teren arabil, dărâamând numeroase case și clădiri anexe.

O unitate de val se caracterizează astfel: perioada de creștere (T_c) 36 de ore, durata totală (TT) 150 de ore, debitul maxim (Q max. 1%) 300 mc/s. Aceste date ne arată expresiv caracterul torențial al râului.

Scurgerea minimă apare la mijlocul sau sfârșitul verii. Valoarea medie multianuale 7,95 l/s/km². Debite minime absolute în ultimii 20 de

ani au fost înregistrate în valoarea de 0,10 mc/s la data de 23 iulie 1974 sau 0,15 mc/s 28 iulie 1963. Cei mai caracteristici ani secetoși sunt: 1953, 1954, 1959, 1961, 1972. Cunoașterea valorilor debitelor minime au rol în irigații și piscicultură.

Scurgerea solidă fiindcă bazinul hidrografic analizat alcătuit din roci tari, acoperit cu o vegetație bogată, este redus numărul apelor curgătoare temporare, valoarea scurgerii medii specifice 0,66 t/ha/an, este sub media țării (1,66 t/ha/an), iar turbiditatea 172 gr/mc din care reiese că râul și din acest punct de vedere este relativ curat.

Regimul termic variația temperaturii apei urmărește aerul. În zona de câmpie în perioada de vară media lunară variază între 19,2—20,4°C, iar la marginea depresiunii (Negrești) 14,5—15,8°C. Temperatura maximă înregistrată la Turulung a ajuns 30,2°C la data de 19 iunie 1968. În decada a III-a a lunii noiembrie apar fenomenele de îngheț în zona muntoasă și unde ajunge la 70 de zile anuale în medie și dispăre la începutul lui martie. Pe câmpie apare în decada a II-a a lunii decembrie, durează în medie 40 de zile și dispăre la sfârșitul lunii februarie. Fenomenele de îngheț, mai ales podul de gheață influențează simțitor debitul râului.

Componenta chimică. Componenta chimică a apei la Tur este determinată mai ales de către factori naturali: calitatea rocilor, eroziunea superficială, izvoare minerale. Dintre aceste izvoare putem aminti izvorul Puturoasa, Luna, Vrăticel, Certeza, Bixad, Turț Băi, Orașul Nou, Vama, Remetea. Iar factorul artificial este poluarea provocată de om. În bazinul hidrografic sunt 23 locuri de poluare dintre care cel mai important este în curs de industrializare orașul Negrești Oaș (12 781 loc.). Pentru cunoașterea stadiului componentei chimice a apei 8—12 analize se fac anual în 8 locuri de colectare. Pe baza analizelor Turul aparține în a II-a categorie de calitate.

Turul ca parte componentă a grupei de nord

Turul împreună cu Săpânța, Iza și Vișeu face parte din grupa nordică. Teritoriul grupei după scurgerea medie maximă, solidă, regimul termic și înghețul se poate împărți în 4 zone. Mara, Săpânța și zona superioară a Bazinului Tur alcătuiește zona a III-a iar bazinul inferior al râului cu caractere specifice formează zona a IV-a.

LE BASSIN HYDROGRAPHIQUE TUR. CARACTÉRISATION HYDROLOGIQUE GÉNÉRALE

(Résumé)

L'auteur analyse d'une manière distincte: les conditions physico-géographiques du bassin hydrographique de la rivière Tur qui se trouve sur la direction SE—NV entre les parallèles 47°, 47'—48°,05' latitude nordique et entre les méridiens 22°,52'—23°,37' longitude est.

La superficie du bassin est de 1241 km² dont 1210 km² sur la territoire du pays. Puis l'auteur s'arrête sur les facteurs qui influencent l'écoulement dont il mentionne le relief et le climat.

**LITHOPHANE LAMDA FABRICIUS, 1787,
SPECIE NOUĂ PENTRU FAUNA ROMÂNIEI
(LEPIDOPTERA, NOCTUIDAE)**

SZABÓ ANDREI

În timpul unei deplasări de teren (10.X.1976) în Munții Gutinului, am colectat ziua, de pe peretele Cabanei Pinteazul un noctuid care s-a dovedit ulterior a fi un exemplar femel de *Lithophane lamda* F. Cabana unde a fost colectată această interesantă specie, este situată la altitudinea de 1 200 m, într-o pădure de fag în luminișurile căreia din loc în loc apar mici suprafețe umede, similare turbării montane, bogate în *Vaccinium*.

Descriere

Anvergura: 45 mm. Exemplarul colectat aparține formei *zinckeni* Tr., caracterizată prin aripile anterioare întunecate și desenul neclar. Această formă se deosebește cu greu de exemplarele întunecate aparținând speciei *L. furcifera* Hfn. Totuși la *L. lamda* F., dunga sagitală este mai puternic curbată, petele renale și oclare în general mai mici, neclare, marcate de inele mai mult sau mai puțin evidente. Din câmpul bazal extern se desprinde o dungă întunecată care atinge striul transversal extern. Aripile posterioare sunt brun-roșcate (3).

Armătura genitală ♀ (Fig. 1) se caracterizează prin lamina postvaginalis dezvoltată și sclerificată, ductus bursae scurt dar bine chitinizat.

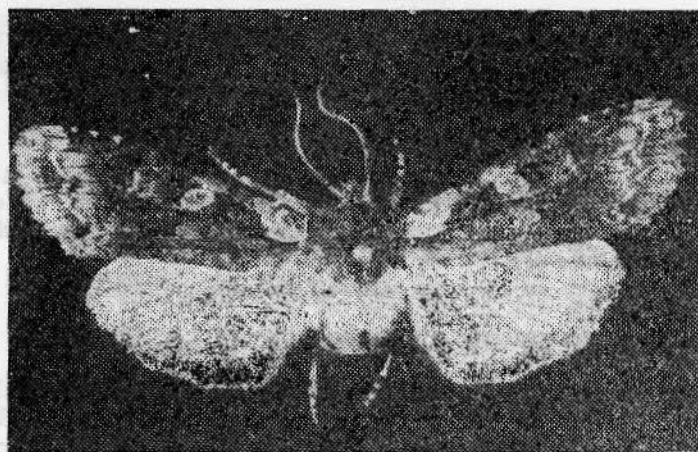

Fig. 1 a

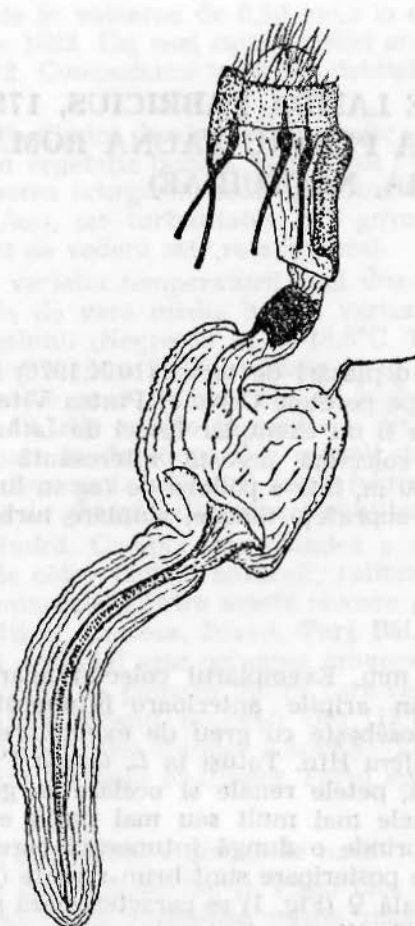

Fig. 1 b

Bursa copulatrix este alcătuită dintr-o porțiune dilatată și una îngustă alungită, prevăzută pe toată lungimea ei cu un signum foarte lung, avându-și originea în porțiunea dilatată.

Biologie

Specie mezohigrofilă, caracteristică turbăriilor montane, cu perioadă de zbor în IX—X, iar după iernarea în III—V. Larvele se dezvoltă în V—VII pe *Vaccinium uliginosum*, *Myrica gale* și mai rar pe *Salix*, *Populus*, *Betula* sau *Alnus* (1).

Răspândirea geografică

Element holarctic cu areal fragmentat, lipsește din sudul Europei. Arealul speciei este compact în țările Nordice (4) și nordul Rusiei, devenind insular spre centrul continentului european. Spre est arealul speciei ajunge până în Japonia (2, 5).

Din România specia nu a mai fost menționată până în prezent, fiind deci nouă pentru fauna țării.

Mulțumiri. Pentru ajutorul acordat la furnizarea informației bibliografice (1, 2, 4, 5) prepararea armăturii geniale, adresăm și pe această cale recunoștința și mulțumirile noastre cercetătorului László Rákossy de la Centrul de Cercetări biologice din Cluj-Napoca.

BIBLIOGRAFIE

1. FORSTER W., WOHLFAHRT T., 1971 — *Die Schmetterlinge — Mitteleuropas Eulen (Noctuidae)*, Frankische Verlagshandlung, Stuttgart.
2. HEINICKE W., NAUMANN C., 1981 — *Insektenfauna der DDR: Lepidoptera, Noctuidae-Beitr. Ent. Berlin* 31, (2); 341—448.
3. KOCH M., 1972 — *Wir Bestimmen Schmetterlinge*, 3 Eulen (Noctuidae), Nauman Verlag, Leipzig-Radebeul.
4. MIKKOLA K., JALAS I., 1979 — *Suomen Perhoset, Yökköset* 2. Otava (Lepidoptera of Finland, Noctuidae).
5. SEITZ A., 1914 — *Die Grossschmetterlinge der Erde*. Bd. 3: Die eulenartigen Nachtfalter (Noctuidae) Stuttgart.

LITHOPHANE LAMDA FABRICIUS, 1787, ESPÈCE NOUVELLE POUR LA FAUNE DE LA ROUMANIE

(Résumé)

A l'occasion d'un déplacement le 10 septembre 1976 dans les Montagne de Gutin a été collecté un noctuide, qui, a été un exemplaire femelle de *Lithophane lamda* F. Il a été une zone a 1200 m altitude dans une zone de forêts de hêtre. Cette pièce manque du sud de l'Europe, elle est fréquente dans les pays du Nord le nord de la Russie et local au centre de l'Europe.

En Roumanie elle n'a plus été mentionne, étant une espèce nouvelle pour nous.

VACANȚE TURISTICE ȘI ENTOMOLOGICE LA CHEIA ZUGRENI (JUDEȚUL SUCEAVA)

SZABÓ ANDREI

În domeniul învățământului vacanța de vară este o perioadă de recreație nu numai pentru elevi ci și pentru cadrele didactice, oferind în același timp și condiții optime pentru studii suplimentare de specialitate. Am efectuat astfel în timpul vacanțelor repetate deplasări cu autoturismul pe ruta Satu Mare—Zugreni, în vederea cercetării faunei de lepidoptere (fluturi) din Valea Bistriței, mai precis din împrejurimile cabanei turistice Cheia Zugreni.

Deplasarea cu autoturismul permite traversarea unor zone cu peisaje variate și deosebit de atrăgătoare. Pornind de la Satu Mare se poate ajunge la Zugreni pe diferite căi, trecând astfel prin zone turistice montane cu o vegetație bogată, care poate fi admirată cu ocazia popasurilor după preferință.

Una dintre aceste rute ar fi: Satu Mare—Negrești-Oaș—Sighetul Marmăției—Vișeu—Complexul turistic Borșa—Vatra Dornei—Zugreni. Cheia Zugreni se află la aproximativ 20 km după Vatra Dornei. O altă rută la fel de atractivă trece prin Baia Mare—Baia Sprie—M-ții Gutăiului spre Sighetul Marmăției. O a treia rută mai lungă însă tot atât de frumoasă ar fi Satu Mare—Dej—Bistrița—Pasul Tihuța—Vatra Dornei—Zugreni.

Cheia Zugreni este situată în Valea Bistriței la o altitudine de 720 metri. Cabana turistică este așezată pe malul râului într-o zonă deosebit de pitorească. În pădurile din jurul cabanei predomină molidul (*Picea excelsa*), aninul (*Alnus glutinosa*) și mesteacănul (*Betula verrucosa*). Vegetația ierboasă luxuriantă este bogată în specii, pe alocuri predominând speciile de ferigi.

La cabană se poate ajunge de pe drumul național trecând peste un pod de lemn. Aici se află un bar-restaurant unde se servește masă la ori ce oră de zi. Pescuitul păstrăvilor este permis contra unei taxe plătite pădurarului care păzește această zonă. Turistul poate admira măreția munților care domină ca niște uriași întregul peisaj. În stânga drumului național spre Bicăz se varsă în Bistrița un mic pârâiaș unde funcționează o mică hidrocentrală. Valea este dominată de păduri de molid, se găsesc însă și porțiuni deschise cu o vegetație ierboasă mezohigrofilă. Pe pantele dealurilor spre Vatra Dornei se găsesc pășuni și fânețe naturale. Întreaga zonă aparține Rarăului, se poate ajunge însă pe un traseu turistic și până la vârful Giumalău. Un drum asfaltat cu numeroase serpentine duce la cabana Rarău.

Incepând din anul 1975 am petrecut aici vacanțele mele de vară, cercetând în special fauna bogată și variată de lepidoptere. Colectările au fost efectuate ziua cu fileul, iar noaptea cu ajutorul unui bec cu vapori de mercur. Până în prezent au fost depistate în jurul cabanei Cheia Zugreni 203 specii, enumerate în continuare în ordinea sistematică, conform celei mai recente nomenclaturi.

Fam. *Incurvariidae*

1. *Nematopogon robertella* (syn. *pilulella* Hbn.) 7.VI.1985.

Fam. *Psychidae*

2. *Bijugis pectinella* D. Sch. (syn. *perlucidella* Brd.) 7.VI.1978.

Fam. *Tineidae*

3. *Morophaga choragella* D. Sch. (syn. *boleti* F.) 20.VII.1982.

Fam. *Ethmiidae*

4. *Ethmia pusiella* L. 8.VIII.1978.

Fam. *Tortricidae*

5. *Philedone gerningana* D. Sch. 20.VII.1982.
6. *Apotomis turbidana* Hbn. 20.VII.1982.
7. *Apotomis sororculana* Zett. 7.VIII.1980, 20.VII.1983.
8. *Celypha rufana* Scop. 11.VII.198.
9. *Epinotia brunnichiana* L. 8.VIII.1981.
10. *Epinotia solandriana* L. 23.VII.1979.

Fam. *Cochylidae*

11. *Aethes hartmanniana* Cl. 12.VII.1978.

Fam. *Zygaenidae*

12. *Adscita statices* L. 24.VII.1984.
13. *Zygaena purpuralis pluto* O. 20.VII.1982.

Fam. *Pyalidae*

14. *Catoptria permutatella* H.S. 8.VIII.1978.
15. *Microstega hyalinalis* Hbn. 23.VII.1979.

16. *Udea lutealis* Hbn 23.VII.1979, 8.VIII.1978.
17. *Udea decrepitalis* H.S. 21.V.1983.
18. *Udea austriacalis* H.S. 23.VII.1979.
19. *Diryctria abietella* S. Sch. 7.VIII.1980.
20. *Assara terebrella* Zck. 8.VIII.1980.

Fam. Pterophoridae

21. *Platyptilia ochrodactyla* D. Sch. 23.VII.1979.
22. *Stenoptilia bipunctidactyla* Haw. 11.VII.1978.

Fam. Lasiocampidae

23. *Trichiura crataegi* L. 7.VIII.1980.
24. *Dendrolimus pini montana* Stgr. 20.VII.1982.
25. *Cosmotriche lunigera* Esp. 18.VIII.1978, 7.VIII.1980.

Fam. Drepanidae

26. *Falcaria lacertinaria* L. 20.VII.1982.
27. *Drepana falcataria* L. 18.VIII.1978.
28. *Sabra harpagula* Esp. 7.VI.1985.

Fam. Thyatiridae

29. *Thyatira batis* L. 20.VII.1982.
30. *Ocropacha duplaris* L. 7.VI.19885.

Fam. Geometridae

31. *Geometra papilionaria* L. 14.VII.1978.
32. *Scopula floslactata* Haw. 25.VII.1984, 23.VIII.1979.
33. *Idaea seriata* Schreck. 25.VII.1984.
34. *Idaea deversaria* H.S. 18.VIII.1978, 7.VIII.1980, 25.VII.1984.
35. *Scotopteryx luridata* Hufn. (syn. *plumbaria* F.) 21.V.1983.
36. *Scotopteryx chenopodiata* L. 23.VII.1979.
37. *Xantorhoe designata* Hufn. 21.V.1983, 7.VI.1985.
38. *Xantorhoe spadicearia* D. Sch. 7.VI.1985, 21.V.1983.
39. *Xantorhoe ferrugata* Cl. 8.VIII.1978.
40. *Xantorhoe quadrifasciata* Cl. 7.VIII.1980.
41. *Xantorhoe montanata* D. Sch. 7.VIII.1980.
42. *Xantorhoe incursata* Hbn. 7.VI.1985.
43. *Epirrhoe molluginata* Hbn. 19.VII.1978, 10.VIII.1984, 20.VII.1983.
44. *Entephria caesiata* D. Sch. 18.VIII.1978.
45. *Cosmorhoe ocellata* L. 8.IX.1980, 7.VI.1985.
46. *Eulithis populata* L. 23.VII.1979.
47. *Eulithis pyraliata* D. Sch. 18.VIII.1980, 8.VIII.1978.

48. *Chloroclysta truncata* Hufn. 8.VIII.1978, 23.VII.1979.
49. *Plemyria rubiginata* D. Sch. 20.VII.1982, 21.VII.1987.
50. *Thera variata* D. Sch. 11.VII.1978, 9.VIII.1984.
51. *Thera stragulata* Hbn. 6.VIII.1982.
52. *Colostygia olivata* D. Sch. 23. VII.1979.
53. *Colostygia lineolata* (syn. *turbata* Hbn.) F. 7.VI.1985.
54. *Hydriomena furcata* Thbg. observată
55. *Horisme tersata* D. Sch. 7.VI.1985.
56. *Horisme aemulata* Hbn. 7.VI.1985, 21.V.1983.
57. *Melanthia procellata* D. Sch. 7.VI.1985.
58. *Rheumaptera hastata* L. 7.VI.1985, 21.V.1983.
59. *Perizoma alchemillatum* L. 20.VII.1983, 20.VII.1982.
60. *Perizoma hydratum* Tr. 20.VII.1983.
61. *Perizoma albulatum* D. Sch. 7.VI.1985.
62. *Eupithecia abietaria* Gze (syn. *pini* Retz.) 7.VIII.1980.
63. *Eupithecia trisignaria* H.S. 20.VII.1983.
64. *Eupithecia icterata* Vill.
65. *Eupithecia pusillata* D. Sch. (syn. *sobrinata* Hbn.) 8.VIII.1978.
66. *Aplocera praeformata* Hbn. 7.VIII.1980.
67. *Odezia atrata* L. 14.VII.1978.
68. *Discoloxia blomeri* Curt. 10.VIII.1984.
69. *Venusia cambrica* Curt. 11.VII.1978.
70. *Hydrelia sylvata* D. Sch. (syn. *testacearia* Don.) 7.VII.1984.
71. *Lomaspilis marginata* L. 21.V.1983.
72. *Semiothisa liturata* Cl. 20.VII.1983, 10.VIII.1984.
73. *Itame brunneata* Thbg. (syn. *fulvaria* d. Vill.) 8.VIII.1978, 8.VIII.1980.
74. *Plagodis puveraria* L. 7.VI.1985.
75. *Odontoptera bidentata* Cl. 21.V.1983, 7.VI.1985.
76. *Crocallis elinguaris* L. 8.VIII.1978, 7.VIII.1980.
77. *Biston betularius* L. 14.VII.1978.
78. *Deileptenia ribeata* Cl. 21.VII.1981, 7.VIII.1980.
79. *Alcis repandatus* L. 7.VIII.1980.
80. *Alcis maculatus bastelbergeri* Hschk. 7.VIII.1980, 6.VIII.1982.
81. *Alcis jubatus* Thbg. 18.VIII.1978, 7.VIII.1980.
82. *Ectropis consonaria* Hbn. 21.V.1983.
83. *Cabera exanthemata* Scop. 7.VI.1985.
84. *Hylaea fasciaria* L. 18.VIII.1978, 8.VIII.1978.
85. *Puengelera capreolaria* D. Sch. 8.VIII.1978.
86. *Gnophos ambiguatus* Dup. 23.VII.1979, 28.VII.1983.
87. *Gnophos obscuratus* D. Sch. 21.V.1983.

Fam. Sphingidae

88. *Hyloicus pinastri* L. 7.VI.1985, 21.V.1983.
89. *Mimas tiliae* L. 21.V.1983.
90. *Laothoe populi* L. observată.
91. *Hyles euphorbiae* L. 20.VII.1982.

Fam. Notodontidae

92. *Cerura erminea* Esp. 21.V.1983.
93. *Furcula bicuspis* Bkh. 21.V.1983, 7.VI.1985.
94. *Furcula forficula* F.v.W. (syn. *furcula* Cl.) 7.VI.1985.
95. *Furcula bifida* Brhm. (syn. *hermelina* Gze) 7.VIII.1980.
96. *Stauropus fagi* L. 7.VI.1985.
97. *Notodonta dromedarius* L. 20.VII.1982, 21.V.1983.
98. *Notodonta torva* Hbn. (syn. *trithopus* Esp.) 7.VI.1985.
99. *Pheosia gnoma* F. (syn. *dictaeoides* Esp.) 11.VII.1978, 19.VII.1982.
100. *Pheosia tremula* Cl. 23.VII.1979, 18.VIII.1979.
101. *Leucodonta bicoloria* D. Sch. 19.VII.1982.
102. *Odontosia carmelita* Esp. 21.V.1983, 7.VI.1985.

Fam. Lymantriidae

103. *Lymantria monacha* L. 20.VII.1982.

Fam. Arctiidae

104. *Setina irrorella* L. 20.VII.1983, 7.VIII.1984.
105. *Miltochrista miniata* Forst. 7.VII.1980, 20.VII.1982.
106. *Atolmis rubricollis* L. 7.VI.1985.
107. *Eilema complanum* L. 10.VIII.1984.
108. *Eilema lurideolum* Esp. 10.VIII.1984, 20.VII.1983.
109. *Parasemia plantaginis carpathica* Dan. 12.VII.1978.
110. *Pericallia matronula* L. 20.VII.1983.

Fam. Noctuidae

111. *Agrotis segetum* D. Sch. 7.VIII.1980.
112. *Agrotis clavis* Hufn. 7.VIII.1980, 10.VIII.1984.
113. *Axylia putris* L. 20.VII.1983, 25.VII.1984.
114. *Ochropleura plecta* L. 7.VIII.1982.
115. *Rhyacia lucipeta* D. Sch. 23.VII.1979.
116. *Chersotis multangula* Hbn. 8.VIII.1978.
117. *Chersotis cuprea* D. Sch. leg. I. Szabo și V. Crișan.
118. *Noctua fimbriata* Schrb. 18.VIII.1978.
119. *Graphiphora augur* F. 8.VIII.1978, 7.VIII.1980.
120. *Eugraphe sigma* D. Sch. 8.VIII.1978.
121. *Diarsia mendica* F. 7.VIII.1980, 8.VIII.1980, 25.VII.1984.
122. *Diarsia dahliei* Hbn. 10.VIII.1984.
123. *Diarsia brunnea* D. Sch. 7.VIII.1980, 19.VII.1982.
124. *Xestia speciosa* Hbn. 7.VIII.1980, 6.VIII.1982.
125. *Hestia c-nigrum* L. 8.VIII.1978.
126. *Xestia ditrapezium* D. Sch. 20.VII.1983, 24.VII.1984.
127. *Xestia baja* D. Sch. 20.VII.1983. 24.VII.1984.

128. *Pestia rhomboidea* Esp. 8.VIII.1979.
129. *Xestia xanthographa* D. Sch. 7.VIII.1980.
130. *Eurois occulta* L. 8.VIII.1978, 7.VIII.1980.
131. *Anaplectoides prasina* D. Sch. 11.VII.1978, 8.VIII.1978, 7.VIII.1980.
132. *Hada proxima* Hbn. 7.VIII.1980, 8.VIII.1978.
133. *Hada nana* Hufn. 12.VII.1978, 7.VI.1985.
134. *Polia bombycina* Hufn. 9.VIII.1978, 23.VII.1979.
135. *Polia hepatica* Cl. 11.VII.1978.
136. *Polia nebulosa* Hufn. 7.VIII.1980.
137. *Heliophobus reticulatus* Gze. 20.VII.1982.
138. *Mamestra persicariae* L. 8.VIII.1978, 20.VII.1982.
139. *Mamestra contigua* D. Sch. 18.VIII.1978.
140. *Mamestra w-latinum* Hufn. 7.VII.1985.
141. *Mamestra biren* Gze. 8.VIII.1978.
142. *Mamestra pisi* L. 20.VII.1982, 7.VI.1985.
143. *Hadena compta* D. Sch. 8.VIII.1978.
144. *Eriopygodes imbecilla* F. 12.VII.1978, 8.VIII.1984.
145. *Cerapteryx graminis* L. 20.VII.1983.
146. *Mythimna conigera* D. Sch. 7.VIII.1980, 10.VIII.1984.
147. *Mythimna ferrago* F. 8.VIII.1980, 20.VII.1983.
148. *Mythimna impura* Hbn. 20.VII.1983.
149. *Cucullia lactuceae* D. Sch. 20.VII.1983.
150. *Cucullia umbratica* L. 8.VIII.1978, 7.VIII.1980.
151. *Cucullia lychnitis* Ramb. larve.
152. *Cucullia prenanthis* Bsd. leg. I. Szabo 1989.
153. *Blepharita adusta* Esp. 17.VII.1980, 20.VII.1982.
154. *Panthea coenobita* Esp. 7.VI.1975.
155. *Acronicta megacephala* D. Sch. 20.VII.1982.
156. *Acronicta alni* L. 2.VII.1982, 7.VI.1985.
157. *Acronicta leporina* L. 8.VIII.1978, 7.VIII.1980.
158. *Rusina ferruginea* Esp. 12.VII.1978.
159. *Euplexia lucipara* L. 21.V.1983, 8.VIII.1978.
160. *Plogophora scita* Hb. 8.VIII.1978, 20.VII.1982.
161. *Enargia paleacea* Esp. 8.VIII.1978.
162. *Hyppa rectilinea* Esp. 7.VIII.1980, 12.VII.1978.
163. *Apamea monoglypha* Hufn. 7.VIII.1980.
164. *Apamea crenata* Hufn. 12.VII.1978, 7.VIII.1980.
165. *Apamea lateritia* Hufn. 23.VII.1979, 6.VIII.1982.
166. *Apamea rubrireana* Tr. 11.VII.1978.
167. *Apamea remissa* Hbn. 8.VIII.1978.
168. *Mesoligia literosa* Haw. 20.VII.1982.
169. *Amphipoea oculatea* L. 9.VIII.1984.
170. *Amphipoea fucosa* Fnn. 8.VIII.1978.
171. *Hoplodrina blanda* D. Sch. 7.VIII.1980.
172. *Hoplodrina respersa* D. Sch. 8.VIII.1978.
173. *Atypha pulmonaris* Esp. 7.VIII.1980, 9.VIII.1984.
174. *Caradrina morpheus* Hufn. 7. VIII.1980.
175. *Athetis pallustris* Hbn. 21.V.1983.

- 176. *Heliothis viriplaca* Hufn. 8.VIII.1978.
- 177. *Lithacodia deceptor* Scop. 7.VI.1985.
- 178. *Pseudoips fagana* F. 21.V.1983.
- 179. *Abrostola triplasia* L. 1.VIII.1978, 19.VII.1982.
- 180. *Abrostola asclepiadis* D. Sch. 20.VII.1980.
- 181. *Epichalcia variabilis* P.&M. 8.VIII.1978, 2.VII.1980.
- 182. *Polychrysis moneta* F. 7.VIII.1980, 20.VII.1982.
- 183. *Diachrysis chryson* Esp. 8.VIII.1978.
- 184. *Autographa pulchrina* Haw. 7.VIII.1980.
- 185. *Autographa jota* L. 19.VIII.1976.
- 186. *Autographa bractea* D. Sch. 8.VIII.1978.
- 187. *Syngrapha interrogationis* L. 7.VIII.1980, 8.VIII.1978.
- 188. *Lygephila pastinum* Tr. 20.VII.1982.
- 189. *Trisateles emortualis* D. Sch. 20.VII.1983.
- 190. *Hypena proboscidalis* L. 7.VIII.1980.

Fam. Hesperidae

- 191. *Pyrgus alveus* Hbn. 16.VII.1976.

Fam. Lycaenidae

- 192. *Lycaena hippothoe* L. 11.VII.1978.

Fam. Satyridae

- 193. *Pararge maera* L. 18.VIII.1978.
- 194. *Melanargia galathea* L. 21.VII.1981.
- 195. *Erebia aethiops* Esp. 20.VII.1983, 8.VIII.1981.
- 196. *Erebia medusa-brigobanna* Fhst. 21.V.1983.

Fam. Nymphalidae

- 197. *Clossiana euphrosyne* L. 7.VI.1985.
- 198. *Aglais urticae* L. 8.VIII.1978.
- 199. *Argynnis lathonia* L. 7.VIII.1980.
- 200. *Neptis rivularis* Scop. 8.VIII.1984.
- 201. *Melitaea diamina* Lang. 20.VII.1980.

Fam. Papilionidae

- 202. *Parnassius apollo transsylvanicus* f. *rosenius* Fhst. 8.VIII.1978.

Fam. Pieridae

- 203. *Pieris brassicae* L. 18.VIII.1978, 8.VIII.1978.

Lista a fost întocmită conform clasificării și nomenclaturii folosite de Dr. Doc. A. Popescu-Gorj în cele două lucrări publicate în 1984 și 1987 (4), (5) referitoare la speciile de lepidoptere din România.

CONCLUZII

Analizând lista speciilor colectate la Cheia Zugreni se poate constata predominanța elementelor montane, larvele lor dezvoltându-se pe seama vegetației arborescente și ierboase neafectate de poluare industrială sau de altă natură antropogenă. Astfel se explică și accentuata densitate de populație la unele specii, cum ar fi *Xantorhoe montanata* D. Sch., *Entephria caesiata* D. Sch., *Eulithis pyraliata* D. Sch., *Thera variata* D. Sch., *Notodonta dromedarius* L., *Diarsia brunnea* D. Sch., *Anaplectoides prasina* D. Sch., *Mamestra w-latinum* Hufn., *Acronicta alni* L., și altele.

Dintre speciile forestiere dăunătoare amintim *Dioryctria abietella* D. Sch., *Dendrolimus pini* L. și *Lymantria monacha* L. care nu au provocat însă defolieri remarcabile în decursul ultimelor decenii.

Pe lângă unele specii comune și numeroase frecvente au fost depistate și unele elemente considerate ca fiind rare în Carpații noștri, cum ar fi: *Thera stragulata* Hbn., *Colostygia lineolata* F., *Discoloxia blomeri* Curt., *Horisme aemulata* Hbn., *Furcula bicuspidis* Bkh., *Notodonta torva* Hbn., *Leucodonta bicoloria* D. Sch., *Odontosis carmelita* Esp., *Pericallia matronula* L., *Chersotis cuprea* D. Sch., *Plogophora scita* Hbn., *Hyppa rectilinea* Esp., *Apamea rubrivena* Tr., *Polychrysia moneta* F., *Syngrapha interrogationis* L. și altele.

Un interes deosebit prezintă prezența în această zonă a frumoasei specii diurne *Parnassius apollo*. Populația de aici a fost considerată inițial o subspecie aparte, sub denumirea de *rosenius* Fhst., taxonul referindu-se la exemplare melanistice, la care culoarea de bază este negricioasă în loc de albă. S-a constatat însă că astfel de exemplare apar și în cadrul altor populații din Carpații Românești, ca forme individuale în cadrul subspeciei *transsylvanicus* Schwz. iar exemplarele albe de la Zugreni nu se deosebesc de cele din Cheile Bicazului sau de la Borsec. Deși exemplare negricioase sunt mai frecvente la Zugreni, populația de aici nu poate fi ridicată la rangul de subspecie.

Considerăm că această lucrare este o contribuție la cunoașterea faunei de lepidoptere a țării, în special a Moldovei, deoarece până în prezent nu au fost publicate date referitoare la fauna de lepidoptere din această zonă. Numărul speciilor este desigur cu mult mai mare, datele noastre referindu-se numai la speciile din lunile de vară. Dintre speciile de primăvară și de toamnă există cu siguranță elemente rare și interesante din punct de vedere faunistic.

BIBLIOGRAFIE

1. 1958, ALEXINSCHI A. și PEIU M.: Contribuțiuni la cunoașterea faunei de lepidoptere din Moldova. Stud. Cercet. Acad. R.P.R., fil. Iași, IX, 2, p. 245—259.
2. 1984, KOCH M.: *Wir bestimmen Schmetterlinge*, I—IV, 790 p., Leipzig.

3. 1961, NICULESCU V. E.: Fam *Papilionidae*, in Fauna R.P.R., XI, &, 103 p.
4. 1984, POPESCU GORJ A.: *La liste systématique révisée des espèces de Microlepidoptères signalées dans la faune de Roumanie. Mis à jour de leur classification et nomenclature.* Trav. Mus. d. Hist. Nat. Gr. Antipa, XXVI, 162 p.
5. 1987, POPESCU GORJ A.: *La liste systématique révisée des espèces de Macrolepidoptères mentionnés dans la faune de Roumanie. Mis à jour de leur classification et nomenclature.* Trav. Mus. d. Hist. Nat. Gr. Antipa, XXIX, 123 p.
6. 1955, SEITZ A.: *Die Grossschmetterlinge der Erde*, Suppl. I, Stuttgart.

TOURISTISCHE- UND ENTOMOLOGISCHE FERIEEN IN CHEIA ZUGRENI (KREIS SUCEAVA)

(Zusammenfassung)

Am Anfang der vorliegenden Arbeit empfiehlt der Verfasser einige besonders schöne Reiserouten von Satu Mare im Westen Rumäniens nach Cheia Zugreni in der Moldau, wo ein bequem eingerichtetes Touristenhotel angenehme Ferienaufenthalt bietet. Als Entomologe sammelte der Verfasser in den letzten Jahren Schmetterlinge in diesem Gebiet und veröffentlicht hiermit die Liste der 203 beobachteten Arten. Es handelt sich hauptsächlich um mitteleuropäischen Gebirgs-Arten, unter welchen sich manche bemerkenswerte seltenere Elemente befinden wie z. B. *Discoloria blomeri* Curt., *Furcula bicuspis* Bkh., *Leucodonta bicoloria* D. Sch., *Pericallia matronula* L., *Plogophora scita* Hbn., *Polychrysis moneta* F. und *Syngrapha interrogationis* L., Bemerkenswert ist das hiesige Vorkommen von *Parnassius apollo transsylvanicus* Schw. mit häufig auftretenden melanistischen, als *f. rosenius* Fhst. beschriebenen Formen. Die Arbeit ist ein Beitrag zur Kenntnis der Lepidopterenfauna des Bistrița-Tales am Aussenrand der Ostkarpaten.

Ca urmare a inundării volumului acesta prezintă deformări lineare (gondolări) iar în urma proastei manipulări întâlnim deteriorări cum ar fi: desprinderi ale filelor, îndoiri ale colțurilor superioare externe și ale celor inferioare externe, foi lipsă (primele file din care se mai păstrează doar mijloacele, ultimele file și foaia de titlu), fisuri în pagină, colțuri murdare ale filelor, rupturi la cotor (Pl. XLIII—XLIV).

Pătările filelor au fost produse de frontul de apă (în urma inundării volumului), de ceară, de ulei, de murdărie.

Cele mai grave deteriorări se datorează însă acidității cernelii fero-galice cu care a fost scris manuscrisul ajungându-se la pierderi de material (dantelări) produse pe traiectul scrisului (mai ales în primele fascicule) precum și îmbrunirea hârtiei, friabilitatea și subțierea (Pl. XLIII—XLIV).

Aceasta a pus probleme dificile mai ales la spălare și reîncliere. Probleme deosebite la spălare au pus paginile scrise cu cerneluri foarte solubile în apă. Pentru aceasta am efectuat operația de fixare în baie de alcool (40% apă și 60% alcool etilic) sau fixarea pe traiectul scrisului cu CMC.

După operațiile curente ale tratamentului cum ar fi: colaționarea, desfacerea volumului, curățirile mecanice, am efectuat dezacidifierea în soluție de bicarbonat de Mg (metoda Barrow), având grijă de primele pagini care erau foarte friabile pe care le-am introdus între site.

După aceste operațiuni am efectuat curățirea umedă (spălarea) a paginilor manuscrisului. Deoarece primele foi erau foarte friabile și pentru că lipsea mult din suportul papetar am recurs la o spălare adecvată și în urma testărilor am efectuat o spălare cu soluție de CMC 2% în apă. Fiecare pagină am introdus-o cu grijă între site, apoi cu o pensulă moale am efectuat frecări ușoare, circulare pe ambele părți. În timpul clătirii îndelungate cu apă curentă am avut grijă de primele pagini care au rămas între site. A urmat uscarea liberă și apoi repetarea pH-ului. Toate valorile pH-ului au fost în jurul cifrei 7, deci foarte bune. S-a repetat stabilirea gradului de reîncliere și s-a hotărât folosirea unei soluții de 1% CMC. Reînclierea foilor fragile s-a efectuat pe sticlă cu o pensulă moale.

După o presare ușoară, au urmat operațiile de completare a lipsurilor din materialul suport, mai ales la primele pagini. Soluția cea mai bună la care am ajuns a fost consolidarea cu vâl japonez a foilor fragile pe o parte, iar pe cealaltă parte am consolidat numai unde erau fisuri și rupturi mari pe traiectul scrisului (Pl. XLV—XLVI). Deoarece foile erau îmbrunite am colorat vâlul japonez cu o soluție de CMC 1% în apă, la care am adăugat tempera (Sienna arsă). Aceasta s-a făcut pentru o integrare cromatică. Operația am făcut-o pe sticlă cu o pensulă foarte moale.

A urmat o presare umedă între pâsle în scopul încorporării vâlului în hârtie, potențând astfel rezistența suportului papetar și asigurând lizibilitatea textului.

Rupturile mai mari au fost completate cu hârtie japoneză (Minnota) prin metoda „La dublu“.

Ultima operație a tratamentului a fost presarea finală între platane de metal tot în vederea încorporării vâlului în hârtie. Restul foilor le-am presat între platane de lemn. În ordine firească, următoarea operație va fi, bineînțeles, legarea volumului (Pl. XLVII).

Aceste metode și operații de restaurare au avut ca scop redarea sănătății manuscrisului și asigurarea menținerii în timp a caracteristicilor fizico-mecanice ale hârtiei — în esență, păstrarea durabilității ei.

RESTORING A MANUSCRIPT FROM THE XVII-TH CENTURY

(Summary)

This article proposes to show the way that an manuscript is restauring. The manuscript is from the XVII-th century and it was written in Romanian (with cyrillic letters).

The manuscript, a „liturghier” can be found in the Museum of the Satu Mare district.

PROBLEME DE RESTAURARE RIDICATE DE O PIESĂ MODERNĂ DE ARGINT

EVA PUSKÁS

În ciuda vicisitudinilor politice ale sec. al XVII-lea se intensifică producția manufacturieră, circulația ideilor se amplifică, crește considerabil.

Fenomenul acesta este limpede ilustrat și în domeniul argintăriei, meșteșug artistic de străveche tradiție în Transilvania, ale cărui produse se caracterizau prin complexitatea stilistică și acurateță tehnică.

Sibiul, Bistrița, Brașovul, Mediaș și Sighișoara erau reputate, încă din secolul al XIV-lea, pentru iscusitele ateliere de argintari. În veacurile următoare s-au afirmat paralel centrele din Baia Mare, Cluj, Oradea, Alba Iulia, Târgu Mureș, Aiud Satu Mare și Dej.

Date peremptorii referitor la organizarea în bresle a argintarilor deținem doar din secolul al XV-lea, ceea ce nu exclude posibilitatea existenței lor într-o fază anterioară.

Stilul aborigen cristalizat prin contribuția acestor ateliere relevă caractere proprii, impunându-și specificul, evocat nu o dată dincolo de granițe sub denumirea aceluia „modo transsilvano” — ce se referea la smalțul filigranat — menționat pentru prima dată la 1508.

Se pare că o primă influență, favorizată de relațiile comerciale cu Florența, Veneția, Zara, Ragusa, a fost cea italiană. Victorioasă în sec. al XVI-lea, Renașterea lasă în umbră tehnicile pentru care argintarii transilvăneni din epoca gotică manifestă o largă preferință, argintarii acestui veac optând în primul rând pentru efectele sculpturale.

În secolul al XVII-lea se conturează reliefarea prin ciocănire, cu ornamente mai puțin proeminente. Transmitând desigur și motive nord italiene, îndeosebi veneto-lombarde pe care la asimilase, influența sud-germană (Augsburg, Nürnberg) s-a accentuat începând cu secolele XVI—XVII.

Obiectul nostru este o fructieră de argint. Face parte din colecția Muzeului județean Satu Mare, având număr de inventar 11 918, din domeniul artă decorativă.

Obiectul a fost analizat și s-a constatat că s-a făcut într-un atelier transilvănean între anii 1850—1919. După analizarea mărcilor de pe spațele obiectului observăm că titlul argintului este de 800. Piesa este confecționată prin ștanțare în matriță, având următoarele dimensiuni: diametrul mare de la gură 32 cm, diametrul mic de la bază 19 cm, înălțimea 5,5 cm, greutatea 215 g. Fructiera este de formă ovală, cu marginile decorate cu o friză presată din motive vegetale.

Analizând vizual starea de sănătate a obiectului, se constată că pe spatele obiectului se află o serie de pete negre fumurii, aceleași ca și pe spatele și fața bordurii (Pl. XLVIII/1). În afara acestor pete, interiorul fructierei mai prezintă și altele, de culoare verde-albăstrui, de aspect cristalin și dispuse punctiform, pete ce ar putea constitui un atac activ (Pl. XLVIII/2). Fructiera fiind confecționată dintr-un metal fin și foarte subțire, a suferit multe deformări. În partea marginii decorate are o fisură, la fel și în partea de interior a obiectului (foto 3), unde prezintă și multe deformări. Tot în partea de bordură are o lipsă din decor pe o porțiune de 3 cm.

Starea de sănătate a obiectului este în general bună, cu mențiunea că în multe părți este deformată, are o bucată lipsă și în două părți e fisurată. În cea mai mare parte metalul este acoperit cu o culoare neagră fumurie. În unele zone, fructiera prezintă atac punctiform de coroziune verde-albăstrui și fumuriu. Suprafața obiectului prezintă în general irizații liniare în toate direcțiile.

Intrucât piesa prezintă multe probleme, din cauza slăbirii metalului se pune problema cunoașterii în amănunțime a următoarelor:

- natura tuturor produșilor de coroziune, pentru a putea fi înlăturate prin tratamente specifice și diferențiate;
- natura depunerilor;
- natura materialului metalic;
- identificarea mărcilor.

S-au făcut următoarele investigații: 1. Observații la stereolupă — s-au făcut observații ale formelor mărcilor, pentru stabilirea anului și locului fabricației (Pl. XLIX/A—E); 2. Observații ale structurii de suprafață a zonelor de coroziune chimică a depunerilor, a rupturilor; 3. Analize chimice: s-a efectuat analiza calitativă a materialului metalic și analiza coroziunilor, prin metode calitative.

În urma analizelor și observațiilor efectuate se pot trage următoarele concluzii generale:

- s-a constatat că este confecționat la sfârșitul secolului al XIX-lea;
- în urma observațiilor făcute la microscop am constatat o porozitate crescută a materialului;
- obiectul a fost confecționat din argint de 800, prin ștanțare.

Coroziunea chimică a obiectului se datorează atât uzurii funcționale cât și condițiilor improprie de păstrare și întreținere. În urma investigațiilor științifice, analizele chimice efectuate relevă că obiectul are depuneri de carbonați, cloruri și sulfati.

Din toate analizele și observațiile consemnate mai sus rezultă că restaurarea și conservarea obiectului presupune o serie de operații mecanice și chimice, care au o anumită succesiune logică și bine motivată.

Restaurarea formei, pentru ca obiectul să-și recapete aspectul estetic inițial. Operațiunea ridică însă probleme tehnice de dificultate, legate în special de faptul că metalul este foarte subțire, inițial s-a folosit tehnica ștanțării, iar restaurarea solicită metode manuale de lucru, metodele manuale prin batere, prezintă riscul întinderii și deformării tablei. Dar acest

risc aparent poate fi evitat folosind metode adecvate și instrumentar specific. Operațiunea s-a făcut prin matisare cu un șpul de lemn.

Curățirea chimică este necesară pentru îndepărtarea tuturor agenților chimici corozivi, cât și a produșilor stabiliizați, dar care afectează estetic piesa. Această operațiune va avea trei etape de lucru: spălare cu detergent neionic, soluție Romopal 1% este necesară pentru a se îndepărta atât depunerile menajere cât și excesele de întreținere. Vom folosi o soluție de Romopal 1%, în care imersăm piesa și vom utiliza pentru antrenarea mecanică o perie din păr moale. Se impune o clătire abundentă în apă distilată.

Curățirea chimică propriu-zisă este necesară pentru îndepărtarea tuturor agenților chimici de coroziune de pe toate fețele piesei. Pentru acestea, prin studii amănunțite am ajuns la concluzia că operația poate fi efectuată prin metodele:

1. soluție 10% de ferrocianură de potasiu și acid sulfuric care este ideal pentru îndepărtarea tuturor produșilor de coroziune,
2. cu amoniac, care curăță foarte bine suprafața metalului, în schimb nu îndepărtează sulfurile,
3. cu complexon, metoda aceasta este eficace pentru îndepărtarea tuturor produșilor de coroziune și curățirea obiectului, dar are inconvenientul că matizează piesa, argintul își pierde luciul.

Neutralizarea este necesară în urma fiecărui tratament, deoarece pe suprafață rămân constituenți solubili ce trebuie îndepărtați. Această operație se execută prin spălări repetate cu apă distilată.

Degresarea este operațiunea care va pregăti suprafața piesei, prin îndepărtarea tuturor urmelor de substanțe grase antrenate în operația precedentă, la manipulare. Ea va consta în folosirea unor băi cu solvenți organici (ex. acetona).

Conservarea generală a piesei nu este necesară, fiind o piesă modernă de argint.

Așa cum rezultă din cele propuse mai sus, având în vedere și lucrările și rezultatele de investigații, piesa a avut un circuit precizat în fluxul optim de laborator. Schematic se prezintă astfel:

1. Lucrări premergătoare întocmirii referatului de investigații (observații vizuale, directe, la microscop, stereolupă), însoțite de fotografie-reea directă de ansamblu și de detalii.
2. Investigații științifice
analize chimice — natura metalului
— produși de coroziune
3. Discutarea rezultatelor, analizelor și observațiilor și a propunerilor.
4. Fluxul de restaurare: curățire preliminară generală, restaurarea formei piesei, spălare cu soluție Romopal 1%, curățire chimică, neutralizare, uscare, lustruire, verificarea și consemnarea tuturor proceselor de restaurare efectuate, precum și a observațiilor.

Obiectul a fost introdus într-o cuvă de material plastic în apă cu detergent neionic Romopal 1% pentru a se îndepărta tot surplusul de

substanțe existente în ornamente. În urma acestei spălări o parte din săruri s-au îndepărtat, constatându-se o fisurare și o corodare accentuată a unor porțiuni. S-a mai constatat prezența unor depuneri, care trebuiau îndepărtate chimic. Pentru a se putea trece la operația următoare se spală tot ansamblul cu apă distilată pentru neutralizarea obiectului.

La părțile deformate s-a lucrat la îndepărtarea metalului cu un șpul de lemn, după care s-a trecut la lipirea fisurilor cu rășină Uhu-Plus. Completarea nu s-a făcut, obiectul fiind din argint.

Curățirea chimică se execută cu soluție de 1% de ferrocianură de potasiu acidulat cu acid sulfuric timp de 2 ore sub supraveghere continuă.

Fructiera supusă tratamentului chimic a fost scoasă din soluția de ferrocianură de potasiu, constatându-se că toate depunerile au dispărut complet. Se introduce în apă distilată și se clătește până testul cu azotatul de argint arată că neutralizarea s-a produs în întregime.

Scos din apa de neutralizare, pe o hârtie de filtru, se introduce prin imersie în alcool, după care se tamponează.

Pentru ca obiectul să-și recapete strălucirea inițială se procedează la o lustruire cu un material textil moale (Pl. XLIX/F).

Obiectul fiind din metal prețios nu s-a expus, se păstrează în depozit pe raft într-o cutie de carton confecționată după dimensiunile piesei; în cutie se poate introduce un săculeț de silicagel pentru absorberea umidității.

La o eventuală expunere a piesei aş propune acoperirea ei cu un strat protector de acrilat (deși la piese moderne nu este cazul), care în timp protejează obiectul de factorii externi, care i-ar putea dăuna și ar duce la înnegrirea argintului.

Fiind vorba de o piesă de argint, trebuie ținut cont de felul cum o expunem. Lemnul din care este confecționată vitrina, cleiul folosit la lipirea ei, culorile folosite la eventualele texte, materialul pe care expunem piesa, pot influența nefavorabil starea de sănătate a piesei. Temperatura trebuie să fie constantă. Pentru prevenirea înnegririi piesei putem folosi substanțe care absorb hidrogenul sulfurat. De exemplu piesa s-ar putea expune pe o bucată de mătase roșie impregnată cu acetat de plumb, care încetinește înnegrirea argintului.

BIBLIOGRAFIE

1. CORINA NICOLESCU, *Argintăria laică și religioasă în Țările Române* (sec. XIV—XIX), București, 1968.
2. BIELZ I., *Arta aurarilor sași din Transilvania*, București, 1957.
3. JACKSON A., DAY D., *Handbuch zur Pflege und Restaurierung von Antiquitäten*, Köln, 1985.
4. KÜHN, H., *Erhaltung und Pflege von Kunstwerken und Antiquitäten* Kay-sersche Verlagsbuchhandlung, München, 1974.
5. ORGAN M. R., *Studies in Conservation*, 1960.

DIE PROBLEME VON RESTAURIERUNG EINE MODERNE SILBER OBJEKT

(Inhalt)

Unser Objekt war stark beschädigt und auch deformiert. Erst nach dem Ausrichten der Eindrücken kam die Reihe an das chemische Behandlung. Die Beschreibung des Zustandes des Kunststückes beanspruchte eine längere Untersuchung und erst danach begannen wir mit dem Aufsetzen des Vorschlages der Restaurierung. Hervorgehend haben wir unseres Objekt photographieren lassen, dann reinigten wir diese von der Verschmutzungen mit Wasser, Alkohol, und mit säurehaltiger Lösung. Zum Ausrichten benützten wir aus Holz, Gumi verfertigte Werkzeuge.

Während nicht ausgestellte Objekte in versiegelten Kunststoffbeuteln, oder Karton geschützt werden können, erfordert der Schutz ausgestellter Silberobjekte einen erhöhten Aufwand, da alle Vitrinenbaumaterialien, das Holz, die Dichtungs — und Klebstoffe und die Anstriche frei von schwefelabgebenden Verbindungen sein müssen. Weiter muß eine gleichmäßige Temperatur gesorgt werden, und in den Vitrinen Substanzen unterzubringen, die den Schwefel-wasserstoff absorbieren.

RESTAURAREA ȘI CONSERVAREA UNUI „STEAG DE BREASLĂ“ DIN SEC. AL XIX-LEA AFLAT ÎN COLECȚIILE MUZEULUI JUDEȚEAN SATU MARE

ELEONORA ROȘU

Țesăturile și broderiile de artă sunt purtătoare de orientări, motive și inovații care se impune prin trăsături caracteristice în toate epocile și curentele stilistice.

În România, broderia, se impune ca gen de timpuriu, totuși, în epoca medievală ia un deosebit impuls, exercitat de atelierele mănăstirești și cele de curte.

Dacă în epoca medievală broderiile erau realizate în astfel de ateliere și la comenzi, în marea lor majoritate domnești, în epoca modernă ele sunt executate și la solicitarea altor pături sociale.

Transilvania, unde dezvoltarea socială și economică ia un deosebit avânt în epoca modernă, aduce în prim plan o nouă categorie de comandanți și anume negustorimea bogată.

Menționăm că materialele diferitelor bresle existente în Satu Mare (sigillii, însemne, documente etc.) sunt destul de numeroase, lipsind însă, cu o singură excepție (V. Ursu, *Aspecte locale ale istoriei agrare prezentate în expozițiile Muzeului județean Satu Mare*, în Satu Mare — StCom, III, 1975, p. 265—275), referiri la activitatea acestora.

Satu Mare, deși nu va intra în rândul celor mai industrializate orașe din Transilvania în sec. al XIX-lea, producția meșteșugărească și a industriei mici ocupă un loc destul de însemnat.

În colecția Muzeului județean Satu Mare se află un steag de breaslă (Pl. L) exemplu strălucit al creșterii puterii breslelor în această parte de țară, Satu Mare fiind un centru important de bresle, steag, de sec. al XIX-lea, de dimensiuni impresionabile: 1,85×1,55 m, reprezentând mai multe bresle unite după cum reiese din inscripție și simbolurilor acestora.

Materialele din care este realizat steagul sunt: mătasa naturală de culoare albastră decorată cu elemente florale stilizate cu efect de mat și lucios, din bumbac, fire metalice, hârtie și clei.

Piesa are de jur-împrejur franjuri din fire aurii și doi ciucuri plasați pe colțurile lății inferioare, căptușala nu s-a păstrat, fiind vizibilă pe spate tehnica broderiei.

Piesa este confecționată din trei benzi orizontale de 0,50 cm, în cele patru colțuri piesa este decorată cu un motiv floral stilizat, realizate cu fire aurii strălucitoare în tehnică broderie-pasmanterie, suprafețele

mari ale elementului sunt umplute cu fir strălucitor, iar tijele subțiri cu fire metalice închise.

Partea centrală a piesei reprezintă un medalion brodat în relief având în interior însemnele breslei, ciocan, rindea, butoi, foarfeci, compas etc. Medalionul este încadrat de o cunună cu frunze de stejar și frunze de măslin cu fructele respective.

În partea superioară a medalionului două mâini împreunate simbolizând unitatea muncii și a inscripției în limba maghiară:

MUNKASSAG, SZORGALOM, HALADÁS

EGYESULT ERŐVEL

MUNCA, SÁRGUNTA, PROGRES CU

FORTE UNITE

Așa cum rezultă din înșiruirea făcută în scopul descrierii obiectului, cât și din analiza directă a materialelor componente, acestea sunt extrem de variate, deci tratamentul de curățire umedă necesită condiții speciale fără imersare.

Ținând cont de complexitatea proceselor degradative care au acționat în timp asupra piesei (oxidarea firelor metalice din cauza umidității, îmbătrânirea și fragilizarea mătăsii mai ales la cele patru colțuri, rupturi și destrămări ale firelor de broderie, sfâșieri, pete, șifonări, lipsuri din mătase și nu în ultimul rând depuneri de praf și murdărie au făcut necesară intervenția restauratorului, aceasta cu atât mai mult cu cât deteriorările sunt cauzate de condițiile improprii de păstrare.

După cum am menționat tratamentul se face cu multă atenție, având în vedere reacția diferitelor materiale, căptușeala de in a fost decupată pe porțiuni mari până la broderie.

Curățirea broderiei (Pl. LI) s-a făcut pe un suport absorbant din vată, netex, hârtie de filtru iar apoi s-a făcut înmuierea cu o soluție formată din: 3 părți alcool (300 g), 1 parte glicerină (100 g), 6 părți apă distilată (600 g). În soluția respectivă a fost introdusă o mică cantitate de timol pentru înlăturarea completă a atacului biologic conform buletinului de analiză.

Suprafețele de mătase s-au curățat cu aceeași soluție însă fără timol prin tamponare, excesul de soluție înlăturându-se cu ajutorul hârtiei de filtru.

După schimbarea suportului absorbant suprafețele de mătase au fost curățate cu soluție de radix sapunaria prin pensulare, iar excesul de soluție înlăturându-se cu hârtie de filtru, piesa a fost transportată cu multă grijă cu ajutorul unui liatex pe plasă la bazinul de spălare unde s-a efectuat clătirea cu multă grijă protejând broderia cu hârtie de filtru.

Piesa a fost transportată pe masa de lucru pe o sticlă și tratată cu o soluție de 1% glicerină în apă distilată întinzând suprafețele de mătase în sensul țeserii, porțiunile rupte fiind plasate la locul lor și puse sub presă.

În vederea consolidării s-au pregătit următoarele materiale:

- un suport de bumbac de dimensiunile piesei;
- fire de mătase naturală;

— fire de borangic;

— o ramă.

Suportul de bumbac și firele au fost vopsite în culoarea mătăsii, cu coloranți direcți.

Având în vedere dimensiunile mari ale piesei și tehnica de lucru a steagului la origine, nu a putut fi dezasamblată în cele trei părți, așa că procesul de consolidare necesită condiții speciale.

Suportul de bumbac după ce a fost vopsit a fost întins în sensul țeserii pe sticlă și impregnat cu soluție de 3% cu C.M.C. (carbochim metil celuloză) în apă distilată.

Piesa a fost așezată pe suport și centrată, înseilată pe porțiuni mai mari în puncte mici cu ac chirurgical și ținând cont de dimensiunile mari ale piesei nu se poate rula pe zonele brodate, piesa este așezată pe o ramă îngustă pe care este întins un liatex, peste care se așază porțiunea din piesă care urmează să fie restaurată, fiind fixată prin înseilare.

Restaurarea propriu-zisă constând din umplerea zonelor lipsă ale mătăsii cu fire de mătase naturală și fixarea printr-o rețea de fire de borangic prin puncte mici (Pl. LII).

După terminarea restaurării piesei se efectuează operațiile de prindere a franjurilor și ciucurilor de jur-împrejur și se propune ca piesa să fie păstrată într-un loc uscat, ferit de umezeală (U.R.=45%), poate intra în circuitul expozițional, dar în ambele situații piesa va fi așezată orizontal.

BIBLIOGRAFIE

1. Norme privind reglementarea activității de restaurare, emise de C.C.E.S., 1982.
2. A. MOLDOVEANU, *Bazele restaurării științifice*, curs, 1982.

RESTAURING AND CONSERVATION OF A „STEAG DE BREASLĂ”, FROM THE XIX-TH CENTURY WHO IS PART OF THE HISTORICAL COLECTION OF THE SATU MARE MUSEUM

(Summary)

In this article we present the restoring of an unusual masterpiece with a great historical and artistical value „STEAG DE BREASLĂ” from the XIX-th century is part of the historical collection of the SATU MARE Museum. The article presents the fases of the restauring proces and the technique that was used.

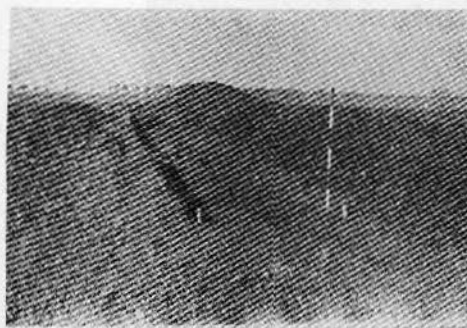
ABREVIERI BIBLIOGRAFICE
ABREVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES
ABKÜRZUNGEN

<i>ActaArchCarp</i>	= Acta Archaeologica Carpathica, Kraków
<i>ArchHung</i>	= Acta Archaeologica, Budapest
<i>ActaMN</i>	= Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
<i>ActaMP</i>	= Acta Musei Porolissensis, Zalău
<i>Aluta</i>	= Aluta. Muzeul județean, Sfântu Gheorghe
<i>Apulum</i>	= Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia
<i>ArchAust</i>	= Archeologia Austriaca, Wien
<i>ArchErt</i>	= Archeológiai Éstesítő, Budapest
<i>ArchMold</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMET</i>	= Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei, Cluj-Napoca
<i>BAR</i>	= British Archaeological Reports, Oxford
<i>BSNR</i>	= Buletinul Societății Numismatice Române, București
<i>Crista</i>	= Muzeul Țării Crișurilor din Oradea, Oradea
<i>Dacia</i>	= Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București, I—XII (1924—1948); Nouvelle serie. Revue d'archeologie et d'histoire ancienne, București
<i>DIR</i>	= Documente privind istoria României, București
<i>DissPann</i>	= Dissertationes Pannonicae, Budapest
<i>DologCluj</i>	= Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Erem és Régiségtárából, Kolozsvár (Cluj)
<i>EDR</i>	= Ephemerius dacoromann, Annuario della Scuola Romana di Roma, Roma
<i>ErdMuz</i>	= Erdélyi Múzeum, Kolozsvár (Cluj)
<i>IstRom</i>	= Istoria României, București, I, 1960 și urm.
<i>Marmația</i>	= Marmația. Muzeul Județean Maramureș, Baia Mare.
<i>Materiale</i>	= Materiale și cercetări arheologice, București
<i>Numk</i>	= Numizmatikai Közlemény, Budapest
<i>RIC</i>	= H. Mattingly. E.a. Sydenham, Roman Imperial Coinage, London
<i>M. Roska, Rep</i>	= M. Roșca, Erdély régészeti repertórium. I. Óskor, Kolozsvár (Cluj), 1942
<i>Sargetia</i>	= Sargetia. Acta Musei Devensis, Deva
<i>SCIV(A)</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București
<i>SCN</i>	= Studii și cercetări de numismatică, București
<i>SCS Cluj</i>	= Studii și cercetări științifice, Cluj
<i>SlovArch</i>	= Slovenska Archeologia, Bratislava
<i>StCom Satu Mare</i>	= Studii și comunicări. Muzeul județean Satu Mare, Satu Mare
<i>StCom Sibiu</i>	= Studii și comunicări. Muzeul Brukenthal, Sibiu

<i>Studia</i>	= Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Cluj Napoca, Series...
<i>Symposia Tracologica</i>	= Symposia Thracologica. Institutul Român de tracologie, Bucureşti
<i>Thraco-Dacica</i>	= Thraco-Dacica, Institutul de Tracologie, Bucureşti
<i>Tezaure monetare</i>	= Tezaure monetare din judeţul Satu Mare, Satu Mare 1968
<i>ZFA</i>	= Zeitschrift für Archäologie, Berlin
<i>Ziridava</i>	= Ziridava. Studii şi cercetări, Arad

Prescurtări tehnice

Arch. Stat	= Arhivele statului (filiala.....)
D.G.A.S.	= Direcţia Generală a Arhivelor Statului

1

2

3

4

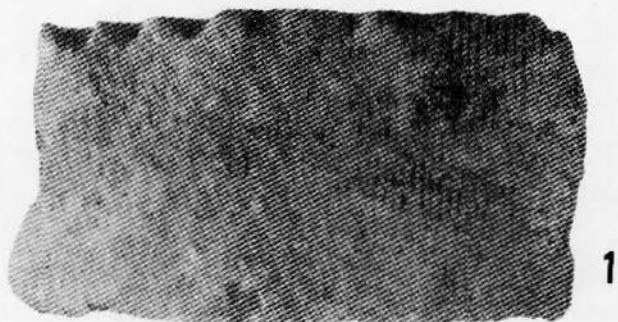
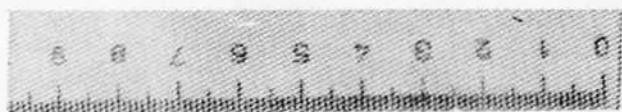

5

6

PLANȘA I – Căpleni: 1. S 1/1986; 2. Groapa nr. 4; 3. Vatra cuptorului de ars ceramică; 4. M. 1/1986;
5. Fructieră fragmentară; 6. Unelte din piatră șlefuită

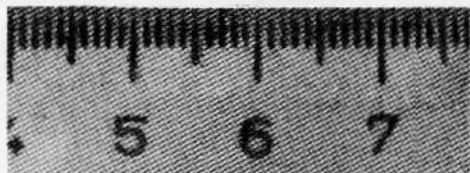
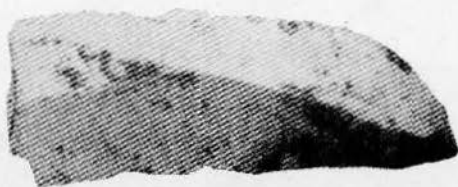
1

2

3

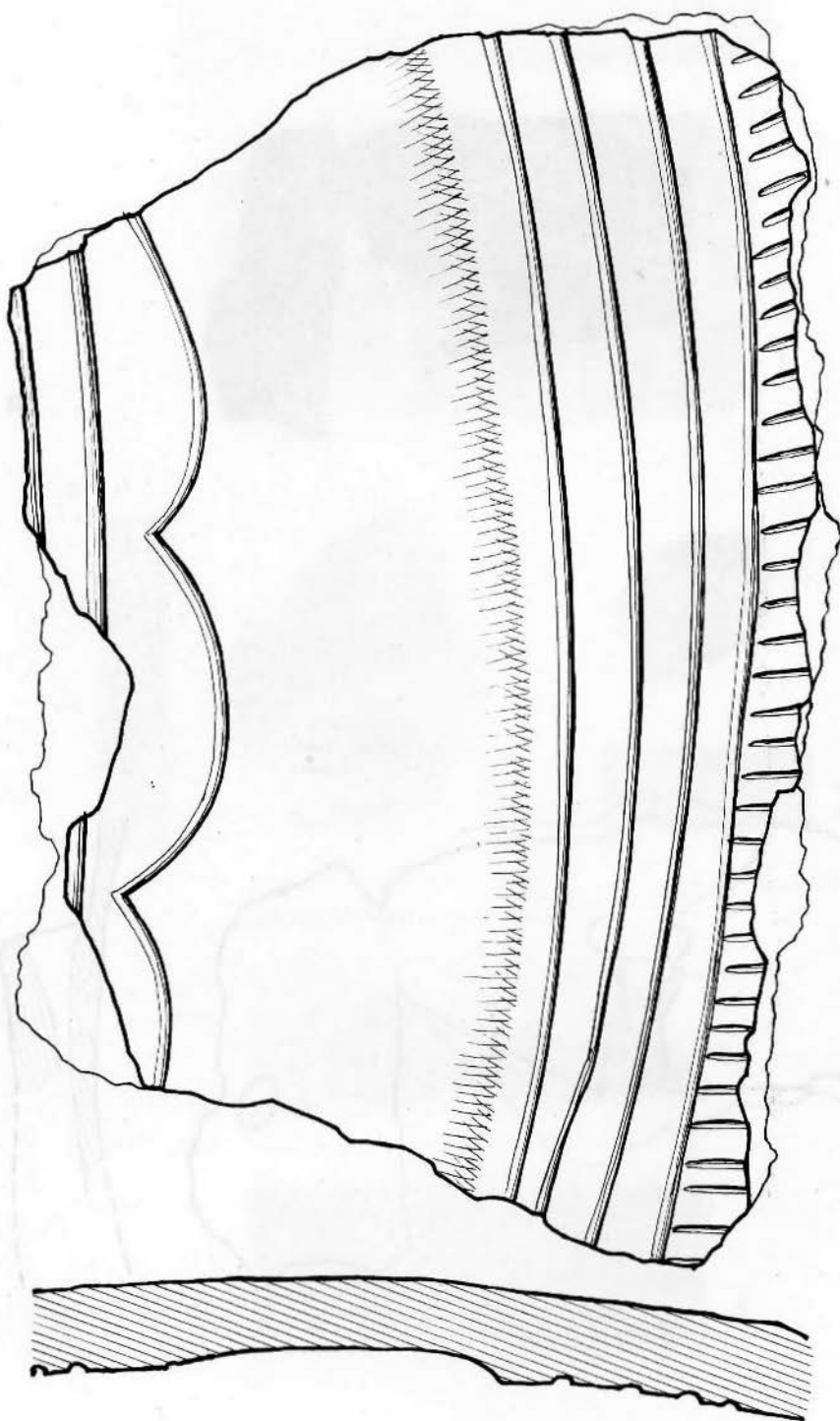

4

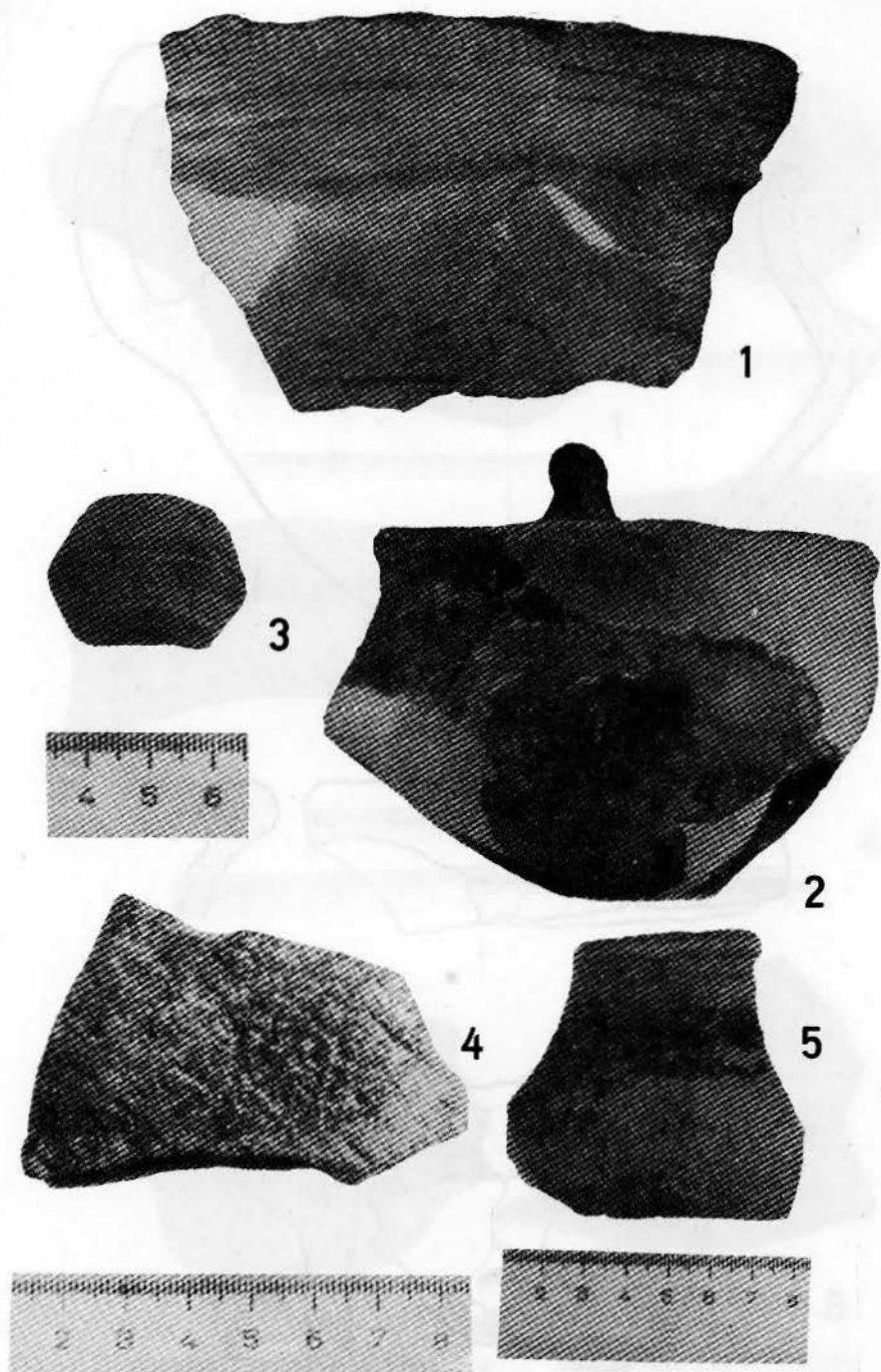
PLANȘA II – 1,2: ceramică neolitică; 3,4: așchii de obsidian și silex

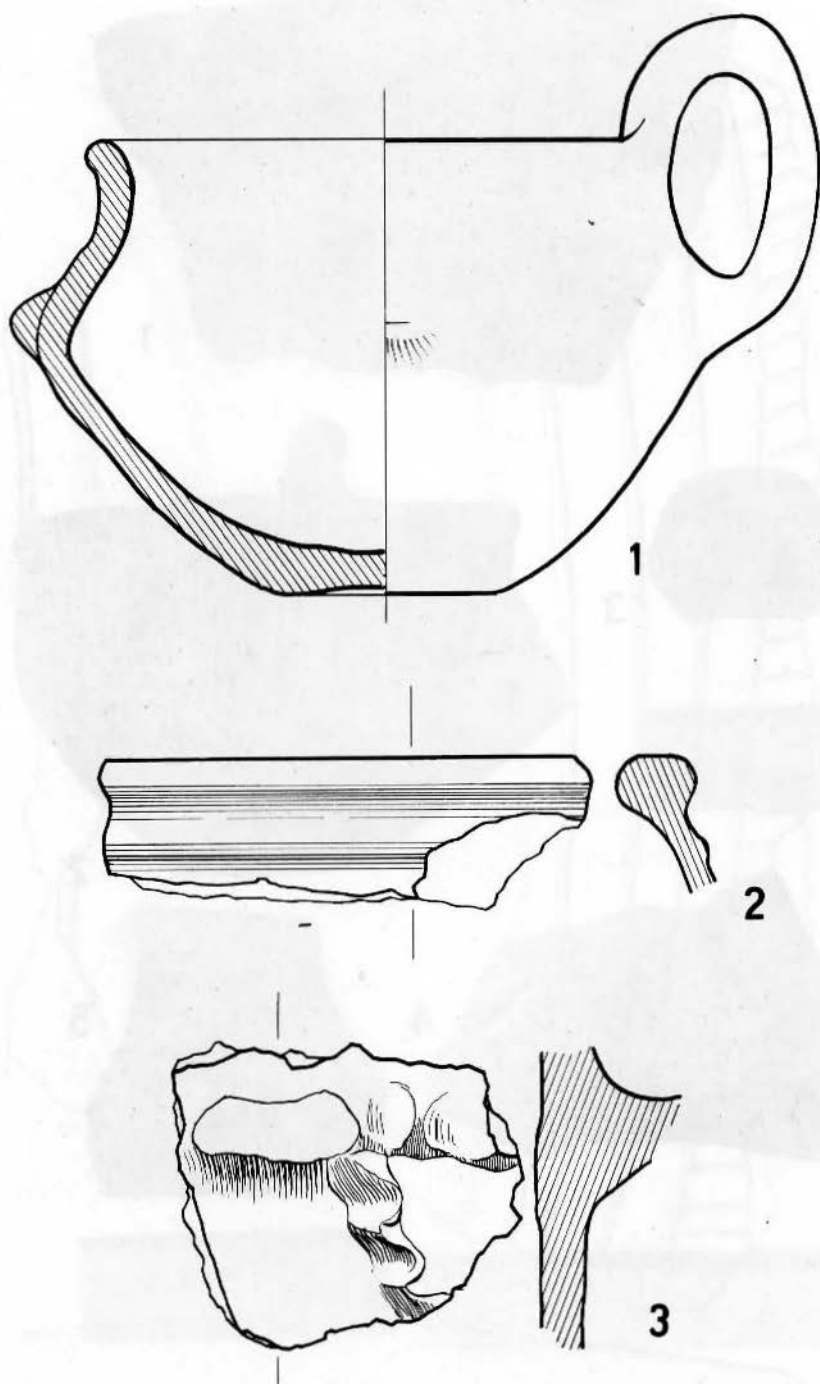
PLANȘA III - 1 a-b: fragment de vas neolitic

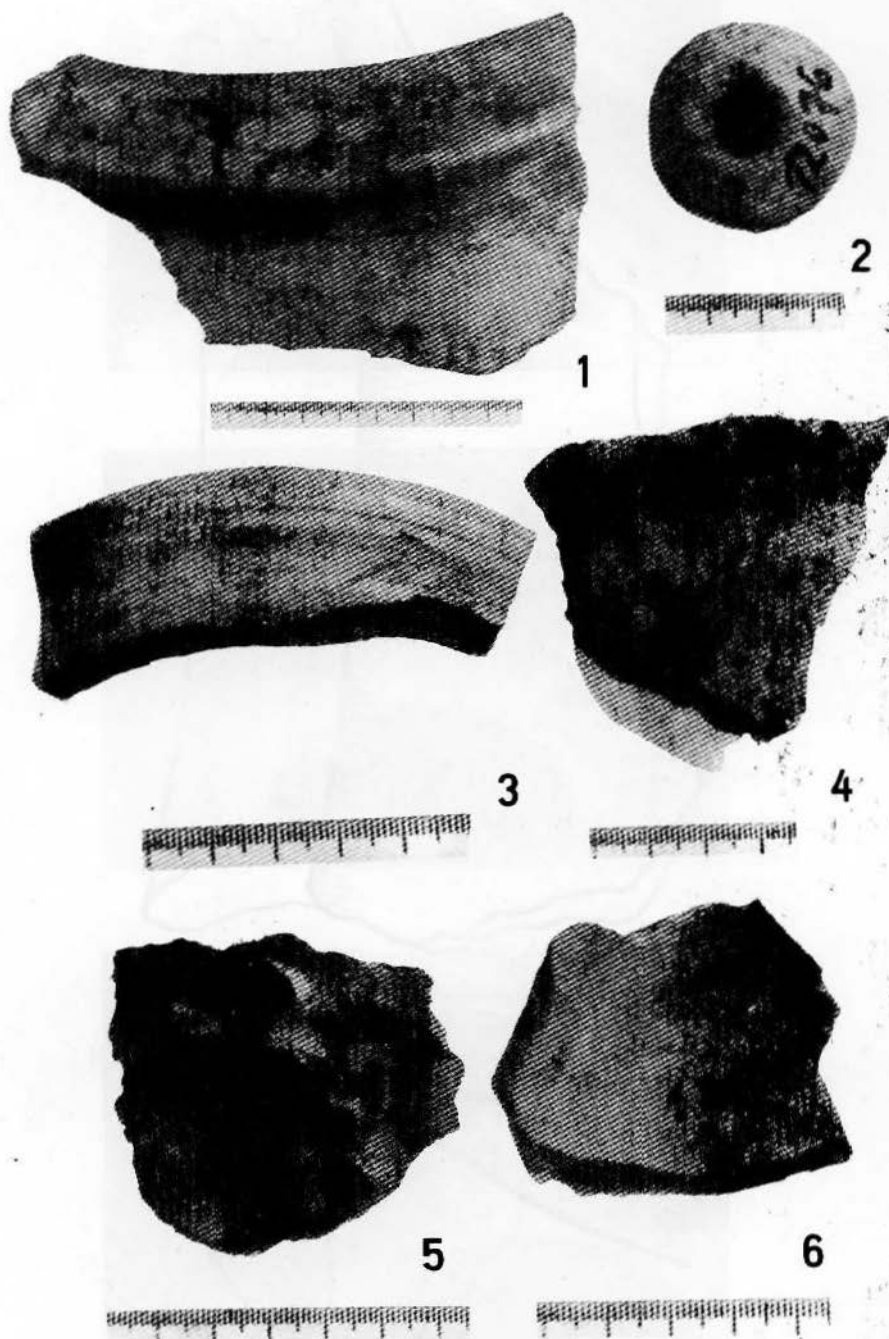
PLANȘA IV – Fragment de vas datând de la începutul epocii fierului
(BrCD-HaA₁, cultura Biharea)

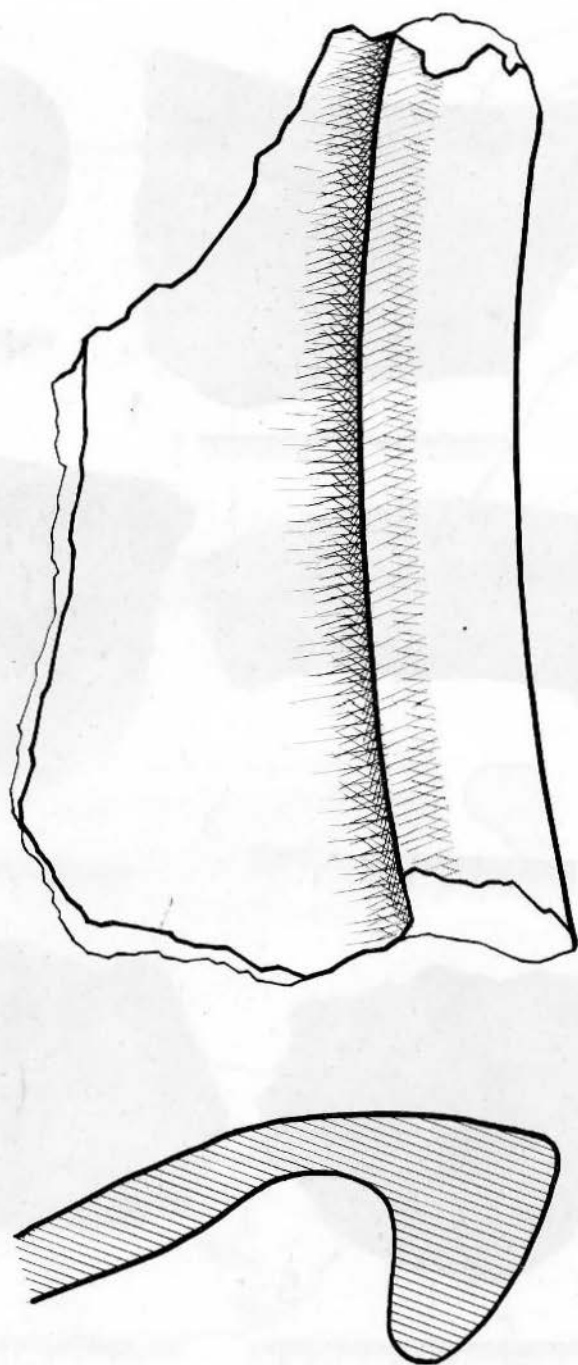
PLANȘA V – 1-2: ceramică datând de la începutul epocii fierului (BrCD-HaA₁);
3: prâsnel La Tène; 4-5: ceramică celtică

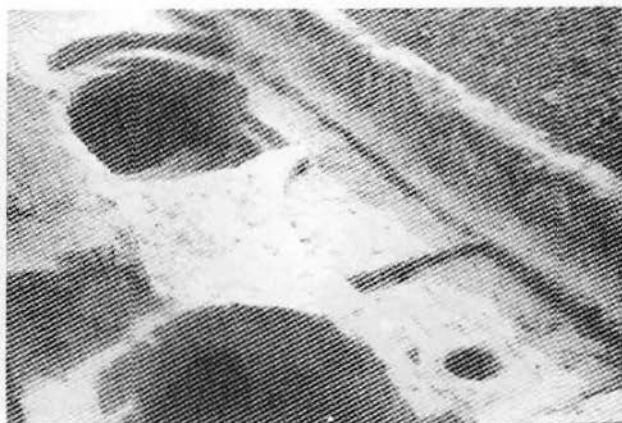
PLANȘA VI – 1: ceașcă datând de la începutul epocii fierului; 2: buză de vas La Tène;
3: vas dacic ornamentat cu brâu alveolar

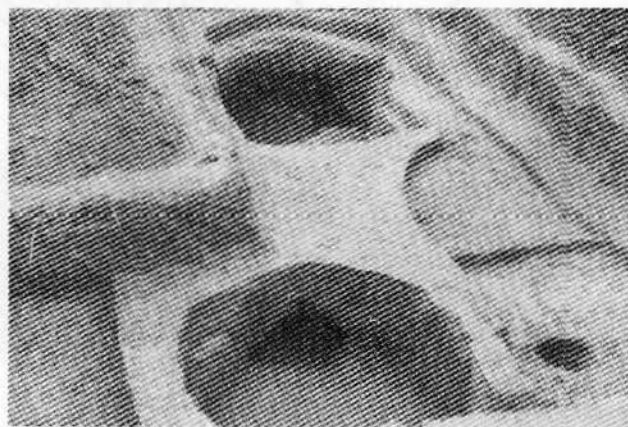
PLANȘA VII – 1: fragment de chiup cenușiu dacic lucrat la roată; 2: prâsnel de fus; 3,6: ceramică dacică cenușie lucrată la roată; 4,5: ceramică dacică lucrată cu mâna

PLANȘA VIII – Buză de chiup dacic lucrat la roată,
de culoare cenușie

1

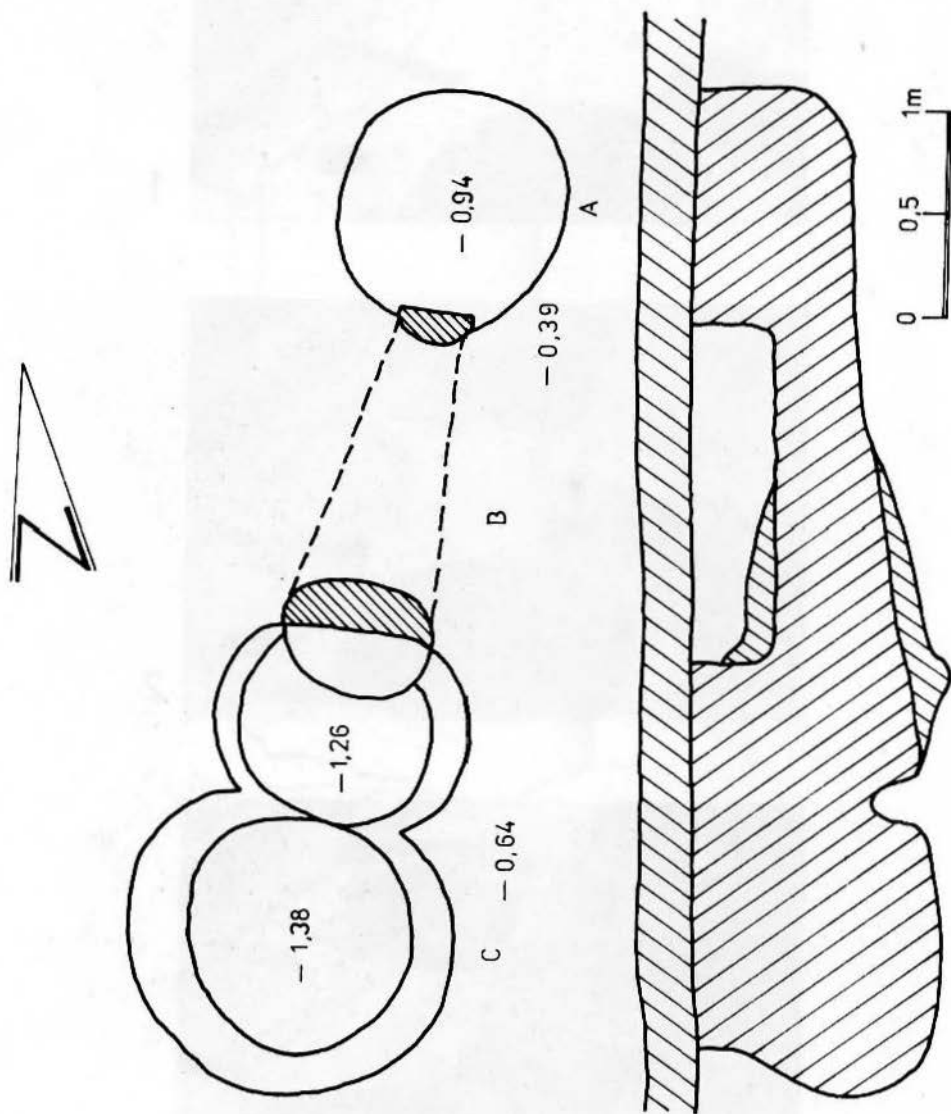

2

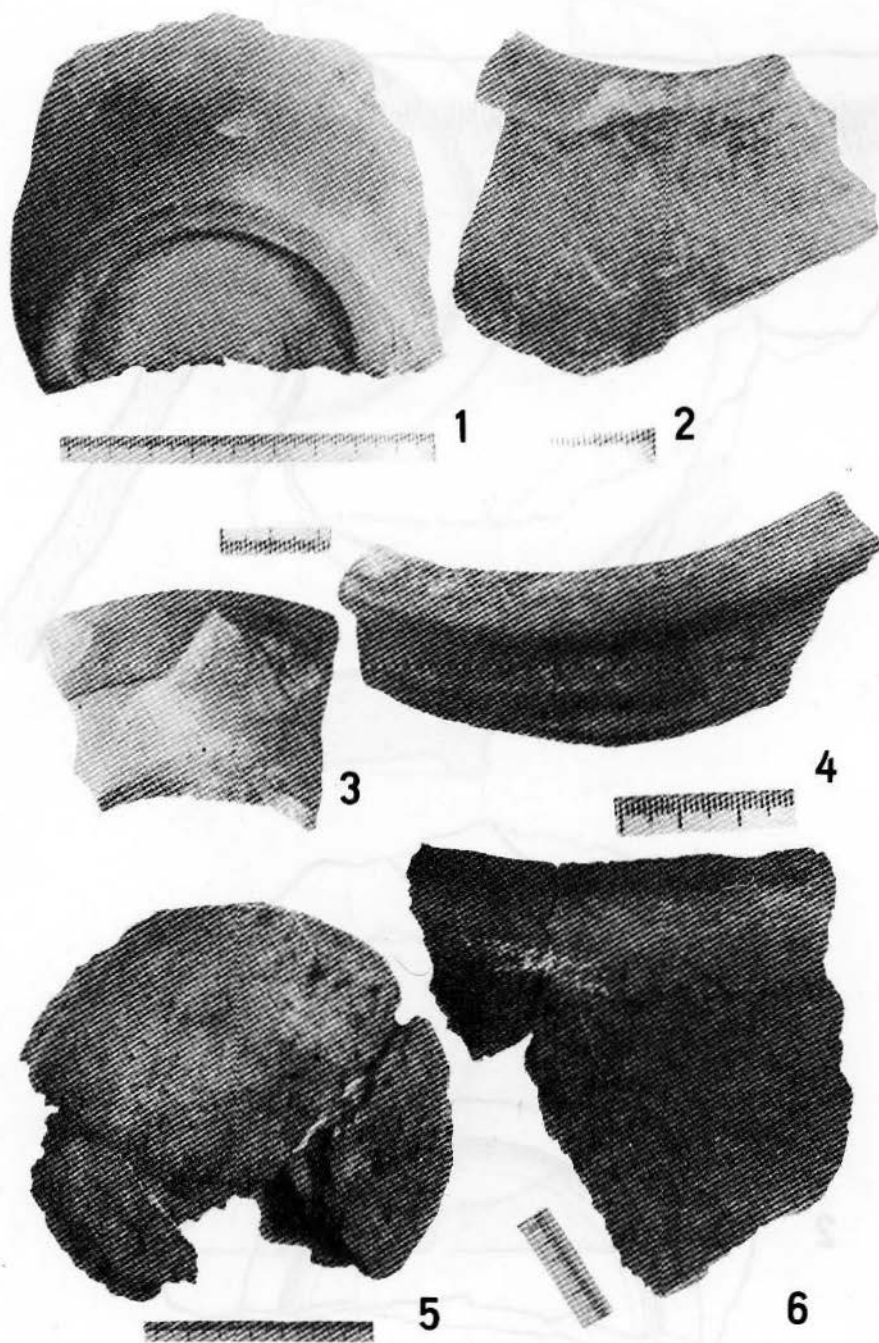

3

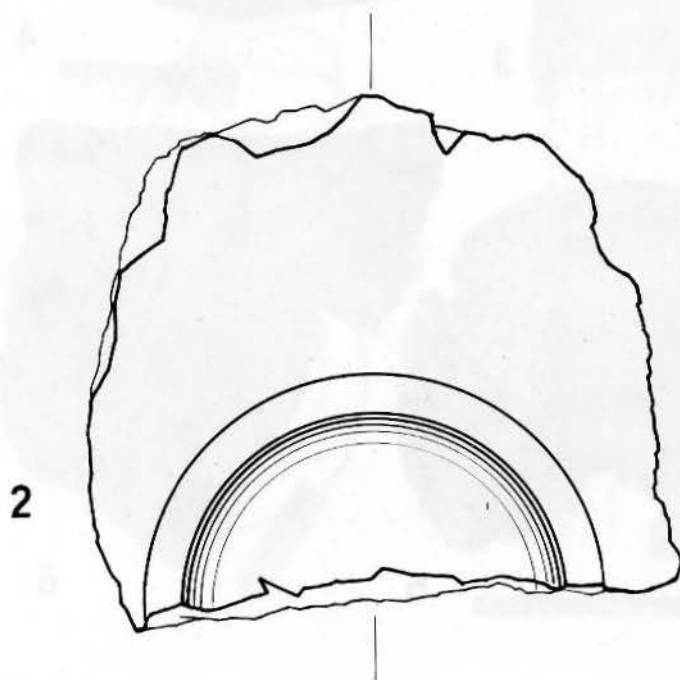
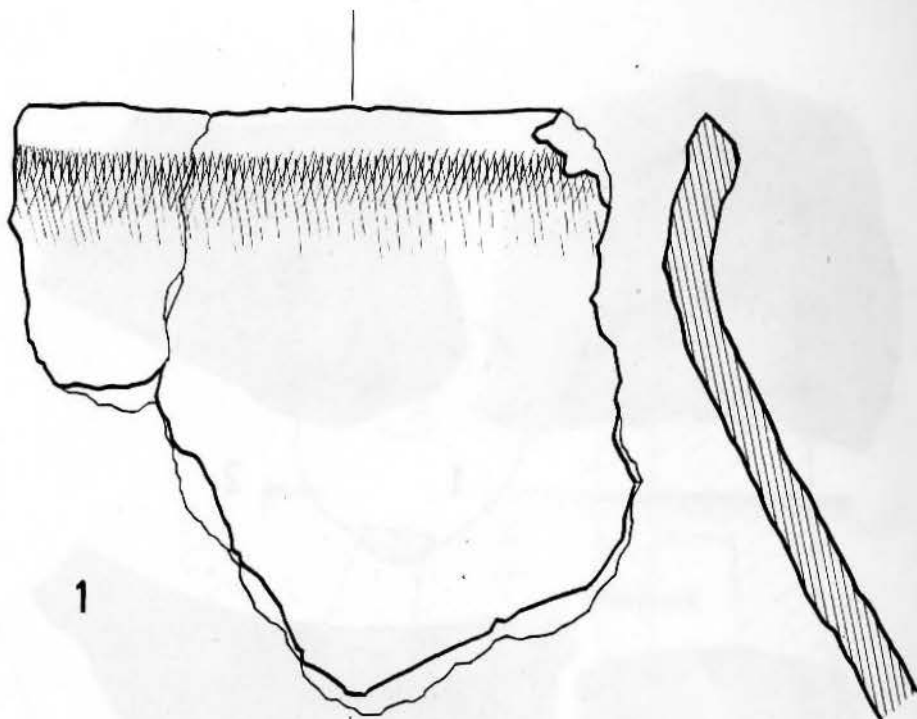
PLANȘA IX – 1-3: imagini de pe șantier ale cuptorului de meșteșugar

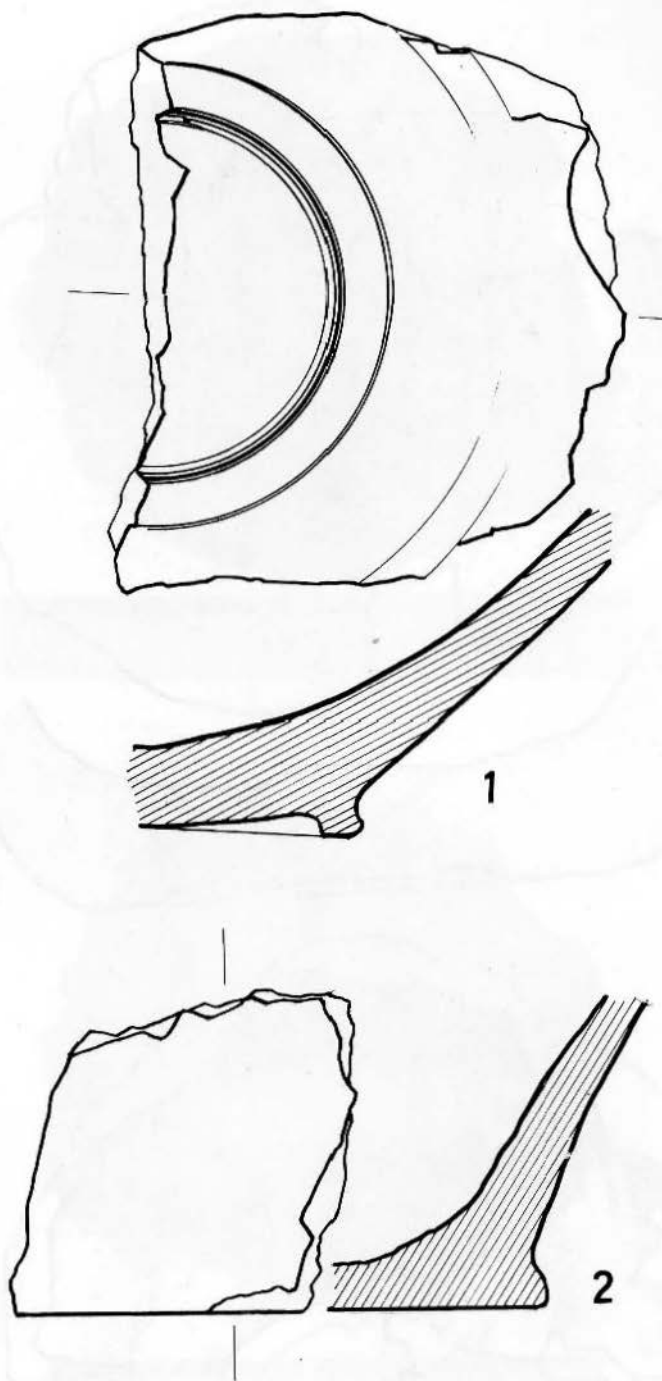
PLANȘA X – Cuptorul dacic de meșteșugar, plan și profil; A - camera de ardere; B - canalul de foc;
C - groapa de deservire

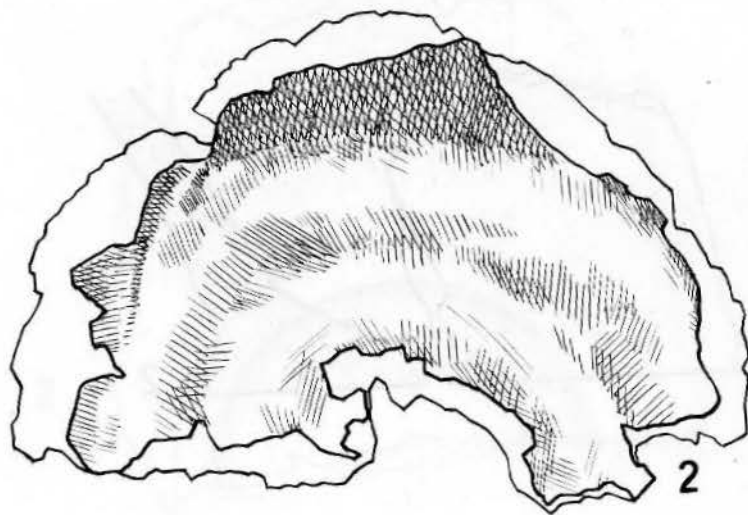
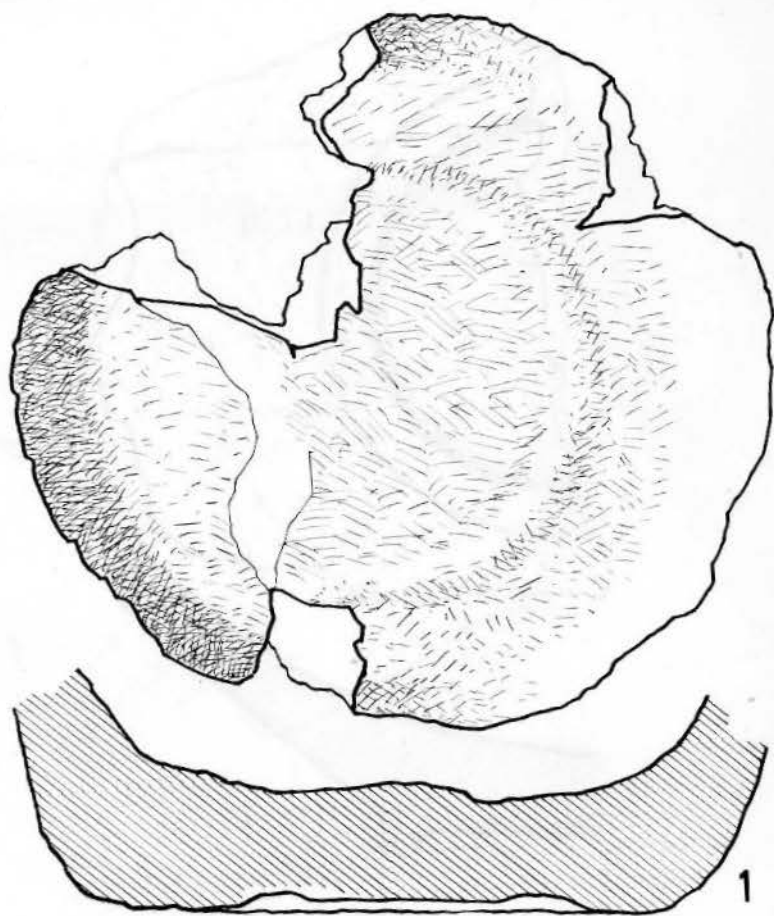
PLANȘA XI – 1-4: ceramică dacică lucrată la roată descoperită în cuptor; 5-6: ceramică lucrată cu mâna descoperită în cuptor

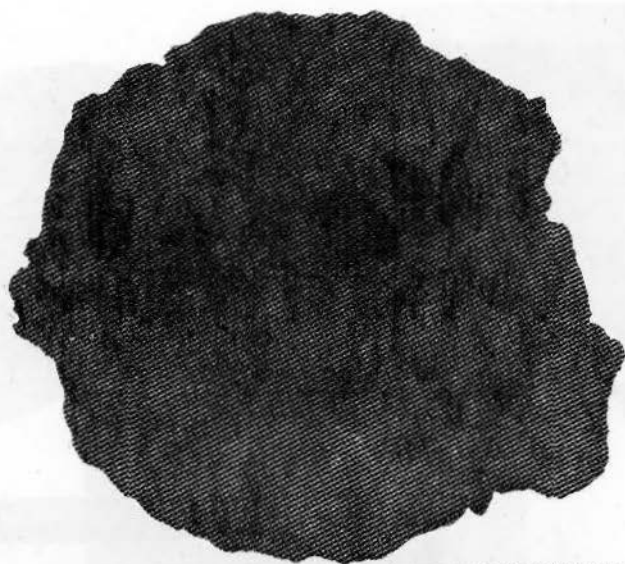
PLANȘA XII – 1: ceramică dacică lucrată cu mână; 2: fund inelar lucrat la roată; descoperite în
cuptorul de meșteșugar

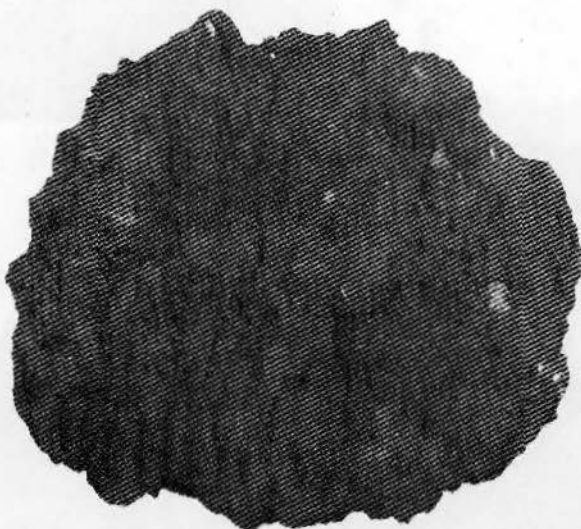
PLANȘA XIII – 1: fund inelar lucrat la roată; 2: fund de vas modelat
cu mâna; descoperite în cuptorul de meșteșugar

PLANȘA XIV – 1,2: funduri de vase modelate cu mâna

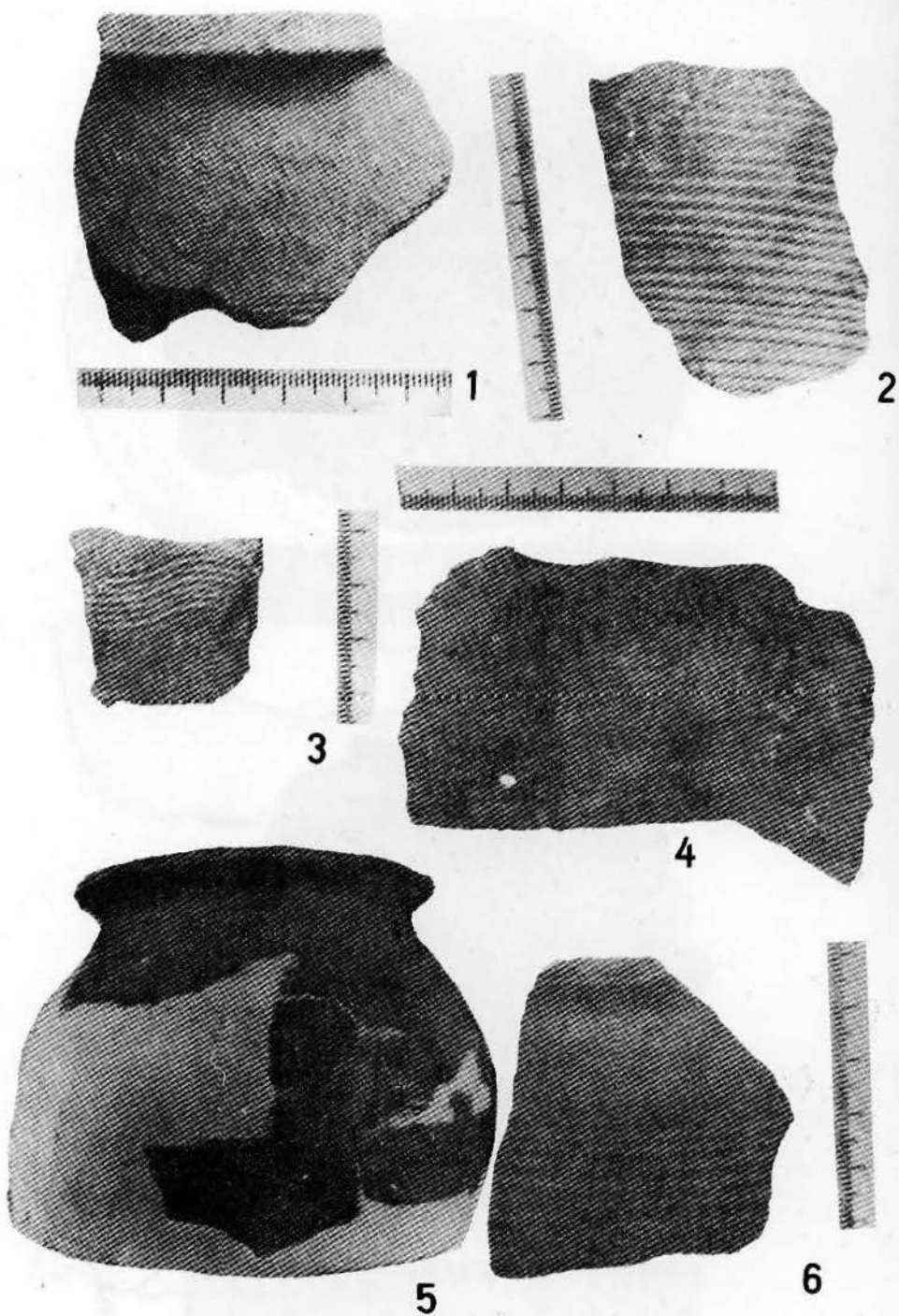

1

2

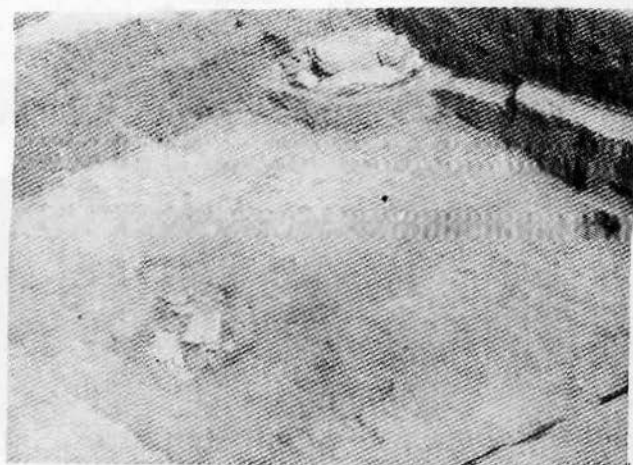
PLANȘA XV – 1,2: lupă și zgură de fier descoperite în cuptor

PLANȘA XVI – 1-6: ceramică românească veche, nisipoasă, lucrată cu roata și ornamentată cu stiiuri și benzi de linii simple și în val

1

2

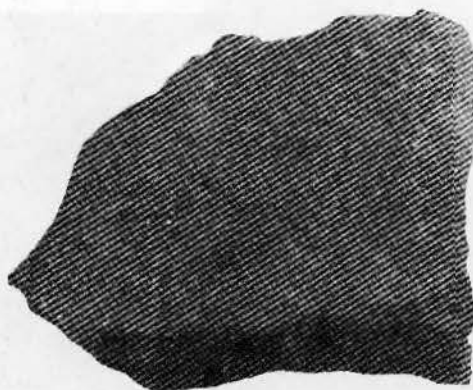
PLANȘA XVII – 1-2: locuință feudală timpurie
(imagini de pe șantier)

1

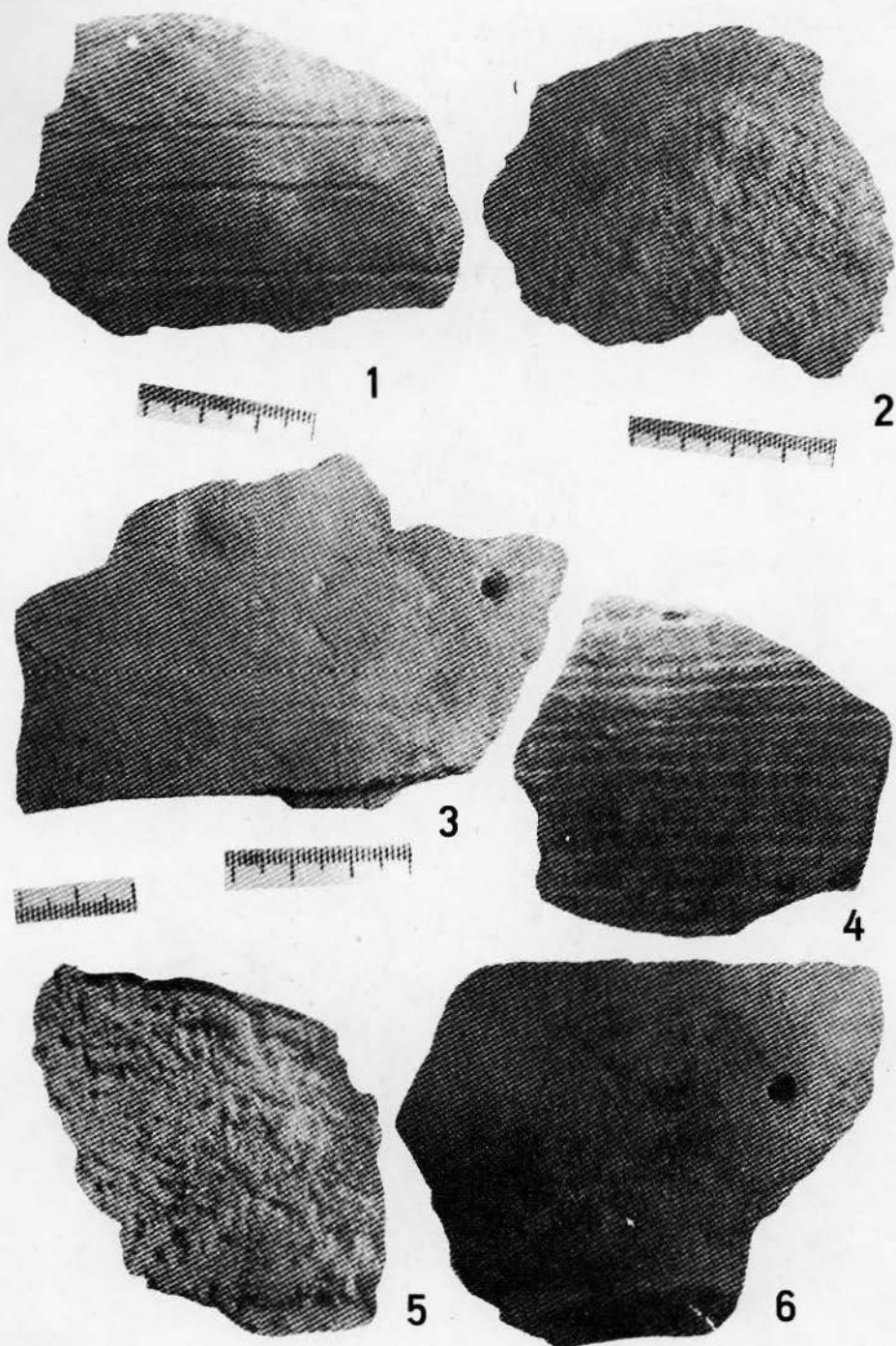

2

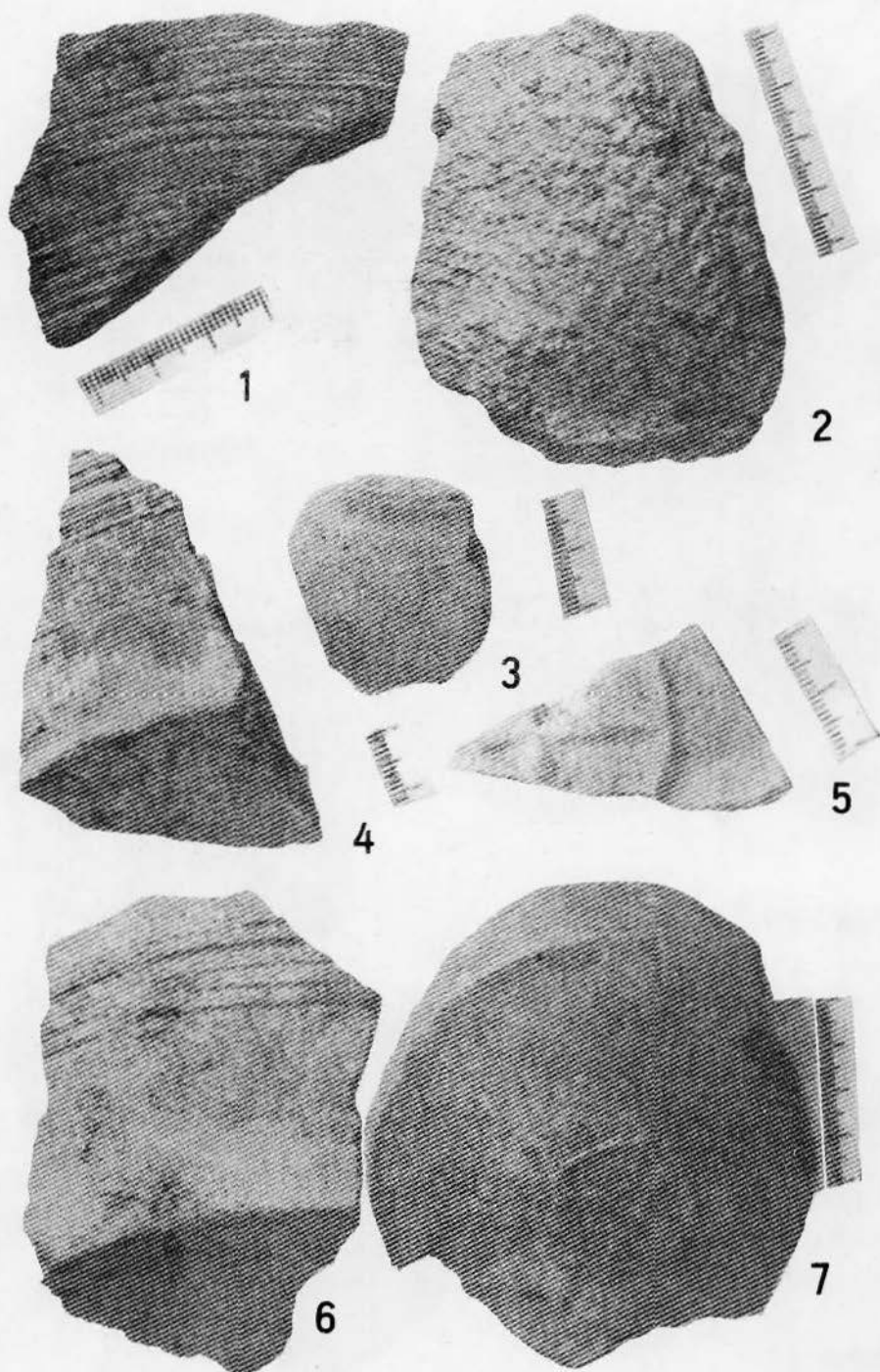

3

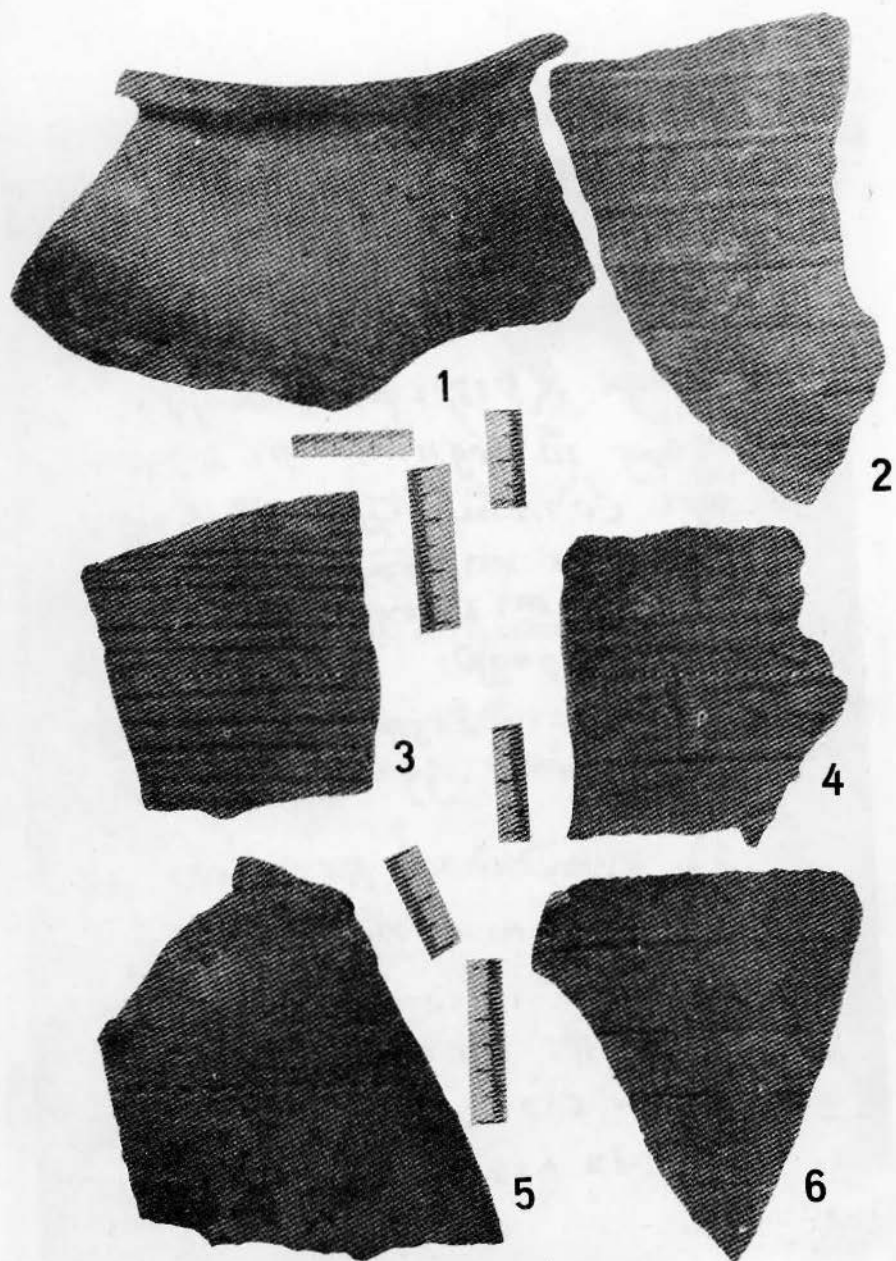
PLANȘA XVIII – 1-2: zgură de fier; 3: fragment de
râșniță de piatră din locuința feudală timpurie

PLANȘA XIX - 1-6: ceramică feudală timpurie

PLANȘA XX – 1-7: ceramică feudală timpurie

PLANȘA XXI – 1-6: ceramică feudală timpurie

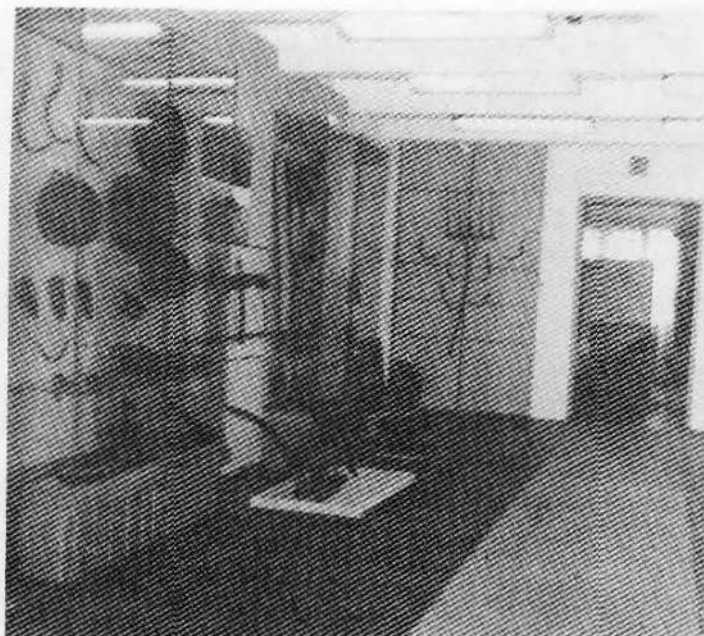
1

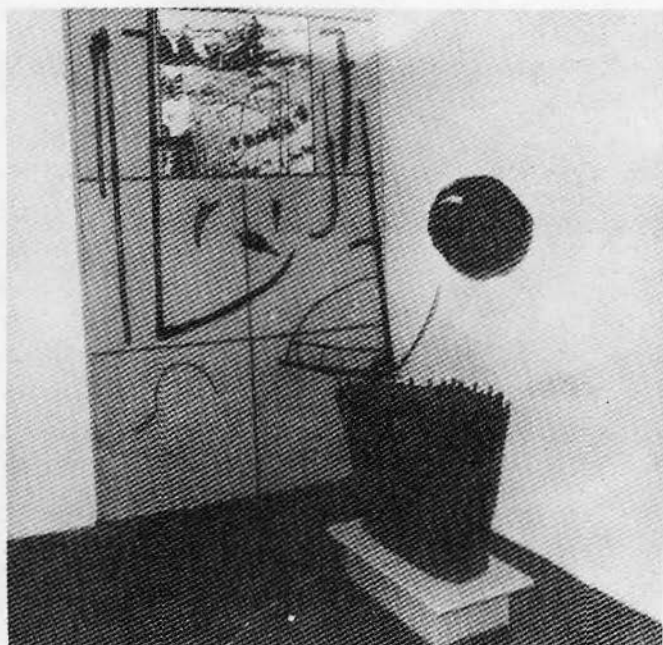
2

PLANŞA XXIV – 1: costume populare din Ţara Oaşului; 2: costume populare din Zona Codru

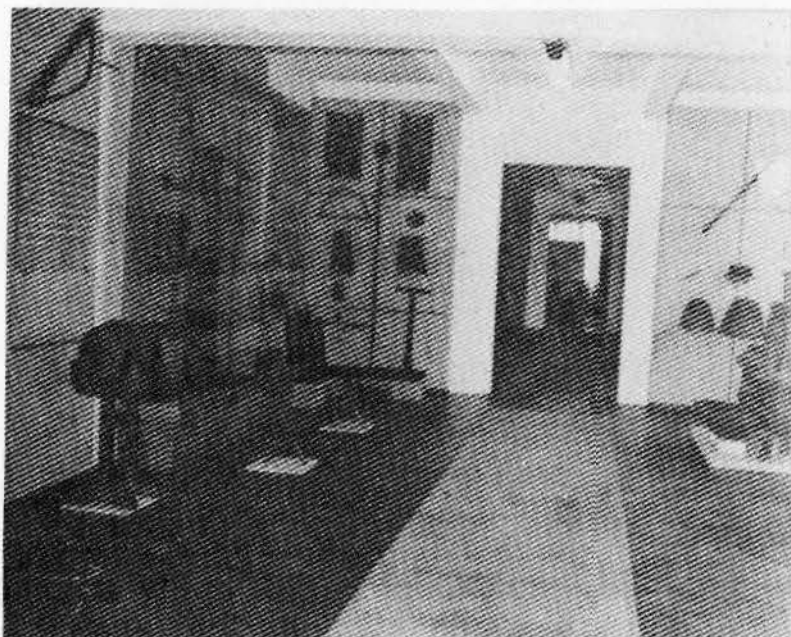
1

2

PLANȘA XXV – 1-2: unelte folosite în agricultură

1

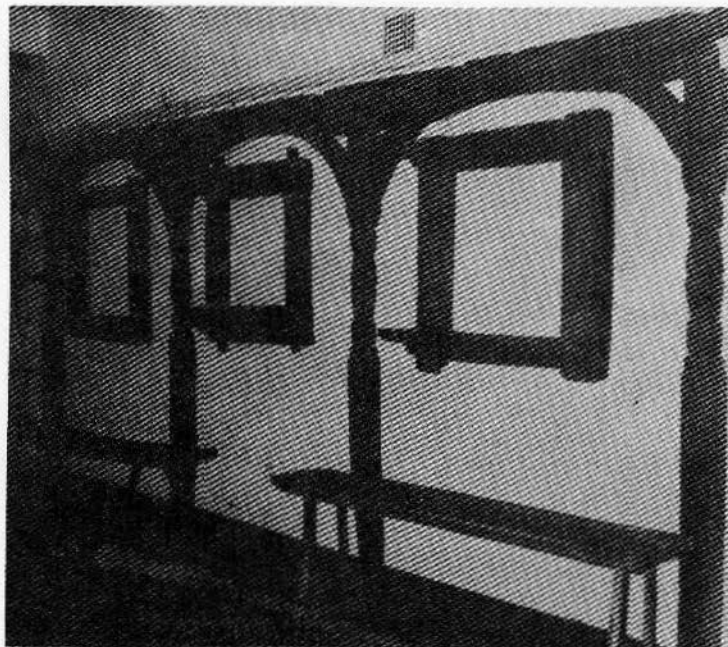
2

PLANȘA XXVI – 1: obiecte folosite la diverse ocupații: păstorit, viticultură, pomicultură, albinărit;
2: ceramică din centrele existente în județ

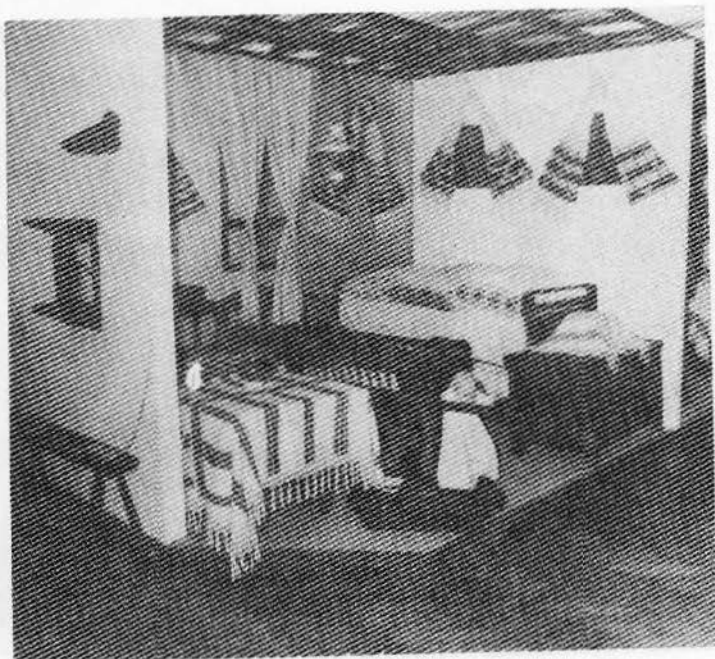
1

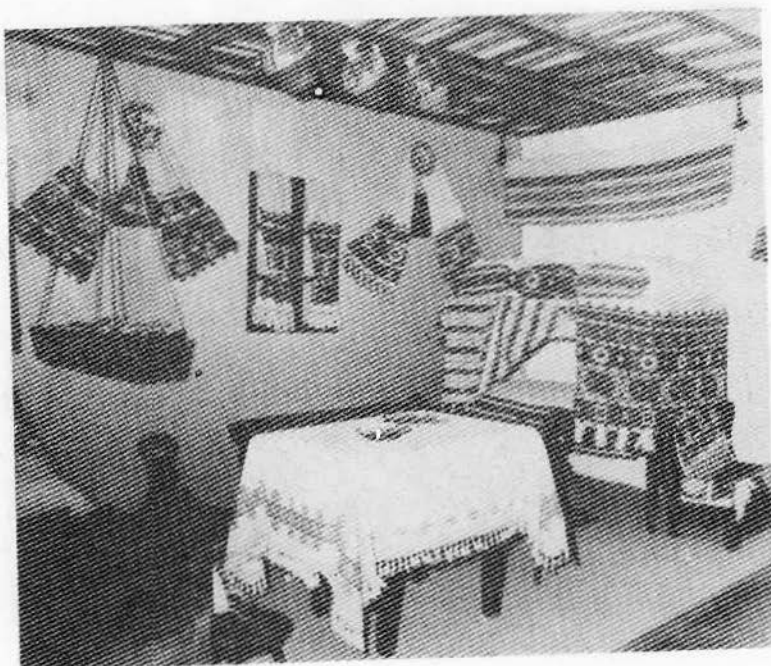
2

PLANȘA XXVII – 1: obiecte reflectând activitățile casnice;
2: arhitectură populară

1

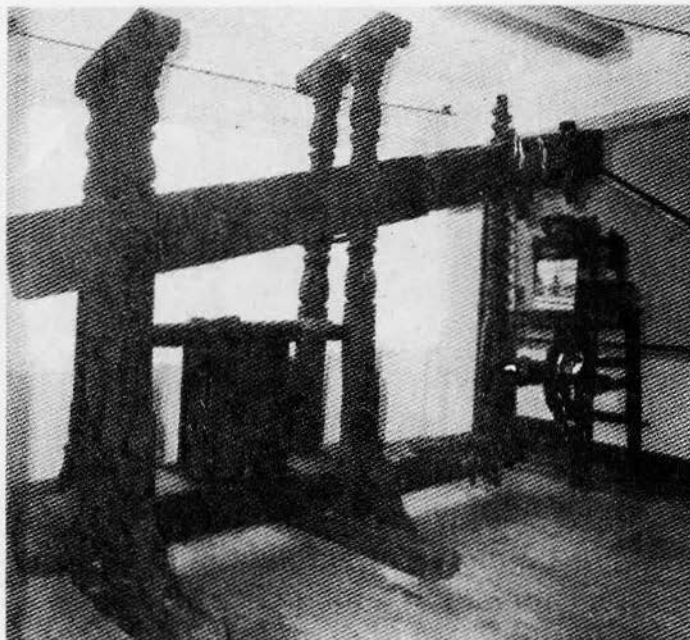
2

PLANȘA XXVIII – 1: interior zona Codru; 2: interior Țara Oașului

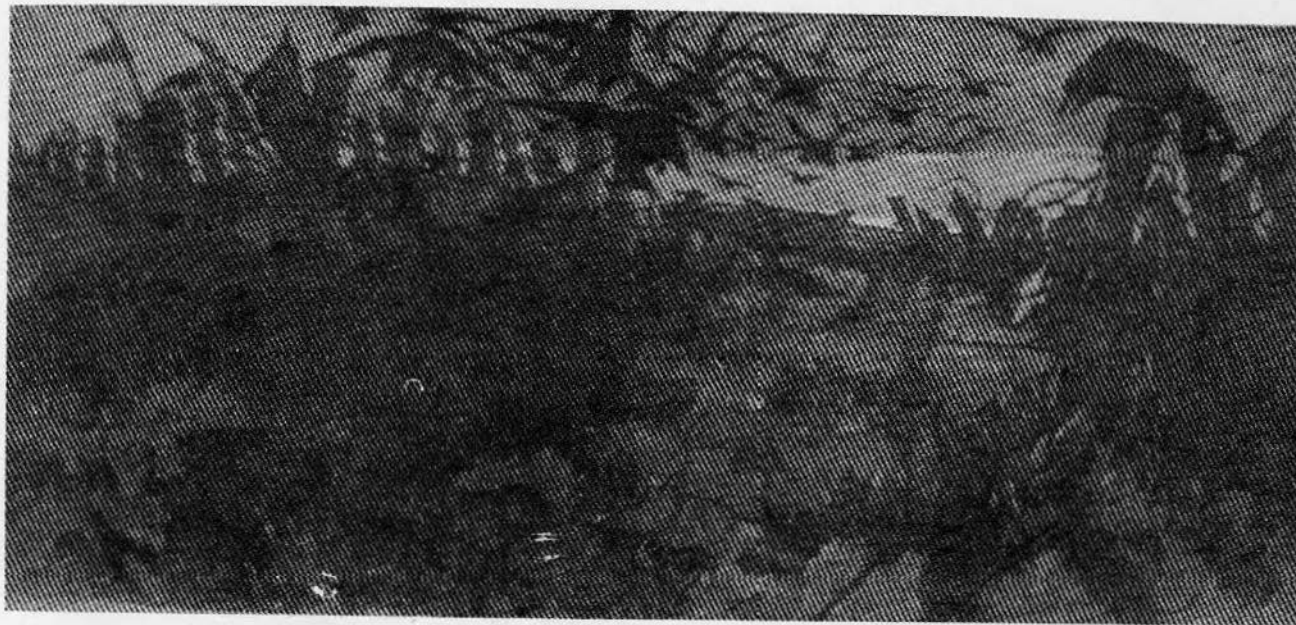

1

2

PLANȘA XXIX – 1: interior maghiar și șvăbesc; 2: teasc de vin, Halmeu, 1796

PLANȘA XXXI – Atacul – ulei pe pânză - 1,170 x 2,00 - semnat și datat stânga jos, cu brun: Papp Aurel (1)916 - (19)35,
colecția Muzeului Județean Satu Mare, nr. de inventar M.J. 13

PLANȘA XXXII – Erou necunoscut - ulei pe pânză - 0,735 x 0,605 - semnat și datat dreapta jos, cu creion negru A. Popp (1)925, colecția Muzeului Județean Satu Mare, nr. de inventar M.J. 92

1

2

PLANȘA XXXIII – 1, 2

3

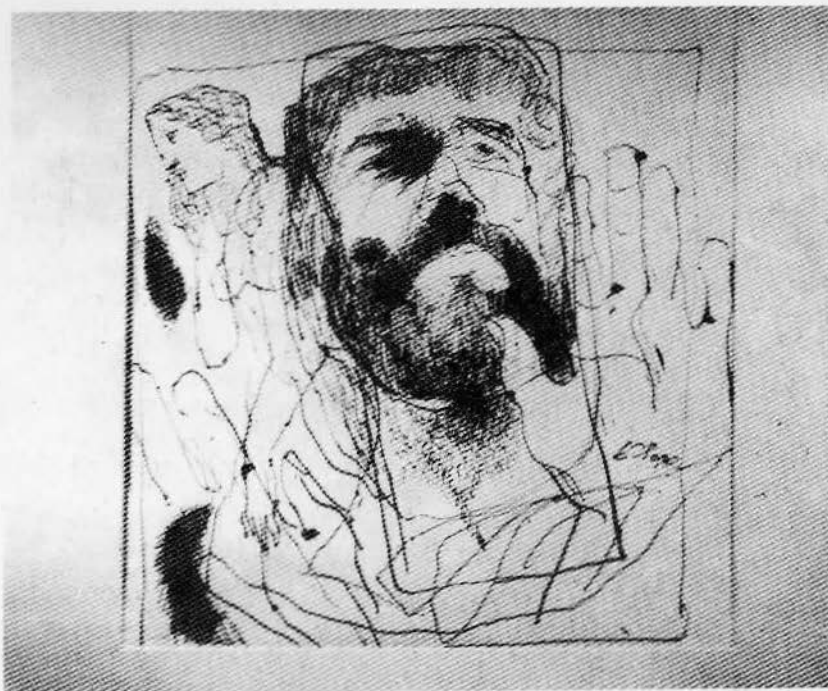
4

PLANȘA XXXIV - 3, 4

5

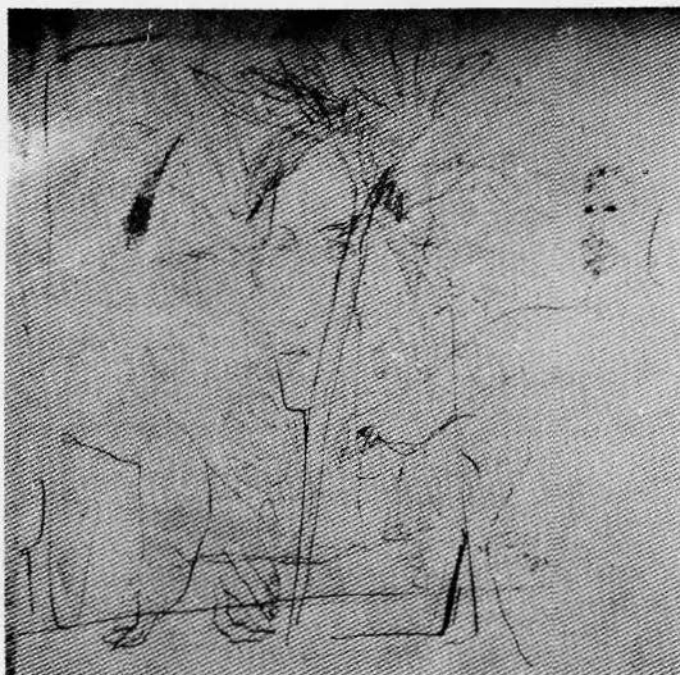

6

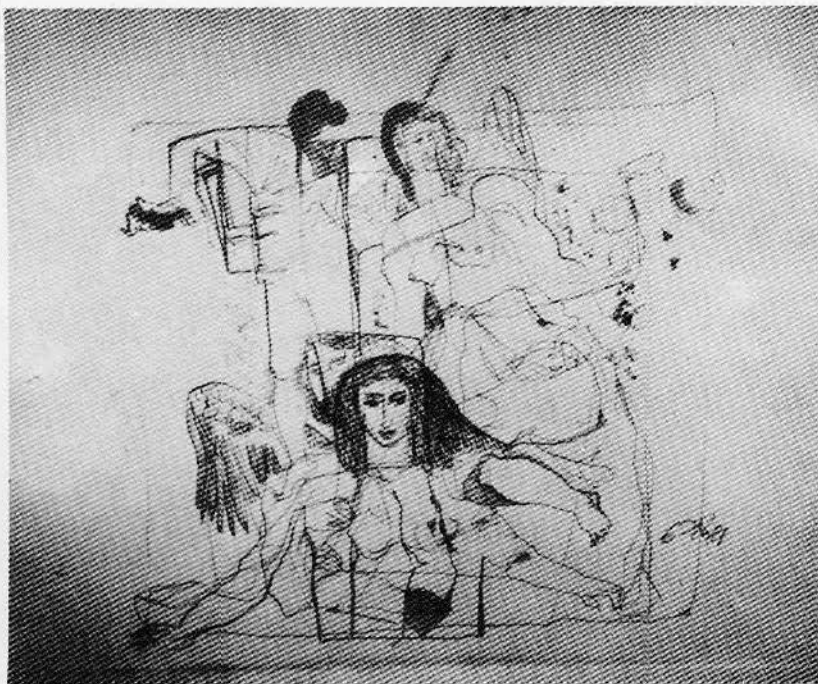
7

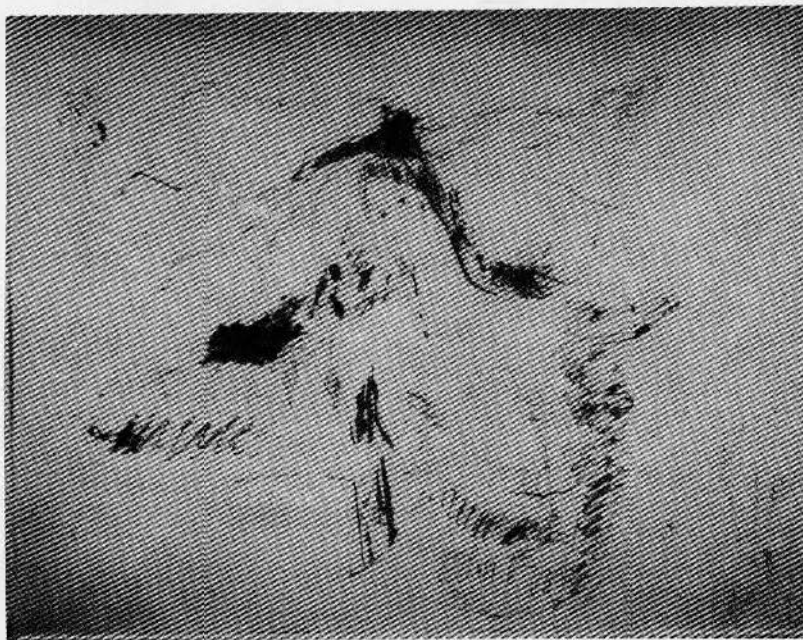
8

PLANȘA XXXVI – 7, 8

9

10

11

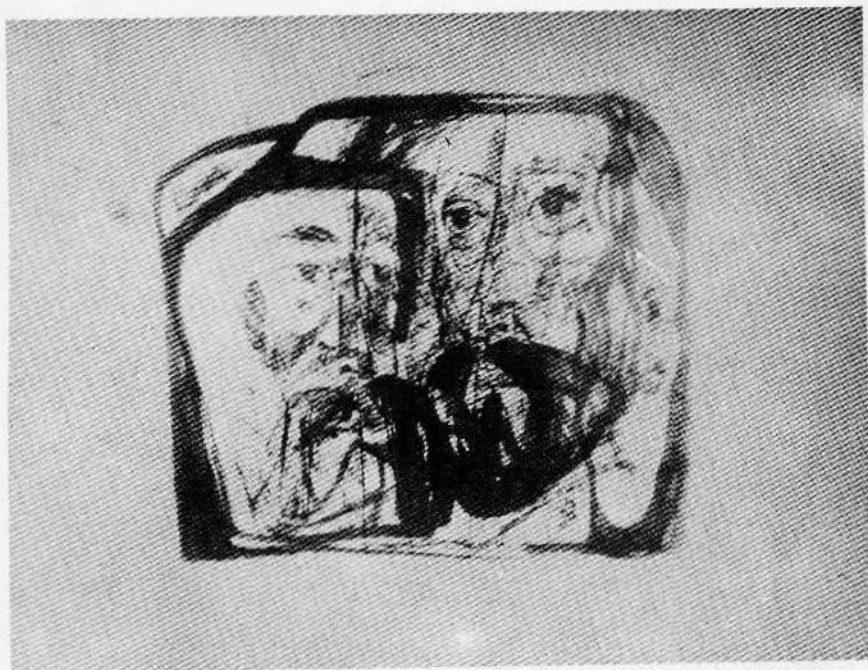
12

PLANȘA XXXVIII – 11, 12

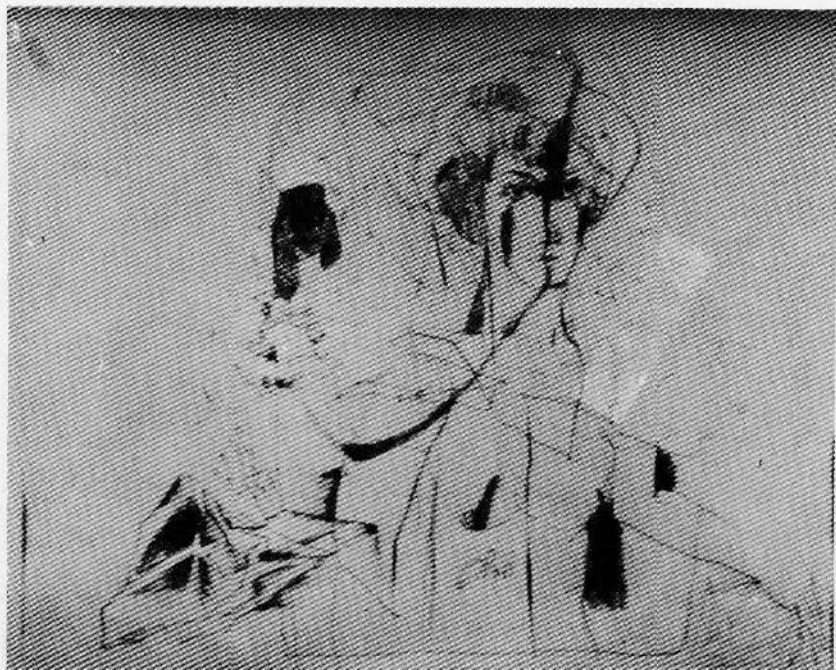
13

14

PLANȘA XXXIX – 13, 14

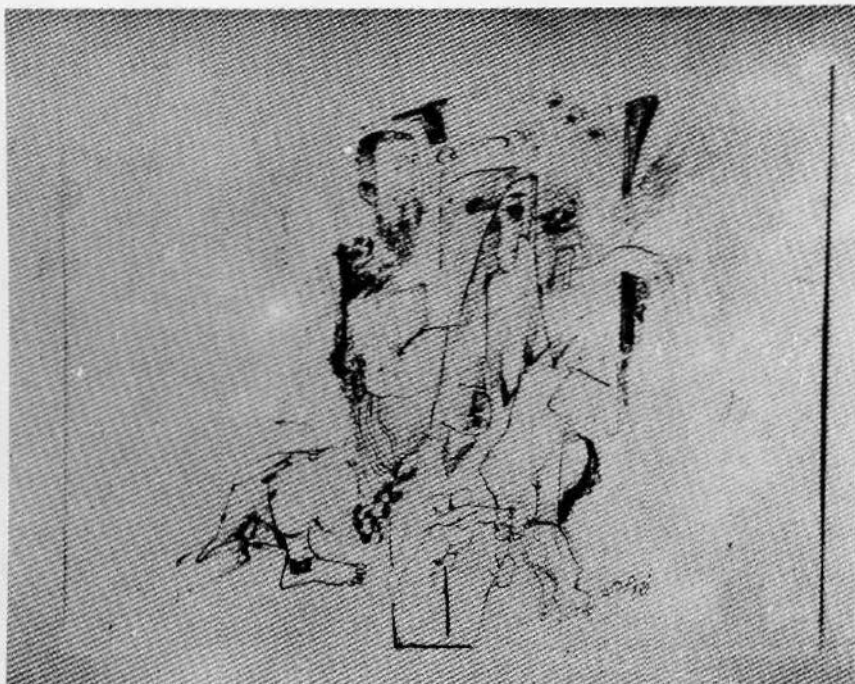
15

16

PLANȘA XL – 15, 16

17

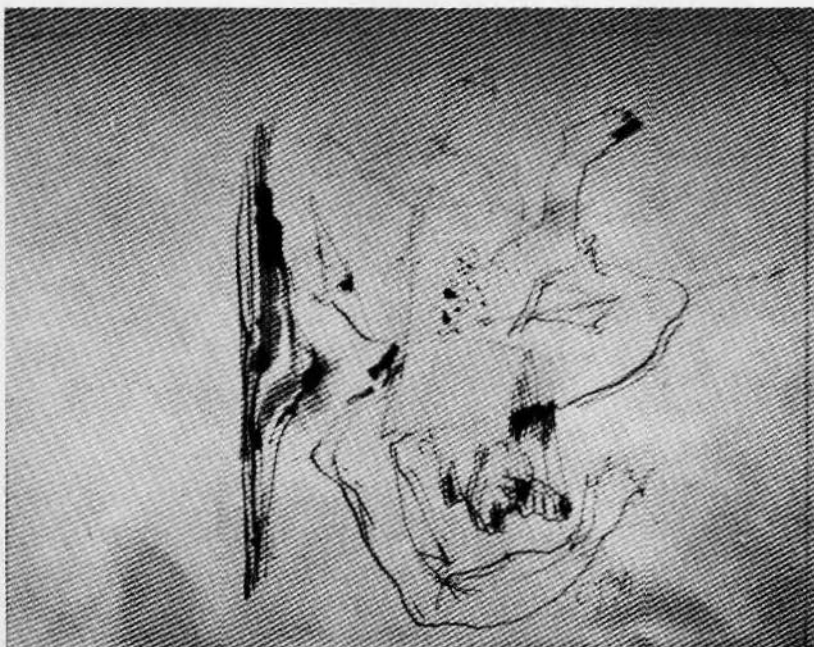
18

PLANȘA XLI – 17, 18

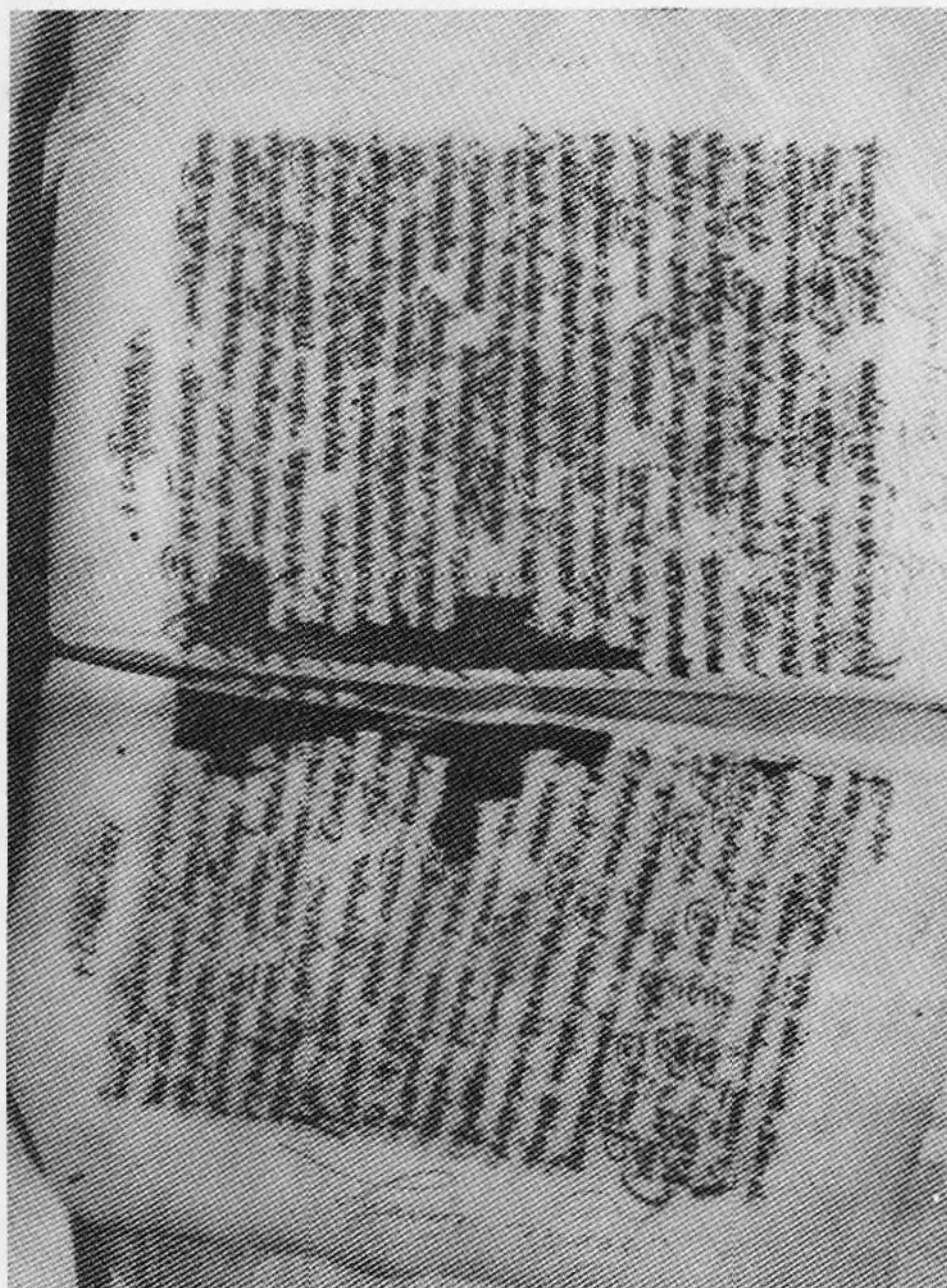
19

20

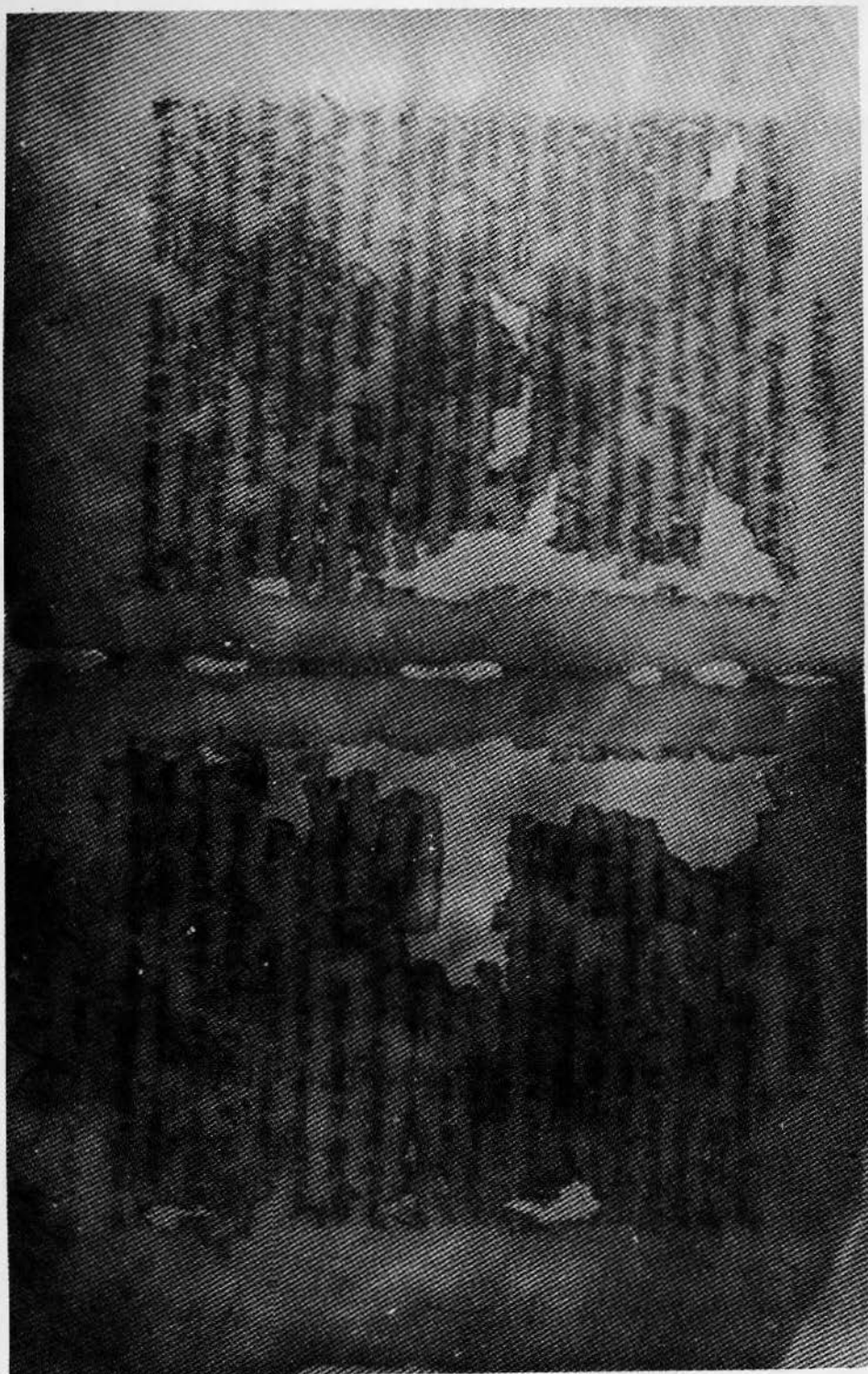
PLANȘA XLII – 19, 20

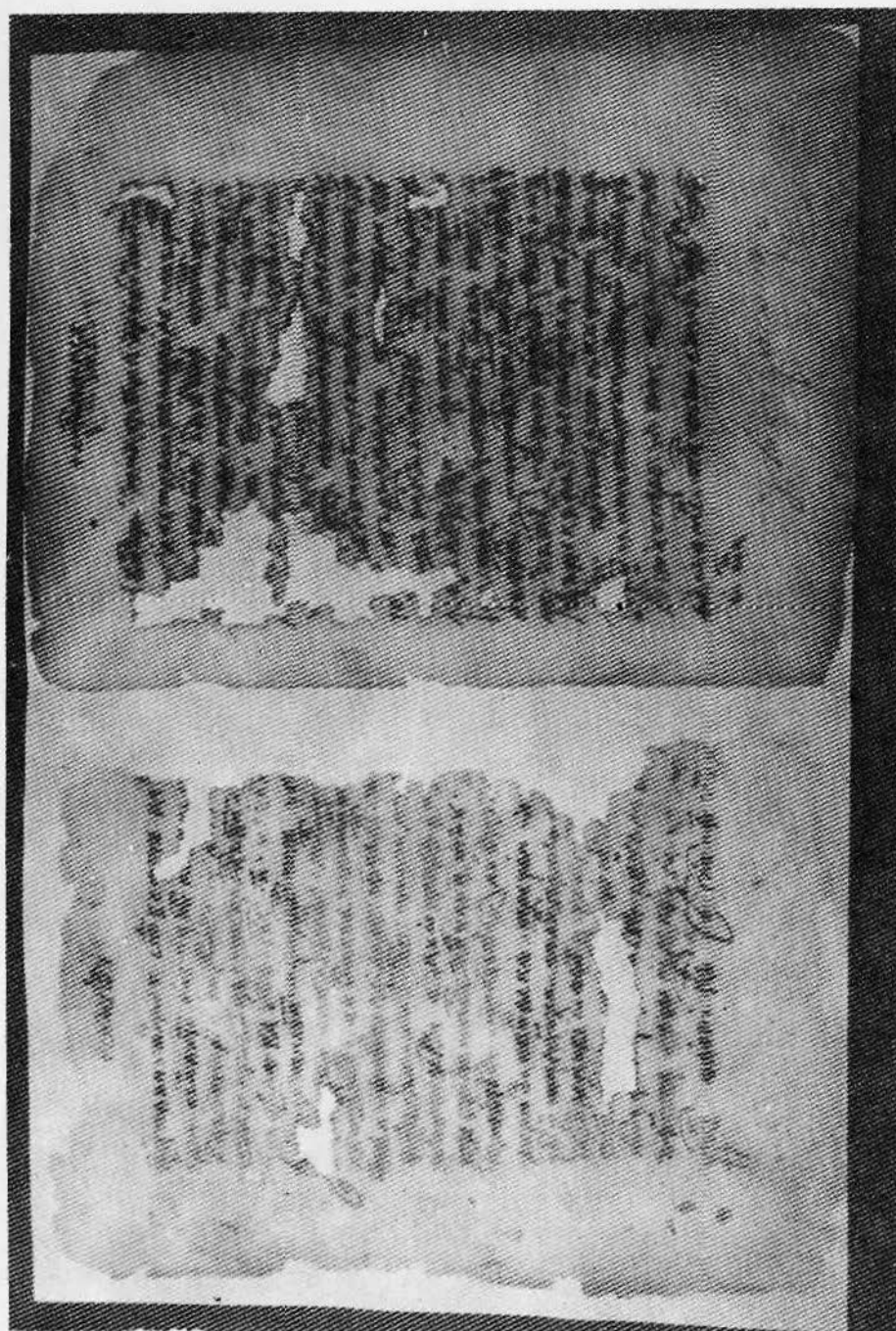
PLANȘA XLIII – Pierderi de material (dantelări) în zona scrisă. Îmbrunirea hârtiei

PLANȘA XLIV – Pierderi de material (dantelări) în zona scrisă.

PLANȘA XLV – Îmbrunirea hârtiei. Colțuri îndoite. Completarea lipsurilor din materialul suport.

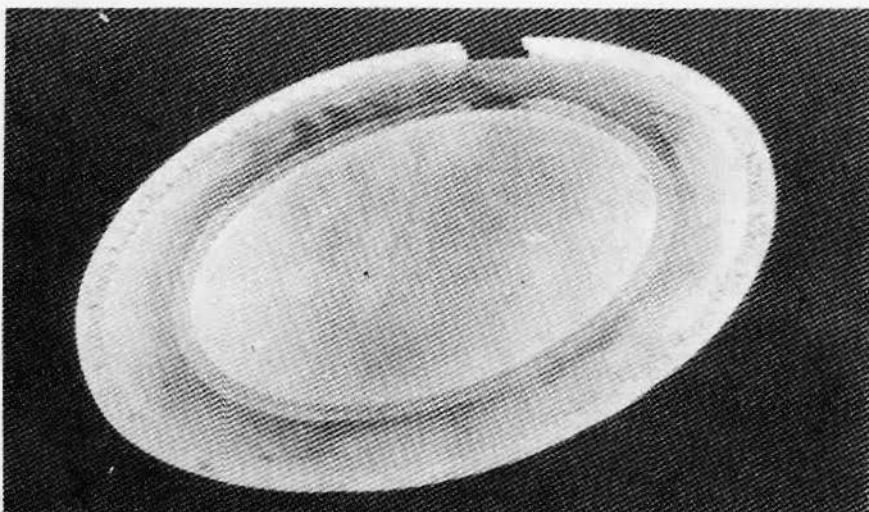

PLANȘA XLVI – Consolidare cu vâl japonez. Completarea lipsurilor din material cu hârtie japoneză.

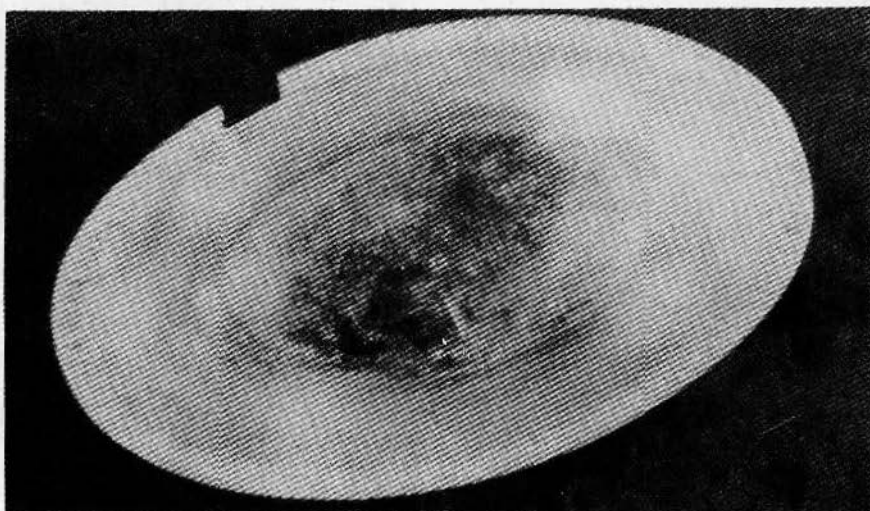

PLANȘA XLVII – Coperta a II-a atacată de Anobiidae. Urme ale închizătorilor metalice.
Rigidizare a învelitorii din piele a copertei, rupturi cu pierderi de material.

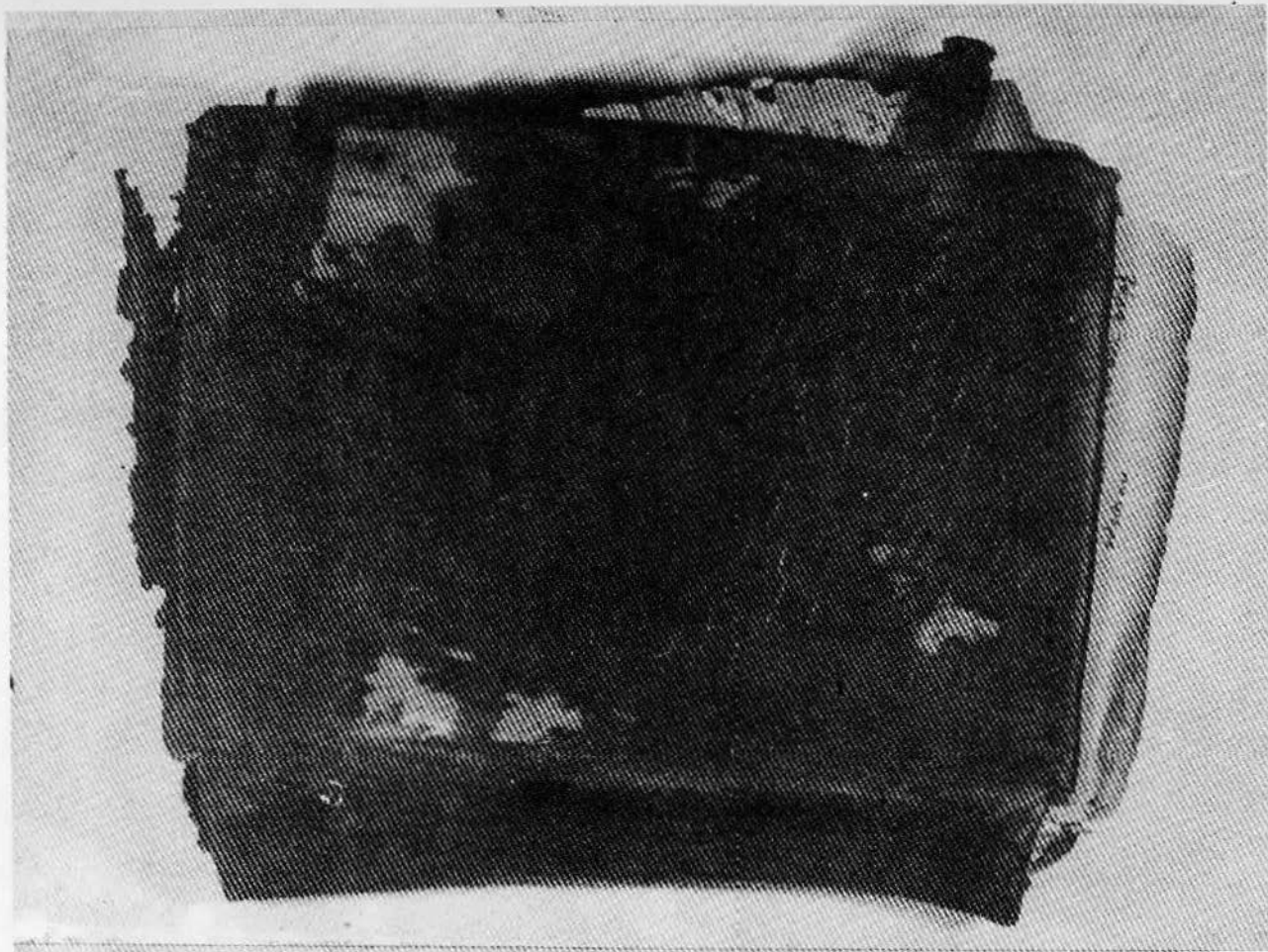
1

2

PLANȘA XLVIII - 1, 2

PLANȘA XLVII – Coperta a II-a atacată de Anobiidae. Urme ale închizătorilor metalice.
Rigidizare a învelitorii din piele a copertei, rupturi cu pierderi de material.

A

B

C

D

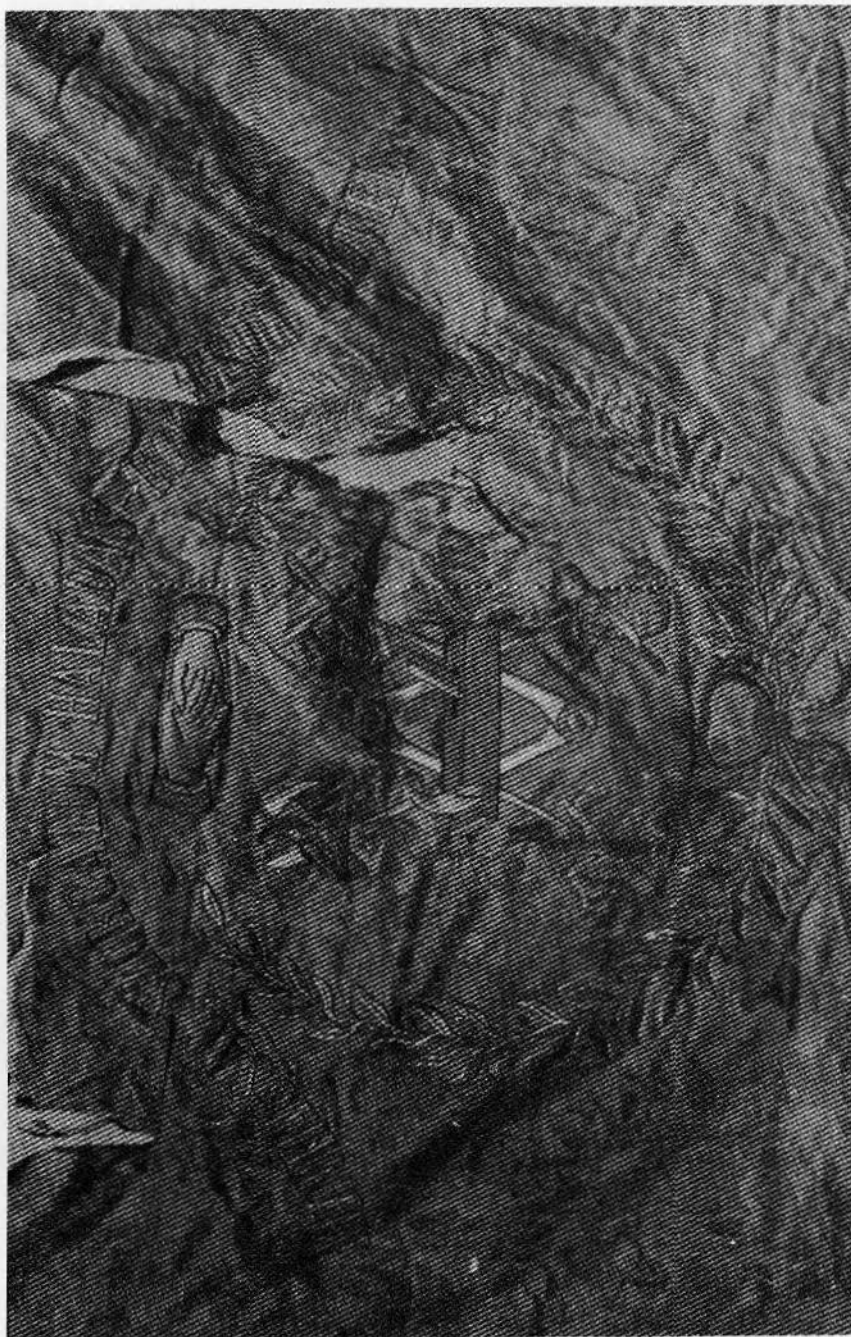

E

F

PLANȘA XLIX – A, B, C, D, E, F

PLANȘA L – Steagul de breaslă înainte de restaurare

A

B

C

D

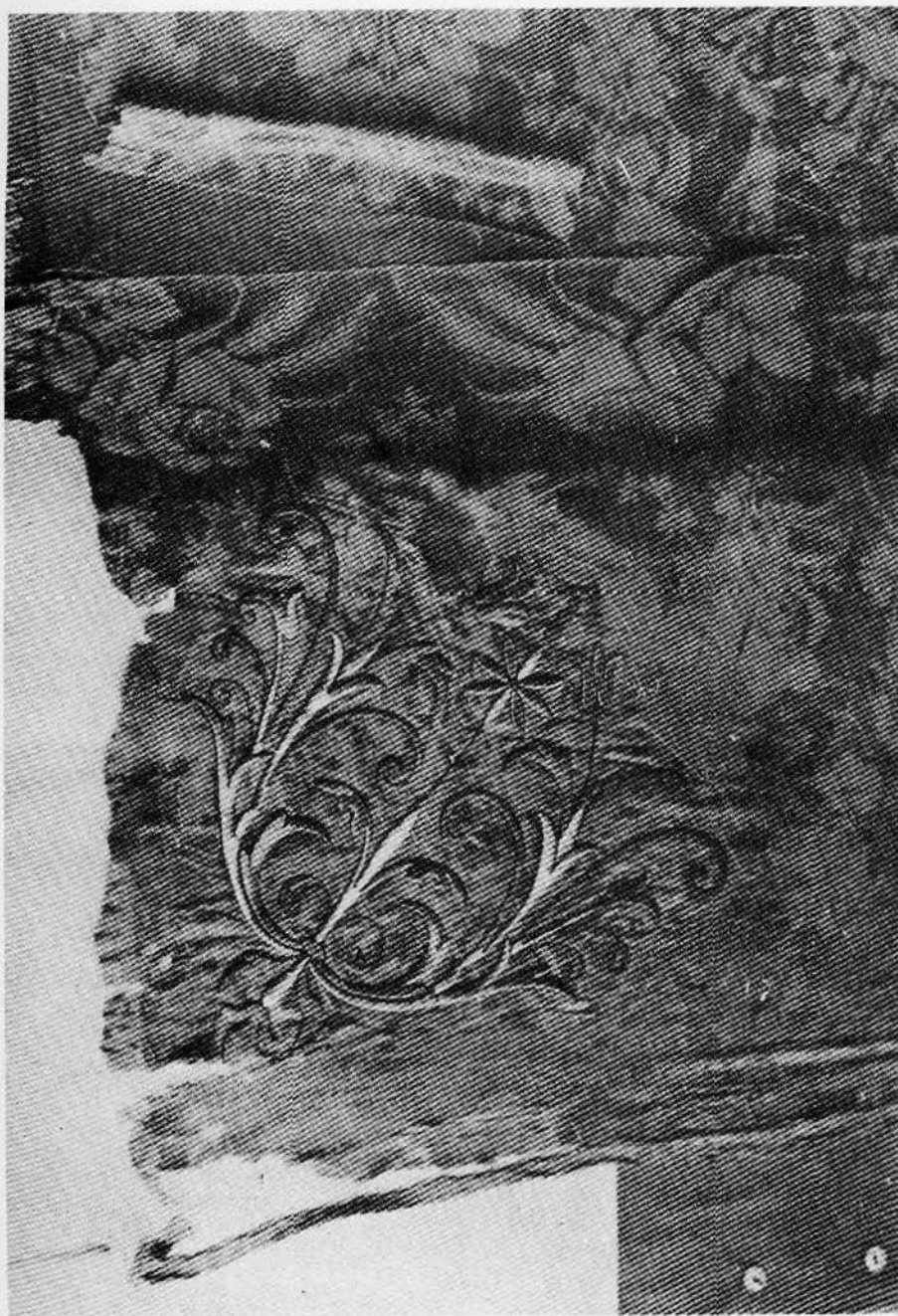

E

F

PLANȘA XLIX – A, B, C, D, E, F

PLANȘA LI - Zona superioară (colț stâng), după aplicarea tratamentului de curățare

PLAȘA LII – Steagul de breaslă, partea superioară, stânga. Etapă de lucru

